STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 11439

DI FAMILYE MUSHKAT

Isaac Bashevis Singer

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

0-657-11439-1

9780657114398T.PS

צווייטער באנד

תל־אביב תשנ״ב — 1992

שער־בלאַט געצייכנט פֿון לאַלאַ

קאַפּיטל צוויי און דרייסיק

1

אין אָוונט האָט דאַכע זיך פּלוצים אויפֿגעזעצט. דאָס פּנים איז געווען איינ־געדאַרט, געל, די אויגן — גרויס און גלאַנציק. די קראַנקע האָט גענומען רופֿן רבקהן, די דינסט. די מויד איז געהאַט אַנדרימלט געוואָרן אין קיך אויפֿן בעטל. הדסה איז אַראָפּגעגאַנגען אין אַפּטייק קויפֿן אַ מעדיצין, וואָס דאָקטאָר מינץ האָט פֿאַרשריבן. דאַכע האָט גערופֿן מיט אַלע כּוחות, נאָר רבקה האָט נישט געהערט. די שלאָפֿע האָט אויפֿגעהויבן אַ זילבערנעם לעפֿל און מיט אים גע־קלאַפּט אויף דעם אָנלען פֿון דער שטול. צום סוף האָט דאָס מיידל זיך איבער־געוועקט און איז אַריינגעקומען, מיט אַן אָפּגעלעגענער באַק, צעשויבערטע האָר, די זאָקן אַראָפּגעלאָזט. דאַכע האָט זי אָנגעקוקט בייז.

— אָפּילו שטאַרבן מוז יאָך אויך איינע אַליין!...

— באַלעבאָסטע, כ׳האָב געכאַפּט אַ דזשים. כ׳האָב אַ גאַנצע נאַכט ניש׳ צוגעטאָן קאַ׳ן אויג.

— וואו איז הדסה?

— כ׳וויס ניש׳. זי איז אַראָ׳געגאַנגען.

— טו מיר איבער אַ העמד. גיב מיר צו וואַשן די הענט!

רבקה האָט געעפֿנט די קאָמאָדע, גענומען זוכן צווישן דער וועש, נאָר ס׳איז דאָרט געלעגן בלויז איין ווייבעריש העמד: אַ האַלב־צעריסנס, מיט אַ סך שפּיצן. ס׳איז נאָך געבליבן פֿון דאַכעס אויסשטייער. ווען דאַכע האָט דערויף געטאָן אַ קוק, האָט זי זיך פֿאַרקרימט.

— נישטאָ קאַ׳ן אַנדערס? אַ שיינע באַלעבאָטישקייט!

רבקה האָט איר געהאָלפֿן אויסטאָן דאָס אַלטע העמד און אָנטאָן דאָס פֿרישע. דאַכע איז אין דער שלאָפֿקייט געוואָרן אויסגעצערט. די ריפּן האָבן אָפּגעשטאַרצט ווי רייפֿן. די בריסטן זיינען געווען לויז. אַ זיסליך־זויערער גערוך האָט זיך געטראָגן פֿון דעם לייב. דאָס העמד איז אויף איר געווען צו ברייט. די געהעפֿטעכצער, וואָס האָבן אַראָפּגעהאַנגען פֿון די אַרבל און אַרום דער ברוסט, זיינען געווען צעטעפּעט. דאַכעס פּנים איז געוואָרן אַלץ שטרענגער.

— וואַ׳נאָר ס׳שפּיגעלע!

רבקה האָט זיך אַ וויילע געקווענקלט, דערנאָך האָט זי צוגעטראָגן דאָס שפּיגעלע אין דער הילצערנער רעם. דאַכע האָט זיך לאַנג איינגעקוקט אין דעם אייגענעם געשטאַלט.

— אַ מת!

— די באַלעבאָסטע וויל אפֿשר עפּעס אין מויל אַריין?
— פֿאַר וועמען? פֿאַר די ווערים?

רבקה האָט צוגעבראַכט אַ קוואַרט וואַסער און אַ בעקן. זי האָט אָפּגעגאָסן דאָכעס הענט און מיט אַ האַנטוך אָפּגעווישט די בייניקע פֿינגער. דאָכע האָט גענומען עפּעס מורמלען. זי האָט געוואָלט זאָגן אשר־יצר, נאָר זי האָט דער־זאָגט ביז דעם וואָרט בחכמה. ווייטער האָט זי פֿאַרגעסן. זי האָט פֿאַרלאַנגט מ׳זאָל איר דערלאַנגען דעם קרבן־מנחה־סידור, אָבער ווי נאָר זי האָט אַרויס־גערעדט דאָס וואָרט, איז זי געבליבן אָן כּוחות. די אויגן האָבן זיך איר ווי איבערגעדרייט. רבקה האָט איר געהאָלפֿן זיך אָנשפּאַרן אויפֿן קישן. דאָכע איז געלעגן און געפּליסטערט אַ געמיש פֿון אַלערליי זאָגעכצער: מודה אַני, שאו ידיכם, בידך אַפֿקיד רוחי. מיט אַמאָל האָט זי זיך דערמאָנט אַ דייטשיש ליבע־ליד, וואָס די מיידלעך פֿלעגן אַמאָל זינגען. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן מיט די ווערטער:

דיינע וואַנגען ראָזע ראָט —

ס׳האָט זיך איר געוואָלט ברומען דאָס ליד, זי האָט געדענקט די מעלאָדיע, אָבער די ווערטער זיינען איר אַרויס פֿון זכּרון. נאָך אַ ווייל איז זי אַנדרימלט געוואָרן. ס׳האָט זיך איר געחלומט, אַז ס׳איז פֿרייטאָג פֿאַר דער חופּה. דער ווינטער־טאָג איז קליין, די נאַכט פֿאַלט־צו, מ׳דאַרף שוין באַלד צינדן ליכט. פֿאַר דער שול וואַרט דער חתן, די כּלי־זמר שפּילן, נאָר זי, די כּלה, האָט פֿאַרגעסן אָנצוטאָן דאָס חופּה־קלייד. דער שלייער איז ערגעץ פֿאַרוואָרפֿן. זי האָט אויף זיך איין שיכל, דער אַנדערער פֿוס איז באָרוועס. זי עפֿנט דעם קוי־פֿערט, נאָר דער קאַסטן איז משונה־טיף, אָן אַ דנאָ. די טיר פּראַלט זיך אויף און ס׳טוט אַ קום־אָן אַ פּולע שטוב ידענעס, אין הויכע טשיפּקעס, ברייטע שלע־פּעס, שיך מיט לאַנגע נעז. די פּנימער זיינען געל, צוגעפּוילט, בלינד. אין די גערונצלטע הענט טראָגן זיי טאָפּלטע קוילעטשן. די זקנות גייען נישט, נאָר זיי טאַנצן. די מאַמע איז אויך צווישן זיי, אין אַ רויט קאָפּטיכל, צעריסענע שיך, מיט אַ וויעכעטש שטרוי. זי כאַפּט זי אָן ביים האַנט־געלענק, נעמט זי שלעפּן.

— מאַמע, וואוהין?
— צו דער שוואַרצער חופּה... אין פֿינסטערן גרוב!...

דאָכע האָט געעפֿנט די וויעס. פֿאַרן געלעגער איז געשטאַנען הדסה.

— הדסה, דאָס ביסט דו?
— יאָ, מאַמעשי.
— וואו ביסטו געווען?
— אין אַפּטייק.
— רוף אַריין ייִדן. כ׳וויל זאָגן וידוי!

הדסה איז געוואָרן ווייס.

— ס׳אַראַ ייִדן?
— פֿרעג נישט קיין קשיות. ס׳ווערט שפּעט!

הדסה האָט זיך געלאָזט אַרויסגיין, נאָר דאָכע האָט זי צוריקגערופֿן. זי האָט גערעדט מיט אַ שטאַרק קול, וואָס פּאַסט נישט פֿאַר קיין חולה מסוכּן.

— וואו איז דיין טאַטע? וואו לויפֿט ער אַרום, דער אַכזר?

— כ׳ווייס נישט.

— וואָס ט׳זיין דיין סוף? כ׳ווייס אַלע דיינע מעשים רעים!

— מאַמעשי!

— שוויג. ביסט טמא. דיינע לעפֿצן זיינען אומריין!...

— מאַמעשי!

— אַוועק פֿון מיין פּנים. זונה!

הדסה האָט אַרויסגעפּראַלט מיט אַ געוויין. זי האָט זיך געטאָן אַ בויג, ווי אומצופֿאַלן. דורך דער האַלב־געעפֿנטער טיר האָט פֿישעלע אַריינגעשטעקט דעם קאָפּ. געזען ווי הדסה וויינט, איז ער געוואָרן בלייך, זיך גענומען רוקן אויף צוריק. דאַכע האָט אונטערגעהויבן די שלאָף־קאָפּקע.

— וואָס אַנטלויפֿסטו? כ׳לעב נאָך. ביסט דען אַ כּהן?...

פֿישעלע האָט געמאַכט אַ טריט פֿאָראויס.

— וואָס מאַכט די שוויגער?

— אויף שונאי־ציון געזאָגט! באַ לייטן מענטשן לעבן גרינג און שטאַרבן גרינג. מיר קומט נעבעך אַלץ אָן שווער. כ׳האָב געהאַט אַ מאַמען אַ כּשרע יידענע, נאָר אַ ביטער מענטש. זי׳ט מיך נאָר געשטראָפֿט און געטריבן. אוי ווי, קאָ׳ מינוט האָט זי מיך ניש׳ געלאָזט איינרוען. כ׳בין געווען די עלטסטע אין הויז און מ׳האָט אויף מיר אַרויפֿגעלייגט דעם יאָך. כ׳האָב געטראָגן דעם עול פֿון פֿינף יאָר אָן. דער טאַטע איז געווען אַ הייליקער ייד, נאָר אַ בטלן. וואָס האָט ער פֿאַרשטאַנען? דאַכע — טיי. דאַכע — פֿאַררויכער מיר ליולקע־ציבוק. דאַכעלע, גיי באָרג געלט. ס׳איז נישטאָ אויף שבת. כ׳בין אין פֿרעמדע שטובן געגאַנגען, ביי דער טיר געשטאַנען. ס׳בלוט איז מיר געוואָרן פֿאַרצאַפּט. ווינד איז מיר! כ׳בין נאָך נישט אַלט געווען קאָ׳ן אַכט יאָר!...

— שוויגער, זיי האָבן, חלילה, נישט געמיינט קאָ׳ שלאַכטס. מ׳דאַרף מוחל זיין.

— כ׳בין זיי מוחל, נאָר וואָס האָט מען פֿון מיר געוואָלט? אוי! אַלע מיידלעך האָבן זיך געשפּילט אין צייכן, ראָדע דראַנע, מ׳האָט געטאַנצט, גע־שפּרונגען, און יאָך בין געלעגן אויפֿן בעטל אין געהאַקטע צרות. די מאַמע, עליה השלום, איז אַוועק צו קומעס, זיך געלאָזט וואוילגיין — —

— שוויגער, ס׳איז איצט נישט די צייט.

— כ׳ווייס. כ׳פֿאַרזינדיק מיר נעבעך די לעצטע מינוטן. אַז מ׳האָט נישט די־וועלט, האָט מען אויך נישט יענע־וועלט!...

דאַכע האָט גערעדט מיט אַ נאָגנדיקער שטים, מיט אַ נוסח פֿון מענה־לשון. ס׳האָט זיך געדוכט, אַז די עוולה, וואָס מ׳האָט איר געטאָן, לאָזט זי נישט שטאַרבן. נאָך אַ ווייל האָט זי צוגעשלאָסן די אויגן, גענומען דרימלען. איין האַלב פּנים האָט געשמייכלט. דאָס אַנדערע איז געוואָרן ערנסט און שטייף. הדסה האָט זיך געלאָזט אַריינגיין אין דער סאַלע. פֿישעלע איז נאָך אַ וואָק־לעניש איר נאָכגעגאַנגען.

— הדסה, וואָס זאָגט דער דאָקטאָר?

— כ׳ווייס נישט. לאָז מיך געמאַך.

— האָר צו. כ׳דאַרף דיר עפּעס זאָגן.

— נישט אַצינד.

— הדסה, כ׳ווייס אַלץ. מיר טאָרן נישט וואוינען!

הדסה האָט אים אָנגעקוקט דערשטוינט. די טרערן האָבן זיך געקייקלט איבער די באַקן.

— וואָס ווילסטו?

— יאַכ׳ל דיך גטן. פון מאַן זאָט ט׳ניש׳ זאָן קאַ׳ מניעה.

— אַ דאַנק.

— זיי וויסן, אַז כ׳האָב דיך שטאַרק ליב געהאַט. אהבת נפש. נאָר, אַז ס׳האַלט שוין אַזוי וואָט, מוז מען מאַכן אַן עק. על פּי דין!

— כ׳פאַרשטיי.

— מיר טאָרן נישט זאַן אונטער איין דאַך!...

פישעלעס ברילן זיינען געוואָרן פאַרהויכט. אויף די בעקלעך זיינען אַרויס־געטראָטן פלעקן. ער האָט געשמייכלט מבוייש און זיך גערוכט אויף אַ גוט וואָרט, צום לעצטן מאָל. הדסה האָט אָנגעהויבן עפּעס רעדן, נאָר אין דער רגע האָט זיך דערהערט פונדרויסן אַ קלינגעניש. הדסה איז געגאַנגען עפענען. ס׳זיי־נען אַריין דריי מאַנסלייט מיט אַמאָל: דאָקטאָר מינץ, אַבראַם, ניוניע. ד״ר מינץ איז געקומען געבן אַן איינשפּריצונג. צווישן די דיקע וואָנסן האָט געגליט אַ לעצט שטיקל ציגאַר. דער קאַפּעליוש איז געווען צעקנייטשט. אויפן לאַץ האָט געהאָנגען אַ הייפּל אַש. מינץ איז געקומען צו פאָרן אין אַ קאַטש, פונדעסטוועגן האָבן אויף די אומגעלומפּערטע קאַלאָשן געקלעפּט שטיקער בלאָטע. ער איז אַריין אַ האָפערדיקער, אַ פאַנפענדיקער און געטאָן הדסהן אַ קניפּ אין בעקל. אַבראַם איז געגאַנגען מיט שטילע טריט, פאַרלאָשן דעם ציגאַר ביי דער שוועל. ניוניע האָט געטראָגן דאָס פוקסענע פוטערל מיט די ווידלען און דאָס פליושענע היטל מיט די לאַפּן, מעשה פריץ. זינט דאָס ווייב איז געלעגן קראַנק, האָט ער גענומען שערן דאָס בערדל. ס׳איז פון טאָג־צו־טאָג געוואָרן קירצער. ער האָט אַ ברום געטאָן צו הדסהן:

— נישט גוט, הע?

— קום אַהער, הדסה, צינד מיר אָן די מאַשינקע! — האָט דר. מינץ באַ־פוילן.

הדסה איז מיט אים אַריין אין קיך, אָנגעצונדן די גאַז־מאַשינקע. ד״ר מינץ האָט אין אַ בלעכן געפעסל געקאָכט דעם שפּריצער און די נאָדל. דאָס גאַז־לעמפּל האָט געוואָרפן אַ געלבלעכע שיין. מינץ האָט צוגעשפּאַנט צום וואַסער־קראַן, געוואַשן די הענט, אויסגעשפּיגן אין שיסל דאָס פיצל ציגאַר. ס׳איז נישט געווען צו פאַרשטיין ווי ער פאַרברענט נישט די וואָנסן.

— זעסט אויס שלעכט, הדסהלע!

— יאָ, טאַקיש.

— דו טאָרסט דיך נישט אָפּלאָזן. דו מוזט זיין געזונט!

— צו וואָס? כ׳וויל שטאַרבן.

— צו־פֿרי, טאָכטער. וועסט קיינעם נישט טאָן קאַ׳ טובה!...

דאָס וואַסער האָט אָנגעהויבן בלעזלען. הדסה האָט פֿאַרדרייט דעם גאַז. מינץ האָט גענומען אָנפֿילן דאָס טרייבל. ער האָט געפּרוואוּוט מיט דאָקטאָרשער געניטשאַפֿט אַראָפּשנעלן דאָס העלדזל פֿון פֿלעשעלע, נאָר די האַנט האָט זיך אים געטרייסלט. אַ שווייס איז אים אַרויס אויפֿן שטערן.

— מ׳ווערט אַלט, הדסה. פֿע!...

מינץ האָט מיט וואַקלדיקע טריט זיך געלאָזט אַריינגיין צו דאַכען אין שלאָף־שטוב. אויפֿן וועג, אין קאָרידאָר, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט און גענומען קוקן אויף אַ בילדל, וואָס ער האָט דאָ געזען צום ערשטן מאָל. איבער דעם קויש פֿון דער וועש האָט געהאָנגען אַ צייכנונג פֿון ר׳ משולם מושקאַט. ס׳איז געווען אונטערגעשריבן קאַרלסבאַד, די דאַטע און דער נאָמען פֿון צייכענער. מינץ האָט לאַנג געגאַפֿט. דו, אַלטער, ביסט שוין דאָרט — האָט ער געמורמלט. — ווייסט שוין אַלע סודות!... הדסה האָט זיך אויך אָפּגעשטעלט. עמעץ האָט זי אָנגענומען הינטן־אַרום ביים אַקסל. ס׳איז געווען אַבראַם.

— האָסט עפּעס פֿון אים געהערט? — האָט ער איר איינגערוימט אין אויער.

הדסה האָט געטאָן אַ ציטער.

— ניין, גאָרנישט.

— אויב אַזוי, האָט ער געמאַכט פּליטה!...

ניוניע איז אַריין צו זיך אין שטיבל. ער האָט ערשט נישט לאַנג געהאַט אָפּגעגעסן אַ מיטאָג פֿון געהאַקטע לעבערלעך, לאָקשן מיט יויך, געגנדזנס, עפּל־קאָמפּאָט, נאָר ער איז שוין ווידער געווען הונגעריק. די מלחמה און דאָס יקרות האָבן אין אים פֿאַרשטאַרקט דעם אַפּעטיט. ס׳האָט אים כסדר גענאָגט אונטערן לעפֿעלע. אין אַ שופֿלאָד פֿון שרייב־טיש האָט ער געהאַט ליגן אַ שטיק צוקער־לעקעך און אַ באַרנע. ער האָט זיך געשעמט מיט דעם הונגער אין אַ צייט, ווען דאָס ווייב איז נוטה למות, און ער האָט פֿאַרקייטלט די טיר. ער האָט געקייט, געשלונגען, און דאָס בערדל איז אים פֿול געוואָרן מיט קרישקעס. אוי, ווי, ביטער ווי גאַל — האָט ער געקלערט. — ס׳איז שוין נענטער ווי ווייטער. אַ רחמנות אויף הדסהן!... ער האָט אַראָפּגעשלונגען דעם לעצטן ביסן און געעפֿנט דאָס ספֿרים־שענקל. אין אונטערשטן פֿאַך איז געשטאַנען אַ זיטן־געשיכטע. ניוניע האָט אויפֿגעמאַכט אַ באַנד, גענומען לייענען פֿון מיטן. ס׳איז דאָרט געווען באַשריבן דער מנהג פֿון אַ מיטל־אַפֿריקאַנישן שבט מל׳ע צו זיין נישט די יינגלעך, נאָר די מיידלעך. די צערעמאָניע ווערט דורכגעפֿירט נאָך אַ געצנ־דינערישער פֿייערונג, ווילדע טענץ. אָנשטאָט מעסערס האָט מען דאָרט גענוצט שאַרפֿע קיזלשטיינער. ניוניע האָט גענומען ציען די האָר אויפֿן קין. די שילדערונג האָט אין אים דערוועקט תּאווה. ער האָט געהאַט אָפּגעלעבט די יאָרן מיט אַ קראַנקער פֿרוי, אַ פֿרומע, אַ בייזע, אַ רבנישע טאָכטער. נישט זי האָט געקאָנט שטילן זיינע מאַנסבילשע באַדערפֿענישן, נישט זי האָט זיך געגעבן די מי. אָדער זי איז געווען שלאַף, אָדער זי האָט געהאַט אַ שאלה. ניוניען איז דורכגעלאָפֿן דורכן געדאַנק, אַז נאָך די שלשים וועט ער אַריבערגיין צו דער

פֿרוי גריצהענדלער, די אלמנה, וואָס ער קויפֿט ביי איר ביכער, און רעדן מיט איר אָפֿענע דיבורים. ער האָט זיך דערשראָקן פֿאַר דער דאָזיקער מחשבה און אויסגעשפּיגן אין טיכל אַריין.

— עט, פֿע! וואָס טוט זיך מיט מיר? חס־ושלום!... זי'ט נאָך זיין געזונט!... הלואי!...

2

אָנהויב טבת איז ביי דער פֿאַמיליע מושקאַט געווען אַ טאָפּלטע לוויה: יואל און דאַכע זיינען געשטאָרבן אין איין טאָג. אויפֿן גזשיבאָוו האָבןביידע עגלהס זיך געטראָפֿן און געגאַנגען איינע נאָך דער אַנדערער. אין דרויסן האָט האַלב־געשנייט, האַלב־געהאָגלט. לויט פֿאַר די מושקאַטס איז דער עולם געווען אַ קליינער. ס'זיינען בלויז נאָכגעפֿאָרן אַ סך דראָשקעס. הדסה איז געווען אינגאַנצן איינגעהילט אין שוואַרצן. ס'האָבן זי געפֿירט צוויי קוזינעס, סטעפֿע און מאַשע. אויפֿן בית־עולם האָט הדסה געזען דורכן שלייער צוויי אָפֿענע גריבער, איינער אַקעגן אַנדערן. דער פֿעטער יואל איז געווען שווער. די חבֿרה־לייט, וואָס האָבן אים אַראָפּגעלאָזט אין קבֿר, האָבן זיך געבויגן אונטער דער לאַסט. די מאַמעשי האָט אויסגעזען אין די תּכריכים אויסטערליש קליין און דין. מ'האָט זי אַריינגעלייגט אין דעם נאַסן גרוב און אינדערגיך פֿאַרשאָטן מיט ערד. דער פֿעטער שוואַרצער באַגרעבער מיט די פֿייערדיקע אויגן און דער געקרויזטער באָרד האָט גיך געוואָרפֿן די לאָפּאַטעס זאַמד, געזאָגט פּסוקים. פֿישעלע האָט געהאַלטן דער שוויגערס צוואה: ער האָט געזאָגט קדיש אויפֿן קבֿר. ער האָט זיך געשאָקלט אַהין־און־צוריק און דאָס דינע קולכל האָט זיך געבראָכן פֿון טרערן.

— יתגדל ויתקדש שמה רבא בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פורקנה ויקרב משיחה...

די וויבער האָבן געוויינט. די מאַנסלייט האָבן געזיפֿצט. אַבֿראַם האָט אונטערגעהאַלטן חמאן ביים אָרעם, ווייל פֿון צער איז די יידענע געוואָרן פֿאַרשלאָפֿט. זי האָט זיך יעדעס מאָל געטאָן אַ בויג ווי אומצופֿאַלן. ניוניע האָט געטראָגן דאָס פֿוקסענע פֿוטער מיט די ווײדלען און דאָס פּליושענע היטל מיט די לאַפּן. די געמזענע שטיוועלעך האָבן געשטעקט אין אַ פּאָר גלאַנציקע קאַלאָשן. צווישן די באַגלייטערינס איז געווען בראָניע גריצהענדלער, די אלמנה, אַן אייגנטימערין פֿון אַן אַנטיק־געשעפֿט אויף דער שוויענטאָ־קזשיסקע. בראָניע האָט געווישט די טרערן מיט אַ זיידן טיכעלע און ניוניע האָט איר פֿון מאָל צו מאָל צוגעוואָרפֿן אַ בליק. ניוניע האָט שוין געהאַט ביי זיך אָפּגעפּאַסט צו רעדן מיט דער פֿרוי גריצהענדלער אָפֿענע דיבורים.

צוריק פֿון דער לוויה זיינען געפֿאָרן אין איין דראָשקע ניוניע, פֿישעלע און הדסה. אין דער היים האָט מען די אַבֿלים צוגעטראָגן אַ ברייטל און האַרטע אייער מיט אַש, ווי ס'איז דער מנהג, נאָר הדסה האָט נישט געקאָנט עסן. דער שפּיגל אין דער סאַלאָן איז געווען פֿאַרהאָנגען. אין שלאָף־שטוב האָט געברענט אַ נשמה־ליכט און ס'האָט געווייקט אַ טיכעלע אין אַ גלאָז וואַסער. הדסה איז

אַוועק צו זיך אין מיידלשן צימער און זיך פֿאַרקייטלט. זי האָט אַראָפּגעלאָזט דעם ראָלעט איבערן פֿענסטער, זיך אַוועקגעלייגט אויפֿן בעטל אין די מלבושים און אַזוי אָפּגעלעגן די רעשט טאָג און די גאַנצע ווינטער־נאַכט. די דינסט האָט אַ פּאָר מאָל אָנגעקלאַפּט, נאָר הדסה האָט נישט געענטפֿערט. ניוניע איז די ערשטע האַלבע שעה געזעסן אויף אַ קליין בענקעלע, אין געוואַנטעטע שטעק־שיך, און אַריינגעקוקט אין אַ פּסוק איוב. אָבער איובס טענות און די טרייסט־ווערטער פֿון די געזעלן זיינען אים באַלד געוואָרן איבערדריסיק און ער איז אַריין צו זיך אין קאַבינעט. דאָרט האָט ניוניע פֿאַרויכערט אַ ציגאַר און זיך אָנגעלענט אויף דער סאָפֿע. דער טעלעפֿאָן האָט געקלונגען. ס'האָט גערעדט בראָניע גריצהענדלער.

— ניוניעלע וויל אפֿשר עפּעס האָבן? זי זאָלן שוין אָפּגעהיטן ווערן פֿון צער!...

— בראָניע־לעבן, אַ שאַינעם דאַנק. קומען זי אַריבער. זי וועלן מיך מחיה־זיין!...

ניוניע האָט אַרויסגענומען דעם באַנד פֿון דער זיטן־געשיכטע, וואָס איז געשטאַנען אין שויבן־שענקל, געבלעטערט, זיך אַריינגעקוקט אין די האָלץ־שניטן. ער האָט נישט געהאַט קיין געדולד צו דעם זיצן אין שטוב אָן די שיך, צו דעם מנין, וואָס האָט דאָ געזאָלט דאַווענען צוויי מאָל אַ טאָג, צו די לייט, וואָס וועלן קומען מנחם־אבל זיין און אָנטרעטן אויף די טעפּיכער. איצט, אַז ר' משולם האָט נישט געלעבט און דאַכע איז געווען טויט, האָט ער נישט געדאַרפֿט טראָגן די מאָסקע פֿון פֿרומקייט. ס'איז מער נישט געווען קיין שום אָפּהאַלט ער זאָל אָנטאָן אייראָפּעאישע קליידער. ער האָט בלויז געהאַט עגמת־נפֿש פֿון הדסהן. ביינאַכט האָט ער זי עטלעכע מאָל געהערט הוסטן. דער מוטערס טויט און דאָס, וואָס דער עוזר־העשל איז אַוועק דינען, האָט זי נעבעך די רעשט דערהרגעט. אָבער וואָס האָט ער געקאָנט העלפֿן? זי האָט אַפֿילו נישט געלאָזט צו זיך רעדן.

די דריטע נאַכט פֿון דער שבעה האָט ניוניע זיך איבערגעוועקט אַ דערשראָקענער. הדסה האָט געהוסט און געקרעכצט. ניוניע האָט אָנגעשטעקט די שטעק־שיך, אָנגעטאָן דעם מאָרגן־ראָק, איז אַריין צו דער טאָכטער. די עלעקטרע האָט געברענט. הדסה איז האַלב־געזעסן, האַלב־געלעגן. דאָס פּנים איז געווען ווייס, די ליפּן — רויט.

— הדסה־לעבן, וואָס איז דיר? — האָט ניוניע געפֿרעגט. — אפֿשר רופֿן אַ דאָקטאָר?

— ניין, פּאַפּאַ.

— וואָס דען?

— לאָז מיך שטאַרבן.

ניוניע האָט זיך אַזש אָפּגעשאָקלט.

— משוגע מיינע שונאים? ביסט נאָך אַ יונג קינד. כ'על גלייך אָנקלינגען מינצן!

— ניין, פּאַפּאַ. נישט אין מיטן דער נאַכט!

ניוניע האָט אויפֿגעוועקט דאָס דינסט־מיידל. מ'האָט אויפֿגעזאָטן פֿאַר הדסהן

טיי מיט מאַלינעס. מ'האָט איר געגעבן קאַנדל־צוקער, מילך מיט פּוטער, נאָר זי האָט נישט אויפֿגעהערט צו הוסטן ביז פֿאַרטאָג. צומאָרגנס איז געקומען דאָק־טאָר מינץ. ער האָט צוגעשטעלט צו הדסהס פּלייצע אַ האָריק אויער און זיך געקרימט. ניוניע און פֿישעלע האָבן געוואַרט אין דער סאַלע. מינץ איז אַרויס מיט אַ קרומען קנייטש אין שטערן.

— ס'וויבל הויבט מיך נישט אָן צו געפֿעלן!

— וואָס טוט מען? — איז פֿישעלע געוואָרן בלאַס.

— מ'דאַרף זי נעמען קאַ'ן אָטוואָצק. צו באַראַבאַנדערן אין סאַנאַטאָריום.

ניוניע האָט געקראַצט דאָס בערדל. מיאוסע טראַכטעכצער זיינען אים געקו־מען אויפֿן זין: ס'איז גוט, וואָס פֿישעלע איז אַ נגיד און ער'ט דעקן די קאָסטן... דאָס, וואָס הדסה וועט זיין אין אָטוואָצק, איז אויך געווען גינציק פֿאַר דעם שידוך מיט דער פֿרוי גריצהענדלער. צו פֿאַרטרייבן די עגאָאיסטישע קלערעכצער, האָט ניוניע גענומען אַרויסווייזן געטריישאַפֿט.

— דאָקטאָר־לעב, ס'איז כאָטש ניש' געפֿערלעך?

— מ'דאַרף פֿאַרכאַפּן באַציטנס!

דר. מינץ האָט אָנגעטאָן דאָס לאַנגע פּוטער, דעם פּליושענעם קאַפּעליוש, פֿאַרויכערט אַ ציגאַר, זיך געלאָזט אַוועקגיין אָן האַנאָראַר. דאָקטאָר מינץ האָט אַלץ געוואוסט וועגן דער הדסהן. ס'זיינען דערגאַנגען צו אים אַלע פּאָטשטן. פֿישעלע איז נאָכגעלאָפֿן אויף די טרעפּ, אָן אַ פּאַלטאָ, אין דער געהאַקטער קאַ־פּאָטע, אים אַריינגעשטופּט אַ דרייער־קערבל.

— דאָקטאָר, ווי לאַנג ט'מען זי דאָרט האַלטן?

— אפֿשר אַ חודש און אפֿשר אַ יאָר! — האָט מינץ געענטפֿערט שטרענג.

— ס'אַ מקח־טעות, הע?

— חס־ושלום!

פֿישעלע איז אַראָפּ ביז צום טויער, צוגעקוקט ווי דער דאָקטאָר איז איינ־געזעסן אין דער קאָטש. וואָס רעדט ער עפּעס וועגן אַ מקח־טעות? — האָט פֿי־שעלע געטראַכט. — די דייטשן מיינען, אַז נאָר זיי האָבן הערצער. ביי חסידים איז אַלץ מסחר... פֿישעלע איז נאָך געשטאַנען ביז די קאַרעטע האָט זיך אַריינ־געדרייט אין דער וויעלקע. דערנאָך האָט ער זיך געלאָזט אַרויפֿגיין צוריק צום שווער. ער האָט געצופּט די פּיאות, געביסן די אונטערשטע ליפּ. די הדסה האָט אים אָפּגענאַרט, פֿאַרשאַפֿט בושות און חרפּות, אָבער ער האָט נישט געקאָנט אויסוואָרצלען די ליבשאַפֿט. דאָס ווייבל האָט נעבעך נישט קאַ'ן עולם הבא, נישט קאַ'ן עולם הזה. אַ פֿאַרלוירענע נשמה, אַ קראַנקע. נו, בכן? ס'קאָן זיין, זי איז אָנגעלייגטער ביים רבונו של עולם פֿון אַלע וצדקתך'ס. דער תּוך איז זייד. ווער ווייסט צוליב וועמענס זינד זי קומט אָפּ? אפֿשר איז זי אַ גלגול פֿון אַ צדיק, וואָס דאַרף זיך דאָ אויסלייטערן?...

גייענדיק אויף די טרעפּ צוריק אַרויף צו ניוניען, האָט פֿישעלע ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז ער'ט בשום־אופֿן זיך נישט גטן מיט דער הדסהן. ער'ט זי אויס־האַלטן בכבוד, זי היילן, שיקן אין וואַרעם־באָד, ראַטעווען ווי ווייט מ'קאָן. זכרתי לך חסד נעוריך, איז אים געקומען אַ פּסוק אויף דער צונג, כאָטש ס'האָט נישט

געהאַט קיין שייכות. איצט איז זי אַ יתומה אויך. מיטן אויבערשטנס הילף וועט זי ווערן געזונט און זיך אַרויסשלאָגן די נאַרישקייטן... פֿישעלע איז צוריק אַריין אין שטוב, זיך געלאָזט צו הדסהן אין צימער.

— נו, וואָס מאַכסטו?

— אַ דאַנק.

— מ׳עט דיך מוזן נעמען קיין אָטוואָצק. דאַרפֿסט לופֿט.

— כ׳דאַרף שוין גאָרנישט!

— וואָס רעדסטו? וועסט מערטשישעם זיין געזונט. איכ׳ל אויף דיר אַכטונג טאָן. ביסט ניש׳, חלילה, צ׳ישן פֿרעמדע.

— פֿאַרוואָס? כ׳בין צו דיר שלעכט.

הדסה האָט אויף אים אַ קוק געטאָן פֿאַרחידושט. די אויגן הינטער די געשליפֿענע ברילן האָבן געשמייכלט. די בעקלעך האָבן זיך געררויטלט. פֿאַרוואָס זאָל ער מיך ליב האָבן? — האָט זי זיך געוואונדערט. — ווער איז ער? קומט דאָס פֿון לערנען דעם תּלמוד? די תּלמודיסטן האַלטן דאָך, אַז אַ פֿרוי איז איבערהויפּט נישט קיין מענטש...

נאָך דער שבעה האָט מען הדסהן אַריבערגעפֿירט מיט דער באַן קיין אָטוואָצק. אין וואַגאָן, צווייטע קלאַס, זיינען מיטגעפֿאָרן פֿישעלע און שׂפֿרה די דינסט. הדסה האָט געהאַלטן אַ ביכל איינגעבונדן אין שוואַרצן סאַמעט: נאָוואַליסעס הימנען צו דער נאַכט. די לאַנקעס אויף דער ליניע זיינען געלעגן אָפּגעקראַכענע, גרין־געלע, דאָ און דאָרט באַדעקט מיט פּלאַכטעס שניי. דורכן נעפּל האָבן זיך אָפּגעצייכנט קוימענס פֿון פֿאַבריקן. ס׳האָט אויפֿגעטויכט אַ טורעמל פֿון אַ קלויסטער, די קאָנטורן צעשוואומען, ווי אויפֿגעמאָלט אויף אַ לייוונט. קראָען האָבן געקראַקעט. הינט האָבן געבילט. טעלעגראַף־דראָטן האָבן געברומט. דר. באַראַבאַנדער, וואָס האָט באַקומען אַ ראַפּאָרט פֿון דר. מינץ, האָט שוין געהאַט צוגעגרייט פֿאַר דער פּאַציענטין אַ צימער. הדסה האָט זיך גלייך געדאַרפֿט לייגן אין בעט אַריין. דאָס שטיבל האָט געהאַט אַ ווענעציאַניש פֿענסטער, און אַ טיר, וואָס איז אַרויס צו אַ וואַרענדע. אויף די סאָסנעס האָבן זיך געוויגט שטיקער שניי. פֿון דעכל האָבן אַראָפּגעהאָנגען צעפּלעך אייז. פֿייגעלעך האָבן געצוויטשערט, ווי אין זומער. אַ האָן האָט געקרייעט. דורך דער אָפֿענער אויבערלופֿט האָט אַריינגעבלאָזן אַ שאַרף ווינטל, געמישט מיט רויך פֿון לאָקאָמאָטיוו. די ווינטערדיקע זון האָט זיך שוין געזעצט הינטערן וואַלד און אויף די טאָפּעטן האָבן געציטערט פּורפּורנע געהאָפּטעכצער. פֿישעלע און שׂפֿרה זיינען אַוועקגעפֿאָרן. אַ שוועסטער אין אַ ווייס פֿאַרטוך און אַ הייבל האָט אויפֿגעהאָנגען צוקאָפּנס אַ טעמפּעראַטור־ברעטל, אַריינגעשטעקט דער קראַנקער אַ טערמאָמעטער צווישן די ליפּן. קעגן נאַכט־צו האָט אָנגעהויבן צו שנייען. ווייסלעכע ווינטלעך האָבן געשטויבט. שנייעלעך האָבן געווירבלט. ס׳איז געווען גוט צו זיין ווייט פֿון וואַרשע, דער משפּחה, פֿון פֿישעלעס אייל־געוועלב, פֿון פּאַפּאַ... וואָס טוט איצט, אַ שטייגער, עוזר־העשל? טראַכט ער וועגן איר? וואו וואַלגערט ער זיך אַרום? אין וואָסערע קאַזאַרמעס, שוץ־גרובנס, קעלטן, געפֿאַרן?

הדסה איז איינגעשלאָפֿן. אין מיטן דער נאַכט האָט זי זיך איבערגעוועקט.

אויף די זוימען שויבן זיינען אויפגעגאַנגען פראָסט־ביימלעך. אינדרויסן זיינען געפאַלן איינצלנע שופן. די לבנה האָט זיך געשניטן צווישן העלע וואָלקנס. די שטערן האָבן געבלינצלט. וואָס האָבן זיי געאָנט וועגן די ליידן אויף עפּעס אַ פּלאַנעטל, וואָס רופט זיך ערד? הדסה האָט פונדעסטוועגן געזאָגט אויף פויליש אַ תפילה: גאָט, דו אַלמעכטיקער, נעם אונטער דיינע פליגל די הייליקע נשמה פון מיין מאַמעשי. באַשיץ מיין געליבטן פון הונגער, קראַנקייט, שונאים, טויט. דאָס האָסט דו דאָך מיר אַריינגעגעבן די ליבע!...

הדסה האָט אָפּגעוואָרט אַ ווייל, אָנגעשפּיצט די אויערן.

—מאַמעשי, דו הערסט? ענטפער מיר!... גיב מיר אַ צייכן!...

אָנשטאָט אַן ענטפער פון דאַכען, איז אָנגעפלויגן פון וואַרשע אַ לאַסט־צוג. די לאַמפּן האָבן געוואָרפן אַ זייל ליכט איבער די סאַסנעס און די שטאַמען זיינען זיך דערפון צעלאָפן, געוואָרן שיטער, גרעל און ווי אויפגעמאָלט אויף אַ דעקאָ־ראַציע.

—◆—

קאַפּיטל דריי און דרייסיק

ר׳ דן קאַצענעלענבויגן האָט ביסלעכווייז איינגעזען, אַז ווי וואויל ס׳איז אמת, וואָס די גמרא זאָגט: ישיבת כרכים קשה, האָט וואַרשע פאָרט אירע מעלות. דער רב האָט דאָ געפונען ספרים, וואָס ער האָט נישט געקאָנט קריגן אין קליין־טערעשפּאָל, אין יאַנעוו און אַפילו אין לובלין. די שטאָט איז געווען אַ מקום תורה: וואו מ׳איז געגאַנגען האָט מען אָנגעטראָפן שולן, בתי־מדרשים, שטיב־לעך, מקוות. גובהס זיינען אַרומגעגאַנגען און געקליבן וואָכנגעלט פאַר ישיבות. פון חדרים און תלמוד־תורהס האָט מען געהערט די קולות פון קינדער, די תינו־קות של בית רבן, וואָס צוליב דעם אָטעם פון זייער מויל האָט די וועלט אַ באַ־שטאַנד. אמת, ס׳זיינען דאָ געווען אויך אַ סך היינטיק־וועלטישע: גלוחים, וויי־בער אין די האָר, סטודענטלעך, וואָס האָבן שטודירט אין די גימנאַזיעס, אַלערליי ציוניסטן, סטרייקערס, און גלאַט ווילדע יונגען, וואָס האָבן אָפּגעטאָן פון זיך דעם יאָך פון יידישקייט. אָבער זיי האָבן זיך אין ר׳ דנס אויגן נישט אָנגעזען. וואַרשעווער לומדים האָבן זיך ביסלעכווייז דערוואוסט, אַז ר׳ דן קאַצענעלענ־בויגן איז אין וואַרשע און מ׳איז אים געקומען מקבל פנים זיין. אין קליין־טע־רעשפּאָל האָט ר׳ דן נישט געהאַט קיין צענטל כבוד ווי אין דעם פרעמדן וואַרשע. ס׳איז געווען גרייליך. ווי ס׳שטייט ביי אברהם אָבינו: לך לך... ואגדלה שמך. ר׳ דן האָט זיך געוואונדערט. אין קליין־טערעשפּאָל האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז קיינער ווייסט נישט פון אים און אַז יענע, וואָס האָבן יאָ געהערט, האָבן אים שוין לאַנג פאַרגעסן. ווי וואויל דער רב איז נישט געשטאַנען נאָך קיין כיבודים, האָט דאָס אים פאַרשאַפט אַביסל נחת־רוח, וואָרום ס׳איז געווען אַ צייכן, אַז די תורה איז נאָך אַלץ בחשיבות.

פרנסה איז געווען קנאַפּ. ר׳ דן האָט געלעבט פון אָפּגעצערטן געלט. ער האָט געדאַרפט אויסהאַלטן דעם עלטערן זון, צדוק, און זיין משפחה, ווי אויך

די טאָכטער פֿינקל, איר טאָכטער דינהלע און דאָס ערשט־געבוירענע אור־איי־ניקל, אַ מיידעלע. די דירה אויף דער פֿראַנציסקאַנער גאַס איז געווען, קיין עין־הרע, פֿול. צו דער זעט האָט קיינער נישט געגעסן. אָבער ס׳האָבן זיך אָנגע־הויבן ווייזן פֿאַרדינסטלעך. אַמאָל איז אַריינגעפֿאַלן אַ דין־תּורה, אַ חתונה, אַ בוררות. צדוק איז געוואָרן אַ מלמד ביי עטלעכע נגידישע בחורים. לוי מאירס אײדעם, לייבעלע גוטשעס, הינדעס מאַן, דער נגיד, האָט געהאָלפֿן שווער־און־שוויגער. ר׳ דן האָט זיך געפֿירט גלייך ווי אַמאָל אין קליין־טערעשפּאָל. ביין אין אָוונט האָט ער זיך געלייגט שלאָפֿן: אין די הויזן און אין טלית־קטן. צוויי אַזייגער ביינאַכט איז ער אויפֿגעשטאַנען. ער האָט געוואַשן די הענט, געשטעלט דעם סאַמאָוואַר און זיך געזעצט לערנען. מחמת, ס׳זיינען געווען אין וואַרשע אַ סך דרוקערייען, האָט ר׳ דן ווידער באַקומען חשק צו שרייבן חידושים. די ביי־שטעטער חסידים, וואָס אין זייער שטיבל אויפֿן הויף האָט דער רב געדאַוונט, האָבן צוגעזאָגט ר׳ דנען, אַז זיי וועלן אים געבן פּרענומעראַנטן. די ספֿרים־הענדלער אויף דער פֿראַנציסקאַנער האָבן צוגערעדט דעם רב, ער זאָל אַרויסגעבן אַ ספֿר. ר׳ דן איז נישט געווען קיין מפֿורסם, אָבער למדנים האָבן פֿון אים גע־וואוסט און אים געהאַלטן פֿאַר אַ גאון.

מחמת ר׳ דן האָט פֿאַרשטאַנען, אַז די צייט איז קורץ, האָט ער זיך גענו־מען צו אַ דינער גמרא: חגיגה. ער האָט געשריבן, געמעקט, אָפּגעקלעקט מיט דעם אַש פֿון לולקע־ציבוק. אַכט אינדערפֿרי איז ר׳ דן אַוועק דאַווענען. ער איז געשטאַנען אין טלית־און־תּפֿילין אין אַ ווינקל ביי דער מזרח־וואַנט און געדאַוונט פֿון ר׳ יעקב עמדינס סידור. דער בעל־תּפֿילה האָט אויף אים געוואַרט מיט שמונה עשרה. ס׳איז געווען גענוג אויף וואָס מתפּלל צו זיין. די וועלט איז געווען איינגעטונקען אין רציחה. יידן האָט מען געטריבן פֿון די שטעטלעך. מען האָט אויסגעטראַכט אויף רבנים אַלערליי בלבולים. ס׳זיינען געווען צייכנס, אַז די איצטיקע מלחמה איז מלחמת גוג ומגוג און ס׳האָבן זיך שוין אָנגעהויבן די חבלי־משיח. אַנדערע האָבן גערעדט דערוועגן, נאָר ר׳ דן האָט געשוויגן, ווי עס שטייט אין דניאל: און דער פֿאַרשטענדיקער וועט אין יענעם טאָג שווייגן. פֿאָרט, ביי זיך אין האַרץ האָט ר׳ דן גערעכנט, אַז דער קץ איז נאָענט. ווער ווייסט, אפֿשר איז אים באַשערט צו דערלעבן משיחן?...

ר׳ דן האָט איבערגעדעקט דאָס פּנים מיטן טלית, מכוון געווען פּירוש המלות. נאָכן דאַווענען האָט ר׳ דן געזאָגט אַ יום תּהלים און געלערנט אַ פּרק משניות, אויפֿן מתנגדישן שטייגער. דערנאָך איז ער אַוועק אַהיים און זיך געוואַשן צום אָנבייסן. די רביצין האָט געדעקט אַ האַלבן טיש, צוגעטראָגן אַ פּענעצל ברויט, אַ שיסעלע מילכיקע גריץ, אַ גלאָז ציקאָריע. די יידענע האָט זיך יעדעס מאָל פֿאַרענטפֿערט, פֿאַרוואָס זי קאָכט נישט אויף איבערבייס קיין יאַיכל, ווי אַמאָל. ר׳ דן האָט זיך אויף איר אָנגעבייזערט.

— ווער דאַרף יאַיכלעך? ס׳איז, ברוך השם, איבערגענוג!

די זקנה איז איבער אים געשטאַנען, געשאָקלט מיטן טשיפּיק, געווישט די טרערן, וואָס האָבן זיך געקייקלט איבערן צעקנייטשטן פּנימל. אין שטוב האָט זיך אויפֿגעהאַלטן אַ קאַץ, און ווי נאָר דער רב האָט זיך געזעצט עסן, האָט

דאָס באַשעפעניש זיך אָוועקגעשטעלט ביי זיינע פיס. ר׳ דן האָט איר יעדעס מאָל צוגעוואָרפן אַ ביסן און די רביצין האָט זיך געקלאָגט, אַז ער גיט איר אַלץ אַוועק. די רביצין איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן געלער און איינגעדאַרטער. ביינאַכט האָבן די דאגות זי נישט געלאָזט שלאָפן. פון די פאַסנע עסנס האָט זי אַלעמאָל גענאַגט אונטערן לעפעלע. זי האָט געטענהט צום רב:

— וואָס ט׳זיין דער תכלית, האַ?

— וואָס זאָרגסטו? ס׳איז דאָ אַ בורא עולם!

— דן, ס׳איז אונדז נעבעך זייער ענג!

און די זקנה האָט מער נישט געקאָנט איינהאַלטן דאָס געוויין. זי האָט זיך צעהעשעט און גענומען שנייצן די נאָז אין פאַרטוך. ר׳ דנען איז געוואָרן אי־בער דער טבע. ער האָט געהאַט אַ באַדערפעניש זי אַנצונעמען ביי דער האַנט און גלעטן ווי אַ נאַריש קינד, וואָס יאָמערט אויף אַ שפילעכל. אָבער דאָס וואָלט געווען מעשי־נערות. ר׳ דן האָט זיך אָנגענומען ביי דער באָרד.

— שטיא, מ׳דאַרף האָבן בטחון!

נאָכן בענטשן האָט דער רב זיך צוגעלייגט אויף אַ שעה. די אייניקלעך האָבן אַרומגעשטיפט. פון הויף זיינען דערגאַנגען געשרייען פון הענדלער, גע־זאַנגען פון בעטלער. ר׳ דן האָט סיי געדרימלט, סיי געטראַכט. ער האָט אָנגעהויבן קלערן עפעס אַ מחשבה און זי איז אַריבער אין אַ חלום. ער איז געווען סיי אין קליין־טערעשפאל, סיי אין וואַרשע. לאַנג־געשטאָרבענע בעלי־הבתים האָבן צו אים גערעדט און ער האָט זיי געענטפערט. ער האָט געזאָגט אויף אויסנווייניק שטיקער גמרא און פוסקים, וואָס אויף דער וואָך האָט ער זיי שוין געהאַט פאַרגעסן. דאָ איז אים איינגעפאַלן אַ חידוש און דאָ האָט זיך אים געפּלאָנטערט אַ שטיק חקירה; דאָ האָט ער געפסקנט אַ שאלה און דאָ האָט ער געפירט אַ וויכוח מיט דעם אייניקל, דעם עוזר־העשל. נאָכן שלאָף האָט ר׳ דן ווידער זיך אַוועקגעזעצט לערנען, נאָר ס׳איז מער נישט געווען די מנוחה, וואָס באַנאַכט. טירן האָבן געקלאַפּט. די נקבות האָבן גערעדט. צדוק, דער בכור, האָט געפירט מחלוקת מיטן ברודער, לוי־מאירן. די שנורן, זיסל און מינדל, האָבן זיך געזאָגט שטעכווערטלעך. משה־ראובן, צדוקס בחור, האָט זיך געמאַכט אַ מסחר פון שטאָפן פּאַפּיראָסן. די טעכטער האָבן אַריינגענומען אין קיך אַ ניי־מאַשין. ר׳ דן האָט גענומען אַרומשפּאַנען אַהין און צוריק. ער האָט געעפנט אַ ספר און עס צוגעמאַכט. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים פענסטער און אַרויסגעקוקט. יידן אין גאַס זיינען געלאָפן אַהין און צוריק, מיט פּעקלעך, זעקלעך, בינטלעך. אַ טרעגער האָט געטראָגן אַ קויש קוילן. אַ יונג האָט געשטופּט אַ האַנט־וועגעלע. ווייבער האָבן אויסגערופן עפּעלעך, צוקערלעך, קאַרטאָפל־קוכן. אַרימעלייט זיינען געגאַנגען פון קראָם צו קראָם, אויסגעשטרעקט הענט. פאַרשוואַרצט ווערט דאָס אויסדערוויילטע פאָלק, פאַרהונגערט, פאַרשעמט. ווי לאַנג־זשע וועט מען דאָס אויסהאַלטן? אוי, וויי, טאַטע זיסער, ס׳ווערט אַלץ שווערער פון טאָג צו טאָג!...

איינמאָל נאָכן אָנבייסן איז ר׳ דן אַוועק צו אַ דרוקער, ר׳ וועלפקע סאָרקעס, אויף דער שוויענטאָ־יערסקע גאַס. ר׳ וועלפקע סאָרקעס האָט אַמאָל געהאַט אַ גרויסע דרוקעריי און געהאַלטן אַ סך מענטשן, אָבער צייט ס׳האָט זיך אָנגעהויבן

די מלחמה איז דאָרט געווען האַלב־לײדיק. אַן אײנציקער זעצער איז געשטאַנען בײ אַ קאַסטן זאַץ און געקליבן שריפֿט. אויף אַן אויוועלע האָט זיך געבאַקן אַ מאַטריץ. ר׳ וועלפֿקע סאַרקעס, אַ ליטוואַק, האָט בײ אַ שטענדער געצײכנט אַ קאָרעקטע. ער איז געווען אַן אַלטער ייד מיט אַ רונדער געל־גרויער באָרד, אין אַ פֿאַרפֿלעקטן סורדוט, אין אַ שטײפֿן קאָלנער, אין אַ האַרטן קאַפּעליוש פֿאַר־רוקט איבערן שטערן. אויפֿן שפּיץ נאָז זײנען געזעסן אַ פּאָר מעשענע שפּאַקולן. דער אַלטער האָט אָנגעקוקט ר׳ דנען אַ פֿאַרחידושטער.

— וואָס זאָגט איר, רבי?

— כ׳וואָלט געוואָלט דרוקן אַ ספֿר.

— נו, דרוקט...

ר׳ וועלפֿקע האָט אָנגעוויזן ר׳ דנען אַ בענקל, זיך געהײסן ווײזן דעם כּתב־יד. ר׳ דן האָט אַרויסגענומען פֿון טוזליק אַ פּאָר בויגנס פּאַפּיר. ר׳ וועלפֿקע האָט גענומען בלעטערן, צײלן די שורות, שאָקלען מיטן קאָפּ.

— וואָסער חיבור איז דאָס?

— אויף חגיגה.

— וואָס עפּעס אויף חגיגה? פֿאַרוואָס ניט אויף ביצה?

ר׳ דן האָט געשוויגן.

— זאָגט מיר, רבי, פֿאַרוואָס שטײט: אז ירננו כּל עצי יער? וואָס וועט זײן די שמחה אויף די בוימער, אַז משיח וועט קומען?

— נו, וואָס איז דער תּירוץ?

— דער ענטפֿער איז: אַז משיח וועט קומען, וועט מען הײצן מיט ספֿרים, וועלן די בוימער האָבן רו...

ר׳ דן איז אויפֿגעשטאַנען.

— איר זענט אַ לץ, האַ? מכת לצים שאינן מקבלין פּני השכינה!

— לויפֿט ניט, רבי!

— אַ גוטן טאָג!

ר׳ דן האָט צוגענומען דאָס פּעקל כּתבים, זיך געלאָזט אַנטלויפֿן. אויפֿן וועג האָט ער זיך אָנגעשטויסן אַן אַ פּרעס און ס׳איז אַראָפּגעפֿאַלן אַ באַרשט. דער רב האָט געהאַט געדענקט דעם וועג פֿון שוויענטאָ־יערסקע צו דער פֿראַנצישקאַ־נער, נאָר פֿון חולשת־הדעת האָט ער געמאַכט אַ טעות און זיך פֿאַרדרײט אין דער גענשע. די פֿאַרבײגײער האָבן אים געשטופּט. פֿון אַ טויער איז אַרויס־געפֿאָרן אַ פּלאַטפֿאָרמע. מ׳האָט דעם זקן שיער נישט איבערגעפֿאָרן. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט קוקן אויף די נומערן פֿון די הײזער, נאָר ס׳האָט אים גע־שווינדלט פֿאַרן בליק. ער האָט געפֿרעגט בײ אַ בחור דעם וועג, נאָר ר׳ דן האָט נישט פֿאַרשטאַנען זײן וואַרשעווער לשון. ער האָט געפּרוּווט אַריבערגײן די גאַס, אָבער פֿון אַלע זײטן זײנען אָנגעפֿאָרן טראַמווײען, וועגן, דראָשקעס. אין מיטן האַרמידער האָט זיך געשלעפּט אַ לוויה. אַן אײנציקער באַלײטער האָט אָנגעשפּאַרט דאָס פּנים אויף דעם געוואַנטענעם טירל פֿון דער עגלה. ר׳ דנען האָבן געשטרויכלט די קני.

— אַזוי איז די מעשה? הפקר אַ וועלט!...

דער זקן האָט זיך צום סוף דערפֿרעגט אַהיים. די פֿיס זיינען אים געווען שווער, ער איז אַרויף אַ טרעפּל און זיך אָפּגעשטעלט; אַרויף נאָך אַ שטיגל און זיך ווידער אָפּגערוט. ער האָט געעפֿנט די טיר פֿון דער קיך און דערבליקט די טאָכטער, פֿינקלען. זי איז געשטאַנען אַ פֿאַרוויינטע, אָן דעם שייטל, מיט אַ טיכל אַרומגעבונדן אַרום שטערן, אַ סימן פֿון קאָפּ־ווייטיק. דערזען דעם פֿאָטער — איז זי אים אַקעגנגעלאָפֿן מיט אַ געוויין. אַ בשורה רעה פֿון עוזר־העשלען!
— האָט דער רב אַ טראַכט געטאָן אַ פֿאַרציטערטער. ער האָט געפֿרעגט:
— וואָס איז?
— די מאַמע... די מאַמע...
און מער האָט פֿינקל נישט געקאָנט אַרויסברענגען.
ר׳ דן איז אַריין אין דער בית־דין שטוב. די רביצין איז געהאַט געשטאָרבן. מ׳האָט זי שוין אָפּגעהויבן. זי איז געלעגן אויף דער ערד, מיט די פֿיס צו דער טיר, איבערגעדעקט מיט אַ שאַל, און צוקאָפּנס האָבן געברענט צוויי ליכט אין מעשענע לייכטער. ביידע שנורן האָבן זי באַוויינט. ר׳ דנס פּנים איז געוואָרן געל ווי וואַקס.
— ווען? ווי אַזוי? — האָט ער געשטאַמלט.
— זי׳ט זיך אָנגעבויגן אויפֿצוהויבן דעם ווייק־טאָפּ — האָט מינדל געיאָמערט — און מער נישט אויפֿגעשטאַנען... אין איין מינוט!...
— ברוך דיין אמת.
ר׳ דן איז נאָך לאַנג געשטאַנען אָן אָנגעבויגענער. ער האָט געגאַפֿט אויף דעם מת און געציטערט. אַן איינציקער טראָפּן איז אים אַראָפּגעפֿאַלן פֿון אויג און געבליבן הענגען אין דער באָרד. ער האָט זיך אויף אַלץ געריכט, ר׳ דן; ער האָט געוואוסט, אַז עס איז נישטאָ קיין רגע אָן אַ פּגע; נאָר גראָד דאָס איז אים קיינמאָל נישט איינגעפֿאַלן. איצט איז געלעגן פֿאַר אים די רביצין זיינע, די מאַמע פֿון זיינע קינדער, די באָבע פֿון זיינע אייניקלעך, קליין ווי אַ הינדעלע. אַוועק איז די הייליקע נשמה, און אים, ר׳ דנען, איבערגעלאָזט אויף דעם עולם השקר.
ר׳ דן איז אַריין אין שלאָף־חדר, זיך געזוימט. דערנאָך האָט ער זיך אומגעקערט צו דעם גוף פֿון זיין כּשרער אשה און איז געבליבן דאָרט וואַכן אַ קנאַפּן מעת־לעת, ביז צו דער לוויה.

קאַפּיטל פֿיר און דרייסיק

אין איינעם אַ נאָכמיטאָג, ווען קאָפּל איז געזעסן אין דער קאַנצעלאַריע און גערויכערט אַ פּאַפּיראָס, האָט זיך געעפֿנט די טיר און ס׳איז אַריינגעקומען פֿישעלע. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ לאַנג אויבער־מלבוש, אַ טוכן היטל, געמזענע שטיוועלעך מיט קאַלאָשן. דער האַלדז איז געווען אַרומגעוויקלט מיט אַ זיידענער פֿאַטשיילע. פֿישעלע האָט געזאָגט גאָט־העלף און גענומען אַרומווישן די פֿאַרהויכטע ברילן מיט אַ שטיקל זאַמש. ער האָט געפֿרעגט:
— איר זענט פֿאַרנומען, האַ?

— וואָס זאָגסטו גוטס ? — האָט קאָפּל גערעדט צו אים אויף „דו". — זעץ דיך.

פּישעלע האָט זיך צוגעזעצט אויף אַ ברעג שטול.

— ווי גייען עפּעס די מסחרים ? — האָט ער געפֿרעגט.

קאָפּל האָט אים געבלאָזן דעם רויך גלייך אין פּנים אַריין.

— וואָסערע מסחרים ? מיינע אָדער דיינע ?

— פֿון דער גאַנצער משפּחה.

קאָפּל האָט געהאָט חשק צו פֿרעגן : וואָס איז דיין עסק ? געענטפֿערט האָט ער :

— ס'איז אַלץ טויט.

— די מעשה איז אָבער וואָס עסן דאַרף מען, און אַ מלבוש אויך. כ'רעד ניש' בלויז וועגן שווער. די מומע אסתּר־מלכּה איז נעבעך אַן אלמנה און דאַרף אויס־האַלטן אַ פֿולע שטוב. ס'דערגייט דאַרט עד ככּר לחם.

— דאָס דאַרפֿסטו מיר נישט דערציילן.

— דער פֿעטער נת'לע איז אַן אַרעמאַן אין זיבן פֿאַלעס. דער פֿעטער פּיניעלע האָט ניש' קאַ' גראָשן ביי דער נשמה. דער פֿעטער אַבראַם איז אויף געהאַקטע צרות —

— אַנטדעקסט אַמעריקע.

— מ'דאַרף עפּעס טאָן.

— נו, טו.

— מ'דאַרף וויסן ווער און וואָס. דער עלטער־שווער, עליו השלום, האָט איבערגעלאָזט אַ גרויס פֿאַרמעגן.

קאָפּל האָט זיך קוים איינגעהאַלטן נישט אָנצוכאַפּן דעם יונגנמאַן ביים קאַל־נער און אים אַראָפּצוואַרפֿן פֿון אַלע טרעפּ.

— זאָג בקיצור וואָס דו ווילסט !

— מ'ברויך זיך אַרומצוקוקן. פֿאַרוואָס, אייגנטלעך, האָט מען נישט צע־טיילט די ירושה ?

— ווילסט כ'זאָל דיר אָפּגעבן ראַפּאָרט ?

— חלילה. מער ניש', פֿאַרוואָס זאָל מען ליידן דחקות, אַז מען קאָן קראַנטער עפּעס אויפֿטאָן. כ'הער, ס'איז געבליבן פֿון עלטער־שווער אַ פּלאַץ אין וואָליע און ס'ראָט־הויז וויל דאַרט מאַכן אַ רעמיזע פֿאַר טראַמווייען. איז, צו וואָס זאָל מען אָפּלייגן ? טוב חיי שעה !

— מאַנסטאַלבן.

— דער שווער איז ניש' קאַ' סוחר. פֿרעגטץ עים בחרם. דער פֿעטער פּיניע־לע איז אַ בטלן. דער פֿעטער נת'לע איז, לא עלינו, נישט געזונט. אַבראַמען גייט ניש' אָן. די מומע פּערל, ווידער, וואוינט אויף יענע גאַסן און ס'ליגט איר ניש' אין קאָפּ. אוועטאָווע, קיינער טוט ניש' אַכטונג.

— נו, טו אַכטונג.

— וואָס איז מיט די ביכער ? ס'איז אָפּילו נישטאָ קאַ' חשבון.

קאָפּל האָט פֿאַרלוירן דאָס געדולד.

— ביסט נאָך דערוויילּ נישט מיין באַלעבאָס. כ'דאַרף דיר נישט אָפּגעבן קאַ' חשבון.

— כ'האָב אַ כּתב, אַז איר דאַרפֿט יאָ.

און פֿישעלע האָט באַדעכטיק אַרויסגענומען פֿון בוזעם־קעשענע אַ צונויפֿ־געלייגט בויגעלע פּאַפּיר. ס'איז געווען געשריבן האַלב אויף לשון־קודש, האַלב אויף יידיש, מיט אַ געציקלטער שריפֿט. ס'האָט זיך געלייענט:

אנחנו החתומים מטה גיבן כח הרשאה שאר בשרנו העלם התורני הנגיד מהור"ר ר' פֿישל נ"י קוטנער, ער זאָל פֿון היינט אָן זיין דער ממונה איבער אונדזערע הייזער, וועלדער, הויפֿן, פֿלעצער, שפּייכלערס, שטאַלן, קאַמערן און אַנדערע נחלאות, וואָס זיינען געבליבן בירושה מאת אבינו החסיד ר' משולם מושקאַט ז"ל, סאַי אין וואַרשע, סאַי אין אַנדערע שטעט, ביז אַלץ וועט ווערן צעטיילט צווישן די יורשים כּדת וכדין. דהיינו: ער זאָל אָפּנעמען חשבון מהמשרת קאָפּל און זאָל האָבן די דעה איבער די חלוקה פֿון דירה־געלט און אַלע ענינים השייכים לזה. גם האָט ער רשות צו קומען במשא־מתן מיט קונים, וואָס ווילן קויפֿן אַ נחלה אָדער מטלטלין, ווי ער וואָלט אַליין געווען דער אייגנטימער. והקאָפּל הנ"ל מוז אים צו יעדער צייט צושטעלן אַ רעכענונג מכל פּרוטה, והר' פֿישל הנ"ל האָט די רעכט צו דינגען נייע מענטשן און אָפּצוזאָגן וועמען ער וויל בלי שום פּקפּוק. און דערויף האָבן מיר אַלע מקבל קנין געווען מרצוננו הטוב — — —

אונטן איז געווען די דאַטע און אונטערשריפֿטן פֿון די יורשים. בלויז לאה האָט געפֿעלט.

קאָפּל האָט לאַנג אַריינגעקוקט. אַ סך ווערטער האָט ער נישט געקאָנט אי־בערלייענען, ווייל די האַנטשריפֿט איז געווען אַ געציקטע. אַנדערע האָט ער נישט פֿאַרשטאַנען. אָבער די הויפּט־זאַך איז געווען קלאָר: פֿישעלע איז באַלע־באָס. ער, קאָפּל, מוז אים אָפּגעבן רעכענונג... ער קאָן אים, קאָפּלען, אַרויס־וואַרפֿן. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן אָן לאהס וויסן און אָן איר חתימה. מ'האָט זיך צונויפֿגענומען שטילערהייט און פֿאַרקויפֿט די קאַץ אין זאַק. קאָפּלס פּנים איז געוואָרן אַזוי גרוי, ווי דאָס פּאַפּיר, וואָס ער האָט געהאַלטן צווישן די פֿינגער. אַ קנויל איז אים געבליבן שטעקן אין גאָרגל. אין די אויגן־ווינקלען איז אים געוואָרן פֿייכט. ער האָט אַרויסגענומען אַ טאַשנטיכל און אָפּגעווישט דעם שוויים פֿון שטערן.

— יאָ — האָט ער אַ מורמל געטאָן. — כ'פֿאַרשטיי.

— איז וויל יאָך וויסן, ווי מ'האַלט אין דער וועלט! — האָט פֿישעלע גע־רעדט מיט אַ טאָן העכער.

קאָפּל האָט זיך האַסטיק אויפֿגעשטעלט. ער האָט שיער נישט איבער־געקערט דאָס האַלבע גלאָז טיי, וואָס איז געשטאַנען פֿאַר אים.

— קאָנסט אַלץ איבערנעמען! — האָט ער געזאָגט. — איך גיי אַהיים. דריי־סיק יאָר איז גענוג.

פֿישעלע האָט אַ שאָקל געטאָן דעם קאָפּ אין דער ברייט.

— מ'טרייבט אייך, חלילה, נישט אַרויס.

— דאָ האָסטו די שליסלען.

קאַפּל האָט אַרויסגענומען פון שופלאַד אַ בונט שליסלען, געטאָן אַ וואַרף אויפן טיש. באַלד דערנאָך האָט ער אַ נעם געטאָן דעם קאַפּעליוש, דעם מאַנטל, דעם פּאַראַסאָל. פישעלע האָט זיך אָפּגעשאָקלט.

— איר זענט אַ גיכער — האָט ער אים פאַרגעהאַלטן. — אַלץ איז ביי אייך כאַפּ־לאַפּ־צאַפּ!...

— כ'האָב פיינט הינטישע שטיק!

— וואָס טוט מען איך? יאָך האָב געהאַלטן, אַז עץ זאָלט בלייבן אויף דער שטעלע. כ'האָב אַפילו גערעדט וועגן אַן הוספה.

— כ'דאַרף ניש' קאָ'ן הוספה. אַז דער אַלטער איז געשטאָרבן, האָב איך דאָ נישט געטאָרט בלייבן קאָ'ן איין טאָג.

— וואַרט אַ מיגוט, ר' קאַפּל, לויפט נישט. איך בין נישט מער ווי אַ שליח.

קאַפּל האָט נישט געענטפערט. ער האָט זיך אַ ווייל געקווענקלט: יאָ זאָגן אַ גוטן טאָג, אָדער נישט? צום סוף איז ער אַרויס שווייגנדיקערהייט. די טיר האָט זיך פאַרמאַכט העכער ווי געוויינלעך. ס'איז געווען אויסטערליש: יאָרן לאַנג האָט מען אויף אים, קאַפּלען, געלויערט. מ'האָט געהעצט, געמסרט, געטריבן רכילות, נאָר קיינער האָט אים נישט געקאָנט רירן פון אָרט. מיטאַמאָל איז געקומען אַ פישעלע מיט אַ כתבל, און ער, קאַפּל, האָט זיך גלייך אָפּגעטראָגן. יעדע זאַך האָט, אַפּנים, איר גרענעץ. קאַפּל איז געגאַנגען טריט ביי טריט. אין טויער האָט דער סטרוזש פאַר אים אַראָפּגענומען דאָס היטל און קאַפּל האָט געטאָן אַ קרומען שמייכל: וואָס ווייסט דער ערל?... קאַפּל האָט צום לעצטן מאָל געכאַפּט אַ בליק אויפן הויף. פון אַ בלעכן קוימענדל איז אויפגעגאַנגען אַ רויכל. אַ הונט האָט געשמעקט צו אַ קופּע שניי. ס'איז קאַפּלען מיט אַמאָל געוואָרן משונה־לייכט, אַ שטייגער, ווי דער פּאָסטן וואָלט אים די גאַנצע צייט געדריקט. ער האָט געשפּאַנט לענג־אויס דער גזשיבאָווסקע און טיף איינגעאָטעמט די קאַלטע לופט. הייסט עס, ס'איז באַשערט כ'זאָל פאָרן קיין אַמעריקע — האָט ער געטראַכט. — מ'האָט שוין אָנגעשריבן אין הימל!...

קאַפּל האָט אָפּגעטרעטן ביי לאהן, נאָר זי איז נישט געווען אין שטוב. פאָרן גלייך אַהיים איז געווען צו־פרי און ער איז אַוועק צו די אָקסענבערגס. אין קיך האָט די פרוי אָקסענבערג זיך אָנגעשפּאַרט אויף אַ בענקעלע, געפּליקט אַ הון. אויף אַ באַנק זיינען געזעסן צוויי פּראָווינצער דינסט־מיידלעך, מיט שאַלן אויף די קעפּ. די פרוי אָקסענבערג האָט מיט זיי געשמועסט וועגן שטעלעס. אין קאָ־רידאָר האָט קאַפּל זיך אָנגעשטויסן אויף דער עלטערער טאָכטער, צילקע. זי האָט געטראָגן אַ גרויסן טיטל מיט מעל. קאַפּל האָט זי געפרעגט אין שפּאַס, וואו זי האָט געגנבעט די סחורה, און יענע האָט געענטפערט: וואָס מיינען זי? מלחמה־צייט איז אַלץ כשר... קאַפּל האָט איר געטאָן אַ קניפּ אין דער ברוסט. אין דער עס־שטוב איז איזידאָר אָקסענבערג געזעסן ביים טיש און אויסגעלייגט קאָרטן. ער האָט געמורמלט צו זיך אַליין:

— אַלץ פּיק...

— איזידאָר, דו דערקענסט שוין ניש׳ קאַ׳ מענטש ? — האָט קאַפּל אים פאַרגעוואָרפן.
— זיך. ס׳קומט אונדז אַ מזל־טוב.
— וואָס איז ?
— דיין פרוי גאַלסאַבער האָט חתונה מיטן קרופּניק.
— ס׳קאָן נישט זיין ! ווען ? וואו ?
— דאָ הינען. מ׳עט דיר שיקן אַ בילעט.
קאַפּל האָט געטאָן אַ שמייכל, נאָר ס׳איז אים ערגעץ־וואו געוואָרן האַרב. וואָס איז דאָס פאַרא וועלט ? וואָס זיינען דאָס פאַרא מענטשן ? אַלץ איז פאַלש, חזיריש. ווען מ׳קאָן איבערלאָזן דאָס גאַנצע געהינטעכץ און אַנטלויפן ערגעץ אויף אַן אינדזל... קאַפּל איז אַוועק אַן אַ גוטן־טאָג, ארויף צו זיך אין שטוב. באַשעלע איז געשטאַנען ביי דער קיך און געפּרואווט אנשלייפן אַ מעסער אָן ראַנד. זי האָט אַ קוק געטאָן אויף דער קלינג.
— קאַפּל, אַזוי פרי ?
קאַפּל האָט זיך צוגעזעצט אויפן בעטל, וואו איפּע איז געשלאָפן.
— באַשעלע, כ׳דאַרף מיט דיר עפּעס רעדן.
— נו, רעד.
— באַשעלע, ס׳איז צי׳שן אונדז ניש׳ קאַ׳ לעבן.
באַשעלע האָט אַראָפּגעלאָזט דאָס מעסער.
— אז יאָך בין צופרידן, וואָס ווילסט דו ?
— כ׳וויל אַ גט.
— גאַי, דו טרעלסט.
— ניין, באַשעלע, כ׳מיין דאָס ערנסט.
— פאַרוואָס ? כ׳בין דיר אַ געטריי וויב.
— כ׳וויל חתונה האָבן מיט לאהן.
באַשעלע איז געוואָרן בלאַס, נאָר זי האָט נאָך אַלץ געשמייכלט. אין די באַקן האָבן זיך אָוועקגעשטעלט חן־גריבלעך.
— דו טשאַקעסט, אָדער וואָס ?
— ניין, באַשעלע, ס׳איז אמת.
— וואָס ט׳זיין מיט די קינדער ?
— די קינדער וועל איך באַזאָרגן.
באַשעלע האָט נישט אויפגעהערט צו שמייכלען.
— נו, פאַרפאַלן.
— וועסט חתונה האָבן מיטן קוילן־הענדלער אָקעגנאיבער...
דערהערט די דאַזיקע ווערטער, האָט באַשעלע ארויסגעפּראַלט מיט אַ געהויל. אַ שטראָם טרערן האָבן זיך איר אַ גאָס געטאָן פון די אויגן. זי האָט זיך אָנ־געכאַפּט ביי דער ברוסט און איז אַנטלאָפן אין דער צווייטער שטוב. קאַפּל האָט זיך אַנגעלענט אויפן בעטל, ארויפגעלייגט די שטיוול אויף דער פריש־איבערגע־צויגענער קאָפּע. ער איז געלעגן און געקוקט ווי דער ווינטערדיקער פאַרנאַכט פאַלט־צו. שאָטנס לויפן איבערן סופיט, דאָס פענסטער ווערט בין־השמשותדיק

בלוי. קאַפּלס בליק איז געפֿאַלן אויפֿן מעסער. אפֿשר גאַר זיך איבערשניידן דעם האַלדז? — איז אים איינגעפֿאַלן. — ס'איז אַלץ איין כּפּרה... ער האָט צו־געשלאָסן די וויעס און אַלץ איז אים געוואָרן פֿרעמד: די שטאָט, די היים, די פֿאַמיליע, ער אַליין. אַן אומבאַקאַנטע שטילקייט האָט זיך געטראָגן פֿון דרויסן. אַ סודותדיקע קראַפֿט האָט אים, קאַפּלען, אַרויסגעטריבן פֿון דאַנען, ליקווידירט אַלע זיינע געשעפֿטן, אים אָפּגעריסן פֿון די קרובים, די פֿריינט. ווי קומט עס? די פֿרוי אָקסענבערג האָט אַפֿילו מיט אים פֿריער נישט גערעדט... קאַפּל האָט זיך אויסגעדרייט צו דער וואַנט. ער האָט געהערט ווי באַשעלע קערט זיך אום און צינדט־אָן דאָס לעמפּל. זי האָט זיך ווידער גענומען פּאָרען מיט די טעפּ. דאָס פֿייער אין קיך האָט געקנאַקט. דאָס וואַסער האָט געזאָטן, איז אויסגעלאָפֿן מיט אַ צישעניש אויף דער בלעך. איפּע איז אַריינגעקומען, געקלאַפּט מיט דעם קלאַ־מער אויפֿן פֿוס. זי האָט עפּעס געשעפּטשעט צו דער מוטער און יענע האָט צו־ריקגעפֿליסטערט. קאַפּל האָט געקלערט, אַז אַזוי מוז זיין מיט אַ טויטן, וואָס בלייבט ליגן אין שטוב ביז דער קבורה.

קאַפּיטל פֿינף און דרייסיק

1

דעם רבינס בית־מדרש אין ביאַלאָדרעווגע איז געווען ליידיק. קיין עולם איז האַי־יאָר נישט געקומען אַפֿילו אויף ראָש־השנה. די סטאַנציעס זיינען גע־שטאַנען פּוסט. אין בית־מדרש האָט אין מיטן דער וואָך געפֿעלט צו אַ מנין. ישׂראל־אלי גבאי, וואָס איז אויך געווען דעם רבינס קאַסירער, איז געבליבן אָן געלט. אַלע האָבן געמאָנט חובות: דער שפּייז־קרעמער, דער קצב, דער פֿישער, דער בעק־קער, בינע די דינסט. ישׂראל־אלי איז געקומען צום רבין זיך קלאָגן און דער רבי האָט אים אַריינגעפֿירט אין די צימערן פֿון דער רביצין, עליה השלום, וואָס זיינען אַ גאַנץ יאָר געשטאַנען פֿאַרשלאָסן. פֿון דער זון איז דאָס מעבל געוואָרן צעבויגן. די טאַפּעטן האָבן זיך געשיילט. אויף די טעפּיכער איז געלעגן אַ שטויב. אין די ווינקלען האָבן שפּינען אָנגעהאָנגען שפּינוועבן. פֿון די שפּאַלטן אין דער פּאָדלאָגע זיינען אַרויסגעקראָכן ווייסלעכע ווערים. דער רבי האָט געעפֿנט אַ שופֿ־לאָד אין אַ קאָמאָדע. ס'זיינען דאָרט געלעגן פֿינגערלעך, גילדערנע האָר־נאָדלען, אַ צעבויגענע בראָש, אַן עלפֿאַנטביינערן הענטל, אַ סך אַנדערע שמאָכטעס. פֿון אַ שייטל האָט דער רבי אַרויסגענומען אַ שנור פּערל.

— נעם און פֿאַרקויף.

— דער רביצין, עליה השלומס, צירונג? חס־ושלום.

— וואָס דאַרף איך עס? איכ'ל שוין מער נישט חתונה האָבן.

— אפֿשר וועט גינע־גנענדל תּשובֿה טאָן?

— כּל באיה לא ישובון!...

ישׂראל־אלי איז מיט די פּערל צוגעפֿאָרן קיין וואַרשע. ער האָט זיי דאָרט

פֿאַרזעצט, ביי דעם צירונג־סוחר יעקל דריימאַן, פֿאַר טויזנט מאַרק. ישראל־אלי האָט זיך אויך געזען אין שטאָט מיט אַ פּאָר נגידים, ביאַלאַדרעווונער חסידים. אַלע האָבן געפֿרעגט דאָס אייגענע: וואָס זיצט ער, דער רבי, אין דער העק? די אַנ־דערע גוטע־יידן — דער אַמשינאָווער, דער ראַדזימינער, דער פּולאַווער, דער סטריקאָווער, דער נאָוואָמינסקער — האָבן זיך שוין לאַנג באַזעצט אין וואַרשע. ישראל־אלי איז צוריקגעקומען קיין ביאַלאַדרעוונע, געצאָלט די קרעדיטאָרן. דער רבי האָט, ווייזט אויס, פֿאַרגעסן אין דער גאַנצער זאַך. נישט ער האָט געפֿרעגט דעם גבאי, וואו ער איז געווען, נישט ער האָט פֿאַרלאַנגט אַ חשבון. דער רבי האָט זיך אומגעדרייט אין זיין שטיבל אַהין און צוריק. דאָס שיטערע בערדל איז געוואָרן גרוי, נאָר די אויגן זיינען געבליבן העל, ווי ביי אַ יונגנמאַן. דער זיידע־נער כאַלאַט האָט געפֿינקלט. אויף די האַלבע־שיך האָט מען נישט אַנגעזען קיין שפּרענקעלע. דער קאַלנער פֿון העמד האָט געבלאַנקט. דער רבי איז בטבע געווען אַ מפֿונק. ער האָט זיך אָוועקגעשטעלט ביים פֿענסטער און אַרויסגעקוקט אין הויף.

— ישראל־אלי, זיי מוחל, בעט ר׳ משה־גבריאלן, ער זאָל זיך מטריח זיין.

— יאָ, רבי, תּיכּף.

ישראל־אלי איז אַרויס. דער רבי האָט ווייטער געקוקט אינדרויסן. די אויבסט־ביימער אין גאָרטן זיינען געשטאַנען ליידיק, באַהאַנגען מיט שניי. פֿון אַ קוימען האָט זיך געהויבן אַ רויכל. קראָען האָבן געהאָפּסלט, געקראַקעט, גע־פּיקט מיט די שנאָבלען אין אייז. אַלץ איז געווען באַדעקט מיט שניי־קישנס: די דעכלעך, די גאַניקעס, די אַלטאַנע, די באַנק. אויפֿן לאָמטער איז געזעסן אַ שניי־מיצל. אין דער ווייסקייט האָבן זיך אָפּגעצייכנט שפּורן פֿון פֿויגלשע טריט, ווי פֿון שדים, וואָס האָבן לויט דער גמרא הינערשע פֿיס. פֿון יענער זייט פֿעלדער האָט זיך געבלויט אַ וועלדל. דורך די שפּאַלטן פֿון די צעריסענע וואָלקנס האָבן זיך דורכגעזיגן שאַרפֿן ליכט.

— דער רבי רופֿט מיך?

— יאָ, ר׳ משה־גבריאל. כ׳וויל וויסן, וואָס ט׳זיין דער תּכלית.

ר׳ משה־גבריאל האָט זיך אַ טאַפּ געטאָן ביים גאַרטל, דעם קאַפּל, די גע־קרייזלטע פּיאות.

— ווען איך וואָלט געוואוסט!

— וואָס טוט מען, ר׳ משה־גבריאל? לערנט מיך יידישקייט.

— איך זאָל לערנען דעם רבין?

— זייט נישט קאָ׳ן עניו. וואו נעמט מען אמונה?

ר׳ משה־גבריאל איז געוואָרן בלאַס.

— מ׳דאַרף נישט קאָ׳ן אמונה.

— וואָס־זשע דאַרף מען?

— מ׳דאַרף זאָגן אַ קאַפּיטל תּהילים.

— נו, זאָגט. כ׳הער.

— אשרי האיש אשר לא הלך —

— פֿאַרטייטשט, ר׳ משה־גבריאל. כ׳בין אַ פּראָסטער ייד!

ר׳ משה־גבריאל האט גענומען אויסטייטשן.

— וואויל דעם מענטש, וואס איז נישט געגאנגען אין דעם ראט פון די רשעים און אין דעם וועג פון די זינדיקע איז ער נישט געשטאנען און אין דעם געזיץ פון די שפעטערס איז ער נישט געזעסן, נייערט אין דער לערנונג פון גאט איז זיין באגער און אין זיין תורה טוט ער טראכטן טאג און נאכט. און ער וועט זיין ווי א בוים געפלאנצט ביי די בעכן וואסער, וואס זיין פרוכט טוט ער געבן צו דער צייט און זיינע בלעטער ווערן נישט פארוועלקט, און אלץ וואס ער וועט טאן, וועט ער באגליקן. נישט אזוי די רשעים, זיי וועלן זיין ווי דער שפריי, וואס דער ווינט בלאזט אוועק. דעריבער וועלן די רשעים נישט ביישטיין ביים משפט און די זינדיקע אין דער איינזאמלונג פון צדיקים. ווארום גאט ווייסט דעם וועג פון די צדיקים, און דער וועג פון די רשעים וועט ווערן פארלוירן.

דער רבי האט זיך צוגעהערט צו יעדן ווארט, פארצויגן די ברעמען.

— וואס מײנט ער, דער משורר?

— פשוט פּשט.

— אזוי גאר? וואויל איז אייך, ר׳ משה־גבריאל.

דער רבי האט א לאנגע וויל געשוויגן. ער האט צוגעשלאסן די וויעס און געריבן דעם הויכן שטערן, די אדערלעך אין די שלייפן האבן געטאנצט און ס׳האבן צווישן זיי געצאפלט די רעיונות. דער רבי האט גענומען ארומשפאנען אהין־און־צוריק, מיט פארמאכטע אויגן.

— וואס טוט מען נאכן תהלים?

— מ׳לערנט א פרק משניות.

— און וואס טוט מען ביינאכט אויפן געלעגער?

— מ׳שלאפט.

— וואס קומט ארויס פון שלאפן?

— מ׳דארף.

— איר זענט געווארן א פשטן, ר׳ משה־גבריאל.

— נישטא קא׳ן אנדער עצה.

— גערעכט, ר׳ משה־גבריאל. דער רבונו של עולם פארלאנגט נישט קא׳ סך. א קאפיטל תהלים און א פרק משניות. מ׳דארף אים נישט לערנען פירן די וועלט. ער קאן אליין!

— יא, רבי.

— און וואס איז מיט קאצק?

— קאצק איז קאצק.

— וואס מיינט איר, ר׳ מענדעלע איז אין גן־עדן, אדער אין גיהנום?

— וואס איז אים שלעכט אין גיהנום?...

דער רבי האט געטאן א שמייכל.

— יישר כּח, ר׳ משה־גבריאל.

ר׳ משה־גבריאל איז ארויס. פארן רבינס כּבוד וועגן, איז ער די ערשטע פאר טריט געגאנגען אויף הינטערווײלעכץ. אויף יענער זייט שוועל איז ער גע־בליבן שטיין. ער האט גענומען ציען האר פון געל־גאלדענעם בערדל.

— דער כוח פון א צדיק!...

מיטאמאל איז צוגעלאפן צו אים א ייִנגל אין א צעקנעפּלט כאלאטל, אין צעשויבערטע פּיאות און אין א צעריסן פּליושן היטל.

— ר׳ משה־גבריאל, ענקער ווייב ווארט אויף ענק.

— מיין ווייב?

— יא, ביי נפתלין אויף דער סטאנציע.

ר׳ משה גבריאל האט א קוק געטאן א פארבליפטער. דערנאך האט ער אנ־געטאן דאס אויבער־מלבוש און זיך געלאזט גיין צו דער סטאנציע. ער איז פארביי דעם ברונעם, די שורה קרעמלעך, די שענק. כאטש מ׳האט נישט גע־קראגן קיין בראנפן, האט געשפּילט א הארמאניקע און פּויערים האבן געזונגען מיט שיכּורע קולות. א הונט האט זיך געלאזט נאכלויפן נאך ר׳ משה־גבריאלן מיט א געבילערייַ. אין קיך פון דעם איינפאר־הויז האט זיך געקאכט א טאפּ וועש. א מויד מיט פארשארצטע ארבל האט געמישט דאס גרעט מיט א שייטל האלץ ביי א באליע האט געוואשן א בארוועסע גויע. אין א זייטיק שטיבל זיינען גע־לעגן אנגעהויפט א סך שטרוי־זעק, אן איבערבלייבעניש פון דער צייט, ווען קיין ביאלאדרעווונע איז נאך געפארן א גרויסער עולם און חסידים זיינען געשלאפן אויף דער ערד. אין מיטל־שטוב האט ר׳ משה־גבריאל דערזען לאהן. זי האט געטראגן א פוטער און א הוט, מעשה פריצה.

— גאט העלף.

— גוט יאר, וואו איז אהר׳לע?

— אהר׳לע? אין בית־מדרש.

— זעץ דיך. פארמאך די טיר. כ׳דארף מיט דיר רעדן.

ר׳ משה־גבריאל האט צוגעלענט די טיר, זיך צוגעזעצט אויף א שטול אזוי, ער זאל נישט קוקן דער אישה גלייך אין פּנים. ס׳האט געשמעקט פון איר מיט זייף און גוישע ריחות. ר׳ משה־גבריאל האט צוגעלייגט די פאטשיילע צו דער נאז. לאה האט געטאן א הוסטל.

— יאכ׳ל מיט דיר רעדן אפענע דיבורים. יאך וויל א גט.

ר׳ משה־גבריאל האט איינגעבויגן דעם קאפ.

— מהיכי תיתי.

— ווען?

— בתנאי, אז וועסט מיר געבן מאירלען.

— מאירל פארט קא׳ן אמעריקע! — האט לאה אויסגעשאסן.

— קא׳ן אמעריקע? ער זאל ווערן א גוי?

— ס׳זיינען אין אמעריקע אויך דא יידן.

— ניין. מאירל בלייבט ביי מיר. די מאשע איז טיי־ווי א גויע, און זלאטעלען בין איך מפקיר. אז זי גייט אין די שקאלעס, וועט שוין פון איר נישט זיין קא׳ לייט.

— וואס הייסט, ער בלייבט ביי דיר? זיי מיר מוחל, דו ביסט א יושב, א שנארער.

— בעסער א שנארער אידער א גוי.

— ניין, משה־גבריאל, יאַכ׳ל דיר ס׳קינד נישט געבן. געגנוג האָסט נעבעך געמאַכט אַ תּל פון אַהר׳לען. ווי איז מיר, וואָס פאַראַ העק דאָס איז! ס׳איז נישט מיין שולד, משה־גבריאל. האָסט אַזוי געפּירט. אַלע יאָרן. אַז דו׳סט מיך נישט גטן, וועל יאַך אַוועק אַזוי. ס׳עט זיין אויף דיר די עבירה.

— ביסט קאַפּאַבל דערויף אויך?

— כ׳בין קאַפּאַבל אויף אַלץ.

— נו, אַזוי!

ר׳ משה־גבריאל האָט געשוויגן. דער וואַנט־זייגער מיט די קייטן און די וואָגעס האָט זיך גענומען קרעקן און אויסגעקלונגען צוויי. די מויד אין קיך האָט אַריינגעשטעקט אַ צעקאָדעלטן קאָפּ:

— לאהלע וויל אפשר עפּעס איבערבייסן?

— דער קאָפּ איז מיר נישט צום עסן!

מאַן און ווייב זיינען געבליבן אַליין. ר׳ משה־גבריאל איז אויפגעשטאַנען. פריער האָט ער געטאָן אַ קוק צו דער מזוזה אויפן ביישטידל. דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צום פענסטער און גלאָט אַזוי אויפגעשריבן אויף דער פאַר־הויכטער שויב: שלוחי מצוה אינן נזיקין. צום סוף האָט ער אַלץ אויסגעמעקט מיט דער האַנט־פלאַך. לאה האָט אויסגעטאָן דאָס פוטער און געבליבן זיצן אין אַ רויט קלייד.

— וואָס זאָגסטו?

— כ׳על דיר געבן תשובה.

— ווען? כ׳קאָן דאָ נישט זיצן, אין דער וויסטעניש.

— נאָך מעריב.

— דאָ וואוינסטו? וואו שלאָפסטו? כ׳מיין: וואו שלאָפט אַהר׳לע?

— מיט מיר. דאָ אין שטיבל.

— כ׳וויל דער גט זאָל געשריבן ווערן דאָ, אין ביאַלאָדרעווונע! — האָט לאה געזאָגט מיט אַ האַרט קול.

— מיינסטאַלבן.

לאה האָט פאַרביסן די ליפּן. אַזוי איז ער געווען אַלע יאָרן: ווייט, פרעמד, אין אַן אַנדער וועלט. לאה האָט געהאָט אַ פאַרלאַנג זיך מיט אים צו קריגן, זיך צו דינגען וועגן געלט, אים אָנצוזידלען, צום לעצטן מאָל. נאָר זי האָט נישט געהאָט צו אים קיין צוגאַנג. כאָטש ער וואָלגערט זיך אין דער פרעמד, איז דאָס פּנים לויטער, דאָס בערדל אויסגעקעמט, די מלבושים האָבן געפּעכלט. פון הינטער די גאָלד־גערעמטע ברילן האָבן די בלויע אָפּלען געקוקט ערגעץ אין דער ווייט, איבער אַלע ווענט. לאה האָט זיך דערמאָנט וואָס זי האָט אַמאָל געהערט זאָגן וועגן אַ רבין, אַז דער שם הויה איז אים געשטאַנען פאַר די אויגן. אַ פאַרגלייך, ער און קאָפּל! — איז לאהן איינגעפאַלן. זי האָט זיך דער־שראָקן פאַר דעם געדאַנק און איז געוואָרן בייז.

— גיי, שיק מיר אַהר׳לען!

ר׳ משה־גבריאל איז גלייך אַרויס. אין בית־מדרש איז אַהר׳לע געשטאַנען ביי אַ טיש און אַנגעגאָסן הייס וואַסער פון אַ טשייניק אין אַ טעפּל. דאָס

שמאָלע פּנים איז געווען ווינטערדיק בלייך, די פּאות — צעשויבערט. פֿון צעהעקלטן קאָלנער האָט אַרויסגעקוקט אַ שפּיציקער גאָרגל. אויפֿן נאַקעטן קין זיינען געהאָנגען אַ פּאָר ווייסלעכע האָר. ר׳ משה־גבריאל האָט געזען ווי דער בחור טוט אַריין אַ קלעצל צוקער און נעמט מישן מיט אַ דראָט פֿון אַ כּפּורת.

— אַהר׳לע, וואָס טוסטו? תּשמישי קדושה!

— אַלע מישן דערמיט.

— אַהר׳לע, די מאַמע איז דאָ.

אַהר׳לע איז געוואָרן ווייס ווי קאַלך.

— וואו?

— ביי נפֿתּלין אויף דער סטאַנציע. געקומען זיך גטן. זי פֿאָרט קאַ׳ן אַמעריקע.

אַהר׳לע האָט געוואָלט אַוועקלייגן די דראָט, נאָר זי האָט זיך פֿאַרטשעפּעט אין שעלעכל און די טיי האָט זיך אויסגעגאָסן. אַהר׳לע האָט אַוועקגעכאַפּט דעם יורה־דעה, וואָס איז געלעגן דערנעבן, צוגעדעקט מיט אַ גאַרטל פֿאַר אַן עירוב. באַלד דערנאָך איז אַהר׳לע אַוועק. ר׳ משה־גבריאל האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים עמוד און פֿאַררויכערט אַ פּאַפּיראָס ביים פֿלעמל פֿון אַ יאָרצייטליכט. ס׳זיינען, אַפּנים, דאָ זיווגים, וואָס מוזן ווערן פֿונאַנדערגעריסן — האָט ר׳ משה־גבריאל געטראַכט און געבלאָזן קייקעלעך רויך. — ס׳איז אַלץ השגחה פּרטית... ער האָט גענומען רייבן דעם שטערן, צו פֿאַרטרייבן די פֿרעמדע מחשבות. קאָפּל? ליבע?... אַ ליבשאַפֿט צווישן צוויי גופֿים. ווען ער וואָלט חלילה געוואָרן אַ סריס, וואָלט געווען אויס ליבע... ואהבת את ה׳ אלוקיך. האָב ליב דעם אויבערשטן, מיטן גאַנצן האַרץ, מיטן גאַנצן נפֿש, מיטן גאַנצן פֿאַרמעגן. יאָ, משה־גבריאל, האָט ליב השם יתברך! וויפֿל איז דער שיעור צו זיין אַ שוטה? ווי לאַנג וועסטו אַזוי זינקען אין קטנות דמוחין?... ר׳ משה־גבריאל האָט זיך מיט אַמאָל דערמאַנט דעם ענטפֿער, וואָס ער האָט פֿריער געגעבן דעם רבין, און ער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ גמרא שבת. ער האָט אַזוי געלערנט און אונטערגעברומט ביז שטאָק נאַכט. אין הימל זיינען שוין געשטאַנען שטערן ווען דער רבי איז אַרויסגעקומען פֿון שטיבל און די יושבים האָבן זיך געשטעלט דאַווענען די פֿאַרשפּעטיקטע מנחה, גיך־גיך, אויפֿן ביאַלאַדרעווער שטייגער. דער ביאַלאַדרעווער פֿלעגט זאָגן, אַז מ׳דאַרף נישט דעם אויבערשטן צעלייגן די תּפֿילות אויף טעלערלעך. כּביכול פֿאַרשטייט אויפֿן וואונק...

2

שפּעט אין אָוונט, ווען לאה איז געזעסן אויף דער סאָפֿע און פֿאַרריכט מאירלס אַ פּאָר הויזלעך, האָט זיך דערהערט אַ קלינג אין דער דרויסנדיקער טיר. די דינסט איז נישט געווען אין דער היים און לאה איז געגאַנגען עפֿענען. זי האָט בעפֿרעגט ווער ס׳איז, נאָר פֿון יענער זייט איז דערגאַנגען אַ ברומעניש,

אַ סאַפּעניש. לאה האָט געעפֿנט. אויף דער שוועל איז געשטאַנען אַבראַם, אין אַ פֿאַרשנייט פֿוטער, אין אַ פֿאַרווייסטער פּאַפּאַכע, מיט אַ פֿאַרווייעטער באָרד, מיט אַ ציגאַר אין מויל. אויף די אַקסלען האָט ער אָנגעשפּאַרט דעם שירם. לאה האָט זיך פֿאַר אים דערשראָקן. ער האָט נאָך קיינמאָל נישט אויסגעזען אין אירע אויגן אַזאַ ריז. ער האָט שווער געאָטעמט און געבלאָזן דעם ציגאַרן־רויך גלייך לאהן אין פּנים. לאה איז אָפּגעטרעטן אויף הינטערוויילעכץ. נאָך אַ ווייל האָט זי אַ כאַפּ געטאָן אַ באַרשט און גענומען אָפּקערן דעם שניי פֿון זיינע קאָלאָשן.

— וואָס שטייסטו ווי אַ גולם? קום אַריין!

אַבראַם איז אַריין אין קאָרידאָר. קיין לאָמפּ האָט דאָ נישט געברענט. ס׳האָט בלויז דורכגעשיינט דורך אַ שפּאַלט טיר פֿון דער סאַלע. אַבראַם האָט גענומען טופּען מיט די פֿיס און הוסטן. מיט אַמאָל האָט ער צוגעשפּאַנט צו לאהן און זי אָנגענומען מיט בײדע הענט ביי די אַקסלען. לאה האָט זיך אַזש געטאָן אַ וואָרף.

— וואָס איז דיר? ביסט שוין אין גאַנצן משוגע?

— לאה ס׳איז אמת? — האָט אַבראַם געפֿרעגט.

לאה האָט פֿאַרשטאַנען וואָס ער מיינט.

— יאָ, מיר׳ן זיך געגט.

— און ס׳אַנדערע איז אויך אמת?

— יאָ. נעם אַראָפּ די לאַפּעס.

אַבראַם האָט זיך אָפּגערוקט אויף צוריק.

— ס׳קאָן נישט זיין!

— ס׳איז וואָר, אַבראַם. אויב ס׳געפֿעלט ענק נישט, קאָנט עץ מיך אויסמעקן פֿון דער משפּחה. כ׳פֿאָר אַוועק סיי־ווי־סיי.

— וואו פֿאָרסטו. וואו?

— קאַ׳ן אַמעריקע.

— אין מיטן דער מלחמה? מ׳קאָן דען פֿאָרן?

— אַז מ׳וויל, קאָן מען. טו אויס דעם טוזליק.

— וואָס ט׳זיין מיט די קינדער?

— זאָל דיר דער קאָפּ נישׂ׳ דאַרן. צוויטנס, מאירל און זלאַטעלע פֿאָרן מיט. מאַשע וויל בלייבן דאָ, זאָל זי. זי איז אַ דערוואַקסן מיידל. אַהר׳לע שעמט זיך מיט זיין מאַמען!...

— משה־גבריאל לאָזט מיטנעמען מאירלען?

— כ׳האָב געגעבן תּקיעת־כּף, אַז כ׳על אים איבערלאָזן, נאָר כ׳על ברעכן.

— לאה קאָזאַק! — האָט אַבראַם אַ זאָג געטאָן און זיך עפּעס ווי דערשראָקן פֿאַר די אייגענע ווערטער. לאה האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן שטעקן פֿון דער באַרשט.

— אויב ס׳געפֿעלט דיר נישׂ׳, גיי פֿון וואַנען ביסט געקומען. כ׳האָב ענק אַלע אין ד׳רערד, די גאַנצע געסראַכע!

— וואָס קוויטשעסט דו? כ׳על דיך נישט אויפֿעסן. כ׳האָב אַלעמאָל גע־וואוסט, אַז ביסט אַ סחורה, נאָר אַזוי ווייט איז מיר נישט איינגעפֿאַלן.

— אַבראַם, גיי אַהיים!

— וואַרף מיך נישט אַרויס. זעסט מיך צום לעצטן מאָל. אויב דו ביסט פֿאַרכליאַפּעט אין קאַפּלען, ווערטע ראַד געבראָכן. דער הונט איז ווערט דעם שטעקן.

— וואָס ביסטו געקומען? שעלטן? ווער־ווער, נאָר דו דאַרפֿסט נישט זאָגן קאָ׳ מוסר.

— ס׳האַנדלט זיך נישט וועגן מוסר.

— האָסט אומגליקלעך געמאַכט חמאן; האָסט צעבראָכן אַ פֿאַמיליע; שלעפּסט זיך אַרום מיט וויסטע נקבות, און האָסט נאָך די יהגדות מיך צו שטראָפֿן. איכ׳ל חתונה האָבן ווי אַ יידישע טאָכטער, כּדת משה וישראל.

— מזל טוב. ווען איז די חופּה?

— מ׳עט דיר צו וויסן טאָן.

— אַ גוטע נאַכט.

— האָב אַ גוטן שליטוועגס. עץ מעגט אַלע זיין קאַפּלס אַפּלייזער. דער טאַטע עליו השלום האָט מיך פֿאַרקויפֿט. די ברידערלעך רייסן זיך איבער דער ירושה. פֿישעלע האָט איבערגענומען דעם טאַטנס שטול. כ׳על אַ שפּיי טאָן אויף ענק אַלע. אַמעריקע איז אַ פֿריי לאַנד. מיר׳ן אַנהויבן אַ ניי לעבן. דאָרט שעמט מען זיך נישט מיט קאָ׳ן אַרבעט!

— גריס קאָלומבוסן.

— היידאַ, טראָג דיך!

אַבראַם האָט מיט אַמאָל זיך צעלאַכט.

— אידיאָטקע, וואָס ביסטו מרעיש עולמות? אויב קאַפּל איז דיר ליב, איז ער מיר ניחא. דו׳סט מיט אים שלאָפֿן, נישט איך.

— כ׳בין שטאָלץ דערמיט.

אַ ווייל זיינען זיי ביידע געשטאַנען שווייגנדיקער׳הייט. אין דער טונקלקייט זיינען לאהס אויגן געוואָרן ליכטיק־גרין. פֿון אַבראַמס פֿוטער האָט גענומען גיין אַ פֿאַרע. פֿון דעם גליענדיקן ציגאַר זיינען געפֿאַלן פֿונקען אויף דער באָרד.

— וואָס האָסטו דיך אָוועקגעשטעלט אין קאָרידאָר? אויב ס׳פּאַסט דיר נאָך, קום אַריין.

— ניין, לאה. מ׳וואַרט אויף מיר אונטן.

— ווער? די אַקטריסע? דו׳סט אויף איר לענגער געוואַרט.

— כ׳קאָן נישט, לאה. יעדער זעט דעם אַנדערנס הויקער. כ׳בין אויף געהאַקטע צרות. כ׳על דיר זאָגן דעם אמת: כ׳בין דיך מקנא. ביסט משוגע־מטורף, אָבער דו האָסט מוט. איך בין צו אַלע־זיבן־זאַכן אַ שטינקער.

לאה האָט אַ הויב געטאָן מיט די אַקסלען.

— כ׳לעבן, אַבראַם, כ׳הויב־אָן טראַכטן, אַז ביסט נישט ביים ריינעם זין.

— נו, איז וואָס? כ׳בין היינט אין אַזאַ שטימונג, אַז כ׳קאָן אַלץ אָפּטאָן. כ׳בין אַ לעבעדיקער מת, דו הערסט, צי נישט? פֿאַר דיר שטייט אַ בר־מינן!...

— קאָמעדיאַנט, ביסט שיכּור, אָדער וואָס?

— כ׳בין אַלץ. אויב דו האָסט דעם קוראַזש אָפּצוגטן משה־גבריאלן און נעמען קאַפּלען, האָב איך, למך, געדאַרפֿט קאָנען גטן חמאן און חתונה האָבן מיט אידאָן. זי איז אַ גאָט־געבענטשטע קינסטלערין. זי׳ט מיך ליב געהאַט און איך זי. כ׳קאָן אָן איר נישט לעבן. דאָס איז דער אמת!

— ס׳הויבט זיך אָן די אַלטע מעשה. אויף וויפֿל כ׳ווייס, איז אידאַ אין לאָדזש מיטן מאַן.

— יאָ, לאה. ס׳איז אַלץ מיין שולד. כ׳בין אַ פּחדן, אַ לעקיש, אַ מערזאַוויעץ. כ׳ווער דערשטיקט אָן איר. כ׳האָב זי אַליין פֿאַרטריבן. ס׳איז מיר אַזוי לאַנג־וויילִיק, אַז כ׳מוז מיר שלאָגן קאָפּ אָן דער וואַנט.

— אַ מצווה אויף דיר!..

— ווען נישט די מלחמה, וואָלט איך געוואוסט וואָס מ׳טוט. אָבער מיר זיינען געבליבן שטעקן, איך ביי פֿאָניען און זי ביים דייטש. כ׳הער ביינאַכט ווי זי רופֿט מיך. מיר האָבן אַ סימן.

— וואָס פֿאַר אַ סימן? וואָס האָקסטו אַ טשייניק?

— עך, כ׳ווייס נישט, וואָס כ׳רעד. כ׳האָב גענומען אַ קאָפּ ווייַן... ניוניע האָט מיך פֿאַרשלעפּט צו פּוקערן. אַ חתן געוואָרן מיט בראָניע גריצהענדלער... דאַרפֿסט אָנקוקן דאָס פּאַרל. מ׳קאָן צעקנאַקט ווערן פֿון געלעכטער. זי מאַכט פֿון אים אויסצודרייען. די ניינאַטשקאַ איז אַלץ אין דער קאָרט און פֿאַררוקט דערצו. איי, האָב איך מיך פֿאַרפּלאָנטערט! אוי, בין איך אַ יאָלד. הער מיך אויס, לאה, כ׳בין אין אַ קלעם. כ׳דאַרף האָבן הונדערט רובל. אַ־נישט, מוז איך מיך אַראָפּטראָסקען פֿון פֿינפֿטן שטאָק.

לאה האָט ברייט צעעפֿנט די אויגן.

— הייסט עס, נאָך דעם ביסטו געקומען?

— בהמה, ניין.

— פֿאַר וועמען ברויכסטו? פֿאַר אַ דאָקטאָר?

— ניש׳ פֿאַר קאָ׳ רבין.

לאה האָט געטאָן אַ קרעכץ.

— אַן אַלטער ייד!

— ס׳איז אַלץ איר שולד. פֿריער האָט זי געליאַרעמט, אַז זי וויל אַ קינד. ס׳אַרט זי גאָרנישט. זי שטייט העכער פֿון די זאַבאַבאָנעס. זי׳ט זיך אָנגעלייענט מיט אַלערליי פּאַסקודסטווע־ביכער פֿון אַרציבאַשעוו און קאַלאָנטאַי. איצט באַגייט זי צען מאָל אין טאָג זעלבסטמאָרד. יענע היסטעריע. ס׳איז דער פֿינפֿטער חודש.

— זי׳ט נאָך שטאַרבן אויך.

— כ׳האָב מורא, זי׳ט מיך אָוועקלייגן.

— כ׳האָב ניש׳ קאָ׳ גראָשן. כ׳האָב געמיינט, ביסט אַ קלוגער, נאָר דו ביסט אַ נאָר אויך. אין דיינע יאָרן האָלט מען פֿאַסאָן.

— יאָ, לאה, ביסט גערעכט. כ׳בין אַ געשלאָגענער הונט. אַ גוטע נאַכט.

— פּלוט, לויף נישט. כ׳קאָן דיר געבן אַ פֿינגערל. גיי און פֿאַרזעץ עס.

נאר למען השם, מוזסט עס אויסליין אידער כ'פאר אוועק. ברענג מיר דעם קוויט פון לאמבארד. ס'איז מיר געבליבן פון דער מאמע עליה השלום.

לאה איז אוועק אין דער אנדערער שטוב, זיך לאנג געפארעט. אבראם איז געבליבן שטיין אליין. ער האט ארויפגעלייגט די האנט־פלאכן אויפן פנים און גענומען זיך שאקלען אין דער ברייט. אין הארץ האט אים געטאן א שטאך. דורכן רוקן איז אריבערגעלאפן א קעלט. ער איז געוואן אלץ צוזאמען: הונגעריק, דורשטיק, מיד, פארשעמט, פול מיט בענקעניש נאך אידאן, פול מיט פחד פארן טויט. אפשר איז דאס מיין לעצטע נאכט? — איז אים איינגעפאלן. — כ'בין מיך שוין צופיל מבזה. וואס האב איך מיך פאר איר מתוודה געווען? זי איז גערעכט: כ'ווער א טיפש... לאה האט אריינגעבראכט א רויט שקעטעלע. אינעווייניק, אויף דעם אויסגעבעטעכץ, איז געלעגן א סיגנעט. דער דימענט האט געבליצט אין דער טונקלקייט מיט אלע קאלירן פון רעגנבויגן.

— א שיינער בריליאנט!

— זאלסט אים נאר נישט פארטאכלעווען!...

— ניין, לאה. כ'מוז דיר טאן א קוש!...

אבראם האט זי ארומגענומען און געקושט אין שטערן, אין די באקן, אין דער נאז. דער ציגאר איז אראפגעפאלן. לאה האט אים אפגעשטופט.

— שיכור ווי לוט!

— ניין, לאה. כ'האב דיך ליב. ביסט א גרויסער מענטש. כ'וויל מיך א־בער־בעטן מיט קאפלען. כ'וויל זיין אויף דער חתונה...

לאהן זיינען אנגעקומען די טרערן.

— אז יאך האב דאס דערלעבט...

און מער האט זי נישט געקאנט ארויסברענגען.

אינדרויסן, אונטער א באלקאן, איז געשטאנען נינאטשקא, אין א פוטערן זשאקעטל, אין א ברייט־ראנדיקן הוט, אין א גרין קלייד און קאצאפישע שטי־ וועלעך. די הענט האט זי געהאלטן אין א מופע. זי האט אונטערגעטענצלט זיך צו דערווארעמען. איין האלב־פנים איז געווען באלויכטן, דאס אנדערע — פארשאטנט. זי האט געקוקט אויף אבראמען מיט א גרויס בייז אויג.

— כ'האב געמיינט, איר'ט שוין דארט בלייבן שטעקן! — האט זי אים געאירצט, ווי אלעמאל ווען זי איז אין כעס.

— כ'האב די הונדערט רובל!

דאס פארל האט זיך געלאזט שפאנען שווייגנדיקערהייט, אפגערוקט איינער פון אנדערן. כ'זאל נאר נישט שטארבן פון דער אפעראציע! — האט נינאטשקא געטראכט. — כ'לעבן כדאי... זי האט איצט נישט געקאנט באנעמען ווי זי האט זיך געלאזט פארפירן פון דעם ייד, וואס איז אלט, קראנק, ארעם, און האט זי דערצו נישט ליב. נישט אנדערש, נאר ער האט מיך היפנאטיזירט... אבראם האט געשארט מיטן שפיץ פאראסאל אויפן טראטואר און געשאקלט מיטן קאפ. קאפל משרת ווערט ר' משולם מושקאטס אידעם; זיין, אבראמס, שוואגער. וואס פאר א וויסטער סוף!... נינא האט געוואוינט דא נישט וויט, אויף דער אגראדאווע. זי האט געהאט איר אייגנס א שטוב מיט א באזונדערן אריינגאנג.

אַבראַם איז מיט איר אַרויף. ביי דער שוועל האָט זי אים דערמאָנט מיט רוגזה, ער זאָל אָפּווישן די פֿיס. דאָס יידישע טעאַטער אין וואַרשע האָט כּמעט נישט געשפּילט. ס׳איז געווען זיין, אַבראַמס, שולד וואָס זי, נינאַ, האָט נישט אָנגענומען אַן אַנגאַזשמאַ קיין ניו־יאָרק. זי וואָלט איצט געקאָנט אַרומשפּאַצירן אויף בראָדוויי, אין אַ ים פֿון ליכט, אָדער אַרומפֿאָרן מיט אַ מיליאָנער אין אַן אויטאָ־מאָביל. זי וואָלט זיכער דאָרט געוואָרן אַ סטאַר און פֿאַרדינט דריי הונדערט דאָלאַר אַ וואָך. איצט איז זי מעוברת און אָן אַ גראָשן. ביים קאַלטן אויוון איז געשטאַנען אַ קובל מיט אַ פּאָר שטיקלעך קוילן. אויף דער פּיאַנאָ זיינען געווען אָנגעשטעלט טעפּלעך, גלעזער, שעלעכלעך, און אַ שיסעלע מיט קאַלט־געוואָרענער רייז. אויף דער פּאָדלאָגע, צווישן די צעטראָטענע טעפּיכער, האָבן זיך געוואָלגערט ביכער, זשורנאַלן, נאָטן. דער גאַז־לאָמפּ האָט געשנאָרכט. דאָס בעט איז געשטאַנען אויפֿגעבעט. ס׳איז דערין געלעגן אַ שטאָרץ, האַלב־איינ־געוויקלט אין אַ האַנטוך. דאָס האָט זי, נינאַטשקאַ, צוגעלייגט ביינאַכט צום בויך, וואָרים זי האָט געליטן פֿון קראַמפּן אין אינגעווייד. זי האָט שוין געהאַט אָפּגערעדט מיטן ד״ר לעווין ער זאָל מאַכן דעם אַבאָרט מאָרגן אין אָוונט אָבער ווער גאַראַנטירט, אַז זי׳ט נישט קריגן קיין בלוט־שטורץ, קיין פֿאַר־גיפֿטונג? דער דאָקטאָר האָט עטלעכע מאָל איבערגעחזרט, אַז ס׳איז צו שפּעט.

— נינאַטשקאַ, מאַך עפּעס עסן. כ׳פּגר פֿון הונגער!

— נו, פּגר!

זי האָט זיך, פֿונדעסטוועגן, באַלד גענומען פּאָרען ביי דער נאַפֿט־מאַשינקע. זי האָט געשנייצט די קנויט, געפּאָמפּעט, געשאָלטן. אַבראַם האָט צוגעשלאָסן די וויעס. מיט אַמאָל האָט ער אַרויסגעזעצט מיט אַ געלעכטער.

— ביסט פֿאַררוקט, אָדער וואָס?

— כ׳האָב מיך איינגעקויפֿט אין יחוס! קאָפּל משרת ווערט מיין שוואָגער! ווען דער אַלטער כּלב וואָלט דאָס דערלעבט!...

אַבראַמס אויגן זיינען פֿול געוואָרן מיט טרערן...

—◆—

קאַפּיטל זעקס און דרייסיק

1

די ערשטע טעג אין דער קאַזאַרמע איז עוזר־העשל געווען זיכער, אַז ער וועט לאַנג נישט אויסהאַלטן די יסורים. יעדע נאַכט, ווען ער האָט זיך געלייגט שלאָפֿן אויף דער קויקע, האָט ער זיך געשראָקן, אַז ער וועט שוין נישט אויפֿשטיין מאָרגן. צוליב דער מלחמה האָט מען געפּרואווט די רעקרוטן אויסלערנען די זעלנערשע תּורה אויף איין פֿוס. מ׳האָט זיי נישט אַוועקגעשיקט קיין טיף רוסלאַנד, ווי ס׳איז דער שטייגער, נאָר זיי געהאַלטן נישט ווייט פֿון פֿראָנט. פֿון דער מושטירונג האָבן עוזר־העשלען וויי געטאָן די ביינער. פֿון דער זעל־נערשער קאַשע, קרויט, קוואַס האָט ער באַקומען בויך־ווייטאָג. אין מיטן דער

נאַכט האָט מען געקלאַפּט טרעוואָגע. עוזר־העשל האָט געמוזט אַרויסלויפֿן אין גאַס אַ האַלב־נאַקעטער. פֿאַרטאָג, ביים סמאָטר, האָט ער געציטערט פֿון קעלט. געזידלט האָבן אַלע: די רוסישע סאָלדאַטן, די פּוילישע, די יידישע. מ'האָט אים געהאַלטן אין איין וואָרענען, אַז מ'עט אים אָפּגעבן פּאָד־סוד. פֿון אַלע גרויע באַראַנעס איז ער, עוזר־העשל, געווען דער גרעסטער. אָבער וואָכן זיינען אַריבער און ער האָט נאָך אַלץ געלעבט. אין אָוונט, פֿאַר פּאָווערקע, נאָך דעם ווי ער האָט אָפּגעפּוצט די ביקס, האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אין דער קאַזאַרמע אין אַ ווינקל און אַריינגעקוקט אין שפּינאָזאָס עטיק. אַ האַרמאָניקע האָט געשפּילט. איוואַנעס האָבן געטאַנצט אַ קאַמאַרינסקע. דער בליך־לאָמפּ האָט געוואָרפֿן אַ גרעלע שיין. ווער ס'האָט געטרונקען טיי, ווער ס'האָט דער־ציילט וויצן און ווער ס'האָט אָנגעניית אַ קנאָפּ. די שקצים האָבן געטייטלט אויף עוזר־העשלען מיט די פֿינגער, געלאַכט. יידישע יונגען פֿון זאַמאָשטש, יאַנעוו, בילגאָריי האָבן זיך אַרומגעשטעלט, זיך געהייסן וויזן וואָס ער לייענט. די סאָלדאַטן האָבן נישט געקאָנט באַנעמען ווי מ'קאָן אין אַזאַ צייט אין זינען האָבן די קליינע אותיות.

— וואָס שטייט דאָ, האַ? — האָבן זיי געפֿרעגט. — ס'אַ ראָמאַן ווי?

— פֿילאָזאָפֿיע.

— העי־העי, זיך אויסגעקליבן אַן ערטעלע!...

עוזר־העשל איז נישט געוואָרן קראַנק. די ברוסט זיינע איז אין דער צייט געוואָרן ברייטער מיט אַ פּאָר צאָל, דער רוקן גלייכער, די גלידער — פֿעסטער, דער אַפּעטיט — שטאַרקער. נאָר די פּיין, די אומרו, דער פּחד זיינען נישט געוואָרן אויסגעוועפּט. ער איז געזעסן און געפֿירט אַ וויכּוח מיט שפּינאָזאָן. נו יאָ, ס'איז נויטווענדיק. די גאַנצע מלחמה איז אַ שפּיל פֿון מאָדוסן. לעבן און טויט זיינען בלעזלעך אין ים פֿון דער סובסטאַנץ. אָבער צו וואָס האָט די געט־לעכע נאַטור דאָס אַלץ באַדאַרפֿט? וואָס איז דער זין? וואָס איז דער צוועק? צו וואָס וואַלגערט ער זיך דאָ, עוזר־העשל, צווישן דעם פּעבל? פֿאַרוואָס מאַכט ער נישט קיין עק צו דער גאַנצער קאָמעדיע? ער האָט צוגעשטעלט די האַנט צום בוזעם און אָנגעטאַפּט הדסהס בריוו. ס'האָט אים דאָ געהאַלטן די האָפֿע־נונג צוריקצוקומען צו איר, צו האָבן צוזאַמען מיט איר אַ שטוב, אַ בעט, אַ ביכער־שענקל. ווי שווער די איבונגען זיינען נישט געווען, האָבן זיי נישט איינ־געשטילט אין אים די תאווה. באַנאַכט איז זי אים געקומען צו חלום. ווי נאָר ער האָט געהאַט אַ מינוט רו, האָט ער וועגן איר געקלערט. ער האָט אויפֿגעמישט די פֿינפֿטע טייל פֿון „עטיק" וואו עס רעדט זיך וועגן דער אינטעלעקטועלער ליבע צו גאָט. און געלייענט:

פּראָפּאָזיציע 24: וואָס מער מיר פֿאַרשטייען אינדיווידועלע זאַכן, אַלץ מער פֿאַרשטייען מיר גאָט.

פּראָפּאָזיציע 25: די גרעסטע באַמיאונג פֿון גייסט און זיין העכסטע טוגנט איז צו פֿאַרשטיין זאַכן דורך דער דריטער מדרגה פֿון וויסן.

פּראָפּאָזיציע 27: פֿון דער דאָזיקער מדרגה פֿון וויסן אַנשטייט די גרעסטע גייסטיקע סאַטיספֿאַקציע.

פּראָפּאָזיציע35: גאָט האָט זיך אַליין ליב מיט אַן אומענדלעך אינטעלעקטועלער ליבע.

פּראָפּאָזיציע 37: ס'איז גאָרנישט דאָ אין דער נאַטור, וואָס איז קעגן דער דאָזיקער אינטעלעקטועלער ליבע און וואָס קאָן זי באַזייטיקן...

עוזר־העשל האָט אויפֿגעהויבן דעם בליק. איז דאָס ווירקלעך אַזוי? קאָן מען באמת ליב האָבן די אַלע יוונים? אַפֿילו יענעם מיטן געשטופּלטן פּרצוף און די חזירישע אייגעלעך? וואָס איז ער אַזוי דערשוויצט? וואָס טופּעט ער אַזוי מיט די שטיוואַלעס? און וואָס איז מיט דעם, וואָס האָט אויסגעטאָן דעם שטיוול און שמעקט צו דער אָניצע? זיי זיינען אַלע טיילן פֿון גאָט. די פּיאַטע, דער באַבע־נאָגל, דער שווייס, — באַשטייען אַלע פֿון אַטאָמען. זיי זיינען אַמאָל געווען זון. די מאָלעקולן האַלטן זיך צוזאַמען לויט די פֿאַרוויקלטסטע קאָמבינאַציעס. נו, און פֿאַרוואָס שרייען זיי זשידאָווסקאַיאַ מאָרדאַ? ווייל זייערע אידייען זיינען נישט־אַדעקוואַט און רופֿן אַרויס ליידנשאַפֿטן... זיי באַנעמען נישט, אַז יעדעס פֿאָלק, ווי יעדער מענטש, איז נויטווענדיק, און אַז זאַכן וואָלטן נישט געקאָנט אַרויסגעבראַכט ווערן פֿון גאָט אויף אַן אַנדער שטייגער אָדער אָרדענונג ווי זיי עקזיסטירן...

עוזר־העשל האָט איינגעבויגן דעם קאָפּ. ער איז געהאַט געקומען אַהער מיט דער דעה צו דינען געטריי. ער האָט זיך אַליין געוואָלט באַווייזן, אַז דאָס וואָס אַנדערע קאָנען פֿאַרטראָגן, וועט ער אויך אויסהאַלטן. ער האָט אַלעמאָל געקוקט קרום אויף די יונגעלייט, וואָס מאַכן זיך פֿעלערן, דעזערטירן, קויפֿן אונטער די דאָקטוירים. ס'שאַפֿט אַנטיסעמיטיזם. ער גיט די שונאי־ישראל אַ פּתחון־פּה צו זאָגן, אַז יידן ווילן פּריווילעגיעס. ער האָט געהאַלטן פֿון קאַנטס פּרינציפּ, אַז מיר דאַרפֿן זיך פֿירן אַזוי, דאָס אונדזערע טאָטן זאָלן דינען פֿאַר אַ מאַקסים. אָבער ער האָט בשום־אופֿן זיך נישט געקאָנט צונויפֿלעבן מיט די סאָלדאַטן. ער האָט נישט געהאַט קיין געדולד צו זייערע רייד און שפּילערייען. די זעלנערשע תורה האָט אים געלאַנגווייליקט. פֿון דעם ניבול־פּה, וואָס זיי האָבן גערעדט, האָט אים געאיבלט. ער האָט פֿון אַלעמען געווייכט, און אַלע האָבן אים אויסגעמיטן. וואָס האָט ער איבערהויפּט דאָ צו טאָן? ער איז אַ ייד און ס'רוב זיינען גוים. ער איז בטבע אַן אינטעלעקטואַליסט און זיי זיינען עם־הארצים. זיי האָבן אַ גלויבן — אין גאָט, אין קייסער, אין ווייבער, קינדער, לאַנד, ערד — און ער צווייפֿלט אין אַלץ. לויט דעם אייגענעם שפּינאָזאַן, וואָס ער באַוואונדערט אַזוי, לעבן זיי שכלדיקער און טוגנטהאַפֿטער ווי ער מיט זיין גאווה, זיין ענוות, זיין אינדיווידואַליזם, זיינע אומגעהייערע גייסטיקע ליידן, וואָס ברענגען קיינעם נישט קיין נוץ...

ער האָט אַריינגעלייגט די „עטיק” אין דעם טלומיקל אונטער דער נאָרע. ער איז אַ ווייל אַרויס אויפֿן הויף. סאָלדאַטן זיינען געזעסן אין אַפּטריט אַן טירן און געטאָן זייער באַדערפֿעניש. זיי האָבן דערביי צווישן זיך געשמועסט. אין קיך האָבן זעלנער געשיילט קאַרטאָפֿל אין גרויסע קעסלען. אַ כאַכלאַק האָט געזונגען מיט אַ גראָב קול, וואָס איז אַרויסגעקומען ווי פֿון אַ גרוב. אַ הונט האָט געבילט. אין מיטן הימל האָט געשוועבט אַ רויטלעכע לבנה, אַרומגעביסן

ביים ברעג. עוזר־העשל האָט ערשט געדינט איבער אַ חודש, נאָר ס׳האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז ער וואָלט שוין זינט יאָרן. ער איז געשטאַנען אַ נישט־אויסגעשלאָפֿענער, אַ נישט־ראַזירטער, אין צו־לויזע שטיוול, מיט מאָזאָליעס אויף די הענט, מיט אַ פּאַסעק אויף די לענדן, און ער איז זיך אַליין פֿאַרגעקומען פֿרעמד. דאָס דאָזיקע לעבן איז נישט געווען פֿאַר זיינע כּוחות. ער האָט איצט געהאַט איין פֿאַרלאַנג: מ׳זאָל אים וואָס גיכער אַרויסשיקן אויפֿן פֿראָנט.

2

פֿאַר פּורים האָט מען עוזר־העשלס פּאָלק אַרויסגעשיקט אויפֿן פֿראָנט, גענעראַל סעליוואַנאָוו האָט באַלאַגערט פּשעמישל. דער עסטרייכישער גאַרניזאָן האָט גע־פּרואווט זיך אַרויסצורייסן פֿון דער פֿעסטונג, צו מזרח־צו, אין דער רוסישער זייט, און מ׳האָט אים געדאַרפֿט פֿאַרצוימען דעם וועג. דער מאַרש איז געווען אַ היימישער. לענג־אויס דעם טייך סאַן. דריי טעג איז עוזר־העשל געשטאַנען אין זיין אייגן שטעטל, קליין־טערעשפּאָל. אין זיידנס הויז האָט זיך אַריינגעצויגן אַ גוי, אַ חזיר־שלעגער. אין הייפֿל האָט מען אַרויסגעשטעלט אַ הילצערנע וואַנע, וואָס אין איר קרעלט מען אָפּ די חזירים נאָכן קוילן. אין בית־מדרש האָט מען געהאַלטן היי פֿאַר פֿערד. מ׳האָט גראָד יענעם טאָג ווען עוזר־העשל איז אָנ־געקומען, געהייצט דאָס באָד, און די גויים זיינען געגאַנגען אין מרחץ אַריין. ס׳איז געווען אויסטערליש צו זיין אין אַ קליין־טערעשפּאָל אָן יידן.

אין בילגאָריי, וואו עוזר־העשל האָט פֿאַרבראַכט אַ טאָג, איז געווען אַן אונטערגאַנג. קינדער זיינען געשטאָרבן פֿון קאָקל־הוסט, מאָזלען, שאַרלאַך. ווייבער זיינען געלאָפֿן אין בית־מדרש איינרייסן און אָנצינדן נשמה־ליכט. גבאיטעס האָבן געמאָסטן דאָס בית־עולם. עוזר־העשל איז אַריין צום בילגאָרייער רב, אַ וויטער קרוב פֿון זיידנס צד. די רביצין האָט אים מכבד געווען מיט אַ היימיש אָנבייסן. דער רב האָט זיך אויסגעפֿרעגט אויפֿן זיידן, די פֿעטערס. ווי וואויל דער בילגאָרייער רב האָט געהערט, אַז דער עוזר־העשל איז קאַליע, האָט ער באַלד גענומען שמועסן מיט אים אין לערנען. די ווייבער, וואָס זיינען געקומען פֿרעגן שאַלות, האָבן געקוקט פֿאַרחידושטע ווי דער רב רעדט תּורה צו אַ זעלנער. דעם רבס אוראייניקלעך זיינען אַריינגעקומען, אָנגעמאָסטן דאָס זעלנערישע היטל, דעם פּאַסעק, דאָס שווערדל. עוזר־העשל זאָל נישט בלייבן אין בלויזן קאָפּ, האָט דער רב אים געגעבן זיין קאַפּל. די שטאָט איז געווען פֿול מיט זעלנער, אָבאָז, קאַוואַלעריע, נאָר דער בילגאָרײַער רב האָט זיך געראַנגלט מיט אַ האַרבן רמ״בם.

ווען עוזר־העשלס פּאָלק האָט זיך געפֿונען אויפֿן וועג צווישן בילגאָריי און טאַרנאָגראָד, האָט אויסגעבראָכן אַ שלאַקס־רעגן. די וועגן זיינען געבליבן שטעקן אין בלאָטע. פֿערד זיינען געפֿאַלן, געבראָכן די פֿיס, און מ׳האָט זיי געמוזט דערשיסן. בלוט איז גערונען פֿון די פֿערדישע פּגרים, זיך אויסגעמישט מיט די קאַלוזשעס רעגנוואַסער. קראָען זיינען אָנגעפֿלויגן אויסצופּיקן ביי די נבלות די אויגן. די זעלנער האָבן אויף זיי געשאָסן; און זיי זיינען אַראָפּגעפֿאַלן

אין זומפּ. ערגעץ ווייט פֿאָראויס איז דער וועג, אַפּנים, געווען פֿאַרשטעלט, און מ׳האָט געמוזט וואַרטן ביז די פֿאָדערשטע רייען וועלן רירן פֿון אָרט. זעלנער זיינען אַוועק אין די פֿעלדער אין זיך אַוועקגעזעצט מלאָכהנען. די קור־כערס האָבן זיך אַוועקגעשטעלט קאָכן קאַשע מיט חזיר. מ׳האָט אָנגעצונדן אַ פֿייער, נאָר דער רעגן האָט עס צוריק אויסגעלאָשן. די סאָלדאַטן זיינען געוואָרן הונגעריק, געשאָלטן אין טאַטנס־מאַמען. די אָפֿיצירן האָבן געשריגן, געריטן פֿון גרופּע צו גרופּע, געזידלט, געפֿאָכעט מיט די נאַהייקעס. מ׳האָט אָבער־אַמאָל און ווידער־אַמאָל געגעבן באַפֿעלן מ׳זאָל גיין ווייטער, נאָר נאָך עטלעכע טריט האָט מען פֿונסניי געמוזט זיך אָפּשטעלן. עוזר־העשל איז געשטאַנען אין דער פֿולער באַוואָפֿענונג, באַהאָנגען מיט פּאַטראָנען, מיט אַ ביקס אויפֿן אַקסל, מיט אַ קעסעלע ביי די לענדן, און געקוקט אין נעפּל. דאָס העמד איז געווען אויף אים פֿייכט, די שטיוול האָבן געהאַט גראָבע זוילן, נאָר ס׳האָט דורכגענעצט. ער איז געווען נישט אויסגעשלאָפֿן, נישט געגאָלט, אַ קעלט איז אים געלאָפֿן דורך די ריפּן. דער זעלנער ביי דער זייט, אַ געלער יונג, אַ שוסטער פֿון זאַ־מאָשטש, האָט נישט אויפֿגעהערט שעלטן.

— פֿאָניע גנב, אַ רוח אין זיין מאַמען אַריין! אַ מלחמהלע האָט זיך זיי פֿאַרגלוסט, די קאַפּיטאַליסטישע בעסטיעס!

— העי, דו, זשיד, וואָס באַלאַקעסט דו אין דיין פֿאַרשאָלטענעם זשאַרגאָן?

— האָט אַ געשריי געטאָן אַ פּוילישער שייגעץ, אַן איינבענדלדיקער. — שילטסט נאַטשאַלסטוואָ, אָדער וואָס?

— זאָל דיר דער קאָפּ נישט דאַרן!...

— וואַרט יידעלעך, איר׳ט נאָך גיין פּאָד סוד!...

אין טאַרנאָגראַד איז נישט געווען קיין קאַזאַרמע און דאָס מיליטער איז אַוועק רוען אין די יידישע שטובן. ס׳איז גראָד געווען אַ מאַרקטאָג. די זעלנער האָבן צעטראָטן די ערדענע טעפּ און שיסלען, וואָס די סוחרים האָבן אַרויס־געשטעלט, אומגעשליידערט שטעלעכלעך. די פֿערד זיינען אַלע געהאַט גע־שטאַנען צום פּריזיוו. די באַפֿרייטע האָבן געהאַט סטעמפּלען אויף דער פֿעל. אָבער מ׳האָט געדאַרפֿט האָבן נאָך פֿערד, און מ׳האָט גענומען קאָנפֿיסקירן ביי די פּויערים. די גויים האָבן זיך קעגנגעשטעלט, געריסן די פֿערד ביי די ווידלען, און די אונטעראָפֿיצירן האָבן געשלאָגן די אייגנטימער מיט די קאָלבעס פֿון די ביקסן. מ׳האָט אַרויסגעגעבן די באַלעבאַטים שטיקלעך פּאַפּיר, נאָר יענע האָבן זיי אַוועקגעוואָרפֿן אין בלאָטע.

— גנבים, רויבער, מערדער! איר קאָנט זיך דערמיט אונטערווישן!...

די באָבעס האָבן געוויינט. מאַנסלייט האָבן זיך צעיאָמערט מיט הירזשנדיקע קולות. אַ הויכער פּויער אין אַ שאָפּענעם פּעלץ און אין לאַפּטשעס מיט היל־צערנע זוילן האָט געכאַפּט צו אַ פֿעלדפֿעבל אַ האָק. מ׳האָט דעם בונטאָר גע־בונדן מיט שטריק און אָפּגעפֿירט אין אַרעסט. פֿון הינטן איז נאָכגעלאָפֿן די באָבע און געפֿאָכעט מיט די פֿויסטן. דער סאָלדאַט האָט איר געגעבן אַ שטויס מיטן שטיוול און זי איז אַריינגעפֿאַלן אין בלאָטע.

ס׳איז געווען דאָנערשטאָג. צוליב די רעגנס האָט מען געמוזט איבערוואַרטן.

דאָס מיליטער איז געבליבן אין טאַרנאָגראָד ביז איבער שבת. דער פּולקאָווניק האָט פֿאַרלאַנגט, די יידישע בעקערס זאָלן שבת באַקן ברויט. די בעקערס האָבן נישט געוואָלט מחלל־שבת זיין, נאָר דער פּולקאָווניק האָט געוואָרנט, אַז ער'ט זיי אַלעמען אויפֿהענגען און אונטערצינדן דאָס שטעטל. דער רב האָט געפּסקנט, אַז ס'איז פּקוח־נפֿש און די בעקערס האָבן פֿרייטאָג־צו־נאַכטס געהייצט די אויוונס און געקנאָטן טייג. אַלטע ווייבער האָבן געהאַט טענות צום רב, געוואָרנט, אַז ס'עט זיך אויסלאָזן מיט אַ מגפֿה. שבת באַטאָג איז עוזר־העשל געקומען אין בית־מדרש. מ'האָט פֿאַר די יידישע זעלנער געגרייט די טישן. מיידלעך האָבן געבראַכט טשאָלנט, חלה, קוגל. אַ קליין זעלנערל, וואָס איז אין דער היים געווען אַ משורר ביי אַ חזן, האָט נאָך די פֿיש געזונגען זמירות.

מה ידידות מנוחתך
את שבת המלכה.
בכן נרוץ לקראתך.
באי כלה נסוכה.
— — — — — —
כל המתענגים בה
יזכו לרב שמחה.
מחבלי משיח
יצלו לרוחה...

נאָך שבת האָט דאָס מיליטער אַריינמאַרשירט קיין גאַליציע. דאָ, אין שונאס לאַנד, האָבן די רוסן אָנגעטאָן אַלערליי נגישות. מ'האָט אַרויסגענומען פֿון יעדן שטעטל די בכּבודיקסטע באַלעבאַטים און זיי אַוועקגעשיקט פֿאַר זאַק־לאַדניקעס קיין סיביר. מ'האָט זיך געמאַכט נישט זעענדיק ווי דאָס מיליטער רויבט. די רוטענישע גויים און זייערע גלחים זיינען אַקעגנגעקומען די רוסן מיט ברויט און וואַסער, מיט צלמים און בילדער, זיי אָנגערופֿן ברידער. ס'רוב פּאָלאַקן האָבן געוואוינט הינטער דער שטאָט. מ'האָט אויסגעלאָזט דעם צאָרן צו די יידן. קאָזאַקן האָבן אָנגעטאָן שטריימלען מיט דרייצן שפּיצן, אַרויפֿגע־צויגן אויף זיך זיידענע און אַטלעסענע זשופּיצעס. די בתי־מדרשים האָט מען פֿאַרוואַנדלט אין שטאַלן. די ספֿרים האָבן זיך געוואַלגערט אין די גאַסן. מ'האָט געכאַפּט יידישע בחורים אויף אַרבעט, זיי אַוועקגעשלעפּט פֿון די היימען. אַ סך רביים, רבנים און נגידים זיינען געהאַט אַנטלאָפֿן קיין ווין אָדער קיין אונגאַרן. די גאַליציאַנער יידן, וואָס זיינען נישט געווען געוואוינט צו קיין רדיפֿות און ליב געהאַט דעם קייסער פֿראַנץ יאָזעף, האָבן געהאַט איין טרייסט: אַז די מאָס־קאָלעס וועלן נישט לאַנג שאַלטן־און־וואַלטן. מ'עט זיי אינגיכן אַרויסטרייבן און זיי יאָגן ביז קיין פּעטערבורג. אין אַלעשיצער בית־מדרש, וואו עוזר־העשל איז אַריינגעפֿאַלן צווישן מנחה־מעריב, האָט אים אַ מלמד נאָכגעזאָגט אַ תּורה פֿון בעלזער רב.

— ואת החזיר כי מפֿריס פּרסה והוא גרה לא יגר: דאָס רוסישע חזיר האָט טאַקע אַריינגעטרעטן קיין גאַליציע, אָבער ס'עט דאָרט נישט בלייבן וואוינען...

3

דעם צוויי־און־צוואַנציקסטן מערץ האָט דער עסטרייכישער קאָמאַנדיר פֿון דעם פֿעסטונג פּשעמישל זיך אונטערגעגעבן נאָך אַ באַלאַגערונג פֿון קנאַפּע פֿיר חדשים. איבער הונדערט טויזנט מאַן זייַנען אַרייַנגעפֿאַלן צו די רוסן אין פּלען. מ׳האָט געפֿייערט דעם נצחון אין גאַנץ רוסלאַנד. עוזר־העשלס פּאָלק איז אַרייַן קיין פּשעמישל, געהאָלפֿן היטן די געפֿאַנגענע. ס׳זייַנען דאָרט געווען פֿון אַלע מינים: מאַדיאַרישע הוזאַרן אין רויטע הויזן, און פּוילישע אולאַנער אין טשאַקעס מיט באַרשטן; טשעכישע דראַגאָנער אין קאַסקעס באַשלאָגן מיט מעש, און מאַכמעדאַנישע באָשניאַקעס אין פֿעסקעס אויף די קעפּ. אַנשטאָט שטיוול, האָבן די זעלנער געטראָגן שיך מיט שטולפּן, אָדער אַרומגעוויקלט די פֿיס מיט וויקלשנורן. אַן אייַנבענדלדיקער האָט ביי זיי געהייסן אַ געפֿרייטער, אַ פּאָדפּאָרוטשניק — אַ פֿענריך. גערעדט האָבן זיי אַ בבל פֿון לשונות: דייטש, אונגאַריש, פּויליש, באָשניש, טשעכיש, יידיש. די רוסן האָבן געלאַכט אין די פֿויסטן.

— אַ באָסע קאָמאַנדע!... אַ באַבסקע האַלאָטע!...

פֿון פּשעמישל האָט מען נאָך פּסח געשיקט עוזר־העשלס דיוויזיע קיין דרום, צו די קאַרפּאַטן. דער וועג פֿון פּשעמישל קיין סאַניק איז געווען פֿול מיט מיליטער. די רעדער פֿון די האַרמאַטן האָבן צעבראָכן די שטיינער פֿון שאָסיי. אָבאָזן זייַנען געבליבן שטיין און זיך נישט געקאָנט רירן. פֿון שלאַכטפֿעלד האָט מען צוריקגעבראַכט וואַגאָנען מיט פֿאַרוואונדעטע. אויף פֿעלדער באַזייעט מיט ווינטער־תבואה האָבן שוין גענומען אויפֿגיין גרינע זאַנגען. איבער אַלעמען האָט געשיינט אַ פֿרילינגדיקע זון און ס׳האָט זיך אויסגעשפּרייט אַ ספּירהדיק־בלויער הימל. שטאָרכן האָבן געקרייזט אַרום און אַרום, געמאַכט הקפֿות. בינען האָבן געזומט, פֿעלדגרילן האָבן געגרילצט. וואו דאָס אויג איז געפֿאַלן זייַנען אויפֿגעגאַנגען אַלערליי בלימלעך: ווייסע און געלע, מיט פּאַסיקלעך און פּינטעלעך, מיט פֿעדערלעך און פֿליטערלעך. דאָס געשריי פֿון המון האָט נישט געקאָנט פֿאַרטויבן דאָס קוואַקעריי פֿון די פֿרעש אין די זומפּן. פֿון דערפֿער זייַנען אַרויסגעקומען גויעס, שיקסעס, געוואָרפֿן אייגעלעך צום שונא. ביים ברעג פֿעלד האָט מען אין דער גיך צונויפֿגעקלאַפּט אַ תּליה און אויפֿגעהאָנגען אַ צערודערטן פּויער, כּלומרשט אַ שפּיאָן. די באָרוועסע פֿיס האָבן זיך נאָכגעבאָמבלט איבער דעם ריוו. אויף דער קוטשמע האָט געפֿלאַטערט אַ שמעטערלינג...

די זעלנער האָבן מאַרשירט און געקלאַפּט מיט די שטיוול. די שורות באַיאָנעטן האָבן געגלאַנצט אין דער הויך ווי שטאָלענע באַרשטן. פֿאָראויס האָבן טרומייטערט טרומייטן, פּויקן האָבן געפּויקט. די כאַמעס האָבן געבלעקעכצט אַ ליד וועגן אַ מיידל, וואָס גייט אין וואַלד אַרייַן קלויבן שוואָמען.

דיעווקי וואָליעס
יאַ זאַ נימי,
דיעווקי כאַדיאַט
יאַ סנימי.
קודאָ דיעווקי — טודאַ יאַ.

עוזר־העשל איז מיטגעגאַנגען, נאָר ער האָט נישט געזונגען. דאַנקן גאָט, ס׳האָט אויפֿגעהערט די לאַנגוויל פֿון דער קאַזאַרמע. אויפֿן וועג האָט ער געקאָנט טראַכטן זיינע מחשבות. אין מיטן דעם גאַנצן געפּילדער האָט ער געפֿירט אַ חשבון מיט שפּינאָזאָן און דאַרווינען. ווי קאָן מען פֿאַראייניקן די דאָזיקע צוויי וועלט־אָנשויאונגען? וואו קומט זיך צונויף די פּאַנטעאיסטישע סטאַטיק מיט דער הערא̈קליטישער דינאַמיק? צו וואָס דאַרף די גאָטהייט קאַמף? אויב ס׳איז אמת, אַז דאָס געראַנגל פֿאַרן דאָזיין האָט געשאַפֿן אַלע באַשעפֿענישן, הייסט עס דאָך, אַז די גאָטהייט נויטיקט זיך אין צייט און ווילן, וואָס דאָס איז צוזאַמען בחירה. ווי מאָדנע, נאָר ווי וואויל שפּינאָזאָ און דאַרווין קאָנען באַזונדער אויסגעטייטשט ווערן ריין־מאַטעריאַליסטיש, פֿירט די קאָמבינאַציע פֿון די דאָזיקע צוויי לערעס צום היפּוך פֿון מאַטעריאַליזם: צו געטלעכע צוועקן און פֿרייהייט... עוזר־העשל האָט צוגעשלאָסן די וויעס און אַ וויילע מאַרשירט בלינדערהייט. אויב גאָט האָט אומענדלעכע אַטריבוטן, איז דאָך איבערהויפּט אַלץ מעגלעך. אפֿשר איז פֿרייהייט אויך אַ געטלעכער אַטריבוט? אפֿשר איז צייט אויך איינער פֿון זיינע אַטריבוטן? אפֿשר איז גאָט אַליין אַ וועזן, וואָס אַנטוויקלט זיך אין דער אומענדלעכער צייט? אפֿשר מוז גאָט אַליין פֿירן אַ מלחמה מיט דעם שטן, וואָס איז אַ נעגאַטיווער אַטריבוט? אַלץ איז מעגלעך! אַלץ איז מעגלעך!...

— העי, דו, זשיד, וואָס טרעטסטו אויף די פֿיס?

— ער האָט אַוודאי פֿולע הויזן...

עוזר־העשל האָט געוואָלט אָפּענטפֿערן, נאָר ער האָט געשוויגן. דער שייגעץ רעכטס האָט געהאַט אַ פּאָר גרויסע פֿויסטן. ער האָט נאָר געזוכט אַן אויסרייד אויף אַ קריגערײַ מיט אים, עוזר־העשלען. ער האָט נישט אויפֿגעהערט נאָכשפּעטן זיין רוסיש. ער האָט אים געהאַלטן אין איין פֿאַרוואַרפֿן, אַז ער גייט נישט ריכטיק, האַלט זיך נישט גלייך, טראָגט נישט די ביקס לויט דעם זאַקאָן. ער האָט אים יעדעס מאָל געטאָן אַ שטעק אַריין די האַנט אין פּאַס, אַ סימן, אַז ס׳איז לויז. ער האָט ביי יעדער געלעגנהייט געמאַכט וויצן וועגן דעם ביכל, וואָס עוזר־העשל טראָגט אין ראַניעץ. דער פֿויערן־יונג, וואָס האָט געשטאַמט פֿון אַ דאָרף הינטער וולאַדאַווע, איז איצט געווען זיין, עוזר־העשלס, שונא. פֿון די וואַסערדיקע אייגעלעך, פֿון דעם פֿאַרריסענעם נעזל מיט די ברייטע נאָזלעכער, פֿון דעם מויל מיט די לאַנגע אַרויסשטאַרצנדיקע ציין ווי ביי אַ פֿערד, — פֿון אַלץ האָט אַראָפּגעקוקט אַ האַס. עוזר־העשל האָט נישט געהאַט קיין ספֿק, אַז ווען דער ערל איז מיט אים אַליין אין אַ וואַלד, וואָלט ער אים דערהרגעט. אָבער פֿאַרוואָס? וואָס פֿאַר אַ שלעכטס האָט ער אים געטאָן? וואָס פֿאַר אַן עוולה האָבן אים געטאָן די יידן, וואָס ער האַלט זיי אין איין שילטן? אויב די שנאה קען קיין מאָל נישט זיין גוט, ווי שפּינאָזאָ זאָגט, — צו וואָס האָט גאָט זי באַשאַפֿן?... אָך, וואָס קומט אַרויס פֿון קלערן! גאָט האָט צוגעדעקט זיינע סודות און ער וויל נישט מ׳זאָל זיי אויפֿדעקן. ס׳עט גאָרנישט העלפֿן, נישט די לאָגיק און נישט די אינטואיציע. די פֿראַגע איז נאָר: וואָס טוט מען? אויפֿ־

האַלטן דאָס לעבן? באַגיין זעלבסטמאָרד? דינען דעם קייסער? דעזערטירן? פֿאַרוואָס זאָל ער, עוזר־העשל, וועלן פֿאַרכאַפּן אונגאַרן?...

אין סאַניק האָט דאָס מיליטער גערוט. מ׳האָט שפּעטער געזאָלט אַריבער־שיקן עוזר־העשלס דיוויזיע קיין ביאַלאַגראַד, אויף די פֿאָדערשטע פּאָזיציעס. נאָר אַ סך טעג זיינען אַריבער און ס׳איז נישט אָנגעקומען קיין באַפֿעל. אין שטאָט איז געווען אַ האַרמידער. ווער ס׳האָט געקויפֿט אין די קראָמען און ווער ס׳האָט ראַבירט. די באַלעבאַטעם האָבן אַרויסגעטראָגן פֿון די הייזער פּעסער וואַסער און געגעבן די יונגים צו טרינקען. אַ קאָזאַק האָט אַרומפּאַראַדירט אין אַ רבנישן טולופּ. אין מאַרק האָט מען פֿאַרקויפֿט אָנגעגזלט האָב־און־גוטס. אין מיטן פֿייער האָבן יידן געפֿירט אַלערליי מחלוקתן. בעלזער חסידים האָבן זיך אַרומגעריסן מיט באָבעווער. אַ קולטוס־פּרעזידענט האָט זיך גע׳לדין מיט אַ שוחט. סוחרים האָבן זיך געעסקט מיט אַ פּויער, וואָס זיי האָבן אָנגערופֿן אַ שופּט. ייִנגלעך אין רבנישע קאַפּעלאַטשן און געקרויזטע פּאות האָבן געלערנט אין די קלייזלעך. יונגעלייט האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף די ביידעמער, ווייל די פֿאָניעס האָבן געכאַפּט אויף אַרבעט. מ׳האָט הינטער־דער־שטאָט געגראָבן גריבער, אָפּגערייניקט שטעכיקע דראָטן, קופּעס מיסט, שקעלעטן פֿון פֿערד. די שווער פֿאַרוואונדעטע האָט מען געהאַלטן אין שטאָטישן לאַזאַרעט. די לייכט פֿאַרוואונדעטע האָט מען אָפּגעשיקט אין סאַניטאַר־וואַגאָנען קיין רוסלאַנד. מחמת ס׳זיינען אומגעגאַנגען טיפֿוסן און אין די שטעטלעך אַרום האָבן אויסגעבראָכן פֿאַלן פֿון כאָלערע, האָט מען אין דער גיך אויפֿגעשטעלט אַ באַראַק פֿאַר דעזינ־פֿעקציע. מ׳האָט דאָרט ביי די מאַנסלייט אָפּגעגאָלט באָרד און פּאות און ביי די מיידלעך אָפּגעשוירן די האָר. ס׳זיינען גלייך אויפֿגעקומען מאַכערס, וואָס האָבן פֿאַר כאַבאַר אַרויסבאַקומען פֿאַלשע דעזינפֿעקציע־צייגנישן. אין דער גאַנצער בהלה האָט עוזר־העשל באַקומען דריי בריוו פֿון הדסהן. די קאָנווערטן זיינען געווען אויפֿגעריסן און באַקלעפּט מיט פּאַק־פּאַפּיר. דאָ און דאָרט זיינען שורות געווען אויסגעמעקט דורך דעם צענזאָר. ס׳איז שווער געווען צו באַ־גרייפֿן וואָסערע מיליטערישע סודות הדסה האָט געקאָנט שרייבן. ערשט איצט, אַז עוזר־העשל האָט געהאַלטן די בייגעלעך פּאַפּיר אין דער האַנט, האָט ער באַנומען ווי ער האָט נאָך איר געבענקט. ער האָט נישט געלייענט מיט קיין סדר, נאָר אויסגעקליבן זאַצן פֿון מיטן. ס׳זיינען געווען צושריפֿטן אויף די ראַנדן און צווישן־די־שורות. אין דעם אייגענעם בריוו, וואו הדסה האָט באַשריבן דער מוטערס לוויה און איר, הדסהס, קראַנק־ווערן, זיינען געווען אַלערליי צערטלעכע אויסדרוקן, צונעמען, וואָס זי האָט אים, עוזר־העשלען, געגעבן, און אָנדייטונגען, וואָס נאָר זיי ביידע האָבן פֿאַרשטאַנען. עוזר־העשל האָט געלייענט און איז געוואָרן בלאַס. די ווערטער האָבן אָנגעצונדן אין אים אַ תּאווה. ער האָט געמוזט קלערן וועגן דעם שאַנד־הייזל אויפֿן לעמבערגער וועג, פֿון די אַלע שיקסעס און בלאַטע מיידן, וואָס מ׳האָט געקאָנט קריגן פֿאַר אַ לאַבן ברויט, אַ פּעקל טאַבאַק, אַ פֿונט צוקער. די יונגען פֿון בילגאַריי, זאַמאָשטש, שעברעשין, וואָס האָבן געדינט אין זיין ראָטע, האָבן אָן אויפֿהער גערעדט פֿון די נקבות, וואָס זיי קריגן־אָן, און פֿון די עברות וואָס זיי טוען־אָפּ —

אין קאַמערן, שייערן, אויף ביידעמער, אָדער אין פֿעלד, צווישן בייטן תּבֿואה. נישט נאָר גויעס, נאָר יידישע ווייבלעך, פֿרויען פֿון מענער, וואָס זיינען אַוועק אין מלחמה, האָבן זיך מפֿקיר געווען ווי זונות...

מ׳האָט געזאָלט שיקן עוזר־העשלס פֿאָלק קיין ביאַלאַגראַד, צו די קאַרפּאַטן, נאָר וואָכן זיינען אַריבער און מ׳איז נאָך אַלץ געשטאַנען אין סאַניק. סאָלדאַטן זיינען אַוועק אין די דערפֿער קאָנפֿיסקירן קי, קעלבער, הינער, אייער. די יידישע זעלנער האָבן שוין באַצייטנס אונטערגעהאַנדלט. ס׳איז געווען פֿאַרבאָטן צו טרינקען שנאַפּס, פֿון דעסטוועגן האָבן די אָפֿיצירן געשיכּורט אין קלוב. עוזר־העשל האָט געהאַט אַ סך צייט. אין אַ צעראַבירט יידיש הויז האָט ער געפֿונען אַ שאַנק ביכער. די פֿאַמיליע איז געהאַט אַוועק. ס׳האָבן זיך דאָ געוואָלגערט אַלבומס, אַזוינע, וואָס ער האָט אַמאָל געזען ביי הדסהן. אויף די גאָלד־געליישטע בלעטער זיינען געווען אַריינגעשריבן פֿערזן אין פּויליש און דייטש, ציטאַטן פֿון מיצקעוויטש, סלאָוואַצקי, געטהע, שילער, היינע, האָפֿמאַנסטהאַל. אַ מיידל האָט געהאַט איבערגעלאָזט אַ טאָגבוך. אין אַ ספֿרים־שענקל איז געשטאַנען אַ ש״ס געבונדן אין לעדער. אויף אַן אויבערשטער פּאָליצע זיינען געלעגן אָנגעהויפּט אַ סך בענדלעך פֿון דער זאַמלונג געשען און פֿון דער „אוניווערסאַל ביבליאָטעק״. אין מיטן די שחיטהס, די עפּידעמיעס, די פּאָגראָמען, די קריגס־געריכטן, האָט די זון געשיינט איבער גאָלדיקע טאָפּעטן, פֿליגן האָבן זיך געפּאָרט, שפּינען האָבן געשפּינט שפּינגעוועבן, פּראָפֿעסאָרן פֿון בערלין, לייפּציג, באָן האָבן דורך גאָטישע בוכשטאַבן גערעדט צו עוזר־העשלען וועגן לוטהערס איינפֿלוס אויף דער מאָדערנער קולטור, די גייסטיקע שטרעמונגען אין אָריענט און אָקסידענט, דער גאָט־באַגריף ביי די אַלטע גערמאַנען, דעם פֿאַטאַליזם פֿון דער גריכישער דראַמע... עוזר־העשל האָט אַרויסגעקוקט אין דרויסן. איבערן הימל איז געפֿלויגן אַ שטאָרך. ס׳איז געווען מאָדנע צו טראַכטן, אַז פֿאַר דעם דאָזיקן באַשעפֿעניש האָט נישט עקזיסטירט קיין מלחמה, קיין אייראָפּע, קיין גרענעצן, קיין פּאַסירשיינען. ס׳האָט געקאָנט פֿליען פֿון דאַנען פֿריי קיין וואַרשע...

עוזר־העשל האָט זיך אַוועקגעלייגט אויף דער סאָפֿע, וואָס איז געווען צעלעכערט מיט באַיאָנעטן, און צוגעשלאָסן די וויעס. (ווען ער האָט פֿאַרמאַכט די אויגן, איז ער נישט געווען קיין סאָלדאַט). די זון האָט אים געבאַקן דאָס פּנים. דורך די לעדלעך האָט זיך דורכגעריסן אַ רויטלעכע שיין. צו די אויערן איז דערגאַנגען אַן אויסטערלישער רויש. אַלץ האָט זיך אויסגעמישט מיט אַמאָל: דאָס געקנאַק פֿון רעדער, די אָפּהילכן פֿון האַרמאַטן, דאָס בילן פֿון אַ הונט, דאָס געלעכטער פֿון מיידלעך. אין זיין אייגענעם בויך האָט געשאָרכט דאָס איינגעווייד. ער האָט זיך נאָך אַלץ נישט געקאָנט צוגעוואוינען צו פּאָניעס קרויט. ער האָט געהאַט צייטן ווען ער האָט געליטן פֿון היפּאָכאָנדריע. יינגלוויז האָט ער געהאַט אַ פֿאָרגעפֿיל, אַז ער׳ט שטאַרבן אין טאָג פֿון בר־מצווה. שפּעטער האָט ער געהאַט אַן איינרעדעניש, אַז דער סוף וועט קומען אין חופּה־טאָג. ער האָט אַלעמאָל געזאָרגט, אַז ער האָט שווינדזוכט, אַ קאַטאַר אין די געדערים, אָדער גאָר אַז ער׳ט ווערן טויב צי בלינד. איצט, ווען מ׳האָט יעדע מינוט אים

געזאָלט אַוועקשיקן אין אַ שלאַכטפעלד, וואו מענטשן פאַלן ווי די פליגן, איז ער געווען רואיק. דער פחד פאַרן טויט איז געוואָרן פון אים אָפּגעטאָן. דער מוח איז געווען פול מיט הדסהן און מיט אַלערליי פאַנטאַזיעס. ער איז געוואָרן אין דמיון אַ מאַהאַראַדזשאַ און געהאַט אַכצן ווייבער: שיינהייטן פון אינדיע, פערסיע, אַראַביע, עגיפטן, ווי אויך עטלעכע יידישע יפת־תוארס. הדסה איז די קעניגין פון דעם האַרעם. יעדע פרוי ברענגט אים, עוזר־העשלען, איר דינסט, אַ טונקל־הויטיקע שוואַרצאויגיקע שקלאַפין, און ער באַשענקט זי מיט זיין גענאָד און ליגט אין איר שויס. הדסה איז אייפערזיכטיק, אָבער ער פאַרזיכערט איר ווידער־אַמאָל און אָבער־אַמאָל, אַז זיין ליבשאַפט געהער נאָר איר אַליין, און אַז ער באַשלאָפט די איבעריקע ווייל אַזוי איז דער מינהג פון דער מדינה...

ס'האָט אים געטאָן אַ ביס און ער האָט זיך אויפגעריסן. וויפל די אָפיצירן און אונטעראָפיצירן האָבן נישט געוואָרנט די כאַמעס מ'זאָל זיך האַלטן ריין, האָבן זיך געהאַט אַריינגעכאַפּט אין די געלעגערס לייז...

*

דער פריקאַז צו מאַרשירן איז געקומען אַ פּאָר טעג שפּעטער, אָבער נישט פאָרויס, נאָר אויף צוריק. אַ מעכטיקע אַרמיי, אַ געמיש פון דייטשן און עסטרייכער, קאָמאַנדירט פון פעלדמאַרשאַל מאַקענזען, האָט אַטאַקירט דעם רוסישן צענטער, אין דער געגענט פון דונאַיעץ, זיך געריסן צום טייך סאַן. ס'איז נישט געווען קיין צוריקמאַרש, נאָר אַ געלויף. מ'האָט איבערגעלאָזט אַרטילעריע, פּראָוויאַנט, אַמוניציע. דער שונא האָט געיאָגט פון הינטן, פון די זייטן. מ'האָט געהערט, אַז גאַנצע קאָרפּוסן זיינען געוואָרן צעשאָסן, צעשמעטערט. הונדערטער טויזנטער סאָלדאַטן האָבן זיך אונטערגעגעבן. עוזר־העשל האָט געהאָפט, אַז ער'ט אַריינפאַלן אין פּלען, אָבער זיין דיוויזיע איז באַצייטנס אָפּגעטרעטן. ער איז געלאָפן צופוס דעם גאַנצן וועג: איבער פּשעמישל, יאַראָסלאַוו, בילגאָריי, זאַמאָשטש. ער איז ווידער פאַרביי קליין־טערעשפּאָל. ס'האָט אויפגעהערט די מידקייט אין די פיס, די ברעכעניש אין רוקן, דאָס גרימעניש אין די געדערים. טעג און נעכט האָבן זיך געביטן גיך, ווי אין אַ היץ־שלאָפקייט. ס'איז אַוועק יעדע מורא, יעדע זאָרג פאַר אַ תכלית. ס'זיינען איינגעשטילט געוואָרן די טראַכטענישן און די תאוות. רעגנס האָבן געגאָסן, ווינטן האָבן געבלאָזן, קוילן האָבן געפייפט, נאָר ס'האָט אים רעכט נישט געאַרט. אַפילו דער פאַרלאַנג צו רוען און צו שלאָפן איז געוואָרן אויסגעוועפּט. געבליבן איז בלויז איין גרויסער חידוש: בין איך עוזר־העשל? האָב איך כּוח דאָס אַלץ דורכצומאַכן? איז דער גוף באמת אַזוי שטאַרק? בין איך ר' דן קאַצענעלענבויגנס אייניקל, דער מאַמעס זון, איידלס מאַן, הדסהס געליבטער?... ער האָט ערגעץ אין אַ פעלד, צוזאַמען מיט אַנדערע סאָלדאַטן, אַוועקגעשטעלט די ביקס אין אַ קאָזלע און זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד. ער איז געלעגן צווישן צעטרעטענע זאַנגען און אַ ווייל געהאַלטן די וויעס אָפן. אויפן הימל האָט געהאָנגען אַ לבנה, אַ בלוטיק־רויטע, איבערגעשניטן מיט אַ פאַסיקל וואָלקן. פון טייך האָט זיך אויפגעהויבן אַ נעפּלדיקער זייל. עמעץ האָט געהאַט אָנגעצונדן אַ פייער. פונקען האָבן זיך געטראָגן

איבער דעם פּלאָם. ווער בין איך? וואָס טראַכט איך? — האָט עוזר־העשל זיך געפּרעגט. אָבער וויפֿל ער האָט אין זיך נישט געזוכט, האָט ער נישט געפֿונען קיין גאַנצע מחשבה. אַלץ איז זיך צונויפֿגעוואַקסן אין איין קנויל: די שווערקייט פֿון קערפּער, די פֿייכטקייט פֿון באָדן, די קרעכצענישן פֿון די זעלנער, דאָס קוואַקן פֿון זשאַבעס, דאָס גרילצן פֿון פֿעלדגרילן. אַ וואָרעם איז אים געקראָכן אויפֿן שטערן. ער האָט אים צעקוועטשט. ער האָט זיך, אַפּנים, אויפֿגעהערט מיאוסן. וואָס האָט זי דאָרט געהאַט? אַ ייִנגל, אָדער אַ מיידל? איז אים איינגעפֿאַלן. זיכער אַ מויד... אָבער אַפֿילו דער דאָזיקער געדאַנק האָט אים איצט נישט געערגערט. נו, וואָס איז די נפֿקא־מינה? און ער איז געוואָרן אַנטשוויגן ווי אַ שטיין.

4

אין מיטן זומער האָבן די רוסן גענומען עוואַקויִרן וואַרשע. אויף דער פּראַגער בריק, וואָס אירע זיילן זייַנען געווען מינירט, האָבן זיך געצויגן לאַנגע שורות וועגענער, פּלאַטפֿאָרמעס, בריקעס, לאַסט־אויטאָמאָבילן. די אָפֿיצירשעס און די ווייבער פֿון די באַאַמטע האָבן אָריבערגעפֿירט קיין רוסלאַנד שענק, פּיאַנאָס, שפּיגלען, פֿאָטעלן — אַפֿילו עמערס מיט פּאַלמען און פֿיגוס־ביימער. דענשטשיקעס האָבן געשמיסן די לאַסט־פֿערד, געשריגן מיט באַנומענע קולות. די בריק איז געווען צו־שמאָל. אַלץ האָט זיך געפּלאָנטערט צוזאַמען: טראַמווייען, וועליסאַ־פּעדן, פֿורלעך מיט היימלאָזע ייִדן, סאָלדאַטן אין פֿולער באַוואָפֿענונג. אין די קאַזאַרמעס האָבן זעלנער אויספֿאַרקויפֿט שטיוול, מונדירן, לייבלעך, גאַטקעס, אַלערליי מעלן, קאַשעס, שמאַלץ. די אויפֿקויפֿער האָבן אָפּן פֿאַר אַלעמען אַהיימגעשלעפּט די שוואַרצע סחורה. אין די פּאָליציי־קאָמיסאַריאַטן איז געווען אַ פּאַניק. די פּאָליציאַנטן זייַנען געוואָרן מאָביליזירט. אויף זייער אָרט האָט מען איבערגעלאָזט אַ מיליץ, מאַנסלייט מיט באַנדן אויפֿן אָרעם און מיט גומענע שטעקעלעך אָנשטאָט שווערדן. צווישן די מיליץ־לייט זייַנען געווען יונגען, וואָס האָבן גערעדט ייִדיש, און ס'איז געווען פֿאַר די וואַרשעווער ייִדן אַ סימן, אַז ס'הייבן זיך אָן בעסערע צייטן. דעם לעצטן טאָג זייַנען די סטרוזשעס אומ־געגאַנגען פֿון שטוב צו שטוב און געוואָרנט מ'זאָל נישט האַלטן אָפֿן די פֿענסטער, וואָרים בייַנאַכט וועט מען אויפֿרייסן די בריקן. שוואַרץ־זעער האָבן פֿאָראויס־געזאָגט, אַז פֿאַניע וועט אין דער לעצטער מינוט מאַכן אַ פּאָגראָם, אונטערצינדן די שטאָט, ראַבירן די קראָמען. מ'האָט זיך געסודעט, אַז די קאַנאַליזאַציע איז אָנגעפּאַקט מיט פּולווער. נאָר ס'האָט אויסגעזען, אַז די רוסן האָבן זיך נישט געזעגנט מיט וואַרשע אויף שטענדיק. די קאָמיסאַרן, די רעווירנאַוועס, די סטאַ־קאַוועס האָבן אַלע געזאָגט ס'אייגענע:

— ניטשעוואָ. מיר'ן צוריקקומען!

און זיי האָבן צום לעצטן מאָל אויסגעשטרעקט די האַנט נאָך כאַבאַר.

די בני מושקאַט האָבן, ווי אַ סך אַנדערע וואַרשעווער משפּחות, זיך איינ־געטיילט אויף צוויי צדדים: אויף אַזוינע, וואָס האָבן געהאַלטן מיטן רוס, און

יענע, וואָס האָבן אויסגעקוקט דעם דייטש. פּערל, ר׳ משולמס עלטסטע טאָכטער, האָט גערעדט, אַז די דייטשן זיינען אַן אומגליק. מ׳האָט זיך געסודעט אין דער פֿאַמיליע, אַז די יידענע האָט ליגן פֿופֿציק טויזנט רובל אין דער פּעטערבורגער קייזערלעכער באַנק. אסתּר־מלכּה, יואלס אלמנה, האָט געוואָרנט, אַז ס׳עט נישט זיין ביים דייטש קיין פּאַפּע. פֿישעלע, הדסהס מאַן, האָט זיך געשראָקן, אַז די אשכּנזים וועלן איינפֿירן צוואַנג־שולע. בינו־לבינו האָט ער איינגעהאַנדלט גאַנצע מאַגאַזינען סחורה: אייל, זייף, טראָן, ליכט, און אַפֿילו זעק מיט פֿעדערן און פּוך, וואָס ער האָט געקראָגן וואָלוול אויף דער גענשע גאַס. פֿישעלעס הויף אויף דער גנאַינע איז געוואָרן פֿול באַשטעלט מיט פֿעסער און קאָסטנס. פֿורן האָבן געהאַלטן אין איין אַריינפֿאָרן אין טויער און אַרויספֿאָרן. אין ביאַלאָדרעווגער שטיבל האָט פֿישעלע באַצייטנס גענומען זיך נאָכפֿרעגן צי קאָן מען מיט די דייטשן האַנדלען, צי זיי נעמען אין יד אַריין, און צי ס׳איז וואָר, אַז זיי פֿאַרשטייען יידיש. ער האָט געטענהט:

— וואָס איז מיר די נפֿקא מינה? גויים בלייבן גויים!...

נת׳לע איז געווען אַ שטיק דייטש נאָך פֿון די אַלטע צייטן, ווען ער פֿלעגט פֿאָרן מיט סאַלטשען קיין מאַריענבאַד און אָפּטרעטן אויפֿן וועג אין בערלין. ער האָט גערעדט דייטשמעריש און געקאָנט שרייבן אַן אַדרעס אין די שפּיציקע גאָטישע בוכשטאַבן. אין שויבן־שענקל אין דער סאַלע האָט ער געהאַט שטיין מענדעלסאָנס תּנ״ך אין דער דייטשישער איבערזעצונג און מאַיערס לעקסיקאָן. נת׳לע איז איצט געזעסן אַ גאַנצן טאָג אויפֿן באַלקאָן, אין אַ סאַמעטענעם שלאָפֿ־ראָק מיט בלומען, אין אַ זיידן קאַפּעלע, די פֿיס אַנגעשטעקט אין פּליושענע שטעק־שיך, אָנגעשפּאַרט אויף אַ פֿיסנבענקעלע, און ער האָט צוגעקוקט מיט נחת ווי די איוואַנעס אַנטלויפֿן. פּיניעלע איז אַרויפֿגעקומען שמועסן פּאָליטיק. ער האָט געשוואוירן, אַז די רוסישע אַרמיי איז אַרומגערינגלט, די צאַרינע איז אַ שפּיאָנקע, דעם קייסערס פֿעטער, ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, וואָלגערט זיך אַ שיכּורער אין רינשטאָק. פּיניעלע האָט פֿאָראויסגעזאָגט, אַז ווען די דייטשן וועלן פֿאַרנעמען מאָסקווע, וועלן די יאַפּאַנעזער אויסדרייען דעם דישעל, זיך אַ לאָז טאָן אויף סיביר, צערייסן דעם רוסישן בער אויף שטיקער.

— נת׳לע, ס׳איז וואויל ווי די וועלט! — האָט פּיניעלע געשריגן. — מ׳מעג שוין זאָגן נאָך זיי רבנן־קדיש!...

גיוניע האָט ערשט נאָר חתונה געהאַט מיט בראָניע גריצהענדלער. ער איז געשטאַנען מיטן ווייב אין געוועלב פֿון אַנטיקן און ביכער אויף דער שוויענטאָ־קזשיסקע גאַס. גיוניע האָט זיך קוים געקאָנט דערוואַרטן דער דייטש זאָל אַריין, אַז ער, גיוניע, זאָל אָנטאָן קורצע קליידער. ער האָט שוין געהאַט הענגען אין שאַנק אַן אַנצוג און אַ קאַפּעליוש. פֿון בערדל איז קוים געבליבן אַ קמץ. סטודענטלעך, לערער, קאַליע־געוואָרענע שטיבל־בחורים, האָבן זיך באַצייטנס געפֿרעגט אויף דייטשע כרעסטאָמאַטיעס, גראַמאַטיקעס, ווערטער־ביכער. ס׳איז געווען אַ פֿאַרגעניגן צו האָבן אַ יונג ווייב אָן אַ שייטל, צו שטיין אין אַ געשעפֿט פֿון ביכער, מאַפּעס, גלאָבוסן, פֿיגורן, צו רעדן מיט די קונדן

וועגן קלאָפּשטאָק, געטע, שילער, היינע. צייט דער דייטש האָט זיך גענומען צורוקן צו וואַרשע, האָט די שטאָט אָנגעהויבן שמעקן מיט מערב־אייראָפּע.

— בראַניע־לעבן, מיר'ן בקרוב זיין אין אויסלאַנד... מ'עט ניש' דאַרפן פאָרן איבער דער גרענעץ!...

אַבראַם איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן האָפּערדיקער. אמת, קיין דירה־געלט האָט מען נישט געצאָלט. חמא איז געזעסן אין שטוב אַ פאַרזויערטע און געהאַלטן אין איין שיילן קאַרטאָפּל. ביילע־איטע, די טאָכטער, האָט איצט געוואוינט ביי טאַטע־מאַמע מיטן מאַן. דאָס קינד, משולמל, האָט געמאָזלט. אַביגדור, דער איידעם, האָט נישט געהאַט וואָס צו טאָן. ער האָט ליידיק־גייעריש געוויקלט פּאַפּיראָסן, קורצזיכטיק געלייענט די יידישע צייטונגען צוזאַמען מיט די אַנאָנסן. אָבער אַבראַם איז זעלטן געווען אין דער היים. נינאַטשקאַ, די אַקטריסע, איז געהאַט דורכגעקומען בשלום דעם אַבאָרט. אין דעם צימער אויף דער אַגראַדאָווע זיינען זיך יעדן אָוונט צונויפגעקומען שרייבער, אַקטיאָרן, מוזיקער, סתם אינטעליגענטן. נינאַטשקאַ האָט אָנגעצונדן צוויי ליכט, זיך אָוועק־געזעצט אויפן טעפּיך, אויפן באַהעמישן שטייגער, דעקלאַמירט פּאָעזיע, געזונגען לידער. אַ העברעאיסט און אַ יידישיסט האָבן געפירט אַ דיסקוסיע. ד"ר מעסינ־גער, דער טעלעפּאַט, האָט געהייסן די פאַרזאַמלטע זיך אַריינגעמען אין זין אַ נומער און ער האָט געטראָפן. פינלענדער האָט געהאַט ערגעץ געקראָגן אַ יאַפּאַנעזיש בוך מיט זיידענע בלעטער און אויסגעלאָסענע בילדער. איינגעבונדן איז דאָס ווערק געווען אין אַ סאָרט פּימסנהאָלץ. די געסט האָבן געהאַלטן אין איין בלעטערן און נישטערן. ברוידע, וואָס איז אויך אַהער אַריינגעקומען, האָט, ווי אַלעמאָל, גערעדט וועגן דער רעוואָלוציע.

— האָט געדולד. די מאַסן האָבן נאָך נישט געזאָגט זייער וואָרט! — האָט ער געטענהט צו דעם קליינבירגערלעכן געזינדל. — ס'עט זיך נאָך טאָן אויף טיש און אויף בענק!...

און ער האָט קליגעריש געשמייכלט פון הינטער דיברילן און געבלאָזן דינע קייקעלעך רויך.

די לעצטע נאַכט אידער דער דייטש איז אַריין האָט אַבראַם פאַרבראַכט אין דער היים מיט דער משפחה. סטעפע האָט געבראַכט דעם חתן אירן, דעם סטודענט פון מעדיצין. ס'זיינען געקומען צו גאַסט מאַשע, לאהס טאָכטער, וואָס איז איצט געווען אַ לעבעדיקע יתומה, און דאַשע, פיניעלעס מוזינקע. די מיידלעך האָבן געטאַנצט, געלאַכט, זיך איינגערוימט סודות. חמא האָט דערלאַנגט טיי, קאַרטאָפל־קוכן, ווישניק. משולמל האָט נישט געוואָלט איינשלאָפן און אַביגדור האָט אים אַריינגעבראַכט צו די געסט. צו פאַרשפּילן דאָס אייניקל, האָט אַבראַם זיך אַוועקגעשטעלט אויף די הענט און די פיס, געבילט ווי אַ הונט, געמיאַוקעט ווי אַ קאַץ, געהוילט ווי אַ וואָלף. ער האָט זיך אַזוי נאַריש געמאַכט, אַז אַפילו חמא, די מרה־שחורהניצע, האָט געמוזט לאַכן. זי האָט געשאָקלט מיטן באַשייטלטן קאָפּ, געשנייצט די רויטע נאָז.

— וואָס פעלט עים, האַ?... אַ גדולה אויף זיין קאָפּ!...

— פֿינסטערע יידענע, וואָס. זאָרגסטו אַזוי פֿיל?... מיר'ן שטאַרבן ווי די גרעסטע מיליאָנערן!... מיר'ן פֿוילן ווי די קיסריים!...

צוויי אַזייגער ביינאַכט האָט אַבראַם זיך געלייגט שלאָפֿן. אָבער פֿאַרטאָג האָט אים אויפֿגעוועקט אַ קראַך. באַלד דערנאָך האָט מען דערהערט נאָך צוויי אויפֿרייסן. די רוסן האָבן אויפֿגעריסן אַלע דריי בריקן: די פּראַגער, די מוראַ־נאָווער, די נייע בריק. אין הויף זיינען געפֿאַלן שויבן. הינט האָבן זיך צעבילט. קינדער האָבן געוויינט. אַבראַם האָט זיך אויפֿגעזעצט אויפֿן געלעגער, געטראַכט, אַז באַלד וועט מען קאָנען פֿאָרן קיין לאָדזש זיך זען מיט אידאַן. ווער ווייסט? אפֿשר האָט זי שוין אינגאַנצן פֿאַרגעסן אָן אים, אַבראַמען? פֿילייכט האָט זי זיך אָפּגעזוכט אַן אַנדערן? ער איז ווידער אַנטשלאָפֿן געוואָרן, נאָר די חלומות האָבן אים נישט געלאָזט רוען. ער האָט שוין געהאַט אַ גרויע באָרד, אָבער דאָס בלוט אין די אָדערן האָט געזאָטן ווי ביי אַ יונגנמאַן, די תּאוות האָבן געזומט אין מוח. דאָ האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז ער קושט הדסהן, און דאָ איז אים פֿאָרגעקומען, אַז סטעפֿע, די טאָכטער, איז געקומען צו אים אין בעט; דאָ האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז ער און אידאַ שטייען אונטער אַ חופּה, און דאָ האָט ער דערזען נינאָטשקאַן אַ טויטע, מיט אַן אָפֿן מויל און פֿאַרגלאָצטע אויגן. דאָס לשון, וואָס ער האָט גערעדט אין חלום, איז געווען גרייזיק, איבער־געדרייט, אַ געמיש פֿון יידיש, פּויליש, רוסיש, דייטש, לשון־קודש. מתים זיינען געוואָרן לעבעדיק. וואַרשע און לאָדזש זיינען געווען איין שטאָט. פֿון דער מאַר־שאַלקאָווסקע האָט זיך גלייך אָנגעהויבן די פּיעטריקאָווער גאַס. אין דער פֿרי האָט אים אויפֿגעוועקט אַ קלינגעניש פֿון טעלעפֿאָן. ס'איז געווען ניוניע. ער האָט געשטאַמלט:

— אַבראַם־לעבן, מ־מזל־טוב!... די ד־ד־דייטשן זיינען דאָ!... מיר זיינען אין פּ־פּ־פּרייסן!...

— הוראַ! הידד! וויוואַט! פּאַצטאַוזענט! — האָט אַבראַם זיך צעגוואַלדעוועט — וואו ביסטו, כאָלערע? לאָמיר גיין מקבל־פּנים זיין יעקין!...

אַבראַם האָט גענומען לויפֿן איבער די שטובן אַ באָרוועסער. חמא און די טעכטער האָבן זיך איבערגעוועקט. משולמל האָט זיך צעקוויטשעט. אַבראַם האָט אָנגעטאָן אַ ווייסן זומער־אַנצוג, אַ שטרויענעם קאַפּעליוש, אַן אָפֿן העמד מיט אַ סלאָוואַצקע קאָלנער, גענומען דעם שטעקן מיט די הירש־הערנער. ער האָט געהיפּערט איבער די טרעפּ און געזונגען. ער איז אַריינגעשפּרונגען אין אַ דראָשקע און זיך געהייסן צופֿירן צו ניוניען. פֿון דאָרט זיינען ביידע שוואָגערס צוזאַמען מיט בראָניע גריצהענדלער געפֿאָרן צו דער סענאַטאָרן־גאַס. די זון האָט געשיינט. אַ ווינטל האָט געבלאָזן פֿון דער ווייסל. די סטרוזשעס האָבן געשפּריצט מיט קישקעס. יונגע פֿרויען און מיידלעך האָבן געטראָגן בלומען. די באַלקאָנען זיינען געווען געפּאַקט, די גאַסן — פֿול מיט פֿאַרבייגייער. מ'האָט קוים זיך געקאָנט דורכשפּאַרן דורך דעם פּעבל. אויף דער סענאַטאָרן־גאַס האָט אַבראַם דערזען דאָס מיליטער. דייטשע אָפֿיצירן זיינען שטייף געריטן אויף פֿערד, מיט פּיקלהויבן אויף די קעפּ, מיט שווערדן אויף די לענדן, מיט שפּאָרן אין די שטיוול. ס'איז נישט געווען קיין צייכן, אַז זיי קומען נאָר־וואָס פֿון אַ

שלאַכט. ברייטע שורות סאָלדאַטן האָבן מאַרשירט, ס׳רוב מיטל־יעריקע, ברייט־פּלייציקע, בייכיקע, מיט ברילן אויף די נעז און מיט פאַרצעלייענע פּייקעס צווישן די ליפּן. די יעקעס האָבן געקלאַפּט מיט די שטיוול, געזונגען אַ ליד מיט האַלדזיקע שטימען, אַן אויסטערליש געבלעקעכץ, וואָס האָט אַרויסגערופן ביים עולם געלעכטער. דער המון האָט באַגריסט די אָקופּאַנטן.

— גוט מאָרגען! גוט מאָרגען!

— גוט מאָיען! גוט מאָיען! — האָבן געמיטלעך אָפּגעענטפערט די זיגער.

— וואָ געהטס נאָך פּעטערסבורג?

— האָבן זי איין ציגאַר! — האָט אַבראַם דערלאַנגט אַ יעקי אַ ציגאַר.

— שעהן! האָבען זי איינע ציגאַרעטע!

און יענער האָט אַבראַמען געגעבן אַ פּאַפּיראָס אָן אַ מונדשטיק, מיט אַ שטיקל גאָלד ביים ברעג.

די רייען האָבן זיך געצויגן אָן אָן אויפהער. טשאַטעס טויבן זיינען גע־פלויגן איבער די דעכער. שויבן האָבן זיך געצונדן גינגאָלדיק, געבליצט. איבערן שלאָס האָט שוין געפלאַטערט די ווייס־רויט־שוואַרצע פאָן. צום ראַטהויז זיינען צוגעפאָרן וועגן מיט שוצלייט, אין בלויע פּעלערינעס, אין שוואַרצע ברילן. פון פּראַגע האָבן זיך דערהערט די ערשטע שאָסן. די רוסן זיינען נאָך נישט געווען קאַפּוט, ווי די דייטשן האָבן זיך באַרימט. זיי האָבן נאָך געוועלטיקט אויף יענער זייט ווייסל. פון יידישע הויפן האָבן גענומען אַרויסקריכן די דעזער־טירן, אין אָפּגעריסענע מלבושים, מיט געלע פּנימער. דאָ און דאָרט האָט אַ פּאַטרול געכאַפּט אַ רוסישן סאָלדאַט. טייל האָבן אַוועקגעפירט דעם געפאַנגענעם. אַנדערע האָבן דעם זעלבער דערשאָסן אויפן אָרט. דער איוואַן האָט זיך גע־וואַלגערט אין מיטן גאָס, אין אַ נעץ בלוט. נאָך מיטאָג־צו האָט מען גענומען קלעפּן אויף די ווענט באַקאַנטמאַכונגען, אין פּויליש און דייטש. רעדלעך האָבן זיך צונויפגענומען און געלייענט. ס׳זיינען אויפגעפאַלן די ווערטער: שטרענג פערבאָטען! טאָד דורך ערשיסען! פאַרנאַכט איז אַבראַם אַוועק אויפן ווינער וואָקזאַל זיך נאָכפרעגן צי מ׳קאָן שוין פאָרן קיין לאָדזש. אויף דער מאַרשאַל־קאָווסקע איז געווען אַ שטופעניש. קאַוואַלעריע איז געריטן אויף פערד. אַן אָרקעסטער האָט געשפּילט. אין די רעסטאָראַנען און באַרן האָבן דייטשע מילי־טער־לייט שוין געהוליעט מיט נקבות. פון דער כמיעלנע, זלאָטע, האָבן גע־שטראָמט מחנות גאַסן־פרויען, געפּודערטע און געראַזשטע, מיט אונטערגעשמירטע אויגן און מיט פּעפּערלעך אויף די באַקן. שיכורע קולות האָבן אָפּגעהילכט, הייזע־ריקע, רוצחישע, פול מיט גוישער הפקרות. דער ווינער באַן־הויף איז געווען פאַרצוימט. אַבראַם האָט געפּרואווט זיך צונויפרעדן מיט אַ דייטש, נאָר דער שוואַב מיטן פערדישן פּנים און די אַרויסגעבאַלטע אויגן האָט אים דערלאַנגט אַ שטופּ. אַבראַם האָט זיך שיער נישט איבערגעקערט.

— מאַכען זי, דאַסס זי פאָרט קאָממען! — האָט ער געשריגן און אָנ־געשטעלט די ביקס. — זי פערפלוכטער יודע!...

—◆—

קאַפּיטל זיבן און דרייסיק

1

דער פֿרילינג האָט זיך הײַ־יאָר געשטעלט פֿרי. סוף פֿעברואַר האָט שוין אין וואַרשע געגומען שמעקן מיט הינטער־שטאָטישע ריחות פֿון אויפֿגערודערטער ערד, מיסט, וואָרצלען. אין מיטן מערץ איז געוואָרן וואַרעם און די שטאָט־לײַט האָבן אויסגעטאָן די פֿוטערס, די לײַבלעך, די שפּענצערס, די פּליושענע היטלען. דאָס אײַז אויף דער ווייסל האָט זיך גערירט. אונטער דער פּראַגער בריק, וואָס די רוסן האָבן אויפֿגעריסן און די דײַטשן האָבן ווידער פֿאַרריכט, האָבן אָנ־געהויבן לויפֿן קריעס. אויף די צווייגן זײַנען אויפֿגעגאַנגען קנאָספּן. אין די יידישע גאַסן האָבן די רינשטאָקן זיך צעגאָסן ברייט, ווי טײַכן. אין די בעקערײַען האָט מען שוין באַצײַטנס געבאַקן מצות. מ׳האָט געזען דורך די פֿענסטער ווי מ׳גיסט וואַסער אין פּסחדיקן מעל, מ׳קנעט די מײַרעס, מ׳וועלגערט, מ׳רעדלט, מ׳שיבט אין אויוון. נאמנים האָבן אַכט געטאָן אויף כּשרות. באַלעבאָסטעס האָבן אויסגעליידיקט אויף די הייף דאָס שטרוי פֿון די שטרוי־זעק. עס זײַנען דערויף אַרומגעשפּרונגען מחנות קינדער. בעל־מלאָכהס זײַנען אַרומגעגאַנגען און גערופֿן: אַלץ ווערט געכּשרט! צום פֿאַרריכטן און צום פֿאַרלייטן! צום ווייסן און צום גלאָזירן! דורך וואָליע, מאָקאָטאָוו, אָכאָטע, פּאָוואָנזעק, זײַנען אָנגעפֿאָרן פּויערישע פֿורן מיט עופֿות, אייער, קאַרטאָפֿל, בוראַקעס, כרײַן, ווי אין די אַלטע גוטע צײַטן. יידן האָבן געדאַרפֿט פּראַוועון סדרים, טרינקען ארבע כּוסות. מ׳האָט געמוזט האָבן שמאַלץ אויף קניידלעך און כרעמזלעך. די קינדער זײַנען אַרומגעגאַנגען אָפּגעריסן און פֿאַרלאַנגט שיכלעך, כאַלאַטלעך, הייזלעך, סאָקלעך, קליידלעך, היטעלעך. מ׳איז געבליבן אָן אײַנשיטן, ציכן, ציכלעך, לײַ־לעכער. עס איז געווען אַ יקרות. מ׳האָט פֿאַר אַלץ געמוזט צאָלן מיט פּוילישע מאַרקן, וואָס דאָ זײַנען זיי געפֿאַלן און דאָ האָבן זיי זיך געהויבן. יידן לומדים האָבן געזאָגט אַ ווערטל:

— יסורין ממרקין...

פֿון דעם מאמר אין דער גמרא: יסורין ממרקין עוונותיו של אדם.

אויף דער מאַרשאַלקאָווסקע און דער נײַער־וועלט האָט זיך געוואָרפֿן אין די אויגן די גרויסע צאָל פּוילישע אָפֿיצירן. זיי האָבן אַרומגעשפּאַנט אין פֿיר־עקיקע היטלען, מיט שווערדן אויף די לענדן, אין שטיוול מיט שפּאָרן, און זיך געהאַלטן אין איין פֿאַרנויגן. וואו ס׳איז אַמאָל געשטאַנען אַ רוסישער גאָראָדאָוואָי, אָדער אַ דײַטשער שוצמאַן, האָט איצט געוואַכט אַ פּוילישער פּאָ־ליציאַנט אין אַ שוואַרצן העלם מיט אַ פּוילישן אָדלער און מיט אַ קרומער שווערד. פֿון די באַלקאָנען האָט געפֿלאַטערט די ווײַס־רויטע פֿאָן. אויף די שילדן האָט מען געהאַט אויסגעמעקט די רוסישע און די דײַטשע אויפֿשריפֿטן. אין די טראַמווײַען האָט מען אָפּגעשאַפֿט די זיץ־ערטער פֿאַר פֿינף קאָפּיקעס, נאָר אַלע האָבן געצאָלט גלײַך, ווי ס׳פּאַסט פֿאַר אַ דעמאָקראַטישער מדינה. בײַם טויער פֿון זאַקסישן גאָרטן איז מער נישט געשטאַנען קיין וואַך. אַלע האָבן

איצט געמעגט אַריינגיין, אויך יידן אין לאַנגע קאַפּאָטעס און ווייבער מיט שייטלען. ס'איז אויפגעפּאַלן, אַז די צאָל פערד איז געוואָרן קנאַפּער. צווישן די דראָשקעס און פורן האָט מען איצט געזען אַ היפש ביסל אויטאָמאָבילן, לאַסט־אויטאָמאָבילן, טאַקסיס. אין די קעפּ פון די צייטונגען האָט זיך געדרעדט וועגן פּילסודסקין, פּאַדערעווסקין, שיקאַרסקין, קאָרפאַנטין, סקירמונטן. אין אויבער־שלעזיע האָט זיך געגרייט אַ פּלעביסציט. שטרעזעמאַן האָט שוין באַ־צייטנס פּראָטעסטירט, אַז מ'טוט די דייטשן אַן עוולה. לאַיד דזשאָרדזש האָט קאָנפערירט. בריאַן האָט אויפגענומען טשיטשערינען. דער גלח לוטאָסלאַווסקי איז אַרויסגעטרעטן אין סיים קעגן די יידן...

די דייטשע אַרמייען האָבן פּאַרוויסט פּוילן, גלייך ווי זיי האָבן חרוב גע־מאַכט גרויסע טיילן פון בעלגיע, פראַנקרייך, רוסלאַנד, סערביע, רומעניע. מיליאָנען זיינען געפאַלן אין קריג, אומגעקומען פון הונגער און מגפות, געבליבן אינוואַלידן. אין פּוילן האָט דאָס דייטשע קריגס־געריכט טאָג־איין טאָג־אויס געשאָסן פּוילישע בירגער. די באַקאַנטמאַכונגען האָבן אַלע געהאַט איין נוסח: ווייל מען האָט געפונען ביי די באַשולדיקטע געווער. דער דייטש האָט שוין דעמאָלט זיך פאַרנומען אויסצוראָטן די באַפעלקערונג אין די אָקופּירטע לענדער און צו באַזעצן די טעריטאָריעס מיט דייטשן. די דאָזיקע פּאָליטיק איז געפירט געוואָרן נישט בלויז פון קייסער. ס'האָט געשטימט פאַר איר דער רייכסטאָג. די מאָרדן און רויבערייען זיינען באַגאַנגען געוואָרן פון אַלע קלאַסן. די דייטשן האָבן געמאַכט אַן אויפשטאַנד ערשט דעמאָלט, ווען די לעצטע אָפענסיווע איז געוואָרן געבראָכן.

אָבער ווען ס'איז געקומען צום שליסן שלום זיינען די הערשער פון די באַפאַלענע לענדער געוואָרן פול מיט קריסטלעכער פאַרגעבונג. ווילהעלם איז אַנטלאָפן קיין האָלאַנד און האָט דאָרט געלעבט אין אַ פּאַלאַץ. הינדענבורג איז שפּעטער געוואָרן דער פּרעזידענט פון דער דייטשער רעפּובליק. מ'האָט געלאָזט אומבאַשטראָפט אַלע יענע, וואָס האָבן אומגעבראַכט און פאַרקריפּלט מיליאָנען נפשות. די דייטשע גייסטלעכע, וואָס האָבן ערשט נאָר אָפּגעהאַלטן גאָטעס־דינסטן פאַר דעם זיג פון די דייטשע מערדער, האָבן איצט געפּרעדיקט פאַר די שאָף ליבשאַפט, הכנעה. די קירך האָט גענומען די רויבער, באַצווינגער, אונטערדריקער אונטער אירע פליגל. דער פּויבסט האָט געהייסן פאַרגעסן און פאַרגעבן, ווי דאָס האָבן געטאָן די פּויבסטן דור־איין דור־אויס.

די יידן אין פּוילן האָבן געליטן אַ סך מער ווי די קריסטן. זיי האָבן גע־וואוינט אין די שטעט, וואו דער מאַנגל אין שפּייז און די עפּידעמיעס זיינען געווען גרעסער ווי אין די דערפער. די בתי־מדרשים זיינען געווען פול מיט אבלים און קדיש זאָגער. די בעל־מלאָכהס האָבן פאַרלוירן די אַרבעט. פון די פאַבריקן האָט דער דייטש געהאַט אַרויסגענומען די מאַשינען. דער רוסישער מאַרק, וואָס האָט פאַרן קריג געהאַט צוגענומען אַלערליי פּוילישע אויס־אַרבייטונגען, איז נאָך דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע געוואָרן פאַרשלאָסן. דער שלום האָט געבראַכט די יידן אין פּוילן נויט און קראַנקהייט. אָבער די

העצער אין די פּוילישע צייטונגען און אין פּאַרלאַמענט האָבן געהעצט נישט קעגן דעם דייטשן רוצח, נאָר קעגן דעם געשלאָגענעם ייד. די פּאַליאַקן האָבן אָנגעהויבן זייער הערשאַפֿט מיט אַ פּאָגראָם אין לעמבערג. פּעטליורע און בולאַק בולאַכאָוויטש האָבן פֿאַרוויסט די יידישע ישובים אין אוקראַינע און ווייס־רוס־לאַנד. פּליטים, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פֿון רוסלאַנד, האָבן דערציילט, אַז מ'מאַכט חרוב שולן, מ'צעטרייבט חדרים, מ'זעצט איין רבנים. די באַלפֿור־דעקלעראַציע האָט דערוועקט אין יידן האָפֿענונגען אויף אַ גאולה, אָבער ס'זיינען באַלד געווען צייכנס, אַז ענגלאַנד האָט נישט בדעה צו האַלטן דעם צוזאָג.

פֿונדעסטוועגן האָבן די פּוילישע יידן נישט אַראָפּגעלאָזט די הענט. די פּויערים, וואָס זיינען געקומען אין די יידישע קראָמען, האָבן געדאַרפֿט שניט־סחורה, לעדער, אַקעראייזנס, האַמערס, זעגן, נעגל, זאַלץ, נאַפֿט, הערינג. די פּויערטעס און שיקסעס האָבן געבענקט נאָך געבלימלטע קאָפּטיכלעך, גלאַנציקע פּאַטשערקעס. די שטאָט האָט פֿאַרלאַנגט קאָרן, ווייץ, גערשטן, האָבער, פֿלאַקס, אייל, מילך, פּוטער, אייער, פֿלייש, האָניק. צום בויען נייע הייזער האָט מען געמוזט ברענען ציגל, גראָבן קאַלך, גיסן אייזן, צוגרייטן דאַכעווקעס, קאַכליעס, רערן, גלאָז, בלעך. אויף צו פֿאַרריכטן די באַנען און די פֿאַבריקן האָט מען גע־ברויכט אויסלענדישע וואַליוטע, ווייל די מאַשינען און דאָס געצייג האָט מען געקריגן נאָר אין אויסלאַנד. די פּוילישע יידן האָבן זיך אַ נעם געטאָן צו מלאָכה, מסחר, אינדוסטריע. מ'האָט ווידער אָנגעהויבן בויען, מויערן, שפּינען, וועבן, גאַרבן. די פֿאַבריקן פֿון לאָדזש, ביעלסק, זשיראַרדאָוו האָבן פֿונסניי אויסגע־אַרבעט קאָרט און לייוונט. אין ביאַליסטאָק האָט מען געמאַכט לעדער, אין מעזריטש — באַרשטן. יידישע מילן האָבן געמאָלט, די טאַרטאַקעס האָבן געשניטן ברעטער, די היטעס האָבן געגאָסן גלאָז. מ'האָט אויפֿגעהערט נוצן סאַכאַרין אַנ־שטאָט צוקער. די ברוי־הייזער און ברייזלעך האָבן ווידער געברויט ביר און בראָנפֿן. אויפֿן בוג, אויפֿן וויעפּזש, אויף דער ווייסל, האָבן וואַלד־סוחרים גע־פֿירט פּליטעס. דאָס פֿאָרן אויף דער באַן איז געווען פֿאַרן ייד אַ סכנה. האַלערס סאָלדאַטן האָבן געשוירן יידישע בערד און פֿאַר אייניוועגס אַריינגעשניטן אין באַק. די קריסטלעכע פּאַסאַזשירן האָבן זיך לוסטיק געמאַכט איבער די יידן, זיי געצוואונגען צו זינגען לכה־דודי און מה־יפֿית. אָבער סוחרים און שפּי־ליטערן קאָנען נישט בלייבן זיצן אין דער היים. די אַריינפֿאָר־הויפֿן אויף די נאַלעווקיס און פֿראַנציסקאַנער זיינען פֿול געווען מיט פּראָווינצער. אין די האָטעלעכלעך זיינען די געסט געשלאָפֿן צו צוויי אין אַ בעטל. אויף דער שוואַר־צער בערזע האָט מען געטוישט מאַרקן, קראָנען, דאָלאַרן, פֿונטן, נישט לויט די קאַפּריזן פֿון פֿינאַנץ־מיניסטער, נאָר לויט דעם אמתן ווערט. די קרובים אין אַמעריקע, אַרגענטינע, דרום־אַפֿריקע, וואָס האָבן אין די מלחמה־יאָרן נישט געקאָנט אונטערשטיצן זייערע נאָענטע, האָבן געשיקט געלט און אַזוי־אַרום געהאָלפֿן אויפֿשטעלן דאָס האַלב־חרובע פּוילן.

צוגלייך מיט דעם ווידערגעבורט פֿון האַנדל און מלאָכה איז געקומען אַ גייסטיקע אויפֿלעבונג. רביים, רבנים, קהל־לייט האָבן זיך צונויפֿגענומען אין אַן אגודה, אויף צו פֿאַרשטאַרקן די אמונה, צו פֿירן אַ געראַנגל מיט דער

אַפּיקורסות, אַרויסצוגעבן פֿרומע צייטונגען, צו גרינדן ישיבות, חדרים, תּלמוד־תּורהס, שולן פֿאַר מיידלעך, אַלץ על פּי רוח התורה והמסורה.

די ציוניסטישע יוגנטלעכע האָבן זיך געגרייט אויפֿצוגיין קיין ארץ־ישׂראל, אין דעם לאַנד פֿון די אָבות. בחורים זיינען געוואָרן חלוצים, שומרים, זאבים, זיך געלערנט ערד־אַרבעט אין די דערפֿער, און די פֿאַכן וואָס מ'דאַרף אויף צו בויען דעם ישוב. העברעאישע לערער זיינען געוואָרן באַוואָרפֿן מיט לעקציעס. אין די קליינע שטעטלעך האָבן מאַרשירט קינדער אין ווייס־בלויע היטלען, מיט מגן־דודס אויף די אַרבלען. פֿאַרויס איז געגאַנגען אַ ראש הגדוד. זיי האָבן געמאַכט גימנאַסטיק, געזונגען העברעאישע לידער, שפּאַצירט איבער די וועלדער, זיך באַגריסט מיט די ווערטער פֿון חומש: חזק ואמץ. אין די ציוניסטישע פֿאַראיינען האָט מען ביז שפּעט ביינאַכט געפֿירט דיסקוסיעס, וואָרים ס'זיינען אַנטשטאַנען אַלערליי פֿראַקציעס און חילוקי־דעות. די מזרחיסטן האָבן געוואָלט צונויפֿפּאָרן דעם ציוניזם מיט רעליגיע, די פּועלי ציון — מיט מאַרקסיזם. פֿון פּאַלעסטינע־אַמט אין וואַרשע זיינען אָפּגעפֿאָרן די ערשטע עולים. זיי זיינען אַוועק צו דער באַן מיט זעק אויף די פּלייצעס און געזאַנג אין די מיילער. די באַגלייטער האָבן געטאַנצט אויפֿן וואָקזאַל און זיך געוואונטשן מ'זאָל גרונטפֿעסטיקן די היימען אויף די בערג פֿון ציון און ירושלים.

די בונדיסטן זיינען אין דער פּוילישער רעפּובליק געוואָרן לעגאַל און געגרינדעט פּראָפֿעסיאָנעלע פֿאַראיינען, ווי אויך שולן אין דער יידישער שפּראַך. די פֿירער האָבן געוואָרנט, אַז פּאַלעסטינע קאָן נישט לייזן דאָס יידישע פּראָבלעם. זיי האָבן פֿאַרלאַנגט פֿון דער פּוילישער מלוכה נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע. זיי האָבן באַצייטנס אָנגעהויבן אַ קאַמף קעגן די באָלשעוויקעס, וואָס האָבן צעיאָגט די גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג און איינגעפֿירט אַ דיקטאַטור אין די רייען פֿון פּראָלעטאַריאַט. דעם ערשטן מאַי האָבן די בונדישע אַרבייטער מאַרשירט איבער די יידישע גאַסן מיט רויטע פֿענער, בלימלעך אין די לאַצן און אָפֿן פֿאַר אַלעמען געזונגען די שבועה און דעם אינטערנאַציאָנאַל. ס'איז געווען אַ חידוש פֿאַר די וואַרשעווער יידן, וואָס זיינען געווען געוואוינט, אַז די סטרייקערס באַהאַלטן זיך אין די לעכער און וואַרפֿן אונטער פּראָקלאַמאַציעס. מ'האָט דערין געזען אַ צייכן, אַז ס'זיינען געקומען נייע צייטן.

די קאָמוניסטן זיינען געבליבן קאָנספּיראַטיוו. מ'האָט אָרגאַניזירט קעמערלעך מיט טעכניקער, סעקרעטאַרן, פֿונקציאָנאַרן. אין ערשטן מאַי האָבן זיי געפּרואווט זיך אַריינרייסן אין די קאַדרן פֿון דער פּ. פּ. ס. און בונד, און זיי האָבן געכאַפּט קלעפּ פֿון דער פּאָליציי און פֿון די געוועזענע חברים. זייערע פֿלוג־בלעטלעך און זשורנאַלעכלעך האָבן פֿאַרזיכערט, אַז די קאַפּיטאַליסטן וועלן מיטן גוטן ווילן נישט אָפּגעבן די ממשלה איבער די מאַסן, און אַז מען מוז פֿירן אַ מלחמה מיט דער בורזשואַזיע און זייערע נאָכשלעפּער, די ליבעראַלן און די סאָציאַל־דעמאָקראַטן. אין וואַרשע האָט מען טויזנטער איינגעזעצט אין ראַטהויז, אין פּאַוויאַק, אין אַרסענאַל, אין מאָקאָטאָוו. עס איז פֿול געווען מיט זיי אין די אָרעמע יידישע גאַסן און הויפֿן: אויף דער קראָכמאַלנע, סמאָטשע, וואָלאָווע, סטאַווקע, ניזקע, שמאָלע־מילע. ס'זיינען צוגע־

שטאַנען אַביסל באַלעבאַטישע מיידלעך, גימנאַזיסטן, סטודענטן. ווי וואויל זיי האָבן פֿאַרגעשטעלט אַ קליינעם טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, האָבן די אַנטיסעמיטן נאַוואַטשינסקי, לוטאָסלאַווסקי, ניעמאַיעווסקי געדרשנט, אַז די זקני ציון זיינען געוואָרן באַלשעוויסטיש, און אַז טראָצקי, דער מנהיג, גרייט זיך צו פֿאַרכאַפּן פּוילן. די יידישע דעפּוטאַטן האָבן פּראָטעסטירט קעגן די בלבולים, געמאַכט אינטערפּעלאַציעס. די ראַטמענער אין מאַגיסטראַט האָבן באַוויזן דעם מצב מיט ציפֿערן. די יידישע בלעטער האָבן טאָג־איין, טאָג־אויס דערמאָנט, אַז דער אַנטיסעמיטיזם איז אַזוי שלעכט פֿאַר די פּאָליאַקן, ווי פֿאַר די יידן. אָבער די יידן זיינען געווען אַ מינדערהייט, שוואַך, צעוואָרפֿן, און ס'איז גרינג געווען אויסצולאָזן צו זיי די שנאה. חדר־קינדער זיינען באַפֿאַלן געוואָרן פֿון שקצים. מ'האָט געוואָרפֿן שטיינער, געשלאָגן מיט שטעקנס, גערופֿן צונעמען. נישט איינמאָל פֿלעגן זיך אַריינמישן דערוואַקסענע גויים.

— דערלאַנגט זיי, די יידעלעך. זאָלן זיי גיין קיין פּאַלעסטינע!...

— שלאָגט זיי, די טראָצקיס, בייליסעס, יעזוס־מערדער!...

2

דער עקספּרעס־צוג, וואָס איז געגאַנגען פֿון ביאַליסטאָק קיין וואַרשע, האָט זיך געהאַט פֿאַרשפּעטיקט אויף אַ פּאָר שעה. מ'האָט געזאָלט אָנקומען קיין וואַרשע פֿיר אַזייגער נאָכמיטאָג, אָבער אין דער צייט האָט מען ערשט דער־גרייכט מאַלקין. דער צוג איז דאָ געשטאַנען לאַנג. וואַגאָנען זיינען געוואָרן צוגעטשעפּעט און אָפּגעטשעפּעט. דעם פּעראָן האָט באַלאַגערט אַן עולם, וואָס האָט געקויפֿט בילעטן, נאָר זיך נישט געקאָנט אַריינקריגן אין באַן. פּוילישע פּאַסאַזשירן האָבן פֿאַרשלאָסן די טירן און נישט אַריינגעלאָזט די יידן, וואָס זיינען אַרומגעלאָפֿן אַהין און צוריק, ווי דול, באַלאָדן מיט זעק, וואַליזעס, קוישן. אַ ווייבל מיט אַן עופּעלע אין אַ לאַנג קישן האָט געוויינט, געבעטן רחמים. אין געדראַנג האָט זי פֿאַרלוירן דאָס שייטל און געבליבן מיט אַ טרעפּיק־גע־שוירענעם קאָפּ. אַ זעלנער האָט אויפֿגעכאַפּט דעם פּאַרוק אויפֿן באַיאָנעט. צווישן די ערלים האָט אויסגעבראָכן אַ געלעכטער.

— איי־איי־איי, זעט ווי דאָס שטופּט זיך! — האָט געשריגן אַ סאָלדאַט אין פּולער באַוואָפֿענונג. — ס'איז נישט די בוזשניצע!...

— מענטשן הארציקע, דאָס קינד איז שלאָף! ס'עט מיר אויסגיין אויף די הענט! — האָט געיאָמערט דאָס ווייבל. — האָט רחמנות!...

— ע־ע, וועט זיין מיט איין יידל ווייניקער...

אין אַ וואַגאָן צווייטע קלאַס איז געזעסן אַ בלאַסער יונגערמאַן מיט אַ הויכן שטערן, טיפֿע ווינקלען און בלאָנדע האָר, וואָס האָבן שוין אינמיטן צוגעדעקט אַ פּליך. דער אָפּגעכוימלטער אָנצוג איז געווען צעקנייטשט פֿון דער נסיעה, דער נישט־געפּרעסטער קראַגן האָט זיך געבויגן אַרויף. דער קראַוואַט האָט זיך אַראָפּגעלאָזט. דאָס בלייכע פּנים איז דאָ־און־דאָרט געווען איינגעריסט פֿון דעם רויך פֿון לאָקאָמאָטיוו. דער פּאַסאַזשיר האָט סיי געלייענט אַ פּוילישן

זשורנאַל, סיי אַרויסגעקוקט דורך דער שויב. די באַן האָט שוין דאָ געוואַרט איבער אַ שעה. אויף די ברייטע שורות רעלסן זיינען געווען אַנגעשטעלט לאַסט־וואַגאָנען, לאָקאָמאָטיוון, נאַפּט־ציסטערנעס. די מאַשינען האָבן געפּייפט, געזאָטן, געזעצט מיט דאַמף. די פייערן אין די אויוונס האָבן האַלב־באַלויכטן די פאַר־שמירטע פנימער פון די הייצערס. קאָנדוקטאָרן זיינען אַרומגעלאָפן אַהין־און צוריק, מיט אָנגעצונדענע לאַמטערנס, פאַרבלאַסטע אין דער שיין פון טאָג. אַ באַאַמטער אין אַ רויט היטל האָט געפאָכעט מיט אַ פענדל. פון אַ קופּע ער־שטע קלאַס האָט אַרויסגעקוקט אַ ברייט־פּלייציקער גענעראַל מיט אַ פירעקיקער באָרד פון אַ קאַצאַפּ. צווישן די גראָבע ליפּן האָט געשטעקט אַ ציגאַר. די גרויע אויגן האָבן געקוקט מיט דעם קאַלטן בליק פון איינעם, וואָס איז פריי פון אַלע מענטשלעכע באַדרענגעניש. פוילן איז ערשט נאָר געוואָרן אַ מלוכה, פונ־דעסטוועגן איז שוין די ברייטע ברוסט געווען געדיכט באַהאַנגען מיט מעדאַלן.

אין דער קופּע צווייטע קלאַס האָבן זיך געפונען, אויסער דעם יונגנמאַן מיט דעם זשורנאַל: אַן אָפיציר; צוויי פרויען, וואָס זיינען געפאָרן מיט אים צוזאַ־מען; אַן אַלטע גויע אין שוואַרצן, אין אַ הוט, וואָס ס׳האָט זיך נאָך אים נאָכגע־שלעפּט אַ ווידל פון קרעפּ; אַ פּריצל מיט אַ ציגן־בערדל, אין אַן אַלט־פרענ־קישן פוילישן קאַפּטאַן מיט שלייפן און טאָפּל־קנעפּ. אויף די פּאַליצעס האָט מען אָנגעהויפט אַ סך רענצלעך, פעקלעך. דער פּאַרוטשניק — אַ נידעריקער, אַ בלאָנדער, מיט אַ רויט פּנים, וואַסערדיקע אייגעלעך, אַ גראָבער נאָז, פאַר־דרייטע וואָנסעלעך — האָט געהאַט אויפגעהאַנגען דעם מונדיר, דאָס פירעקיקע היטל, די שווערד. ער האָט פאַרלייגט אַ פוס אויף אַ פוס, גערויכערט אַ פּאַפּיראָס, זיך געשפּיגלט אין די נעז פון די געפּוצטע שטיוול.

— וואָס שטייען זיי אַזוי לאַנג, די טייוולאָנים די הינטישע? — האָט ער געפרעגט.

— די כאָלערע ווייסט זיי! — האָט געענטפערט איינע פון די פרויען.

— אַן אָרדענונג אַ חזירשע. כ׳בין אַ גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפן. דאָס מיליטער וואַלגערט זיך אויף די וואָקזאַלן, און אומעטום איז פול מיט זשידעס. אַך, אַ קאָמעדיע!

דאָס פּריצל אין דער בעקעשע האָט זיך אַ ריר געטאָן אויפן געזעס.

— זאָל מיר דער פּאַן פּאַרוטשניק אַנטשולדיקן. דאָרט, פון וואַנען איך קום, האָט מען מיט די יידן נישט געמאַכט קיין צערעמאָניעס. מ׳האָט זיי אַרויס־געטריבן און באַסטאַ.

— פון וואַנען קומט דער פּאַן?

— נישט ווייט פון טאָרון. די ניעמצעס האָבן עס גערופן טוירן — האָט דאָס פּריצל גערעדט מיט אַ דייטשן אַקצענט.

— אַך, יאָ, אין פּויזן און אין פּאָמערן איז אַנדערש. דאָ איז פול מיט די פאַרשאָלטענע...

— מ׳זאָגט, אַז אין ליטע זיינען זיי צוגעשטאַנען צו די ליטווינער און אין מזרח־גאַליציע — צו די אוקראַאינישע באַנדיטן.

— מ׳האט זיי אין לעמבערג געגעבן א לעקציע! — האט דער אפיציר א זאג געטאן און אויסגעשפיגן דורכן אפענעם פענסטער.

דער יונגערמאן האט זיך טיפער אריינגערוקט אין ווינקל. ער האט גע־פרואווט ווייטער לייענען, נאר ס׳האט אים געשווינדלט פאר די אויגן. ס׳איז געווען אין אנהויב מאי, אבער דער הימל איבערן וואקזאל און די באן־ליניעס האט שוין געהויערט א מיטן־זומערדיקער, א טיף־בלויער. פייגעלעך זיינען ארומגעפלויגן מיט א צווייטשערניש. ערגעץ ווייט האט זיך ארויסגעהויבן א פאבריק־קוימען. צוזאמען מיט דעם גערוך פון קאקס און אייל האבן זיך דער־טראגן אהער ווינטלעך, וואס האבן געשמעקט מיט וואלד און טייך. די זון האט זיך שוין אנגעהויבן נויגן צו מערב. זי איז געשטאנען אין הימל א גרויסע, א רויטלעכע, א נישט־היגע. ערגעץ־וואו האט מען געשפילט אויף א האר־מאניקע, אדער א קאטערינקע. דאס פריצל האט אראפגענומען פון אויבערשטן פאך א סעפעטל מיט א סך לאפן און שלעסער, ארויסגעקראצט א טיטל קיכלעך.

— זאל דער פאן פארוטשניק געניסן!

— א הערצלעכן דאנק.

און דער אפיציר האט מיט צווי פינגער אויסגעקליבן א קיכל.

— די גנעדיקע דאמען?

— א, מיר דאנקען העפלעך.

דאס פריצל האט געטאן א קוק אויף דעם פאסאזשיר אין ווינקל, זיך א ווייל געקווענקלט.

— זאל זיך דער פאן באדינען.

דער יונגערמאן איז געווארן ווי איינגעשרומפן.

— ניין, כ׳דאנק פיל מאל.

אלע האבן אים מיט אמאל אנגעקוקט: דער אפיציר, די צווי דאמען, אפילו די זקנה אין שווארצן. דאס פריצל האט צוריקגענומען דעם כיבוד.

— דער פאן קומט פון וואנען? — האט ער געפרעגט מיט חשד.

— איך? כ׳בין א פוילישער בירגער. כ׳האב געדינט אין דער צארישער ארמיי. ביז קערענסקין.

— און דערנאך ביי די באלשעוויקעס, הא?

— ביי די באלשעוויקעס? ניין.

— מ׳לאזט שוין אהיים פון רוסלאנד פוילישע בירגער?

— מיך האט מען אהיימגעלאזט.

— איר האט זיך אריינגעשמוגלט, הא?

דער פרעמדער האט נישט געענטפערט. ביים אפיציר זיינען זיך צונויפגע־קומען די ברעמען.

— איר זענט א ייד? — האט ער געפרעגט מיט כעס.

— יא, א ייד.

— פארוואס ענטפערסטו נישט, אז מ׳פרעגט דיך? — האט ער געטאן א געשריי.

ס׳איז געווארן שטיל. די פרויען האבן זיך איבערגעקוקט, האלב מיט א

שמייכל, האַלב מיט באַדויערן. די אַלטע האָט גענומען שאָקלען דעם גרייז־גרויען קאָפּ און טרייסלען מיטן געמבעלע, וואָס ס'זיינען דערויף געוואַקסן ווייסע הערעלעך.ביים פּריצל האָבן אויפגעלויכטן די שוואַרצאַפּלען. דעם יונגענמאַנס פּנים איז געוואָרן ווייס ווי קאַלך.

— וואָס האָסטו געטאָן אין רוסלאַנד?

— כ'האָב דאָרט געאַרבעט.

— ביי וועמען געאַרבעט? אין דער טשעקא? אַ קאָמיסאַר געווען? קירכן געראַבעוועט?

— כ'האָב ביי קיינעם נישט געראַבעוועט. כ'בין אַ סטודענט. אַ לערער.

— אַ לערער, האַ? וואָס האָסטו דאָרט געלערנט? קאַרל מאַרקסן? לענינען, טראָצקין?

— כ'בין נישט קיין מאַרקסיסט. דעריבער בין איך פון דאָרט אַוועק. כ'האָב געלערנט מיט קינדער העברעאיש. ווי לאַנג מ'האָט געלאָזט.

— מיר ווייסן שוין. מ'קאָן זיך שוין אויף די שטיקלעך. העברעאיש האָט ער געלערנט. ווער האָט דיך געשיקט אַהער? דער קאַמעראַד לונאַטשאַרסקי?

— קיינער האָט מיך נישט געשיקט. איך בין דאָ געבוירן. מיין מוטער וואוינט אין וואַרשע.

— אין וואָס פאַר אַ טייל פון רוסלאַנד ביסטו געווען?

— אין קיעוו, אין כאַרקאָוו, אין מינסק.

— וואָס ביסטו? אַן אַגיטאַטאָר, אָדער אַ פּראָפּאַגאַנדיסט?

— כ'האָב געזאָגט דעם פּאַן, אַז איך בין איבערהויפּט נישט קיין מאַרקסיסט.

— דאָס, וואָס דו האָסט געזאָגט, הינטישער זון, איז ביי מיר נישט ווערט קיין שישקע פולווער. איר זענט אַלע איין באַנדע ליגנערס, גנבים, פאַררעטער! ווי הייסטו?

דעם יונגנמאַנס פּנים איז געוואָרן ווייס.

— דער פּאַן איז פון דער פּאָליציי? — האָט ער געפרעגט, דערשראָקן פון די אייגענע ווערטער.

— ענטפער, ייד פאַרשאָלטענער! — האָט דער פּאַרוטשניק זיך אַ הויב געטאָן פון אָרט. — דו רעדסט מיט אַ פּוילישן אָפיציר!

און ער האָט געכאַפּט אַ בליק צו דער קרומער שווערד אויפן הענגער. דער יונגערמאַן האָט מיט ציטערנדיקע הענט פאַרמאַכט דעם זשורנאַל.

— עוזר־העשל באַנעט.

— אַ־זער הע־שעל באַ־נעט! — האָט דער אָפיציר שפּאָטיש אויסגעצויגן דעם יידישן נאָמען. איינע פון די פרויען האָט זיך מער נישט געקאָנט איינהאַלטן און זיך צעלאַכט. זי האָט אַרויסגענומען פון טאַש אַ טיכעלע מיט שפּיצן און פאַרשטעלט דאָס מויל. די אַנדערע האָט זיך פאַרקרימט.

— סטאַשו, לאָז צורו.

— אַנדערש פּאַסט זיי נישט, די טראַצקיס, נאָר צו פאָרן צווייטע קלאַס! — האָט דער אָפיציר גערעדט סיי צו איר, סיי צו זיך. — פּוילישע מענטשן

הענגען זיך אָן אויף די דעכער און די פֿאַררעטער מאַכן זיך באַקוועם. צו וועמען פֿאַרסטו? וואוהין?

עוזר־העשל האָט זיך אויפֿגעשטעלט.

— ס'איז נישט דעם פּאַנס געשעפֿט! — האָט ער אַ זאָג געטאָן, דער־שטוינט פֿון די אייגענע ווערטער. דער אָפֿיציר האָט זיך אַ רוק געטאָן אויף צוריק. דאָס בלוט האָט אים אַ זעץ געטאָן אין דיקן האַלדז, אין די אַרויס־שטאַרצנדיקע קינבאַקן, אין קורצן שטערן, אין די אָפּגעשטאַנענע אויערן מיט די צונויפֿגעוואַקסענע לעפּלעך.

— האַ? מיר'ן באַלד זען!

ער האָט אַ טאַפּ געטאָן די הויזן־קעשענעס, אַרויסגעכאַפּט אַ רעוואָלווער, אַ קליינעם ווי אַ שפּילצייג. דער זקנהס פּנים איז געוואָרן פֿון געל ווייס. די פֿרויען האָבן זיך געטאָן אַ טרייסל, געפּרוּווט אים אָנכאַפּן ביי די עלנבויגנס. דער אָפֿיציר האָט זיי אָפּגעשטופּט מיט די אַקסלען.

— רעד! — האָט ער געברילט — ווייל כ'דערשיס דיך ווי אַ הונט!

— נו, דערשיסט!

— העי, קאָנדוקטאָר! פּאָליציי! — האָט זיך דער אָפֿיציר צעגוואַלדע־וועט. דער רעוואָלווער איז נישט געווען אָנגעלאָדן. דאָס פּריצל האָט זיך אויך צעשריגן. עוזר־העשל האָט אַ כאַפּ געטאָן אַ וואַליזע. ס'איז שווער געווען צו וויסן, צי גרייט ער זיך אָפּצושטייגן, אָדער צו דערלאַנגען איבערן קאָפּ. די פֿרויען האָבן גענומען רופֿן הילף. גלייך איז געוואָרן אינדרויסן אַ רעדל. פֿון וואָקזאַל איז אָנגעקומען אַ פּאָליציאַנט אין אַ העלם, אין אַ שווערד מיט אַ שוואַרצער שייד. דער אָפֿיציר האָט געעפֿנט די טיר, אַראָפּגעשפּרונגען.

— דער ייד האָט מיך באַליידיקט! ער קומט פֿון רוסלאַנד! אַ באָלשעוויק! דאָ זיינען עדות!

— דער פּאַן וועט גיין מיט מיר אויפֿן פּאָסטערונעק — האָט דער פּאָליציאַנט גלייך געפּסקנט.

— כ'האָב קיינעם נישט באַליידיקט. כ'פֿאָר קיין וואַרשע צו מיין פֿאַ־מיליע.

— דאָס וועט מען זען...

עוזר־העשל איז אָפּגעשטיגן. דער פּאָליציאַנט האָט אויסגעפֿרעגט דעם אָפֿיציר, געשריבן אויף אַ פּראָטאָקאָל־ביכל, פֿאַרצייכנט די נעמען פֿון די עדות. אין דער רגע האָט דער נאַטשאַלניק פֿון דער סטאַציע אַרויסגעלאָזט אַ הילכיקן פֿייף. דער אָפֿיציר איז צוגעלאָפֿן צו עוזר־העשלען מיט אַ צונויפֿגע־ביילטער פֿויסט, אים דערלאַנגט פֿון הינטערווייילעכץ אַ זעץ אין קאָפּ. באַלד דער־נאָך איז ער אַרויפֿגעשפּרונגען אויפֿן טרעפּל. איינע פֿון די פֿרויען האָט נאָכגע־וואָרפֿן אַ צעקנייטשטן קאַפּעליוש. דער פּאָליציאַנט האָט אָנגענומען עוזר־העשלען ביים האַנט־געלענק.

— וואָס איז דאָ געשען? מיט וואָיסק איז אַ געפֿאַר אָנצוהויבן!...

דער גוי האָט אַ דריי געטאָן מיט דער צונג, אַ רייב געטאָן די פֿינגער, עפּעס אַריינגערוימט. עוזר־העשל האָט אַריינגעשטעקט די האַנט אין קעשענע.

דער צוג האָט שוין אַנגעהויבן רירן. אַלץ איז געשען משונה־גיך. עוזר־העשל האָט דערלאַנגט אַ באַנקנאָט. יענער האָט אַ כאַפּ געטאָן די וואַליזעס, אַרויפֿגע־שטעלט אויף דער שוועל. עוזר־העשל איז אַרויפֿגעשפּרונגען, זיך געטאָן אַ קלאַפּ אין דער קני. ער האָט זיך אָנגעהאַלטן אָן עפּעס אַ שטאַנג. די באַן האָט אָנגע־הויבן לויפֿן מיט אַ קלאַפּעריי, אַ געבראַזג. עמעץ האָט גענומען שרייען, וואָר־נען. אַ טיר האָט זיך געעפֿנט. דער וואַגאָן, דריטע קלאַס, איז געווען אָנגעפּאַקט. אַ הויכער שוואַרצער ייד האָט געהויבן דאָס געפּעק, געהאָלפֿן עוזר־העשלען אַריינשטייגן. ער איז געבליבן שטיין אַ צונויפֿגעדריקטער, מיט צונויפֿגע־פּרעסטע פֿיס, אוממעכטיקע אָרעמס. דער ייד האָט גערעדט איבער אַלעמענס קעפּ.

— פּקוח נפש, האַ? איר׳ט מעגן בענטשן גומל!...

⯁

קאַפּיטל אַכט און דרייסיק

1

עוזר־העשל האָט געהאַט געשיקט הדסהן אַ טעלעגראַמע, אויף קלאַניעס אַדרעס, אָבער ער איז נישט געווען זיכער צי זי האָט זי דערהאַלטן. ער האָט געהערט, אַז די צענזור אין פּוילן האַלט־אָפּ בריוו און דעפּעשן. ער איז געשטאַנען אויפֿן באַן־הויף און געקוקט פֿאַר זיך. די באַן האָט זיך נישט געהאַט אָפּגעשטעלט אין פּראַגע, נאָר איז צוגעפֿאָרן צום ווינער וואָקזאַל. פּאָרטערס אין רויטע היטלען זיינען געלאָפֿן איבער די וואַגאָנען, זיך געריסן איבערן געפּעק. עלעק־טרישע לאָמטערן האָבן געבלענדט אין דער פֿרילינג־נאַכט, געמאַכט געדיכטער די פֿינסטערניש. אַ ווינטל האָט געבלאָזן. די לופֿט האָט געשמעקט מיט פּעך, רויך, בעז, און נאָך עפּעס פֿרישס און לאַנג־פֿאַרגעסנס. אין זאַל, ביי די קאַסע־פֿענסטערלעך, זיינען געשטאַנען לאַנגע רייען, באַוואַכט פֿון פּוילישע זשאַנדאַרמען. אויף די בענק אין וואַרט־זאַל האָט זיך צונויפֿגעשטופּט אַ געזעמל מאַנסלייט, ווייבער, קינדער. סאָלדאַטן אין צעקנייטשטע שינעלן זיינען געלעגן און גע־כראָפּעט. די זוילן פֿון די שיך זיינען געווען באַקלאַפּט מיט פּאָדקאָוועס, באַ־שלאָגן מיט נעגל. אַ קליין יידל מיט אַ פּיצעלע בערדעלע און שוואַרצע לויפֿנ־דיקע אויגן האָט געפּרואווט אויפֿהויבן אַ גרויסן זאַק. ס׳האָט אים געהאָלפֿן אַ יידענע אין אַ קאָפּקע. ביים בופֿעט האָבן זעלנער געטרונקען קופֿעלס ביר. ס׳האָט זיי באַדינט אַ שיקסע מיט אַ באַבקעלע אָנשטאָט אַ נאָז און מיט אַ צלם אויפֿן האַרץ־ברעטל. נאָך לאַנגע זוכענישן האָט עוזר־העשל געפֿונען דאָס באַגאַזש־צימער. ער האָט איבערגעלאָזט די וואַליזע און איז אַרויס אין דרויסן. ער האָט געוואָלט אַרויסקומען אויף דער מאַרשאַלקאָווסקע, נאָר ער איז קאַפּויר געקומען אויף אַ זייטיקן פּלאַץ. פֿייערן האָבן זיך געשפּיגלט אין אַספֿאַלט ווי אין אַ טייך. פֿון אַלע זייטן האָבן זיך אָנגעקייקלט דראָשקעס, אויטאָמאָבילן, האַנטוועגעלעך. עוזר־העשל האָט זיך אַ דריי געטאָן רעכטס,

נאָר ס׳איז אויף אים אָנגעלאָפֿן אַ פֿערדישער קאַפּ. ס׳האָט אַ הויך געטאָן אַ געררוך פֿון פֿעל, שווייס, פּיסק. ער האָט זיך אַ קער געטאָן לינקס, נאָר ס׳האָט אים פֿאַרבלענדט אַ פּראָזשעקטאָר. דער אויטאָמאָביל איז צוגעקומען אַזוי נאָענט, אַז ס׳האָט אויף אים אַ יאָג געטאָן אַ היץ און אַ האַרבער ריח פֿון בענזין, ווי שפּירט אין מויל פֿון אַ שיכּור. טרומייטערס האָבן געבלאָזן, בייטשן האָבן געקנאַקט, פֿורמאַנעס האָבן געשריגן. די מאַרשאַלקאָווסקע, וואוהין עוזר־העשל איז שפּעטער אַרויס, איז געווען פֿול מיט געדראַנג. עוזר־העשל האָט איינגעאָטעמט טיף.

— יאָ, דאָס איז עס! וואַרשע!

ער האָט אויפֿגעהויבן דעם בליק צום רויט־אָנגעגליטן הימל. ווי אויסטערליש! ער איז אַלץ געהאַט איבערגעקומען: די קאַזאַרמעס, די מלחמה, די רעוואָלוציע, דעם הונגער, די טיפֿוסן, די פּאָגראָמען, די אַרעסטן. ער איז ווידער אין וואַרשע, די שטאָט וואָס האָט אים צוגעצויגן און אָפּגעשטופּט, פֿאַרוועבט אים אין סודותדיקע נעצן פֿון ליבע, האָפֿענונג, גליק, און צוריק אַוועקגעשליידערט אויף הונדערטער מיילן, ווי אין דער מעשה מיט אַשמדאי און שלמה המלך... ווי אַלט איז ער? איז דאָס מעגלעך, אַז ער איז נאָך נישט קיין דרייסיק יאָר? קאָן דאָס געמאָלט זיין, אַז אין די גאַסן געפֿינט זיך די מאַמע, דינהלע, אַבראַם, הערץ יאַנאָווער, גינע, ברוידע, לאַפּידעס, און זי, הדסה, וואָס איז אין די יאָרן געוואָרן ווייט און אָן אַ האַפּט ווי אַ קינדישער חלום? לעבט זי דאָ אין בלוט־און־פֿלייש? וואו איז ערגעץ די שעננע? דאָרט וואַרט אויף אים זיין קינד, זיין, עוזר־העשלס, זון, וואָס ער האָט קיין מאָל נישט געזען פֿאַר די אויגן... גאָט אין הימל, ער האָט געשלאָגן וואָרצלען אין דעם דאָזיקן כּרך! ער איז דאָ עמעצנס אַ טאַטע, אַ זון, אַ ברודער, אַ מאַן, אַ פֿעטער, אַ געליבטער! קיין שום כוליגאַניש אָפּיצירל קאָן נישט ענדערן דעם דאָזיקן פֿאַקט, וואָס איז אַ טייל פֿון קאָסמאָס...

ער האָט געשפּאַנט און אַליין נישט געוואוסט צי גייט ער צו דער קראָקעווסקע אָדער קיין מאָקאָטאָוו. דער המון האָט אים ווי געשלעפּט מיט זיך. פֿאַרפּומירטע פֿרויען אין פֿאַרביקע קליידער, מיט אַ סך בלומען אויף די היטן, זיינען געגאַנגען מיט אַ טענצלדיק גייעניש. קאָרפּאָראַציע־סטודענטן מיט גאָלד געליישטע היטעלעך און מיט גראָבע שטעקנס אין די הענט, האָבן געשפּאַנט צו דריי און פֿיר, פֿאַרשפּאַרט דעם טראָטואַר. פֿריש־געבאַקענע אָפֿיצירלעך מיט לאַנגע שווערדן אויף די לענדן האָבן זיך נישט אויפֿגעהערט נויגן. פֿון די שוי־פֿענסטער האָבן אַרויסגעקוקט מאַנעקינען. אין קאַפֿע־הייזער האָט געשפּילט מוזיק. ס׳איז דאָ אַלץ פֿאַראַן: קוכן און פּאָמעראַנצן, העמדער און וויינטרויבן, דאַמען־טאַשן און לאַק־שיך, ביזשוטעריע און שפּיצן. עוזר־העשל האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביי אַ לאַמטער, געגנישטערט אין בוזעם־קעשענע צווישן האַלב־פֿאַרמעקטע אַדרעסן. ער האָט באַקומען אַ קאָפּ־ווייטאָג. ער איז געוואָרן פֿול מיט אומגעדולד. אפֿשר וועט אַמאָל הדסה דאָ פֿאַרבייגיין? איז אים איינגעפֿאַלן. לויט דער טעאָריע פֿון וואַרשיינלעכקייט איז דאָ אַ שאַנס... אַ ווייל האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז ער זעט איר פּנים אין דער

שויב פון א טראמוויי. באלד איז אים פארגעקומען, אז זי איז פארביי נעבן אים. ער האט זיך געטאן א ריס, גענומען נאכלויפן דעם מיידל, זיך איינגעקוקט אין איר פראפיל. ער האט זיך צעלאכט. משוגע בין איך? זי איז דאך א קליינע. כ׳האב האלוצינאציעס!

ביים עק קרולעווסקע, נעבן דער בערזע, האט עוזר־העשל דערזען א קאפע־הייזל. פון דער אפענער טיר האט זיך געטראגן א געזשום, א געשריי. ביי טישלעך מיט מארמארענע פלאטן זיינען געזעסן סוחרים, קורץ־געקליידטע און לאנג־געקליידטע, אין היטעלעך און אין קאפעליושן, גלוחים, מיט בערד, און מיט קמצלעך אויפן שפיץ־קין. די יידן האבן געקוקט דורך שפאקטיוולעך אויף הייפלעך דימענטן, וואס זיינען משונה־גיך געלאפן פון האנט צו האנט. ס׳איז שווער געווען צו באנעמען ווי די שטיינדלעך ווערן נישט צעשאטן. אויגן האבן האלב־געלאכט, האלב־געוויינט. שטערנס האבן געשוויצט. פון מיילער האבן ארויסגעלויכטן גאלדענע ציין. אהא, דאס זיינען זיי, די אינטער־נאציאנאלע יידעלעך, די וועלט־שפעקולאנטן, די אהאסווערס! — האט עמעץ אין אים גערעדט, א ווידערשפעניקער, א קינדישער, וואס ווארפט־אונטער טראכ־טעכצער אויף צולהכעיס, צו פארמישן די יוצרות. — ווי ענלעך זיי זיינען צו די קאריקאטורן, וואס ס׳מאלן פון זיי די אנטיסעמיטן... ער האט א שאקל געטאן מיטן קאפ, ווי אפצוטרייסלען זיך פון דער צוואנג־אידייע. ער איז אריין און גענומען בלעטערן אין טעלעפאן־בוך. ער האט געהאט אלץ אויסגעפלאנט פאר־אויס. ער׳ט נישט פארפארן אהיים צו דער מאמען. איידל טאר נישט וויסן, אז ער איז אין שטאט. ער מוז זיך פריער טרעפן מיט הדסהן. ער האט גענומען זוכן אין טעלעפאן־בוך, אבער פישעלע קוטנער האט דא נישט פיגורירט. קאן דאס זיין, אז ער האט נישט קיין טעלעפאן? ער איז דאך א גביר... דא האט עוזר־העשל דערזען, אז פישעלע האט נישט איין טעלעפאן, נאר גאנצע דריי: אין שטוב, אין געשעפט, אין קאנטאר. ווי האב איך דאס געקאנט פארזען? ער האט ארויסגענומען א בלייפעדער, פארצייכנט דעם נומער. ער האט אויפגעהויבן דאס טרייבל, נאר קיינער האט נישט געענטפערט. ערגעץ ווייט האבן זיך דורכ־געשמועסט צוויי צוגעדושעטע ווייבערשע שטימען. אזוי רעדן מסתמא גייסטער... די שיקסע אויף דער סטאציע האט זיך אנגערופן. דאס הארץ האט אים גענומען זעצן. אין דער קעל איז אים געווארן ענג. ס׳האט זיך דערהערט א דין מאנס־בילש קולכל.

— פראשע, ביטע! ווער איז דארט? ווא?

— וואוינט דא די פאני הדסה קוטנער?

— הע? וואס ווילט עך?

— קאן זי צוקומען צום טעלעפאן?

— נישטא הי... ווער רעדט?

— איך... א באקאנטער.

א וויל האבן ביידע געשוויגן. דערנאך האט פישעלע איבערגעחזרט:

— נישטא הי.

און אוועקגעלייגט דאס טרייבל.

עוזר־העשלען איז ערשט איצט איינגעפֿאַלן, אַז ער וואָלט געדאַרפֿט פֿרעגן וואו זי איז, אָבער ס׳איז שוין געווען צו־שפּעט. ער האָט זיך געלאָזט אַרויסגיין פֿון קאַפֿע־הייזל, זיך אָנגעשטויסן אָן די טישלעך. דער וועג צו הדסהן איז געווען און געבליבן פֿאַרצוימט. זי איז ערגעץ געזעסן אויף דאַטשע. וואָס האָט ער בכלל געוואוסט וועגן איר? דאָס לעצטע קאַרטל, וואָס ער האָט פֿון איר דער־האַלטן, איז געגאַנגען אַ קנאַפּ יאָר. ער האָט געדאַרפֿט זיין גרייט אויף אַלע אַנטוישונגען. ער האָט פֿאַרויס זיך געמוזט באַוואָפֿענען מיט אַלע אַרגומענטן וועגן הבל־הבלים פֿון לעבן און דעם כּוח פֿון שכל בייצוקומען די אַפֿעקטן...
ביי דער טיר האָט אים אָפּגעשטעלט אַ חסידישער יונגערמאַן מיט אַ געל בערדל.

— עך טוישט עפּעס?

עוזר־העשל האָט געהערט די ווערטער, נאָר ער האָט נישט באַנומען דעם מיין.

— וואָס זאָל איך טוישן?

— דאָלאַרן, פֿונטן, קראָנען, מאַרקן... ס׳עט אייך אויסמאַכן מער ווי אין באַנק...

— כ׳האָב ליידער גאָרנישט. כ׳קום פֿון רוסלאַנד.

דער ייד האָט אים אָפּגעמאָסטן פֿון אויבן אַראָפּ און פֿון אונטן אַרויף.

— פֿון די באָלשעוויקעס, האָ?

— יאָ, פֿון דאָרט.

— ס׳איז ביטער, הע?

— נישט גוט.

— מ׳לאָזט נישט זיין קאַ׳ יידן, הע?

— ס׳איז שווער.

— ס׳איז דאָ אויך נישט גוט. זיי האָבן זיך פֿאַרנומען אויף איין זאַך: צו דערשטיקן דעם ייד...

און דער יונגערמאַן האָט אַוועקגעטשאַפּעט אין זיינע שווערע שטיוול.

2

אַבראַם איז נישט געווען אין דער היים. דעם טעלעפֿאָן האָט געענטפֿערט אַ קול פֿון אַ יונגער פֿרוי. זי האָט גערעדט פּויליש.

— קאָן איך פֿרעגן ווער ס׳רעדט?

— אָ, די פּאַני וועט נישט געדענקען. כ׳בין שוין יאָרן פֿון וואַרשע. מיין נאָמען איז עוזר־העשל באַנעט.

— אַהאַ. כ׳געדענק דעם פּאַן. איך בין אַבראַמס טאָכטער, סטעפֿע.

— יאָ. מיר האָבן זיך אַמאָל באַקענט.

— פּאַפּאַ איז נישטאָ אין שטוב. אויב דער פּאַן דאַרף אים נויטיק, קאָן איך געבן אַ טעלעפֿאָן־נומער, וואו מ׳קאָן אָנקלינגען. זאָל דער פּאַן פֿאַר־שרייבן. פּאַפּאַ רעדט וועגן אייך אַלעמאָל.

— אַדאַנק. ווי גייט עס דער פּאַני?

— אָ, איך האָב חתונה געהאַט. אַזוי זיך. דער פּאַן בלייבט אין וואַרשע?

— דערווייל...

עוזר־העשל האָט פֿאַרצייכנט דעם נומער, באַדאַנקט, אַוועקגעלייגט דאָס טרייבל, באַלד עס ווידער אויפֿגעהויבן. ס'האָט זיך ווידער דערהערט אַ פֿרויען־שטים, דאָס מאָל שוין נישט־קיין־יונגע. עוזר־העשל האָט אָפּגעוואָרט. אין דער וואוינונג האָט געמוזט פֿאָרקומען אַ פֿאַרוויילונג אָדער אַ דיסקוסיע. ס'האָט זיך דערטראָגן אַ גערויש, אַ גערייד, אַ געלעכטער פֿון אַ סך מענטשן. מיטאַמאָל האָט אַ דונער געטאָן אַבראַמס שטים. עוזר־העשל האָט אַוועקגעכאַפּט דאָס רערל פֿון אויער.

— וואָס? דאָס ביסט דו? האָט אַבראַם געשריגן. — געוואַלד, וועמען איך זע! מיין איך: וועמען איך הער! ברוך מחיה מתים! כ'האָב געמיינט, כ'על דיך שוין נישט דערלעבן אָנצוקוקן. אַ בחור הויבט זיך אויף און ווערט נעלם אויף יאָרן. אַ ווינשפֿינגערל! אַ פֿליענדער האָלענדער! וואו ביסטו? פֿון וואַנען רעדסטו? וואו האָסטו ערגעץ אָנגעשטעקט? כ'האָב געמיינט, ביסט שוין דאָרט אַ קאָמיסאַר אָדער אַ טשעקיסט... כאָטש עפּעס האָט מען פֿון דיר יאָ געהערט... קום שוין אַריבער! איי־איי־איי, ס'עט זיך דאָ טאָן חושך! ווען ביסטו געקומען? וואָס שווייגסטו? ביסט שטום?

— כ'בין געקומען היינט אין אָוונט. כ'בין אין אַ קאַפֿע־הייזל אויף דער קרולעווסקע.

— אויף דער שוואַרצער בערזע? מיט די פּעק?

— די וואַליזע האָב איך איבערגעלאָזט אויפֿן וואָקזאַל.

— וואָס־זשע שטייסטו דאָרט און דוכנסט? כאַפּ גלייך אַ טאַקסי און קום צו לויפֿן. כ'מיין, אויב דו האָסט צו באַצאָלן. ווען נישט, נעם אַ טראַמווי. איך געפֿין זיך אויף שוויענטאָ־קזשיסקע נומער... ווועסט דיך פֿרעגן צו דער פּאַני אידאַ פּראַגער אין דער אַטעליע. דאַרפֿסט גאָרנישט פֿרעגן. מ'זעט די דירה. ס'איז מיט אַ גלעזערנעם דאַך, אויפֿן פֿינפֿטן שטאָק. ווער האָט דיר גע־געבן מיין טעלעפֿאָן?

— אייער טאָכטער, סטעפֿע.

— ס'קאָן נישט זיין. סיי־ווי, קום! וואו האָסטו ערגעץ אָנגעקראָגן סטע־פֿען? כ'זוך זי אַליין אַרום. חתונה געהאַט און האָט דעם טאַטן אין ויאמר... פּרא־אדם, האָסט אַפֿילו נישט געשריבן. כ'מיין, פֿאַר דער רעוואָלוציע —

— ס'איז נישט געגאַנגען קיין פּאָסט.

— ס'איז יאָ געגאַנגען. הדסהן האָסטו וואויל געשריבן. אַ רוח אין דיין טרפֿהנעם פּופּיק. נו, וואָס? געוואָרן אַ באָלשעוויק, האָ?

— דערווייל נאָך נישט.

— נו, היידאַ! נעם פֿיס!

— כ'קום גלייך.

— פֿלי!...

עוזר־העשל איז אַרויס. די פֿיס זיינען אים געוואָרן גרינג. ער האָט זיך נאָכגעפֿרעגט, וואו צו נעמען אַ טראַמווי. מ'איז געפֿאָרן לענגאויס דער קרו־

לעווסקע. די שטאַכעטן פֿון זאַקסישן גאָרטן האָבן גענומען לויפֿן אויף צוריק. דער סאָבאָר איז געשטאַנען אַ פֿינסטערער. דעם קופּער פֿון די קופּאָלן האָבן די דייטשן שוין לאַנג גענאַט אַראָפּגענומען. (די צייטונגען האָבן געשריבן, אַז מ'עט אינגיכן איינוואַרפֿן די צערקווע, וואָס איז דער סימבאָל פֿון דער ביזאַנטישער קולטור און פֿון דער רוסישער הערשאַפֿט איבער פּוילן). אויף דער קראַקעווער פֿאָרשטאָט און דער נייער־וועלט האָבן פּאָליציאַנטן רעגולירט די באַוועגונג, אויפֿן מערבֿ־אייראָפּעאישן שטייגער. דאָס טויער אויף דער שוויענטאָ־קזשיסקע איז נאָך נישט געווען פֿאַרמאַכט. אין הויף האָט עוזר־העשל דערזען אַ שטיק ליכטיקן דאַך. ער איז אַרויף מיט די טרעפּ. ער האָט פֿאַרשפּאָרט אַנצוקלינגען. פֿאַר דער שוועל איז געשטאַנען אַבֿרהם, — הויך, ברייט, מיט אַ געבויגענער פּלייצע, אַ גרויער באָרד, דאָס פּנים צונטער־רויט, ווי אָפּגעשרפֿעט פֿון דער זון. פֿון הינטער די געדיכטע ברעמען האָבן אָפּערגעקוקט אַ פּאָר יונגע שוואַרצע אויגן.

— דו!...

אַבֿרהם האָט זיך אויף אים געטאָן אַ וואָרף, אים אַרומגעכאַפּט, זיך צעקושט. ס'האָט אויף אים געטאָן אַ הויך אַ גערוך פֿון ציגאַרן.

— קוקטץ אים אָן! דאָס איז ער! פֿון סאַמע גיהנום! דו ביסט געוואָרן העכער אָדער איך קלענער? איך, ברודער, בין אַן אַלטער ייד. ס'העלפֿט נישט קיין חכמות. נו, וואָס שטייסטו כעני בפּתח? קום אַריין. וואו ביסטו געווען, וואו? ער טראָגט נאָך אַ מאַנטל און אַ קאַפּעליוש. כ'האָב געמיינט, וועסט אַראָפּפֿאַלן אין אַ שוואַרצער רובאַשקע... נו, וואָס? ניקאָלאַי איז אויס פֿלאָקן־שיסער, האַ? דערלעבט נקמה, ווי? די בורזשויען קערן די גאַסן, הע? משיח איז געקומען! יהודה־לייב טראָצקי! מיר דאָ כאַפּן קלעפּ.

— כ'ווייס.

— מ'האָט דיך שוין מכבד געווען? ווי אַזוי ביסטו געקומען? מיט וואָסער באַן? דו האָסט אונדז אַלעמען אין דר'ערד, נאָר מיר'ן דיך נישט פֿאַרגעסן. האָסט אַ זינדל, ביסט אים אָסור נישט ווערט. כ'האָב אים ערשט נישט לאַנג געזען. דער טאַטע אויסן אויג. אַ ממזר פֿון גאָטס גענאָד. זאָג מיר, ברודער, הדסהן האָסטו שוין געטראָפֿן? — האָט אַבֿרהם איינגערוימט אַ סוד.

— ניין.

— וועסט זי מערטשישעם זען. זי איז שיין ווי די זיבן זונען. אַ גראַנד־דאַמע. זי איז אין אָטוואָצק. אַ גאַנץ קיילעכיק יאָר. פֿריער איז זי געווען קראַנק. דער דאָקטאָר האָט זי געהייסן זיין אויף דער פֿרישער לופֿט. איצט זיצט זי דאָרט גלאַט אַזוי. וואָס האָט זי צו טאָן אין וואַרשע? ס'איז נישט קיין ווילע נאָר אַ פּאַלאַץ. כ'כאַפּ מיך אַמאָל אַראָפּ. דער פֿישעלע איז אַ גבֿיר־אדיר, אַ מיליאָנער. נישט אויף קיין וויץ. ער'ט אויפֿגעגעסן די בני מושקאַט כלחוך־השור. ס'געלט לויפֿט צו אים. ער ווייסט אַליין נישט וויפֿל ער פֿאַרמאָגט. וואָס קומט אַרויס? זי האָט אים פֿיינט. זי קאָן אים נישט אָנקוקן... איי־איי, כ'גלויב מיר אַליין נישט, אַז כ'שטיי דאָ נעבן דיר. וואו וואוינסטו? כ'מיין, וואו שטייסטו איין? האָסט דאָ, דוכט זיך, אַ מאַמען?

— יאָ, אויף דער פֿראַנציסקאַנער גאַס.

— ביסט נאָך דאָרט נישט געווען?

— ניין, נאָך נישט.

— האָ? דער אייגענער עוזר־העשל!... וואָס איז דער שכל? מיין נישט, כ'גיי דיר זאָגן מוסר. כ'האָב שוין אַלץ מפֿקיר־געווען. די גאַנצע וועלט. איך אַליין בין דער זעלבער אַבראַם. כ'בין שוין געווען אויפֿן־פֿערד און אונטערן־פֿערד. כ'בין שיער־שיער נישט געוואָרן אַ גביר. געבליבן אַ קבצן אין זיבן פּאָלעס. כ'האָב צופֿיל אמונה אין מענטשן. כ'האָב שוין דאָ געהאַט אינפֿלוענציע און לונגען־אָנצינדונג. די חברה־יידעלעך האָבן זיך שוין געגרייט אַ בייטל, נאָר אַז גאָט וויל, שיסט אַ בעזים. מ'דאַרף מיך, אַפּנים, אויבן אויך אויף אַ כפּרה. כ'וויל מיך אַריבערכאַפּן קאָ'ן ארץ־ישראל. נישט שטאַרבן, נאָר אָנ־קוקן דאָס יידישע לאַנד. וואָס זאָגסטו צו דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע, האָ? מ'האָט דאָ געטאַנצט אין די גאַסן. די אַטעליע געהערט צו אידאַ פּראַגער. כ'האָב דיר אַמאָל דערציילט. אַ גרויסע קינסטלערין. נו, קום אַריין. מ'עט דיך נישט אויפֿעסן.

— אפֿשר קאָנט איר מיט מיר אַראָפּגיין?

— האָ? פֿאַר וועמען האָסטו מורא? ס'עט דיך דאָ קיינער נישט מסרן.

— כ'בין איינגעאַנצן כּשר. ס'האַנדלט זיך וועגן דעם, אַז — — כ'וויל בלייבן אַ פּאָר טעג אין וואַרשע. איידער איידל דערוויסט זיך. מיין פֿרוי — —

— אַהאַ. אַזאַ פֿייגעלע ביסטו? איצט איז מיר קלאָר. קום אַריין. ס'זיינען דאָרט נישטאָ קיין היימישע. כ'וויל דיך פֿאָרשטעלן פֿאַר אידאַן. קיינער קאָן דאָ נישט דיין ווייב. נישטאָ נאָך אַזאַ פֿרוי ווי אידאַ אויף דער גאַנצער וועלט. מעגסט לאַכן, נאָר ערשט איצט, אויף די אַלטע יאָרן, ווייס איך דעם אמתן טעם פֿון ליבע...

אַבראַם האָט אָנגענומען עוזר־העשלען ביים עלנבויגן, אים דורכגעפֿירט אַ קאָרידאָר, אַריינגעפֿירט אין אַ זאַל מיט אַ גלעזערנעם סופֿיט. פֿון די ווענט האָבן אַראָפּגעקוקט לייוונטן, אָנגעהאָנגען אויף הילצערנע לייסטן. אויף אַ שטעלעכל איז געשטאַנען אַ סקולפּטור איבערגעדעקט מיט אַ זאַק. ס'איז דאָ, אַפּנים, געווען אַ מין אויסשטעלונג. ס'האָבן געהאָנגען בילדער פֿון אַלע מינים: רעאַליסטישע, קוביסטישע, פֿוטוריסטישע, אויסטערלישע געשטאַלטן, מיט שטאַנגען, רעדער, טראַנסמיסיעס, שרויפֿן. איין בילד האָט פֿאַרגעשטעלט אַ נאַקיטע פֿרוי מיט אַ פּיצעלע קעפּעלע, ריזיקע בריסטן און היפֿטן, וואָס ס'האָבן אויף זיי געהאָנגען שלאַנגען און שרצים. אויף אַן אַנדער לייוונט איז געלאָפֿן אַ בינטל נאַקיטע מענער מיט רויטע פֿענער. אַלע האָבן געהאַט איין צורה. פֿיגורן זיינען געשטאַנען מיטן קאָפּ אַראָפּ, אָדער זיי האָבן געשוועבט אין דער לופֿטן. אויף אַ הויז, געמאָלט מיט גרעלע פֿאַרבן, אָן אַ פּערספּעקטיוו, איז געווען אָנגעשריבן אויף רוסיש אַ ציטאַט פֿון אַלעקסאַנדער בלאָקס פּאָעמע — צוועלף. אין דער אַטעליע איז געווען אַ געזעמל פֿון יונגעלייט מיט מיידלעך. פּאָרלעך האָבן זיך געסודעט אין די ווינקלען. אויף אַ צולייג־בעטל זיינען געזעסן צוויי פֿרויען איינגעהילט אין איין שאַלכל. ביידע האָבן געראויכערט פֿון איין פּאַפּיראָס.

אַ קליין מענטשל אין אַ סאַמעטן רעקל, מיט אַ גרויסן קאָפּ האָר, אָן אַ האַלדז, האָט גערעדט הויך, געטייטלט מיט אַ קורצן פֿינגער.

— פֿאָרמען זיינען ווי פֿרויען. זיי ווערן אַלט, צעקנייטשט, אויסגעדראָשן. וואָס זאָגט אונדז היינט אַ מאַטעיקאָ? וואָס רעדט צו אונדז, אין אונדזער עפּאָכע פֿון שטורם־און־דראַנג, אַ פּוסען, אַ דאַוויד, אַ לאָרען? די אַלטע קונסט איז טויט!

— ראַפּאַפּאָרט, איר קאָנט זאָגן וואָס איר ווילט, נאָר באַליידיקט נישט קיין אַלטע פֿרויען — האָט זיך אָנגערופֿן אידאַ פּראַגער. — כ׳האָף, איר פֿאַרשטייט פֿאַרוואָס...

ס׳איז געוואָרן אַ געלעכטער, אַ פּאַטשערײַ. אַבראַם האָט אַ טופּע געטאָן מיט אַ פֿוס.

— העי, דו, שמענדריק, דו דברסט נאָך אַלץ? אַמאָל מאָלער האָבן געמאָלט. די היינטיקע קומען אָפּ מיט באַטשקען. מאַטעיקאָ טויג נישט און דו ביסט גוט! לעקיש איינער, דו קאָנסט דאָך אַפֿילו נישט אויפֿמאָלן אַ רעטאָך!

— ע, ע, איר באַליידיקט שוין?

— אידאַ־לעבן, כ׳וויל דיר פֿאָרשטעלן אַ יונגנמאַן. מיר האָבן אַ סך מאָל גערעדט וועגן אים. עוזר־העשל באַנעט. הדסהס באַקאַנטער.

אידאַ פּראַגער, אַ גרויע דאַמע אין אַ שוואַרץ קלייד, מיט אַ שנירל פּערל אויפֿן האַלדז, מיט דימענטענע קעפּלעך אין די אויערן, האָט אויפֿגעהויבן אַ לאָרניאָן, וואָס האָט געהאָנגען אויף אַ קייטעלע.

— דאָס זענט איר? כ׳קאָן אייך... כ׳האָב אַזויפֿיל פֿון אייך געהערט. ווען זענט איר געקומען?

— היינט.

— פֿון רוסלאַנד?

— כ׳קום איצט פֿון ביאַליסטאָק.

—ווירקלעך אַ סענסאַציע. וואָס הערט זיך דאָרט? וואו זענט איר געווען? אַז מ׳קומט צוריק פֿון יענע מקומות, איז עפּעס ווי מ׳וואָלט זיך אומגעקערט פֿון יענער־וועלט — —

— מיינע ווערטער. הער מיך אויס, אידאַ־לעבן, כ׳וויל דיר עפּעס זאָגן — און אַבראַם האָט איינגערוימט אידאָן אַ סוד אין אויער.

— ער קאָן שלאָפֿן דאָ.

— נישט קיין שלעכטער פּלאַן. וואָס איז מכּוח עסן? וואָלסט געמעגט צוקריגן אַ צען פֿונט.

— כ׳בין נישט הונגעריק.

— דאָרט, פֿון וואַנען איר קומט, זיינען אַלע הונגעריק. איכ׳ל מאַכן עפּעס צו עסן.

— וואַרט צו, אידעשי, מיר׳ן אַרױפֿגיין אונטן. מיר דאַרפֿן כאַפּן אַ שמועס. עפּעס אַ קלייניקייט, אַזוי פֿיל יאָרן! כ׳קוק אויף אים און כ׳גלויב נישט די אייגענע אויגן. דאָס האָב איך אים צונויפֿגעפֿירט מיט דער משפּחה... ווער האָט זיך געקאָנט ריכטן, אַז ס׳עט אַרויסקומען אַזאַ פֿאַרדרייעניש? און דו,

ראפּאָפּאָרט — האָט אַבראַם אַ רוף געטאָן צום צווייטן עק צימער — שלאָג די מייסטערס. רייס פֿון זיי שטיקער. אַ טאָג וועט קומען און מ׳עט אַרויסוואַרפֿן פֿון לוואור לעאָנאַרדאָן, רובענסן, טיציאַנען און מ׳עט אַריינשטעלן דיינע פֿאַר־זעעניש.

אידאַ האָט זיך אַזש אָפּגעשאָקלט.

— פֿע, אַבראַם, ווי דו רעדסט. דו פֿאַרגעסט, אַז ער איז מיין גאַסט. הערט זיך צו אים נישט צו, ראַפּאָפּאָרט, ער מיינט נישט שלעכטס.

ראַפּאָפּאָרט איז צוגעקומען נעענטער.

— כ׳האָב צו אים גאָרנישט. ער פֿאַרטרעט דעם שטאַנדפּונקט פֿון זיין קלאַס.

— קום עוזר־העשל, ווייל ווען כ׳בלייב דאָ נאָך אַ מינוט, רייס איך אים אויס די קודלעס. וואָס איז דיין קלאַס? כ׳בין פּונקט אַזאַ בורזשוי ווי דו.

— די פּסיכאָלאָגיע איז געבליבן.

— לאַטעק! מיינסט, אַז מ׳האָט געשאָסן ניקאָלאַיען, האָסטו דערפֿון גע־קריגן טאַלאַנט? וואָס איז? אַ פּריץ האָט פֿאַרלוירן? דאַוויד איז אַלט און ער איז ניי! וואָלסט דיר פֿריער געדאַרפֿט וואַשן די הענט, איידער דו דערמאַנסט זיין נאָמען! טויזנט מאָל להבדיל.

— אַבראַם, כ׳קאָן דאָס נישט פֿאַרטראָגן! — האָט אידאַ אַ רוף געטאָן מיט כּעס.

— נו, מיר׳ן גיין. יעדער לאַפּאַצאָן האָט זיך אָנגעהאָנגען אָן דער רעוואָלו־ציע און מיינט, אַז ר׳איז אַ כּל־ולך. קאַליקעס, שאַרלאַטאַנעס! מיין אייניקל מאָלט בעסער פֿון ענק!

אַבראַם איז אַרויס, געטאָן אַ זעץ מיט דער טיר. די שויבן אין דאַך האָבן אַזש געציטערט. עוזר־העשל האָט זיך געזעגנט מיט אידאַ׳ן. זי האָט אויסגעע־שטעקט צו אים אַ שמאָלע האַנט. זי האָט צו אים געטאָן אַ שמייכל. אין די אויגן־ווינקלען זיינען געשטאַנען אַ סך קנייטשעלעך. אונטערן קיהן האָט זיך געוואָקלט אַ גוידערל. דאָ־און־דאָרט האָט די שמינקע געהאַט געפּלאַצט, ווי טינק אויף אַ וואַנט. אַ באַצערטקייט האָט אַרויסגעקוקט פֿון איר בליק, דער יאוש פֿון עמעצן, וואָס האָט געמאַכט אַ פֿאַלשן חשבון און ס׳איז צו־שפּעט צו פֿאַרריכטן. פֿון דער אַמאָליקער שיינקייט איז איר געהאַט געבליבן אַן איינציק חן־גריבל אין דער לינקער באַק.

— קומט שפּעטער אַרויף. לאָזט אים נישט אַרומלויפֿן. ער דאַרף שוין איצט ליגן אין בעט.

און אידאַ האָט געטאָן אַ שאָקל מיטן קאָפּ, אַ סימן, אַז אַבראַם איז אַ סך קראַנקער וויפֿל ער אַליין ווייסט...

3

פֿאַרן טויער איז אַבראַם געבליבן שטיין און אַ קלאַפּ געטאָן מיטן שטעקן אַן טראָטואַר.

— איצט רעד קלאָרע ווערטער. מאין באת? לאָן אתּה הולך? אַ ייד הויבט זיך אויף און ווערט נעלם אויף פֿינף יאָר. וואָס איז מיט עסן? דערפֿון האָסטו דיך אָפּגעוואוינט?

עוזר־העשל האָט זיך ערשט איצט דערמאָנט, אַז ער האָט פֿון אינדערפֿרי אָן נישט געהאַט אין מויל. מאָדנע, נאָר ער איז נישט געווען הונגעריק.

— כ׳האָב פֿאַרלוירן דעם אַפּעטיט.

— דאָס, ברידערל, איז נישט קיין חכמה. קום ערגעץ אַריין און מיר׳ן געבן אַ קיי. ס׳איז פֿאַראַן דערנעבן אַ רעסטאָראַציע. טאַקע דאָ אָקעגנאיבער.

דער רעסטאָראַן איז געווען אַ קריסטלעכער, אַ געמיש פֿון אַ שענק און אַ גאָרקיך, מיט רויטע טאַפּעטן אויף די ווענט. אויף די טישן זיינען געשטאַנען טאָוולענע טעצעלעך מיט אַ רעקלאַמע פֿון ביר. רעכטס האָט געהאָנגען אַ פּלאַקאַט, וואָס האָט פֿאַרגעשטעלט ווי אַ באָלשעוויק מיט אַ ציגנבערדל — האַלב־יודאַס האַלב־טראָצקי — שטעכט אַריין אַ באַיאָנעט אין רוקן אַ בלאָנדער פּוילישער פֿרוי מיט אַ פֿאַרריסענער נאָז און מיט אַ קינד אויף די הענט. הינטער אַ בופֿעט, וואו ס׳זיינען געלעגן געבראָטענע גענדז און אַלט־געבאַקענע קיכלעך, האָט זיך געפּאָרעט אַ דיק גויעצל מיט אַ גלאַנציקן פּליך און געדרייטע ביר־געלע וואָנסן.

— דאָברי וויעטשור, פּאַניע מאַריאַניע! — האָט אַבראַם געטאָן אַ געשריי.

— וואו איז ערגעץ יוזעף? כ׳קראַפּיר פֿון הונגער. דער יונגערמאַן דאָ וויל אויך עסן.

— דאָברי וויעטשור. זאָלן די פּאַנעס זיך צוזעצן. איכ׳ל די הערשאַפֿטן אַליין באַדינען. מיר האָבן היינט וואורשטלעך מיט זויערקרויט, ערשטע קלאָס! אָדער אפֿשר ווילן די הערשאַפֿטן אַ גרויפּן־זופּ?

— איך וועל בעטן אַ זופּ — האָט עוזר־העשל געזאָגט.

— מיר וועט דער פּאַן מאַריאַן אַזוי גנעדיק זיין געבן אַ גלעזעלע בראָנפֿן און איין וואורשטל.

— יאָ, פּאַניע אַבראַמיע, איינס און אַ גוטס. מיר פֿאַרשטייען.

— איצט רעד. קאָנסט זיין מיט מיר אין גאַנצן אָפֿנהאַרציק. הדסה האָט מיר אָנפֿאַרטרויט אַלע סודות. כ׳מיין: מיט אַ צייט צוריק. איצט איז איר איטשעץ ספּאָוויעדניק הערץ יאַנאָווער. ווען דו ביסט אַוועקגעפֿאָרן, איז זי געוואָרן קראַנק. די מאַמע איז איר אָפּגעשטאָרבן, און דער פֿאָטער, דער ניוניע, האָט חתונה געהאַט מיט אַ ביטערער יידענע. אַ שמאַטע איז ער אַלעמאָל געווען. איצט איז ער אַ פּאַנטאָפֿל פֿאַר אַ צולאָג. די אייגענע טאָכטער מיידט אים אויס. נישט ער קומט צו איר, נישט זי צו אים. דער פֿישעלע ווידער איז אַ טיפּ צום באַשרייבן. ווי פֿרום ער איז, אַזוי שאַרט ער שטיקער גאָלד. די דייטשן זיינען אַריין, איז ער געוואָרן אַ חשוב ביי די דייטשן. איצט איז פּוילן געוואָרן אַ מלוכה, מאַכט ער שוין געלט ביי די פּאָליאַקן. אין וואָליוטע איז דאָס אַ גאון־עולם. אַז ער קויפֿט, ווערט אַ האָסע. אַז ער פֿאַרקויפֿט, ווערט אַ בעסע. דאָס איז ביי אונדז אַ ניי לשון. וואָס ווייסטו וואָס דאָ האָט זיך אָפּגעטאָן מיט די געלטער! ער האָט אַזוי געדרייט, אַז ער׳ט אַלעמען פֿאַרדרייט אַ קאָפּ. קאָ׳ שלעכטער איז ער גראָד

נישט. ער האָלט אויס דעם גאַנצן ביאַלאַדרעוונער הויף. פֿאַרוואָס ער האָלט זיך מיט הדסהן איז פֿאַר אַלעמען אַ רעטעניש. ער האָט פֿון איר גאָרנישט. פֿריער איז זי געווען קראַנק און געזעסן ביי באַרבאַנדערן אין דער סאַנאַטאָריע. דאָס שייטל האָט זי שוין לאַנג אויסגעטאָן. זי האָט פֿאַרשטייסטו מיך, אויפֿגעהערט גיין אין מקווה. זי'ט רעכט נישט אָנגעהויבן. זע נאָר, דו קענסט נאָך רויט ווערן!... דאָס צ'ישן ענק איז אַ משוגענע זאַך. אַז מ'פֿירט אַזאַ ליבע, לויפֿט מען נישט דינען פֿאַניען.

— כ'האָב נישט געהאַט קיין ברירה. כ'וואָלט איצט נאָך אַמאָל געגאַנגען איידער זיך אָפּצוהאַקן אַ פֿינגער אָדער אַרויסנעמען די ציין.

— האָסט דיך געקאָנט אויסבאַהאַלטן. אַז דער דייטש איז אַריין, זיינען אַלע דעזערטירן אַרויסגעקראָכן, ווי מייז פֿון די לעכער.

— כ'האָב נישט געוואָלט זיין קיין מויז.

— נו, האָסט דו באַצאָלט דעם פּרייז. צו איין־און־צוואַנציק יאָר האָט מען צייט אויף אַלעמען. וואָס ט'זיין איצט, האָ? זי'ט אויף דיר געוואַרט. די אַלע יאָרן, ס'איז איינע פֿון יענע ראָמאַנען. ווי האָט ער דאָרט געהייסן? העלואיז און אַבעלאַר.

— ס'עט זיך איצט אַלץ ענדיקן.

— ווי אַזוי? ער וויל זי נישט גטן.

— זי'ט אַוועק פֿון אים סיי ווי סיי.

— דו פֿאַרגעסט, אַז דו האָסט אַ ווייב מיט אַ קינד...

— כ'ווייס אַלץ.

— נאָך גוט וואָס דו ווייסט. וואו האָסטו ערגעץ אָנגעשטעקט? וואָס איז מיט דיר געשען?

— כ'בין געווען אין דער אַרמיי ביז אַ פּאָר וואָכן פֿאַר דער באָלשעוויס־טישער רעוואָלוציע. מיר זיינען אָפּגעטרעטן דעם גאַנצן וועג, פֿון די קאַרפּאַטן ביז אוקריינע.

— פֿאָלג מיך אַ מהלך! וואו ביסטו געווען ווען די באָלשעוויקעס זיינען אַרויף אויפֿן פֿערדל?

— אין אַ דאָרף נישט ווייט פֿון יעקאַטערינאָסלאַוו.

— וואָס האָסטו דאָרט געטאָן?

— געווען אַ לערער ביי אַ רייכן ייד. ער'ט דאָרט אָפּגעקויפֿט אַ טאַרטאַק. נאָך קערענסקיס רעוואָלוציע.

— וואָס ווייטער?

— כ'געדענק שוין אַליין נישט. די באָלשעוויקעס האָבן קאָנפֿיסקירט דעם טאַרטאַק. מיר'ן זיך דערוואוסט פֿון דער רעוואָלוציע ערשט אין מיטן נאָוועמ־בער. ס'האָט זיך געגרינדעט אַן איספּאָלקאָם און מ'האָט דערשאָסן אַ פּאָר אָפֿי־צירן. אין דאָרף האָט מען איבערהויפּט פֿון גאָרנישט געוואוסט. דערנאָך זיינען אָנגעקומען דראַזדאָווצעס און מ'האָט געשאָסן דעם איספּאָלקאָם. דערנאָך זיינען אַריין די עסטרייכער. אַזוי דוכט זיך. כ'האָב דעמאָלט געקאָנט זיך דורכרייסן קיין וואַרשע, נאָר כ'בין קראַנק געוואָרן אויף טיפֿוס. דאָס איז שוין געווען

אונטער סקאַראַפּאַדסקין. כ'האָב דעמאָלט דערהאַלטן אַ בריוו פֿון הדסהן —
— אַלץ אין דעם דערפֿל?
— כ'בין שפּעטער אַריבער אין שטאָט... כ'האָב ווידער געזאָלט פֿאָרן, נאָר כ'האָב באַקומען אַ רעצידיוו. דערווייל זיינען אָנגעקומען די דעניקינצעס, דערנאָך די מאַכנאָווצעס. דערנאָך זיינען ווידער אַריין די באָלשעוויקעס. דער־נאָך ווידער דעניקין...
— וואָס האָסטו געטאָן? פֿון וואָנען האָסטו געלעבט?
— ווער זאָגט דאָס, אַז כ'האָב געלעבט?
— פּעטליוראַס באַנדיטן האָסטו דאָרט געזען?
— כ'האָב געזען אַלע באַנדיטן.
— מיט אונדז יידן איז גאָר אַ צרה. מ'שעכט אונדז ווי די שאָף. אַזוינס ווי איצט אין אוקריינע איז נישט געווען זינט כמעלניצקיס צייטן. די פּאָליאַקן האָבן זיך אויך נישט וואָס צו שעמען. מ'האָט גלייך אָנגעהויבן מיט אַ פּאָגראָם אין לעמבערג. וואָס ביסטו? אַ ציוניסט? אַן אַנטי־ציוניסט?
— כ'וואָלט געווען אַ ציוניסט ווען כ'גלויב, אַז ס'עט עפּעס אַרויסקומען.
— אין עפּעס מוז מען דאָך פֿאָרט גלויבן.
— פֿאַרוואָס מוז מען? צווייטנס, אין גאָט גלויב איך נאָך אַלץ.
— אין דיין ייִדנס גאָט צי אין שפּינאָזאָס?
— ווען כ'גלויב אין ייִדנס גאָט, וואָלט איך איצט דאָ נישט געזעסן.
— שפּינאָזאָס גאָט איז נישט ווערט קאָ'ן אויסגעבלאָזן איי. כ'האָב אויך אַריינגעקוקט אין די ביכער. ס'איז אַ גאָט וואָס האָט דיך טיף־טייער־אין־דר'ערד... האָסט כאָטש דאָרט געהאָט צייט צו לייענען?
— קיין צייט האָט זיכער נישט אויסגעפֿעלט.
— נו, צו וואָס האָסטו דיך דערגראָבן? רעד קלאָרע דיבורים. אַן די פֿילאָ־זאָפֿישע דריידלעך!
— כ'בין דערגאַנגען דערצו, אַז מאַלטוס איז גערעכט.
— וואָס איז דאָס פֿאַר אַן אַנשיקעניש?
— מ'דאַרף אויפֿהערן אַזוי פֿיל קינדלען...
— דאָס איז עס אינגאַנצן?
— ס'איז זייער אַ סך. וואָס וואָלט'מיר איצט געפֿעלט ווען כ'ווער נישט געבוירן?
— און וואָס וואָלסטו געהאַט? הדסהן זיכער נישט.
— זי וואָלט אויך נישט געבוירן געוואָרן.
— אַ שיינער שידוך: גאָרנישט מיט נישט! דאָס זאָגט דאָך שוין די גמרא: טוב שלא נברא משנברא.
— די גמרא זאָגט און די כינעזער קינדלען.
— פֿאַרוואָס גראָד די כינעזער? אונדזער יידן קאָנען אויך די מלאָכה. געדענקסט אפֿשר יואלן, האַ? מיין חמאס עלטסטער ברודער, ר' משולם מושקאַטס בכור. ער האָט איבערגעלאָזט צוויי זין און דריי טעכטער: נעשע, מינע און גוטשע. זיי וואוינען אין שווערס הויז, טאַקע אין זיין דירה. דער באַלעבאָס

איז פישעלע, נאר דאס איז אן אנדערע מעשה. אנומלט גיי איך פארביי, טראכט איך, כ׳על טאן א קוק. כ׳בין דאך א לייבלעכער פעטער. כ׳קום אריין אין שווערס סאלע, איז זי באהאנגען מיט שטריק און ס׳טריקענען זיך ווינדעלעך. א ריח איז דארט געווען סכנת־נפשות. וואס קאן מען טאן, הא? פריה־ורביה איז די ערשטע מצווה. מיין ביילע־איטע איז שוין אויך א מאמע פון פינף ווערים. דער איידעם מיינער, דער אביגדור, קאן א קאץ דעם עק נישט פארבינדן. וואס כ׳גיב נישט, איז נישטא. וואס רעכנסטו דא צו טאן? קיין געלט האסטו מסתמא גארנישט.

— א פאר מארק.

— וויפל מיינסטו האב איך? די מלחמה האט פון אונדז געמאכט א תל. יואל איז געשטארבן. די אסתר־מלכה איז אויף גרויסע צרות. פערל, די עלטסטע טאכטער, איז שוין א זקנה. זי האט איר אייגנס א באנדע כניאקעס, ערגעץ אין יענע גאסן. מיר האבן נאך אפגעשניטן מיט חסד. די אביונים זיינען נעבעך געפאלן ווי די פליגן. נת׳לע איז מסוכן־שלאף, נאר ער האלט זיך. דאס וויב זיינס, סאלטשע, לאזט אים נישט שטארבן. זי שרייט אים צוריק. נו, וואס ווייטער? פיניעלע איז פיניעלע און ניוניע האט א וויב א קאזאק. לאה האט אונדז אנגעטאן דעם כבוד און חתונה געהאט מיט קאפל משרת.

— כ׳ווייס. הדסה האט מיר געשריבן.

— ווען? פרעגסט דיך אפילו נישט אויף הערץ יאנאווער!

— וואס מאכט ער? וואס טוט גינע?

— וואס זאל ער מאכן? ביי די דייטשן איז ער ווידער געווארן א שטיקל פראפעסאר. מ׳האט אונדז אהערגעשיקט א פאר ראבינערס און מ׳האט אונדז געוואלט מאכן פאר יעקעס. דייטש יכול׳ט ער, האט מען אים איינגעשפאנט אין וואגן. איצט איז ער ווידער געווארן א לײדיק־גייער. מאכט זיך נאריש מיט גייסטער און נאך אזוינע שמאנצעס. ער האט געגרינדעט עפעס א געזעלשאפט. מיר אלע זיינען מיטגלידער. ער פרעגט אויס ביי יעדן די חלומות און שיקט דאס אוועק קיין ענגלאנד. דארט מארינירט מען עס אין זויערן. גינע האלט סובלאקאטארן. זי׳ט שוין געקאכט מיטאגן. געפרואווט אפילו ביים דייטש ווערן א שמוגלערין, נאר ס׳האט נישט געארבעט. פארט דעם ביאלאדרעווונער רבינס טאכטער. געדענקסט אפשר א מיידל מאשע, לאהס טאכטער? חתונה געהאט מיט א גוי און זיך אפגעשמדט. ר׳ משה־גבריאלס טאכטער!

אבראם האט ארויסגענומען א ציגאר, פאררויכערט. ער האט געבלאזן די בלויע קייקעלעך רויך. ער האט געהאט צוגעזאגט דעם יונגן דאקטאר מינץ, אז ער׳ט אוועקלייגן דאס רויכערן, אבער וואס קומט ארויס? ער קאן זיך נישט איינהאלטן. ער האט געלעבט ווי א בעל־תאווה און ער׳ט שוין שטארבן א בעל־תאווה. ער האט זיך איינגעקוקט אין עוזר־העשלען. ער האט אים געוואלט א זאג טאן: אויב דו ביסט שוין יא צוריקגעקומען, — וואס ביסטו אזוי מרה שחורה־דיק?... געזאגט האט ער:

— הדסהס וויליע הייסט ראָזקאָש. ס׳איז צווישן אָטוואָצק און שווידער. ווי וועט קומען די קאַץ איבערן וואַסער?

— קיין טעלעפֿאָן האָט זי נישט?

— אַ טעלעפֿאָן? ניין. ווּעסט שוין איבערנעכטיקן היינט ביי מיר. וואו איז דיין וואַליזע?

— כ׳האָב זי איבערגעלאָזט אויפֿן וואָקזאַל.

— פֿאָלג מיך: פֿאָר צו, ברענג זי. קאָנסט נאָך איצט קריגן אַ טראַמוויי. אַז ס׳טויער וועט זיין פֿאַרמאַכט, זאָג, אַז דו גייסט אין אַטעליע. דער סטרוזש איז אַ משלנו׳דיקער. ער קריגט אין יד...

און אַבראַם האָט זיך געטאָן אַ הויב פֿון געזעס. ער האָט זיך פֿאַרקרימט און זיך אָנגעכאַפּט ביי דער לינקער זייט ברוסט...

4

אין דרויסן איז עוזר־העשל געבליבן שטיין און לאַנג געקוקט פֿאַר זיך. ער האָט נישט געדענקט וואָסער זייט ס׳פֿירט צו דער נייער וועלט און וואָסער — צו דער מאַרשאַלקאָווסקע. די טויערן האָט מען שוין געהאַט צוגעמאַכט. דורך דעם פֿאַרלאָשענעם שוי־פֿענסטער פֿון אַן אַנטיק־געשעפֿט האָט אַרויס־געקוקט אַ פֿיגור פֿון אַ בודאַ מיט אַ נאַקעטן בויך. אין דער טונקלקייט האָט זיך אויסגעדוכט, אַז דער געץ קייכט פֿון געלעכטער. ביי אַ טויער איז געשטאַנען אַ גאַסן־מיידל אין אַ רויט קלייד, מיט אַ שאַלעכל אויף די אַקסלען. די באַקן אירע זיינען געווען ווי אָנגעריבן מיט רויט ביבעלע־פּאַפּיר. עוזר־העשל האָט זיך געלאָזט שפּאַנען גיכער. ביים עק יאַסנע איז ער געבליבן שטיין. די האָ־פֿערדיקייט, וואָס האָט אים אָנגענומען פֿרי אין אָוונט, האָט געהאַט אויסגעוועפּט. די קני האָבן אים געבראָכן. דער קאָפּ האָט וויי געטאָן. אין דער נאָז און אין האַלדז איז געווען האַרב ווי פֿון אַ קאַטאַר. וואָס טוט זיך מיט מיר? — האָט ער געטראַכט. — כ׳ווער קראַנק אָדער וואָס? דאָס האַרץ קלאַפּט מיר ווי ביי אַ גזלן. ער האָט צוגעלייגט דעם דוימען און דעם ווייזפֿינגער צום דופֿק. כ׳מוז האָבן היץ! ער האָט אַרויסגענומען פֿון קעשענע דאָס קוויטל פֿון באַגאַזש. וואו קריך איך? וואו וואַלגער איך מיך אַרום? וואָס וועט זיין מיין תּכלית? כ׳בין שוין באַלד דרייסיק יאָר! ער האָט זיך אָנגעלענט אָן דער ריטש־טיר פֿון אַ געוועלב, געמאַכט אַ חשבון־הנפֿש. ווי מאָדנע, נאָר ער האָט נישט געהאַט קיין חשק נישט צו גיין זען די מאַמען, נישט צו באַגעגענען דאָס קינד, נישט זיך אומצוקערן צו אַבראַמען. ער האָט אַפֿילו זיך געשראָקן צו טרעפֿן הדסהן. מיט וואָס קום איך צו איר? — האָט ער זיך געפֿרעגט. — וואָס האָט איך אויפֿגעטאָן? וואָסערע רעכט האָב איך זי צוצונעמען פֿון אַ מאַן און אַ היים?... עוזר־העשל האָט זיך אַליין געזאָגט, אַז ס׳ווערט שפּעט און ס׳האָט נישט קיין זין צו קומען צו דער מאַדאַם פּראַגער אין מיטן דער נאַכט, נאָר די פֿיס האָבן זיך געקלאַמערט אָן דער שוועל, ווי אויף אייגענער אַחריות. כ׳מוז אַלץ קלאָר מאַכן! אַהין אָדער אַהער!...

ער האָט אַריינגעשטעקט אַ האַנט אין בוזעם־קעשענע, אָנגעטאַפּט אַ נאָטיץ־ביכל, וואו ער האָט פֿאַרשריבן אַלערליי כּללים, פּראָגראַמען, אידייען. וואו גייט מען? און וואָס גלויבט מען? וואָס מעג מען? וואָס דאַרף מען? וואָס איז דער זין פֿון אַלץ מיט אַן אַנדער? עפּעס אַ פֿליכט מוז דאָך אַ מענטש האָבן! ער האָט צום וויפֿלטן מאָל געמאַכט אַן אַנאַליז פֿון אַלע מעגלעכע אמונות. אין תורה־מסיני גלויבט ער נישט. די עשׂרת־הדברות האַלט ער נישט. די עוואַנגעליע האָט אין צוויי טויזנט יאָר אויף קיין האָר נישט בעסער געמאַכט די אומות־העולם. אַלע אַנדערע פֿילאָזאָפֿיעס, פֿון טהאַלעס ביז הוסערל, זיינען געבויט אויף בויך־סבֿרות, פֿאַרפֿליכטן צו גאָרנישט. נישטאָ קיין טרייסט פֿאַר די יסורים נישט אין לייבניצס מאָנאַדע פֿון די מאָנאַדן און נישט אין העגעלס וועלט־גייסט; נישט אין קאַנטס קאַטעגאָרישן אימפּעראַטיוו און נישט אין שאָפּענ־הויערס בלינדן ווילן. די מלוכה פֿון פֿרייהייט איז אַ מליצה. דער פֿאַנטעאיזם איז צו ברייט. אַלץ פּאַסט אין אים אַריין: דער דאַרוויניזם און דער ניטשעאיזם, דער צאַריזם און דער באָלשעוויזם. צום אָמאָר דעאי אינטעלעקטואַליס וועט ער, עוזר־העשל, קיינמאָל נישט דערגרייכן. וואָס זשע בלייבט איבער? וויפֿל איז דער שיעור זיך צו ראַנגלען? ס׳איז דאָ איין אמת: דער כּוח פֿון שטאַרקן. אָבער ער, עוזר־העשל, וועט צו די שטאַרקע קיינמאָל נישט געהערן. ער איז אַ ייד, אַן אָרימאַן, אַן אַ פּראָפֿעסיע, קראַנק אויף די נערוון, פֿאַרפּייניקט פֿון איינזאַמקייט. אַבֿרהם איז גערעכט: ער׳ט באַלד ווערן אַ גרויסער באַדערפֿער. ער׳ט מוזן אויסהאַלטן סיי דאַווידעקן, סיי הדסהן, און נאָך די מאַמען פֿאַר אַ צולאָג. אָבער פֿון וואַנען זאָל ער נעמען? מ׳עט אים נאָך מאָביליזירן פֿונסניי און שיקן קעמפֿן פֿאַר די פּוילישע פּאַנעס. ניין, ס׳איז נישט פֿאַר זיינע כּוחות. ס׳איז דאָ איין אויסוועג: מאַכן אַן עק! אָבער ווי אַזוי? וואָס זאָל ער טאָן? וואָס וועט זיין מיט דער מאַמען, מיט הדסהן, מיט דאַווידעקן? דערויף איז ער אָנגע־קומען קיין וואַרשע, זיי זאָלן נאָכגיין נאָך זיין לוויה?...

ער האָט געעפֿנט די אויגן. פֿון דער יאַסנע איז אָנגעקומען אַ שיכּורער גוי אין פֿאַרשמירטע מלבושים. ער האָט זיך געוואַקלט אויף די פֿיס, זיך אַוועק־געשטעלט משתּין זיין איבערן רינשטאָק. פֿון דער מאַרשאַלקאָווסקע האָט זיך אַריינגעדרייט אַ פּאָליציאַנט מיט אַ קרומער שווערד און אַ שוואַרצן העלם. עוזר־העשל האָט זיך געלאָזט גיין. ער איז נאָך אין ערגעץ נישט געווען גע־מאָלדן. ער האָט נישט געהאַט קיין פּאַס, נאָר אַ מעטריקע, מיט אַן אָפּגעמעקטער שריפֿט, צעשפּאָלטן אויף פֿירן, אונטערגעקלעפּט מיט פּאַפּיר. מער פֿעלט מיר נישט נאָר מ׳זאָל מיך אַרעסטירן!... ער איז צוגעקומען צום עק מאַרשאַל־קאָווסקע. פֿון דער קרולעווסקע איז אָנגעלאָפֿן אַ טראַמווײ. אַלץ וואָס ער דאַרף, איז: זיך אַ וואָרף צו טאָן אויף די רעלסן. מיטן קאָפּ גלייך אונטער די רעדער... ניין, ער׳ט נאָך בלייבן אַ קאַליקע. דער טראַמוויי איז פֿאַרביי משוגה־גיך, מיט אַ ברום און אַ זעץ, ווי ער וואָלט באַצייטנס באַנומען די זעלבסטמערדערישע פֿאַרמעסטעכצער... עוזר־העשל איז אַריבערגעלאָפֿן די גאַס. פֿון ערגעץ איז אָנגעקומען אַ כאָפּטע זונות, געפּודערטע און געדרוזשטע, מיט פּעפּערלעך און פֿלאַסטערלעך, מיט רויטע זאָקן און פּאַפּיראָסן צווישן די ליפּן. זיי האָבן גע־

לאַכט, געקוויטשעט. ס׳איז דאָ, אַפּנים, פֿאָרגעקומען אַ סקאַנדאַל, אָדער אַ געיעג. ער האָט געהערט אַ פּאָליצייאיש פֿייפֿל. ער האָט אַריינגעשטעקט די האַנט אין דער הינטערשטער קעשענע. וואו איז דאָס קוויטל פֿון באַגאַזש? פֿאַרלוירן? ס׳קאָן נישט זיין! דאָ איז עס. ער האָט אַרויסגענומען דאָס טיכל, אָפּגעווישט דעם שווייס. זאָל זיך מיר דוכטן כ׳בין שוין טויט — האָט ער צו זיך געזאָגט. — עלעהיי, כ׳בין אַ מת, איינער פֿון יענע, וואָס וואָגלען אויפֿן עולם־התוהו... ס׳קאָן מיר שוין גאָרנישט געשען, נישט קיין גוטס, נישט קיין שלעכטס...

די דאָזיקע „אַלס אָב” אידייע פֿלעגט אים אַלעמאָל איינשטילן. אָבער ווי לאַנג האָט זי געדויערט? מ׳האָט זי יעדעס מאָל געמוזט באַנייען. זי האָט אָנגעוואוירן דעם כּוח, ווי אַ נאַרקאָטיק. דורך די שפּאַלטן און ריסן האָט זיך דורכגעגנבעט די פֿאַרצווייפֿלונג, די האָפֿענונג, די פּלענער, די תּאוות... ער האָט זיך אָפּגעשטעלט און ס׳איז אים איינגעפֿאַלן אַ נייע פֿאָרמולירונג. אויב דאָס לעבן פֿון איין מענטש איז אומזין, איז דאָס לעבן פֿון אַלע מענטשן אומזין. אויב איין מין האָט נישט קיין ציל, האָט נישט קיין ציל די עקזיסטענץ פֿון אַלע מינים. אויב דאָס אָרגאַנישע איז צוועקלאָז, איז דאָס נישט־אָרגאַנישע אויך צוועקלאָז. הייסט עס, דער גאַנצער קאָסמאָס איז אומזיניק. אויב דאָס איז אָן אַבסורד, מוז מען אָננעמען, אַז אַלץ האָט אַ מיין, יעדער וואָרעם, יעדער פֿויגל, יעדע פּערזאָן, יעדע טאַט. דאָס אייגנטלעך איז רעליגיע: אַ גלויבן אין אַלע ווערטן. אָבער וואָס דאַרף ער, עוזר־העשל, טאָן קאָנקרעט? אין דער־מינוט?...

ער איז אַריין אין וואָקזאַל. דער זאַל איז איצט געווען לײדיקער און ליכטיקער. פֿון די גרויסע לאָמפּן האָבן נאָכגעהאָנגען גאָלדיקע נעצן. אַ שפּעטנאַכטיש שאָרכעניש האָט זיך געטראָגן פֿון די גרעל־באַלויכטענע ווענט, פֿון די בענק, וואו ס׳האָבן געדרימלט פּאַסאַזשירן, פֿון די קאַסע־פֿענסטערלעך, וואו ס׳זיינען נאָך אַלץ געשטאַנען רייען. זשאַנדאַרמען זיינען אַרומגעגאַנגען מיט ביקסן אויף די פּלייצעס. אין צווייטן זאַל האָבן געוואָרט סאָלדאַטן אין פֿולער באַוואָפֿענונג, גרייט, זעט אויס, אַרויסגעשיקט צו ווערן אויפֿן פֿראָנט. טייל זיינען געשטאַנען. אַנדערע האָבן זיך אויסגעזעצט אויף דעם געפֿלאַסטערטן דיל. איין סאָלדאַט האָט אַרויסגענומען פֿון צווייטנס מויל אַ פּאַפּיראָס, געטאָן אַ צי, אַרויסגעלאָזט דעם רויך דורך דער נאָז. אַ לאַנגער שייגעץ מיט אַ געשטיפּלט פּרצוף און גרינלעך וואַסערדיקע אייגעלעך האָט געלאַכט, געוויזן אַ מויל ברייטע שיטערע ציין. וואָס לאַכט ער? — האָט עוזר־העשל זיך געוואונדערט — ווי קאָן ער לאַכן בעת מ׳שיקט אים אַרויס ווי אַ בהמה צו דער שחיטה? וואָס פֿאַר אַ סאָרט גלויבן האָט ער? זאָל דאָס זיין פּוילישער פּאַטריאָטיזם? ניין, ס׳איז פּשוט געזונטע נערוון. ער שטאַמט אַוודאי פֿון דור דורות פּויערים. דער טאַטע און דער זיידע זיינער זיינען נישט געזעסן אין בית־מדרש און זיך געגריבלט וועגן צדיק ורע לו...

עוזר־העשל האָט זיך מיט אַמאָל דערמאָנט די צייט ווען ער איז געפֿאָרן קיין רייוויץ זיך שטעלן צום מיליטער, און ס׳איז אים איצט געווען אַ חידוש ווי ס׳האָט זיך גענומען צו אים, אַ ישיבה־בחור, אַ פּעסעמיסט, די קראַפֿט און דער ווילן אויסצוהאַלטן די אַלע צרות און בזיונות, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען

פֿון יענעם טאָג אָן, אין די קאַזאַרמעס, אין די באַראַקן, אין די שוץ־גרובנס, צווישן באַנדעס, פּאָגראָמען, הונגער, מגפֿות. אַ שווידער איז אים דורכגעלאָפֿן דורכן רוקן. ער האָט געוואוסט, אַז ער וואָלט נאָך אַמאָל דאָס אַלץ נישט געקאָנט פֿאַרטראָגן, אַפֿילו נישט קיין צענט־חלק דערפֿון...

5

עוזר־העשל האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים בלעך־באַשלאָגענעם טיש פֿון באַגאַזש־צימער. ער האָט געהאַלטן גרייט דאָס צעטל, נאָר ס׳איז אינעווייניק קיינער נישט געווען. אויף די פּאָליצעס זיינען געשטאַנען אַלערליי וואַליזעס: גרויסע, קליינע, לעדערנע, הילצערנע, מיט שלעסער, קלאַמרעס, קעשענעס, לאַפּן. אין מיטן קאָסמאָס האָט דאָ עקזיסטירט אַ סיסטעם פֿאַר זיך, מיט זיינע אייגענע געזעצן און ווערטן. ער האָט זיך מיטגעדרייט מיט דער ערד אַרום דער אַקס, געקרייזט אַרום דער זון, געוואַנדערט אין אומענדלעכן רוים מיטן גאַנצן מילכוועג. איז דאָס נישט מאָדנע, האַ?... פֿון אַ זייטיקער טיר איז אַריינגעקומען אַ שייגעץ מיט אַ לאַנג פּנים, אין אַ זעלנערשער בלוזע (מסתּמא געווען אין מיליטער). עוזר־העשל האָט אים דערלאַנגט דאָס קוויטל. יענער האָט אַפּערגעשלעפּט די וואַליזע. עוזר־העשל האָט זי אויפֿגעהויבן. וואָס איז זי מיט אַמאָל געוואָרן אַזוי שווער? ווי מ׳וואָלט אַנגעלייגט שטיינער. וואו וועט ער איצט קריגן אַ טראַמוויי? סיידן ער זאָל נעמען אַ דראָשקע. דער גרויסער זייגער האָט געוויזן פֿינף מינוט צו צוועלף. ס׳האָט אים איצט באַנג געטאָן וואָס ער האָט פֿאַרלוירן צייט מיט די גריבלענישן. ס׳איז אים געווען אַ בושה צוריקצוקומען מיט דעם פּאַק צו דער מאַדאַם פּראַגער. אפֿשר דאַרף צופֿאָרן צו דער מאַמען אַהיים? יאָ, ער׳ט אַזוי טאָן. אין דער רגע האָט ער דערהערט ווי אַ גויע פֿרעגט:

— ווען גייט אָפּ דער עקספּרעס קיין אָטוואָצק?

— צוועלף פֿופֿצן.

ווי עוזר־העשל האָט דערהערט די דאָזיקע ווערטער, האָט ער ביי זיך אָפּגעפּאַסט צו פֿאָרן קיין אָטוואָצק, ווי ער שטייט און גייט. פֿישעלע איז אין וואַרשע. זי איז דאָרט אַליין מיט דער דינסט. ער׳ט זיך שוין ווי ס׳איז אַן עצה טאָן! ווי הייסט די ווילִיע? ראָזקאָש. די אידייע האָט אים אויסגעוויזן אַזוי קלוג, אַז ער האָט זיך געוואונדערט פֿאַרוואָס ס׳איז אים פֿריער נישט איינגעפֿאַלן. וואָס וועט ער זיך וואַלגערן ביי אידאַ פּראַגער? ער האָט אַ געליבטע!... ער האָט געזען ווי די גויע שטעלט זיך אין אַ רייע. ער האָט געלאָזט שטיין דאָס רענצל אויף הפֿקר (איצט איז דער באַאַמטער מער נישט פֿאַראַנטוואָרטלעך) און זיך אַוועקגעשטעלט הינטער איר. וועט ער באַוויזן אין די זיבעצן מינוט? וועט ער געפֿינען הדסהס ווילִיע? וואָס וועט זאָגן די דינסט? ט׳איז אַ משוגעת, די גאַנצע זאַך! ער האָט מיט איין אויג געקוקט אויף דער וואַליזע און מיט דעם אַנדערן אויף דעם קאַסע־פֿענסטערל. דער קאַסירער האָט זיך, אַפּנים, נישט געאיילט. אַ פֿאַרשוין מיט ברייטע פּלייצעס איז געשטאַנען אַנגעבויגן, אַוודאי גענומען

אינפֿאָרמאַציע. דער גרויסער ווייזער אויפֿן ציפֿערבלאַט האָט אַ ווייל געגליווערט,
באַלד זיך געטאָן אַ רוק. די מענטשן אין דער שורה האָבן גענומען ברומען,
מרוקען, זיך אומקוקן. וואָס איז געשען? ר׳איז איינגעשלאָפֿן? — האָט געפֿרעגט
אַ קליין גויעצל מיט לאַנגע וואָנסן. אונדזערע פּוילישע פּאָזשאָנדקעס! — האָט
נאָכגעבאָמקעט אַ דיקער גוי. העי, פּריץ, מאַך עס גיכער! — האָט עמעץ גע־
שריגן. ער זאָל נאָר נישט זיין קיין ייד! — איז עוזר־העשלען דורכגעלאָפֿן
דורכן רעיון. ווי יענער וואָלט באַנומען, אַז אַלע זיינען קעגן אים, האָט ער זיך
נאָך טיפֿער אָנגעבויגן. אַלעמענס בליקן זיינען געוואָרן פֿול מיט חשד, כּעס,
האָס. ער אַליין, עוזר־העשל, איז איצט געווען אַ שונא דעם דאָזיקן בעל־גוף,
וואָס פֿאַרשטעלט אַלעמען מיט זיינע ברייטע אַקסלען. אַזוינע פֿאַרשוינען דאַרף
מען דערהרגענען!... אין דער רגע האָט יענער זיך אויפֿגעהויבן און מ׳האָט
געזען, אַז ער שפּאַרט זיך אָן אויף אַ קוליע. די רייע האָט זיך גענומען רוקן
גיך. עוזר־העשל האָט צוגעגרייט געלט פֿאַר אַ בילעט. וואָס זאָל ער טאָן מיט
דער וואַליזע? ער׳ט זי מוזן פֿונסניי איבערלאָזן. דער שייגעץ פֿון באַגאַזש־
צימער וועט מיינען, אַז ער איז פֿאַררוקט. ווען ער וואָלט געקאָנט פֿון דאָרט
אַרויסנעמען אַ העמד און אַ ציין־באַרשטל! ס׳איז אים געהאַט אָנגעוואַקסן אַ
שטעכיקע באָרד.

ער האָט באַקומען דעם בילעט, איז צוגעלאָפֿן צום באַגאַזש־צימער, נאָר
דער שייגעץ איז ווידער געהאַט ערגעץ אַוועק. איצט איז אַלץ קאַפּוט! ס׳זיינען
בלויז געבליבן פֿינף מינוט. וואוהין קריכט ער, יעדעס מאָל? ער קאָן זיך
אָפּזוימען אַ האַלבע שעה, דער מנוול... אין דער סעקונדע איז דער שייגעץ
צוריקגעקומען. עוזר־העשל האָט אים דערלאַנגט די וואַליזע. יענער האָט געטאָן
אַ פֿאַרחידושטן בליק, זיך געהייסן באַצאָלן צען פֿעניג. ער האָט, ווי אויף צו־
להכעיס, זיך לאַנג געפּלאָנטערט מיטן שטריקל. איצט זיינען געבליבן ווייניקער
ווי דריי מינוט. עוזר־העשל האָט געכאַפּט דאָס צעטל, גענומען לויפֿן צום אַרויס־
גאַנג העדדום־פּעדדום. דער קאָנדוקטאָר מיט די שפּאַקולן אַראָפּגערוקט צום
שפּיץ־נאָז האָט שוין, ווייזט אויס, זיך געגרייט צו פֿאַרמאַכן די טיר. ער האָט
זיך געטאָן אַ קווענקל און מיט אַ צוואַנג אויסגעבויערט אין טעוועלע צוויי
לעכלעך. דער צוג איז געשטאַנען. אַ יונגערמאַן איז גע־לאָפֿן. אַ מיידל מיט
פּעקלעך האָט אויך געפּרוּווט לויפֿן, קאָמיש געשאָקלט מיט די היפֿטן. זי האָט
עוזר־העשלען דערמאָנט אָן אַ קו. ער האָט זי איבערגעיאָגט, איז איינגעשטיגן.
ער האָט געהאַלטן פֿאַר איר אָפֿן די טיר. דער יצר־טוב און דער יצר־הרע האָבן
זיך אין אים געראַנגלט. ער האָט סיי געוואָלט זי זאָל איינשטייגן, סיי געהאַט אַ קינ־
דישן פֿאַרלאַנג, אַז די רגע זאָל די באַן רירן און די נקבה זאָל בלייבן אָן אומ־
באַהאָלפֿענע... ער האָט זיך געשעמט מיט דעם דאָזיקן רשעות און איז געווען
גרייט איר צו העלפֿן. ס׳איז געווען איבעריק. דער צוג איז נאָך געשטאַנען קנאַפּע
צוויי מינוט. ער האָט זיך ערשט איצט אומגעקוקט איבערן וואַגאָן. די באַן האָט
זיך, אַפּנים, געלאָזט אויף אַ וויטער שטרעקע. אויף די פּאָליצעס זיינען גע־
לעגן פּעק, קוישן, זעק. די פּאַסאַזשירן האָבן שוין באַצייטנס געפּרוּווט כאַפּן
אַ דרימל. די בענק זיינען געווען פֿול באַזעצט. ס׳האָט זיך שוין דאָ געשפּירט

מיט דעם זיס־זויערלעכן ריח פֿון אונטערוועגנס און נישט־אויסגעשלאָפֿנקייט. עוזר־העשל האָט זיך אָוועקגעשטעלט ביים פֿענסטער. ווי מאָדנע ס'אַרבעט די קייט פֿון קויזאַליטעט! ער איז ערשט געקומען קיין וואַרשע און ער פֿאָרט שוין ווייטער. ווער ווייסט? אפֿשר וועט ווידער דויערן פֿינף יאָר? אַלץ איז מעגלעך. אַשטייגער ווען ער קריגט אין אָטוואָצק אַ בלוט־שטורץ און מ'נעמט אים אַריין אין אַ סאַנאַטאָריום... וואָסערע אומזיניקע געדאַנקען! וואָס וואָלט געווען ווען ער גייט אין וואַלד און טרעפֿט דאָס אָפּיצירל, וואָס האָט אים היינט געשלאָגן? יענער איז אומבאַוואָפֿנט און ער, עוזר־העשל, האָט ביי זיך אַ רע־וואָלווער. וואָלט ער אים דערשאָסן? דאַרף מען אָנווענדן דעם לא תרצח אין אַזוינע פֿאַלן? די עשרת־הדברות זיינען בכלל נישט דעפֿינירט. פֿאַרוואָס מעג מען הרגענען אין אַ מלחמה? פֿאַרוואָס האָבן די יידן געמעגט אומברענגען די זיבן אומות? ווי לאַנג ס'איז נישטאָ קיין אינטערנאַציאָנאַלע געבורט־קאָנטראָל, איז דער לא תרצח אַן אוטאָפּיע. דער וואָס האָט געזאָגט לא תרצח, האָט אויך געדאַרפֿט זאָגן: לא תוליד...

דער צוג האָט גענומען גיין. עוזר־העשל האָט אַרויסגעקוקט אין דרויסן. אַ שפּעט־נאַכטישע שטאָט, פֿאַרשלאָפֿענע פֿאַבריקן, הייזער, פּלעצער. וואָס וועט אַבראַם זאָגן, אַז ער'ט נישט צוריקקומען? אָט איז די ווייסל. ווי מאָדנע די לאַמטערן שפּיגלען זיך אין וואַסער: ווי יאָרצייט־ליכט. די ווייסל טוט דאָס איריקע. זי פֿליסט פֿון קראָקע קיין דאַנציק. ס'איז איר אַלץ איינס: קאַפּיטאַליזם, באָלשעוויזם, רוסן, דייטשן, פּאַדאַרעווסקי, פּילסודסקי, קריסטן, יידן... וואָס טוט איצט הדסה? אָנט זי, אַז ער קומט צו איר? אפֿשר האָט זי גראָד היינט באַשלאָסן אים אַרויסצורייסן פֿון זכרון? אפֿשר האָט זי געסט? אפֿשר האָט זי אַ געליבטן? אַלץ איז מעגלעך, אַלץ איז מעגלעך. אויב צייט איז נישט מער ווי אַן אָנשויאונגס־פֿאָרעם, באַשטייט די געשיכטע אין מישן די בלעטער פֿון אַ בוך, וואָס איז שוין לאַנג אָנגעשריבן... ווען כ'וואָלט אַמוויניקסטן געהאַט אַ ריין נאָז־טיכל! ווען כ'וואָלט מיך כאָטש געהאַט אָפּראַזירט! זיי האָבן פֿיינט צו קושן אַ שטעכיקע מאָרדע...

דער לאָקאָמאָטיוו האָט געריטשעט ווי אַן אָקס, געשפּיגן מיט רויך. קנוילן פּאַרע זיינען געלאָפֿן. מחנות פֿונקען האָבן זיך געוויגט, ווי פֿאַלנדיקע שטערן. אַ גוי האָט זיך געבייזערט, געמרוקעט, געשאָלטן יידן. זשידי! זשידי! — די ווערטער האָבן זיך געשאָטן פֿון אַלע מיילער. וואָס זיינען זיי אַזוי בייז, די פּאָ־ליאַקן? וואָס האָבן די יידן זיי געטאָן? אין אַלץ זיינען זיי שולדיק: וואָס דאָס געפּעק וואַקלט זיך, וואָס דאָס גאַז־לעמפּל צאַנקט, וואָס דאָס אָפּטריט איז פֿאַר־נומען. שווייג שטיל, דו ממזר פֿאַרשאָלטענער! — האָט אַ גויע געשריגן צו אַן עופֿעלע אין אַ לאַנג קישן. — נאָ זויג! פּראָשען פּאַני, אפֿשר טוט אים ווי ס'בייכעלע? אפֿשר פֿילט אים צווישן די פֿיסלעך? מ'דאַרף אָנשיטן קראָכמאַל. די מאַמע האָט נישט געענטפֿערט. זי האָט געהאַלטן די אָנגעקוואָלענע ברוסט און געגעבן. ער בייסט די ציצקע, דער הינטישער זון...

ווי גיך דער צוג פֿליט! ער היפּערט אַלץ אַדורך: מיעדזעשין, פֿאַלעניץ, מיכאַלין שווידער אָט איז שוין אָטוואָצק. דאָס גס פֿון קפֿיצת־הדרך... עוזר־

העשל וויל אויסשטייגן, נאָר די טיר עפֿנט זיך נישט. העי, שטופּ אַביסל שטאַר־קער! יידישע הענט!... די טיר האָט זיך געעפֿנט. ער איז אַפּגעשטיגן. האָט ער עפּעס פֿאַרגעסן? גאָרנישט פֿאַרגעסן. אין דער פֿינסטער האָבן געגלימערט לאַמטערן. זיי האָבן געוואָרפֿן געלע נעצן אויפֿן זאַמד. די לופֿט האָט געשמעקט מיט סאָסנע, רויך, שווינדזוכט. וויפֿל מענטשן שטאַרבן דאָ יעדן טאָג! יעדע כאַנאַטאָריע האָט איר מתים־שטיבל. עוזר־העשל האָט זיך געפֿרעגט אויפֿן וועג קיין שווידער. מ׳האָט אים געהייסן זיך פֿאַרנעמען לינקס, צו דער וואַרשעווער גאַס. פֿאַרוואָס הייסט עפּעס פּישעלעס ווילִיע ראַזקאָש? ער גלויבט אויך אין פֿאַרגעניגן?... ער האָט עמעצן אָפּגעשטעלט. וואו געפֿינט זיך דאָ די ווילִיע ראַזקאָש? קיין ענטפֿער. טויב, אָדער שטום? הדסה שלאָפֿט שוין אוודאי. וואָס פֿאַר אַן אַוואַנטורע! כ׳זאָל נאָר נישט זיין אימפּאָטענט. וואָס פֿאַר אַ טראַגי־קאָמעדיע: אַן אימפּאָטענטער ליבהאָבער. כ׳טאָר וועגן דעם נישט טראַכטן. די מחשבה אַליין איז געפֿערלעך. פֿאַרוואָס זאָל דער געדאַנק וועלן זיך אַליין סאַבאָטירן? וואָס איז דער גרונד פֿון דעם דאָזיקן דואַליזם? פֿאַרוואָס שיינט נישט די לבנה? ס׳איז דאָך, דוכט זיך, אין מיטן חודש? איז דאָס נאָך אַטוואַצק? איז דאָס שוין שווידער? וואו איז די גרענעץ? פֿאַרוואָס הענגען זיי נישט אַרויס קיין לאַ...פּן פֿאַרן איינגאַנג?

ער איז געבליבן שטיין פֿאַר אַ טירל. אויבן האָט געהאַנגען אַן אויפֿשריפֿט. זאָל דאָס זיין ראַזקאָש? דער ערשטער בוכשטאַב איז זיכער אַן R אָדער אפֿשר איז עס אַ K. ווען כ׳וואָלט אַמווייניקסטן געהאַט שוועבעלעך. ס׳לויכט זיך אויבן. ס׳מוז זיין הדסהס שלאָפֿצימער. איז די פֿורטקע אָפֿן? יאָ, אָפֿן. וואו בילט דאָס דער הונט? נישט דאָ. מ׳קאָן מיך נאָך אָננעמען פֿאַר אַ גנב. מ׳וועט מיך נאָך אַרעסטירן פֿאַר וועלן באַגנבענען פּישעלעס ווילִיע... ס׳האָט זיך אים מיט אַמאָל דערמאָנט די נאַכט ווען ער האָט זיך אַריבערגעשוואַרצט איבער דער עסטרייַ־כישער גרענעץ. ער האָט האַלב געעפֿנט די פֿורטקע און געטאָן אַ רוף:

— הדסה!

אין דעם צימער אויפֿן גאָרן האָט דאָס ליכט זיך געטאָן ווי אַ שאָקל. ס׳איז דאָ! ס׳איז זי! מיר׳ן באַלד זען צי כ׳האָב אינטואיציע. ער האָט אָפּגעוואַרט אַ ווייל און נאָך אַמאָל גערופֿן:

— הדסה!

ער האָט דערהערט אַ ברומעניש, אַ קלאַפּעניש, און פֿון ערגעץ איז אָנגע־לאָפֿן אַ באַן. די פּראָזשעקטאָרן פֿון לאָקאָמאָטיוו האָבן געוואָרפֿן זיילן ליכט אויף דער ווילִיע. ער האָט אַ ווייל דערזען אַלץ ווי אויף אַן עקראַן: דאָס הויז, די וועראַנדע, די וועגלעך און שטעגלעך, וואָס האָבן געפֿירט צווישן בלומען־בייטן, די נידעריקע סאָסנעס באַצייכנט מיט ווייסע נומערן. ער האָט דערזען די באַלויכטענע שילד. יאָ, ס׳איז ראַזקאָש. דער צוג איז אַוועק. ס׳האָט געטאָן אַ קנאַק און ס׳איז געוואָרן חושך. פֿודערוויטנס האָט זיך דורכגעריסן אַ קוויטש, ווי פֿון אַ משחית, וואָס האָט אָפּגעטאָן אַ שמד־שטיקל און איז נעלם געוואָרן אין דער נאַכט.

—◆—

קאַפּיטל ניין און דרייסיק

רויזע פֿרומעטל האָט יעדן טאָג פֿאַרגאָסן טרערן אויף די בלעטער פֿון קרבן־מנחה־סידור, געבעטן דעם אַלמעכטיקן גאָט, ער זאָל צוריק ברענגען דעם איידעם אירן, דעם שאַרלאַטאַן, וואָס האָט געלאָזט די טאָכטער אַן עגונה, דער הולטאַי זאָל זי גטן, און זי זאָל אָנקריגן דעם רעכטן זיווג. איידל איז שוין געווען אַ ווייבל נאָך די דרייסיק. זי האָט נאָך רעכט נישט געהאַט געלעבט. רויזע־פֿרומעטל האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּחד, די טאָכטער זאָל, חלילה, נישט קראַנק ווערן פֿון האַרץ־דריקעניש און פֿון דעם יאָך, וואָס איז געלעגן אויף איר האַלדז. צו פֿאַרדינען פֿאַר זיך און פֿאַרן קינד, האָט זי געפֿירט ביים פֿעטער, ר׳ וואָלף־הענדעלס, די ביכער, אַכטונג געטאָן אויפֿן באַלעבאַטישקייט. יעדן פֿרימאָרגן האָט זי דאַווידעקן געפֿירט אין קינדער־היים. נאָכמיטאָג איז זי געקומען אים אָפּנעמען. אַזאַ געטרייע מאַמע האָט רויזע־פֿרומעטל נאָך נישט באַגעגנט. אַז ער האָט געטאָן אַ הוסט, איז איידל גלייך געלאָפֿן צום דאָקטאָר. זי האָט אין אים אַריינגעשטופּט דאָס עסן און ס׳זיינען צוליב דעם אַרויסגעקומען געשרייען. רויזע־פֿרומעטל האָט נישט געקאָנט ליידן די הייניטיק־מאָדישע גענג.

— וואָס איז דאָס פֿאַר אַ שטאָפּעניש, צו מיינע שונאימס קעפּ? — האָט זי געטענהט. — וואָס איז ער? להבדיל אַ קאַפּהאָן?

— אַז מ׳וועט אים נישט שטאָפּן, וועט ער אויסוואַקסן אַזאַ העלד ווי זיין פּאַפּאַ — האָט איידל געענטפֿערט.

— זיין טאַטע איז געזונט אייזן.

— אַז מ׳איז געזונט, קאָן מען נישט זיין אַזוי פֿאַרקריפּלט...

איידל האָט זיך כּסדר געשראָקן, אַז דאַווידעק איז געבוירן אַ שלאָפֿער. פֿאַר זיינע פֿינפֿטהאַלבן יאָר, איז ער געווען הויך, אָבער הויט און ביין. אַ העלדזעלע האָט ער געהאַט אַ שמאָלס, אַ קאָפּ — אַ גרויסן. געגעסן האָט דאָס ווי אַ פֿליג, אָבער קשיות האָט ער געפֿרעגט פֿון אַ גאון. די גרויסע בלויע אויגן האָבן שטענדיק געגאַפֿט ערגעץ ווייט אַוועק, אויף יענער זייט פֿענסטער, איבער די דעכער. יעדעס צווייטע וואָרט איז געווען: דלאַטשעגאָ, פֿאַרוואָס.

— דלאַטשעגאָ וואוינט דער טאַטוש אין רוסלאַנד? פֿאַרוואָס קומט ער נישט קיין וואַרשע?

— דלאַטשעגאָ זינגען בעטלערס אין הויף? פֿאַרוואָס גייען זיי נישט אַרבייטן?

— דלאַטשעגאָ טראָגט די באָבע אַ שייטל און די מאַמושאַ די אייגענע האָר?

איידל האָט אים אַלץ פֿאַרענטפֿערט, נאָר ער האָט געהאַט אַלץ נייע פֿרעגענישן. ווען אַ פֿויגל זאָל פֿליען אייביק אין איין זייט, וואוהין וואָלט ער פֿאַרפֿלויגן? ווען מען זאָל גראָבן אין דער ערד הונדערט יאָר, וואָס וואָלט מען געפֿינען? גאָט האָט באַשאַפֿן די וועלט, אָבער ווער האָט באַשאַפֿן גאָט? פֿאַרוואָס טאָר מען נישט הרגענען אַ מענטש און מ׳מעג צעשניידן אַ פֿיש?...

דער שטיף־זיידע, ר׳ וואָלף־הענדעלס, האָט געפּרוווט פֿאַרענטפֿערן דעם יינגלס

שאלות על־פּי תּורה. ער האָט אים געלערנט דאַווענען, אים געקויפֿט אַ לייב־סערדאַקל, אים דערציילט די מעשיות פֿון חומש. די באָבעשי האָט אים אָנגעזאָגט, אַז ס׳איז נישט געזונט צופֿיל אַריינצוקלערן. מ׳קאָן נאָך אַראָפּ פֿון זינען. איידל האָט אים באַצייטנס געגעבן וויסנשאַפֿטלעכע ענטפֿערס. אַלץ האָט זיך אַנטוויקלט: די זון, די ערד, די חיות, די מענטשן. דער פֿעטער לעאָן, דער דאָקטאָר, האָט מיט אים געשמועסט ווי מיט אַ דערוואַקסענעם. ער פֿלעגט אים יעדעס מאָל ברענגען אַ פּאַק מיט שפּילעכצער און אים דערציילט וועגן באַנען, עראָפּלאַנען, לאַבאָראַטאָריעס. אָבער כאָטש אַלע האָבן צו אים גערעדט, איז געווען קלאָר, אַז די דערוואַקסענע האַלטן פֿאַר אים סודות. וויפֿל מאָל ער פֿלעגט רעדן מיט דער באָבען וועגן זיין טאַטוש, האָט זי באַקומען רויטע אויגן און גענומען שנייצן די נאָז. דער הויף, ווידער, איז געווען פֿול מיט שלעגער, שנאָרער, גנבים, אונטערלעקער, וואָס האָבן אַרויסגענומען געלט פֿון די קעשענעס, צוגעלקחנט שפּילצייג. די יידישע ייִנגלעך האָבן זיך געשלאָגן מיט שקצימלעך. ער, דאַווידעק, האָט אויסגעמיטן די מלחמות. ער איז באַלד געוואָרן פֿלאַמיק־רויט און דערשוויצט. דאָס היטל איז אים אַראָפּגעפֿאַלן. די טרערן זיינען אים אָנגעלאָפֿן אין די אויגן. ער האָט געזאָגט דעם זיידן, אַז ווען ער וועט אויפֿוואַקסן און ווערן אַ זעלנער, וועט ער מיט דער ביקס דערשיסן אַלע שקצים. ר׳ וואָלף הענדעלס האָט זיך צעלאַכט.

— נאַרעלע, ביז דו׳סט אויפֿוואַקסן, וועט קומען משיח.

— וואָס וועט טאָן משיח?

— אַלע יידן וועלן אַוועקפֿליען אויף אַ וואָלקן קיין ארץ־ישראל. די רשעים וועלן איינעמען אַ מיתה משונה.

— זאָל ער שוין קומען!

— ער וואָלט געקומען, נאָר יידן זיינען זינדיק. מ׳דאַוונט נישט. דו אַליין פֿאַרגעסט אָנצוטאָן דעם טלית־קטן.

— די ייִנגלעך לאַכן.

— זאָלן זיי לאַכן. אַ ייד דאַרף זיך נישט שעמען.

— דער פֿעטער הויבט שוין אָן מיטן טלית־קטן? — האָט איידל זיך אַריינגעמישט. — מ׳קאָן זיין אַ ייד אָן אַ טלית־קטן!...

איידל האָט גענומען דאַווידעקן און אַוועקגעפֿירט צו זיך אין שטיבל. מ׳האָט דעם קינד צופֿיל געדרייט אַ מוח. דער שטיף־זיידע האָט אים געוואָלט מאַכן פֿאַר אַן אָרטאָדאָקס. די באָבע האָט אים דערציילט מעשיות פֿון שבט מוסר. די דינסט, יאַדזשאַ, האָט אים געפּאַשעט מיט געשיכטעס פֿון יעזוסן און אַלערליי הייליקע. דער פֿעטער לעאָן האָט אין אים געפּרוּווט איינפֿלאַנצן סקעפּטיציזם. פֿון צופֿיל גריבלען זיך האָט ער געליטן פֿון שלעכטע חלומות. וויפֿל איידל האָט אים נישט איינגעגעבן מעדיצינען מיט אייזן, סטריכנין, איז ער געבליבן בלאַס. ער האָט זיך געהאַלטן אין איין פֿאַרקילן. ער האָט צו־אָפֿט באַקומען היץ. ער האָט צו־פֿרי אָנגעהויבן זיך שעמען פֿאַר מיידלעך. דאָס אַלץ האָט געוויזן, אַז מען האָט אים שלעכט אויפֿגעצויגן. אָבער ווי האָט זי, איידל, אים געקאָנט אויסהיטן? די שטוב איז אַ רשות־הרבים.

— קום אַהער, דאַווידעק, אוצר מיינער, לאָמיר זיך שפּילן.
— אין וואָס? ס׳איז מיר לאַנגווייליק.
— אין אַ באַן.
— אַך, ס׳איז נישט קיין אמתע באַן.
— כ׳על דיר לייענען אַ מעשהלע.
— די מעשהלעך זיינען ליגן.
— וואָס־זשע ווילסטו?
— כ׳וואָלט שוין געוואָלט זיין אַ דערוואַקסענער. כ׳וויל פאָרן צום טאַטוש...

דאַווידעק האָט אַרויסגענומען פון שויבן־שענקל אַ באַנד פון אַרגעלבראַנדס ענציקלאָפּעדיע, גענומען בלעטערן. ער האָט ליב געהאַט צו זען די מענטשעלעך. דערנאָך האָט ער אַרויסגענומען פון שופלאָד פאַרבן און זיך אַוועקגעזעצט מאָלן. ער האָט אויפגעמאָלט הייזלעך, פערד און וועגעלעך, פעלדער און וועלדער, וואָס ער האָט געזען פאַראַיאָרן פון וואַגאָן, אויפן וועג קיין שווידער. איבער אַלעמען איז געשטאַנען אַ צונטער־רויטע זון און געוואָרפן שפּיזיקע שטראַלן. איידל האָט זיך נישט געקאָנט אויסוואונדערן פון זיין טאַלאַנט. די פערד און די מענטשן זיינען איר פאָרגעקומען לעבעדיק. אויף די צווייגן פון די ביימער זיינען געשטאַנען פייגעלעך. פון קוימען האָט זיך געקרייזלט אַ רויך. פון וואַנען האָט אַזאַ שוואַלב געוואוסט אַזוינע זאַכן?...

איידל איז געשטאַנען און געקוקט ווי ער טינקט דעם פענזל, מישט די קאָלירן. דאָס הענטעלע האָט זיך געפּאָרעט מיט אַרטיסטישער געניטשאַפט. ער האָט אָנגעהויבן עפּעס, וואָס האָט איידלען אויסגעוויזן ווי אַ שמירעריי, נאָר מיט אַמאָל זיינען די ליניעס און פלעקן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פערד, חזירים, פויערן, כאַטעס. איידל האָט געהאַט אַ פאַרלאַנג אים אויסצוקושן יעדעס גליד. זי וואָלט קיינמאָל נישט געוואָרן מיד פון צערטלען אים, סמאַטשקען, לעקן, קיצלען. זי האָט אָבער געוואוסט פון די פּעדאַגאָגישע ביכער, אַז ס׳איז נישט גוט אַרויסצואווייזן צופיל ליבשאַפט. ס׳שוואַכט אָפּ. ס׳נעמט־צו די אַמביציע. זי האָט געוואָלט, ער זאָל אויסוואַקסן הויך, ברייט־פּלייציק, געזונט, אָן נערוון. זי האָט איצט געפליסטערט די אייגענע ווערטער, וואָס די מאַמע אירע פלעגט צו זאָגן, ווען זי, איידל, איז געווען אַ קליין מיידעלע.

— זאָלסט מיינע ביינער איבערלעבן!
— כ׳זאָל זיין אַן אָפּלייזער פאַר דיין מינדסט נעגעלע!...
— מאַ, וואָס זאָגסטו? — האָט דאַווידעק געפרעגט אַ נייגעריקער — דו רעדסט צו זיך אַליין!...

ער האָט זיך צעלאַכט און צעהוסט. די פאַרבן זיינען אַראָפּגעפאַלן, דאָס וואַסער אין שעלכל האָט זיך אויסגעגאָסן. ער זאָל נישט וויינען, האָט איידל זיך אַוועקגעשטעלט אויף אַלע פיר.

— ווילסט אפשר רייטן אויף מיר ווי אויף אַ פערד?
— כ׳בין נישט צו שווער?
— ניין, טייבעלע, נישט פאַר מיר!...

קאַפּיטל פֿערציק

1

אין פֿינקלס דירה אויף דער פֿראַנציסקאַנער גאַס האָט מען געמאַכט שבת. דינהלע האָט אָװעקגעטראָגן דאָס טשאָלנט צום בעקער, אױסגעצװאָגן מיט אַ געדיכט קעמל די עלטערע קינדער, טעמערלען און ירחמיאלן. פֿינקל האָט אין מיטל־שטוב געדעקט דעם טיש, אָנגעטריפֿט ליכט אין זיבן לייכטער, זילבערנע און מעשענע. פֿינקעל האָט געבענטשט צוויי ליכט, פֿאַר זיך און פֿאַר עוזר־העשלען, דינהלען — פֿינף: פֿאַר זיך, מנשה־דודלען, טעמערלען, ירחמיאלן און דעם פּיצעלע, װאָס האָט געהייסן נאָכן זיידן, עליו השלום: דנ׳לע. אויף דער קיך איז שוין געשטאַנען גרייט די יויך מיט רייז און צוקער־באָבעס, דאָס שטיקל רינדערנס, דאָס מייערן־צימעס. אין אַ לאַנגן טעלער האָבן זיך געקילט די פֿיש, אַרומגענומען מיט ציבעלע און פּעטרושקע. אַקעגן די ליכט האָט מען אַװעק־געלייגט צוויי חלות, איבערגעדעקט מיט אַן אױסגעהאַפֿטן טישטוכל. דער־נעבן איז געלעגן אַ מוציא־מעסער מיט אַ פּערלמוטערנער שטיל. אויף דער קלינג איז געװען אױסגעגראַװירט: שבת קודש. אין מיטן איז געשטאַנען אַ קאַראַפֿינקע ראָזשינקע־װיין און אַ קידוש־בעכערל. ס׳איז דערויף געװען אויס־געקריצט די כּותל־מערבי. פֿינקל און דינהלע האָבן געלעבט בצמצום. מ׳האָט זיך אױסגעהאַלטן דערפֿון, װאָס דינהלע האָט גענייט אויף אַ מאַשין און פֿון דעם אײדעמס, מנשה־דודלס, אַ מלמדות. אָבער דעם שבת האָט מען נישט פֿאַרשעמט. אַ שטיק פֿאַר ליכט־צינדן האָט פֿינקל אָנגעטאָן דאָס זיידענע קאַפּ־טיכל, די בלוזע מיט די ברייטע אַרבל, אַ קלייד מיט בלומען, װאָס איז איר גע־בליבן פֿון דער חתונה. דינהלע האָט אַרומגעבונדן דאָס שייטל מיט אַ סאַמעטל. ביידע װייבער האָבן אָנגעצונדן די קנויטן, געמאַכט די ברכה, פֿאַרשטעלט די אויגן און געזאָגט אַ תּחינה, װאָס איז איבערגעגאַנגען פֿון מאַמע צו טאָכטער, דור־איין, דור־אויס: גאָט געאַכפּערטער, באַשיץ דיין דינסטמויד, מיין מאַן, די קינדערלעך פֿון אַלדאָס בייז. אין זכות פֿון די שבת־ליכט, װאָס איך טו צינדן פֿאַר דיין כּבוד װעגן, באַלויכט אונדז מיט דיין הייליק ליכט, לייטזעליק אונדזער שבת און די װאָכן־טעג, גיב אונדז אַלעמען געזונט און פּרנסה, עושר און כּבוד, כּוח צו האַלטן דיינע געבאָטן. שיק אײַנגיכן משיח בן דוד, ער זאָל אונדז אויס־לייזן במהרה בימינו אמן סלה.

אין דער צייט, װאָס די װייבער האָבן געבענטשט ליכט האָט מנשה דודל זיך אָנגעקליידט אין די שבתדיקע מלבושים. אַ העמד, גאַטקעס און אַ טלית־קטן האָט ער געהאַט איבערגעטאָן אין מקווה. איצט האָט ער אַרויפֿגעצויגן די צע־ריסענע אַטלאַסענע קאַפּאָטע, דאָס אױסגעקראָכענע שטריימל, אַרומגעגאַרטלט די לענדן מיט אַ גראָבן גאַרטל. פֿון יוצא־װעגן האָט ער נאָך פֿריער געהאַט אָפּ־געפּוצט די יאָכטענע שטיװל מיט שװאַװאַקס. מנשה־דודל — אַ קליינער, אַ ברייט־בייניקער, מיט אַ רויטע באָרד, געלע פּאות, צו־גרויסע הענט און פֿיס

פאַר זיין נידעריקער וואוקס — האָט בחורוויז געלערנט יורה דעה, געוואָלט ווערן רב. צוליב דער מלחמה האָט ער נישט באַקומען קיין היתר־הוראה. דערצו איז ער אין וואַרשע געוואָרן אַן אומאַנער חסיד און אומאַנער חסידים האָט מען נישט אויפֿגענומען פֿאַר קיין רבנים. ער האָט זיך געפּאַרעט מיט די בגדים און אונטערגעטענצלט. ער האָט געמורמלט, געשמייכלט און מיט אַמאָל געטאָן אַ רוף:

— מ׳טאָר זיך נישט מייאש זיין! קאָ׳ יאוש איז גאָרנישט פֿאַראַנדען!...

— טאַטעליו, וואָס שרייסטו? — האָט געפֿרעגט מיט אַ שטומפּיק קולכל ירחמיאלכל, אַ ייִנגעלע פֿון דריי יאָר, אין אַ געל קאַפּעלע, מיט אַ פּאָר צע־לאָזטע פּאות איבער אַ שמאָל פּנימל.

— כ׳זאָג, מ׳דאַרף זיין בשמחה! טאַנץ, ייִנגעלע, האָפּסע! פּאַטש מיט די הענטעלעך! שמחה איז גובר אַלע קליפּות!

— וואָס פּלאַפּלט ער צום קינד? — האָט דינהלע אַ רוף־געטאָן פֿון שלאָף־שטיבל. — ווילסט אים שוין אויך מאַכן פֿאַר אַ טויטן חסיד?

— נו, איז וואָס? אַלע נשמות זיינען געשטאַנען אויפֿן באַרג סיני. קטן וגדול שם הוא. קום אַהער, ירחמיאלכל, זינג דעם רבינס ניגון:

לאָמיר ניש׳ פֿרעגן נאָכן אַלטן,
לאָמיר טאַנצן ביז צום באַלקן!...

פֿינקל איז אַריין אין קיך.

— כ׳לעבן, מנשה־דודל, מאַכסט דיך נאַריש. ס׳איז דאָך אַ שוואָלב. ער׳ט נאָך האָבן צייט צו פּראַוועון חסידות.

— שוויגער, ס׳איז נישטאָ קאָ׳ צייט. ס׳איז עיקבתא דמשיחא. זאָג, קינ־דעלע:

אדם שחטא,
זאָל ער האָבן חרטה!...

פֿינקל האָט געקוקט אויף דעם איידעם האַלב־מיט־חוזק, האַלב־פֿאַרחי־דושט, געלאַכט מיט אַן אַן־ציינ־יק מויל. אין די פֿאָר יאָר האָט זי זיך איינגע־בויגן, געוואָרן איינגעשרומפּן ווי אַ זקנה. די נאָז איז געוואָרן שפּיציק, דאָס מויל — איינגעפֿאַלן, די באַקן — פֿול מיט נעצן קנייטשלעך. צו קבלת־שבת האָט זי אָנגעטאָן אַ פּאָר מעשענע שפּאַקולן, אַ ירושה נאָך דער מאַמען, עליה השלום. דינהלע איז אַריינגעקומען פֿון שלאָף־שטיבל מיט אַן עופּעלע אויפֿן אָרעם און מיט אַ באַנד צו פֿאַרפֿלעכטן אין טעמערלס צעפּעלעך. טעמערל, אַ מיידעלע פֿון אַ יאָר פֿינף, האָט געהאַט אַ קאָפּ געלע האָר, אַ ברייט נעזל, אַ פֿול פּנים זומער־שפּרענקעלעך. אין רעכטן הענטל האָט זי געהאַלטן אַ שטיקל אייער־קיכל. זי האָט געשריגן:

— יאָך וויל ניש׳ די שוואַרצע באַנד! יאָך וויל די רויטע!...

אַן גענומען אונטערשפּרינגען און זיך רוקן אויף הינטערווײלעכץ.

מיט אַמאָל האָט זיך געעפֿנט די טיר און עמעץ האָט אַרײַנגעשטעלט אַ וואַליזע. דינהלע איז געוואָרן ווײַס.

— מאַמע, טו נאָר אַ קוק!

פֿינקעל האָט געטאָן אַ קוק, געוואָרן מבולבל. עוזר־העשל איז אויך גע־בליבן שטיין אַ צעמישטער. די ערשטע רגע האָט ער געמיינט ס׳איז די באָבע. ער האָט זיך אָבער באַלד דערמאָנט, אַז די באָבע איז טויט.

— קינד מײַנס! געוואַלד!...

— מאַמע!...

— דינהלע!

— עוזר־העשל!

— שלום עליכם! ברוך הבא! איך בין מנשה־דודל! עד־עד, אַרײַנגע־פֿאַלן גלײַך אין שבת!

— טעמערל, דאָס איז פֿעטער עוזר־העשל! דאָס איז ירחמיאלכל, נאָכן יאַנעוואַר זיידן. דאָס איז דנ׳לע!...

עוזר־העשלען האָט זיך אַוועקגעשטעלט אַ נעפּל פֿאַרן בליק. ער האָט גע־קושט די מאַמען, די שוועסטער, די קינדער, דאָס פּיצעלע. דינהלע האָט אָנגע־נומען די וואַליזע, נאָר פֿינקעל האָט אויף איר אָנגעשריגן:

— וואָס טוט זיך מיט דיר? ס׳איז מוקצה!

— ווי איז מיר, כ׳ווייס שוין גאָרניש׳ וואו כ׳בין אין דער וועלט! אַזוי אומגערעכט!...

— ווייסטו וואָס? קום מיט דאַוונען — האָט מנשה־דודל זיך אָנגערופֿן.

— ס׳שטיבל איז דאָ אויפֿן הויף. דיין זיידע, זכרונו לברכה, פֿלעגט דאָ דאַ־ווענען...

מנשה־דודל האָט געשמייכלט, געוויזן אַ מויל שיטערע, שוואַרצלעכע ציין, אַ בטלנות, וואָס עוזר־העשל האָט שוין געהאַט פֿאַרגעסן, איז אים גע־לעגן אויסגעגאָסן אויפֿן דיקלעכן פּנים. אין דער צעפֿליקטער זשופּיצע, אומ־געלומפּערטע שטיוול, אויסגעצופּטן שטריימל, האָט ער אויסגעזען ווי אַ פֿאַר־שטעלטער. דינהלע האָט זיך פֿאַרקרימט.

— הויבסט שוין אָן? ער׳ט דאַוונען אין דערהיים.

— וואָס טו איך אים? כ׳וויל אים מיטנעמען אין אַ מקום־קודש. מ׳דאַרף ניש׳ ביי זיך אַראָפּפֿאַלן. איין מצווה איז שקול קעגן מילי־מיליאָסן עברות!...

— ער איז פֿון די טויטע חסידים — האָט דינהלע אַ זאָג געטאָן נאָך אַ קווענקלעניש. — האָסט אפֿשר געהערט פֿון זיי?

— יאָ, די בראַצלאַווער.

— נו, זעסטו! דער רבי איז מפֿורסם אויף דער גאַנצער וועלט. פֿאָלג מיך, קום דאַוונען. ווייסטו וואָס? לאָמיר כאַפּן אַ טענצל.

— ביזט חסר־דעה? — האָט דינהלע זיך צעשריגן. — ער׳ט מיינען ביסט משוגע.

— וואָס איז ס'משוגעת? מ'טאָר נישט זיין בעצבות. מרה שחורה איז עבודה־זרה!...

מנשה דודל האָט אויפגעהויבן דעם דוימען און דעם ווייז־פינגער, געטאָן אַ קנאַק. ער האָט אויסגעשטרעקט אַ פוס, זיך געגומען וויגן אין דער ברייט. דינהלע האָט אים קוים אַרויסגעפּטרט פון שטוב. פינקעלס פנים האָט סיי גע־לאַכט, סיי געוויינט.

— אַז איך האָב דאָס דערלעבט! געלויבט השם יתברך!...

— מאַמע, וויין נישט, ס'איז שבת! — האָט דינהלע זי געוואָרנט.

— נו, נו, ס'איז פון פרייד.

— קינדערלעך, כ'האָב איך געבראַכט מתנות. דינהלען אויך. דיר, מאַ־מע, אויך.

— חלילה, נישט איצט. נאָך שבת.

טעמערל האָט אַריינגעשטעקט אַ פינגער אין מויל, זיך פאַרשעמט, זיך אָנגעהאַלטן אין אַ פאַלע פון דער מוטערס קלייד. ירחמיאלכל איז צוגעלאָפן צום קיך־שענקל, אַרויסגעגראַבלט אַ לעפל. דאָס קינפעט־קינד, וואָס האָט די גאַנצע צייט געשוויגן און געקוקט מיט אַ פּאָר תמימותדיק־העלע אויגן, האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן צו־גרויסן קאָפּ, זיך צעוויינט. דינהלע האָט אים איינגעשטילט.

— נו, שאַ, דנ'לע, שאַ! דער פעטער ט'דיר געברענגט אַ בייגעלע! שאַין, שאַין, בייגעלע, ליו־ליו־ליו!

— ס'איז נעבעך הונגעריק. גיב אים די ברוסט.

דינהלע האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף דעם ראַנד אייזערנעם בעטל, נעבן דער צוגעדעקטער ניי־מאַשין, זיך געפּאַרעט מיט דער בלוזע. פינקל האָט אָנגענומען עוזר־העשלען ביים האַנט־געלענק.

— קום אַריין. לאָמיך דיר נאָר אָנקוקן!

זי האָט אים אַריינגעפירט אין מיטל־שטוב, פאַרמאַכט די קיך־טיר. זי איז געשטאַנען נעבן אים אַ קליינע, אַן איינגעשרומפּענע, אַרויפגעקוקט ווי צו אַ ריז. זי האָט אים געוואָלט אָפּשפּייען פאַר אַן עין־הרע, נאָר זי האָט זיך צוריק־געהאַלטן. טרערן זיינען גערונען פון די אויסגעוויינטע אויגן.

— וואָס עפּעס אַזוי שפּעט? ס'אַ בושה פאַר די שכנים.

— די באַן איז ערשט אָנגעקומען.

— נו, נו, זעץ דיך אַנידער. דאָ־אָ, אויף דער קאַנאַפּע. דיין מאַמע איז געוואָרן אַן אַלטע יידענע.

— אין מיינע אויגן ביסטו יונג.

— כ'בין אַלט געוואָרן פאַר דער צייט. וואָס ווייסטו וואָס דאָ האָט זיך אָפּגעטאָן? אַז מיר זיינען געבליבן לעבן, איז נסים ונפלאות. מיר'ן שוין דאָ געהאַט דייטשן, פּאָליאַקן, פון אַלע מינים. הונגער מיט שלאַפקייטן. מ'האָט געשלעפּט מענטשן אין באָד אַריין. מ'האָט נישט געקריגן קאַ' שטיקל ברויט. נאָר אַז ס'איז באַשערט, איז גאָרניש' פאַראַן.

די מאַמע האָט אַרויסגעקריגן פֿון ערגעץ אַ טיכל, אויסגעשנייצט די נאָז. עוזר־העשל האָט ערשט איצט אָנגעקוקט די שטוב. די ווענט זיינען געווען אָפּ־געריסן פֿון טינק. פֿון דעסאָן האָבן אַרויסגעקוקט די רויר־שטעקלעך. אויף דער קליידער־שאַנק זיינען געלעגן אָנגעהויפֿט אַ סך פֿאַרשטויבטע שאַכטלען. די טאָפּל־פֿענסטער זיינען נאָך אַלץ געווען פֿאַרשפּאַרט, ווי אין ווינטער, פֿאַרשטופּט אין די זוימען מיט וואַטע. ס'האָט געשמעקט מיט סאָדע, זייף, ווינדעלעך. די מאַמע האָט געעפֿנט דעם קרבן־מנחה־סידור, צוריק צוגעמאַכט.

— קינד מיינס, ס'איז שבת און ביסט ערשט געקומען. מיין שמחה איז אין לשער. כ'וויל דיך, חלילה, נישט מצער זיין. נאָר כ'קאָן פֿאַרט נישט שווייגן.

— וואָס האָב איך געטאָן?

— עוזר־העשל, מ'טאָר נישט אַזוי. אַז מ'האָט אין שטאָט אַ ווייב־און־קינד, קומט מען פֿריער צו זיי! ווייי איז מיר, קאָנסט נאָך אַפֿילו נישט דיין זינדעלע. ס'איז, קיין עין־הרע, אַ חכם, אַן אוצר!

— מאַמע, דו ווייסט, אַז — — — ס'איז צ'ישן אונדז אויס.

— דערווייל איז זי דיין ווייב!

די מאַמע איז געבליבן זיצן אַ פֿאַרשוויגענע. האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ אין דער לענג און אין דער ברייט.

— וואָס האָסטו צו איר? זי איז אַ וואויל ווייבל. געטריי — סכּנות נפֿשות! זי'ט זיך נעבעך געגוג אָנגעליטן! ווען דו וואָלסט געוואוסט וואָס זי האָט פֿאַר אונדז געטאָן, וואָלסטו פֿאַרשטאַנען די עוולה וואָס דו באַגייסט קעגן איר!

— מאַמע, כ'האָב זי נישט ליב.

— ס'קינד איז אוודאי נישט שולדיק! ווען זי זאָל וויסן, אַז ביסט דאָ, וואָלט זי זיך, חס ושלום, געעקט!...

די מאַמע האָט געעפֿנט דעם טאָוול, אויפֿגעמישט לכו נרננה. זי האָט גע־שעפּטשעט, געמורמלט, געטרייסלט מיטן געמבעלע. פֿון מאָל צו מאָל האָט זי איבערגעמישט אַ בלעטל. צום סוף איז זי צוגעגאַנגען צו דער מזרח־וואַנט. זי האָט זיך געבויגן איבער אַ באַנק, זיך געשאָקלט, געבוקט. ווי קליין זי איז גע־ווען, אַזוי גרויס האָט זיך אויפֿגעהויבן איר שאָטן. דער קאָפּ איז פֿאַרקראָכן צום סופֿיט. די פֿלעמלעך פֿון די ליכט האָבן געקנאַקט. דער חלב האָט געטריפֿט. לינקס האָט עוזר־העשל דערזען אַ ספֿרים־שענקל. דורך די שויבן האָבן אַרויס־געקוקט גמרות, משניותן, טורים, זוהרס. פֿון דער נאָענט האָט ער איבערגעלייענט אויף די רוקנס: ליקוטי מהר"ן, ליקוטי הלכות, ליקוטי תּפֿילות, נועם אלימלך, קדושת לוי, תּולדות יעקב יוסף. אויפֿן אויבערשטן פּאָך איז געשטאַנען אַ בשמים־ביקסל, אַן אתרוג־פּושקע מיט פֿלאַקס, אַ חנוכּל־לעמפּל. די מאַמע האָט זיך אויסגערוקט שמונה־עשרה.

— עוזר־העשעלע, אַז ביסט דאָ, זיי מקבל שבת. אויף מיר די עבירה!

און זי האָט אים צוגעטראָגן דעם סידור, וואָס זי האָט געקריגן אַ מתּנה פֿון דער שוויגער, עוזר־העשלס באָבע, די פֿרומע טעמערל.

2

פֿישעלע האָט געהאַט אַ מנהג, אַז פֿרייטאָג צוועלף אַזייגער בייטאָג האָט ער אָפּגעשטעלט די מסחרים. מ'האָט פֿאַרשלאָסן דאָס אייל־געוועלב, דעם מאַגאַזין, דאָס קאַנטאָר אויף דער פּשעכאָדניע. פֿישעלע איז פֿרי געגאַנגען אין מקווה. דערנאָך איז ער אַוועק אין ביאַלאָדרעוונער שטיבל און שוין געבליבן ביז נאָך קבלת שבת. ער האָט מעביר־געווען די סדרה, געלערנט חומש מיט רש"י מיטן מזרחי, אַריינגעקוקט אין רבינס ספֿר. אין הויף, אויף דער גזשיבאָווסקע נומער פֿינף, איז נאָך געווען אינדערוואָכן. שאַכערס האָבן אויסגערופֿן אַלטוואַרג, מוידן האָבן געטראָגן טשאָלנטער. אָבער פֿישעלע האָט שוין געהאַט אויף זיך די אַטלאַסענע קאַפּאָטע און דאָס סאַמעטענע היטל. מחמת די וואַליוטע האָט זיך געהאַלטן אין איין בייטן, ס'איז געוואָרן דאָ אַ האָסע און דאָ אַ בעסע, פֿלעגט טרעפֿן, אַז איטשעלע אַנשלס, פֿישעלעס לייב־מענטש, איז געקומען צו אים אין שטיבל אַריין פֿרעגן וואָס מ'זאָל טאָן: קויפֿן אָדער פֿאַרקויפֿן? נאָר פֿישעלע האָט אים נישט געענטפֿערט.

— נו־אָ, נו, — האָט ער געמורמלט. — עט!...

און פֿון דעם דאָזיקן שטום־לשון האָט איטשעלע אַנשלס פֿאַרשטאַנען וואָס צו טאָן.

נאָך קבלת שבת איז פֿישעלע געגאַנגען אַהיים און איטשעלע אַנשלס איז געוויינלעך מיט אים מיטגעגאַנגען. יסכה די דינסט, אַן עלטערע יידענע, פֿישעלעס אַ וויטע קרובה, האָט צוגעגרייט שבתדיקע מאָלצייטן פֿאַר ביידע מאַנסלייט. איטשעלע אַנשלס, אַ נידעריקער, אַ שוואַרצער, אַ קורצזיכטיקער, מיט אַ בערדל, וואָס איז פֿאַרקראָכן פֿון האַלדז איבער די באַקן־קישעלעך ביז די פּעך־שוואַרצע אויגן, איז שוין יאָרן געווען אַן אַלמן. פֿישעלע איז געווען געגליכן צו אַ גרוש. ביידע מאַנסלייט האָבן געמאַכט קידוש, געגעסן די סעודה, געשמועסט חסידות. פֿישעלע האָט געזונגען זמירות מיט אַ טריליק קולכל און איטשעלע אַנשלס האָט אים אונטערגעהאָלפֿן. געוויינלעך איז איטשעלע אַנשלס געבליבן נעכטיקן ביי פֿישעלען. ער איז געשלאָפֿן אין הדסהס בעט.

דאָסמאָל, ווען פֿישעלע און איטשעלע אַנשלס זיינען געקומען פֿון דאַווענען, האָט יסכה זיי אָנגעזאָגט אין קאָרידאָר, אַז די באַלעבאָסטע איז אין וואַרשע. איטשעלע אַנשלס האָט זיך אַ רוק געטאָן צוריק צו דער שוועל. ער האָט נישט געהאַט קיין חשק צו זיצן מיט דער נקבה ביי איין טיש. פֿישעלע איז געוואָרן צעמישט. ער האָט נישט געקאָנט באַנעמען וואָס זי איז עפּעס פּלוצלינג אַריינגעפֿאַלן און נאָך אויף שבת דערצו. אָבער באַלד איז ער געקומען צו זיך. ער האָט אַ צי געטאָן איטשעלע אַנשלס ביים אַרבל, אים נישט געלאָזט אַוועק.

— שוטה, וואָס אַנטלויפֿסטו? — האָט ער זיך אָנגעבייזערט. — ס'עט קלעקן פֿאַר דיר אויך!...

ווען הדסה האָט דערהערט, אַז איטשעלע אַנשלס איז דאָ, האָט זי געוואָלט עסן באַזונדער, נאָר יסכה האָט נישט דערלאָזט. ווער ווייסט? אפֿשר וועט ס'פֿאַר־פֿאַלק זיך איבערבעטן? פֿישעלע און איטשעלע האָבן געזאָגט גוט־שבת.

דערנאָך האָבן זיי גענומען אַרומשפּאַנען אַהין און צוריק, איינער אַקעגן דעם אַנדערן, און געמורמלט שלום־עליכם און אשת־חיל. ביים טיש איז פֿישעלע געזעסן אויבן־אָן, איטשעלע אַנשלס רעכטס, הדסה — אַביסל אָפּגערוקט, לינקס. פֿישעלע האָט געמאַכט קידוש און געגעבן הדסהן צו פֿאַרזוכן פֿון כּוס. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבן דעם קוילעטש און אָפּגעשניטן דעם ווייב אַ מוציא. נאָך די פֿיש האָבן ביידע מאַנסלייט גענומען ברומען זמירות. פֿישעלע האָט אָנגעגאָסן איטשעלען אַ ביסל בראָנפֿן אין אַ בעכערל, אַליין אויך גענומען אַ קאַפּ.

— לחיים.

— לחיים טובים ולשלום.

— עט, נו? — האָט פֿישעלע געגעבן אַ וואונק הדסהן, אַ סימן צו זי וויל אויך טרינקען. הדסה האָט געשאָקלט דעם קאָפּ אויף ניין.

באַלד נאָכן בענטשן איז איטשעלע אַנשלס אַוועק. הדסה איז אַריין צו זיך אין שטיבל. יסכה האָט לכּבוד דעם גאַסט איבערגעצויגן אין שלאָף־חדר דאָס בעטגעוואַנט. פֿישעלע האָט זיך אַרומגעדרייט אַהין און צוריק, געביסן די ליפּן. אַ ווייל האָט ער זיך אָפּגעשטעלט ביים פֿענסטער און אַרויסגעקוקט אינ־דרויסן. אין הימל האָבן געציטערט שטערן. דאָס פֿינסטערע הייפֿל איז געווען פֿול מיט פּעסער און קאַסטנס. אַלץ זיין, פֿישעלעס, סחורה. דערנאָך האָט פֿישעלע געעפֿנט דאָס ספֿרים־שענקל און אַרויסגעצויגן אַ ספֿר. ס׳איז דאָרט געווען געשריבן, אַז ס׳זיינען פֿאַראַן פֿיר־מדרגות: נפֿש, חיה, נשמה, יחידה, אַקעגן די פֿיר עולמות: אצילות, בריאה, יצירה, עשיה. געוויינלעך פֿלעגן פֿישעלע און איטשעלע אַנשלס בלייבן זיצן פֿרייטאָג־צו־נאַכטס ביז שפּעט. מ׳האָט נאָכ־געזאָגט ביאַלאָדרעוונער תּורהס, גערעדט פֿון דער אגודת ישראל, אַריינגעוואָרפֿן אַ וואָרט וועגן מסחר. איצט האָט פֿישעלע רעכט נישט געוואוסט וואָס מ׳טוט. די רעיונות האָבן געעגבערט דעם מוח. וואָס איז זי עפּעס געקומען? — האָט ער זיך געפֿרעגט. — די מעשה איז נישט פּשוט. ווער ווייסט? אפֿשר האָט זי חרטה? אפֿשר האָט זי איינגעזען, אַז ס׳איז אַ פֿאַלשער וועג? איכ׳ל איר אַלץ מוחל זיין! — האָט ער ביי זיך אָפּגעפּאַסט. — זכרתי לך חסד נעוריך... מ׳קאָן נישט אַלעמאָל פֿירן על־פּי מידת הדין...

פֿישעלע האָט אַרויסגענומען אַ מדרש רבה, זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש. דעם גאַז־לאָמפּ האָט מען דאָ שבת נישט אָנגעצונדן. ס׳האָבן געברענט צוויי ליכט, וואָס יסכה האָט געבענטשט, און אַ נאַפֿט־לאָמפּ. די בלעטער פֿון מדרש זיינען געווען געל, געקנייטשט, פֿאַרטריפֿט מיט חלב. דאָ און דאָרט האָט פֿישעלע געפֿונען אַ האָר, אויסגעריסן פֿון זיידנס באָרד. פֿישעלען איז דורכגעלאָפֿן אַ שוידער דורך די ריפּן.

— ר׳איז אַוודאי שוין לאַנג אין די עולמות העליונים — האָט ער געטראַכט.

— ווער ווייסט ווי הויך ער שפּאַרט אָן?...

פֿישעלע האָט זיך אָנגענומען ביים בערדל, געקרייזלט די שטיקלעך פּאה. אין מדרש האָט זיך גערעדט, אַז די צדיקים ווילן זיצן בשלווה, נאָר דער רבונו של עולם שיקט־אָן אויף זיי נסיונות: אַזוי האָט געטראָפֿן מיט די אבות, יוסף הצדיק, משה רבנו, און אַזוי פֿירט זיך מיט די בני־ישראל. את אשר יאהב ד׳

יוכיח. אַ משל צו אַ מלך, וואָס האָט געהאַט אַ בן־יחיד. אַז ר'איז געוואָרן שלאָף אין אינגעווייד, האָבן אים די רופֿאים געגעבן ביטערע קרייטעכצער. האָט דער מלך געענטפֿערט: טפש, כ'מיין דיין גוטס...

ווי פֿישעלע האָט אַזוי געברומט און געצופּט דאָס בערדל, האָט זיך געעפֿנט די טיר און ס'איז אַריינגעקומען הדסה. פֿריער, ביים טיש, האָט זי געהאַט איינגעהילט דעם קאָפּ מיט אַ טיכל. איצט איז זי געווען אין די בלויזע האָר, אַרויפֿגעקעמט מיט אַ קאַם. דאָס קורצע קלייד איז געווען איינגענומען אין די לענדן, די בלוזע האָט געהאַט אַ ווייס שלייפֿל. זי איז געוואָרן דינער, אָפּגעבערענט, און האָט אויסגעקוקט משונה־יונג, מעשה שיקסל. פֿישעלע האָט אַ כאַפּ געטאָן די קעשענע־פּאַטשיילע, ווי אַרויפֿצולייגן אַן עירוב אויפֿן ספֿר.

— כ'דאַרף מיט דיר עפּעס רעדן.

— האַ? נו־נו, זיץ.

— כ'וויל דיר זאָגן, אַז — — ס'קאָן ווייטער אַזוי נישט זיין! — האָט הדסה זיך דערשראָקן פֿאַר די אייגענע ווערטער. פֿישעלע האָט צוגעמאַכט דעם מדרש.

— וואָס ווילסטו? טוסט סיי־ווי וואָס דו ווילסט.

— איך... ס'איז נישׁ' קאָ' לעבן! — האָט הדסה געזאָגט מיט אַ ציטערניש אין קול.

— עט, ס'איז שבת. מיר'ן שמועסן נאָך הבדלה!

— וואָס איז די נפֿקא מינה? כ'וויל אַ גט. ס'עט זיי בעסער פֿאַר דיר אויך.

פֿישעלען איז געוואָרן טרוקן אין האַלדז.

— מה יום מיומים? ס'איז פֿרייטאָג־צו־נאַכטס!

— ער איז דאָ! — האָט הדסה אַרויסגעצוואונגען די ווערטער פֿון קעל, גרייט איינמאָל פֿאַר אַלעמאָל צו מאַכן אַ סוף.

פֿישעלעס פּנים איז געוואָרן אַזוי בלאַס ווי דאָס טישטוך אויפֿן טיש.

— ווען איז ער געקומען?

— אין מיטן דער וואָך.

— אַהאַ. נו, וואָס?

— האָסט מיר צוגעזאָגט, אַז ווען ער'ט קומען, וועסטו מיך גטן. איצט איז ער דאָ.

פֿישעלע האָט אָנגעקוקט הדסהס פּנים. ס'איז אים איינגעפֿאַלן, אַז זי ווערט אַלץ ענלעכער צו אַן ערלית. די יחסנישע ווייכקייט, וואָס פֿלעגט אַמאָל אַרויסקוקן פֿון אירע אויגן, איז מער נישטאָ. אַ נישט־יידישע פֿאַרביסנקייט איז געלעגן אין איר גאַנצער צורה.

— נו, וואָס? ער איז מרוצה דיך צו נעמען? — האָט ער געפֿרעגט און ס'איז אים געוואָרן הויל אונטערן לעפֿעלע.

— מיר זיינען מאַן און ווייב סיי־ווי־סיי.

— וואָע? ער האָט אַ ווייב און אַ קינד... ער'ט זי נישט געגט!

— כ'ווייס אַלץ. מיר וואוינען שוין צוזאַמען. ביי קלאַניעס שוויגער...

— נו, נו, אַנדערע ווערטער! אַנדערע ווערטער! — האָט פֿישעלע גע־

מורמלט, און די באַקן־קישעלעך זיינען אים געוואָרן רויט. אין האַלדז האָט געטאָן אַ קרעל. ער האָט געהאַט אַ פֿאַרלאַנג אַ געשריי צו טאָן: זונה! נפֿקה! אַרויס פֿון מיין שטוב!... צו אַכט־און־אַכציק שוואַרץ־יאָר!... נאָר ער האָט זיך איינגעהאַלטן. ערשטנס, איז שבת. צווייטנס, וואָס קומט אַרויס פֿון שרייען? יענע איז שוין אינגאַנצן אַ מופֿקרת. ערגער ווי געשמדט. דער בלאָטער האָט געמוזט פּלאַצן. פֿישעלע האָט זיך גענומען שאָקלען אַהין און צוריק. ער האָט אַ וויַיל פֿאַרשטעלט דאָס פּנים מיט ביידע הענט. ס'האָט אים געטאָן אַ ברי אין די וואָרצלען פּאות.

— וואָס ביסטו גראָד געקומען היינט? — האָט ער געפֿרעגט נאָך אַ קווענקלעניש. — האָסט מיר געוואָלט פֿאַרשטערן דעם שבת?

— ער איז אויך דאָ. ער איז געקומען צו דער מוטער. — האָט הדסה געענטפֿערט, אַליין נישט וויסנדיק פֿאַרוואָס זי זאָגט דאָס אים. פֿישעלע האָט איבערגעטראַכט, געריבן דעם שטערן. די רייד אירע האָבן אים דערמאָנט אין דעם גבית־עדות וואָס מ'טרעפֿט צומאָל אין שאַלות־ותשובות: אָפֿענע דיבורים פֿון וויַיבער, וואָס זיינען מזנה מיט גויים און פּריצים.

— נו, כ'זע. כ'על דיר געבן אַ תשובה. שבת צו נאַכטס.

— אַ שיינעם דאַנק. כ'בלייב דאָ...

— עט־עט...

הדסה האָט נאָך אַ וויַיל אָפּגעוואַרט. דערנאָך האָט זי זיך שאַרף אויסגעדרייט און איז אַרויס. פֿישעלע האָט איר נאָכגעקוקט. די ערשטע טריט האָט זי געטאָן האַסטיק, ווי צו אַנטלויפֿן. דערנאָך האָט זי איינגעהאַלטן דעם אימפּעט און איז געגאַנגען ווי אין דער קרום. געעפֿנט די קליאַמקע האָט זי מיט דער לינקער האַנט און זיך אַליין פֿאַרשטעלט דעם אַרויסגאַנג. פֿישעלע האָט זיך געטאָן אַ הויב פֿון געזעס, ווי גרייט זי צוריקצורופֿן.

נו, אַזוי — האָט ער געטראַכט. — כל באיה לא ישובון...

ער האָט געפּרואווט זיך וויַיטער אַריינטאָן אין מדרש, נאָר ס'האָט אים געשווינדלט פֿאַרן בליק. דער שטערן איז אים געוואָרן הייס. כ'על זי גטן און שלאָגן כּפּרה! — האָט ער געזאָגט צו זיך אַליין. — ס'איז שוין לאַנג צייט... פֿישעלע איז אַוועק אין שלאָף־שטוב. די בעטן, אויסגעשטעלט ווי אַ דלד, זיינען געווען געבעט. פֿון די פֿרישע ציכן, ציכלעך און ליילעכער האָט געשמעקט מיט לעוואַנדער. פֿישעלע איז נאָך נישט געווען שלעפֿעריק. פֿונדעסטוועגן האָט ער געלייענט קריאַת־שמע. ביי שמע־ישראל האָט ער פֿאַרשטעלט די אויגן, אויסגעצויגן דעם אחד. דערנאָך האָט ער געזאָגט: בידך אַפֿקיד רוחי. ער האָט זיך געשאָקלט אין דער פֿינסטערניש, מכוון געווען פּירוש המילות. ער האָט זיך אויסגעטאָן און זיך אַריינגעלייגט אין דעם קילן בעט־געצייג. ער האָט זיך דערמאָנט, אַז ער האָט נישט געשטעלט קיין נעגל־וואַסער. אוואַ, אַזוי! פּשוט־פּשט מזנה געווען! — האָט אין אים גערעדט. — לית דין ולית דיין! הפֿקר אַ וועלט!...

פֿישעלע האָט געמיינט, ס'עט אים נישט נעמען דער שלאָף, אָבער ווי נאָר ער האָט אַנגעלעגט דעם קאָפּ אויפֿן קישן, האָט ער גענומען איינדרימלען.

פריער האָט זיך אים געחלומט, אַז ער לערנט אין דער ביאַלאַדרעוונער ישיבה ביי ר׳ משה־גבריאלן, די סוגיה פון ר׳ חנינה סגן הכהנים. דערנאָך האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז דער דאָלאַר איז געפאַלן, אויף דער בערזע איז אַ געפילדער. מ׳צאָלט צען דאָלאַר פאַר איין פוילישן מאַרק. וואָס איז דער שכל? — האָט ער געפרעגט איטשעלע אַנשלס. — אַמעריקע איז דאָך אַ רייכע מדינה. ס׳איז אַלץ שפעקולאַציע. דאָ האָט ער דערזען, אַז איטשעלע אַנשלס איז אַנגעטאָן הינטער דער קאַפאָטע אין אַ פאַר ווייבערשע מייטקעס מיט שפּיצעלעך. וואָס טוט זיך דאָ? — האָט ער זיך געחידושט. — קען דאָס געמאָלט זיין, אַז ר׳איז גאָר אַן אישה? ווי־זשע קאָן ער לערנען? צו וואָס האָט ער זיך פאַרשטעלט פאַר אַ מאַנסביל? ס׳מוז זיין אַ חלום!...

פלוצלינג האָט ער זיך איבערגעוועקט. ס׳האָט אים אויסגעדוכט, ווי עמעץ וואָלט אים געטאָן אַ בלאָז אין אויער. ער איז אויפגעקומען מיט אַ שווערקייט אין האַרץ. אָדער ס׳האָט אים געדריקט אין מאָגן? ער האָט גאָרנישט געדענקט. וואָס איז מיר? — האָט ער זיך געחידושט. — כ׳האָב געמוזט נעמען אַן איבעריקן ביסן. פלוצלינג האָט ער זיך דערמאָנט אין אַלץ. הדסה איז דאָ. זי שלאָפט אין אַלקאָווע... אויסטערליש, הדסה האָט יאָרן לאַנג מיט אים נישט געפירט דעם שטייגער פון מאַן־און־ווייב, אָבער ער האָט זיך קיינמאָל פון איר נישט מיאש געווען. זי איז על־פּי־דין געווען זיין ווייב, ער האָט איר געגעבן פּרנסה. פישעלע איז געווען בטוח, אַז זי׳ט פריער אָדער שפעטער תשובה־טאָן און ווערן אַ כשרע ידישע טאָכטער. איצט איז אַלץ פאַרפאַלן. „מיר זיינען מאַן און ווייב סיי־ווי־סיי״. —האָבן אים זיך די ווערטער ווי איבערגעחזרט אין די אויערן. ער האָט זיך אויפגע־זעצט און געקוקט אין חשכות. ער האָט געוואוסט, אַז ער איז מחוייב זי פיינט צו האָבן. זי איז אַן עובר־על־דעת. אָבער ס׳איז נישט אין זיין טבע. ס׳איז אים איינ־געפאַלן, אַז ס׳מוז זיין דאָס, וואָס די ביכער רופן ליבע... ער האָט געהאַט אַ פאַרלאַנג זיך אָנצוטאָן, אריינצוגיין צו איר אין שטיבל, וויינען און זיך בעטן ביי איר, זי זאָל האָבן אויף אים רחמנות און נישט פאַרשעמען די מאַמען אין גן־עדן. ער איז צוגעגאַנגען ביז צו דער טיר. אָבער דאָרט איז ער געבליבן שטיין. ניין, זאָל זיך מיר דוכטן, אַז זי איז, חלילה, געשטאָרבן... ער האָט אַ מורמל געטאָן:

— ברוך דיין אמת...

3

שבת צו נאַכטס איז עוזר־העשל אַוועק צו איידלען. ער האָט פריער געהאַט גע־רעדט מיט איר אויפן טעלעפאָן. ער האָט אָנגעקויפט פאַר דאַווידעקן אַ פאַר שפּילעכלעך און נאַשוואַרג: אַ פייפל, אַ שווערדל, בלייערנע זעלנערלעך, אַ טע־וועלע שאָקאָלאַדע, אַ שקאַרמיץ צוקערלעך. דינהלע האָט געקאָכט אין קיך מלווה־מלכּה. ס׳האָט געשמעקט מיט בוראַקעס, קנאָבל, ציטרין־זאַלץ. די מאַמע האָט אויסגעטאָן די אייניקלעך צום שלאָפן. מ׳האָט געהאַט אויפגעשטעלט אַן אייזערן בעטל. דאָס בעטגעוואַנט איז נישט געווען זויבער. אַרום דעם נאָפט־לאָמפ

האָבן געזומט פֿליגן. ביים וואַסער־קראַן זיינען געלאָפֿן פריסן. אין דער מיטל־שטוב איז געזעסן מנשה־דודל אין דער אַטלאַסענער קאַפּאָטע, דאָס סאַמעטענע היטל פֿאַררוקט איבער דעם קאָפּל, און ער האָט האַלב־געזאָגט און האַלב געזונגען ויתן לך.

אמר ה׳ ליעקב
אל תירא עבדי יעקב,
בחר ה׳ ביעקב —
אל תירא עבדי יעקב.
גאל ה׳ את יעקב —
אל תירא עבדי יעקב — —

די מאַמע האָט געפֿרעגט עוזר־העשלען צי זי זאָל אים אויסבעטן אַ געלעגער, אָבער ער האָט נישט געוואָוסט אויף זיכער צי וועט ער קומען אַהיים נעכטיקן. ער האָט געהאַט צוועלף אַזייגער באַנאַכט אַ ראַנדעוואו מיט הדסהן. זיי האָבן אפֿשר געזאָלט נעמען אַ באַן קיין מיעדזעשין, צו קלאַניען. אַלץ האָט אָפּגעהאַנגען אין פֿישעלעס ענטפֿער. עוזר־העשל האָט צוגעזאָגט, אַז אויב ער וועט נישט קומען אַהיים, וועט ער שרייבן אַ קאַרטל. איידער־וואָס־ איידער־ווען איז ער שוין געווען אויף יענער זייט טיר. אויף די נאַלעווקיס איז ער איינגעזעסן אין אַ טראַמוויי. דאָ, אין וואַרשע, האָט זיך נאָך אָנגעזען דער שבת־צו־נאַכטס. חסידים האָבן געטראָגן די סאַמעטענע היטלען. אַן אַלטער ייד איז אַרויסגעקומען פֿון אַ הויף אין אַ שטריימל. דאָ און דאָרט האָט מען געזען דורך אַ פֿענסטער אַ ליכט אין אַ לייכטער. פֿון ערגעץ איז אָנגעקומען אַ גרופּע יינגלעך אין ווייס־בלויע היטלען, מגן־דודס אויף די אַרבלען, רוק־זעק אויף די פּלייצעס, שטעקנס אין די הענט. שומרים, אָדער חלוצים. אויף די ווענט זיינען געווען אויסגעהאָנגען אַפֿישן פֿון יידישן טעאַטער, אַלערליי פּאַרטייאישע אויפֿרופֿן. די שענגע גאַס איז געלעגן אָ שמאָלע, אַ טונקעלע, אַ ליידיקע, שיטער באַלויכטן מיט גאַז־לאַמטערן. דער הימל איז געלעגן איבער די דעכער אַן אָנגערויטלטער, ברוין־און־בלוי ווי מילך. ערגעץ ווייט האָט זיך אַריינגעשטאָכן דער קוימען פֿון אַ פֿאַבריק. אויפֿן טראָטואַר האָט געטשאַפּעט אַ באָבעלע. זי האָט געטראָגן אַ קויבער און ס׳זיינען אין אים געלעגן צוויי מאַנסבילשע שטיוול. פֿון אַן אויבערשטן שטאָק האָט זיך דערטראָגן אַ פּויקעניש אויף אַ פּיאַנאָ. אַ פּאַניענקע איז אויבן געזעסן און געשפּילט שאָפּענען. עוזר־העשל האָט זיך אַ ווייל אָפּגעשטעלט. וואָס פֿאַר אַ גרויסע וועלט! וואָסערע פֿאַרשיידענע גורלות! אָט גייט ער זיך טרעפֿן מיט אַ ווייב, וואָס ער האָט קיינמאָל נישט ליב געהאַט, און מיט אַ קינד, וואָס ער האָט קיינמאָל פֿאַר די אויגן נישט געזען...

ער איז אַריין אין טויער. ס׳איז אים געלעגן אין זין, אַז אידל וואוינט אין אַן עלעגאַנט הויז, אָבער דער טינק פֿון די ווענט איז געווען אָפּגעריסן. דער גאַז־לאָמפּ האָט מער געבלענדט ווי געלויכטן. ער האָט דערזען אין הויף אַ גלאַנציקן מיסט־קאַסטן, פֿריש־באַשמירט מיט פּעך. די פֿענסטער האָבן זיך געשפּיגלט אין אַספֿאַלט ווי אין אַ שוואַרצער אָזערע... ער האָט אָנגעקלונגען. ס׳האָבן זיך דערהערט טריט. אידל איז געשטאַנען ביי דער אָפֿענער טיר. ער

האָט זי קוים דערקאָנט. זי האָט געהאַט אָפּגעשוירן די האָר און געטראָגן אַ קורץ קלייד. דאָס פּנים איז געווען ווייס פֿון פּודער, די ברעמען אויסגעצופּט. אַ לאַנג פֿאַרגעסענע שאַרפֿקייט האָט אַ שלאָג געטאָן פֿון דעם געוועלבטן שטערן, דער בייניקער נאָז, דעם שפּיציקן קין. זי האָט געמאַכט אַ מינע ווי זיך צו צעקושן, איז אָפּגעטרעטן אויף הינטערווײַלעכץ.

— יאָ, דאָס ביסט דו.

זי האָט אים אַרײַנגעפֿירט אין דעם אייגענעם צימער וואָס מיט יאָרן צוריק, ווען די מאַמע איז געקומען קיין וואַרשע. ער האָט דערקאָנט די טאַפּעטן, דעם שרייבטיש, די סאָפֿע, אַפֿילו די בילדלעך אויף די ווענט. ערגעץ־וואו אין די טיפֿענישן פֿון זכּרון זײַנען די אַלע אײַנצלהייטן אַפּנים געבליבן אײַנגעקריצט.

— נו, וואָס שטייסטו? זעץ דיך אַנידער. כ׳האָב דאַווידעקן ערשט געלייגט. כ׳וויל, ער זאָל אײַנשלאָפֿן.

— יאָ, כ׳פֿאַרשטיי.

— זעסט נישט אויס גוט. עך בין געוואָרן דיק פֿון די קאַרטאָפֿל וואָס מ׳האָט געגעסן דריי מאָל אַ טאָג. מ׳איז געוואָרן געשוואָלן פֿון דעם וואַסער —

— מיר האָבן דאָרט קיין קאַרטאָפֿל אויך נישט געהאַט.

— ווען ביסטו אַרײַנגעפֿאָלן? אין מיטן שבת?

— פֿרײַטאָג פֿאַרנאַכט.

— פֿאַרוואָס האָסטו נישט טעלעפֿאָנירט?

— דינהלע האָט געזאָגט, אַז מ׳ענטפֿערט דאָ נישט שבת דעם טעלעפֿאָן.

— אַ ליגן מיט אַ וואָרצייכן. זי ווייסט גאַנץ גוט, אַז די מאַמע איז אין שווידער. נו, מאַ, מסתּמא וואָלט דאָס געווען צופֿיל כּבוד פֿאַר מיר. ווער בין איך דען? בלויז די מאַמע פֿון דײַן זון...

— קאָן איך אים אָנקוקן?

— נישט איצט. ער שלאָפֿט נאָך נישט. ער ליגט און רעדט צו זיך אַליין. קלוג איז דאָס ווי דער טאָג. ער פֿרעגט פֿראַגן, דאַרף מען האָבן אַ פֿילאָזאָף ער זאָל ענטפֿערן. נו, וואָס הערט זיך בײַ דיר? וואָס האָסטו דאָרט אויפֿגעטאָן אין דעם רוסלאַנד? עך האָב געמיינט, ביסט שוין דאָרט אַ קאָמיסאַר.

— ניין, איידל, ווייט דערפֿון.

— וואָס איז מיט דיר? ווערסט גאָרנישט עלטער? עך האָב אַ פֿולן קאָפּ גרויע האָר. עכ׳ל דיר זאָג דעם אמת: עך האָב שוין נישט געגלויבט, אַז וועסט אַמאָל צוריקקומען.

— ס׳האָט נישט געפֿעלט אַ סך.

— דער פֿעטער האָט מיך שוין געמאַכט פֿאַר אַן עגונה. ער האָט אַפֿילו געוואָלט גיין צו די רבנים. גלייך דאָס וואָלט געווען מײַן גרעסטע זאָרג... ער האָט אַ זון אַ דאָקטאָר און ער רעדט אונדז אַ שידוך... עכ׳ל מיט דיר רעדן אינגאַנצן אויפֿריכטיק: וואָס ביסטו געקומען? צו וועמען? עך האָף, אַז פֿינף יאָר צייט איז גענוג צו באַשליסן ווי מ׳האָלט —

— ס׳האָט זיך גאָרנישט געענדערט —

איידל האָט אויף אים אויפֿגעהויבן אַ פּאָר געלע אויגן.

— עך פארשטיי. דארפסט מיר נישט לייגן קיין פינגער אין מויל אריין. נו, דאס איז די ענדע. איין זאך וויל עך זאלסט וויסן: ער איז דיין זון און דו האסט פאר עים פליכטן.

— כ׳על טאן וואס כ׳קאן.

— עך בעט נישט ביי דיר קיין טובות. ער איז דיין געזעצלעך קינד. עך וואלט געקאנט ביי דיר מאנען פאר דער גאנצער צייט, נאר וואס ס׳איז געווען איז געווען. ער קאסט מיך אמווייניקסטן דרייסיק מארק א וואך. ס׳איז דא א גרויס יקרות. עך וואלט געקאנט זוכן א באשעפטיקונג, נאר ער דארף מעך האבן. ער גייט שוין אין שקאלע, נאר עך מוז עים ברענגען אהין און צוריק. קינדער ווערן איבערגעפארן. ס׳איז א גרויסע שטאט. די מאמע איז אן אלט מענטש. וואס איז מיט דיר? נאך אלץ דער אייגענער?

— דאס זעלבע טינוף.

איידל האט זיך צעלאכט.

— דער אייגענער עוזר־העשל. ביסט נאך אלץ א פילאזאף, הא?

— א פילאזאף אן א פילאזאפיע.

— כ׳האב געמיינט ווערסט צושטיין צו די רויטע.

— כ׳בין נישט אזא אפטימיסט.

זי האט אים אנגעקוקט קרום, אפמעסטנדיק. ער איז געווען דער זעלבער, אבער עפעס האט זיך אויסגעלייגט אויף זיין פנים א שטריך, וואס איז איר געווען איינגאנצן פרעמד. עוזר־העשל, ווידער, האט געזען אין איר מויל עפעס, וואס איז געווען אמאל אויך, נאר וואס איז איצט געווארן שארפער. ס׳האט זיך געדוכט ווי זי וואלט ערשט נאר פארזוכט עפעס ביטערס און זויערס. מיט אמאל האט זי אפגעטרעטן א טריט אויף צוריק.

— האסט אוודאי דארט געהאט גענוג נקבות — האט זי געזאגט און זיך עפעס ווי דערשראקן פאר די אייגענע ווערטער.

— נו, איז וואס?

— גלאט אזוי. דארט איז הפקר פיעטרושקע.

— ס׳איז הפקר אומעטום.

— נישט ביי מיר. איך בין נאך אויך נישט אלט קיין זיבעציק יאר, און גלויב מיר, אז כ׳וואלט געפינען א בעלן. אבער ס׳איז דא אזא זאך ווי מענטשלעכע ווירדע — — —

— ס׳איז גוט צו וויסן.

— וואס איז גוט? דו שפייסט דערויף. האסט דיך אויסגעגליטשט, מיין טייערער, און ווילסט, אז די גאנצע וועלט זאל ליגן אין דער בלאטע מיט דיר צוזאמען. וואס ביסטו געלאפן דינען? צו ווייזן הדסהן, אז דו ביסט א העלד?

— כ׳בין אנטלאפן פון דיר.

אין איידלס געלע אויגן האט זיך באוויזן א טרויעריקער שמייכל.

— ווערסט נאך אנטלויפן פון איר אויך.

— אפשר.

— דו ווערסט אזוי לויפן ביז צום קבר...

ער האָט זיך געטאָן אַ הויב אויף, און זיך צוריק אַוועקגעזעצט. אײדל האָט זיך אַראָפּגעבויגן און אויפגעקליבן פון טעפּיך אַ פּיצל פּאַפּיר.

— ווען ביסטו געקומען, האַ? ביסט שוין אַוודאי אין וואַרשע אַ גאַנצע וואָך.

— פאַרוואָס זאָגסטו דאָס?

— עך קאָן דײַנע ווענעלעך. ביסט קודם־כּל געלאָפן צו איר. פריער ווי צו דער מאַמען. אמת, אָדער ליגן?

— אמת.

— וואָס האָסטו דאָרט אין דער לינקער זייט? אַ האַרץ צי אַ שטיין?

— אַ שטיין.

— ס׳זעט אַזוי אויס. זי׳ט דאָ אויך נישט געפּאַסט קיין תּעניתים.

— ביסט אַ ליגנערין!

— דער פישעלע האָט זי נישט געוואָלט אַנקוקן. ער מיידט זי אויס ווי אַ פּעסט. דער פאָטער האָט זי אויסגעמעקט פאַר אַ טאָכטער. זי חברט זיך מיט מאַשען דער משומדת. וואָס ביסטו געקומען צו מיר? זיך רייצן?

— אײדל, מיר מוזן זיך שיידן.

— קוים אַרויס מיט דער נאָדל פון זאַק. יאָ, מיר׳ן זיך גטן, נאָר דו וועסט מיר מוזן באַצאָלן.

— דו ווייסט, אַז כ׳האָב גאָרנישט.

— וואָס ווילסטו? כ׳זאָל אויף דיר רחמנות האָבן? זי האָט! ער׳ט זי באַוואָרפן מיט גאָלד, דער כניאָק. ער׳ט איר געקויפט צירונג, פאַר שפּעקולאַציע. ס׳האָט אים אַלץ געלוינט. ער׳ט צוגענומען ביי די מושקאַטס ס׳גאַנצע פאַר־מעגן. וועסט אַזוי גוט זיין מיר געבן צען טויזנט דאָלאַר און זיך אונטערשרייבן, אַז וועסט צאָלן פאַרן קינד פופציק מאַרק אַ וואָך. עך מיין, לויט דער איצטיקער וואַליוטע.

— איז דאָס אַלץ?

— יאָ, טייערער, אַלצדינג. עך האָב דעך אַמאָל ליב געהאַט. מער וויפל דו האָסט געוואוסט. עך בין איינע פון יענע, וואָס קאָנען בלויז ליב האָבן איין מאָל. דאָס איז מיין טראַגעדיע. אָבער אַלץ איז טויט. אַלץ איז טויט. וואָס ביסטו צוריקגעקומען? וועסט זי אויך מאַכן אומגליקלעך.

— כ׳האָב אַזוי מורא.

— ביסט משוגע, עוזר־העשל, משוגע צום טויט. לויפסט נישט אַרום איבער די גאַסן, אָבער ביסט משוגע. כ׳האָב בלויז איין האָפענונג: אַז דיין זון וועט נישט זיין געראָטן אין דיר.

— זאָרג נישט. דו׳סט אויף אים אַכטונג טאָן.

— איין גאָט ווייסט, אַז כ׳טו וואָס עך קאָן. ער פרעגט שוין דיינע קשיות. זע, אַז ער זאָל נישט ליידן קאַ׳ נויט פאַר אַ צולאָג.

— כ׳על טאָן וואָס כ׳על קאָנען. אַ גוטע נאַכט.

— משוגענער, וואָס לויפסטו? ביסט דאָך געקומען זען ס׳קינד.

אײדל איז אַרויס. עוזר־העשל האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים פענסטער און אַרויסגעקוקט. ווי פינסטער! ווי חושכדיק די מויערן האָבן אויסגעזען קעגן

דעם רויט־אנגעגליטן הימל! ווי פוסט אלץ איז אין אים! ער האט אפילו נישט געהאט קיין באגער צו זען דאווידעקן. ער האט אויסגעשטרעקט א שפיץ צונג, גלאט אזוי אנגערירט די שויב. אפשר נישט קומען אויפן ראנדעוואו מיט הדסהן? איז אים איינגעפאלן. אפשר קאן זי נאך בלייבן ביים מאן? וואס פאר א משוגעת צוריקצוקומען — אן א צוועק, אן א פאך, אן א גאט... וואס פאר א מוראדיקע פאראנטווארטלעכקייט ער נעמט אויף זיך! ווי מיאוס דאס זאל נישט זיין: ער האט אין דער איינער וואך שוין געהאט פארלוירן דאס געדולד. ס'איז אלץ דאס אייגענע: אומגעדולד, לאנגווייל, רציחה, שעמעוודיקייט, פוילקייט. אלע האבן זיי די אייגענע תאווה צום טויט: די ווייסע, די רויטע, דאס אפיצירל אין באן, אבראם, הדסה... ער האט דערהערט טריט. איידל איז אריינגעקומען מיט דאווידעקן אויפן ארעם. זי האט אים געהאט ארויסגענומען פון בעטל. ער האט געטראגן א פיזשאמע און איז געווען בארוועס. ער האט געריבן די אויגן מיט א פויסטל און אנגעקוקט דעם פאטער א בלאסער, א דערשטויגטער.

— דאס איז דיין טאטוש! — האט איידל געזאגט אויף פויליש. — דאס איז דיין זון.

עוזר־העשל האט אים אנגעקוקט. ער האט אין דער איינער רגע דערזען מער ווי אין אלע פאטאגראפיעס, וואס דינהלע האט אים געוויזן. ער איז ענלעך געווען צו אים, עוזר־העשלען, צו דער באבען, צו דער עלטער־באבען. ער האט האסטיק געקראצט דאס נעזל, און די קאלירן אין די באקן האבן זיך געביטן, דא אויף רויט און דא אויף בלייך. ער האט אויסגעקרימט די ליפן ווי א קליין קינד פארן וויינען.

— גיב דעם טאטוש א הענטעלע!

— מא, כ'בין שלעפעריק!...

און דאווידעק האט זיך צעוויינט. עוזר־העשל האט אויפגעפאקט דאס שפיל־צייג.

— דאס איז א פייפל. דאס איז א שווערד. פאר א פאליציאנט.

— פאר אן אמתן?

— ניין, אויף צו שפילן זיך.

— כ'וויל שלאפן!

— וואס איז דיר? קריך אראפ. כ'האב נישט קיין כוח דיך צו האלטן.

איידל האט אים אראפגעשטעלט אויפן טעפיך. ער איז געשטאנען אין א פאר האלב אראפגעלאזטע הייזלעך, אין א צו־ברייט רעקל. די בלאנדע האר זיינען געווען געשוירן, אבער אויפן שפיץ שיידל האבן זיך געקרייזלט א פאר לעקעלעך. ער האט געגענעצט, זיך געצויגן, געפינטלט מיט די וויעס. עוזר־העשל האט געגאפט. ס'איז געלעגן אויף אים סיי א פרישקייט, סיי אן אלטקייט. עוזר־העשל האט דערקאנט דעם שארבן, די אויערן, די שלייפן, דעם הבל־הבלים אין בליק... א גרויסע ליבשאפט האט אים אנגענומען צו דעם דאזיקן פאר־קרימטן יינגעלע. ער האט אין דער מינוט צום ערשטן מאל באנומען וואס דאס הייסט: זיין א פאטער. כ'וויל נישט, כ'טאר מיך צו אים נישט צובינדן —

האָט ער געטראַכט. — זי׳ט מיך איביק שאַנטאַזשירן... ער האָט זיך אַראָפּגע־בויגן און אים אַ קוש געטאָן אין שטערן.

— דאַווידעק, איך בין דיין טאַטוש... כ׳האָב דיך ליב!...

דאַווידעק האָט אויף אים אַ קוק געטאָן שלוי, מעשה דערוואַקסענער. אין פאַרטערטן אויג האָט אויפגעלויכטן אַ שמייכל.

— בלייב דאָ...

קאַפּיטל איין און פערציק

1

אין די מלחמה־יאָרן האָבן חסידים אַ סך מאָל זיך געבעטן ביים ביאַלאָדרעווונער רבין ער זאָל זיך באַזעצן אין וואַרשע. ווי ס׳רוב פּוילישע רביים. ערשטנס, איז געווען אַ סכנה צו זיצן אין אַ קליין שטעטל. צווייטנס, האָבן חסידים נישט געקאָנט פאָרן אויף די באַנען און דער רבי איז געבליבן אָן פּרנסה. דריטנס איז דער יונגער עולם אין וואַרשע אָפּגעפאַלן פון חסידות, און ס׳איז געווען בעסער דער רבי זאָל זיין נאָענט. אָבער דער ביאַלאָדרעוונער האָט נישט געוואָלט איבערלאָזן דעם הויף, דאָס בית־מדרש, די מקווה, און זיך אַריינציען קיין וואַרשע. יונגעלייט האָבן געשמועסט, אַז שולדיק איז ר׳ משה־גבריאל. מ׳האָט דערציילט, אַז ווען דער רבי האָט גערופן ר׳ משה־גבריאלן און אים געזאָגט, אַז מ׳רעדט אים צו ער זאָל זיך אַריבערציען קיין וואַרשע, האָט ר׳ משה־גבריאל געענטפערט:

— לוט איז אַנטלאָפן פון סדום און איר, רבי, ווילט זיך דאָרט באַזעצן?...

דער רבי איז געבליבן אין ביאַלאָדרעוונע. ס׳זיינען געווען וואָכן ווען ס׳איז נישט אַרויסגעקומען קיין איין חסיד. אַ צייט איז ביאַלאָדרעוונע געוואָרן אָפּגעריסן פון וואַרשע. אין ביאַלאָדרעוונע איז שוין געווען דער דייטש און אין וואַרשע איז נאָך געווען דער רוס. ס׳זיינען אומגעגאַנגען שמועות, אַז מ׳האָט דעם רבין, חלילה, איינגעזעצט, פאַרשיקט. ס׳זיינען געווען עדות, אַז דער הויף איז אַוועק מיטן פייער. אָבער ס׳איז מיט דעם ביאַלאָדרעוונער מקויים געוואָרן דער פּסוק: לא תאונה לצדיק כל רע. דער הויף איז געבליבן גאַנץ. דער רבי, ר׳ משה־גבריאל, אַהר׳לע ר׳ משה־גבריאלס זון, האָבן יעדער געדינט דעם אויבערשטן אויף זיין שטייגער. דער רבי האָט זיך געהאַט אָפּגעשלאָסן. ס׳זיינען אַוועק טעג און דער רבי האָט זיך נישט געוויזן אין בית־מדרש.

ר׳ משה־גבריאל האָט זיך אָפּגעגעבן מיט זיינע חבורים. ער האָט מחבר געווען אַ פירוש אויף דעם קבלה־ספר משנת־חסידים. מחמת ר׳ משה־גבריאל האָט נישט געהאַט קיין געלט צו דרוקן דאָס ספר, און נעמען פּרענומעראַנטן האָט ער נישט געוואָלט, ווייל דאָס איז שנאָרעריי, איז ער געפאַלן אויף אַן המצאה. ער האָט אָפּגעקויפט ביי אַ וואַרשעווער דרוקער אַ קאַסטן זאַץ, רש״י־שריפט, און האָט זיך גענומען אַליין אויסזעצן דאָס ספר. ער האָט אַפילו איינ־געהאַנדלט אַ פּרעס צו מאַכן מאַטריצן. ביאַלאָדרעוונער בחורים זיינען געקומען

ר׳ משה־גבריאלן אַרויסהעלפֿן. אַהר׳לע, האָט זיך אויסגעלערנט האַלטן דעם
ווינקלהאָקן. די מאַטריצן האָט ר׳ משה־גבריאל שפּעטער אָוועקגעגעבן אַ וואָר־
שעווער מוכר־ספֿרים, און יענער האָט אָפּגעגאָסן פּלאַטן און אָפּגעדרוקט אַ
חיבור. בעת די דייטשן זיינען געווען אין וואַרשע האָט ר׳ משה־גבריאל
געטאָן מיט אַהר׳לען אַ שידוך. ר׳ זיינוועלע סראַצקער איז געווען דער שדכן.
חסידים האָבן געהאַלטן, אַז דער שידוך איז אַ קרומער. דער מחותן, ר׳
קלמן כעלמער, האָט פֿאַר דער מלחמה געהאַט אַ שם פֿון אַ נגיד און אַ
שווינדלער. ער איז געווען אַ שותּף צו אַ פּריוואַטער לאָטעריע, וואָס איז גע־
ווען פֿאַרבאָטן ביי מלכות. מ׳האָט גערעדט, אַז ער האָט צו טאָן מיט אַ ברייזל,
וואָס מאַכט טרפֿה׳עם בראָנפֿן. מ׳האָט געמורמלט, אַז ער האָט געהאַט אַ מאַ־
שינדל, וואָס האָט אַראָפּגענומען די באַנדראָלן פֿון טיי, און ער האָט געמישט
גוטע טיי מיט געמיינער. יעדע פּאָר יאָר האָט ר׳ קלמן כעלמער באַנקראָטירט.
ער האָט אַלמאָל געהאַט דין־תּורהס, פּראָצעסן. יעדע פּאָר וואָכן האָט די פּאָ־
ליציי געמאַכט ביי אים אַ רעוויזיע. וועגן ר׳ קלמן כעלמערס געשעפֿטלעך און
פֿון זיין דריי־קאָפּ האָט מען דערציילט אין וואַרשע חידושים. אַ באַדערפֿער
איז ער געווען אַ גרויסער. ער האָט געהאַט אַכט טעכטער און דריי זין. איידעמס
האָבן ביי אים געגעסן קעסט. צוויי טעכטער האָבן זיך געגט און זיינען געקומען
צום טאַטן מיט די קינדער. דערצו האָט ר׳ קלמן כעלמער געהאַט שיטערע
פֿינגער. ער האָט געגעבן היפּשע נדבות. ער איז אַרומגעפֿאָרן אויף דראָשקעס.
ער האָט געשיקט געלט דעם רבין. סיי דער רבי און סיי ר׳ משה־גבריאל האָבן
געהאַט געהערט וועגן ר׳ קלמן כעלמערס מסחרים, נאָר ביידע האָבן געהאַלטן,
אַז מ׳מאַכט דעם ייד אַ בלבול. ר׳ קלמן כעלמער איז געווען אַ ייד אַ למדן, אַ
בעל צדקה, האָט געקאָנט זאָגן אַ שאַרף ווערטל, זיך איינגעקויפֿט שונאים. מאַלע
וואָס מענטשן טראַכטן אַלץ אויס!... קיין ביאַלאָדרעווונע איז ר׳ קלמן כעלמער
געקומען פֿיר מאָל אַ יאָר, אויף שבועות, ראש השנה, יום כּיפּור, חנוכּה. ער
האָט אַלעמאָל גענומען צו זיך אויף דער סטאַנציע אַן אָרעמען יונגנמאַן, וואָס
קאָן נישט באַצאָלן. ער האָט יעדעס מאָל מיטגעבראַכט פֿון וואַרשע אַ קויש
ווייַן, ענגלישן פּאָרטער און געשטעלט ביים טיש. ער האָט פֿיינט געהאַט ר׳
משולם מושקאַט, זיינע בנים, אַבראַמען. ער האָט ליב געהאַט ר׳ משה־גבריאלן
און מיט אים געשמועסט חסידות. ר׳ משה־גבריאלן איז געפֿעלן דער שידוך גלייך
פֿון אָנהויב. דער אַהר׳לע איז שוין געווען צופֿיל בטלן. ער האָט געדאַרפֿט
אַריינפֿאַלן אין אַ סוחריש הויז.

די כּלה האָט געהאַט אַ חסרון: זי איז געווען אַ גרושה. אָבער אַהר׳לע
האָט נעבעך געהאַט אַ פּסול אין דער משפּחה: די שוועסטער זיינע, מאַשע,
איז געווען אַ משומדת. דערצו איז די מאַמע אַנטלאָפֿן מיט אַ משרת קיין אַמע־
ריקע. וואָס קאָן ער זיך דאָ איבערנעמען? מ׳האָט געשריבן תּנאים און אָפּגע־
שטעלט אַ זמן־חתונה. דאָס ווייבל האָט געהאַט אַ קינד פֿון ערשטן מאַן, אַ מיי־
דעלע. זי האָט געזאָלט בלייבן ביים זיידן. ר׳ קלמן כעלמער האָט צוגעזאָגט נדן.
באַלד נאָך דער חתונה האָט דאָס ווייבל געזאָלט עפֿענען אַ געוועלב און אַריינ־
נעמען אים, אַהר׳לען, אין געשעפֿט.

די כלה האָט אַהר׳לע רעכט נישט געזען. מ׳האָט אים אָנגעוויזן אויף איר ביי די תנאים, נאָר ס׳איז אים געשטאַנען אַ נעפּל פֿאַר די אויגן. ס׳איז זיך געהאַט אָנגעקומען אָן עולם. ווייבער האָבן געלאַכט, מיידן זיינען אומגעלאָפֿן אַהין־און־צוריק. אין דער טיר האָט געקלימפּערט דאָס גלעקל. אין קאָרידאָר האָט געקלונגען דער טעלעפֿאָן. אַחוץ מחותנים און ביאַלאָדרעווונער חסידים, האָט ר׳ קלמן כעלמער געהאַט פֿאַרבעטן אַ סך סוחרים פֿון דער נאַלעווקיס און דער פֿראַנציסקאַנער. מ׳האָט גערעדט פֿון שניט־סחורה, לעדער, וואַליוטע, פּאָליטיק. אַהר׳לע האָט גלייך געזען, אַז די שטוב איז נישט פֿאַר אים. ר׳ משה־גבריאל האָט זיך אויך געקרימט, נאָר פֿון אַפּלאָזן אַ שידוך האָט ר׳ משה־גבריאל נישט געהאַלטן. ער האָט געהאַט אין האַרץ פֿאַראיבל אויף ר׳ זיינוועלע סראַצקער, נאָר ער האָט געזוכט אויף אים אַ זכות. וואָס טוט מען נעבעך נישט צוליב דער ביטערער פּרנסה? ר׳ משה־גבריאל האָט געהאָפֿט צו השם־יתברך, אַז דער זווג וועט עולה־יפֿה־זיין. דער אַהר׳לע איז געווען אַ למדן, אַ ירא־שמים, אַן איש תּם וישר. אין דער היינטיקער וועלט זיינען אַזוינע יונגעלייט קנאַפּע יחסנים...

מחמת די כלה איז געווען אַ גרושה, האָט מען געמאַכט אַ שטילע חתונה, נישט אין קיין סאַלע, נאָר ביי ר׳ קלמן כעלמער אין דער דירה. אָבער די בהלה איז געווען גרעסער ווי אין אַ סאַלע. ר׳ קלמן האָט געדונגען כּלי־זמר און אַ בדחן. ס׳איז זיך אָנגעלאָפֿן אַ המון ווייבער און מיידן. מ׳האָט געגעסן, געשריגן, געלאַכט, געהאָפּסעט, זיך געקושט, געסודעט. דער מאַרשעליק, אַ קל, האָט געמאַכט גראַמען, דאָ געזאָגט ווינענדיקס, דאָ לאַכנדיקס, געשפּילט ווי אַ קאָמעדיאַנט, אריינגעמישט אין דעם זאַגעכץ ניבול־פּה. דאָס געלעכטער פֿון די נקבות האָט זיך אָפּגעשלאָגן אין ר׳ משה־גבריאלס אויערן ווי, להבדיל, ס׳בילן פֿון הינט... אַהר׳לע איז געזעסן ביים טיש בלייך ווי קאַלך. ער האָט נישט אויפֿגעהערט צו ציפּן די ווייסלעכע האָר אויפֿן לענגליכן קין. ער האָט געמורמלט אַ תּפֿילה צום אויבערשטן, ער זאָל, חלילה, נישט אַריינפֿאַלן אין קיין עצבות, קיין כּעס, קיין קטנות־דמוחין... ר׳ משה־גבריאל איז אַוועק זוכן ר׳ קלמן כעלמער. ער האָט געוואָלט מיט אים זיך דורכשמועסן, אָבער ר׳ קלמן כעלמער איז געווען האַלב פֿאַרשנאַשקעט. דאָס גרויסע פּנים איז געווען רויט. פֿון אונטער די געדיכטע ברעמען האָבן אַפּגעקוקט אַ פּאָר בלוט־פֿאַרלאָפֿענע אויגן. די זיידענע קאַפּאָטע איז געווען צעקנעפּלט, דער הויכער סאַמעטענער הוט פֿאַררוקט. ר׳ משה־גבריאל האָט צום ערשטן מאָל דערזען, אַז ר׳ קלמן כעלמער איז אַ מגושם. ער האָט געהאַט אַ ברייטע נאָז, אַ פֿעטן שטערן, גראָבע ליפּן, אַ קורצן האַלדז. די באָרד, אַ געמיש פֿון ברוין־און־גרוי, איז געווען געקאַרבט ווי ביי אַ פּריץ. ער האָט זיך אַראָפּגעבויגן צו ר׳ משה־גבריאלן, אָנגעשטעלט אַ לאַנג האָריק אויער מיט אַ שווער לעפּל.

— וואָס איז, מחותּן, האַ? — האָט ער געטאָן אַ געשריי. — רעדט העכער!...

ר׳ משה־גבריאל האָט גערעדט, נאָר די רייד זיינען געוואָרן פֿאַרטויבט אין דעם האַרמידער. ר׳ קלמן כעלמער האָט אים געלאָזט שטיין און איז אַוועק אין דער ווייבערישער שטוב. בחורים האָבן דאָרט געטאַנצט מיט מיידן. ר׳

קלמן האָט אויף זיי אָנגעשריגן, געסטראַשעט, אַז ער׳ט זיי אַרויסוואַרפֿן. די טאָכטער, די כּלה, האָט זיך אָנגענומען פֿאַר דעם יונגוואַרג. ביי דער חופּה האָט די כּלה געהאַט אָנגעטרעטן אַהר׳לען אויפֿן פֿוס, אַ סגולה, זי זאָל זיין די הערשערין. די כּלה האָט געהייסן פּעסל און איז געווען העכער פֿון אַהר׳לען מיט אַ האַלבן קאָפּ. זי האָט אויסגעזען אַ יידענע אין די דרייסיקער. זי איז געווען שוואַרץ, גרויס, דיק, מיט אַ קרומער נאָז, ענלעך צום טאַטן. זי האָט גערעדט מיט אַ הויך קול, און זיך יעדעס מאָל צעלאַכט. זי האָט געטראָגן אַ געקרייזלט שייטל, אַ סך צירונג און ס׳האָט געשמעקט פֿון איר מיט פּאַרפֿום און טרפֿהנע ריחות. אַהר׳לע האָט דערזען, אַז ער איז אַריינגעפֿאַלן.

אין דער שלאָף־שטוב, ווען זיי זיינען שפּעטער געבליבן אַליין, האָט פּעסל גערעדט צו אַהר׳לען היימיש־וואוילעריש, אים געזאָגט, ער זאָל זיך נישט שעמען און נישט זיין קיין יאָלד. זי האָט אויסגעטאָן דעם פּאַרוק און איז געבליבן שטיין מיט אַ קאָפּ האָר ווי אַ חצופֿה. זי האָט פֿאַרהויבן די גראָבע לעפֿצן און געוויזן אַ מויל גאָלדענע ציין. נאָך דעם ווי זי האָט פֿאַרלאָשן די עלעקטרע און אים אַריינגענומען אין בעט, האָט אַהר׳לע געקראָגן צו איר תּאווה. ווי ער איז געווען שוואַך און דאַר, אַזוי איז זי געווען שטאַרק און דיק. די בריסטן אירע זיינען געווען משונה־גרויס. זי האָט געכיכעט און אים געקיצלט. זי האָט געטענהט, אַז זי איז נישט קיין לייב און זי וועט אים נישט איינשלינגען...
אַהר׳לע האָט געזאָרגט, אַז מחמת חולשת־הדעת וועט ער צו איר נישט האָבן קיין שליטה, נאָר דער גוף בלייבט אַ גוף. זי האָט אים אַרומגענומען און גע־קושט. זי האָט אים געריסן ביי די פּאות און צו אים אַ זאָג געטאָן:

— ביסט גאָרנישט אַזאַ שמויגער!... דער מאַמעס זינדל...

— מ׳טאָר אַזוי נישט רעדן! — האָט אַהר׳לע זי געמוסרט.

— אין בעט מעג מען אַלץ!...

צומאָרגנס אין דער פֿרי, אַז אַהר׳לע האָט געעפֿנט די וויעס, איז פּעסל שוין נישט געווען אין שלאָף־חדר. מ׳האָט אים געהאַט פֿאַרגעסן צו שטעלן נעגל־וואַסער, און ער האָט נישט געקאָנט אָוועקגיין ווייטער ווי פֿיר איילן פֿון געלעגער. ער האָט געוואַרט עמעץ זאָל אַריינקומען, נאָר קיינער האָט זיך נישט געוויזן. פֿון דער קיך האָבן זיך דערטראָגן געלעכטערן. די גרושה האָט דערציילט די אויסגעגעבענע שוועסטער די סודות פֿון דער חתונה־נאַכט...

2

אין די יאָרן וואָס עוזר־העשל איז געווען אין דער אַרמיי און שפּעטער אין רוסלאַנד האָט הדסה זיך געהאַלטן ווייט פֿון דער משפּחה. פּאַפּאַ האָט חתונה געהאַט מיט אַן אַנדער ווייב. די מומעס אסתּר־מלכּה און סאַלטשע האָבן געהאַלטן מיט פֿישעלען. ס׳רוב קוזינעס האָבן חתונה געהאַט, געקינדלט. פֿון דער גאַנצער פֿאַמיליע זיינען הדסהן געבליבן דריי שוועסטער־קינדער, וואָס פֿלעגן אַמאָל קומען צו איר קיין אָטוואָצק, און וואָס זי, הדסה, פֿלעגט אַמאָל זיך טרעפֿן מיט זיי אין וואַרשע: מאַשע, סטעפֿע און דאָשע, פּיניעלעס מוזינקע.

מאַשע האָט זיך געהאָט געשמדט. איר טויף־פֿאָטער איז געווען דער שווער,
דער פֿאָן זדזשיסלאַוו זאַזשיצקי. מאַשע איז געגאַנגען יעדן זונטאָג אין קלויסטער.
דער פֿאָטער, ר׳ משה־גבריאל, איז נאָך איר געזעסן שבעה. לאה, די מוטער,
האָט געשריבן פֿון אַמעריקע, אַז זי מעקט זי אויס פֿאַר אַ טאָכטער. די פֿעטערס
און די מומעס האָבן אויסגעשפּיגן, ווען מ׳האָט דערמאָנט איר נאָמען. אָבער
הדסה האָט נישט געקאָנט פֿײַנט האָבן אַ פּרוי, וואָס האָט זיך געבראַכט אַ קרבן
פֿאַר ליבע. איז זי, הדסה, דען בעסער? האָט זי דען נישט פֿאַרשוועכט די
הייראַט? זאָלן יענע, וואָס זייער געוויסן איז ריין, וואַרפֿן דעם ערשטן שטיין.
אויסער דעם, וואָס איז דען דער אונטערשייד צווישן איין רעליגיע און דער
אַנדערער? בעטן נישט יידן און קריסטן צו איין גאָט? דעם אמת געזאָגט,
איז הדסהן יעזוס געווען נעענטער ווי דער יידישער גאָט, וואָס איז אַ ביי־
זער, אַ פֿייערדיקער, אַ נוקם־ונוטר. ווייל די יידן האָבן געזינדיקט מיט דריי
טויזנט יאָר צוריק, האָט ער ביז היינט זיי געשטראָפֿט. די גאָטזעליקע מאַמעשי
האָט זי, הדסהן, פֿון קינדוווייז אָן געלערנט, אַז פֿאַר דער מינדסטער עברה לייגט
מען אין גיהנום אויפֿן שטעכבעטל: פֿאַר אָנרירן אַ לייכטער אין שבת, פֿאַר
עסן מילכיקס נאָך פֿליישיקס, פֿאַר שטעלן זיך אויף די קני. געדאַווענט האָט
מען צו דעם גאָט אין ענגע שטיבלעך און מ׳האָט דאָרט געמאַכט באַנומענע
קולות און געזונגען קאַמישע ניגונים. קיין פֿרויען האָט דער גאָט נישט ליב
געהאָט. פֿון די מערסטע מצוות האָט ער זיי באַפֿרייט. אַ מאַנסביל האָט נישט
געטאָרט אויף זיי קוקן. זיי האָבן געמוזט אָפּגאָלן די האָר, טראָגן פּאַרוקן, גיין
אין די מקוות. די יידישע רעליגיע איז געווען דורכאויס אַזיאַטיש. יעזוס האָט
נישט געשטראָפֿט נאָר פֿאַרגעבן אַלעמנס זינד. געבעטן האָט מען צו אים אין
רייכע שטילע טעמפּלען, פֿול מיט בילדער און סקולפּטורן ווי אַ מוזעאום.
פֿאַרלאַנגט האָט דער פֿאָן יעזוס בלויז איין זאַך: ליבע... הדהס האָט נישט איינמאָל
געהאָט אַ באַגער אַרייַנצוגיין אין אַ קירך, אָנידערקניען און אויסגיסן דאָס האַרץ
פֿאַר דעם צאַרטן מילד־אויגיקן ייד, וואָס די אייגענע ברידער האָבן אים צו־
גענאָגלט צום קרייץ, און געשטאָרבן איז ער פֿול מיט ליבשאַפֿט און פֿאַר־
געבונג... ווען עוזר־העשל איז געווען אין רוסלאַנד, האָט זי, הדסה, אָפֿט גע־
טראַכט וועגן פֿאַרשליסן זיך אין אַ מאָנאַסטיר און פֿאַרברענגען די יאָרן אין היילי־
קער איינזאַמקייט, ווי דאָס טוען קריסטעלכע טעכטער, ווען זיי אַנטוישן זיך אין
די וועלטלעכע פֿאַרלאַנגען. אויב הדסה איז געבליבן קעגן שמד, איז עס געווען
צוליב איין זאַך: די יידן זיינען געווען די פֿאַרפֿאָלגטע, נישט די קריסטן. דאָס
האָט מען די יידן פֿאַרבאָטן צו וואוינען אין רוסלאַנד, אַנצונעמען רעגירונגס־
שטעלעס און אַפֿילו אַרייַנצוגיין אין זאַקסישן גאָרטן. אויב ס׳איז אמת וואָס
ס׳שטייט אין דער עוואַנגעליע, אַז די שוואַכע וועלן ארבן דאָס קעניגרייך פֿון
הימל, זיינען די יידן וואָרע קריסטן...

ווען מאַשע האָט זיך געשמדט, האָט הדסה מיט איר איבערגעריסן. אָבער
נישט אויף לאַנג. מאַשע האָט גענומען שרייבן הדסהן בריוו קיין אָטוואָצק.
זי האָט געגעבן אָנצוגעהערן, אַז זי לײַדט און איז אַליין. הדסה האָט זיך מיט
איר געטראָפֿן אין וואַרשע. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז יאַנעקס פֿאַמיליע האָט

איר קיינמאָל נישט מוחל געווען דעם יידישן אָפּשטאַם. דער שווער האָט גאַנצע נעכט געהוסט, געברומט, געשאָלטן. ער האָט באַשולדיקט דעם זון, אַז ער האָט אים קראַנק געמאַכט. די שוויגער האָט אַרויסגעוויזן מאַשען האַס ביי יעדער געלעגנהייט. די שוועגערין, יאַנעקס שוועסטער, האָט זי אויסגעמיטן. יאַנעק און מאַשע האָבן זיך שפּעטער אַרויסגעצויגן פֿון די עלטערן, גענומען אַ צימער ערגעץ אין מאָקאָטאָוו. ס'איז דערפֿון נישט געוואָרן בעסער. די בילדער, וואָס יאַנעק האָט געמאָלט, האָט קיינער נישט געקויפֿט. ווער האָט אין זינען געהאַט מלחמה־צייט קונסט? יאַנעק האָט געשיקט מאָלערייען אויף די אויס־שטעלונגען, נאָר מ'האָט זיי אים צוריקגעשיקט. ער איז געזעסן אין שטוב, גאַנצע טעג געלייענט די צייטונגען, גערעדט דערפֿון, אַז ער טויג צו גאָרנישט, און אַז ער האָט נישט געהאַט די רעכט צו נעמען אַ פֿרוי. זי, מאַשע, האָט גע־קראָגן אַ פּאָסטן אין אַ געשעפֿט פֿון בלומען, נאָר די שטעלע האָט זי אַריינ־געטריבן אין אַ מעלאַנכאָליע. ס'רוב קונים האָבן געקויפֿט קראַנצן פֿאַר באַ־גרעבענישן. דערנעבן איז געווען אַ געוועלב פֿון טרומנעס... מאַשע האָט גענומען ליידן פֿון דריקעניש אין מאָגן און שלעכטע חלומות... צווישן פֿאַר־פֿאָלק האָבן זיך אָנגעהויבן קריגערייען. ווען יאַנעק איז אַריינגעפֿאַלן אין גרימ־צאָרן האָט ער זי גערופֿן: קרעציקע יידין...

הדסה און מאַשע האָבן זיך אָנגעהויבן טרעפֿן יעדע וואָך.ביידע קוזינעס זיינען אַוועק אין אַ קריסטלעכן רעסטאָראַן, ווייט פֿון יידישן געגנט, און צוזאַמען געגעסן מיטאָג. באַצאָלט האָט אַלעמאָל הדסה. ס'האָט געטראָפֿן, אַז מאַשע איז געקומען צו לויפֿן צו הדסהן קיין אָטוואָצק אין מיטן דער נאַכט. דאָס פּאָרל האָט זיך געהאַט געקריגט אַ גאַנצן אָוונט און שפּעט ביינאַכט האָט יאַנעק זיך געוואָרפֿן אויף מאַשען, זי גענומען שטיקן. ער האָט צו איר געכאַפּט אַ האַק־מעסער... מאַשע און הדסה זיינען ביזן ווייסן טאָג געלעגן אין בעט, און מאַשע האָט איר אויסדערציילט אירע צרות. דער יאַנעק האָט נישט געוואָלט אַרבעטן, ער האָט אויך נישט געהאַט קיין כּוח. ער האָט אויסגעזען ווי אַ ייד און איז געווען שוואַך ווי אַ ייד. ער האָט געליטן אויפֿן האַרץ און גערעדט וועגן זעלבסט־מאָרד. ער האָט נישט געקאָנט טרינקען, אָבער ער האָט זיך צוגעכאַפּט צום ביטערן טראָפּן. ער האָט געוואָרפֿן אָן אומחן אויף דער מאָלעריי און פֿאַרברענט די לייוונטן. ער האָט באַשולדיקט די יידישע קאָלעגן, מלאָטעק און רובינליכט, אַז זיי שטעלן אים אונטער פֿיסלעך, און אַז זיי נעמען אָן אים נקמה פֿאַרוואָס ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ יידישער טאָכטער. ער איז געוואָרן פֿול מיט אַלערליי חשדים. ער האָט פֿאַראויסגעזאָגט, אַז דער פֿאָטער וועט אים נישט איבערלאָזן קיין גראָשן ירושה. ער האָט פֿאַרדעכטיקט, אַז מ'האָט געמאַכט קעגן איט אַ פֿאַרשווערונג און מ'וויל אים רואינירן. מאַשע האָט אים געשיקט צו אַ נערוון־דאָקטאָר, נאָר יאַנעק האָט זי באַשולדיקט, אַז זי וויל אים איינזעצן אין אַ משוגעים־הויז...

אין דער צייט ווען די דייטשן האָבן צוגעזאָגט פּוילן אומאָפּהענגיקייט און גענומען ווערבירן פֿרייוויליקע פֿאַר דער פּויליש־דייטשער אַרמיי, איז יאַנעק אַוועק זיך צושטעלן, כאָטש גאַנץ פּוילן איז געווען קעגן די דייטשע מאַכינאַציעס

און ס׳איז שוין געווען קלאָר, אַז די דייטשן האָבן פֿאַרלוירן דעם קריג. יאַנעקס פֿאָטער איז גראָד דעמאָלט געשטאָרבן, און די מוטער און די שוועסטער האָבן באַשולדיקט יאַנעקן, אַז ער איז געווען די אורזאַך פֿון זיין טויט. דער שוואָגער האָט געוואָרנט, אַז אויב יאַנעק וועט קומען צום באַגרעבעניש, וועט ער אים שלאָגן ביים פֿאָטערס קבר. נישט יאַנעק און נישט מאַשע האָבן זיך געוויזן אויפֿן צמענטאַר. די קריסטלעכע שכנים און פֿריינט האָבן געהאַט פֿון וואָס צו רעדן. יאַנעק האָט זיך צוגעשטעלט צו דער מוסטערונג, אָבער די קאָמיסיע האָט אים אַוועקגעשיקט אויף צוויי וואָכן אין שפּיטאָל און דערנאָך אים אָפּגעוואָרפֿן. יאַנעק איז באַלד געוואָרן אַ קעגנער פֿון דעם דייטשן פּלאַן און זיך גענומען דערנעענטערן צו פּילסודסקיס פּוילישער מיליטערישער אָרגאַניזאַציע. דאָ האָט יאַנעק צום ערשטן מאָל געהאַט מזל. ער איז גלייך פֿון אָנהויב געוואָרן אַן אָפֿיציר אין דער געהיימער גרופּע. ער האָט זיך באַקענט מיט פּילסודסקין, געמאָלט זיין פּאָרטרעט. ער האָט געמאַכט פּאָרטרעטן פֿון פּילסודסקיס לייב־מענטשן, וואָס האָבן אָנגעפֿירט מיט זיין בריגאַדע אין אונגאַרן. יאַנעק האָט אָנגעהויבן אַהיימברענגען געלט און איינלאַדן געסט. זיי זיינען געווען אָנ־געטאָן ציוויל, פֿונדעסטוועגן האָבן זיי זיך גערופֿן: פּאַן פּאָרוטשניק, פּאַן קאָ־פּיטאַן, פּאַן מאַיאָר, פּאַן פּולקאָווניק. די גויים האָבן געטרונקען, געזונגען פּאַ־טריאָטישע לידער, געדרייט די וואָנסן, נישט אויפֿגעהערט קושן מאַשען אין דער האַנט, וויינען מיט שיכּורע טרערן אויף דעם שיקזאַל פֿון פּוילישן פֿאָטער־לאַנד, וואָס איז הונדערט יאָר געבליבן צעטיילט צווישן די חזירישע רוסן, פּרייסן און עסטרייכער. זיי האָבן געוואוסט, אַז מאַשע שטאַמט פֿון יידן, דערמאָנט דעם יידישן פּולקאָווניק בערעק יאָסעלעוויטש, דעם יידישן פּאַטריאָט שמואל זביטקאָווער, געשוואוירן, אַז דאָס נייע פּוילן וועט זיין אַ גן־עדן פֿאַר דעם פֿאַר־פּייניקטן פֿאָלק ישראל, ווי דאָס האָבן צוגעזאָגט די פּאָעטן מיצקעוויטש, נאָר־וויד, וויספּיאַנסקי... טיילמאָל זיינען די פֿרעמדע אָפּגעזעסן ביז דריי אַזייגער באַנאַכט, געפֿירט דיסקוסיעס, געוויקלט פּאַפּיראָסן פֿון אַ הייפֿל טאַבאַק, געצייכנט מיט בליישטיפֿטן אויף אַ מאַפּע. אַ פּאָר מאָל איז אַהער הדסה אַריינגעפֿאַלן. די אָפֿיצירן האָבן זי באַשאָטן מיט קאָמפּלימענטן, פֿאַר קיין פֿאַל נישט געוואָלט צוגלויבן, אַז זי איז אַ יידישע טאָכטער, געטרונקען פֿאַר איר געזונט, געלויבט די יידישע ראַסע...

זומער, 1917, האָבן די דייטשן אַרעסטירט פּילסודסקין. יאַנעק האָט ביז דאַמאָלט קיינמאָל נישט געשריבן קיין פּאָעזיע; אָבער דאָסמאָל האָט ער פֿאַר־פֿאַסט אַ ליד דערוועגן, און ס׳איז געווען אָפּגעדרוקט אין דעם אומלעגאַלן זשור־נאַל, וואָס די מיליטערישע אָרגאַניזאַציע האָט אַרויסגעגעבן. יאַנעק האָט אויך געמאָלן אַ בילד, וואָס האָט פֿאַרגעשטעלט פּילסודסקין אין שפּיץ פֿון זיין בריגאַדע. מאַשע האָט זיך נישט געהאַלטן פֿאַר קיין קענערין פֿון מאָלעריי, נאָר זי האָט פֿונדעסטוועגן באַנומען, אַז דאָס בילד איז אַ ביליקע נאָכמאַכונג פֿון מאַטעיקאָ. די יידישע מאָלער, וואָס האָבן אָנגעקוקט יאַנעקס מאָלערייען, האָבן אים אָנגערופֿן שמירער. יאַנעק האָט געזידלט סיי מאַשען, סיי די יידישע מאָלער, סיי דאָס גאַנצע יידישע פֿאָלק, וואָס איז אַ שטאַם פֿון אַנאַרכיסטן, ני־

הילּיסטן, דעגענעראַטן. ער האָט זיך געדונגען אַן אַטעליע און האָט אויפֿגע־
הערט קומען אַהיים נעכטיקן. ער האָט געהאַלטן אין איין שרייבן מאַשען בריוו
אויף גאַנצע בויגנס פּאַפּיר. ער האָט גערעדט וועגן זיין ליבע צו איר, וואָס קאָן
קיינמאָל נישט שטאַרבן, און פֿון זיינע אַנטוישונגען אין דער פֿרוי, אין ייד,
אין דער אוניווערסאַלער גערעכטיקייט. ער האָט ציטירט די אַנטיסעמיטישע
ווערק פֿון לוטאָסלאַווסקי, נאָוואַטשינסקי, ניעמאָיעווסקי. ער האָט געשאָטן מיט
לויב־ווערטער אויף פּילסודסקין, אים אָנגערופֿן משיח. צומאָל איז ער געקומען
ביינאַכט אַ שיכּורער. ער האָט אַנידערגעקניט נעבן מאַשעס בעט, געוויינט,
גערופֿן:

— מלאך מיינער, איך בין זינדיק!... שטויס מיך נישט אָפּ!... הייליי־
קע נשמה!...

אין 1918, ווען פּילסודסקי איז צוריקגעקומען פֿון מאַגדאַבורגער פֿעסטונג,
איז יאַנעק געוואָרן אַ מאַיאָר אין דער פּוילישער אַרמיי, אַן אַריינגייער אין
בעלוועדער. יאַנעקס פּאָרטרעט האָט געהאָנגען צווישן די ווערק פֿון די אַלטע
פּוילישע מייסטער. יאַנעקס ליד האָט געזונגען דאָס מיליטער ביים מאַרשירן.
יאַנעק האָט באַקומען אַ וואוינונג אויף די אויאַזדאָווער אַלעען. ער האָט זיך גע־
האָט איבערגעבעטן מיט מאַשאַן. מאַשאַ האָט איצט געהאַט אַ דינסט. צו מאַשאַן
אין שטוב האָבן גענומען אַריינקומען פּולקאָווניקעס, גענעראַלן, דיפּלאָמאַטן.
מאַשע איז נאָך מיטאָג געריטן אויף אַ פֿערד אין די לאַזשענקעס. זי האָט מער
נישט געשריבן הדסהן קיין קאָרטלעך. זי איז נישט אַרויסגעקומען קיין אַטוואָצק.
הדסה איז קיינמאָל נישט געווען אין מאַשאַס נייע דירה. די פּאַני מאַשאַ זאַ־
זשיצקאַ איז איצט געוואָרן איינע פֿון די אָנגעזעענסטע דאַמען אין דעם נייען
פּוילן. מ׳האָט געדרוקט איר פֿאָטאָגראַפֿיע אין אַ אילוסטרירטן זשורנאַל. מ׳האָט
זי איינגעלאַדן אין אַלערליי ווייבערשע קאָמיטעטן. זי האָט באַקומען אַן ערן־
אַמט אין רויטן קרייץ. הדסה איז געבליבן פֿישעלע קוטנערס ווייב און האָט
אויסגעקוקט אויף עפּעס אַ ישיבה־בחור, וואָס איז געהאַט פֿאַרפֿאַלן געוואָרן
ביי די באָלשעוויקעס. מאַשע האָט זיך פֿאַרגעוואָרפֿן, פֿאַרוואָס זי האָט פֿאַר־
געסן אָן איר קוזינע. זי איז איר אַפֿילו געווען שולדיק געלט. ביינאַכט פֿלעגט
מאַשע זיך אויפֿכאַפּן און זיך צושווערן מיט הייליקע שבועות, אַז גלייך מאָרגן
וועט זי אַריבערפֿאָרן צו הדסהן, איר אָפּגעבן די פּאָר מאַרק, איר קויפֿן אַ מתּנה,
זי פֿאַרבעטן צו זיך. אָבער יעדער טאָג האָט געברענגט מיט זיך אַזויפֿיל פֿליכטן,
אַז מאַשע האָט פֿאַרגעסן סיי הדסהן, סיי סטעפֿען, סיי די אַנדערע מושקאַטס.
וואָכן זיינען אַריבער און ס׳איז איר נישט געקומען אויפֿן זין, אַז זי איז ר׳
משולם מושקאַטס אַן אייניקל, ר׳ משה־גבריאלס אַ טאָכטער, און אַז דער ברודער
אירער, אַהר׳לע, איז אַן איידעם דאָ אין וואַרשע ביי ר׳ קלמן־כעלמער. מאַשע
האָט געהאַט מיטלייד מיט די יידן, אָבער ס׳האָט נישט געהאַט קיין צוועק זיך
צו מישן מיט דעם דאָזיקן געזינדל. אַלץ האָט זיך דאָרט געפּלאָנטערט צוזאַ־
מען: קאָמוניזם, שוואַרצע בערזע, אטעאיזם, רעליגיעזער פֿאַנאַטיזם. די יידישע
גאַסן האָבן מיט זיך פֿאָרגעשטעלט אַ שטיק אַזיאַטישע בהלה אין סאַמע האַרץ
פֿון אייראָפּע. די פֿאַמיליע מושקאַט איז געוואָרן פֿאַראָרעמט. די מאַמע האָט

זיך געוואַלגערט אין אַמעריקע מיט אַ משרת. ניין, ס'איז נישט געווען וואָס צו באַדויערן. איצט, אַז יאַנעק האָט געמאַכט אַ קאַריערע, שווער און שוויגער זיינען געווען טויט, פוילן איז געוואָרן אַ מלוכה, — האָט מאַשאַ געהאַט אין פאַרלאַנג: פאַרברענען הינטער זיך אַלע בריקן...

קאַפּיטל צוויי און פערציק

1

די דריטע נאַכט חנוכּה האָט באַשעלע געפּרעגלט לאַטקעס. ס'איז נישט געווען קיין וואַרשעווער מנהג. דאָס האָט זי אויסגעלערנט אַ שכנטע, אַ שניידערין, וואָס האָט געשטאַמט פון דער פּראָווינץ. חיים־לייב, דער קוילנהענדלער, וואָס מיט אים האָט באַשעלע חתונה געהאַט נאָכדעם ווי קאָפּל האָט איר אָנגעהאָנגען אַ גט און איז אַוועק קיין אַמעריקע, האָט נישט ליב געהאַט צו פאַרברענגען מיט די שטיף־קינדער. נאָך נאַכטמאָל איז ער אַוועק צו אַ שכן, אַ קירזשנער. מ'האָט דאָרט געשפּילט אַ זעקס־און־זעכציק ביז שפּעט אין דער נאַכט. באַשעלע האָט געהאַט אָנגעגאָסן צופיל בוימל אין חנוכּה־לעמפּל. אַן איינציק קנייטל האָט נאָך געצאַנקט, געשפּריצט. באַשעלע האָט געריבן קאַרטאָפל אויף אַ ריב־אייזן, אָנגעגאָסן אויף דער פאַן אייל. די קיך איז פול געוואָרן מיט ריחות און צישעניש. באַשעלע האָט וויפל מאָל זיך געבעטן, מ'זאָל אַריין אין מיטל־שטוב. אָבער דאָס געזינדל האָט ליב געהאַט די היימישקייט פון פייער. מאַניעק, דער אויסגעגעבענער זון, אַ בוכהאַלטער אין אַן עסיק־פאַבריק, איז געזעסן אויפן בעטל, וואו ס'זיינען ביינאַכט געשלאָפן איפּע און טייבעלע. ס'האָט זיך צו אים געטוליעט ריטאַ, דאָס קליינע ווייבעלע, וואָס האָט אים נישט אָפּגעלאָזט אויף קיין איין מינוט. מאַניעק איז געבליבן אַ פּאַצעט. די טונקעלע האָר האָט ער פאַרקעמט אין אַ שרונט און באַשמירט מיט פּאָמאַדע. פון שטייפן קראַגן האָט אַרויסגעשטאַרצט אַ שניפּסל מיט אַ דינעם קניפּ, מעשה שוויצער. די הויזן האָט ער פאַרהויבן הויך איבער די קנעכלען, ס'זאָלן נישט קאַליע ווערן די קנייטשן. די שיך זיינען געווען אָפּגעפּוצט מיט אַ גלאַנץ. די שקאַרפּעטן האָבן געהאַט אַ רויט פּאַסיקל. אויפן האַנט־געלענק איז געזעסן אַ זייגערל. אויף אַ פינגער האָט געלויכטן אַ קידושין־רינגל. אין דער פאָדערשטע קעשענע האָט געשטעקט אַ זיידן טיכל. מאַניעק האָט געהאַט אַ נאָמען מיט זיין עלעגאַנץ, לייטישער אויפפירונג, פלייסיקייט אין געשעפט. אַ חוץ דעם איז ער געווען אַ טענצער, איינער אין פּראַגע. פרויען האָבן ליב געהאַט צו טאַנצן מיט אים טאַנגאָ, אַ שימי, אַ פאָקסטראָט. ער האָט נישט אָנגעטראָטן אויף די פיס. ער האָט געוואוסט ווען און וואו איינצורוימען אַ סוד. טאַקע דערפאַר האָט ריטאַ אים געהיטן. עס איז אַלעמאָל געווען אַ געפאַר, אַז מ'עט אים אויסכאַפּן. זי אַליין, ריטאַ, איז געווען קליין, שוואַרץ, דיקלעך, מיט גראָבלעכע ליפּן און קליינע גלאַנצ־

דיקע אייגעלעך. פראַגער מיידלעך האָבן ביז היינט נישט פֿאַרשטאַנען, וואָס
מאַניעק האָט דערזען אין דער מעצאַצע.

— וואָס האָט זי? — האָבן די מיידלעך געטענהט. — נישט קיין פּנים,
נישט קיין פֿיגור... אַן אָנגעשטאָפּטע ליאַלקע!...

שאָשע, באַשעלעס עלטסטע טאָכטער, איז שוין געווען אין פֿיר־און־צוואַנ־
ציקסטן יאָר. שאָשע איז געבליבן אַ שטוב־מיידל. זי האָט נישט געלייענט קיין
צייטונג, נישט געוואוסט דעם חילוק צווישן אַ בונדיסט און אַ ציוניסט. פֿון
גימנאַזיע איז זי אַרויס באַלד ווי ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה. זי האָט
געהאָלפֿן דער מוטער ביים באַלעבאַטישקייט. איצט איז שאָשע געשטאַנען
אין אַ געשעפֿט פֿון שאָקאָלאַד, אויף דער סענאַטאָרן־גאַס. מ׳האָט פֿאַרויסגעזאָגט,
אַז שאָשע וועט אויסוואַקסן אַ שיינהייט, אָבער עפּעס האָט איר געפֿעלט. זי האָט
געהאַט אַ צו־קינדיש פּנימל און אַ פֿלאַכע ברוסט. זי האָט נישט אויפֿגעהערט
שמייכלען, געוויזן חן־גריבלעך. ווען שאָשע האָט נישט געהאַט וואָס צו טאָן,
האָט זי נאָך אַלץ געלייענט אויפֿן קול די כרעסטאָמאַטיעס, וואָס זי האָט שטו־
דירט אין שקאָלע: געשיכטעס מיט קעניגן, קיעלעך, וואַלד־גייסטער, בערן־
טרייבער. אַלע מיידלעך אין דער געגנט האָבן געהאַט פּוילישע נעמען, אָבער
זי איז געבליבן ביים נאָמען שאָשע. אַנשטאָט צו וואַשן פֿאַר זיך אַ פּאָר טרי־
קאָטן, אָדער אויסצופּרעסן אַ קאָפֿטל, פֿלעגט זי אויסשערן פֿון פּאַפּיר אַלערליי
רייזעלעך, ווי אַ קליין מיידעלע. באַשעלע פֿלעגט טענהן:

— קוקטץ זי אָן! אַ קינד פֿון זיבן יאָר!...

ס׳איז געווען אַ נס, וואָס ס׳האָט זיך אויסגעפֿונען פֿאַר שאָשען אַ יונגערמאַן.
געהייסן האָט ער שמעון בענדל. געשטאַמט האָט ער פֿון דעם שטעטל דינעוו, גאַ־
ליציע. שמעון, אַ יונג אַ ריז, גלייך ווי אַ ווירע, מיט אַ טשופּרינע שוואַרצע
האָר, אַ שמאָל פּנים, אַ שאַרפֿן קין, אַ הויכן האַלדז, האָט אַלעמאָל געטראָגן
אַ בלוזע, אַ זעלנערשן פּאַס, וויקלשנורן אַרום די פֿיס, אַ פּאָר גראָבע שיך, די
זוילן באַשלאָגן מיט נעגל, די קנאַפּלען געשמידט מיט פּאָדקאָוועס. דער פֿאָ־
טער זיינער האָט געהאַט ערד הינטער דינעוו. שמעון האָט געקאָנט אַקערן, זייען,
מעלקן קי, רייטן אויף פֿערד. אין דער הכשרה־פֿאַרם, אין גראָכאָוו, האָט מען
אים געזאָגט, אַז ער האָט זיך דאַרט נישט וואָס צו לערנען. ער קאָן גלייך עולה־
זיין קיין ארץ־ישראל. ער האָט בלויז געדאַרפֿט וואַרטן אויף דעם סערטיפֿיקאַט.
ווען נאָר ער איז געקומען קיין וואַרשע, איז ער גלייך אַוועק צו שאָשען. ער
האָט זי געלערנט רעדן העברעאיש מיט דער ספֿרדישער הברה, זי מיטגענומען
אויף חלוצישע פֿאַרזאַמלונגען. שאָשע פֿלעגט אַהיימקומען שפּעט ביינאַכט, און
באַשעלע האָט זי געפֿרעגט:

— האָסט דיך גוט פֿאַרוויילט?

— טאַק סאָביע...

— וואָס האָט מען גערעדט?

— פֿאַרשידנס.

— ווילסט טאַקיש פֿאָרן קאַ׳ פּאַלעסטינע?

— פֿאַרוואָס נישט? ס׳איז אונדזער לאַנד.

לכּבוד חנוכּה האָט שמעון געבראַכט שאַשען אַ מתּנה: אַ זילבערנעם מגן־דוד מיט אַ קייטעלע, צו טראָגן אויפֿן האַלדז. ער איז געזעסן אין קיך אויף אַ ברעג בענקל, נישט אַראָפּגענומען פֿון שאַשען די גרויסע שוואַרצע אויגן, גע־רויכערט פּאַפּיראָסן, געשוויגן. מאַניעק האָט אויף אים געקוקט האַלב־פֿאַרשנ־דיק: וואָס זעט דער יונגאַטש אין שאַשען? ער האָט געהאַלטן די שוועסטער פֿאַר אַ נישט־דערבאַקענער. ס׳איז אים געווען אַ חידוש, ווי זי האָט שׂכל צו פֿאַרקויפֿן שאָקאָלאַד. ריטאַ, מאַניעקס ווייבעלע, האָט געוואָרפֿן אויף שמעונען אייגלעך. זי האָט אים נישט אויפֿגעהערט שטעלן פֿראַגן:

— ס׳איז אמת, אַז דאָס זאַמד אין פּאַלעסטינע איז הייס? זיינען טאַקע די אַראַבער אַזוינע שיינע מאַנסלייט? איז דאָס וואָר, אַז מ׳קויפֿט דאָרט וואַ־סער אויף דער קוואָרט?

שמעון האָט אויף אַלץ געענטפֿערט מיט געניטשאַפּט. ער האָט אַרויסגענומען פֿון בוזעם אַ מאַפּע, געטייטלט מיטן ווייז־פֿינגער, אָנגעוויזן ווי אַזוי מ׳קען קינסטלעך באַוואַסערן דאָס לאַנד, פֿאַרוואַנדלען מדבריות אין פֿרוכטבאַרער ערד. ער האָט אָנגערופֿן אַ סך העברעאישע נעמען פֿון קאָלאָניעס און קיבוצים. ער האָט גערעדט ווי אַ דאָרטיקער. שאַשע האָט נישט אויפֿגעהערט שמייכלען.

— שמעון, פֿאַרצייל פֿון דעם אַראַבער מיט די זעקס ווייבער!

— צו וואָס? כ׳האָב שוין דערציילט.

— פֿאַרצייל נאָכאַמאָל. מאַמעליו קרוין, ס׳איז אַזוי קאָמיש!...

איפּע, יונגער פֿון שאַשען, איז געבליבן אַ קריפּל. איין פֿוס איז געווען דין ווי אַ שטעקעלע. זי האָט ביז היינט געטראָגן אויף אים אַן אייזערנעם קלאַמער. איפּע איז געווען קליין, שוואַרץ, מיאוס, בייז. די קורצע האָר האָט זי פֿאַרפֿלאָכטן אין אַ גראָב צעפּל. זי האָט געהאַט אַ פּאָסטן אין אַ פֿאַבריק פֿון פּאַטשערקעס. איפּע האָט אַ גאַנצן טאָג אַרויפֿגעצויגן פּערל אויף פֿאָדים. איצט איז זי געזעסן אויף אַ פּיסנבענקעלע, אויסגעקליבן קרעלן פֿון אַ הויפֿן. דאָס האָט מען איר אַרויסגעגעבן צו טאָן. דאָס שיינדל אין דער פֿאַמיליע איז געווען טייבעלע, אַ מיידל פֿון אַ יאָר פֿערצן. טייבעלע איז געגאַנגען אין פֿינפֿטן קלאַס גימנאַזיע, זיך געחברט מיט נגידישע טעכטערלעך. זי האָט שוין באַצייטנס צוגעגרייט קינדער צום עקזאַמען. טייבעלע איז געזעסן אין דער גרויסער שטוב, אין אַ ריפּסן פֿאַרטוך, געמאַכט די לעקציע. זי האָט געשריבן ציפֿערן, איקסן, איפּסי־לאָנען. טייבעלע האָט זיך אויסגעטויגט צו מאַטעמאַטיק. זי איז געווען געראָטן אין קאָפּלען. ווען באַשעלע האָט זיך מיט איר געקריגט, פֿלעגט זי טענהן:

— רשע מרושע... ס׳טאַטעלע אויסן אויג!...

ווי באַשעלע איז אַזוי געשטאַנען און איבערגעדרייט אַ לאַטקע אויף דער לינקער זייט, האָט זי דערהערט היימישע טריט. זי האָט אָנגעשפּיצט אַן אויער. ס׳איז נישט געווען חיים־לייב. יענער האָט געטראָטן שווער. עמעץ האָט אָנגע־קלאַפּט. ווער קען דאָס זיין? — האָט באַשעלע געטראַכט אַ דערשראָקענע.

— קטאָ־טאַם? ווער איז דאָרט, הע?

מ׳האָט נישט געענטפֿערט. באַשעלע האָט אויפֿגעמאַכט דעם קלאַפּשלאָס, אויפֿגעשפּאַרט די טיר אויפֿן קייטל, געוואָרן בלייך ווי קאַלך. זי האָט שטומער־

הייט געגומען געבן די קינדער צייכנס. מאַניעק האָט זיך אויפֿגעהויבן, אַרויס־גענומען דעם האָקן. ביי דער שוועל איז געשטאַנען קאָפּל. ער איז געוואָרן אין די יאָרן סיי יונגער, סיי עלטער. ער האָט געטראָגן אַ געלן מאַנטל, אַ קאַפּע־ליוש, וואָס איז אַריינגעפֿאַלן אין ווייס, אַ פּאָר געקראַטעטע הויזן, אַ ברוין־גע־קעסטלט העמד, רויטע שיך מיט ברייטע אָפּזאַצן און לאַנגע שפּיצן. צווישן די ליפּן האָט געשטעקט אַ פּאַפּיראָס אָן אַ מונדשטוק. ער האָט געקוקט האַלב־נייגעריק, האַלב־דערשראָקן. באַשעלע האָט געטאָן אַ פּאַטש מיט די הענט.

— אוי, מאַמע!

— חלש נישט, כ׳בין נאָך נישט געשטאָרבן! — האָט קאָפּל אַ זאָג געטאָן אויף זיין קליגערישן שטייגער. — גוטן אָוונט, קינדער!

שאַשע האָט אויפֿגעהערט שמייכלען, באַקומען אַ לאַנג פּנים. איפּע האָט קרום געעפֿנט דאָס זשאַבע־מויל, געוויזן שיטערע שוואַרצע ציין. מאַניעק האָט זיך אָפּגערוקט אויף הינטערוויילעכץ.

— גוטן אָוונט, פּאַפּאַ!

— כ׳זע, דאָס ביסט דו, שאַשע. דאָס איז איפּע. וואו איז טייבעלע?

טייבעלע איז אַריינגעקומען מיט אַ בלייפֿעדער אין איין האַנט און אַ שטיקל מעק־גומע אין דער אַנדערער.

— טייבעלע, דאָס איז דער טאַטע — האָט מאַניעק געזאָגט אויף יידיש.

— טאַק, פּאַזנאַיען (יאָ, כ׳דערקאָן).

ערשט איצט האָט באַשעלע צוריקגעוואונען דאָס לשון.

— אַזוי אַריינגעפֿאַלן... האָסט אַפֿילו ניש׳ געשריבן קאַ׳ קאַרטל!

— כ׳האָב אַליין נישט געוואוסט, אַז כ׳פֿאָר. כ׳בין איינגעזעסן אויף אַ שיף. די לעצטע מינוט. וואו איז חיים־לייב?

מאָדנע, פֿון צערודערונג האָט באַשעלע פֿאַרגעסן ווער ס׳איז חיים־לייב.

— דער פֿעטער איז ביי אַ שכן — האָט מאַניעק זיך אַנגערופֿן.

— אַהאַ. כ׳בין נישט געקומען קיינעם מאַכן קאַ׳ טראָבל. כ׳וויל זען די קינדער.

— פּאַפּאַ, דאָס איז מיין פֿרוי.

ריטאַ איז געוואָרן רויט פֿון קורצן האַלדז ביז די וואָרצלען האָר.

— באַרדזאָ מי פּזשיעמניע... זייער אַנגענומען...

— דאָס ביסטו, מיין שנור? יאָ, ענלעך צו דער פּיקטשור...

— דאָס איז שאַשעס אַ באַקאַנטער!

קאָפּל האָט אָפּגעמאָסטן דעם דינעווער יונג פֿון אויבן־אַראָפּ און פֿון אונטן־אַרויף.

— אַ סאָלדאַט, צי וואָס?

— עך בין נישט קאַ׳ סאָלדאַט. עך בין אַ חלוץ.

— אַ ציוניסט, הע? איר ווילט אונדז אַלע אָפּשיקן קאַ׳ פּאַלעסטאַין?

— נישט אַלע.

באַשעלע האָט אַראָפּגענומען די פֿאַן פֿון דער פֿייערקע. זי האָט זיך ערשט איצט דערמאָנט דעם דין, אַז מ׳טאָר נישט בלייבן מיט קיין געגטן מאַן אונטער

אײן דאַך. רויטע פֿלעקן זײַנען איר אַרויס אויפֿן פּנים. זי האָט געטאָן אַ קוק אויפֿן סופֿיט, זיך גענומען אָפּרוקן אין אַ ווינקל.

— אַזוי פּלוצלינג — —

— שרעק דיך נישט, באַשעלע, כ׳על דאָ נישט גענטיקן. כ׳שטיי אין האָטעל בריסטאָל.

— טו אויס דעם סאַק. וועסט דיך נאָך פֿאַרקילן...

— נאָ, מ׳דאַרף נישט.

קאָפּל האָט אויפֿגעקנעפּלט דעם אויבער־ראָק און ס׳האָט זיך באַוויזן אַ געקראַטעטער אַנצוג, וואָס מ׳זעט נאָר אין קינאָ. דער קראַגן האָט געהאַט משונה־לאַנגע ראַנדן, דער קראַוואַט האָט אין זיך געהאַט אַ געמיש פֿון רויט, געל, גאָלד.

— עסט אָפּ סאַפּער. איכ׳ל ענק נישט שטערן!

— די מאַמעשי מאַכט לאַטקעס, אויף חנוכּה — האָט שאָשע געזאָגט.

— אַהאַ, לאַטקעס. כ׳האָב געמיינט, מ׳מאַכט דאָס בלויז אין אַמעריקע... וועל, קינדער, דאָ בין איך. אַ געגטער פֿאָטער איז נאָך אַלץ אַ פֿאָטער — — דו, טייבעלע, האָסט שוין אַוודאי אַלץ פֿאַרגעסן?

— ניין, כ׳געדענק. איר׳ט געהאַט אַזוינע לאַנגע שטיוול —

— וואָסערע שטיוול? דאָ איז אַלץ ווי געוועזן. וואָס טוסטו? גייסט אין האַי־סקול?

— זי לערנט זיך אין גימנאַזיע — האָט געענטפֿערט מאַניעק.

— יאָ, גימנאַזיע... דער זעלבער הויף, דער זעלבער מיסט־קאַסטן, דער זעלבער סטרוזש. דער גוי האָט מיך דערקאָנט. פּאַניע קאָפּל, זאָגט ער. ר׳איז געוואָרן אַ רעגיולער דזשאַד. כ׳האָב אים געגעבן אַ האַלבן דאָלער — — ר׳האָט מיר געוואָלט קושן די האַנט.

— ר׳איז אַ גרויסער פּיאַק — האָט שאָשע אַרייַנגעוואָרפֿן.

— האָ נו, וואָס זאָל ער טאָן? ביי אונדז האָט מען איינגעפֿירט פּראָהיבישאָן, נאָר מ׳טוט זיך אַן עצה. ניו־יאָרק איז פֿול מיט שיכּורים — —

קאָפּל האָט זיך אָפּגעהאַקט. די אייגענע רייד האָבן אים פֿאַרוואונדערט. וואָס פּלוידער איך עפּעס? — האָט ער געטראַכט. — וואָס ווייסן זיי? די איפּע זעט אויס שרעקלעך... שאָשע איז נישט געוואַקסן... באַשעלע איז אַן אַלטע ידענע. קאָן דאָס זיין, אַז זי איז זעקס יאָר ייִנגער פֿון מיר?... אַ קנויל איז אים געבליבן שטעקן אין האַלדז. די טרערן זײַנען אים אָנגעלאָפֿן. ער האָט אינדערגיך אַרויסגעכאַפּט אַ צינד־מאַשינדל און פֿאַרדויכערט דאָס פֿאַרלאָשענע רעשטל פּאַפּיראָס. ער האָט דערביי פֿאַרשטעלט אַ האַלב פּנים...

2

קאָפּל איז געבליבן מיט באַשעלען און די קינדער נישט מער ווי איין שעה. ער האָט דערלאַנגט מאַניעקן דרייסיק דאָלער (באַשעלע האָט נישט געוואָלט נעמען קיין געלט) און האָט געזאָגט, אַז ער׳ט קומען מאָרגן. ער האָט געגעבן

אנצוהערעניש, אז ער וויל זיין אליין מיט באשעלען און די קינדער, אן דער שנור און אן שאשעס יונג, דעם חלוץ. ער איז אראפ מיט די טרעפ און זיך געלאזט גיין אויף דער מאלע גאס. איידער קאפל איז אוועק קיין אמעריקע האט ער געהאט צוגעזאגט די אקסענבערגס, אז ער׳ט צו זיי שרייבן בריוו, אבער מער ווי איין קארטל האבן זיי פון אים נישט דערהאלטן. קאפל האט אויפגעהויבן דעם קאלנער, אראפגערוקט דעם הוט. לעבט ער נאך, איזידאר? און רייצעלע? וואוינען זיי נאך אין דער אלטער דירה? אדער האבן זיי זיך שוין ארויסגע־צויגן? און וואס איז געווארן פון דער בלאטער פרוי, די פאני גאלדסאבער? קאפל האט זיך יעדעס מאל אפגעשטעלט, זיך ארומגעקוקט. נאך ניו־יארק, פאריז, בערלין, האט פראגע אויסגעזען ווי א קליין שטעטל. ס׳איז ערשט געווען צען אזייגער, אבער ס׳איז שוין דא געשטאנען א מיטן־נאכטישע שטילקייט. ווי אויסטערליש, נאר ער האט אין די זעקס יאר א סך פארגעסן. ס׳זיינען אים געהאט ארויס פון זין די גאז־לאמטערן, די רינשטאקן, די טעלעפאן־ביידלעך, וואו מ׳האט געקלעפט אפישן פון טעאטער און דער אפערע. אויף א טיר האט געהאנגען א שילד פון א מאנגל. ס׳האט געדויערט א ווייל ביז קאפל האט זיך דערמאנט, אז דאס איז א מאשין אויסצוגלייכן וועש. זע נאר, מ׳וואוינט נאך אלץ אין קעלער־שטובן! אין פאציאטעס! וואו האבן זיך גענו־מען אהער אזויפיל פלוימען? פארוואס שטייען עפעס אין די פענסטער פלעש־לעך מיט גלעזלעך? קאפל איז פארביי א האלב־חרוב הויז. דער טינק אפגעריסן, די ציגל־רויטע ווענט אנגעשפארט אויף קלעצער. אין די באלויכטענע פענסטער האט מען געזען וועש הענגען אויף שטריק. אין ניו־יארק וואלט אזא געביידע געווען קאנדעמנד...

דער סטרוזש האט שוין געהאלטן ביי פארמאכן דאס טויער פון דעם הויז, וואו די אקסענבערגס האבן אמאל געוואוינט. קאפל האט אים דערלאנגט א זיל־בערנע מטבע.

— וואוינען נאך דא די אקסענבערגס?

— טאק, פאניע...

— זיי לעבן ביידע?

— און דער פאן פון וואנען איז?

— איך קום פון אמעריקע.

דער סטרוזש האט אראפגענומען דאס שעפסענע היטל, א קראץ געטאן אין פליך־קאפ, צוריק אנגעטאן.

— טאק, זיי לעבן. דער פאן איזידאר איז קראנק.

— וואס איז אים?

— אט...

און דער גוי האט מיטן גראבן פינגער אנגעוויזן האלב־אויפן הארץ, האלב־אויפן קאפ.

— וואוינט נאך דא דער פאן קרופניק?

— יא, פאניע, א שטאק העכער.

דער סטרוזש האט געהאלטן א קעסטל מיט פארדויכערטע נאפט־לעמפלעך.

אין טויער איז געשטאַנען אַ טאַפּטשאַן. ס'איז אויף אים געווען אויסגעשפּרייט אַ שאָפֿענער פּעלץ. נעבן אַ קודלאַטן הונט איז געלעגן אַ לאַנגער הילצערנער פּייפֿער, אַזוינעם ווי עס נוצן פּאַסטוכער.

— וואָס הערט זיך דאָ? שלעכט?

— קעפּסקאַ (זייער שלעכט)! אַז די לאַקאַטאָרן זיינען אַלע אָרעם, וואָס האָט דער דאַזאָרצע (וועכטער)? שטייערן צאָל זיי נאָך, די פּאַנעס!

קאַפּל האָט געשאַנקען דעם ערל נאָך אַ מאַרק. ער איז פֿאַרביי דעם מיסט־קאַסטן, אַן אויסגעשפּאַנטן לייטער־וואָגן מיט אַן אויפֿגעהויבענעם דישעל, אַן אָפּטריט, וואו די טיר איז געווען באַשמירט מיט פּעך. ס'האָט זיך פֿון דאָרט געטראָגן אַ געשטאַנק, וואָס האָט קאַפּלען פֿאַרכאַפּט ביי דער נאָז. קאַפּל האָט געדענקט, אַז די אַקסענבערגס וואוינען אויפֿן צווייטן שטאָק, נאָר ער האָט זיך נישט אָריענטירט, צי מ'רעכנט אַריין דעם פּאַרטער. אַזאַ חשכות איז גאָר נישט געמאָלט אין אַמעריקע! — האָט קאַפּל געטראַכט. — דאָס קאָן נאָר זיין אין יוראָפּ... ער האָט אָנגעקלאַפּט, אָפּגעוואַרט. ס'האָבן זיך דערהערט טריט. מיט אַמאָל האָט קאַפּל דערזען אַ ריזיקע מאַסע פֿלייש. ס'איז געווען רייצעלע. די יידענע איז אין די יאָרן געוואָרן צוויי מאָל אַזוי דיק. איר קערפּער האָט פֿאַרשטעלט דעם אַריינגאַנג.

— רייצעלע!

— אַ בראָך איז צו מיאַר, קאַפּל, — האָט רייצעלע געטאָן אַ כאָרכל.

רייצעלע האָט אויסגעשטרעקט צוויי משונה־גראָבע אָרעמס, אַ צי געטאָן קאַפּלען צו זיך מיט דעם כּוח פֿון אַ ריז, אים געקושט, געבילט. דערנאָך האָט זי אים האַלב־געפֿירט, האַלב־געטראָגן לענג־אויס דעם קאָרידאָר צו דער מיטל־שטוב. קאַפּל האָט דערזען אַ טיש, קאָרטן, באַקאַנטע פּנימער: דאַוויד קרופּניק לעאָן דער גייער, איטשעלע פּעלצעוויזנער, דער געלער מאָטיע. אויבנאָן איז געזעסן די פֿרוי גאָלדסאַבער און נאָך עפּעס אַ ווייבל, וואָס קאַפּל האָט נישט געקאָנט. ס'זיינען דאָ געווען נאָך צוויי אומבאַקאַנטע מאַנסלייט. דאַוויד קרופּניק איז געוואָרן דיק און גרוי. לעאָן דער גייער האָט געהאַט גרויע האָר און אַ געל פּנים. דער געלער מאָטיע האָט געהאַט אָפּגעגאָלט דאָס קמץ־בערדל. די פֿרוי גאָלדסאַבער איז געוואָרן פֿעטער. יאָ, ס'איז דאָ אויך געווען צילקע, דער פּאַני אַקסענבערגס טאָכטער. רייצעלע האָט געטאָן אַ פּליאַסק מיט די הענט.

— מענטשן! קאַפּל!

— ווי עך זעט מיך אַ לעבעדיקן, קאַפּל! — האָט דער געלער מאָטיע געשריגן.

— אַראָפּגעפֿאַלן ווי פֿון הימל! — האָט געזאָגט דאַוויד קרופּניק אַ דער־שטוינטער.

— אַן אמתער אַמעריקאַנער! — האָט איטשעלע פּעלצעוויזנער גערופֿן.

— נו, וואָס שטייסטו ביי דער טיר? — האָט לעאָן דער גייער געפֿרעגט.

— ס'פּאַסט דיר שוין מיט אונדז ניש' צו רעדן?

ער איז אָקעגנגעגאַנגען קאַפּלען, זיך מיט אים צעקושט. איטשעלע פּעל־

צעוויזנער האָט זיך אויך געוואָלט קושן, נאָר ער האָט פאַרגעסן אַרויסצונעמען דעם פאַפּיראָס פון מויל. ער האָט קאָפּלען שיער נישט אָפּגעבריט די נאָז. צילקע האָט זיך צעקושט מיט קאָפּלען שטומערהייט. קאָפּל האָט דערזען, אַז זי איז אָנגעטאָן אין שוואַרצן.

— וואו איז ערגעץ דיין מאַן ?

צילקע האָט זיך צעוויינט.

— אויף דער גענשע גאַס.

— ווען ? ווי אַזוי ?

— שוין דריי חדשים. אַ טיפוס.

— ס'האָט זיך אויף אונדז אויסגעגאָסן יענער צאָרן ! — האָט רייצעלע געשריגן מיט אַ הייזעריק קול. — ער איז אויסגעגאַנגען, ווי אַ הינדל ! כ'האָב מיך, נעבעך, געבעטן ווי ביי אַ גזלן, שלעפּטץ עים נישט אַוועק קאַ' טשיסטע. מ'סמט דאָרט מענטשן. אַזוי ווי מ'האָט אים אַריינגענומען, איז ער געוואָרן ברוין־און־בלוי. שוויגער, זאָגט ער, כ'בין פאַרביי. אַזאַ יונגער בוים ! האַלב וואַרשע איז געווען ביי דער לוויה...

— מאַמעשי, גענוג !

— וואָס זאָג יאַך ? האָסט אונדז אַפילו ניש' געשריבן קאַ' בריוו. אַוועק אין דעם אַמעריקע און אויס ! מ'וואָלט דיך געדאַרפט אַוועקלייגן, קאָפּל, און דיר אַריינפּיצקען, אַז זאָלסט האָבן צו געדענקען ! פּע !...

— וואו איז איזידאָר ?

— ער ליגט, ניש'־פאַר־דיר־געדאַכט, בייזאַמען. וועסט אים אָסור ניש' דערקאָנען. נו, וואָס שטייסטו ? זעץ דיך אַנידער. צילקע, ברענג אַריין עפּעס צו עסן.

— כ'בין נישט הונגעריק.

— ביי מיאָר מוז מען זיין הונגעריק ! דאָס איז מיין פּרנסה. כ'האָב אָנגעהויבן קאָכן מיטאָגן. ס'איז ביי מיר אַ היימישע רעסטאָראַציע. פרעגסט דיך אַפילו נישט אויף רעגינען !

— וואָס טוט זי ?

— וואָס טוט אַ מיידל ? זי'ט חתונה און ווערט אַ ווייבל. אוי, קאָפּעלע, וואָס איז דאָס פאַר אַ מדינה, דאָס אַמעריקע ? מ'פאָרט אַוועק און מ'פאַרגעסט אַלץ. זיי מוזן דאָרט האָבן קאַצענע קעפּ !

— זאָגט אונדז בעסער וואָס מאַכט איהנס פרוי ! — האָט זיך אָנגערופן די געוועזענע פרוי גאָלדסאָבער און די איצטיקע פאַני קרופּניק. קאָפּל האָט אויף איר געוואָרפן אַ זייטיקן קוק.

— לאה איז איצט אין פּאַריז.

— אין פּאַריז ? גאָטעניו ! וואו מענטשן שפּאַרן־אָן ! זי קומט אַהער ?

— יאָ, אין צוויי וואָכן אַרום.

— ווי לאָזט מען עפּעס איבער אַ ווייב אין פּאַריז ? זי ווילן אפשר נעמען אַ קאָרט ? מיר שפּילן אין אָקע.

— וואו איז איזידאָר ? — האָט קאָפּל געפרעגט רייצעלען.

— זעטץ נאָר, ר׳האָט זיך פֿאַרבענקט! גיי אַריין דערינען. ער׳ט דיר דערציילן טויזנט מעשיות, נאָר ס׳איז אַלץ ליגנס. ער ליגט און טראַכט זיך אויס פֿאַנטאַזיעס. ר׳האָט ניש׳ וואָס צו טאָן. וואָס בין יאָך שולדיק, אַז ער איז געליימט? כ׳האָב עים אַלע יאָרן געוואָרנט. איזידאָר, זאָג יאָך, אַ מאַנסביל איז אויך ניש׳ פֿון אייזן. ער פֿלעגט אויפֿשטיין דריי אַזייגער פֿאַרטאָג און זיך גע־מען צום פֿלעשל, ניכטערערהייט. כ׳האָב מורא געהאָט, ר׳עט זיך פֿאַרברענען די קישקעס, נאָר ס׳מילעאָר איז אַריין אין די פֿיס. ווען מיר וואוינען אין דער נידער, זעצט מען אים אַריין אין אַ וועגעלע און מ׳פֿירט אים אַרויס שפּאַ־צירן, אָבער טאַשטשען אים איבער די שטיגן האָב יאָך ניש׳ קאָ׳ כּוח. ס׳האָרץ איז מיר, ניש׳ פֿאָר דיר געדאַכט, פֿאַרוואַקסן מיט שמאַלץ. יאָך בין אַ חרוב מענטש!...

— מאַמעשי, הער שוין אויף! — האָט צילקע געזאָגט שטרענג.

— זעטץ נאָר ווי זי לערנט מיך! וואָס ציטערסטו? קאָפּל קאָן מיך גאַנץ גוט, כאָטש ער וואוינט אין נעוו־יאָרק. מ׳זאָגט, ביסט דאָרט געוואָרן אַ גביר־אַדיר. אַן אַמעריקאַנער מיליאָנטשיק!

— ס׳האָט מיר דאָ אויך גאָר ניש׳ געפֿעלט.

— פֿאָרט, דאָ ביסטו געווען אַ משרת... ס׳איז טאָקע אמת, אַז גאָלד וואָלגערט זיך דאָרט אין די גאָסן?

— שור. מ׳שאַרט מיט לאָפּאָטעס...

— אוי, ווי מיר׳ן דיך דאָ מקנא געווען! ס׳איז געווען יענץ מלחמהלע! מענטשן זיינען אויסגעגאַנגען ווי די ליכט. די דייטשן — אַ בראַנד אין זייערע הערצער — זיינען אײדעלע לייט. ביטע, קאָממען זי אויפֿן שטריקל... ביטע, קראַפּירען זי... אַלץ האָט מען צוגעטיילט אויף קאַרטן. געבאַקן האָט מען דאָס באָנע־ברויט מיט קאַשטאַנעס. שווער ווי ליים. מיר זיינען געזעסן אַ גאַנצן ווינטער און געגעסן געפֿרוירענע קאַרטאָפּל. פּאַסנע, אָן ריישעכץ. זיס ווי צוקער. קאָ׳ צוקער איז גראָד ניש׳ געווען. מ׳האָט אַריינגעטאָן סאַכאַרין. נו, האָבן זיך אָנגעהויבן די קרענק. טייל זיינען געוואָרן געשוואָלן. יאָך האָב אָנ־געוואוירן דרייסיק פֿונט מיט איין קנאַק. די האָלקע איז פֿון מיר אָראָ׳געפֿאַלן. צילקע איז געוואָרן אַ שמוגלערין.

— מאַמעשי!

— אַ סוף. מ׳טאָר גאָר ניש׳ זאָגן. די אייער זיינען קליגער פֿאָר די הינער. נו, גיי אַריין צו איזידאָרן, נאָר בלייב נישט דאָרט זיצן. קאָפּעלע קרוין!...

קאָפּל איז אַריין אין שלאָף־שטוב. ס׳האָט דאָרט געברענט אַ קליין לעמפּל. איזידאָר איז געלעגן אויפֿן בעט גלייך אויסגעצויגן, מיט אַן אָפּגעצערט פּנים, געל ווי וואַקס. די וואָנסן זיינען מער נישט געווען פֿאַרדרייט, נאָר געוואָקסן ווילד. איין אויג האָט ער האָלב־צוגעמאַכט, דאָס אַנדערע האָט געקוקט ברייט אָפֿן, אין איין פּינטל. אויף דעם נאַכט־טישל איז געלעגן אַ טאַליע קאָרטן און ס׳איז געשטאַנען אַ סלוי אַריינצושפּייען, ווי מ׳זעט דאָס צומאָל ביי שווינד־זיכטיקע. קאָפּל האָט זיך פֿאַרהאַלטן ביי דער טיר.

— גוטן אָוונט, איזידאָר!

— גוט יאָר — האָט איזידאָר געענטפערט מיט אַ קול פון אַ געזונטן.
— דו דערקענסט מיך?
— ווי אַ בייזן שילינגער.
קאָפּל האָט זיך צעלאַכט.
— דאַנקען גאָט, דערקענסט נאָך אַ מענטש.
— וואָס מיינסטו, כ׳בין משוגע? ווען ביסטו געקומען?
— היינט.
— גלייך פון אַמעריקע?
— כ׳האָב אָפּגעטראָטן אין פּאַריז.
— האָסט דיך שוין געזען מיט דיין משפחה?
— יאָ.
— ביסט ניש׳ קאָ׳ יאָלד. איך, ברודער, ליג אַ צוזאַמענגעלייגטער. מ׳גיט מיר אַפילו ניש׳ קאָ׳ן עסן.
— ווי איז דאָס מעגלעך?
— שווייג. שענק מיר אַ פּאָר טאָלער. יאָך בין דאָ אַ פרעמדער. מ׳קוקט שוין אויס, יאָך זאָל צומאַכן אַן אויג. וואו איז דעם מושקאַטס טאָכטער? כ׳מיין, דיין ווייב.
— זי איז אין פּאַריז.
— וואָס טוט זי אין פּאַריז?
— זי איז געקומען מיט די קינדער. זיי ווילן זען פּאַריז.
— אָהאָ. דיין ווייבל האָט דאָ חתונה געהאָט מיט אַ קוילן־הענדלער.
— כ׳ווייס.
— כ׳בין אַ געזונטער מענטש, נאָר כ׳האָב ניש׳ קאָ׳ פיס. ווען כ׳האָב צו באַצאָלן, לאָז איך זיי אָפּשניידן און קויף מיר אַ פּאָר קוליעס. וואָלט מיר געווען ווייל׳ער. ווען ניש׳ די חברה, וואָלט יאָך שוין לאַנג געפּוילט. מ׳קומט אַריבער יעדן שבת און דינסטיק. ס׳איז ביי זיי אַזאַ תקנה. אַנומלט האָבן זיי געברענגט אַ בריסטל, נאָר רייזעלע האָט עס אונטערגע... מ׳לאָזט מיך ניש׳ טאָן קאָ׳ טרונק בראָנפן. כ׳ליג אַ גאַנצע טאָג און קוק אויפן בעליק. ס׳קומען מיר פאָר אַלערליי געדאַנקען. נו, ביסט כאָטש צופרידן, האַ?
— ניין.
— וואָס איז? זי שטייט אין גרויסן?
— אַלץ צוזאַמען.
— דאַלאַרן האָסטו?
— ווי שטרוי.
— נו, ניש׳ געפערלעך. גיי ברענג מיר אַ פלאַש שנאַפּס.
— יאָ, באַלד.
— מ׳עט פאַרמאַכן די שענק. אַ האַלבע חברה האָט זיך אָוועקגערוקט. ס׳איז צוגעקומען נייע מיטגלידער. איזידאָר־אַהין, איזידאָר־אַהער, נאָר כ׳קאָן ניש׳ קאָ׳ פּנים. סטאַטקעס איינס ביי איינס. פרייטיק־צו־נאַכטס קומט מען שוין ניש׳ דאַווענען. נישטאָ מער קאָ׳ גבאי, נאָר אַ פּרעזעס. מ׳שיקט שטיצע קאָ׳

פּאַלעסטינע. סיי־ווי, ס׳איז געפּאַנפּעט. שלעפּסט זיך נאָך אַרום מיט נקבות?
— דאָס מין פּעלט נישט אין אַמעריקע.
— וואָדען? דו האָסט מזל! כאַפּ אַריין, ברודער. אין מיין הייט קאָן מען שוין גאָר ניש׳ אויפּטאָן...

3

ווען קאַפּל האָט זיך אומגעקערט אין דער מיטל־שטוב, האָט מען מער נישט געשפּילט קיין קאָרטן. דאָס פּעשל איז געלעגן נישט גערירט אויפן טעלערל מיט איינשטעל־געלט. מ׳האָט, אַפּנים, געשמועסט וועגן אים, קאַפּלען, ווייל ווען ער איז אַריין, זיינען אַלע געוואָרן שטיל. קאַפּל האָט ערשט איצט דערזען דאָס געזינדל. דאַוויד קרופּניק איז געוואָרן גראָב, מגושמדיק, קליין, אַשטייגער ווי ער וואָלט געוואַקסן אַראָפּ. ברעמען האָט ער געהאַט געדיכטע. די קאַרטאָפל־נאָז איז פול געווען מיט וויינפּערלעך. קאַפּל האָט געדענקט איטשעלע פּעלצע־ווייזנער פאַר אַ הויכן, נאָר ער איז גאָר געווען גידעריק און ברייטבייניק. די האָר זיינען אים אויסגעקראָכן פון פאָרנט און ס׳זיינען געבליבן בלויז צווישן די פּאַסמעס, ווי ביי אַ פערד. אויף דער לינקער באַק איז אַנגעוואַקסן אַ וואָרצל. דעם געלן מאַטיעס פּנים איז געווען געשטופּלט און אין מויל האָט געלויכטן אַ שורה גאָלדענע ציין. די פרוי קרופּניק איז געוואָרן קיילעכדיק און באַקומען אַ גוידערל און אַ צו־הויכע ברוסט. לעאָן דער גייער האָט אויסגעזען אָפּגעצערט און מסוכן־שלאָף. קאַפּל האָט זיך דערמאָנט, אַז ער האָט נאָך מיט יאָרן צוריק געליטן אויף אַ געשוויר אין מאָגן. גלייך אַזוי פאַרענדערט איז קאַפּלען פאַר־געקומען די שטוב. די ווענט זיינען געווען אָפּגעריסן. פון די אָפּגעריבענע ברע־טער אין דיל האָבן אַרויסגעשטאַרצט נעגל־קעפּלעך. די פאָרהאַנגען אויף די פענסטער האָבן נאָכגעהאַנגען צעריסענע און פאַרשטויבטע. די פאַני קרופּניק האָט אַרויסגענומען דאָס פּאַפּיראָסל פון צווישן די ליפּן.
— פּאַניע קאַפּל, וואו גייען זי? זי אַנטלויפן שוין?
— כ׳גיי קויפן אַ טרונק בראָנפן פאַר איזידאָרן.
רייצעלע האָט זיך אַ הויב געטאָן פון געזעס.
— כ׳האָב באַלד געוואוסט. אַזאַ פּיאַק! ס׳קומט נאָר אַריין אַ מענטש און ער נעמט אים גלייך אויפן זיכער! קאַפּל, זאָלסט אַזוי לעבן מיט מיר צוזאַמען, ווי ס׳איז אַ עבֿרה... ס׳גאַנצע אומגליק קומט דאָך דערפון!
— ער׳ט שוין קראַנקער ניש׳ ווערן!...
— וואָרט, לויף ניש׳. כ׳האָב בראָנפן אין שטוב. אַזאַ אַלטער בעל עבֿרה־ניק!... זיץ אַ מינוט. עלעהיי ביסט אין שענק...
— דער פּאַן קאַפּל שעמט זיך מיט אונדז פּענטאַקעס — האָט די פּאַני קרופּניק אַריינגעוואָרפן.
— כ׳שעם זיך? גאָט באַהיט, כ׳בין געקומען זיך מיט אייך זען.
— מיט מיר?
— מיט אַלעמען.

— וואָס הערט זיך אין אַמעריקע? ס׳איז אמת, אַז מ׳קריכט מיטן קאָפּ אַראָפּ און די פֿיס אַרויף?

— אַז מ׳וויל, קאָן מען. ס׳אַ פֿרייע קאָונטרי!...

— זעטץ נאָר, ער שפּרעכט ענגליש. ס׳פּאַסט איהן מער ניש׳ צו רעדן מאַמע־לשון?

קאָפּל האָט אויף איר געוואָרפֿן אַ בייזן בליק, נישט געענטפֿערט.

— וואָס מאַכסטו, לעאַן?

לעאָן דער גייער האָט זיך געטאָן אַ פּאַטש איבערן שטערן.

— כ׳האָב געמיינט, האָסט שוין פֿאַרגעסן ווי כ׳הייס. וואָס זאָל מען מאַכן? אַז פּוילן איז אַ מדינה, בין יאַך אַ קייסער. יאַך האַנדל מיט צירונג און מענטשן דאַרפֿן ברויט. ס׳איז היינט דאָ איין סחורה: דאָלאַרן. מ׳רופֿט עס לאָקשן. פֿאַרן דאָלער קאָנסטו אָפּקויפֿן ס׳טעלערל פֿון הימל. אַדרבא, אפֿשר ווילסטו מאַכן אַ מסחר? ס׳איז געקומען אַהער אַ רביצין און פֿאַרקויפֿט טייערע אַנטיקן. דער מאַן איז אַ רבי אין גאַליציע. כ׳האָב שוין פֿאַרגעסן ס׳שטעטל. סיי־ווי, כ׳האָב אַ העלפֿאַנטביינערן הענטל מיט בריליאַנטן אין די נעגל. איטאַ־ליענישע אַרבייט. ווער ס׳איז באַהאַונט, ווייסט. ס׳האָט געמוזט אָפּקאָסטן אַן אוצר. כ׳זאָל דיר זאָגן וואָס זי טוט, וואָלסטו דיך אָנגעכאַפּטביים קאָפּ.

— וואָס טוט זי?

— ס׳איז מיר אַ שאַנדע פֿאַר די פֿרויען. זי איז אַ רויטע. מ׳זאָגט, באשר זי איז אַ רוסישע שפּיאָנקע. אַ וווייבל פֿייער און פֿלאַם. אַ פּיסקל אויף שרויפֿן. רעדט פּויליש ווי אַ וואַסער. די פּאָליציי זאָל זיך גישט כאַפּן, אַז ס׳קומען אָפּי־צירן, האָט זי אַרויסגענומען אַ פּאַזוואָלעניע אויף אַ הייזל — —

— פֿע, לעאָן, וואָסערע מעשיות זי דערציילן! — האָט די פּאַני קרופּניק זיך אָפּגעשאָקלט.

— וואָס זאָל יאַך טאָן? אַזוי האָב יאַך עס געקויפֿט און אַזוי פֿאַרקויף יאַך עס. מ׳האָט זיך, אַפּנים, געכאַפּט אויף דעם פֿאַרטל. זי באַהאַלט איצט זיך אויס. ווען מ׳פּאַקט זי, גיט מען איר אַ קניידל. גראַד קאָן מען מיך און מ׳האָט מיר געגעבן אויף פּראָוויזיע די גאַנצע סחורה. זי׳ט זיך אַריבערפּעקלען קאַ׳ רוס־לאַנד. אויב דו ווילסט קויפֿן דיין ווייב אַ מתנה, קאָנסטו קריגן יענע מציאה.

— האָסט עס ביי דיר?

— כ׳קאָן מערטשישעם־מאָרגן ברענגען. ווי גייט עס דיר, קאָפּל? זאָ׳מיר אַזוי ביידע זיין געזונט, ווי מ׳האָט גערעדט פֿון דיר יעדע נאַכט. קאָפּל שווייגט! ס׳האָבן אָנגעהויבן אָנקומען בריוו און פֿון דיר — לא יזכר ולא יפקד. הערטץ מיך אויס, זאָג יאַך, מ׳פֿאַרגעסט ניש׳. נאָר וואָדען? אין קאָלומבוסעס מדינה האָט מען ניש׳ קאַ׳ צייט. כ׳האָב געקאָנט אַ פֿרוי, האָט זי געהאַט איין זון, אַ שמוקלער. געוואוינט האָט זי אויף דער באַניפֿראַטן גאַס. טאַקע אַקעגן משו־געים־הויז. קורץ און גוט, דער יונג פֿאָרט אַוועק קאַ׳ן ניו־יאַרק און ווי אין וואַסער אַריין. ס׳אַוועק צען יאָר און שאַ. די מאַמע האָט עים באַווייגט ווי אַ טויטן. מיט אַמאָל קומט־אָן אַ שיפֿסקאַרטע און אַ מאַטניע מיט גאָלד. ר׳האָט שפּעטער אַראָפּגענומען אַ האַלבע משפּחה.

— פֿאַרוואָס־זשע האָט ער געשוויגן צען יאָר? -- האָט דער געלער מאַטיע געפֿרעגט.

— גיי פֿרעג עים.

— ס'איז אמת, מאַטיע — האָט קאַפּל געזאָגט. — אַז מ'קומט אַראָפּ קאַ'ן אַמעריקע, ווילט זיך נישט שרייבן. די האַנט לייגט זיך נישט. ס'דוכט זיך דיר: ביסט אויף אַן אַנדער וועלט.

— יאָך וואָלט געשריבן אַפֿילו פֿון יענער־וועלט.

— אַזאַ שרייבער ווי דו...

— ווייסט, קאַפּעלע, עפּעס ביסטו געוואָרן גאָר אַן אַנדערער — האָט רייצעלע אַ זאָג געטאָן נאָך אַ קווענקלעניש.

קאַפּל האָט זיך אָנגעשפּיצט.

— וואָס בין איך געוואָרן?

— כ'ווייס נישט. ניש' דער אייגענער, טאַקע ווי פֿון יענער־וועלט. עפּעס אַזוי אַלט. וואָס איז? מ'אַרבעט אַזוי שווער?

— מ'איילט זיך. וואָס איר דאָ טוט אין אַ שטונדע, טוען מיר אין אַ מינוט.

— וואָס איז ס'האָוועניש? מ'שטאַרבט דאָרט אויך.

— ענד האַו...

— זעטץ נאָר, דו רעדסט מיט דיין ווייב ענגליש?

— יאָ. ניין. וואָס האָב איך געזאָגט?

— יאָך ווייס וואָס? האַו־האַו. אַ גאַנצער טערק. פֿלעגסט זיין אַמאָל אַ לעבעדיקער יונג, כאָטשבי אַ פֿאַרביסענער ביסטו געווען אַלעמאָל. נו, וועסט דיך אויסטשוכען. וואו שטייסטו איין?

— אין האָטעל בריסטאָל.

— מאַמעלעך מיינע, האָסט געמוזט מאַכן יענע אַפּותיקי...

קאַפּל האָט געשוויגן.

— פֿון ערלעכער אַרבעט ווערט מען אין אַמעריקע אויך נישט רייך — האָט איטשעלע פּעלצעוויזנער אַריינגעוואָרפֿן.

קאַפּל האָט אויף אים געטאָן אַ פֿינסטערן בליק.

— דו ביסט ערלעך?

— ווען קאָן יאָך באַגנבענען? סיידן מיינע פֿערד!

— העי, מאַנסלייט, מ'עט זיך נאָך דאָ קריגן אויך — האָט רייצעלע זיך אַריינגעמישט. — צילקע, גיי קראַנטער אַריין מיט קאַפּלען אין קיך און קלייב אויס אַ גוטע פֿלאַש בראַנפֿן. אַז דיין טאַטן איז ליב, איז מיר ניחא —

— אפֿשר וויל דאָ עמעץ אַ שנאַפּס? — האָט קאַפּל געפֿרעגט. — איכ'ל פֿונדעווועגן.

דאַוויד קרופּניק, וואָס האָט ביז איצט נישט אויסגערעדט קיין וואָרט, האָט אַ הויב געטאָן די אַקסלען.

— מיר זיינען דערוויל ניש' קאַ' שיכּורים — —

— גיי צילקע. שעמען מעגט עץ ענק, ווי עץ נעמט אויף אַ גאַסט. באַליי־

דיק דיך ניש׳, קאַפּעלע. ס׳איז אַלץ פּיסק־מלאכה. מ׳פֿאַרגינט דיר ניש׳, וואָס דו ביסט אַן אַמעריקאַנער —

קאַפּל האָט פֿאַרצויגן די ברעמען. ער האָט געוואָלט זאָגן עפּעס שאַרפֿס, נאָר ר׳האָט זיך איינגעהאַלטן. ער איז אַרויס מיט צילקען. אין קאָרידאָר איז געווען פֿינסטער. ס׳האָט געשמעקט מיט גאַז און פֿאַרלעגן גרעט. צילקע האָט אים אָנגענומען ביים אָרעם.

— פּאַוואָליע, זאָל קאַפּל נישט פֿאַלן... אַזוינע גרוביאַנעס! קאַפּל האָט אפשר אַ זאַפּאַלקע?

— אַ מעטש? יאָ.

— מ׳דאַרף ניש׳. כ׳זע אין דער פֿינסטער. זיי קריגן דאָס פּלאַץ, פֿאַרוואָס קאַפּל וואוינט אין האָטעל בריסטאָל. קאַפּל בלייבט לאַנג אין וואַרשע?

— אַ מאָנאַט.

— כ׳וואָלט געוואָלט מיט קאַפּלען עפּעס רעדן, נאָר נישט דאָ. אַלע הערן זיך אונטער.

— זאָל צילקע קומען צו מיר אין האָטעל.

— ווען?

— אַפֿילו היינט ביינאַכט.

קאַפּל האָט זיך דערשראָקן פֿאַר די אייגענע ווערטער. וואָס טוט זיך מיט מיר? — האָט ער געקלערט. — זי׳ט מיך נאָך פּאַטשן... צילקע האָט נאָך אַ קווענקלעניש אָפּגעלאָזט זיין האַנט.

— כ׳קאָן זיין ביי קאַפּלען מאָרגן. ווען קאַפּל וויל. באַטאָג, צי באַנאַכט.

— זאָל זיין באַנאַכט.

— וויפֿל אַזייגער?

— אַזייגער צען.

— כ׳האָב פֿאַרגעסן איהנס צונאָמען.

— קאַפּל בערמאַן. צווייטנס, כ׳על וואַרטן אינדרויסן, נאָר זאָל צילקע ניש׳ זיין שפּעט.

— יאַכ׳ל קומען פּינקטלעך. — — דאָ האָבן זי דעם בראָנפֿן. זעען זי, דער טאַטעשי זאָל זיך נישט צופֿיל אָנזויפֿן.

— ס׳עט זיין אָל־ראַיט.

קאַפּל האָט אָנגענומען מיט איין האַנט די פֿלאַש אָקאָוויט, מיט דער אַנדערער האָט ער אַרומגענומען צילקען ביי דער טאַליע, זי צוגעבויגן צו זיך, געטאָן איר אַ קוש אין די ליפּן. צילקע האָט צוריקגעקושט. זיינע קני האָבן זיך אָנגעשטויסן אָן אירע. יאָ, מ׳דאַרף האָבן חוצפּה! — האָט קאַפּל געטראַכט. — מ׳טאָר נישט זיין קאָ׳ פֿרייער... זאָל לאה דאָרט ליגן אין פּאַריז וויפֿל זי וויל...

קאַפּל און צילקע האָבן זיך אומגעקערט. די פּאַני קרופּניק האָט געקוקט אַ נייגעריקע, אַ האַלב־לוסטיקע, מיט פֿאַרשאַרצטע ליפּלעך, ווי זי וואָלט באַנומען, וואָס ס׳איז פֿאַרלאָפֿן. רייצעלע האָט מיט אַ גרייצער אַרויסגעצויגן דעם קאָרק, צוגעגרייט צוויי קעלישיקלעך און קעז־קוכן צוצובייסן.

— קאַפּעלע, נעם דאָס מיט. לאָז עים ניש׳ אויסכלאַיען ס׳גאַנצע פּלעשל.

— — קום צוריק אַראַן. מ׳מיינט ניש׳ קאַ׳ שלאַכטס. אונדז זע׳מיר אַלע ווי איין משפּחה.

קאַפּל איז אַריין אין שלאָף־שטוב. איזידאָר האָט געהאַט אָנגעדרייט די וואָנסן און פאַרגלעט מיט שפּייעכץ. ער האָט אונטערגעהויבן דעם קאָפּ, געקוקט אויף קאַפּלען מיט אַ שאַרפן בליק.

— ביסט דאָ? זעץ דיך. כ׳האָב שוין געמיינט, מ׳האָט דיך פאַררעדט. שיין דערלעבט! אַ באַנדע שונאים, ס׳אייגענע בלוט און פלייש! גיס אָן, ברודער! אַזוי. טרינק־מיט. אַליין האָב יאָך פיינט. לחיים!...

איזידאָר האָט גענומען דאָס גלעזל מיט ציטערנדיקע פינגער. די וואָנסעס האָבן זיך אויפגעהויבן ווי לעבעדיק. ס׳האָבן אַרויסגעקוקט אַ פּאָר לאַנגע שוואַרצע ציין. ער האָט מער נישט געקאָנט איבערדרייען דאָס קעלישיקל ווי אַמאָל. ער האָט אַריינגעגאָסן דעם ביטערן טראָפּן ביסלעכווייז, זיך געקרימט, פאַרגאָסן אויף דער קאָלדרע.

— יאָ!...

— נאָך איינס?

— גיס־אָן. כ׳קאָן ניש׳ קומען צום טעם...

ערשט נאָכן פינפטן שנאַפּס האָט איזידאָרס פּנים זיך גענומען רויטלען.

— היינטיקער בראָנפן. ריין וואַסער. אַמאָל שפּירט האָט געטאָן אַ ברען. וואָס איז אין אַמעריקע? וואָס טרינקט מען דאָרט?

— וויסקי.

— יאָ... גיס־אָן. אַזוי. יאָך, ברודער, בין אויסגעשפּילט. כ׳ליג דאָ אין בעט און מ׳האָט אין מיר ס׳גענאַר. נישטאָ מער דער אַמאָליקער איזידאָר אָק־סענבערג! אַ גאַרקיך געוואָרן ביי מיר אין שטוב. רייצעלע איז אַ קוכטע; די טעכטער, פאַרשטייסטו מיך, איז... ע־ע... כ׳האָב געהאַט איין לייטישן איידעם, איז מען עים דערגאַנגען די יאָר. מ׳האָט עים אַוועקגעשיקט אויף יענער וועלט.

— כ׳הער דאָך, ר׳האָט געהאַט אַ טיפוס.

— נו... די אַנדערע האָט חתונה געהאַט מיט אַ וואוילן יונג, אַ פאַסער, אַ פּרעטענסיע־גייער. מיין זונדעלעס אַ פּושיאַטשעל. מ׳האָט מיך אַפילו נישט אַריינגענומען צו דער חופּה. יאָך בין דאָ געלעגן אין געהאַקטע וואונדן און דאָרט האָט מען געשפּילט און געהוליעט ביז טאָג. יאָ. יאָך האָב איין פאַרלאַנג: צו ליגן אין וואַרשע. יאָך וויל ניש׳ ליגן מיט די פּראַגער קאַמבינאַטאָרן...

— וואָס איז דער אונטערשיד?

— אַזוי. וואָס איז מיט דיין ווייב? ביסט נאָך אַלץ ביי איר אַ משרת?

— וואָסער משרת?

— אָט... געווען אָן איזידאָר אָקסענבערג און געבליבן איז אַ זעקל ביי־נער. יאָך האָב געקאָנט אויפהייבן אַ פאָס פון צען פוד. יאָך האָב אַריינגעגאָסן אַ האַלבן שטאָף און פאַרביסן מיט אַ גענדזל. אַז יאָך בין אַריינגעקומען צו בעניען אין זאַיאַזד האָבן די שמייסערס אַראָפּגעכאַפּט די היטלען ווי פאַר אַ

פֿריץ... דער קאָמיסאַר וואויקאָוו פֿלעגט מיר אָפּגעבן טשעסט... זאָלסט אַזוי זיין אַ טאַטע צו דיינע קינדער. אַז יאַך האָב געגעבן אַ קוק אויף אַ מויד, האָט זי איינגענומען די נכפּה. יאָ!...

— געדענקסט נאָך?

איזידאָר האָט גענומען קלאַפּן מיט דער דאַרער פֿויסט איבערן האַרץ־ברעטל.

— ווי לאַנג איז? צוואַנציק יאָר! ווען דער געלער פֿיוול איז געשטאָרבן, איז האַלב פּראַגע געווען אויפֿן גוטן אָרט. יאַך בין געפֿאָרן אין דער ערשטער דראָשקע צוזאַמען מיט יאָסל באַץ. צוריקוועגס האָב יאַך מיך געוועט, אַז כ׳על אַראָפּשלינגען אַ מאַנדל האַרטע אייער. יענע צייטן האָט מען זיך געהאַלטן אין איין געוועטן. שמואל סמעטענע האָט איינגעלייגט אַ פֿאַנד, אַז ר׳עט אַריינגיסן דרייסיק קופֿלעס ביירישׁ ביר. ביים דריי־און־צוואַנציקסטן קופֿל איז אים געוואָרן נישט גוט און מ׳האָט גערופֿן ס׳קעטשל. ס׳האָט עים געפּלאַצט דער טרעל־בוך... ע־ע... וואו האַלט יאַך? כ׳וויל נישׁ׳ ליגן אין פּראַגע. כ׳וויל דינגען אַ טייערן ייד, ער זאָל נאָך מיר זאָגן קדיש.

— איכ׳ל דיר געבן געלט.

— האַ? בלייב שוין דאָ. ס׳ט׳זיין אויף מיין לוויה...

און איזידאָר האָט צוגעשלאָסן די וויעס און אַראָפּגעלאָזט די הענט. דאָס פּנים איז געוואָרן בלוילעך און שטייף. די וואָנסן בלויז האָבן זיך געשאָקלט אַרויף און אַראָפּ. אויף די ווייסע ליפּן האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל, ווי מ׳זעט צומאָל ביי אַ בר־מינן...

קאַפּיטל דריי און פֿערציק

אַ וואָך נאָך חנוכּה זיינען אָנגעקומען קיין וואַרשע לאה מיטן זון און דער טאָכ־טער. זלאַטעלע איז איצט געווען אַ מיידל פֿון ניינצן יאָר, אַ סטודענטין אין אַ קאַלעדזש. געהייסן האָט זי לאָטי. זי האָט שוין געהאַט אין ניו יאָרק אַ חתן, אַ דאָקטאָרס אַ זון, אַ סטודענט פֿון מעדיצין. מאירלען האָבן די שילער אין האַי־סקול גערופֿן מענדי. די נסיעה קיין אייראָפּע אין מיטן ווינטער האָט איבער־געריסן ביי די קינדער דעם שטודיום. לאה האָט געוואָלט אָפּוואַרטן ביז דער זומערדיקער וואַקאַציע. אָבער קאָפּל האָט נישט געהאַט קיין געדולד. לאה אַליין האָט זיך אויך קוים געקאָנט דערוואַרטן ביז זי׳ט ווידער אָנקוקן וואַרשע. טיף ביי זיך האָט לאה געהאָפֿט, אַז זי וועט אָפּרעדן מאַשען פֿון דעם גוי, דעם יאַנעקן, און זי אַריבערברענגען קיין אַמעריקע. דאָס פּאָרל האָט נישט געהאַט קיין קינד. אין ניו־יאָרק האָט מאַשע ווידער געקאָנט ווערן אַ יידישע טאָכטער.

די נסיעה איז געווען אַ טומלדיקע. אויף דער שיף האָבן מאַן־און־ווייב זיך אַרומגעקריגט. קאָפּל האָט פֿאַרגעהאַלטן לאהן, אַז זי שטייט אין גרויסן, שאָפֿט מיט אים, ווי מיט אַ משרת. לאה האָט געוואָרנט קאָפּלען, אַז אויב ער׳ט זי נישט אויפֿהערן צו יאַדען, וועט זי זיך אַריינוואַרפֿן אין ים. מ׳האָט זיך געזידלט

און זיך איבערגעבעטן. לאה איז אַ פּאָר טעג נישט אַרויס פֿון דער קאַיוטע. קאַפּל איז געזעסן אין באַר, געשפּילט מיט פּאַסאַזשירן אין קאָרטן. אין פּאַריז האָט קאַפּל נישט געוואָלט בלייבן מער ווי דריי טעג, אָבער לאָטי און מענדי האָבן זיך נישט געאײַלט צו פֿאָרן קיין פּוילן. ס'איז דערגאַנגען דערצו, אַז קאַפּל איז אַליין אַוועק קיין וואַרשע, איבערגעלאָזט דאָס ווײַב מיט די שטיף־קינדער אין פֿראַנקרײַך. איצט איז די משפּחה פֿאַרפֿאָרן צום האָטעל בריסטאָל. קאַפּל האָט באַצײַטנס געדונגען נאָך אַ צימער. לאה האָט געבראַכט מיט זיך אַ ריזיקן קאָפֿער, גרויס ווי אַ שאַנק, מיט מעשענע שלעסער, געדיכט באַקלעפּט מיט עטיקעטן און קוויטלעך פֿון צאָל־אַמטן. דער פּאָרטער האָט אָנגעצײַלט צוועלף וואַליזעס, סעפּעטלעך, רענצלעך. פֿאַרבײַגייער האָבן זיך אָפּגעשטעלט און נאָכגעקוקט די אַמעריקאַנער טוריסטן. לאה איז געוואָרן רונד ווי אַ פֿאַס. די בלאָנדע האָר אונטערן הוט זײַנען שוין געווען געמישט מיט גרויע פּאַסמעס. זי האָט גערעדט צו דעם יונגוואַרג מיט אַ שטאַרק קול, האַלב־ייִדיש, האַלב־ענגליש, געשריגן צו דעם פּאָרטיער אין אַ געבראָכענעם פּויליש. לאָטי און מענדי האָבן נישט פֿאַרטראָגן דער מוטערס קוידערוועלש, איר קאָמישן אַקצענט, און איר אָפּגעענטפֿערט אויף ייִדיש.

— מאַ, וואָס שרײַסטו? — האָט לאָטי געפֿרעגט. — זיי וועלן דענקען, מיר זײַנען משוגע.

— ווער ט'דענקען? וואָס משוגע? — האָט לאה צוריק געשריגן. — יו שאַראַפּ! — נעם בעסער דאָס סעטשל מיט די שיך... מענדי, וואָס שטייסטו ווי אַ גולם?

— וואָס זאָל איך טאָן?

— טו אַכטונג אויף די שקצים. דאָנט בי אַ שמויגער!...

— ס'הייבט זיך שוין אָן דער געקוויטש — האָט קאַפּל גערעדט האַלב־צו־זיך, האַלב־צו־די־קינדער. — קיינער דאַרף ניש' דײַנע שמאַטעס!

— יו'ד בי סורפּראַיזד. מ'רײַסט פֿון די הענט. מ'האָט מיר אין פּאַריז צו־געלקחנט אַ קעיפּ!...

— וואָס זאָגסטו עפּעס צו וואַרשע? — האָט קאַפּל געפֿרעגט לאָטין.

לאָטי איז געווען געראָטן אין פֿאָטער, ר' משה־גבריאלן. זי האָט געהאַט אַ שמאָל פּנים, טונקעלע האָר, בלויע אויגן. אין ניו־יאָרק האָט מען זי געהאַלטן פֿאַר אַ שיינהייט, נאָר לאה האָט נישט באַנומען, וואָס ס'איז דאָ פֿאַראַן זיך צו אַנטציקן. דאָס מיידל האָט געגעסן ווי אַ פֿייגעלע, רעכט נישט געהאַט קיין ביוסט. דערצו האָט זי טאָג־און־נאַכט געלייענט ביכלעך, באַקומען אַ נידעריקע ראיה. געקליידט האָט זי זיך שוין צו אײנפֿאַך. זי איז איצט געווען אָנגעטאָן אין אַ גרין אָפּגעכוימערט זשאַקעטל, אַ שוואַרץ קליידל, אַ היטעלע אָן שום באַפּוצונגען. אונטער איין אָרעם האָט זי געהאַלטן אַ פֿראַנצויזיש ביכל, אונטערן אַנדערן — אַן ענגלישן זשורנאַל. זי האָט אַ זאָג געטאָן קאַפּלען:

— סאָ־סאָ... איז דאָס ווי ראַשע?

מענדי האָט נאָך געטראָגן קורצע הויזן, אָבער ער איז שוין געווען הויך און דיק, געראָטן אין דער מוטער. ער האָט איצט געהאַט אויף זיך אַ גרין קאַפּע־

לישל, וואָס מ׳האָט איינגעהאַנדלט אין פּאַריז, אַ קורטקע מיט אַ פֿוטערנעם קאָל־נער, גרויע אויבערזאָקן. ער האָט געהאַלטן אַ טיטל חזיר־ניסלעך, געקנאַקט און געשפּיגן די שאָלן אויפֿן טראָטואַר.

— ס׳געפֿעלט דיר דאָ, מענדי?

— כ׳בין הונגעריק.

— וואַרט, מיר׳ן באַלד עסן לאַנטש.

די בשורה פֿון לאהס קומען האָט זיך גלייך צעטראָגן איבערן גזשיבאָוו, דער פּאַנסקע, דער גנאָינע, דער טוואַרדע — אומעטום, וואו די בני־מושקאַט האָבן אָנגעשפּאַרט. סאַלטשע און אסתּר־מלכּה האָבן לאַנג גערעדט אויפֿן טעלע־פֿאָן. ס׳איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך פֿאַר ר׳ משולם מושקאַטס שנירן זיך צונויפֿצוקומען מיט קאָפּל משרת און אים צו רופֿן שוואָגער. נת׳לע האָט געטאָן אַ האַרבע שבועה, אַז ער׳ט דעם משרת־יונג נישט אַריינלאָזן אין שטוב. חמא, אַבראַמס ווייב, האָט זיך צעוויינט, ווען זי האָט דערהערט פֿון דעם נייעס. פּערל, ר׳ משולמס עלטסטע טאָכטער, איז שוין געווען אַ זקנה, אָבער זי האָט נאָך אַלץ געהאַט אויף זיך אַ שאַרפֿן קאָפּ. זי האָט באַצייטנס צו וויסן געטאָן, אַז זי וויל נישט האָבן מיט דעם פּאָר קיין מחזקות. אַלע האָבן געפֿרעגט דאָס איי־גענע: ווער לאה זיך באַגעגענען מיט מאָשען? ווער זי זיך טרעפֿן מיטן איי־דעם? וואָס וועט זאָגן ר׳ משה־גבריאל, ווען ער וועט דערזען די פֿאַרגויישטע קינדער? ווי אַזוי וועט אהר׳לע רעדן צו דער מוטער? פּיניעלע איז אַריבער־געלאָפֿן זיך האַלטן אַן עצה צו ניוניען, אין אַנטיקן־געשעפֿט, אויף דער שוויענ־טאָ־קזשיסקע. ביי די פּאַליצעס האָבן סטודענטן, גימנאַזיסטן, גימנאַזיסטקעס גענישטערט צווישן די ביכער. הינטערן לאַדן־טיש איז געשטאַנען בראַניע, ניו־ניעס צווייטע ווייב, די געוועזענע פֿרוי גריצהענדלער. זי האָט געפּוצט מיט קרייד אַ פּאָרצעלייענעם בודא, געריבן אים דעם נאַקעטן בויך, געקוקט אויף די קונים פֿון אונטערן שויבער האָר, מיט אַ פּאָר שאַרפֿע אויגן פֿון אַ רויב־פֿויגל. פּיניעלע האָט איר געזאָגט גוט־מאָרגן, נאָר בראַניע האָט זיך געמאַכט נישט הערנדיק. זי האָט פֿיינט געהאַט די מושקאַטס, נישט געליטן זייערע ניקן. ניוניע און פּיניעלע זיינען אַריין אין אַ הינטער־שטיבל. ס׳האָט דאָרט געשמעקט מיט שימל, קלייסטער און מייז.

— וואָס טוט מען, האָ? — האָט פּיניעלע געפֿרעגט. — ס׳עט זיך דאָ טאָן חושך!

— ש־ש־שריי חי וקיים, ר׳איז פּ־פּ־פֿאַרט ל־לאהס מאַן! — האָט ניוניע געשטאַמלט — בין יאָך גערעכט, צ־צי ניש׳?

פּיניעלע האָט אָנגעכאַפּט ניוניען ביי דער קלאַפּע.

— מיינע ווערטער!

— וואָס סודעט עך ענק דאָרט? וואָס איז דאָ געשען? — האָט בראַניע אַ רוף געטאָן דורך דער אָפֿענער טיר. ניוניע האָט אַזש געטאָן אַ ציטער.

— נ־נאַרישקייטן!

— וואו איז ערגעץ דער נייער קאַטאַלאָג? — האָט בראַניע געפֿרעגט מיט געבייזער.

ניוניע האָט זיך גענומען קראַצן אין קמץ־בערדל.

— יאָך ווייס?

— ווער זאָל וויסן? גראַף פּאָטאָצקי?

— בראַניעשי, ל־לאה איז דאָ פון אַמעריקע! — האָט ניוניע אַרויסגעשאָסן.

— אַ גליק האָט מיך באַטראָסקעט. כ׳דאַרף דעם קאַטאַלאָג!

בראַניע האָט געטאָן אַ זעץ מיט דער טיר. ס׳האָט זיך דערפון אַרויפגעהויבן אַן עסנדיקער שטויב. פיניעלע האָט זיך צענאָסן.

— וואָס איז די רוגזה?

— פּ־פּרעג מיך עפּעס ג־גרינגערס.

ביידע ברידער האָבן אָפּגעפּאַסט צו פאַרבעטן אַהיים לאהן, קאַפּלען, נישט צו מאַכן פון זיך דאָס לייטישע געלעכטער. אַ חוץ דעם, וואָס מ׳טאָר נישט מבייש זיין קיין שוועסטער, האָט מען געקאָנט האָבן פון לאהן אַ טובה, ווארים זי איז שטיין־רייך. אין אָוונט זיינען פיניעלע און ניוניע געקומען אין האָטעל; פּי־ניעלע אין אַ צו־לאַנג פוטער, אַ זיידן היטל, פאַרבלאָטיקטע שטיוול; ניוניע — אין אַ געפּאַסט פוטערל, אַ היטל מיט לאַפּן, געמזענע שטיוועלעך מיט קאַלאָשן. די באַדינער האָבן אָנגעקוקט די פּאָר מיט חשד. דער שייגעץ, וואָס פירט די ווינדע, האָט זיי געהייסן אַרויפגיין מיט די טרעפּ. ניוניע און פיניעלע האָבן געמאַכט מיט די הענט, זיך אָנגעשטויסן איינער אָן אַנדערן. פיניעלע האָט זיך אַראָפּגעבויגן, אָנגעטאַפּט דעם טעפּיך.

— ס׳איז ווייך צו גיין. אַ מחיה!

— אין גן־עדן וועסטו טרעטן אויף פּ־פּ־פוטער!... — האָט געענטפערט ניוניע מיט אַ גלייכווערטל.

פיניעלע האָט אויסגעשנייצט די נאָז, אָנגעקלאַפּט. לאה האָט געעפנט. זי האָט געטאָן אַ געשריי, זיך געוואָרפן קושן.

— פיניעלע! ניוניעלע!...

לאה האָט האַלב־געלאַכט, האַלב־געוויינט. לאָטי און מענדי זיינען גע־שטאַנען און געגאַפט אויף די קליינע מענטשעלעך, די פעטערס. קאַפּל איז גע־וואָרן בלאַס, האָט אויסגעשפּיגן דאָס רעשטל פּאַפּיראָס.

— קינדער, דאָס זיינען ענקערע אַנקלס!

— האַו דו יו דו, אַנקל! — האָט מענדי געזאָגט נאָך אַ קווענקלעניש.

— לאָטי, וואָס גלאָצסטו מיט די אויגן? קאַפּל, וואו באַהאַלטסטו דיך? אַז יאָך האָב דאָס דערלעבט!

קאַפּל האָט זיך געלאָזט צוגיין מיט פלינקע טריטעלעך. ניוניע איז גע־וואָרן רויט. פיניעלע האָט אַראָפּגעכאַפּט די פאַרהויכטע שפּאַקולן.

— דער אייגענער קאַפּל!

— וואָס האָסטו געדענקט? ס׳זיינען אים אָנגעוואַקסן הערנער? — האָט לאה געפרעגט. — טוטץ אויס די פויער־קאָוטס. נעמטץ אַראָפּ די קאַלאָשן. ניוניע איז אַ גאַנצער לאָרד... דו, פיניעלע, ביסט שוין גראָ.

— כ׳בין שוין ניש׳ קאַ׳ יונגערמאַן. כ׳בין אַ ייד אַ בן־ששים.

לאה האָט פאַרבראָכן די פינגער.

— מאַמע מיינע! ווי לאַנג איז דאָ, אַז האָסט חתונה געהאַט? אוי, ווי די יאָרן לויפֿן. נו, זעטץ ענק אַוועק. וואָס שטייט עץ? וואָס מאַכט חנה?

— זי מאַכט קולות — האָט פֿיניעלע געענטפֿערט מיט אַ חכמהלע.

— פֿאַרוואָס זאָל זי מאַכן קולות? מסתמא דערגייסטו איר די יאָר. ווי גייט עס נת׳לען? וואָס טוט אַבראַם? ווען האָסטו געזען פּערלען? יאָך האָב אַלעמען גערינגנען, נאָר זיי זיינען קיינס נישטאָ אין דער היים. אָדער אפֿשר באַהאַלט מען זיך אויס? יאָך קאָן מיך רייסן מיט קאָפּלען פֿאַר די נעז, נאָר פֿאַר ענק איז ער מיין מאַן!...

— איר׳ט פֿילייכט נעמען אַ שנאַפּס? — האָט קאָפּל געפֿרעגט.

קיינער האָט נישט געענטפֿערט. קאָפּל איז צוגעגאַנגען צו דער קאָמאָדע, אַנגעגאָסן פֿון אַ בייכיקער פֿלאַש אַ רויטלעכע משקה, אַרויפֿגעשטעלט אויף אַ טאַץ. ער האָט צוגעטראָגן דעם קאָניאַק שוויגנדיקערהייט, מיט דער געניט־שאַפֿט פֿון אַ קעלנער. לאה האָט אויף אים געוואָרפֿן אַ שאַרפֿן בליק.

— וואָס איז ס׳איילעניש? שטעל אַוועק!

— דו קאָפּל, ביסט געבליבן אַ יונגערמאַן! — האָט פֿיניעלע זיך אַנגערופֿן.

— אין אַמעריקע ווערט מען נישט אַלט — האָט קאָפּל געענטפֿערט, אום־זיכער מיטן לשון.

— גאָר אַזוי?

— איר קאָנט טרעפֿן אין אַמעריקע אַ מאַן פֿון אַכציק יאָר שפּילן גאָלף.

— באמת? וואָס איז דאָס אַזוינס גאָלף? האָסט אפֿשר אַן אַמעריקאַנער פּאַפּיראָס?

קאָפּל האָט אַרויסגעכאַפּט אַ זילבערנע ציגאַרעטן־פּושקע. דאָס שוועבעלע מיט רויטן קעפּל האָט ער קונציק אַנגעריבן אין דער זויל. פֿיניעלע האָט גע־קוקט אַ פֿאַרחידושטער.

— אַמעריקאַנער המצאות!

— אין אַמעריקע קאָסטן מעטשעס נישט קיין געלט — האָט קאָפּל גע־רעדט. — גייסט אַריין נאָך אַ פּעק סיגאַרעטס און קריגסט מעטשעס אומזיסט. נישט אַזוי, מענדי?

פֿיניעלע האָט זיך אַנגעכאַפּט ביים בערדל.

דאָס איז מאירל, האַ? געדענקסט נאָך ווי כ׳האָב דיך פֿאַרהערט הגוזל עצים?

— יעס. נאָ. כ׳געדענק נאָך בבא קמא.

— וואָס געדענקסטו?

— השור והבור והמבעה וההבער —

— ע־ע, אַ גוט קעפּל. דו, זלאַטעלע, הער איך, ביסט שוין אַ כלה.

לאָטי איז געוואָרן בלאַס.

— איך ווייס זעלבסט נישט.

— ווער זשע ווייסט? ביי ענק איז דאָך אַלץ ליבע...

— היינט איז עס ליבע און מאָרגן גוד באַי...

פֿיניעלע האָט צוריק אַנגעזאָגטלט די ברילן. ער האָט געקנייטשט דעם שטערן,

געפינטלט מיט די וויעס, געביסן די ליפּן. ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואָס צו קלערן פון די אַמעריקאַנער. עפּעס האָט אויסגעוועפּט, נאָר ס'איז שווער געווען אַנצוכאַפּן וואָס. איז עס דאָס לשון? די קליידונג? די צורה? די תנועות? זיי האָבן אויסגעזען סיי היגע, סיי פרעמדע; סיי יידן, סיי גויים. די שפּראַך, וואָס זיי האָבן גערעדט, איז געווען ווי אַרויסגעלייענט פון אַ בוך. פון די פּנימער האָט אַראָפּגעקוקט אַ גלאַטקייט, אַן ערנסט, אַ פּשטות, וואָס מ'זעט נאָר אין אויסלאַנד. ס'האָט געפעלט די היימישקייט, דער קנייטש, דער קוועטש. וואָס אַ פּאָר יאָר קענען מאַכן! — האָט פּיניעלע געטראַכט. — ס'האָט שוין ניש' קאָ' יידישן טעם. ער האָט אַ קוק געטאָן אויף גיוניען.

— אַ וועלטל, האַ? אוי, ווי, טאַטע זיסער!

—◆—

קאַפּיטל פיר און פערציק

1

דער סענצימינער רבי, עקיבאס פאָטער, גינעס געוועזענער שווער, איז געוואָרן קראַנק אויף דער בלינדער קישקע. די דאָקטוירים, וואָס מ'האָט אַראָפּגעבראַכט פון וואַרשע, האָבן געהייסן גלייך מאַכן אַן אָפּעראַציע. אָבער דער רבי האָט זיך נישט געלאָזט אָפּערירן. ער האָט געטענהט:

— כ'האָב פיינט אַ מעסער!

די דאָקטוירים האָבן געוואָרנט, אַז דער חולה וועט שטאַרבן. דער סענ־צימינער רב, ר' אַלטער, האָט אויפגעוויזן דעם רבין על־פּי־דין, אַז ווען אַ רופא זאָגט ס'איז פּקוח־נפש, טאָר מען אים נישט ווידערשפּעניקן. עקיבא האָט געוויינט ביים פאָטערס בעט בדמעות שליש. דעם רבינס מקורבים האָבן געבעטן דעם רבין רחמים. אָבער דער רבי איז, ווי זיין שטייגער, געבליבן איינגעשפּאַרט. אין מיטן דער נאַכט זיינען אָנגעקומען קיין ביאַלאָדרעוונע דריי וואַרשעווער גבירים, סענצימינער חסידים. זיי האָבן פאַרלאַנגט פון משמש, ער זאָל אויפ־וועקן דעם רבין. זיי האָבן געבעטן דעם ביאַלאָדרעוונער, ער זאָל מיט זיי מיט־פאָרן קיין סענצימין, פועלן ביים געוועזענעם מחותן, ער זאָל זיך לאָזן שניידן.

— צו אייך, רבי, וועט ער זיך צוהערן — האָבן די חסידים געטענהט. — ער האַלט פון אייך עולם ומלואו!...

דער ביאַלאָדרעוונער האָט נישט געהאַט קיין חשק נישט צו דער נסיעה, נישט צו רעדן צו דעם סענצימינער בעל־גוף. ער'ט אים געהאַלטן פאַר אַן עם־הארץ, אַ קרומען קאָפּ, אַ נאַר. אָבער אָפּזאָגן די יידן האָט דער רבי אויך נישט געקאָנט. נאָך אַ וואַקלעניש האָט ער באַפוילן מ'זאָל איבערוועקן ר' משה־גבריאלן, און ער איז צוזאַמען מיט אים און די שליחים אַרויסגעפאָרן קיין סענ־צימין. אין הימל זיינען נאָך געשטאַנען שטערן ווען דער שליטן האָט זיך אַ לאָז געטאָן צום ווישקעווער וועג. אין אייל‌עניש האָט דער רבי פאַרגעסן אָנ־צוטאָן אַ שפּענצער און וואַטלאַקעס. ער'ט אויך נישט אַרומגעוויקלט דעם האַלדז

מיט אַ שאַל. ר׳ משה־גבריאל האָט געהאַט אויף זיך אַ דינעם איבערציער. פֿון די פֿעלדער האָט געבלאָזן אַ פֿראַסטיקער ווינט, אַנגעטראָגן אַ שטויביקן שניי. דער רבי האָט זיך צוגערוקט צו ר׳ משה־גבריאלן, אַראָפּגערוקט דעם ספּאָדיק.
— מ׳לאָזט ניש׳ קאַ׳ מנוחה!...

פֿון ביאַלאָדרעווגע קיין סענצימין האָט געזאָלט דויערן צוויי שעה, נאָר דער אַנטרייבער האָט פֿאַרלוירן דעם שליאַך, אַריין צווישן די בייטן ווינטער־תּבֿואה. די פֿערד האָבן זיך דערשראָקן פֿאַר אַ סטראַשידלע, זיך אַ לאָז געטאָן גאַלאָפּ. די חסידים האָבן זיך צעשריגן. דער רבי איז שיער נישט אַרויסגעפֿאַלן. ר׳ משה־גבריאל האָט באַקומען אַ קלאַפּ אין אַ זייט. מ׳האָט זיך צום סוף אָפּגעשטעלט און אָפּגעוואַרט ביז ס׳וועט טאָגן. זיך צו דערוואַרעמען, זיינען די יידן אָפּגעשטיגן, אַרומגעגאַנגען אַהין און צוריק, געטופּעט מיט די פֿיס, געפּאַטשט מיט די הענט. דער פֿורמאַן האָט אויסגעטאָן דעם שאָפֿענעם פּעלץ, אַרויפֿגעלייגט אויף די קליאַטשעס. ר׳ משה־גבריאל האָט געעצהט דעם רבין, ער זאָל אויך אויסזיצן, נאָר דער רבי איז געבליבן אויפֿן געזעס.
— עט!...

דער בעל־עגלה האָט פֿאַראויסגעזאָגט, אַז ס׳עט באַלד שפּראָצן אויפֿן טאָג. אָבער שעהן זיינען אַריבער און ס׳איז געבליבן פֿינסטער. דער רבי האָט אין דער מחשבה פֿאַרגליכן דאָס חשכות און דאָס וואַרטן אויפֿן מאָרגנשטערן — צום גלות און קץ־משיח. ער האָט אויפֿגעשטעלט דעם קאָלנער, פֿאַרשטעקט די הענט אין די אַרבל, געזאָגט פֿון אויסנווייניק תּיקון־חצות. ערגעץ־ווייט האָבן געבילט הינט. די שטילקייט איז פֿול געווען מיט פּאַרעניש, הוילעניש, ווידער־קולות. מ׳האָט ממש פֿאַרנומען דעם געשאַרך פֿון דער זריעה אין דער צע־אַקערטער ערד. דער הימל איז געלעגן אַ נידעריקער, געדיכט באַזייעט מיט שטערן. דער רבי האָט זיך דערמאָנט וואָס די פּלוסופֿים זאָגן: אַז ס׳דויערט טויזנטער יאָר ביז די שיין פֿון די מזלות דערגרייכט צום אויג. אויב דער עולם העשייה איז אַזוי גרויס, ווי זיינען נאָך די העכערע עולמות: בריאה, יצירה, אַצילות, דער עולם הצחצחות?... ווי וואויל איז דעם בן־אָדם, וואָס ער איז אַ חלק אלוק׳ ממעל, באַשאַפֿן אין צלם אלוקים און מ׳האָט אים געגעבן אַ כּוח מתקן צו זיין פּגימות, אויפֿצובערענגען די נציצות־דקדושה צום מקור, צו לערנען די אותיות פֿן דער תּורה, וואָס מיט זיי האָט כּביכול באַשאַפֿן די וועלט. דער רבי האָט געוואַשן די הענט אין שניי, אָפּגעווישט אין דער פּאַטשיילע, גענומען אונטערברומען דעם זיידנס ניגון:
— שכינתּא בגלותא!...

נאָך לאַנגן וואַרטן האָט אַנגעהויבן גרויען, אָבער מ׳האָט נישט געקאָנט פֿאָרן ווייטער. פֿון אַ נאָענטן דאָרף איז אַנגעלאָפֿן אַ מחנה פּויערים מיט אַ געשריי, אַז מ׳האָט צעטרעטן דאָס פֿאַרזייעכץ. ס׳האָט זיך אַנגעהויבן אַ דינגעניש און רייד. מ׳האָט געמוזט די ערלים אָפּשוחדן מיט געלט. דער רבי האָט גענומען הוסטן. מ׳איז אַריין צו אַ גוי זיך אָפּרוען. דער רבי איז געווען האַלב־געפֿרוירן. מ׳האָט אים אַרויפֿגעלייגט אויף אַ באַנק־בעטל, אונטערגעבעט מיט שטרוי. מ׳האָט אים געפּראָווט געבן צו טרינקען וואַרעמע ציגן־מילך, נאָר דער רבי האָט

נישט געוואָלט נוצן דעם גויס טעפּל. אַ חסיד איז אוועק באָרגן אַ גלאָז ביי די גאַיעס, נאָר מ׳האָט נישט געקראָגן. פֿון מאַטקייט איז דער רבי איינגעשלאָפֿן. אַרום עלף אַזייגער איז דער רבי אויפֿגעקומען. ער האָט נישט געדענקט וואו ער איז, נישט דערקאָנט די חסידים. ער האָט אַ זאָג געטאָן צו ר׳ משה־גבריאלן:

— וואו בין איך ערגעץ אין דער וועלט?

— מיר פֿאָרן קיין סענצימין.

— וואָס עפּעס? נו, נו...

דעם רבין האָט זיך געמישט אין מוח גינע־גנענדל, עקיבא, די רביצין, הערץ יאַנאָווער. זי׳ט זיך דאָך, דוכט זיך, געגט. זאָל זי האָבן חוזר בתשובה געווען?... מיט אַמאָל האָט דער רבי זיך אַלץ דערמאָנט.

— נו, אַזוי...

מ׳איז אָנגעקומען קיין סענצימין איינס אַזייגער. דער סענצימינער האָט שוין געגוססט. די אָנגעהייצטע שטוב, וואו דער רבי איז געלעגן, איז געווען אָנגעפּאַקט. מ׳האָט קוים געמאַכט אַ וואָרע פֿאַרן ביאַלאָדרעוונער. ער איז געשטאַנען ביים געלעגער און געקוקט ווי דער געוועזענער מחותן פּאַכעט מיט דער נשמה. אין דער שלאַפֿקייט איז דאָס דיקע פּנים געוואָרן אָנגעבלאָזן און פֿאַרענדערט ווי פֿון אַ צאָן־געשוויר. די באָרד איז געוואָרן איינגעשרומפּן און קרום. די ברעמען האָבן נאָכגעהאָנגען ווי שטיקער מאָך. די קנייטשן אויפֿן שטערן האָבן דערמאָנט אָן ווירעס אויף פּאַרמעט. ביים ביאַלאָדרעוונער האָבן געשטרויכלט די קני.

— מחותן, איר דערקאָנט מיך?

דער סענצימינער האָט געעפֿנט איין אויג, צוריק צוגעשלאָסן. ער האָט געמאַכט אַ תּנועה ווי צו זאָגן:

— נו, איז מה בכך?...

מ׳האָט דעם ביאַלאָדרעוונער אַריינגעפֿירט אין אַ חדר מיוחד, אַריינגעטראָגן טיי. דער רבי האָט געלייגט טלית־ותּפֿילין. ער האָט געהוסט און געוויקלט די רצועות. ער האָט אָפּגעווישט דעם שווייס און אָנגעטאָן דעם של־ראָש. דער ביאַלאָדרעוונער פֿלעגט ביים דאַווענען אַרומשפּאַנען אַהין־און צוריק, נאָר דאָס מאָל איז ער געזעסן אויף אַ שטול. ער האָט נישט געקאָנט פֿאַרגעסן דעם סענצימינערס זיפּצענישן, כאָרכלענישן, די שוים אויפֿן מויל, דאָס אַרבעטן מיטן האַרץ. דער גוף בלייבט אַ גוף. אַ חומר עכור. אַזוי וואַרפֿט זיך, להבדיל, אַן אָקס נאָכן שעכטן. סוף אָדם למות וסוף בהמה לשחיטה. ס׳העלפֿן נישט קיין שום חכמות...

דער רבי האָט אָנגעהויבן זאָגן אַ ברכה, נאָר ער איז געוואָרן מבולבל, פֿאַרגעסן ווי ער האַלט. ער האָט געוואָלט מכוון זיין פּירוש־המלות, נאָר די טראַכטענישן זיינען געלאָפֿן משונה־גיך. ווען דער רבי האָט געזאָגט די ברכה פֿון רפֿאינו, איז אים איינגעפֿאַלן, אַז ס׳איז געקומען דער סוף. אויף די ליפּן האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל.

— אַזוי גאָר? צוזאַמען מיטן סענצימינער?

אויף אָנבייסן האָט דער רבי בלויז געטרונקען אַ גלאָז מילך. נאָכן בורא־

נפשות האָט ער זיך צוגעלייגט אויף דער סאָפע, נאָר מ׳האָט אים נישט געלאָזט איינרוען. ווייבער האָבן געקלאַפּט אין דער טיר, געוואָלט אָפּגעבן קוויטלעך. ר׳ משה־גבריאל האָט זיי אָפּגעטריבן. עקיבא איז אַריינגעלאָפן אין אַ צעקנעפּלטן כאַלאַט, אַ פאַררוקטן ספּאָדיק, מיט אַ צעקאָדלטער באָרד, און אָפענעם קראַק. ער האָט געפאָכעט מיט די פויסטן, געוויינט מיט אַ הירזשענדיק קול:

— שווער, דער טאַטע איז פאַרביי!...

ווי אַלץ אין סענציימין, איז אויך דעם רבינס פּטירה פול געווען מיט רעש. מיט יעדער באַן פון וואַרשע זיינען אָנגעקומען חסידים. חדר־יינגלעך האָבן געזאָגט תהילים. פון ווייבער־שול האָט זיך דערטראָגן אַ געוויין. דעם רבינס מוטער, אַ זקנה נאָענט צו ניינציק, איז אַוועק אין בית־מדרש איינרייסן, געלאָזט אָנצינדן נשמה־ליכט. די פּראָפעסאָרן האָבן ביז דער לעצטער מינוט אָפּגעהאַלטן קאָנסיליומס. אין די סטאַנציעס האָט מען אַראָפּגעשלעפּט פון די ביידעמער די שטרוי־זעק, געקאָכט פולע קעסלען גריץ און פלייש. דער איינציקער טעלעפאָן אין סענציימין האָט נישט אויפגעהערט צו קלינגען. דאָס האָבן די וואַרשעווער גבירים זיך נאָכגעפרעגט אויפן רבינס געזונט. די סענציימינער גבאים האָבן געקלאַפּט טעלעגראַמעס, געקלונגען די וואַרשעווער צייטונגען. ס׳האָבן זיך שוין דאָ אַרומגעדרייט אַ פּאָר קורץ־געקליידטע פאַרשוינען, שרייבער פון די גאַזעטן. אויף דער לוויה איז זיך אָנגעפאָרן אַן עולם פון טויזנטער יידן, צווישן זיי אַ סך רביים און רבנים. אַזאַ המון האָט מען נאָך נישט געזען אין סענציימין. נאָך דער קבורה האָט די מלווים געוואונטשן עקיבאן מזל־טוב.

— מזל־טוב, רבי! — האָט מען געשריגן פון אַלע זייטן. — לחיים!...

דאָס האָבן חסידים געטרונקען יי״ש אויפן בית־הקברות, לכבוד דעם נייעם רבין.

ר׳ משה־גבריאל וואָס האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז דער סענציימינער, ס׳זאָל אים נישט זיין צו קיין גנאי, איז געווען אַ טיפּש, אַ פּראָסטאַק, נישט ווערט דעם ביאַלאָדרעוונערס נאָגל, האָט נישט געקאָנט סובל זיין הלמאי מ׳האָט אין די הספּדים געשאָטן אַזוינע שבחים.

— ס׳איז אַן עולם השקר — האָט ער געזאָגט צום רבין.

— מסתמא דאַרף אַזוי זיין — האָט דער ביאַלאָדרעוונער געענטפערט מיט אַ שטאַק־הייזעריק קול.

די נסיעה קיין סענציימין האָט אַריינגעבראַכט דעם רבין אין קטנות־דמוחין. ער האָט זיך קוים דערוואַרט ביז ער׳ט קומען אַהיים און זיך לייגן אין בעט. ער האָט ערשט איצט געזען דעם חילוק צווישן סענציימין און ביאַלאָדרעוונע. סענציימין איז געווען פול, ביאַלאָדרעוונע — ליידיק. קיין חסידים זיינען נישט געקומען. די ישיבה איז זיך צעפאַלן. די יושבים זיינען אויסגעשטאָרבן. דאָס בית־מדרש איז געווען פּוסט. אַ האַלב הויז איז געשטאַנען פאַרמאַכט, ווייל מ׳האָט זיך נישט פאַרגונען צו הייצן אין אַלע אויוונס. מ׳איז שולדיק געווען אין הויף די קצבים, די שפּייז־קרעמער, די פישער, דער מילך־יידענע. די דינסט האָט נישט געקראָגן פאַרן זמן. ישראל אלי שמש האָט געעפנט אַ געוועלבל, ווייל דאָס שמשות האָט נישט געטראָגן. אין וואַרשע האָט מען געשמועסט, אַז

דער ביאַלאָדרעוונער האָט פֿאַרטריבן דעם עולם, ווייל ער האָט נישט געוואָלט אַריין אין דער אַגודה שלומי אמוני ישראל.

— אַ פּורש מן הצבור — האָבן פֿרעמדע חסידים געזאָגט אויפֿן ביאַלאָ־דרעוונער.

— שוין צופֿיל הצנע לכת — האָבן געטענהט ביאַלאָדרעוונער חסידים.

דער רבי איז שוין געלעגן דעם דריטן טאָג צו־בעט, נאָר אין די ביאַלאָ־דרעוונער שטיבלעך אין וואַרשע האָט קיינער דערפֿון נישט געהערט. חנינא, דער ביאַלאָדרעוונער רופֿא, האָט דעם רבין אויסגעשמירט מיט טערפּענטין, גע־שטעלט באַנקעס. ר׳ משה־גבריאל איז אַ פּאָר מאָל אין טאָג געקומען מבקר־חולה זיין. דער רבי איז געזעסן אָנגעשפּאַרט אויף דריי קישנס, אַריינגעקוקט אין תולדות יעקב יוסף. דאָס בערדל איז געווען ווייס. די פּאות האָבן גענומען אויס־קריכן. פֿון הינטערן טלית־קטן האָט אַפּערגעקוקט אַ דאַרער האַלדז מיט אַ שפּיציקן גאַרגל. דער רבי איז איינגעשלאָפֿן זיך אויפֿגעכאַפּט, ווידער גענומען דרימלען און פֿונסניי אויפֿגעקומען. דער חלום האָט זיך אויסגעמישט מיט וואָר. דער רבי האָט געהערט רייד, נישט געוואוסט צי זיי קומען פֿון יענער זייט וואַנט, אָדער ס׳דוכט זיך אים אויס. אַ פֿאַראַיאַריקע פֿליג האָט געזשומעט אויף די שויבן. אַ קראָ אינדרויסן האָט געקראַקעט. די ווינטערדיקע זון האָט זיך אויס־געלייגט אין קנוילן אויפֿן נישט־געוועקסטן דיל, די אָפּגעשיילטע טאַפּעטן, דעם אָפּגעריסענעם באַלקן, די געשפּאָלטענע רוקנס פֿון די ספֿרים. דער רבי האָט גע־פּרוווט שרייבן אויף אַ בויגן פּאַפּיר, נאָר די פּען האָט געציטערט, געקלעקט. דער רבי האָט פֿאַרשטעלט די אויגן, געמאַכט אַ חשבון־הנפֿש. צוויי טויזנט יאָר ווי מ׳וואָלגערט זיך צווישן די אומות. דאָס יידישקייט ווערט שוואַכער, די תורה — פֿאַרגעסן. דאָס חסידות איז געוואָרן אַ מסחר. גוטע־יידן, רבנים מאַכן שותּפֿות מיט אַפּיקורסים, רעדן־נאָך זייער לשון, פֿאָרן אַרום אויף אַסיפֿות. וואָס־זשע ט׳זיין דער תּכלית? וואָס האָט ער, ר׳ יחיאל ביאַלאָדרעוונער, אויפֿגעטאָן? מיט וואָס ט׳ער קומען אויף יענער־וועלט? ער׳ט זאָך געזאָלט זיין אַ מדריך, אַ מנהיג־ישראל. ער האָט דאָך געירשנט די שטול פֿון טאַטן, פֿון זיידן, פֿון קאָצק, פֿון פּזשיסכע, פֿון רבין פֿון לובלין...

— כ׳האָב נישט געטאָרט שווייגן! — האָט דער רבי געזאָגט ר׳ משה־גבריאלן. — שתיקה כהודאה דמיא...

ר׳ משה־גבריאל האָט פֿאַררוקט דאָס קאַפּל, זיך אָנגענומען ביים גאַרטל. ר׳ משה־גבריאל האָט שוין לאַנג געהאַלטן, אַז דער רבי איז זיך צופֿיל מתבודד. ביאַלאָדרעוונע האָט נישט געטאָרט צולאָזן, די קליינע רבילעך, די הדיוטים, זאָלן ווערן די מנהיגים. פֿון ביאַלאָדרעוונע האָט געדאַרפֿט קומען דער אמת. פֿון דאָרטן האָט מען געזאָלט פֿירן אַ מלחמת ה׳ צבאות מיט די פֿאַלשע מדריכים, די עם־הארצים, די מילבן־קעפּעלעך, די שווינדלער און חונפֿים, וואָס יאָגן זיך נאָך דעם אייגענעם ביסל כּבוד, האָבן נישט אין זין דעם כּלל־ישראל. אַוודאי זיינען יענע אַ סך. אָבער דער שקר האָט נישט קיין האַפֿט. ער האַלט זיך בלויז מיטן כּוח פֿון דער קדושה. איין וואָר וואָרט קאָן מער פּועל־זיין ווי טויזנט ליגנס... ס׳דאַרף נאָר זיין ריין, אָן פּניות...

ר׳ משה־גבריאל האט געעפנט דאס מויל צו רעדן, נאר דא האט זיך אויפ־געפראלט די טיר. ביי דער שוועל איז געשטאנען אהר׳לע — דאס פנים בלאס, די בארד צעפלויגן, דאס העמד צעכראסטעט. די געקרייזלטע פאות, וואס זיינען אים נאכגעהאנגען ביז די אקסלען, זיינען געווען נאס פון שווייס. די גרויסע אויגן האבן געקוקט דערשראקן.

— טאטע, די מאמע איז דא!

— וועמענס מאמע?

— מיין מאמע... זלאטע און מאירל זיינען אויך דא...

— וואו זיינען זיי?

— זיי ווארטן אין בית־מדרש.

ר׳ משה־גבריאל איז געבליבן זיצן א פארווירטער. ס׳איז, אפנים, נישט באשערט, די זאך זאל ארויס מן הכוח אל הפועל. מ׳האט אים, ווייזט אויס, גע־וואלט דערמאנען פון הימל, אז ער אליין, ר׳ משה־גבריאל, האט אויפגעצויגן א דור משומדים, פושעים, זונות. ווער־זשע איז ער, ער זאל זאגן אנדערע מוסר? ער זאל לערנען יידן א דרך? ר׳ משה־גבריאל איז אויפגעשטאנען.

— נו, מא, פארפאלן!...

2

אין די יארן, וואס לאה איז געווען אין אמעריקע, האבן זלאטע און מאירל א סך מאל געשריבן בריוו צום פאטער, אבער ר׳ משה־גבריאל האט זעלטן געענטפערט. ביי ר׳ משה־גבריאלן איז געווען א קנאפער חילוק צווישן דער משומדת מאשע און די אמעריקאנער קינדער. ווי באלד זיי לערנען אין די שקאלעס, זיינען מחלל שבת, עסן טרפות, זיינען זיי אפגעשיידט פון כלל־ישראל. ר׳ משה־גבריאל האט צומאל באקומען פון לאהן געלט, אבער ער האט עס יעדעס מאל אוועקגעגעבן אהרל׳ען. אהר׳לע איז אפגעזעסן חדשים אין ביאלא־דרעווונע. מה שקרה ליעקב קרה ליוסף. דאס ווייבל האט געמאכט פון אים אויס־צודרייען. דערצו זיינען אוועק א פאר יאר און זי איז נישט פארגאנגען אין טראגן. ס׳וואלט שוין לאנג דערגאנגען צו א גט, ווען לאה וואלט נישט געשיקט קיין דאלארן פון אמעריקע.

אהר׳לע האט געלערנט הוראה, זיך ארייגעטאן אין חסידות. אז ר׳ משה־גבריאל וועט איבער הונדערט יאר ווערן ביאלאדרעווונער רבי, איז ער, אהר׳לע, ממלא מקומו. אינדערוואכן איז ער געגאנגען אין א סאמעטן היטל, שבת — א שטריימל. ר׳ משה־גבריאל האט יעדן פרימארגן געלערנט מיט אים א שיעור. דער רבי האט מיט אים געשמועסט חסידות. אהר׳לע האט יעדן חודש געשריבן דער מאמען א קארטל, פון מאל צו מאל געקראגן אן אנווייזונג אויף צוואנציק דאלער.

לאה האט געוואוסט, אז אהר׳לע פירט זיך חסידיש. פונדעסטוועגן, ווען זי האט אים דערזען מיט דער צעשויבערטער בארד, דעם צעכראסטעטן קאלנער, דעם לאנגן כאלאט, די פאות ביז די אקסלען, איז זי געבליבן א דערשראקענע.

מענדי האָט זיך קוים איינגעהאַלטן נישט אַרויסצופּלאַצן מיט אַ געלעכטער. לאַטי האָט אויף אים געגאַפּט. אהר׳לע האָט זיך געמאַכט הארץ.

— דאָס ביזט דו, זלאַטעלע? כ׳וואָלט דיך אָסור נישט דערקאַנט!

— איך אייך געוויס נישט.

— מאירל, ביסט געוואָרן אַ גאַנצער פּריץ!

— דו זעסט אויס ווי אַ ייד — האָט מענדי געשטאַמלט.

— ווי דען זאָל איך אויסזען? ווי אַ גוי?

— ער מיינט אַ חסיד — האָט לאה אויסגעטייטשט. — וויי, ווי דו האָסט דיך אָפּגעלאָזט! וואָלסט דיך כאָטש צוגעקעמט -- האָט לאה גערעדט. — וואו איז ערגעץ דיין ווייב? — האָט זי געפּרעגט און געקוקט אויפן זון מיט אַ פּאָר ברייט־צעעפּנטע טרויעריקע אויגן.

— זי איז אין וואַרשע.

— פאַרוואָס ביסטו אויך נישט אין וואַרשע?

— אין מסחר קאָן יאַך סיי־ווי נישט צוהעלפן.

— מאַן און ווייב דאַרפן זיין צוזאַמען...

אהר׳לע האָט נישט געענטפערט. ר׳ משה־גבריאל איז אַריינגעקומען מיט וואַקלדיקע טריט. ער האָט געוואָלט אָנקוקן זלאַטעלען און מאירלען, נאָר צו וואָס איז לאה מיטגעקומען? על־פּי־דין האָט ער אפשר געמעגט מיט איר שמועסן, אַז די קינדער זיינען דערביי, אָבער ס׳איז פאָרט אַ קרומע זאַך, ווער־שמועסט־נאָך, אַז זי איז אַן אשת־איש. ר׳ משה־גבריאל האָט גלייך־געמאַכט דאָס בערדל, צונויפגעדרייט די פּאות. ער׳ט געהאַלטן, אַז ס׳איז אַלץ תחבולות פון יצר. דער בעל־דבר פּרואווט־אויס אַלע פאַרטלען. אויב ער קאָן נישט ביי־קומען דעם מענטש במעשה, וויל ער אים ברענגען צו מחשבות זרות... ר׳ משה־גבריאל איז פאַרביי דעם הויף. אויף דער שוועל פון בית־המדרש זיינען אים די ברילן געוואָרן פאַרהויכט. אַלץ האָט זיך געוויקלט ווי אין נעפּל.

— גוט מאָרגן.

— פּאָפּאָ!

לאַטי איז צוגעלאָפן, אַרומגעכאַפּט דעם פאָטער, אים באַדעקט מיט קושן. לאהן האָט זיך אַוועקגעשטעלט אַ קנויל אין האַלדז. ווי בטלניש אהר׳לע האָט אויסגעקוקט, אַזוי איז משה־גבריאל געבליבן זויבער. די ריפּסענע קאַפּאָטע האָט געפּעכלט. די האַלבע־שיך האָבן געפינקלט. דאָס בערדל, וואָס האָט שוין אָנ־געהויבן ווערן גרוי, איז געווען אויסגעקעמט. אויפן קאַלנער פון העמד האָט מען נישט אָנגעזען קיין שפּרענקעלע. ער האָט זיך רעכט נישט געהאַט געביטן. ר׳ משה־גבריאל האָט האַלב־אָפּגעשטופּט לאַטין. טאָקע אַ טאָכטער, אָבער פאָרט אַ נקבה. ס׳האָט געשמעקט פון איר מיט זייף און חציפות. מענדי האָט דערלאַנגט דעם טאַטן אַ גרויסע וואַרעמע האַנט.

— העלאָ, פּאָפּ!...

— מאירל, דאָס ביזט דו?

ר׳ משה־גבריאל האָט אַראָפּגענומען די שפּאַקולן, אויסגעווישט די אויגן מיט אַ פאַטשיילע. ער האָט געטאָן אַ קוק און זיך פאַרקרימט. ער האָט געדענקט

מאירלען פאר א זיידן קינד. איצט איז געשטאנען פאר אים א יונג א מגושם: הויך, דיק, ברייט-פלייציק.

— א גרויסער בחור.

— פאר צוויי יאר איז ער געווארן בר-מצווה — האט לאה זיך אנגערופן.

— ער'ט געהאלטן א דרשה.

— לייגסט כאטש תפילין?

מענדי איז געווארן רויט.

— נו, כ'פארשטיי.

— אין אמעריקע איז שווער צו זיין א ייד — האט לאה זיך פארענטפערט.

— ס'איז אומעטום שווער. ווען ס'זאל זיין גרינג, װאלט ניש' געווען קא' קונץ.

— מענדי, זאג דעם טאטן, וואס דו האסט געלערנט!

— די הפטורה. שולחן-ערוך.

— דעם שולחן-ערוך דארף מען האלטן! — האט ר' משה-גבריאל אפגע-ענטפערט שארף.

— כ'האב ניש' קא' צייט.

— וואס טוסטו?

— כ'גיי אין האי-סקול.

— וואס איז דאס? א שקאלע?

— יעס, א שקאלע.

— דערויף האט שוין געזאגט דער נביא: זיי לאזן אוועק א קוואל פון מים חיים און זוכן זיך צעבראכענע גריבער. אן דער תורה קאן מען ניש' האבן קא' קיום.

— פון דער תורה מאכט מען ניש' קא' לעבן — האט לאה זיך איינגע-שטעלט פארן יינגל.

— טוב תורה עם דרך-ארץ.

— פאפא, איך האב מיך שטארק פארענדערט? — האט לאטי געפרעגט.

ר' משה-גבריאל האט אין אנהויב נישט באנומען, וואס זי מיינט. באלד האט ער זיך אנגעשטויסן. ער האט ערשט איצט זי אנגעקוקט. זי איז אים גע-פעלן. זי האט געהאט אן איידל פנים. אווא, נאך אלץ נישט פארלוירן דעם צלם אלוקים! — האט ר' משה-גבריאל געטראכט. געזאגט האט ער:

— ביסט א דערוואקסן מיידל.

— פאפא, כ'וואלט געוואלט מיט דיר רעדן אליין.

— וואס ווילסטו רעדן?

— פארשידענע זאכן.

— נו, נו... פארסט דאך נישט אוועק.

— זיי מיר מוחל, משה-גבריאל, נאר וואס איז דער שכל פון זיצן דא אין בית-מדרש? איך יאק איך, נאר די קינדער ווילן זיך מיט דיר אנפרייען. פאר אריין מיט זיי קא' ווארשע.

— וואסערע עסקים האב איך אין ווארשע?

— מ׳עט דיר דינגען אַ שטוב אין אַ האָטעל.

— עט...

— נעם זיי כאַטש אַריין צו דיר.

— כ׳וואוין אין הויף. ס׳איז נישט אויפגערוימט.

— איך, פּאַפּאַ, וועל אויפרוימען! — האָט לאַטי פאַרגעשלאָגן.

— חלילה, אַ גאַסט. ס׳חלשט דיר מסתמא ס׳האַרץ.

לאַטי האָט נישט פאַרשטאַנען.

— ס׳האַרץ? ניין.

— ער מיינט, צי ביסט נישט הונגעריק — האָט לאה געגעבן צו פאַרשטיין.

— אָ! ניין, פּאַפּאַ. מיר האָבן געגעסן.

— איך בין הונגעריק — האָט מענדי געמאָלדן.

— ווייסטו וואָס? דו, מענדי, קום מיט מיר אויף דער סטאַנציע און זאָל זי בלייבן מיטן טאַטן — האָט לאה געמאַכט אַ פשרה. — שפּעטער וועל איך זי קומען אָפּנעמען.

ר׳ משה־גבריאל האָט געשוויגן.

— בלייבט אַזוי?

— מהיכי תיתי.

— דו, אהר׳לע, קום מיט אונדז! — האָט לאה באַפוילן.

אהר׳לע האָט געטאָן אַ פרעגנדיקן קוק אויפן פאָטער. ר׳ משה־גבריאל האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ. ער האָט דערקאַנט אין אהר׳לען, אַז ס׳גלוסט זיך אים צו פאַרברענגען מיט דער מוטער. אַ מאַמע איז אַ מאַמע, האָט ר׳ משה־גבריאל געקלערט. אַזוי איז שוין די טבע. לאה האָט צוגערופן לאַטין, איר איינגערוימט אַ סוד. אהר׳לע איז געשטאַנען אַן איינגעבויגענער, געשמייכלט האַלב־שעמעוודיק, האַלב־שולדיק. ס׳איז שווער געוועז זיך צוצוגלויבן, אַז די מאַמע איז אַ דאַמע מיט אַ הוט און אַז דער מאַן אירער איז קאַפּל משרת. ס׳איז עפּעס ווי מ׳באַשרייבט אין די בלעטער, איז אהר׳לען איינגעפאַלן. ער האָט נישט געוואוסט, ווי אַזוי מיט איר צו רעדן. ער האָט מורא געהאַט, אַז זי׳ט מיט אים טרייבן חוזק, אים אַנריידן צו שלעכטס. זי קאָן מיך נאָך וועלן מיטנעמען קאָ׳ן אַמעריקע! — איז אים דורכגעלאָפן אַ רעיון. ער האָט געוואָרפן אַ זייטיקן בליק אויף לאַטין. די שוועסטער האָט צוגעלייגט צוויי פינגער צום מויל, אים צוגעוואָרפן אַ קוש. די אויערן האָבן אים גענומען פלאַמען.

— אַ גוטן טאָג!

— וואָס לויפסטו? — האָט לאה אים נאָכגעשריגן. — מיר׳ן גיין בייזאַמען. אַ מאַמע איז נישט קאַ׳ פּרויענצימער —

— חלילה!

— וואָס ביסטו אַזוי צעטראָגן? מ׳קאָן לערנען תורה און זיין אַ מענטש. ס׳קומט צו אונדז אַריין אַ ראַבאַי, האָט ער היתר־הוראה פון די גרעסטע רבנים. ער פירט זיך אויף ווי אַ לאָרד.

— מאַ, הער שוין אויף! — האָט לאָטי זיך אַריינגעמישט.

— כ׳וויל ניש׳, מיין קינד זאָל זיך מיט מיר שעמען!...

אהר׳לע איז פֿונדעסטוועגן אַרויס דער ערשטער. ער האָט געשפּרייזט עטלעכע טריט פֿאָרויס. ביי דער טיר האָט ער זיך פֿאַרטשעפּעט אַ פֿאָלע, באַקומען אַ גוואַלד־ריס. אינדרויסן האָט זיך געשטעלט אַ פֿראָסט, פֿונדעסטוועגן האָט אהר׳לע געשוויצט. ער האָט געהאַט אַ פֿאַרלאַנג צו שפּאַנען גיך. ער האָט קוים איינגעהאַלטן די פֿיס נישט צו לויפֿן. אַ ווילדער מענטש, האָט לאה ביי זיך אָפּגעפּאַסט. נאָך ערגער פֿאַרן פֿאָטער. ווי פֿון וואַלד אַרויס... ס׳איז איר געוואָרן געזאַלצן אין די אויגן־ווינקלען. ס׳האָט איר גענומען קרעלן אין האַלדז. ס׳איז אַלץ זיין שולד — האָט לאה געמורמלט, אַליין נישט וויסנדיק וועמען זי מיינט, משה־גבריאלן, אָדער קאָפּלען. אין אמתן, האָט זי מיטביידע נישט געטראָפֿן. יענער איז געווען צו־איידל, האָט שוין צופֿיל געקלעטערט אין די הימלען. דער, ווידער, איז אַ גראָבער נפֿש, אַ חמור־אייזל, אַ שיקסע־קריכער... אוועטאָווע, ס׳איז נישטאָ קאַ׳ גליק. זי׳ט פֿאַרשפּילט די יאָרן. לאה האָט אַרויסגעקראַצט פֿון טאַש אַ שניפּ־טיכל, געריבן די נאָז. אַ שיין פּנים האָט זי: נת׳לע און אַבראַם מיידן זי אויס; פּערל וויל זי נישט אָנקוקן; אסתּר־מלכּה און סאַלטשע שטייען אין גרויסן. אַפֿילו חנה די קורלענדישע מאַכט איר אַ מענטליק. און אַלץ צוליב וועמען ליידט זי? צוליב קאָפּל גנב, וואָס טרינקט, שפּילט אין פֿערדלעך, רופֿט זי מיט צונעמען. ער איז שולדיק, וואָס מאָשע האָט זיך געשמדט! ער און ווייטער קיינער.

לאה איז נאָכגעלאָפֿן אהר׳לען, זיך אָנגעקלאַמערט אָן זיין אָרעם. ער האָט זיך געפּרוּווט אַרויסרייסן, נאָר זי האָט אים געהאַלטן פֿעסט. די יוגנט האָט זי פֿאַרלוירן. זי איז אַ מאַמע פֿון אַ ייִד מיט אַ באָרד. דאָ, אין ביאַלאָדרעוונע, האָט זי זיך נישט וואָס צו שעמען... לאה און אהר׳לע זיינען געגאַנגען פֿאָרויס. מענדי האָט נאָכגעהאַצקעט פֿון הינטן. ער האָט זיך געהאַט געריסן צו דער רייזע קיין איראָפּע, אָבער ס׳איז אים שוין אַלץ געוואָרן צוגעגעסן: די משפּחה, די האָטעלן, די בלאָטעס, די לאָקשן מיט יויך, דאָס מוזן רעדן און הערן כּסדר ייִדיש. ער האָט געבענקט צוריק קיין ניו־יאָרק, אָדער קיין סאַראַטאָגאַ ספּרינגס, וואו די מאַ פֿלעגט זומער טרינקען די וואַסערן. דער געדאַנק איז מענדין געווען פֿאַרנומען מיט בעיז־באָל, פֿוטבאָל, פֿערד־געיעגן. ער האָט געהאַט איבערגעלאָזט אין מיטן אַ העפֿטן־ראָמאַן וועגן באָפֿאַלאָ ביל. ער, צוזאַמען מיט אַ חבר, דזשעק, פֿלעגן זיך אַריינכאַפּן אין אַ בורלעסק. ס׳איז געווען „פֿאַן” צו זיצן אויף דעם באַלקאָן מיט אַ ציגאַרעט צווישן ליפּן, מיט קאַי־גומי אין מויל און צוקוקן ווי די מויד שיילט־אַראָפּ איין הילע נאָך דער אַנדערער, בלייבט אָן אַנטבלויזטע. ס׳זיינען אים איצט נישט אָנגעגאַנגען נישט דער טאַטע, נישט אהר׳לע, נישט די אָנקלס און טאַנטעס, וואָס כאָטש ער איז העכער פֿון זיי מיט אַ קאָפּ, קנייפּן זי אים אין די באַקן ווי אַ „בייבי”. מענדי האָט ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז ווען ער׳ט צוריקקומען קיין אַמעריקע, וועט ער מער נישט אָנקוקן די אַלע גרינהאָרנס, קיינמאָל נישט פֿאָרן קיין יוראָפּ, סיידן פֿיליכט קיין ענגלאַנד...

3

ווען לאה, אהר׳לע און מאירל זיינען ארויס, האט לאטי זיך אנגערופן:
— נו, פא, לאמיר גיין.
— אדרבה.
ר׳ משה־גבריאל האט זיך געלאזט ארויס צום הויף. לאטי איז געגאנגען נעבן אים. כאטש א טאכטער, האט ר׳ משה־גבריאל געפרואווט זיך פון איר אפרוקן. מ׳דארף זיך היטן משום מראית־עין. א פרעמדער קאן נאך מיינען, ער שפאצירט מיט אן אישה. לפני עוור לא תתן מכשול. לאטי איז כמעט נאכגעלאפן אין די שיך מיט די הויכע קנאפלען. זי האט אנגעכאפט דעם פאטערביים עלנבויגן.
— פא, דו איילסט דיך?
דער הויף איז געווען נישט ברוקירט. דעם שניי האט דא קיינער נישט אפגערייניקט. דערצו האט לאטי געטראגן א שמאל קלייד, געמוזט מאכן קליינע טריטעלעך. די זאקן זיינען איר געווארן נאס. ר׳ משה־גבריאל האט זיך אומגעקוקט פוןביידע זייטן. ער האט דערזען א בוים, נאך דורך די פארנעפלטע ברילן האט זיך אים אויסגעוויזן, ס׳איז א מענטש. ער האט א זאג געטאן:
— ס׳איז מיין טאכטער...
— פאפא, צו וועמען רעדסטו?
— עט... ס׳האט זיך מיר געדוכט...
דער שטאק שטיגן, וואס האט ארויפגעפירט צו ר׳ משה־גבריאלס חדר, איז געווען געדיכט באקלעפט מיט בלאטע. אויף די טרעפ האט זיך געוואלגערט מיסט. שוין חדשים ווי די דינסט האט נישט אויסגעקערט. מ׳האט דא זעלטן געהייצט דעם אויוון. אויף א טיש זיינען געווען אויסגעלייגט כתבים. די בויגנס זאלן נישט אוועקפליען, האט אויף יעדן בינטל געשווערט א שטיין. אויף א שטענדער איז געלעגן א הויפן ספרים איינס אויפן אנדערן, דאס אויבערשטע צוגעדעקט מיט א גארטל פאר אן ערוב. אין א טינטארן האט געשטעקט א פעדער. ס׳האבן זיך געוואלגערט שטאלענע פענעס, א האלטער, קלעק־פאפיר. אן א קופערט איז געווען אנגעשפארט א לולקע־ציבוק. ביי דער וואנט איז געשטאנען אן אייזערן בעטל איבערגעדעקט מיט א האריקער קאלדרע. ס׳האט ארויסגעשטארצט אן איבערדעק, אן א ציך, אין בלויזן איינשיט. ר׳ משה־גבריאל האט אוועקגעמאכט מיט דער האנט.
— א מושב!
— נישט אזוי שלעכט
— זעץ דיך. דא אויפן בענקל. ס׳איז קאלט, הא?
— נישט קאלט.
— איך האב מיך שוין צוגעוואוינט. באטאג זיץ איך ס׳רוב אין בית־מדרש. באנאכט דעקט מען זיך צו. נו, וואס מאכסטו? אין אמעריקע רעדסטו, אוודאי, ווי הייסט עס דארט, ענגליש?
— כ׳רעד יידיש אויך.

— כ׳הער ביסט א גאנצע מלומדת. גייסט אין די אוניווערסיטעטן.
— דאס צווייטע יאר.
— וואס לערנסטו דיך? אויף דאקטאר?
— וויסנשאפט.
— עלעקטרע?
— פון אלץ אביסל.
— געדענקסט כאטש, ביסט א ידישע טאכטער?
— זיי לאזן דיך נישט פארגעסן.
— ווער? די גוים?
— יעס.
— מ׳איז דארט אויך מבזה דעם ייד, כאטש ער גייט אין זייערע דרכים?
— די אנטיסעמיטן מאכן קיין אונטערשיד.
— יא, אמת. אפילו אז א ייד זינדיקט, איז ער נאך אלץ א ייד. ר׳איז פארט מזרע יעקב.
— זיי זאגן, אז צופיל פון אונדז שטודירן.
— דאס זיינען זיי גערעכט. מה לכהן בבית־הקברות? וואס האט א ייד צו טאן אין זייערע שקאלעס?
— איך קען דאך נישט לערנען אין סינאגאג.
— א ידיש מיידל דארף חתונה האבן, נישט לויפן אין די גימנאזיעס.
— וואס וועט זיין פון הייראטן? איך וויל עפעס וויסן.
— וואס אזוינס?
— איך וויל מאכן א לעבן פאר זיך.
— דער שטייגער איז, אז דער מאן גיט פרנסה און ס׳ווייב זיצט אין דער היים. כל כבודה בת מלך פנימה, ס׳איז דער כבוד פון א בת־מלך צו זיצן אין שטוב. די ידן ווערן אנגערופן בני־מלכים.
— די מענער אין אמעריקע ווילן, די פרוי זאל האבן איר ארבעט.
— צו וואס? זיי זאלן קאנען הולטאיען?
לאטי איז געווארן בלאס.
— יעס, פאפא. דאס איז ריכטיק.
— כ׳הער, ביסט שוין א כלה.
לאטי האט אנגעבויגן דעם קאפ.
— וועגן דעם וויל איך מיט דיר רעדן.
— נו, רעד.
— אך, פאפא, איך ווייס נישט ווי אנצופאנגען. מיר זיינען צוויי פארשידענע כאראקטערס. איך בין ווי דו. איך האב ליב צו לייענען. איך שטרעב צו א רואיק לעבן. ער וויל נאר ארומלויפן.
— ווער איז ער? פון וואנען שטאמט ער?
— זיין פאטער איז א דאקטאר. א רייכער מאן.
— א שיינער מחותן... וואס איז ער, דער בחור? א שארלאטאן?

— ניין, אבער... ער גלייכט צו גיין אין קאבארעטס. ער זאגט, ער האט מיך ליב, אבער ער פירט זיך ארום מיט מיידלעך —
ר׳ משה־גבריאל האט געטאן א זיפץ.
— אנטלויף ווי פון פייער!
— ער זאגט, ער האט מיך ליב.
— מאלע וואס ער זאגט. ס׳איז מן השפה ולחוץ. די־לייט זיינען שקרנים.
— יעס, פאפא, איך האב אים אבער אויך ליב.
— וואס איז דא ליב צו האבן? א בשר ודם... שנית, דו מיינסט עס ערנסט און פאר אים איז דאס א שפילעכל.
— אך, פאפא, ווי דו פארשטייסט אלץ! איך וויל אזוי, דו זאלסט קומען קיין אמעריקע!
— איך קיין אמעריקע? שטותים. כאטש, ווער ווייסט? דער קאצקער האט געזאגט: די תורה וואנדערט.
— יעס, ס׳זיינען דארט אויך פאראן שולן. איך בענק אזוי נאך דיר!... פאפא, מעג איך דיר טאן א קוש?
ר׳ משה־גבריאלן איז אנגעלאפן דאס בלוט אין שטערן.
— עט... צו וואס?
— ווייל כ׳האב דיך ליב.
— אויב דו האסט מיך ליב, גיי אין מיינע וועגן. אז דו ביסט שוין אזוי קאליע, וועלן דיינע קינדער, חלילה, זיין גויים.
— ניין, פאפא, איך וועל נישט האבן קיין קינדער.
— פארוואס ניש׳? אין פסוק שטייט: לא לתוהו בראה, כי אם לשבת יצרה — די וועלט איז נישט באשאפן געווארן צו זיין וויסט, נאר ס׳זאל זיין א ישוב.
— די מענטשהייט ליידט זייער פיל.
— אלץ קומט דורך יסורים.
— די יידן האבן א פראבלעם. מ׳רופט זיי צונעמען. מ׳לאזט זיי נישט אריין אין די האטעלן. זיי קאנען נישט באלאנגען אין די קלאבס — — מיר האבן זייער פיל ציוניסטן — —
— ס׳אן אלטע מעשה. בידוע שעשיו שונא ליעקב. וואס מער דער ייד טוט־נאך דעם גוי, אלץ מער האט ער אים פיינט.
— איז וואס זאל מען טאן?
— תשובה. ושב ורפא לו. אז מ׳קערט זיך אום, ווערט מען געהיילט. מ׳האט אונדז געגעבן א תורה, ווי זיך צו פירן. ווען נישט די תורה, וואלטן אונדז די אומות, חס ושלום, לאנג איינגעשלונגען.
— איך קאן נישט האלטן די תורה.
— פארוואס ניש׳? די תורה איז פאר יעדן איינעם. וויבער האבן ווייניקער מצוות, אבער זיי דארפן היטן יידישקייט.
— פאפא, איך בין נישט רעליגיעז.
ר׳ משה־גבריאל האט זיך אפגעשאקלט.

— וואס הייסט דאס? האסט ניש׳ קא׳ן אמונה?

— ניין.

ר׳ משה־גבריאל האט ארויסגעכאפט די קעשענע־פאטשיילע. די טרערן זיינען אים אנגעלאפן. ער האט אויסגעשנייצט די נאז.

— ווער האט, לויט דיין שיטה, באשאפן די וועלט?

— פאפא, זיי נישט בייז. כ׳האב דיך זייער ליב, אבער איך האב מיינע אידייעס.

— כ׳בין נישט בייז... ענטפער מיר: ווער האט באשאפן הימל און ערד? אדרבה, כ׳וויל אויך וויסן.

— די עוואליושאן.

— וואס איז דאס אזוינס?

— אלץ האט זיך אנטוויקלט. ביסלעכווייז.

— מיט וועמענס כוח?

— פון דער נאטור.

— מיינסט פשוט פשט, ס׳א דרך־הטבע?

— יעס. אויסער דעם, עס זיינען פאראן פיל רעליגיעס. ווער קאן מיך מאכן זיכער, אז אונדזערע איז די בעסטע?

ר׳ משה־גבריאל האט זיך פארקרימט.

— מיר גלויבן אין איין גאט און זיי זיינען עבודה־זרהניקעס.

— די קריסטן גלויבן אויך אין גאט.

— זיי האלטן פון שלוש. ווי קאן גאט האבן א זון, א ילוד־אשה? אז דער תנך איז ביי זיי הייליק, ווי האט ס׳ויזל געקאנט מבטל זיין תורת־משה?

— פאר מיר זיינען אלע רעליגיעס פאלש.

— וואס־זשע דארף מען טאן? פרעסן און זויפן?

— איך גלויב אין פראגרעס.

— וואס איז דאס?

— די וועלט זאל גיין פארויערטס. אלע זאלן זיין גלייך.

— אז ס׳איז, חלילה, נישטא קא־בורא־עולם, וואס גייען דיך אן אנדערע? דאמאלס איז: אכול ושתוה כי מחר נמות.

— ניין, פאפא. יעדער האט די רעכט צו לעבן.

— פון וואנען איז דאס געדרונגען? די חיות שלינגען־איין איינס ס׳אנ־דערע... אוי, ווי, ביסט מיר נעבעך א שאד.

— פאפא, ס׳איז מיר זייער טרויעריק. די מיידלעך אין ניו־יארק זיינען אזוי פוסט. וואס זיי דארפן, איז דרעסעס און א באי־פרענד, א געליבטן... איך וויל האבן עטוואס העכערס.

— זעסטו! ביסט דיך אליין סותר... די נשמה איז א חלק אלוק ממעל. דער גוף ציט אראפ, צו תאוות, רשעות. נאר די נשמה ציט ארויף, צום שורש. זי קומט פון אונטערן כסא הכבוד. מ׳האט זי אראפגעשיקט אויפן עולם התחתון פארריכטן, נישט, חלילה, קאליע מאכן. זי ווערט, נעבעך, געווארפן אין כף־

הקלע. זי מוז זיך לייטערן, ווייל לא ידח ממנו נדח. סיי־ווי־סיי מוז זי האָבן אַ תיקון — צו וואָס זינקען אין דער בלאָטע ?...

— אַך, פּאַפּאַ, איז דאָס קבלה ?

— האַ ? וואָס איז די נפקא מינה ? ס'איז דער אמת.

— כ'וואָלט אַזוי געוואָלט לערנען קבלה !

ר' משה־גבריאל האָט געטאָן אַ שמייכל.

— קבלה איז נישט פאַר קאַ' מיידלעך. שנית, איידער מ'נעמט זיך צו קבלה, דאַרף מען זיין אַן אָפּגעהיטן יידיש קינד. אַז נישט, איז ווי מ'וואָלט זיך געטובלט און געהאַלטן אַ שרץ.

— איך טו קיין זינד.

— יעדער איינער זינדיקט. משה רבינו האָט אויך געטאָן אַן עבירה.

— יעס ? וואָס האָט ער געטאָן ?

— גאָט האָט אים געהייסן רעדן צום שטיין און ער האָט געשלאָגן דעם שטיין. דעריבער האָט ער נישט זוכה געווען צו קומען קיין ארץ־ישראל.

— אַך ... כ'וואָלט געוואָלט טרעפן הדסהן און איר פריינט. מ'זאָגט, ער איז אַזאַ אינטערעסאַנטער יונגערמאַן ... פּאַפּאַ, איך וויל דיך פרעגן נאָך עפּעס, נאָר זיי נישט בייז. זעסט אַמאָל מאַשען ?

ר' משה־גבריאל איז געוואָרן ווייס.

— די משומדת ? ימח שמה וזכרה !

— פּאַפּאַ !

— דערמאָן נישט איר טרפהנעם נאָמען! שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו. פּע !...

ר' משה־גבריאל האָט מיט בײדע ווייזפינגער פאַרשטאָפּט די אויערן, אויס־געשפּיגן. ער האָט זיך געטאָן אַ הויב־אויף און גענומען אַרומלויפן אַהין־און־צוריק. דאָס בערדל האָט אים געציטערט. די וואָנסן האָבן זיך געשאָקלט. ער האָט געטרייסלט דעם קאָפּ אין דער ברייט, ווי אויף ניין.

— איך בין נישט איר פאָטער און זי איז נישט מיין טאָכטער ! איידער ס'זאָלן ארויסקומען פון איר שונאי־ישראל, זאָל זי איינעמען אַ מיתה־משונה !...

לאָטי האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, פאַרשטעלט דאָס פּנים מיט אַ טיכל, זיך צעוויינט. ר' משה־גבריאלן זיינען גערונען די טרערן, געבליבן הענגען אויף דער באָרד.

— ס'איז מיין שולד ! — האָט ער געטאָן אַ געשריי און געקלאַפּט מיטן דוימען אין האַרץ. — כ'האָב נישט געטאָרט שווייגן ! באַלד ווי דיין מאַמע האָט ענק אַנגעהויבן שיקן אין די שקאָלעס, האָב איך געדאַרפט אייך נעמען און אַנטלויפן ! ראַטעווען, ווי לאַנג ס'איז צייט !...

ר' משה־גבריאל האָט פאַרשטעלט דאָס פּנים, איז לאַנג געשטאַנען אַ פאַרשוויגענער. ווען ער האָט אַוועקגענומען די פינגער, איז די נאָז געווען נאַ־קעט, וואונדיק. אונטער די אויגן זיינען געשטאַנען טאָרבעלעך. ס'האָט זיך לאָטין געדוכט, אַז אין דער קורצער ווייל איז אויף אים אַרויף די עלטער...

—◆—

קאַפּיטל פֿינף און פֿערציק

1

ביינאַכט האָט זיך דעם ביאַלאָדרעוונער רבין געחלומט אַן אויסטערלישער חלום. ער איז אַ ייִנגל. ער דרייט זיך אַרום אַליין אין הויף. ער געפֿינט אַ שטיק פּאַפּיר, וואָס מ׳האַלט דערין ליכט. ער וויל אָנצאַפּן וואַסער פֿון פּלומפּ און עס באַגיסן, נאָר די קאַלבע רירט זיך נישט פֿון אָרט. זאָל מען שוין האָבן אויסגעצאַפּט דעם קוואַל? די ערד שטייט דאָך אויפֿן אוקיינוס... ער קומט־צו צו אַ קופּע מיסט. ס׳ליגט דאָ אַ צעבראָכענע קרוג, אַ צעבויגן האַנט־פֿאַס, אַ פּסולער לולב, איינגעפּאַסט אין רינגלעך, מיט קיישעלעך פֿאַר הדסים און הושענות. ער הויבט אים אויף און פּרוּווט פֿונאַנדערשיידן די טייטל־בלעטער. מיט אַמאָל לויפֿט־אָן אַ חזיר. דאָס דבר־אחר שפּרינגט גלייך אָקעגן אים. ער ווייסט, אַז מ׳טאָר נישט נוצן קיין תּשמישי־מצווה אויף אָפּצוטרייבן אַ בהמה־טמאה, אָבער דאָס ווילד־חזיר שטעלט זיך אויף די הינטערשטע פֿיס, פֿאַרמעסט זיך מיט די קלאָען. ס׳איז אַ זי. דער בויך איז פֿול מיט ציצן. ער נעמט זי שמייסן מיטן לולב. די חזירטע כאַפּט־אַריין דעם לולב אין דער שנויץ און שלינגט אים איין...

אַ פּחד באַפֿאַלט אים און ער אַנטלויפֿט, אָבער די חיה־רעה יאָגט אים נאָך. ער קומט צו אַ באָד. פֿון אַ לאָך אין דער וואַנט זעצט אַ רויך. ס׳איז אַ שׂרפֿה, אָדער וואָס? ער לויפֿט אַריין אין מרחץ. די ווענט זיינען שוואַרץ, די באַלקנס הענגען־אַראָפּ. מ׳זעט נישט קיין מענטשן, נאָר מ׳הערט אַ גיסעניש, אַ פּליוסקעניש, רייד, געלעכטער. שאָטנדיקע פֿאַרשוינען וואַשן זיך אויף די בענק, גיסן שעפֿעלעך אויף שטיינער, שמייסן זיך מיט אָפּבילדער פֿון בעזימלעך. ער וויל צוריק אַרויס, נאָר דער וועג איז פֿאַרשטעלט. אַן ענגער חלל פֿירט ערגעץ אין אַ הייל. באַשירעמט צו ווערן פֿון די נישט־גוטע, שטרעקט ער זיך אויס אויף די הענט און די פֿיס, שטופּט זיך דורך אַן עפֿענונג. ער בלייבט ליגן נעבן אַ מקווה. ס׳טובלט זיך אַ באַבע, אַ פֿאַרזעעניש, האָריק און בערדיק, לייזיק און באַקאָלטנט. זי האָט נישט קיין הויט. ס׳קוקט אַרויס די לונג־און־לעבער, די קישקעס, די מילץ. זי שטרעקט אויס אַ דאַרע האַנט מיט לאַנגע נעגל.

— ייִנגעלע, קום צו מיר.

— כ׳וויל נישט!

— עכברוש, כ׳האָב דיך ליב.

— ניין.

— תּכשיט, כ׳בין דיין מאַמע!

דער רבי האָט גענומען שרייען פֿון שלאָף. אייזשע שמש, וואָס איז געשלאָפֿן אין צווייטן חדר, האָט זיך איבערגעוועקט, אָנגעצונדן אַ ליכט. דער רבי איז געזעסן אויפֿן געלעגער אַ צעשויבערטער, באַגאָסן מיט אָנגסטן. דאָס קאַפּל איז אים געהאַט אַראָפּגעפֿאַלן.

— רבי, וואָס שרייט דער רבי?

דער רבי האָט זיך אָפּגעשאָקלט, אָנגעטאָן די יאַרמולקע.

— איזשע, מײַן צײַט איז געקומען!

איזשע איז געבליבן שטיין אַ פֿאַרשוויגענער. נאָך אַ ווײַל איז ער אַרויס. דער רבי איז נאָך לאַנג געזעסן און נאָכגעטראַכט נאָך דעם זעעניש. ער האָט געוואַשן נעגל־וואַסער, אָנגעשטעקט די שטעק־שיך, זיך אײַנגעהילט אין שלאָפּראָק. דער אויוון איז געווען געהייצט, נאָר אין רבינס לייב איז אַרומגעלאָפֿן אַ קעלט. דער רבי איז אַרײַן צו איזשען.

— איזשע, איר שלאָפֿט?

— וואָס זאָגט דער רבי?

— איזשע, זײַט אײַך מטריח, שיקט אַרײַן ר׳ משה־גבריאלן.

דער רבי האָט זיך אומגעקערט צום בעט, אָנגעלענט דעם קאָפּ אויפֿן קישן. סײַ ער איז געווען וואַך, סײַ ער איז געשלאָפֿן. ר׳ משה־גבריאל איז אַרײַנגעקומען, גערעדט, נאָר דער רבי האָט נישט געדענקט, וואָס ער האָט געזאָגט. ער האָט געהערט ווי מ׳האָט גערופֿן דעם ביאַלאָדרעווונער דאָקטאָר, פּאַכאַלסקין, פֿאַרנומען דאָס פּוילישע לשון. דער פֿרימאָרגן איז געקומען כהרף עין. די טיר האָט זיך אויפֿגעפּראַלט און פֿאַרקלאַפּט. מענטשן זײַנען געגאַנגען אַהין און צוריק. דער רבי האָט זיך דערמאָנט, אַז מ׳דאַרף דאַוונען, נאָר ער איז געווען פֿויל צו לייגן טלית־און־תּפֿילין. די רצועות זײַנען צו קאַלט... מ׳האָט אים אַרונטערגעלייגט אַ טערמאָמעטער אונטערן אָרעם, נאָר שעהן זײַנען, דוכט זיך, אַריבער און מ׳האָט אים נישט אָפּגענומען. דאָס איז געווען דעם רבין אַ חידוש. וואָס איז דאָ אַזאַ גערודער? — האָט דער רבי זיך געפֿרעגט. — בין איך טאַקע מסוכּן־שלאַף?

אַלץ האָט זיך אויסגעמישט צוזאַמען: חלום, וואָר, אַ ווײַטאָג אין דער לינקער זײַט, אַ מידקייט אין די פֿיס. עמעץ אין אים האָט געזאָגט אַ פּורים־תּורה: לוויתן זה יצרת לשחק בו, צוליב אַ ווערטל באַשאַפֿט גאָט אַ לוויתן. מה־דאָך אַ לוויתן, מכּל־שכּן אַ מענטש. שטייט טאַקע: יושב בשמים ישחק. פֿונדעסטוועגן, אַז שרה האָט געשפּעט, האָט דער אויבערשטער געפֿרעגט: למה זה צחקה שרה. איך מעג, דו נישט. דער קאַצקער האָט יאָ צוריקגעלאַכט, האָט מען פֿון אים געריסן שטיקער... וואָס־זשע דאַרף מען טאָן, האַ? מ׳טאָר נישט זײַן קיין מורד...

דער רבי האָט אויסנווייניק געלערנט שטיקער חומש און משניות, גמרא און מדרש, זוהר און עץ־החיים. לאַנג־פֿאַרגעסענע מימראס האָבן ווידער אויפֿגעטויכט אין געדעכעניש. די טראַכטענישן האָבן זיך פּסדר געדרייט אַרום יידן. וואָס וויל ער, דער רבונו של עולם? כּולו חייב? כּולו זכּאי? אפֿשר איז אַמאָל די הלכה כּרב הלל: אין להם משיח לישראל? וואָס־זשע וועט זײַן מיט ישראל סבא? ער׳ט זיך אייביק וואַלגערן? אַ שיינער תּכלית!...

דער רבי האָט אויפֿגעמאַכט אַן אויג. ס׳איז געווען אָוונט. אויפֿן גלעזל פֿון נאַכט־לאָמפּ איז געזעסן אַ גרינע שײַן. ר׳ משה־גבריאל האָט אַרײַנגעקוקט אין אַ ספֿר. אויף אַ בענקל האָבן זיך צונויפֿגעשטופּט פֿלעשלעך, גלעזלעך. ס׳איז דאָ געלעגן אַ האַלבע פּאָמעראַנץ. כ׳בין, אַפּנים, קראַנק אויף אַן אמת, האָט

דער רבי ביי זיך אָפּגעפּאַסט. ער האָט געוואָלט עפּעס פרעגן ר׳ משה־גבריאלן, נאָר ער האָט נישט באַמערכטיקט די צונג. ער האָט געמורמלט:

— ר׳ משה —

— יאָ, רבי.

— איר׳ט באַלד ווערן רבי.

— חס־ושלום, דער רבי ט׳זיין געזונט.

— נאָך וואָס?...

ר׳ משה־גבריאל האָט נאָך גערעדט, נאָר דער רבי האָט נישט געהערט. וואָס איז דער חילוק? יאָ־רבי, נישט־רבי. די פּלייצע טוט וויי, די קני ברעכן. דער קאָפּ איז פאַרהאַקט. איז ער דורשטיק? ניין, נישט דורשטיק. דאַרף ער משתין זיין? יאָ. ניין. עפּעס ברויכט ער, נאָר ער ווייסט נישט וואָס. אַ געטראַנק, אַ דערקוויקעניש. פאַרוואָס שלאָגט מען נישט קיין אָדער? וואָרום שטעלט מען נישט קיין פּיאַווקעס? הלמאי לייגט מען אים נישט אונטער נאָך אַ קישן? ס׳ליילעך איז פול מיט קרישקעס. וואו זיינען זיי, די חסידים, ידידים, מקורבים? מ׳לאָזט אים אויסגיין איינעם אַליין. עלעהיי וואָלט געקומען די גינע־גנענדל... פאָרט אַ טאָכטער...

דער רבי האָט אויפגעוואַכט, דערבליקט גינע־גנענדלען. זי איז געשטאַנען און אַריינגעטריפט טראָפּנס אין אַ קאַווע־לעפעלע. דער קאָפּ איז געווען אַרומגעוויקלט מיט אַ טיכל, נאָר ס׳האָבן אַרויסגעשטאַרצט די גרויע האָר. זאָל דאָס זיין זי? זי איז דאָך עלטער פון דער מאַמען... אַ שמייכל האָט זיך באַוויזן אויפן רבינס ליפּן, געבליבן הענגען אויפן בערדל. גינע־גנענדל האָט דעם פאָטער איינגעגעבן די רעצעפּט, זיך אַוועקגעזעצט אויפן ראַנד־געלעגער, אָנגענומען דעם טאָטן ביי דער האַנט. דער רבי האָט צוגעשלאָסן די וויעס. ס׳איז געווען אַ תענוג צו האָבן נעבן זיך דאָס אייגענע בלוט־און־פלייש. ס׳האָט געהויכט פון דער גינע־גנענדלען אַ היימישקייט, אַ וואַרעמקייט. די בת־יחידה האָט אים געטרייסט, געשטאַרקט, איינגעוויגט און איינגעשלעפערט. זי האָט מיר געפעלט, אַלע יאָרן! — האָט דער רבי צו זיך געזאָגט. — אוי לו לאָב שגלה את בניו... דער רבי האָט געטאָן אַ צאַפּל, איינגעזונקען אין אַ טיפן שלאָף.

*

אין מיטן דער נאַכט האָט דער רבי געעפנט די אויגן. די פיס זיינען אים געווען אָפּגענומען, די לינקע זייט — פאַרלייגט. ער האָט געדאַרפט הוסטן, נאָר ער האָט נישט געקאָנט אַרויפברענגען די ליחות. פון יעדן אָטעם האָט געשטאָכן אין אַקסל, געבלעזלט אין דער קעל. די צונג אין מויל איז געווען משונהדיק גרויס און טרוקן. אָווא, כ׳האָב נישט געוואוסט, אַז דער גוף קאָן אָנטאָן אַזוינע יסורים — האָט דער רבי געקלערט. ער האָט געוואָלט טאָן אַ שלוק טיי, נאָר ער האָט נישט געקאָנט אויסשטרעקן די האַנט צו דעם בענקל. אין די נאָזלעכער האָט געשפּאַרט אַן איבלדיקער ריח. וואָס טוט זיך דאָ? כ׳דאַוון נישט, כ׳לערן נישט, כ׳ווייס נישט וואו כ׳בין אין דער וועלט. כ׳טאָר נישט זאָגן קיין יידיש וואָרט...

דער רבי איז אויפֿגעקומען מיט אַ באַגער אַריינצוקוקן אין אַ ספֿר. ער האָט מיט אַ שוואַך קול גערופֿן די טאָכטער, ר׳ משה־גבריאלן, נאָר קיינער האָט זיך נישט אָנגערופֿן. וואו איז ערגעץ אייזשע, ישראל־אלי? — האָט דער רבי זיך געוואונדערט. ער האָט געפּרוּווט זיך אויפֿזעצן, נאָר ער האָט נישט געהאַט קיין מאַכט אין די לענדן. דאָס אינגעווייד איז געווען ווי פֿרעמד. דער קאָפּ איז צוריקגעפֿאַלן אַ פֿאַרחלשטער. זאָל דאָס שוין זיין די גסיסה? דער רבי האָט געוואוסט, אַז ער דאַרף באַצייטנס זאָגן ווידוי, נאָר ער האָט געהאַט חשק צו לערנען תּורה. ער האָט גענומען מורמלען די ערשטע משנה פֿון מסכת סוכה.

סוכה שהיא גבוה למעלה מעשרים אמה, אַז אַ סוכּה איז העכער פֿון צוואַנציק איילן איז זי פּסול. אַז זי האָט נישט קיין דריי ווענט און די זון איז מער ווי דער שאָטן, איז זי פּסול...

דער רבי האָט געברומט, איינגעדרימלט, אויפֿגעוואַכט, פֿונסניי אָנגעהויבן. אין קופּערנעם לייכטער האָט געברענט אַ רעשטל ליכט. דער רבי האָט אין דער מחשבה פֿאַרגליכן זיין לעבן צו דעם פֿלעמל. ס׳טליעט נאָך, ס׳רויכערט, נאָר באַלד וועט עס צאַנקען און אויסגיין. מיר׳ן, אם ירצה השם, באַלד זען דעם אמת... ס׳איז שוין נענטער ווי ווייטער... דער רבי האָט דערלערנט ביזן סוף משנה. ער איז געבליבן ליגן אַ פֿאַרשמאַכטער. ס׳האָט זיך אים געחלומט, אַז ס׳איז יציאת־נשמה. מ׳שטעלט אים צו אַ פֿעדערל צו דער נאָז. ס׳כאָרכלעניש הערט אויף. מ׳הויבט אים אָפּ, מ׳לייגט אים אַוועק מיט די פֿיס צו דער טיר. מ׳צינדט אָן ליכט צוקאָפּנס. מ׳עפֿנט דאָס פֿענסטער, מ׳זאָגט צידוק־הדין. גינע־גנענדל וויינט: טאַטע, וואו לאָזסטו מיך איבער? ווייבער נייען תּכריכים, מאַכן שבת־שטעפּ. די חברה־לייט זיינען מטהר מיט אַ לעפֿל און אַ געלעכל. מ׳קעמט, מ׳צוואָגט, מ׳וואַלגערט מיט אַ וואַלגער־האָלץ. מ׳טוט אים אָן אַ הויב, מכנסים, אַ טלית מיט דריי ציצית, אַ צייכן, אַז אַ מת איז פּטור פֿון מצוות. מ׳מאַכט מיט אים הקפֿות אַרום באַלעמער. ער הערט אַלץ: די יאָמערנישן פֿון די ווייבער, די הספּדים פֿון די גוטע־יידן. וואָסערע שטותים! מתוק מזפֿת... די נושאים טראָגן אים אַוועק אויפֿן בית־עולם. דער קברן גראָבט אַ גרוב. מ׳לייגט אים אַרויף שערבעלעך אויף די אויגן. מ׳שטעקט אַריין אַ ריטל צווישן די פֿינגער. הייסט עס, ס׳איז יאָ דאָ השארת־הנפֿש... און איך, שוטה, האָב געהאַט ספֿקות!...

מ׳דעקט צו ס׳קבר. ר׳ משה־גבריאל זאָגט קדיש. חסידים גיבן־אָפּ מזל־טוב, רופֿן אים רבי. ווען ער ווייסט וואָס איך ווייס!... דער רבי ליגט אין דער ערד, נאָר ס׳טוט אים נישט וויי. ער דאַרף נישט אָטעמען. אַ וואָרם עסט דאָס לעפֿל פֿון אויער, נאָר ס׳טוט אים נישט אַרן. נו, מאַ, כ׳בין שוין ס׳מייניקע איבערגעקומען. אַ רחמנות אויף די לעבעדיקע!...

ס׳דערהערט זיך אַ פֿאָכעניש פֿון פֿליגל. אַ פֿייערדיקע רוט טוט אַ קלאַפּ איבערן קבר. ס׳איז דער מלאך־דומה. ער פֿרעגט: מה שמך? דער רבי ענטפֿערט: יחיאל, יראי ה׳ הללוהו, כל זרע יעקב יכבדוהו, יגורו ממנו כל זרע ישראל. דער מלאך הויבט אים אויף, פֿליט מיט אים איבער די זיבן הימלען: שמים, רקיע, שחקים, מעון, מרום, ערבות, זבול. אין די גלגלים דרייען זיך די

כּוכבֿי־לכת: חמה, לבֿנה, כּוכבֿ, נוגה, צדק, מאָדים, שבתאי. די זון קומט אַרויס פֿון פֿוטערפֿאַס. די מזלות שײַנען מיט אַ העל ליכט. וואָס העכער — אַלץ לויטערער. דער עולם־הקליפּות ליגט שוין אונטן. פֿון דער הייך קומט אַלץ פֿאָר קליין: די מדבר, דער באַרג שעיר, דער ים־הקדש, ס׳גיהנום. דער אשמדאי האָט אַ פּנים פֿון אַ מאַלפּע. לילית איז פּשוט אַ הונט. שדים, לאַפּיטוטן, שרעטלעך טראָגן זיך אין שטויב, ווי פֿליגן. די עבֿרות זײַנען בערגלעך מיסט. ווײ, געוואַלד, צוליב דעם דאָזיקן עיפּוש פֿאַרלירט מען עולם־הבא? וואָסערע טפּשים! ווען זיי קאָנען זען די וואָר מיט מײַנע אויגן!...

דער רבי האָט זיך געטאָן אַ וואָרף, אויפֿגעקומען. ס׳איז געווען טאָג. דער רבי איז געלעגן אָן אָפּגעדעקטער, מיטן פּנים אַראָפּ. ליפּע רופֿא האָט אים געשטעלט באַנקעס. ס׳האָט זיך געשפּירט שווייס, אַנגעברענטס. הייסע טראָפּנס האָבן געשפּריצט אויפֿן רוקן. דער פֿלאַם האָט אָפּגעבריט די הויט. דאָס פֿלייש איז געווען אויפֿגעבלאָזן, אָנגעדראָלן, שטײַף. ניין, ער איז נאָך נישט אַרויס פֿון חומר עכור. ער שטעקט נאָך אין דעם פֿינסטערן עולם, צווישן טמאים, שרצים, תאוות, שלאָפֿקייטן. אַ געפֿאַלנקייט האָט אַרומגעכאַפּט דעם רבין און אַ בושה. אַ בענקשאַפֿט האָט אים אָנגענומען נאָך די ליכטיקע הויכענישן, וואו ער האָט געשוועבט אין חלום. אויף די אויגן־דעקלעך זײַנען געבליבן שײַנען, פֿונקען, לויטערקייטן. די ליכטער האָבן געשײַנט סײַ נאָענט, סײַ ווײַט, סײַ ממשותדיק, סײַ אָן אַ האַפֿט. אין די אויערן האָט אָפּגעהילכט אַ ווידער־קול פֿון אַ ניגון. דאָס געזאַנג איז געהאָנגען דעם רבין אויפֿן שפּיץ צונג. אויפֿן גומען האָט געקלעפּט אַ טעם פֿון אַ מאַכל נישט־פֿון־דער־וועלט, אַ שטײַגער ווי ער וואָלט שוין אין דער צײַט פֿאַרזוכט די שפּײַזן פֿון גן־עדן... דער רבי האָט מער נישט געבעטן אויף קיין רפֿואה. ער האָט געלעכצט אַהין, צו דער זיו השכינה, וואָס ער האָט זוכה געווען צו געניסן נאָך איידער די נשמה איז אַרויס אויף דער פֿרײַ...

2

נאָכן ביאַלאָדרעוונער רבינס לוויה האָבן די חסידים געוואָלט מאַכן ר׳ משה־גבריאלן פֿאַרן רבין. מ׳האָט אים נאָך פֿריער געהאָט געוואונטשן מזל־טובֿ אויפֿן בית־עולם. אָבער ר׳ משה־גבריאל האָט נישט געוואָלט ווערן רבי. ער איז אַרומגעגאַנגען אין בית־מדרש אין אַ זײַדן־היטל, אין אַן עלעפּאַגן כאַלאַט און געריכערט פּאַפּיראָסלעך גלײַך ווי פֿריער. יונגעלײַט האָבן אים גערופֿן רבי, נאָר ר׳ משה־גבריאל האָט געהויבן מיט די אַקסלען.

— וואָס פֿאַר אַ רבי בין איך? מאַכטס ענק נישט נאַריש!

מקורבֿים האָבן געפּרוּווט בײַ ר׳ משה־גבריאלן פּועלן. מ׳האָט אים געוואָרנט, אַז ער מאַכט חרובֿ דאָס ביאַלאָדרעוונער חסידות. אָבער ר׳ משה־גבריאל האָט זיך אײַנגעשפּאַרט. ער האָט געטענהט:

— אַז כ׳האָב נישט געקאָנט מדריך זיין די אייגענע קינדער, ווי קאָן איך זיין אַ מנהיג־ישראל?

נאָך לאַנגע רייד האָט מען זיך גענומען צו אהר׳לען. אהר׳לע איז געוואָרן בלייך ווי קאַלך, ווען ער האָט דערהערט, אַז מ׳וויל אים מאַכן פאַר רבי. ער האָט געמיינט, אַז מ׳טרייבט מיט אים חוזק. ער האָט אַ כאַפּ געטאָן טלית־און־תפילין און געוואָלט אַנטלויפן קיין וואַרשע. ער איז געלאָפן צום טאַטן זיך בעטן, מ׳זאָל אים לאָזן צורו. ער איז נאָך אַ יונגערמאַן. ער האָט ערשט נאָר אָנגעהויבן טאָן אין יידישקייט. אָבער ר׳ משה־גבריאל האָט געענטפערט קליי־גערייש:

— וואָס איז דען אַ רבי? אַז מ׳טוט־אָן אַ ספּאָדיק, איז מען אַ גוטער־ייד...

ווען אהר׳לע האָט געזען, אַז ער׳ט זיך נישט אַרויסדרייען, האָט ער גע־נומען פאַסטן, גיין אין מקווה, מתפלל זיין, ער זאָל נישט געשטעלט ווערן פאַר דעם נסיון. די חסידים האָבן צו אים גערעדט און ער, אהר׳לע, האָט מיט דער פּאַטשיילע געווישט די טרערן. ער האָט אָבער־אַמאָל און ווידער־אַמאָל גע־זאָגט, אַז ער איז נישט ווערט צו זיצן אויפן רבינס שטול. ער איז אַן עם־הארץ, אַ בעל־תאווה, איינגעטונקען אין זינד. וואָס וויל מען פון אים? אָבער אַהר׳לעס עניוות איז געווען פאַר די חסידים אַ סימן פון צדקות. אייזשע און ישראל־אלי, די גבאים, האָבן זיך אויך אַריינגעלייגט. מ׳האָט אָנגעטאָן אהר׳לען אַ זיידענעם כאַלאַט און אַ סאַמעטענעם קאַפּעלאַטש. מ׳האָט אים אַוועקגעזעצט אין רבינס שטיבל און אים אָנגעהויבן רופן רבי. די בשורה, אַז אַהר׳לע איז געוואָרן רבי, נישט ר׳ משה־גבריאל, האָט זיך גיך פאַרשפּרייט איבער אַלע ביאַלאָדרעוונער שטיבלעך און אַפילו צווישן פרעמדע חסידים. דער עולם זאָל נישט אָפּפאַלן, האָבן נגידים, אַלטע חסידים, צונויפגערופן אסיפות, געשיקט בריוו. פּעסל האָט געשיקט צו זיינוועלע סראָצקער אַ שליח, אַז זי איז גרייט זיך איבערצו־בעטן. צווישן די חסידים און חסידיתטעס זיינען גלייך געוואָרן צוויי צדדים. איין צד האָט געהאַלטן, אַז אהר׳לע דאַרף שלום מאַכן מיטן ווייב. אַנדערע האָבן געהאַלטן, אַז ס׳איז אַ בזיון, קלמן כעלמערס טאָכטער זאָל זיין אַ רביצין. לאה האָט נישט געוואָלט אָנקוקן די שנור, געטענהט, אַז זי מיינט נישט די הגדה, נאָר די קניידלעך. אויפן צווייטן שבת, נאָכדעם ווי אהר׳לע האָט איבער־גענומען דאָס רביסטווע, איז זיך אָנגעקומען אַ היפּשער עולם. יונגעלייט, וואָס האָבן געלערנט מיט אהר׳לען אין שטיבל, האָבן געוואָלט זען ווי אהר׳לע זיצט אויף דער שטול. עלטערע יידן, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מ׳האָט נישט געטאָרט אָפּלאָזן ר׳ משה־גבריאלן, האָבן בדעה געהאַט מיט אים צו שמועסן. אַלע זיינען געווען נייגעריק בייצוואָוינען ווי אַהר׳לע זאָגט תורה, טיילט שריים, דאַוונט, נעמט שלום. לצים האָבן באַצייטנס געמאַכט חוזק. גורער חסידים האָבן זיך געוויצלט, אַז ר׳ משה־גבריאל וועט זיין די מנקת, די אַנזויגערין. אהר׳לע, הייסט עס, וועט טאָן אַלץ, וואָס דער פאָטער וועט הייסן. ער׳ט נאָר זיין רבי לפנים. אַזויפיל פּאַסאַזשירן זיינען אָנגעקומען דאָנערשטאָג און פרייטאָג פון וואַרשע, אַז ס׳האָט גלייך אויסגעפעלט פיש און פלייש. פרייטאָג פאַרנאַכט

איז דאָס בית־מדרש געווען פֿול. אַחוץ חסידים זיינען געקומען דאַווענען אויך אַ סך ביאַלאָדרעוונער בעלי־הבתּים. אויפֿן דיל האָט מען געהאַט אָנגעשאָטן זאַמד. אין די קאַנדעלאַברעס האָבן געשטעקט ליכט. דער בליך־לאָמפּ איז געווען אַרויסגערוקט. ר׳ משה־גבריאל איז געזעסן אויף זיין אָרט ביים אויוון, אין דער אַטלעסענער קאַפּאָטע, אין סאַמעטענעם היטל, און געברומט שיר־השירים. מ׳האָט אָנגעהויבן מיט אים איינטענהן: ס׳טייטש, היתּכן? נאָר ר׳ משה־גבריאל האָט געענטפֿערט קלאָרע דיבורים.

— כ׳וויל נישט זיין רבי. קושט מיך אין דער יאַרמולקע!...

ווען אהר׳לע איז אַרויסגעקומען פֿון זיין שטיבל, איז געוואָרן אַ לויפֿעניש, אַ שטופּעניש. פֿון אַלע זייטן האָבן זיך אויסגעשטרעקט הענט אויף שלום־עליכם. אהר׳לע איז געשטאַנען אָן אָנגעבויגענער, אַ פֿאַרשעמטער, מיט אַראָפּ־געלאָזטע אויגן, און דערלאַנגט אַ ווייכע האַנט. אַ יונגערמאַן, וואָס איז אַמאָל געווען אהר׳לעס שותּף אין לערנען, האָט געפֿרעגט:

— דער רבי דערקאָנט מיך?

אויף אהר׳לעס אויסגעבלאַסט פּנים האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל.

— וואָס מיינסטו? כ׳דערקאָן שוין נישׁ׳ קאָ׳ מענטשן?

אין ביאַלאָדרעווע האָט מען געוויינלעך געדאַוונט שטיל, גיך, אויפֿן קאַצ־קער שטייגער. אָבער דאָס מאָל איז דער בעל־תּפֿילה אַריינגעפֿאַלן אין התלהבות. לכה־דודי האָט מען געזונגען מיט אַ טריליקן ניגון. ביי בואי בשלום, ווען מ׳דרייט זיך אויס צו דער מערב־וואַנט, האָבן בליקן זיך געווענדט צו ר׳ אהר׳לען. ער איז געווען משונה־בלאַס. ער האָט זיך געשאָקלט, געמורמלט, געבראָכן די פֿינגער. שפּעטער, ביים טיש, איז געווען אַזאַ ענגשאַפּט, וואָס מ׳האָט נישט געדענקט אין ביאַלאָדרעווע אַפֿילו פֿון ראש־השנה. אהר׳לע איז געזעסן אויבן־אָן, ר׳ משה־גבריאל פֿון דער רעכטער האַנט, דער ביאַלאַ רעוונער רב — לינקס. אהר׳לע האָט קוים פֿאַרזוכט אַ כּזית חלה. פֿון דער יויך האָט ער אַ זופּ געטאָן איין לעפֿל. פֿון פֿלייש האָט ער אָפּגעריסן אַ פֿאָדים. מ׳האָט באַ־שיינפּערלעך געזען, ווי דער ביסן שטייט אים אין האַלדז. פֿאַר דעם זאָגן־תּורה איז געוואָרן אַזוי שטיל, אַז מ׳האָט געהערט ווי ס׳קנאַקן די פֿלעמלעך פֿון די שבת־ליכט. אַהר׳לע האָט אָנגעהויבן מיט אַ מורמלעניש. מ׳האָט אָנגעשטעלט מויל־און־אויערן. ער האָט זיך געשטעלט אויפֿן פּסוק: וישב משה אל ה׳ ויאמר: אדוני, למה הרעות לעם הזה למה זה שלחתני. שרייען דאָך אַלע געוואַלד: ס׳טייטש, ווי האָט משה געקאָנט אַזוי רעדן קעגן השם־־יתברך? האָט דען משה נישט געוואוסט, אַז כּל מה דעביד רחמנא לטב עביד, אַלץ וואָס דער אויבער־שטער טוט איז צום גוטן? דער אמת איז, אַז ווען יידן זיינען זוכה, דאַרפֿן זיי נישט קיין שליח. זיי קריגן די שפּע גלייך פֿון השם יתברך. דערין טאַקע איז געלעגן קורחס טעות. קורח האָט געמיינט, אַז דער דור המדבר איז כּולו זכּאי און דעריבער האָט ער געטענהט: הנה כּל העדה כּולם קדושים... ולמה תתנשאו על קהל ה׳? ווי באַלד אַלע זיינען הייליק, וואָס טויגן שליחים? פֿאַרן מעשה עגל האָט משה רבינו אויך אַזוי גערעכנט, דעריבער האָט ער געזאָגט: למה הרעות לעם הזה למה זה שלחתני — וואָסער שלעכטס האָט דאָס פֿאָלק

געטאָן, וואָס דו מאַכסט מיך פאַר זייער שליח? דערויף האָט דער רבונו של עולם געענטפערט: אתה תראה את אשר אעשה לפרעה. איך שיק דיך נישט צו יידן, נאָר צו פרעהן און צום ערב־רב, וואָס וויל נישט אַרויס פון מצרים, כי ביד חזקה ישלחם, ער'ט זיי אַרויסשיקן מיט געוואַלד, וביד חזקה יגרשם מארצו, ער'ט זיי פשוט מוזן אַרויסטרייבן מיט כּוח...

ר' משה־גבריאל האָט אַ קוק געטאָן אויפן זון אַ דערשטוינטער. זאָל ער האָבן די תּורה ערגעץ געגאַשט אין אַ ספר? ס'איז צו־שאַרף. אַזאַ זאָג וואָלט געפּאַסט פאַרן קאָצקער, נישט פאַר אַ יונגנמאַן, וואָס קוואַקעט אויף רבנות. חסידים האָבן געוואַרט אויף נאָך, נאָר ר' אהר'לע האָט שוין געהאַט אָפּגע־זאָגט. מיטן בענטשן האָט ער מכבד געווען דעם פאָטער, ר' משה־גבריאלן. נאָך שבת, ווען די יונגעלייט האָבן זיך אומגעקערט קיין וואַרשע, האָט מען דערציילט אין די שטיבלעך חידושים פון דעם נייעם רבין. לאה און קאָפּל האָבן אויך זיך דערוואוסט, וואָס עס האָט געטראָפן. קאָפּל האָט זיך גענומען גרייטן צו פאָרן קיין ביאַלאָדרעוונע זען דעם שטיף־זון. לאה האָט אַליין נישט גע־וואוסט, צי זאָל זי זיך פרייען, אָדער זיך אָפּעסן ס'האַרץ. ס'האָט איר עפּעס נישט געפּאַסט צו זיין דעם רבינס מוטער. קאָפּל האָט באַצייטנס אָנגעהויבן זי רופן רביצין. לאָטין האָט איצט באַנג געטאָן, פאַרוואָס זי האָט זיך אַזוי ווייניק אָפּגע־געבן מיטן ברודער. לאהס ברידער און שוועגערינס, וואָס האָבן זיך ביז איצט פון איר אויסבאַהאַלטן, האָבן איינגעזען, אַז מ'קאָן די לאהן נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט. זי איז אַלץ צוזאַמען: אַ נגידיתטע און אַ ווייב פון אַ משרת; זי האָט אַ טאָכטער אַ משומדת און איז די מאַמע פון אַ גוטן־ייד. סאַלטשע און אסתּר־מלכּה האָבן פונסניי גענומען רעדן צווישן זיך אויפן טעלעפאָן. מ'האָט אַזוי לאַנג געמאָטלט, ביז ס'איז געבליבן מ'זאָל מאַכן לכּבוד לאהן אַ פאַרוויי־לונג און איינלאַדן די גאַנצע משפּחה. נת'לע האָט זיך כּלומרשט געבלאָזן. פּערל האָט געטענהט, אַז זי'ט די לאהן נישט אָנקוקן, זי זאָל אַפילו ווערן דער רבי ר' צץ... אָבער מ'האָט דערקאָנט, אַז זי'ט זיך לאָזן בויגן. נאָך אַלעמען איז ר' אהר'לע געווען ר' משולם מושקאַטס אַ רעכט איניקל. מ'מאַכט נישט יע־דעס ייִנגל פאָרן ביאַלאָדרעוונער רבין. ס'איז אַ כּבוד פאַר דער משפּחה. שבת, ווען נת'לע און פּיניעלע זיינען געקומען אין ביאַלאָדרעוונער שטיבל, האָט מען זיי אָפּגעגעבן מזל־טוב. עפּעס אַ קלייניקייט: דעם ר'בינס לייבלעכע פעטערס! יואלס טעכטער האָבן זיך שוין באַרימט אויפן הויף, אַז זיי האָבן אַ שוועסטער־קינד אַ רבין. דאָס נייעס איז אַפילו דערגאַנגען צו הדסהן און סטעפן. סטעפע האָט אָנגעקלונגען מאַשען. מאַשע איז געוואָרן אינגאַנצן אַ צעטומלטע.

— ס'קאָן נישט זיין! — האָט זי גערופן אין טרייבל אַריין. — פאַרוואָס נישט דער טאַטע? דאָס איז אַ פּאַטש אין פּנים!

— דער פעטער האָט נישט געוואָלט.

— דלאַטשעגאָ? כ'קאָן דאָס נישט פאַרשטיין. באָזשע מאָי, ווען איך קאָן טאָן אויף אים אַ קוק!...

קאַפּיטל זעקס און פערציק

1

שמעון־בענדל, שאַשעס חתן, האָט געקראָגן אַ מעלדונג פון „החלוץ״, אַז ס׳איז פאַראַן אויף זיין נאָמען אַ סערטיפיקאַט קיין פּאַלעסטינע. צוזאַמען מיט אים האָבן באַקומען סערטיפיקאַטן נאָך ניין יונגעלייט און צוויי מיידלעך. אין דער הכשרה־קאַלאָניע, אין גראָכאָוו, איז געוואָרן טומלדיק. די חלוצים האָבן גלייך געמוזט חתונה האָבן, ווייל אַ סערטיפיקאַט האָט געדינט פאַר אַ גאַנצער פאַ־מיליע און ס׳איז געווען אַ שאָד צו פאַרשווענדן אים פאַר אַן איינצלנער פער־זאָן. ס׳רוב בחורים האָבן שוין געהאַט מיידלעך. אַנדערע זיינען גרייט געווען חתונה צו האָבן פיקטיוו, אַראָפּצוברענגען אַ יידישע טאָכטער קיין ארץ־ישראל און צו האָבן צושטייער אויף די הוצאות. דאָס געבן סערטיפיקאַטן בתולות, האָט מען אין פּאַלעסטינע־אַמט געהאַלטן פאַר אַן אויסברענגעריי, אָבער מ׳האָט געמוזט מאַכן אַן אויסנאַם מיט אַ פּאָר געטרייע חברטעס, וואָס האָבן זיך ביז איצט נישט צוגעקליבן קיין חתן. ווינטער־צייט איז אין גראָכאָוו נישט געווען אַ סך וואָס צו טאָן. די פעלדער זיינען געלעגן באַדעקט מיט שניי. די חלוצים האָבן געזעגט און געהאַקט האָלץ, געפּיטערט בהמות, צוגעהאָלפן אין קיך און אין שטאַל ביי דער מעלק. אַ סך זיינען אַריבערגעפאָרן קיין וואַרשע, וואו זיי האָבן גענומען קורסן אין בוי־אַרבעט, שלאָסעריי, אַגראַר־ווירטשאַפט. אַ פּאָר האָבן זיך אַפילו געלערנט שיסן, ווייל אַראַבער זיינען אַלץ אָפטער באַפאַלן די יידישע קאָלאָניעס. די, וואָס האָבן גערעדט שוואַך העברעאיש, אָדער זיינען נישט גע־וואוינט געווען צו דער ספרדישער הברה, האָבן געלערנט אויף די אָוונט־קורסן. די געגנט אַרום איז געלעגן ווינטערדיק־שטיל, אָבער פון גראָכאָוו האָבן זיך טאָג און נאַכט געטראָגן געזאַנגען. איצט האָט מען זיך גענומען צוגרייטן צו חתונות און באַנקעטן. פינף פּאָרלעך האָבן דאָ צוזאַמען געאַרבעט און די חלוצים זיינען געווען מחותנים פון חתנס צד און פון דער כלהס צד.

שמעון בענדל, שאַשעס חתן, האָט אָנגעטאָן די קורטקע און איז אַוועק־געפאָרן מיט דער קליין־באַן קיין פּראַגע, צו באַשעלען. ער איז געקומען אָנ־זאָגן די בשורה, אַז ער האָט אַ סערטיפיקאַט און איז גרייט עולה צו זיין. ער האָט גערעדט פּשוטע ווערטער, ווי יעקב אבינו צו לבנען: כ׳בין גרייט צו דער נסיעה. גיטץ מיר שאַשען.

באַשעלע איז געוואָרן בלאַס. שאַשע האָט וויפל מאָל גערעדט, אַז זי׳ט פאָרן מיט דעם שמעונען קיין פּאַלעסטינע, נאָר באַשעלען האָט זיך אויסגע־דוכט, אַז דאָס איז גלאַט ריידעריי. ס׳טייטש, שאַשע וועט אַוועקפאָרן אויף טויזנטער מייל, איבער בערג און ימים? באַשעלע האָט זיך דאָס נישט געקאָנט אויסמאָלן. אָבער איצט איז דער יונג געזעסן אין מיטן שטוב אויף אַ בענקל, געוויזן אַ פּאַפּיר, שוואַרץ־אויף־ווייס, און באַשעלען איז דערפון געוואָרן קיל אין די ריפּן. פון די גראָבע שיך זיינען געגרונען ריטשקעלעך וואַסער. דאָס פּנים איז געווען רויט פון קעלט. פון דעם געדיכטן שויבער האָר איז געגאַנגען

א פארע. אין די וויקלשנורן, די קורצע הויזן, מיטן פאס אויף די לענדן, איז ער פארגעקומען באשעלען ווי עפעס א ריז, וואס איז געקומען צורייבן איר פלייש־און־בלוט און אוועקטראגן צום עק־וועלט. ער האט דערמאנט אין שמועס פרעמדע שטעט: לעמבערג, ווין, קאנסטאנץ, חיפה, יפו. ער האט גע־רעדט פון א ים, א שיף, בעראקן. ער האט פארלאנגט מ׳זאל ארויסנעמען פאר שאשען א מעטריקע, אן אויסצוג פון די מעלדונג־ביכער, מ׳זאל באצייטנס צוגרייטן דעם פאס. יעדעס ווארט זיינס האט באשעלען געלייגט שטיינער אויפן הארץ. שאשע האט געשמייכלט, צוגעטראגן שמועגען ברויט מיט טיי, נאר די פארבן האבן זיך איר געביטן אין די באקן. שאשע האט טעלעפאנירט מאניעקן, אין דער עסיג־פאבריק, וואו ער איז בוכהאלטער. מאניעק האט אפגערופן דעם פאטער, קאפלען. מ׳האט דאך נישט געקאנט חתונה מאכן שאשען אן דעם טאטנס וויסן. קאפל איז נישט געווען אין האטעל. צום טעלעפאן איז צוגעגאנגען לאה.

— ווער איז דארט, הא? נישטא אין דער היים.

— די פאני ווייסט אפשר ווען ער וועט צוריקקומען?

— דאס ווייסט קיינער נישט! — האט לאה געשריגן אין טריבל.

ס׳איז געווען דער אמת. קאפל איז אוועק אויף גאנצע טעג, נישט אהיים־געקומען נעכט. די גאנצע פאמיליע איז פול געווען מיט צעררודערונג. לאטי האט געהאט דערהאלטן א בריוו פון איר חתן אין ניו־יארק, אז ער רייסט איבער די פארלאבונג. לאטי האט א כאפ געטאן דאס ברילי־אנטענע פינגערל און ארויס־געווארפן דורכן פענסטער. מענדי, דער ברודער, איז באלד ארויסגעלאפן דאס אויפקלויבן, אער ער האט געזאגט, אז ס׳איז פארשוואונדן. לאה האט חושד גע־ווען, אז דער יונג האט עס יא געפונען, נאר ער האט עס ערגעץ באהאלטן, אדער פארקויפט. מענדי׳ האט גיך געשלאסן אין ווארשע קאנטשאפט, זיך ארומ־געשלעפט מיט מיידן איבער די קינאס. די משפחה זאל נישט וויסן ווי מיאוס זי, לאה, איז ארייגעפאלן, — האט זי זיך געהאלטן פונדערוויטנס. אסתר־מלכה און סאלטשע האבן זי שוין איצט פארבעטן צו זיך, נאר לאה האט זיך ארויסגעדרייט מיט תירוצים. זי האט איינע אליין געגעסן אין רעסטאראנען, שפאצירט לאנגע שטרעקעס: פון האטעל בריסטאל צו דער בריק און פון דארט צוריק ביז צום פלאץ פון די דריי קרייצן. נישט זי איז איצט געווען א ווארשעווערין, נישט זי האט עמעצן געהאט אין אמעריקע. זי האט זיך יעדעס מאל אפגעשטעלט ביי א שויי־פענסטער, געקוקט א פארווירטע אויף די אויס־געשטעלטע צאצקעס, יעדעס מאל געמורמלט די זעלבע ווערטער:

— קאפעלע גנב!... כ׳בין ווערט דעם שטעקן!...

קאפל האט זיך אויפגעהאלטן ביי די אקסענבערגס. רייצעלע האט פאר אים אויסגעפוצט א צימער, אים געקעכלט מיט די מאכלים, וואס ער האט ליב: גריישלעך, וועמפלעך, מארינירטע פיש אין זיסן־און־זויערן, פאנקוכנס געפרעגלט מיט ציבעלעס. די פוילישע מארקן האבן געהאלטן אין איין פאלן, דער דאלאר — אין איין שטייגן. וויפל קאפל האט נישט געווארפן מיט געלט, איז אים אלץ אויסגעקומען בזיל־הזול. ער האט געקויפט צילקען, דער אלמנה,

אַ קאָסטיום, שיך, קליידער און אַ גאָלדן זייגערל פֿאַר אַ צולאָג. ער האָט געשיקט איזידאָר אָקסענבערגן אַ דאָקטאָר און באַצאָלט אַ מאַסאַזשיסטין, זי זאָל אים קומען מאַסאַזשירן די אָפּגענומענע פֿיס. ער האָט אַריינגעשטעלט אַנאָנסן אין די יידישע בלעטער, אַז רייצעלע איז ווידער געוואָרן אַ רייפֿערקע און זי באַזאָרגט דינסט־מיידלעך מיט שטעלעס. ער האָט געהאָלפֿן דער יונגערער טאָכטער, רעגינען, קויפֿן אַ דירה, ווייל צוליב דעם מאַנגל אין וואוינונגען האָט מען געמוזט געבן דעם לאָקאַטאָר אָפּטרעט־געלט. קאָפּל האָט אַפֿילו געטאָן טובות די אַמאָליקע גוטע־ברידער זיינע, איטשעלע פּעלצעוויזנער, דעם געלן מאָטיע, לעאָן דעם גייער. דאָוויד קרופּניק האָט אויפֿגעהערט אַריינצוקומען צו די אָקסענבערגס זינט קאָפּל איז געוואָרן אַ בן־בית, אָבער דאָס ווייב זיינס, די אַמאָליקע פֿרוי גאָלדסאָבער, איז דאָ אָפּגעזעסן ביז שפּעט אין דער נאַכט. זי האָט געדרויכערט די פּאַפּיראָסלעך מיט די לאַנגע מונדשטוקן און געשפּילט מיט קאָפּלען אין אָקע. קאָפּל האָט, אַפּנים, פֿאַרגעסן אין אַמעריקע די שפּיל. ער האָט געגעבן וויזע אויף רעכטס און אויף לינקס, געפּרואווט אָלעמען איבער־סטראַשן, נאָר מ'האָט זיך גיך געכאַפּט אויף זיינע קונץ־שטיקלעך. ער האָט יעדן אָוונט פֿאַרלוירן אַ פּאָר הונדערט מאַרק. די פּאַני קרופּניק האָט יעדעס מאָל געזאָגט דאָס אייגענע:

— פּאַניע קאָפּל, זי מוזן האָבן אַ סך מזל אין ליבע!...

קאָפּל האָט נישט אויפֿגעהערט אויפֿצוזוכן אַלטע גוטע פֿריינט און באַ־קאַנטע. ער האָט אויסגעפֿונען, אַז נעמי, ר' משולמס געוועזענע דינסט, האָט אַ בעקעריי אויף ניזקע גאַס. ער האָט זי געטראָפֿן זיצן אין טויער מיט קוישן ברויט, זעמל, בייגל. נעמי איז געוואָרן דיק און אויף די באַקן־קישעלעך האָבן אויפֿגעבליט עפּעס אַזוינע ברוינע פֿלעקן, וואָס אַ שפּור דערפֿון האָט נעמי נאָך געהאַט אין די פֿריערדיקע צייטן. דער טאָג איז געווען אַ קאַלטער און נעמי האָט געהאַט אַרונטערגעשטעלט אַ פֿייער־טאָפּ אונטערן קלייד. קאָפּל איז צוגעקומען און כּלומרשט געקויפֿט אַ בייגל. מיט אַמאָל האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— נעמילע, דערקענסט שוין ניש' קאָ' מענטש?

נעמי איז אויפֿגעשפּרונגען פֿון געזעס. דער פֿייער־טאָפּ האָט זיך איבער־געקערט און די קוילן האָבן זיך אויסגעשאָטן.

— אַ בראָך איז מיאָר, קאָפּל!...

נעמי האָט זיך מיט אים געקושט און אים פֿאַרגעשטעלט פֿאַרן מאַן. קאָפּל האָט געמוזט עסן ביי נעמין נאַכט־מאָל. דער געוועזענער משרת און די געוועזענע דינסט זיינען אָפּגעזעסן שעהן און געשמועסט פֿון די אַלטע צייטן. ער, קאָפּל, איז איצט געווען ר' משולם מושקאַטס אַן איידעם, און זי, נעמי, איז געוואָרן אַ באַלעבאָטישע פֿרוי, אַ נגידיתטע. דער בעקער, אַ ייד פֿון אַ יאָר זעכציק, אַ פּאַרשוין מיט אַ דיקן בויך און פֿיר־קאַנטיקע אַקסלען, איז געזעסן ביים טיש צוזאַמען מיט דריי זין פֿון אַ פֿריערדיק ווייב, און זיך צוגעהערט. ער האָט זיך יעדעס מאָל אַזוי צעלאַכט, אַז די זילבערנע דיוויסקע האָט זיך געשאָקלט.

— אוי, אַ העצע!

פֿון נעמין האָט קאַפּל זיך דערוואוסט דעם אַדרעס פֿון דער שוואַרצער מאַניע. מאַניע האָט חתונה געהאַט, נאָר זי האָט נישט געלעבט מיטן מאַן. זי איז געווען אָן אָנגעשטעלטע אין אַ פֿאַיאַנס־געשעפֿט אין די האַלעס אויף מיראָווסקע גאַס. געוואוינט האָט זי בײַם באַלעבאָס ערגעץ אויף דער פּטאַשע. קיין טעלעפֿאָן איז דאָרט נישט געווען און קאַפּל איז צוגעפֿאָרן מיט אַ דראָשקע. ס׳איז שוין געווען שפּעטלעך אין אָונט און קאַפּל האָט זיך געשלאָגן מיט דער דעה, יאָ אַרײַנגיין, אָדער נישט. ער איז פֿאַרבײַ אַ טונקעלן הויף, וואו ס׳האָט געשמעקט מיט קנאָבל, אויבסט, פּעך. אין אַ חסידים־שטיבל אין דער נידער האָבן ייִדן געטאַנצט. קאַפּל איז לאַנג געשטאַנען און געקוקט ווי די חסידים נעמען זיך צונויף, רײַסן זיך פֿונאַנדער, טופּען מיט די שווערע שטיוול, שאָקלען מיט די בערד. ער האָט געהאַט אַ פֿאַרלאַנג אַרײַנצוגיין, געבן אַ נדבה, נאָר ער האָט זיך אָפּגעהאַלטן. דערנאָך איז ער געקראָכן איבער פֿינסטערע טרעפּ. ער האָט אָנגעקלונגען אין דער טיר אויפֿן דריטן שטאָק. ס׳האָבן זיך גלײַך דערהערט טריט און מאַניע האָט געפֿרעגט פֿון יענער זײַט:

— קטאָ טאַם? ווער איז דאָרט?

— דאָס בין איך, קאַפּל.

— האַ? דער אַלטער איז נישטאָ!

— עפֿן אויף, מאַניע! דאָס בין איך, קאַפּל משרת!...

מאַניע איז געוואָרן שטיל. באַלד האָט זי אָפּגעטשעפּעט דאָס קייטל, געעפֿנט דעם קלאַפּ־שלאָס. אין דעם קאָרידאָר, באַלויכטן פֿון דער שײַן, וואָס איז אַרײַן פֿון אַ צווייטער שטוב, האָט קאַפּל דערזען די שוואַרצע מאַניע: עלטער, אָבער נאָך אַלץ מיידלש־פֿלינק, מיט געטאָקטע פֿיס, מיט גרויסע אויערינג אין די לעפּלעך און פֿאַלשע קרעלן אַרום האַלדז. דאָס פּלאַטשיקע פּנים איז געווען אָנגעפּודערט, די קאַלמיקישע אויגן — אונטערגעפֿירט. אויפֿן הויכן ביוסט האָט זיך געבאָמבלט אַ מעדאַליאָן. זי האָט געטאָן אַ געשריי:

— קאַפּל, דאָס זײַנען זי?

— יאָ, איך.

— מאַמע מײַנע, אַז דאָס האָט געקאָנט געשען, ווײַסעך שוין אַליין ניש׳ וואָס!...

מאַניע האָט געטאָן אַ פּאַטש מיט די הענט, זיך פֿאַרגאַנגען אין אַ געלעכטער.

— כ׳האָב אַלעמאָל געוואוסט, אַז זי וועלן זיך פּאַיאַוויען!

— פֿון וואַנען האָבן זי געוואוסט?

— יאָך ווייס אַלץ!

מאַניע האָט אים אַרײַנגעפֿירט אין קיך. די באַלעבאַטים זײַנען געהאַט אַוועק־געגאַנגען. ס׳איז געווען אַ געראַמע נגידישע קיך מיט אָן אויסגעפּלאַסטערטן דיל און קופּערנע בעקנס אויף די ווענט. אויף אַ בענקל זײַנען געווען אויסגעלייגט קאָרטן. אין מאַניעס בעטל איז געבליבן אַ פֿאַרטיפֿונג פֿון געזעס. מאַניע האָט זיך גענומען דרייען אַרום קאַפּלען, אים אַרומשמעקן מיט די צו־גרויסע נאָז־לעכער.

— דער אייגענער קאַפּל!

— דו, מאַניעלע, ביסט אויך געבליבן די זעלבע — האָט קאָפּל זי מיט אַמאָל געדוצט.

זי האָט געטאָן אויף אים אַ פאַרחידושטן קוק, פונסניי אַרויסגעזעצט מיט אַ געלעכטער.

— יאָך בין גאַרניש', און זי זענען ר' משולם מושקאַטס אײדעם. עפּעס אַ קלייניקייט!

— ס'איז ניש' ווערט קיין גראָשן...

— הערטץ נאָר ווערטער! פון וואַנען האָבן זי זיך דערוואוסט מיין אַדרעס?

— פון נעמין.

— פון וואַנען ווייסט נעמי?

— גיי פרעג זי.

— קאָפּל מיט די ביינער! ס'זאָל דאָס פעלן אַ האָר! ווען זענען זי געקומען? לאה איז אויך אין וואַרשע?

— זי איז דאָ, די מציאה.

מאַניע האָט זיך פאַרקרימט.

— ע, אַזוי איז די מעשה? נו, שטייען זי ניש' ביי דער טיר. ס'איז נישטאָ וואָס צו געבן. זעצן זי זיך אַוועק אויפן בעטל.

— כ'הער, האָסט חתונה געהאַט.

— זע נאָר, אַלץ ווייסן זי. יאָ, כ'האָב חתונה געהאַט און געטראָפן ווי אַ בלינד פערד אין גרוב אַריין.

— וואָס, ס'האָט נישט געטויגט? — האָט קאָפּל געפרעגט און פאַררויכערט אַ פּאַפּיראָס.

— קוקטץ אים אָן, ר'איז ערשט געקומען און גיטץ אים שוין אָפּ אַ ראַפּאָרט. טרינקען זי פריער אַ גלאָז טיי. די נאַכט איז נאָך גרויס!

און מאַניע איז מיט אַ טענצלניש צוגעגאַנגען צו דער קיך און אָנגעצונדן די גאַז־מאַשינקע. דער טיי־קעסל האָט באַלד אָנגעהויבן זידן...

2

האַלב צוועלף האָט זיך דערהערט אַ קלינג אין דער טיר. מאַניעס באַלעבאַטים האָבן זיך אומגעקערט פון די תנאים, וואו זיי זיינען אַוועק. מאַניע האָט פלינק אויסגעלאָשן דעם גאַז־לאָמפּ, געלאָפן עפענען. קאָפּל איז געבליבן אין דער פינסטער. ווען קאָפּל איז דאָ געזעסן אין דער פרעמדער קיך, אויפן ברעג פון מאַניעס אײזערנעם בעטל, האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז ער איז נאָך אַ בחור, אַ משרתל אויף דער באַגנע־גאַס, אַן איינגייער צו דינסטן. אַלץ, וואָס ס'איז געשען דערנאָך: דאָס מיליטער־דינסט, דאָס ווערן אַ לייב־מענטש ביי ר' משולם מושקאַט, דאָס חתונה האָבן מיט באַשעלען, דאָס אַנטלויפן מיט לאהן קיין אַמעריקע — איז ווי אויסגערונען אין חשכות. פון אָפענעם קיך־שענקל האָט געשמעקט מיט לאַנג־פאַרגעסענע ריחות: ציקאָריע, גרינע זייף, ציטרין־זאַלץ, וואַש־סאָדע. קאָפּל האָט אָנגעשפּיצט די אויערן, קוים זיך איינגעהאַלטן נישט צו

ניסן. אין קאָרידאָר האָט מאַניעס באַלעבאָס זיך געבייזערט, געהוסט, געריבן די שיך אין שטרוי־דיוואַן. די באַלעבאָסטע האָט עפּעס דערציילט, געלאַכט. וואָס ט׳זיין, אַז זיי וועלן אַהער אַריינקומען?... קאַפּל האָט גענומען בלינדער־הייט גלייך־מאַכן די מלבושים. ער האָט פאַרקנעפּלט דאָס רעקל, צוגעגלעט די האָר, שטייפער פאַרצויגן דעם קראַוואַט. ער האָט אַרויסגענומען אַ פּאַפּיראָס און אַריינגעשטעקט צווישן די ליפּן, גרייט צו פאַררויכערן. אַ נאַרישע נקבה, די מאַניע, האָט קאַפּל געטראַכט. זיך פאַרדרייט מיט אַ יאָלד. גלויבט אין חלומות. לייגט די קאָרטן. אַ שאָד די פּאָר שעה! כ׳האָב געקאָנט פאַרברענגען דעם אָוונט מיט צילקען... קאַפּל האָט אַ ביס געטאָן די אונטערשטע ליפּ. גיי ריכט דיך, אַזאַ בלאָטע סחורה זאָל שפּילן די ראָל פון אַ רביצין. חתונה האָבן וויל זי, קינדער, אַ באַלעבאַטישקייט. כאָטש גיט־אָפּ לאָהן און לויף מיט איר צו דער חופּה...

קאַפּל האָט זיך גענומען ציען, גענעצן. מ׳זאָל נישט דערהערן, האָט ער צוגעלייגט די האַנט־פלאַך צום מויל. כ׳האָב מיך נישט געטאָרט ביי איר בעטן! האָט ער אָפּגעפּאָסט. — זי׳ט נאָך מיינען מי־יודע... ער האָט איצט געהאַט איין פאַרלאַנג: צו קומען אַהיים און זיך לייגן שלאָפן. מאַניע האָט אויפגעלענט די טיר.

— קאַפּל, זי זענען דאָ?

— וואָס האָסטו געמיינט? כ׳בין אַרויס דורכן פענסטער?

— זיי זיינען שוין אַוועק שלאָפן. די אַלטע איז שיער נישט אַריינגעקראָכן —

און מאַניע האָט גענומען כיכען און פליסטערן ווערטער, וואָס קאַפּל האָט נישט דערהערט. קאַפּל האָט זיך אויסגעגלייכט, איינגעאָטעמט טיף.

— נו, איכ׳ל שוין גיין.

— וואָס איז ס׳געלויף? איכ׳ל איהן באַגלייטן.

— כ׳פרעג דיך צום לעצטן מאָל: יאָ, אָדער ניין?

— ניין.

— הונדערט דאָלער!

— אָפילו ניש׳ קאָ׳ טויזנט — האָט מאַניע געמורמלט.

— דאַרפסט מיך נישט באַגלייטן. כ׳על טרעפן אַהיים אַליין — האָט קאַפּל געזאָגט נאָך אַן איבערייס.

— ווי קאַפּל וויל.

קאַפּל האָט אָנגעטאָן דעם מאַנטל, דעם הוט. אין די פּאָר מינוט האָבן קאַפּלס אויגן זיך שוין געהאַט צוגעוואוינט צו דער פינסטער. ער האָט אַלץ געזען ווי בייטאָג: דאָס קיך־טישל, דאָס לאָקשן־ברעט, דעם מערזשער, דעם דאַרשלאַק, דאָס ראָנדל. פון מאַניעס פלאַטשיגן פּנים האָבן אַרויסגעגלאַנצט די קאַלמיקישע אייגעלעך. קאַפּל האָט זי אָנגענומען ביי די אַקסלען.

— לאָמיך דיר כאָטש טאָן אַ קוש.

— קושן איז פריי — האָט מאַניע געענטפערט וואוילעריש.

קאַפּל האָט זיך איינגעזויגן אין אירע ליפּן. מאַניע האָט צוריקגעקושט און

אים אַפֿילו געטאָן אַ ביס. קאָפּל האָט געהאַט אַ מאָדנע געפֿיל: נישט ער האָט דאָ געוואָלט בלייבן, נישט ער האָט געקאָנט אַוועקגיין. אַן עקשנות איז אים באַפֿאַלן, ווי בעת מ׳פֿאַרשפּילט אין קאָרטן: וואָס מער מ׳פּרואווט אָפּגעווינען, אַלץ מער פֿאַרלירט מען.

— זאָג מיר דעם אמת, אין וואָס גייטס דיר? — האָט ער זי געפֿאָרשט.

— כ׳האָב שוין קאָפּלען געזאָגט: כ׳וויל פֿירן אַ מענטשלעך לעבן.

— ווער׳ט דיך נישט לאָזן שפּעטער האָבן אַ מאַן? איכ׳ל דיר געבן אַ נדן.

— כ׳האָב מיין אייגענעם נדן.

— אַ גוטע נאַכט, גבאיטע.

— אַ גוטע נאַכט. זאָל קאָפּל נישט זיין בייז...

קאָפּל איז אַרויס אין פֿאָדער־שטוב. מאַניע האָט געעפֿנט די דרויסן־טיר. קאָפּל איז אַראָפּ אַ שטאָק שטיגן און זיך אָפּגעשטעלט. ער האָט פֿאַררויכערט דעם ציגאַרעט און זיך איינגעהערט, ווי ער וואָלט געהאָפֿט, אַז מאַניע וועט אים נאָך צוריקרופֿן. פֿון אַ פֿאַרמאַכטער טיר האָט קאָפּל פֿאַרנומען דאָס וויינען פֿון אַ קינד און דאָס סקריפּען פֿון אַ וויג. אַן איבערגעוועקטע מאַמע האָט געברומט מיט אַ יידישלעכן ניגון: אַ־אַ־אַ. מיט אַמאָל האָט זי געטאָן אַ געשריי אויף פּויליש:

— שפּי!

אין שטיבל, וואו די חסידים האָבן פֿריער געטאַנצט, איז דער לאָמפּ שוין געווען פֿאַרלאָשן. ביים מיסטקאַסטן איז געשטאַנען אַ הונט און גענישטערט מיט דער לאַפּע אין מיסט. אין אַן איינציק פֿאַציאַטע־פֿענסטער האָט געלויכטן אַ רויט נאַכט־לעמפּעלע. קאָפּל איז געגאַנגען מיט געמאָסטענע טריט. ער האָט געהאַט אין בוזעם־קעשענע אַ שיפֿקאַרטע צוריק קיין אַמעריקע, ערשטע קלאַס: דריי קאַיוטעס פֿאַר זיך, לאהן און די שטיף־קינדער; אָבער ער איז ווייט נישט געווען זיכער, צי ער׳ט נישט אָפּלייגן די נסיעה. די לאה ווערט ערגער פֿון טאָג־צו־טאָג. זי שילט, זידלט, מאַכט סקאַנדאַלן. זינט זי האָט פֿאַרלוירן די צייט, איז זי האַלב־משוגע. ווי קאָן ער וואוינען מיט איר? וואָס קומט אַרויס פֿון דעם אַפּאַרטמענט אויף ריווערסאַיד־דראַיוו, אַז ער האָט נישט וואו זיך אַהינצוטאָן? אפֿשר, איינמאָל־פֿאַר־אַלעמאָל מאַכן אַ סוף? קאָפּל האָט גענומען מאַכן חשבונות. לאָמיר זאָגן, ער׳ט איר געבן פֿינף־און־צוואַנציק טויזנט דאָלער. ס׳עט אים נאָך בלייבן גענוג. ער׳ט חתונה האָבן מיט צילקען, אפֿשר נאָך האָבן אַ בייבי. ניין. ער׳ט מיט צילקען נישט חתונה האָבן! ווען אַ פֿרוי פֿאַרקויפֿט זיך דריי חדשים נאָכן מאַנס טויט, איז זי אַ הור. לאה איז אַמוויי־ניקסטן נישט אויסגעלאָסן. באַשעלע, ווידער, האָט חתונה געהאַט מיט דעם קוילן־הענדלער. ווי קאָן מען פֿאַר אַזאַ איינעם אויסשפּרייטן אַ קלאָר ליילעך?...

אינדרויסן האָט קאָפּל געוואָלט נעמען אַ דראָשקע, נאָר ער האָט אָפּגעוואַרט אַ פֿערטל שעה, און ס׳איז נישט פֿאַרביי נישט קיין דראָשקע, נישט קיין טאַקסי. אַ נאַכט־טראַמוויי איז פֿאַרבייגעפֿאָרן, נאָר קאָפּל האָט נישט געוואוסט וואוהין ער פֿירט. קאָפּל האָט זיך געלאָזט שפּאַנען צופֿוס צום האָטעל בריסטאָל. ער האָט אָנגעטאַפּט די הינטערשטע הויזן־קעשענעס. ס׳איז דאָרט געלעגן סיי

אַ ביכל טראַוועלערס־טשעקס, סיי אַ פּעקל הונדערטער און פֿופֿציקער דאָלערס. אָבער וואָס איז געלט? אַפֿילו מאַניע די דינסט וואַרפֿט זיך דערמיט. נישט ווייט פֿון האָטעל האָט קאָפּל דערזען אַ מיידל אָן אַ הוט, אין אָן אָפּגעכוימערטן זשאַקעט, נישט פֿאַר איר וואוקס, און אין אַ צו־לאַנג קלייד, נישט לויט דער איצטיקער מאָדע. קאָפּל איז געבליבן שטיין און איר נאָכגעקוקט. זאָל דאָס זיין איינע פֿון יענע? זיי קליידן זיך נישט אַזוי. איז עס אַ וויטיש מיידל, וואָס הויבט ערשט אָן?... קאָפּל האָט זיך געלאָזט אַריבערגיין די גאַס. אַ מאָדנער געדאַנק איז אים דורכגעלאָפֿן: ראַטעווען זי ווי לאַנג ס׳איז צייט. אפֿשר אַמאָל מיט איר חתונה האָבן?... זי זעט־אויס אַן אײדל קינד... וואָס קוקט זי אַזוי אויף אים?... פּלוצים איז קאָפּל געבליבן שטיין אַ פֿאַרגליווערטער. ער האָט זי דערקאַנט, כאָטש ער האָט נישט געוואוסט ווער זי איז. זי האָט געטאָן אַ שאָקל מיטן קאָפּ און זיך געלאָזט אים אַקעגן. ס׳איז געווען שאָשע. אין איין רגע איז קאָפּלען געוואָרן טרוקן אין קעהל.

— שאָשע, וואָס טוסטו דאָ? — האָט ער געשטאַמלט.

— טאַטעשי, כ׳וואַרט אויף דיר...

— וואָס וואַרטסטו, וואָס? פֿאַרוואָס ביסטו נישט אַרויפֿגעגאַנגען?

— כ׳האָב ניש׳ געוואָלט... די מומע — — —

און שאָשע האָט זיך אָפּגעהאַקט.

— וואָס איז געשען? רעד קלאָרע ווערטער!

— טאַטעשי, ער׳ט געקריגן דעם סערטיפֿיקאַט. ער וויל, מיר זאָלן חתונה האָבן און פֿאָרן קאַ׳ פּאַלעסטינע.

קאָפּל האָט אַ רייב געטאָן דעם שטערן.

— האַ? יאָ. וואָס שטייסטו אין גאַס?

— כ׳מוז דיר זאָגן — — מיר זוכן דיך שוין אַרום דריי טעג...

— פֿאַרוואָס האָסטו ניש׳ געשריבן קאַ׳ לעטער?

שאָשע האָט אַ הויב געטאָן מיט די אַקסלען. קאָפּלען זיינען אָנגעקומען די טרערן אין די אויגן. ער האָט אָנגענומען די טאָכטער ביים אָרעם און אַ קוק געטאָן אַרויף אויבן, צו די הויכע שטאָקן. ער האָט אַפֿילו נישט געהאַט וואו אַרויפֿצונעמען זיין בלוט־און־פֿלייש. גאָט אין הימל, אין וואָסער הולך זי גייט! מער ווי דרייסיק דאָלער האָט ער זיי נישט געגעבן. ער איז טאַקע אַלץ, וואָס מ׳זאָגט אויף אים: אַ מנוול, אַ גנב, וואָס־אין־דער־קאָרט.

— וואָס איז דער שכל פֿון שטיין דאָ און וואַרטן? — האָט ער געפֿרעגט.

— וואו איז ער, דער, ווי הייסט ער? דיין חתן.

— ער וואוינט ביי די חלוצים.

— וואו איז דאָס? ער שלאָפֿט שוין אַוודאי.

— ניין. ער וואַרט אויף מיר. מיר מוזן מאַכן אַקטן — —

— וואַרט אַ ווייל. כ׳בין זייער מיד. העי, פֿורמאַן!

אַ דראָשקע איז צוגעפֿאָרן. קאָפּל האָט אָנגענומען שאָשען, איר געהאָלפֿן איינשטייגן.

— זאָג אים, וואו ס׳איז.

שאָשע האָט געזאָגט און דער פֿורמאַן האָט אויסגעדרייט דעם דישעל צוריק צו די יידישע גאַסן. ער האָט דערלאַנגט דעם פֿערדל אַ שמיץ. קאָפּל איז שיער נישט אַראָפּגעפֿאַלן פֿון געזעס. שאָשע האָט אים אָנגעכאַפּט ביים אָרבל.

— וואָס איז ס׳געיעג? האָסט אים כאַטש ליב?

— דער סערטיפֿיקאַט גייט־אויס.

— וואָס טע׳ך טאָן אין פּאַלעסטינע?

— אַרבעטן.

— אַרבעטן קאָן מען דאָ אויך.

— דאָרט איז אַן אייגן לאַנד.

— נו, מיך אַרט נישט. דער יונג איז עפּעס אַ ווילדער.

— ער מאַכט זיך אַזוי...

קאָפּל האָט אויפֿגעשטעלט דעם קאָלנער, געשוויגן. וואָס־וואָס, נאָר ער זאָל נאָך היינט פֿאָרן מיט דער טאָכטער ערגעץ צו חלוצים, דאָס האָט ער זיך נישט אויסגעמאָלט. ער האָט האַלב געקלערט, האַלב־געדרימלט. די דראָשקע האָט זיך אָפּגעשטעלט. קאָפּל האָט באַצאָלט. שאָשע האָט גענומען ציען דעם גלאָק ביים טויער. דער סטרוזש האָט געעפֿנט מיט אַ געבייזער און קאָפּל האָט אים אַריינגעשטעקט אַ פּאַפּירענעם מאַרק. דאָס בית־חלוצים האָט זיך געפֿונען אין דער נידער. ס׳איז דאָרט געווען ליכטיק, ווי ס׳וואָלט ערשט געוואָרן אָוונט. יונגען און מיידן האָבן געפּאַקט פּעק, געקלאַפּט נעגל אין קאַסטנס, אַרומגע־בונדן באַגאַזש מיט שטריק. אַ מויד האָט גענייט מיט אַ זאַק־נאָדל און שפּאַ־גאַט. איין יונג איז געגאַנגען באָרוועס. ביים אַנדערן איז אַ הויז געווען פֿאַר־שאַרצט ביז דער קני. פֿון די ווענט האָט אַראָפּגעקוקט אַ מאַפּע פֿון ארץ־ישראל, בילדער פֿון הערצל, נאָרדוי, ביאַליק, טרומפּעלדאָר. ס׳איז דאָ געשטאַנען אַ רויך און אַ שטויב. דער דיל איז געווען פֿייכט, באַשאָטן מיט זעגעכץ. אויף די נאַ־קעטע טישן זיינען געלעגן שטיקער ברויט, האַמערס, אַ צוואַנג, אַן עגבער, ציי־נערנע לעפֿל, העברעאישע ביכער און צייטונגען. קאָפּל האָט גענומען פּינטלען מיט די אויגן. ער האָט ערגעץ געלייענט אין די צייטונגען פֿון דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע, ציוניסטן, חלוצים, שומרים, נאָר ער האָט זיך קיינמאָל נישט פֿאַרטראַכט דערוועגן. אין אַמעריקע האָט מען נישט געשלאָגן קיין יידן. פֿון דאָרט האָט מען נישט געדאַרפֿט לויפֿן קיין פּאַלעסטינע.

איצט איז שאָשע געווען איינע פֿון זיי. אַ קורץ מיידל מיט גראָבע פֿיס איז צו איר צוגעקומען, איר עפּעס איינגערוימט. שאָשע האָט אָנגעקלאַפּט אין אַ זייטיקער טיר. מיט אַמאָל איז אויסגעוואַקסן דער גאַליציאַנער יונג, שמעון בענדל, שאָשעס חתן. ער איז אַרויסגעקומען אין אַ צעכראַסטעט העמד. ס׳האָט דערפֿון אַרויסגעקוקט אַ ברייטע האָריקע ברוסט. קאָפּל איז געוואָרן רויט. דערזען קאָפּלען, האָט דער יונג געמאַכט אַ טריט אויף הינטערווילעכץ.

— אָט איז ער! — האָט שאָשע גערופֿן. — דאָ איז דער טאַטעשי.

דער יונג האָט אויסגעשטרעקט אַ גרויסע האַנט.

— נו, וואָס טוט זיך דאָ? — האָט קאָפּל געפֿרעגט. — וואָס איז ס׳איי־לעניש?

— מיר פאָרן איז צורי וואָכן צייט.
— טאָקע קאַ׳ פּאַלעסטינע?
— וואו דען?
— נו, אויב זי באַשטייט... וואָס זאָגט די מוטער?
— ס׳איז אַלץ אין אָרדענונג. מיר ווילן אייך בלויז פאַרבעטן אויף דער חתונה.
— האַ? ווען איז די חתונה?
— היינטיקן שבת־צו־נאַכטס. אויף דער סטאַווקע נומער זיבן.
— גיי, ער טשאַקעט! — האָט שאָשע זיך אַריינגעמישט.
—עך בין שוין געווען ביים מורה־הוראה...
קאַפּל האָט זיך גענומען קראַצן הינטערן הוט.
— איכ׳ל איר געבן נדן. ס׳עט זיין אַל־ראַיט.
— מיר דאַרפן נישט קאַ׳ נדן — האָט דער יונג געזאָגט נאָך אַ קווענ־קלעניש.
— פאַרוואָס נישט? געלט קומט צונוץ...
דער יונג האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, געשוויגן. נאָך אַ ווייל איז ער ערגעץ אַוועק. קאַפּל האָט אָנגעקוקט שאָשען זייטיק.
— דו׳סט נישט שלאָפן היינט ביינאַכט?
— כ׳גיי שוין אַהיים. אַ מינוט.
שאָשע איז אויך אַוועק. קאַפּל איז געבליבן אַליין. ער האָט זיך צוגעזעצט אויף אַ ברעג באַנק, געעפנט אַ בוך. ס׳איז געווען אויף לשון־קודש. ער האָט באַדעכטיק געמישט די בלעטער. ס׳זיינען דאָ געווען בילדער פון קאָלאָניעס, מיידלעך, וואָס מעלקן קי, חלוצים, וואָס פירן אַן אַקער, אַ גרופּע יונגעלייט, וואָס טאַנצן אין אַ ראָד. עפּעס האָט זיך געטון ביי יידן, אַן זיין, קאַפּלס, וויסן. אַפילו ביי דער אייגענער טאָכטער האָט ער נישט קיין דעה. וואָס וועט ווערן פון איפען און טויבעלען? אַז חיים־לייב דער קוילן־טרעגער איז דער טאַטע... אַ געפאַלנקייט האָט קאַפּלען אָנגענומען. ער האָט געהאַט אַלץ פאַרלוירן: דאָס ווייב, די קינדער, עולם־הבא. וואָס זאָל ער איצט טאָן? ער איז שוין נישט קיין יונגערמאַן, טיף אין די פופציקער. אַן אויסטערלישע מחשבה איז אים איינ־געפאַלן: אפשר אויך מיטפאָרן אַהין? נאָך אַלעמען, בויט מען דאָרט אַ יידישע מלוכה...

3

קאַפּל האָט געגעבן דער טאָכטער פינף הונדערט דאָלאַר נדן, געקויפט איר אַ בריליאַנטן רינגל און אַ גאָלדן קייטל. די חתונה איז געמאַכט געוואָרן נישט ביי אַ דיין אויף דער סטאַווקע גאַס, ווי שמעון בענדל האָט פאָרגעשלאָגן, נאָר ביי אַ מורה־הוראה פון ראַבינאַט. באַשעלען, איפען און טויבעלען האָט קאַפּל באַשטעלט נייע קליידער. ער האָט געגעבן מתנות מאַניעקן, דעם זון, און דער שנור. באַשעלעס מאַן, חיים־לייב דער קוילנטרעגער, האָט אין אָנהויב געטענהט,

אז ער׳ט נישט קומען אויף דער חתונה. צו וואס דארף מען א שטיף־פאטער, אז טאטע־מאמע לעבן ברוך־השם? נאר קאפל האט זיך איינגעשפארט, ער זאל יא זיין. ער איז אריינגעקומען צום חיים־לייבן אין קוילן־געוועלב, אים דערלאנגט די האנט, געזאגט:

— חיים־לייב, ביסט מער מחותן פון מיר!...

און בײדע מאנסלייט האבן אזוי לאנג געשמועסט, ב׳יז זיי זיינען אוועק אין שענק טרינקען בראנפן.

די חופה האט געזאלט געשטעלט ווערן ערשט ניין אזייגער אין אוונט, אבער ארום אכט האבן זיך שוין גענומען צונויפקלייבן די געסט. פון חתנס זייט זיינען געקומען יונגען אין קורצע פעלצלעך, ברייטע קאשקעטן, גראבע שיך. זיי האבן אנגעטרעטן בלאטע אויפן רבס געקעסטלטער פאדלאגע, אנגעווארפן אש און מונדשטוקן. גערעדט האבן זיי א געמיש פון יידיש און העברעאיש. דער שמש האט זיך אויף זיי געבייזערט, געהייסן זיין שטיל. די רביצין, א יידענע אין א געקארבט שייטל און מיט דימענטענע קעפלעך אין די אויערן, האט געפנט א טיר, זיי אנגעקוקט. ס׳איז שווער געווען זיך צוצוגלויבן, אזוינע האלעדריגעס זאלן קאנען לשון־קודש. די מחותנים פון דער כלהס צד זיינען צוגעפארן צום טויער אין דראשקעס, אויסגעפוצט אין יום־טובדיקע מלבושים. באשעלעס שוועסטער פון „מקום״ האט געבראכט מיט זיך דאס דרשה־געשאנק איינגעוויקלט אין א פאטשיילע. שאשעס קוזינעס און די מיידלעך, וואס שאשע איז מיט זיי געגאנגען אין שקאלע, האבן זיך געשושקעט אויף פויליש, געווארפן אייגלעך אויף די חלוצים. דער שמש האט אנגעהויבן מורמלען, אז ס׳איז א צו־גרויסער עולם.

— וואס איז דא? — האט ער געפרעגט. — א סאלע?

שמעון בענדל האט געוואלט גיין צו דער חופה אין דער קורטקע און די יאכטענע שיך, אויפן חלוצישן שטייגער, נאר קאפל האט זיך איינגעשפארט, ער זאל אנטאן אן אנצוג, א קאפעליוש, א קראוואט. די חברה האבן יעדעס מאל אים א צי געטאן ביי דער שניפס, געטריבן שפאס פון דעם דג־מלוח, וואס שמעון האט ארומגעבונדן ארום האלדז. שאשע האט געטראגן א שווארץ־זיידן קלייד, לאקירטע שיכלעך, א טולענעם שאל איבער די האר. באשעלע האט זי געפירט ביי איין ארעם, די שוועגערין, מאניעקס ווייב, ביים אנדערן. קאפל האט זיך געהאט פארשפעטיקט. ער האט זיך אפגעשוירן פאר דער חתונה, פארפומירט די האר, אריין אין א סמאקינג, לאקירטע קאמאשן, א שטייף העמד. אין די מאנקעטן האבן געשטעקט גאלדענע ספינקעס. אין איין האנט האט ער געטראגן א ריזיקע פלאש שאמפאניער, אין דער אנדערער — לעקעך מיט קיכלעך. ער האט יעדן געדריקט די האנט, אריינגעמישט ענגלישע ווערטער. ווען באשעלע האט אים דערזען, האט זי זיך צעהעשעט. די שוועסטער האט זי געמוזט אריינפירן אין אן אנדערער שטוב. איצט, אז קאפל האט פארגיטיקט די עוולה, וואס ער איז קעגן איר באגאנגען, איז באשעלען אפגעגאנגען דעם כעס. ס׳האט זיך פונסניי אין איר אויפגעוועקט די אלטע ליבשאפט. חיים־לייב האט זיך געהאט א סך מאל געוואשן און געזייפט, נאר דער רוס פון די קוילן איז גע־

בליבן איינגעגעסן אין דער הויט פֿון פּנים, אין די געדיכטע ברעמען, אין דער פּעך־שוואַרצער באָרד, אין ברייטן נאַקן. די נעגל פֿון די פֿינגער זיינען געווען אַרומגעראַמט מיט שוואַרצע רעמלעך. די געהאַקטע קאַפּאָטע איז געווען צו־קורץ און צו־שמאָל. ס׳האָבן געפּלאַצט די נעט. פֿון די שטיוול, וואָס ער האָט אָפּגעפּוצט מיט שוואַוואַקס, האָבן אַפּגעשטאַרצט ווייסלעכע כאַלוועס. חיים־לייב איז געשטאַנען אין ווינקל, געקוקט אַ דערשראָקענער, ווי דער מורה־הוראה מיט דער זילבער־ווייסער באָרד און מיטן הויכן שטערן שרייבט די כתובה. דער רבי האָט איינגעטונקען די פּען, אָפּגעשאָקלט די טינט, געפֿרעגט:

— די כלה איז אַ בתולה?

— יאָ, אַ בתולה — האָט קאַפּל געענטפֿערט נאָך אַ קווענקלעניש.

— טאַטע־מאַמע לעבן?

— יאָ, זיי לעבן.

— אין דער כתובה שטייט געשריבן, אַז דער חתן נעמט אויף זיך אויס־צוהאַלטן ס׳ווייב מיט מזונות, מלבושים און טאָן איר צייט. אויב ער׳ט זיך גטן, מוז ער איר צאָלן צוויי הונדערט גילדן. אויב ער׳ט, חלילה, שטאַרבן, ליגט דער חוב אויף די יורשים...

באַשעלע האָט אַרויסגעפּלאַצט מיט אַ געוויין. שאַשע האָט פֿאַרשטעלט די אויגן מיט אַ טיכל. קאַפּל איז געשטאַנען אַ בלאַסער, געשאָקלט מיטן קאָפּ.

— יאָ, רבי.

אַלץ איז געטאָן געוואָרן כּדת וכדין. מ׳האָט אַרויסגענומען פֿון שאַנק אַ פּרוכת מיט פֿיר שטאַנגען. מען האָט אָנגעצונדן ליכט אין די לייכטער, אָנגע־גאָסן אַ בעכערל וויין. דעם חתן האָט מען איינגעהילט אין אַ קיטל, ער זאָל גע־דענקען דעם יום־המיתה. די כּלה האָט מען זיבן מאָל אַרומגעפֿירט אַרום דעם חתן, ווי ס׳שטייט: ונקבה תּסובב גבר. דער רב האָט מסדר־קידושין געווען. שמעון האָט אַרויסגענומען פֿון קעשענע אַ פֿינגערל, אָנגעטאָן שאַשען אויפֿן וויזן־פֿינגער פֿון דער רעכטער האַנט, געזאָגט: הרי את. חתן־כּלה האָבן פֿאַר־זוכט פֿון וויין אָן אַ ברכה. חיים־לייבן האָט מען געגעבן אין דער האַנט אַריין אַן אָנגעצונדענע הבדלה. דער פֿלאַם איז געשפּרונגען, זיך געשאָקלט. די שאָטנס אויף די ווענט האָבן געציטערט, זיך געקנוילט, פֿאַרקראָכן צום באַלקן, פֿול מיט דער אויסטערלישקייט פֿון יענע, וואָס זיינען באַשאַפֿן געוואָרן נאָכצוקרימען די מענטשלעכע טועכצן... נאָך דער חופּה האָט מען זיך געוואונטשן מזל־טוב. באַשעלע האָט אַרומגעכאַפּט די טאָכטער, געוויינט, זיך געשאָקלט אַהין און אַהער, זיך נישט געקאָנט פֿונאַנדערשיידן. חיים־לייב האָט זיך גלייך אַ נעם געטאָן צום קאַניאַק. ער האָט אַראָפּגעשלונגען אַ גאַנץ גלאָז. קאַפּל האָט מיט געניטשאַפֿט געעפֿנט דעם שאַמפּאַניער. ס׳האָט געטאָן אַ שאָס און די שוים איז איבערגעלאָפֿן איבערן העלדזל. ער האָט יעדן צוגעטראָגן אַ גלעזל, קיינעם נישט פֿאַרפֿעלט. דער רב האָט זיך געוואָקלט, געפֿרעגט:

— איר׳ט עס געקויפֿט ביי אַ ייד?

— יאָ, ביי אַ ייד.

— וואו האָט ער עס געקויפֿט? ס׳אַ חשש נסך...

— לחיים, באַשעלע. מערטשישעם ביי איפּען און טויבעלען.

באַשעלע האָט געוואָלט ענטפֿערן, נאָר זי האָט זיך פֿונסניי צעכליפּעט. דער וויין האָט זיך פֿאַרגאָסן אויפֿן קלייד. זי האָט האַלב־געלאַכט, האַלב־געוויינט. שאַשע האָט זיך געקושט מיט די חברטאָרנס. די חלוצים זיינען גלייך געוואָרן אויפֿגערוימט. אַ יונג האָט אַרויפֿגעלייגט אַ האַנט אויפֿן צווייטן, גענומען זינגען:

העבודה היא חיינו,
מכּל צרה תּצילנו — —

— נו־אַ, שאַ! — האָט דער מורה־הוראה זיך צעבייזערט. נישט ער האָט געהאַט צייט צו פֿאַרברענגען מיט דעם המון, נישט ער האָט געוואָלט הערן די היינטיק־וועלטישע געזאַנגען, וואָס עס שמעקט פֿון זיי מיט כּפֿירה און טרפֿות. אַ הויכער דאַרער יונג מיט אַ שפּיציקן גאָרגל האָט זיך אָנגעצונדן.

— וואָס שרייט איר, רבי? די וועלט שטייט אויף אַרבעט!

— קודם דאַרף מען זיין אַ ייד.

— גויים פֿאָרן ניש׳ קאַ׳ן ארץ־ישראל.

— ס׳איז ניש׳ קאַ׳ ראיה...

— מיר׳ן בויען אַ יידיש לאַנד. אייך צולהכעיס.

— אם ה׳ לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו...

— קום, בנימין. ס׳אַ שאָד די רייד.

די יונגען האָבן זיך אויסגעגלייכט, אַרויס אין איין בינטל. אַלע זיינען געווען קעגן זיי: די אָרטאָדאָקסן, די פֿאָלקיסטן, די קאָמוניסטן, די אַראַבער. אָבער חלוצים זיינען נישט קיין אָפּגעשראָקענע ייִנגלעך. זאָלן די קעגנער רעדן וואָס זיי ווילן. זיי בלייבן ביים זייערדיקן: אָן אַ לאַנד קאָן נישט זיין קיין פֿאָלק, קיין קולטור, קיין שפּראַך, קיין לייב־און־לעבן. וויפֿל איז דער שיעור זיך צו וואַלגערן? צוויי טויזנט יאָר איז גענוג. אַז משיח אויפֿן אייזל איז נישט געקומען ביז איצט, מוז מען נעמען דעם גורל אין די אייגענע הענט. טויט אָדער ברויט! זיי האָבן געקלאַפּט מיט די זוילן איבער די טרעפּ, פֿונסניי זיך צעזונגען:

שם בארץ חמדת אבות
תּתקיימנה כּל התּקוות —

דער עולם איז זיך באַלד צעגאַנגען. באַשעלעס שוועסטער און די קוזינעס זיינען איינגעזעסן אין אַ טראַמוויי. דאָס יונגע פּאָרל איז געפֿאָרן אין אַ דראָשקע מיט באַשעלען און חיים־לייבן אַהיים. מ׳האָט זיי אָפּגעגעבן דאָס שטיבל, וואו קאָפּל פֿלעגט אַמאָל זיך אָפּזונדערן און פּלאָנען זיינע פּלענער. קאָפּל האָט אַ פֿרעג געטאָן דער טאָכטער אויף זיין אַמעריקאַנער יידיש:

— נו, ווי פֿילט אַ יונג ווייבל

— אַזוי ווי אַ מענטש — האָט שאַשע געענטפֿערט.

— ווען זעען מיאַ אײַנדז? — האָט באַשעלע געפֿרעגט. — זי פֿאָרט דאָך שוין באַלד אַוועק.

— כ׳על אַריינפֿאַלן מאָרגן.

— טאַטעשי, פֿאָר מיט אינדז מיט! — האָט שאָשע גערופֿן.

— מיינסט, קאָ׳ פאַלעסטיין? פֿאָלג מיך אַ גאַנג!

— קאַפּל, אַ שאַינעם דאַנק פֿאַר אַלץ, וואָס האָסט געטין — האָט באַשעלע געשטאַמלט.

— וואָס איז דער מער? ס׳איז מיין טאָכטער...

די דראָשקע האָט זיך אַוועקגעקייקלט. קאָפּל האָט אויפֿגעשטעלט דעם קאָל־נער, נאָכגעקוקט ביז די רעדער האָבן זיך פֿאַרדרייט אין אַן אַנדער גאַס. ער זאָל דאָ, אין וואַרשע, חתונה מאַכן די טאָכטער, — האָט ער זיך נישט גע־ריכט. ווי לאַנג איז דאָ, אַז שאָשע איז געבוירן געוואָרן? ווי די צייט לויפֿט! באַלד וועט ער, קאָפּל, מסתּמא ווערן אַ זיידע. מ׳קאָן זיך אויף אַזאַ חברה־מאַן פֿאַרלאָזן... קאָפּל האָט פֿאַררויכערט אַ פּאַפּיראָס. איז דאָס נישט מאָדנע? ער האָט לאַנגע יאָרן ליב געהאַט לאהן. ער איז אויסגעגאַנגען פֿאַר איר בליק. ער האָט זיך געשעצט גליקלעך, אַז זי האָט אים געזאָגט אַ פֿריינטלעך וואָרט. איצט איז לאה זיין ווייב, אָבער ער דאַנקט גאָט, אַז ער קוקט זי נישט אָן. וואָס האָט ער צו איר? וואָס האָט זי צו אים? פֿאַרוואָס זידלט מען זיך טאָג און נאַכט? קאָפּל איז איצט געווען מיד. ער האָט זיך געדאַרפֿט לייגן שלאָפֿן, אָבער ער האָט געוואוסט, אַז לאה וועט אים נישט לאָזן איינרוען. ביינאַכט הויבט זיך אָן דאָס גיהנום. זי וויינט, שילט, הוסט, זאָגט ווערטער, וואָס דערגייען צו דער זיבעטער ריפּ. זי וועקט אים אויף אין מיטן שלאָף און פֿאַרפֿירט אַ מחלוקת. איצט איז זי אַוודאי בייז, פֿאַרוואָס מ׳האָט זי נישט פֿאַרבעטן אויף דער חתונה... די יידענע איז אינגאַנצן משוגע... קאָפּל איז אַריין אין אַ וואורשטן־האַנדל, אָנ־געקלונגען צו די אָקסענבערגס. צילקע איז צוגעקומען צום טעלעפֿאָן, גערעדט פּויליש.

— קאָפּל קאָכאַני, דאָס ביסטו? שוין נאָכן שלוב?

— ס׳איז נאָך אַלעמען.

— מזל־טוב! וואָס טוסטו היינט ביינאַכט? עפּעס אַ פֿרוי האָט דיך דאָ געזוכט.

— וואָס פֿאַר אַ פֿרוי?

— אַ שוואַרצע, מיט קרומע אייגעלעך. זי׳ט געבעטן, זאָלסט איר אָנ־קלינגען.

מאַניע, אַ רוח אין איר גנב אַריין! — האָט קאָפּל געטראַכט מיט נצחון. געזאָגט האָט ער:

— נו, מאַ.

קאָפּל האָט גענומען אַ טאַקסי, אַריבערגעפֿאָרן צו די אָקסענבערגס, אויף דער מאַלע גאַס. מיט צילקען האָט ער זיך געטראָפֿן אין טויער. רייצעלע האָט געוואוסט, אַז די טאָכטער האָט עסקים מיט קאָפּלען, אָבער צו וואָס אויפֿרייסן די אויגן? מ׳האָט זיך אויך געדאַרפֿט היטן פֿאַר דער פֿרוי קרופּניק, די גע־וועזענע פּאַני גאָלדסאָבער. די יידענע קאָן ברענגען מענטשן אויפֿן פֿייער. קאָפּל האָט חושד געווען, אַז דאָס האָט זי אַוועקגעשיקט לאהן דעם פּאַשקוויל... צילקע איז געשטאַנען אין טויער אין דעם קאַראַקולענעם זשאַקעט, וואָס קאָפּל

האָט איר געקויפֿט, אַן אַ הוט, אין אַ פּאָר פֿוטערנע באָטן. פֿון ווייס־אָפּגעפּו־דערטן פּנים האָבן אַרויסגעקוקט אַ פּאָר גיריקע אויגן. ער, קאָפּל, האָט גע־לעכצט נאָך ליבע, אָבער די נקבה האָט אין זין געהאַט איין זאַך: אַרויסצוצאַפּן פֿון אים וואָס מער געלט. אין מיטן קושן זיך פֿלעגט זי אַ זאָג טאָן:

— קאָפּעלע, גיב מיר אַ דאָלער!

און אַז קאָפּל האָט איר געטאָן צוליב, האָט זי דאָס פּאַפּירל אַריינגעלייגט אין זאָק.

קאָפּל איז איצט נישט געווען הונגעריק, אָבער צילקע האָט געוואָלט ער־געץ גיין אויף קאָלאַציע. דאָס קליינע מיילעכל, וואָס זי האָט אַרומגעפּודערט אין די ברעגן, ס׳זאָל אויסזען קליין ווי אַ גראָשן, האָט געקאָנט עסן אָן אויפֿהער. קיין מאכל האָט איר נישט פֿאַרשאַדט: גענדזונס, קישקע, געגליווערטער פֿוס, וועמפּלעך. זי האָט אויך געקאָנט אַריינגיסן אין זיך בראָנפֿן, קאָניאַק, ביר, — אַבי ער, קאָפּל, זאָל דאַרפֿן צאָלן אַ גרויסן רעכענונג. איין זאַך האָט זי נישט פֿאַרטראָגן: ס׳רעכטע אויג געדעכטע. דאָ איז זי געוואָרן קאַלט ווי אַ פֿיש. זי האָט נישט געהאַט קיין געדולד צו זיין, קאָפּלס, ניבול־פּה. זי האָט געציטערט ער זאָל איר, חלילה, נישט צערייסן די באַשפּיצלטע וועש. זי האָט געהאַלטן אין איין זיפֿצן אויפֿן געשטאָרבענעם מאַן. קאָפּל איז אַלעמאָל פֿון איר אַוועק אַן אומגעזעטיקטער. איצט, אַז מאַניע האָט אָפּגערופֿן, האָט קאָפּל בדעה געהאַט צו לערנען מיט צילקען בלק. ער איז צוגעקומען אַ שווייגנדיקער, נישט געזאָגט גוטן־אָוונט, נישט אַ קוש געטאָן אין האַנט, ווי ס׳איז לעצטנס געוואָרן די מאָדע. ער האָט אַפֿילו נישט אַרויסגענומען דעם פּאַפּיראָס פֿון צווישן די ליפּן. צילקע האָט גלייך דערשנאַפּט, אַז ער שטייט אין גרויסן. ער איז געגאַנגען און איר אָנגעטראָטן אויף די פֿיס. ער האָט אַראָפּגערוקט דעם קאַפּעליוש, געבלאָזן דעם רויך פֿון די נאָזלעכער. ער איז געווען ר׳ משולם מושקאַטס איידעם, געהאַט געלט אין די בענק, הייזער אין ניו־יאָרק, אָבער ס׳האָט געפֿעלט דאָס ביסל צופֿרידנקייט. ער האָט באַשיינפּערלעך געשפּירט, ווי ער ווערט אַלט...

יענע נאַכט איז קאָפּל נישט געקומען אַהיים שלאָפֿן. אינדערפֿרי איז ער אַוועק אין האָטעל בריסטאָל. ער איז גרייט געווען אויף לאהס קולות. ער האָט געהאַט אַ קלאָרן ענטפֿער: אויב ס׳געפֿעלט איר נישט, וועט ער איר געבן אַ גט און צאָלן אַלימענטן. אין פֿאָדער־זאַל איז קאָפּלען עמעץ אַקעגנגעקומען: אַ לייביק־נאָענטער, אַ ווילד־פֿרעמדער. ס׳איז געווען ער אַליין, קאָפּל, די אייגענע געשטאַלט אָפּגעשלאָגן אין שפּיגל. דאָס פּנים איז געווען געל, די שלייפֿן — פֿול מיט גרויע פֿעדים.

⁂

קאַפּיטל זיבן און פֿערציק

1

דער געדאַנק, אַז גליק און מאָראַל זיינען דאָס אייגענע, האָט נישט נאָר אַרויס־געדרונגען פֿון שפּינאָזאַס „עטיק״, וואָס עזור־העשל באַנעט האָט נאָך אַלץ גע־

לערנט אין די פֿרייע שעהן, נאָר אויך פֿון זיין אייגענעם וועלט־בליק. אַלע טראַכטענישן, צווייפֿלען, נישט־פֿאַרענטפֿערטע קשיות האָבן געבראַכט צום אויספֿיר, אַז דאָס איינציקע זיכערע אויף אונדזער וועלטל איז הנאה. האָט דען נישט די תּורה צוגעזאָגט רעגן אין צייט פֿאַר היטן גאָטס געבאָטן? איז דען נישט עולם־הבא און ביאת־המשיח אין לעצטן סך־הכּל אַ צוזאָג פֿון גענוס? האָט דען דער מאַרקסיזם אַן אַנדערן צוועק ווי וואוילזיין? יאָ, ער, עוזר־העשל, האָט געלעכצט נאָך הנאות פֿון פֿרימאָרגן ביז שפּעט אין דער נאַכט. ער האָט גע־גלוסט צו געלט, ווייבער, רום. אָבער אַ סך כּוחות האָבן זיך פֿאַרלייגט, ער זאָל נישט האָבן קיין עולם־הזה.

די אייגענע נאַטור איז געבליבן פֿאַר אים אַ רעטעניש. פֿרייד קען מען האָבן על־פּי־שפּינאָזאַן נאָר אין גײַסטיקער... אָבער ער, עוזר־העשל, האָט אויס־געמיטן מענטשן. ער האָט נישט געטרונקען, נישט געטאַנצט, נישט געהערט צו קיין פֿאַראיין אָדער חברה, וואו מען קען שליסן קאָנטשאַפֿט. ער איז געזעסן אַליין אין קאַבינעט, אָפּגעזונדערט פֿון דער משפּחה, און זיך געגריבלט אין רעיונות, וואָס רופֿן־אַרויס אומלוסט. ער האָט זיך שוין לאַנג געהאַט מייאש געווען צו פֿאַרענטפֿערן די אייביקע פֿראַגן. פֿונדעסטוועגן האָבן זיי אים נישט געלאָזט צורו. ער האָט צוגעגעבן גערעכט דעם אַמסטערדאַמער פֿילאָזאָף, אַז דער חכם טראַכט אַמווייניקסטן פֿון טויט און די אידעען, וואָס פֿאַרמינערן די לוסט. אָבער ער האָט נישט געקענט ווערן לויז פֿון די עמאָציעס. ער האָט זיך אַרומגעדרייט אַהין און צוריק צווישן די ביכער־שענק, געקנייטשט דעם שטערן, געביסן די ליפּן, אונטערגעברומט אַ חסידיש ניגונדל, וואָס איז אים נאָכגע־גאַנגען פֿון קליין־טערעשפּאָל קיין וואַרשע, אין דער שווייץ, רוסלאַנד, צוריק קיין פּוילן. ער האָט זיך אויסגעטענהט מיט דעם גאָט, וואָס אין זיין השגחה האָט ער געצווייפֿלט.

— רבונו של עולם, וואָס ט'דאַ זיין דער תּכלית? — האָט ער געמורמלט.
— וויפֿל איז דער שיעור צו ליידן?...

ער האָט געעפֿנט אַ טירל פֿון ביכער־שענקל און זיך איינגעקוקט אין די גאָלד־געליישטע רוקנס. זיי זיינען דאָ אַלע געשטאַנען: די פֿילאָזאָפֿן, די פּאָעטן, די שעפֿער פֿון דער מאָדערנער וויסנשאַפֿט. נאָר קיין טרייסט האָט מען נישט געקאָנט שעפּן פֿון זייערע רייד. ער האָט אַרויסגענומען אַ תּנ"ך און שטייענ־דיקערהייט געלייענט אַ קאַפּיטל חומש, נביאים, כּתובים. אַלץ איז דאָ געבויט געוואָרן אויף דער הנחה, אַז ס'איז דאָ אַ פּערזענלעכער גאָט, אַ בחירה חפשית, שכר ועונש. אָבער ווער קאָווירט, אַז ס'איז וואַרהאַפֿטיק אַזוי? אויף וויפֿל מ'זעט, איז גערעכט דאַרווין: אין דער נאַטור איז מאַכט רעכט.

וואָס־זשע זאָלן טאָן די שוואַכע? אויף וואָס זאָלן האָפֿן די באַעוולהטע און געפּייניקטע? וואָס ט'זיין פֿון פֿאַרוואָגלטן פֿאָלק ישראל? ווי קאָן אַרויס־שפּראָצן גערעכטיקייט פֿון אומרעכט? צו וואָס לעבן און זיך ראַנגלען?...

עמעץ האָט אָנגעקלאַפּט. הדסה האָט אַריינגעשטעקט דעם קאָפּ.

— עוזר־העשל, דאַשקע איז נישט געזונט!

עוזר־העשל איז געוואָרן בלייך.

— וואָס איז שוין ווידער?

— ס׳העלדזל טוט איר וויי. קלינג־אָן מינצן!

דאָס פּאָרל האָט זיך אַ ווייל אָנגעקוקט. ביי עוזר־העשלען זיינען די האָר מיט דער צייט געוואָרן שיטערער, די ווינקלען — טיפֿער. הדסה האָט אים וויפֿל מאָל געוואָרנט, ער זאָל זיך האַלטן גלייך, נאָר ער האָט זיך געבויגן ווי אַ ישיבה־בחור. מינץ, דער זון פֿון אַלטן דאָקטאָר מינץ, האָט פֿאַרזיכערט הדסהן, אַז עוזר־העשל איז געזונט. אָבער וואָס איז ער אַזוי בלאָס? פֿאַרוואָס עסט ער אַזוי ווייניק? וואָרום כאַפּט ער זיך אויף אין מיטן דער נאַכט און קען נישט איינשלאָפֿן? זי, הדסה, האָט אים געהיט. זי האָט אַכטונג געגעבן, ער זאָל דריי מאָל אין טאָג נעמען די פּילן, וואָס גיבן־צו בלוט. זי האָט, ווי־ווייט־מעגלעך, באַהאַלטן פֿון אים די שטוב־זאָרגן. זי׳ט אים געטריבן, ער זאָל זיך לייגן עלף אַזייגער און אינדערפֿרי מאַכן די איינרייבונגען מיט קאַלט וואַסער און שפּירט. אָבער ער האָט זיך נישט פֿאַרריכט. הדסה האָט זיך געשראָקן, אַז אַ פֿאַרבאָרגענע שלאַפֿקייט לויערט אין זיין אינגעווייד. זי האָט מנדר געווען צדקה, געבעטן גאָט, ער זאָל באַשירמען איר מאַן, עוזר־העשלען, און אויב ס׳איז אים באַשערט אַ קראַנקייט, זאָל זי, הדסה, זיין דער אַפּלייזער.

הדסה איז נאָך אַלץ געווען שיין, אָבער די יאָרן האָבן געטאָן דאָס זייעריקע. אין אָנהויב האָט הדסה געהאַט אַ סך ערגערניש, ווייל איידל האָט זיך נישט געוואָלט גטן. הדסה האָט געוואוינט מיט עוזר־העשלען אָן חופּה וקדושין. דער פֿאָטער, ניוניע, האָט זי אויסגעמיטן. די פֿעטערס און מומעס האָבן פֿון איר געווייכט. הדסה האָט געלעבט ווי אין חרם. ווען איידל האָט נאָך לאַנגע דינגעניש גענומען אַ גט, און דאָס פּאָרל האָט חתונה געהאַט כּדת משה וישראל, האָבן זיך אָנגעהויבן פֿרישע צרות. הדסה האָט געהאַט אַ שווער טראָגן און נאָך אַ שווערער האָבן. דאָשקע — מ׳האָט איר אַ נאָמען געגעבן נאָך דער באָבע דאַכע — האָט געקרענקט. עוזר־העשל האָט געוואָלט אַ יינגל, זיך נישט געקאָנט שענקען, וואָס ס׳איז געבוירן געוואָרן אַ מיידל. דערצו איז עוזר־העשל געוואָרן אַ באַדערפֿער. ער האָט פֿון דער לערעריי געמוזט אויסהאַלטן דאַווידעקן, די מוטער, שטיצן די שוועסטער, דינהלען מיט די קינדער, וואָרים דער שוואָגער, מנשה־דודל, האָט נישט געקאָנט אויסקומען פֿון מלמדות. הדסה האָט געהאַט נאָך אַנדערע פֿאַרדרוסן. די גאָלד־בלאָנדע האָר זיינען דאָ און דאָרט געוואָרן אָפּבלאַקירט. אין די אויגן־ווינקלען האָבן זיך באַוויזן די ערשטע קנייטשעלעך. די פֿיגור בלויז איז געבליבן אַ מיידלשע. עוזר־העשל איז צו איר צוגעקומען.

— האָסט איר אַריינגעקוקט אין קעהל?

— זי לאָזט זיך נישט אַריינשטעקן ס׳לעפֿעלע.

— נו, ציטער נישט. בהמה!...

ער האָט זי אַרומגענומען, געטאָן אַ קוש. הדסה האָט צוגעשלאָסן די וויעס. ווי שלעכט ס׳איז איר נישט געווען, — ווען עוזר־העשל האָט איר געזאָגט אַ גוט וואָרט, אָדער אַרויסגעוויזן ליבשאַפֿט, איז איר גלייך געוואָרן גרינגער. ווי וואויל זי איז שוין יאָרן־לאַנג געווען זיין ווייב, האָט זי זיך רעכט מיט אים

נישט אָנגעזעטיקט. בייטאָג איז ער זעלטן געווען אין דערהיים. אין אָוונט האָט ער צוגעגרייט לעקציעס, פֿאַרריכט העפֿטן, געלייענט. אָפֿט איז ער אַוועק צו הערץ יאַנאָווער, אָדער איין גאָט ווייסט, וואו ער האָט אָנגעשפּאַרט. צומאָל פֿלעגט ער צוליב דעם מינדסטן קלייניקייט ווערן שטאָק־ברוגז און אָפּשווייגן טעג. די גוטע מינוטן זיינען געווען געציילטע. גראָד איצט האָט הדסה זיך גע־שראָקן, אַז ער׳ט אַריינפֿאַלן אין צאָרן, וואָרים די דאָקטוירים און רעצעפּטן האָבן צוגענומען אַ האַלבע פּרנסה. אָבער מ׳קאָן קיינמאָל נישט וויסן, וואָס ס׳עט אים איינפֿאַלן. ער איז געשטאַנען מיט איר ביי דער שוועל און געקושט די אויגן, די נאָז, דעם האַלדז. ער האָט אַריינגענומען אין מויל דאָס לעפּל פֿון איר אויער. פֿון זיינע צערטלעכקייטן האָט הדסהן אַרומגענומען אַ זיסע אומ־מעכטיקייט. זי איז געוואָרן נאָכגיביק און שלעפֿעריק. ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויף דער סאָפֿע און זי אַוועקגעזעצט אויף די קני. ער האָט זי געוויגט און גע־גלעט ווי אַ קינד.

— נו, שאַ, הדסהלע. כ׳האָב דיך ליב!...

הדסהן זיינען אָנגעלאָפֿן די טרערן.

— אַך, עוזר־העשל!...

יאַדוויגאַ, די דינסט, האָט געעפֿנט די טיר. מ׳האָט וויפֿל מאָל אָנגעזאָגט דער שיקסע, זי זאָל פֿריער אָנקלאַפּן איידער זי קומט אַריין, נאָר מען האָט עס זי נישט געקאָנט אויסלערנען. דערזען די באַלעבאָסטע זיצן ביים פּאַן אויף דער שויס, איז יאַדוויגאַ געוואָרן אַ פֿאַרבליפֿטע. דאָס ברייטע פּנים מיט די סלאַוויש אַרויסשטאַרצנדיקע קינבאַקן איז געוואָרן רויט, און די אויגן־אַפּלען זיינען דערפֿון געוואָרן ליכטיק־בלוי.

— אַך, פּשעפּראַשאַם!

עוזר־העשל האָט זי צוריקגערופֿן.

— וואָס ווינטשט יאַדוויגאַ?

— כ׳האָב אויפֿגעזאָטן ס׳וואַסער צום שווענקען.

הדסה האָט אויף איר אַ קוק געטאָן מיט אַ שיינענדיקן בליק.

— זאָל יאַדוויגאַ אָנגיסן אין אַ גלאָז און אַריינטאָן קוואַס־באַרני. ס׳מוז זיך אָפּקילן.

— ס׳איז דאָ געווען ס׳יינגל פֿון קוילן־האַנדל.

הדסה איז געוואָרן ערנסט.

— איכ׳ל שפּעטער אַריינגיין און באַצאָלן.

יאַדוויגאַ האָט זיך נאָך אַ ווייל געקווענקלט. מ׳האָט געדאַרפֿט צוגרייטן קאָלאַציע און ס׳איז נישט געווען מיט וואָס. קיין פֿלייש האָט מען היינט נישט געקויפֿט. מילך איז געבליבן ווייניק. ס׳האָט זיך געהאַט אויסגעלאָזט דאָס מעל, די רייז, די קאַרטאָפֿל. זי׳ט געוואָלט פֿרעגן די באַלעבאָסטע וואָס צו קאָכן. דער־צו איז יאַדוויגאַן געפֿעלן, וואָס דער פּאַן האַלט די פּאַני ביי דער טאַליע און וואָס ביי דער פּאַני הענגען די שטעקשיכלעך אויף די שפּיצן־פֿינגער. ס׳איז איר געוואָרן וואַרעם הינטער דער בלוזע. די פֿיס זיינען איר געוואָרן ווי צוגע־שמידט צום דיל.

— די פּאַני קאָן זיין רואיק. איכ׳ל אַלץ באַזאָרגן!

יאַדוויגאַ איז ראַפּטום אַוועק. הדסה האָט זיך געשעמט פֿאַר דער מויד, אָבער ס׳האָט איר הנאה געטאָן, וואָס יענע האָט בייגעוואוינט איר טריומף. עוזר־העשל האָט אַ בליק געטאָן צום פֿענסטער. דורך די טאָפּלטע שויבן האָט אַריינגעקוקט אַ ווינטערדיקער נאָכמיטאָג. דער הימל האָט געהויערט אַ פֿאַרוואָלקנטער, אָבער אויף די קאָפּליעס פֿון אויוון האָט זיך געשפּיגלט אַ האַפּט זון, דורכגעזיגן דורכן נעפּל און דעם געוועב פֿון די פֿאָרהאַנגען. אין דעם גלייז האָבן זיך געשפּילט די זיבן קאָלירן פֿון רעגנבויגן. ווען עוזר־העשל איז דאָ אַזוי געזעסן מיט הדסהן, איז אים שווער געווען צוצוגלויבן, אַז ער קאָן זי שוין דאָס פֿופֿצנטע יאָר. ווי לאַנג איז דאָ, אַז ער האָט זי באַגעגנט ביי ניוניען, אויף דער פּאַנסקע גאַס, און זי׳ט אים געגעבן די ערשטע לעקציע? ווען עמעץ וואָלט אים דאַמאָלט פֿאָרויסגעזאָגט, אַז זי׳ט ווערן זיין ווייב, די מאַמע פֿון זיין קינד! געזאָגט האָט עוזר־העשל:

— האָסט נאָך אַלץ נישט באַצאָלט פֿאַר די קוילן?

הדסה איז געוואָרן אָנגעשפּיצט.

— ניין.

— האָסט ביי מיר גענומען צען זלאָטעס.

— כ׳האָב אויסגעגעבן אויף עפּעס אַנדערש.

— וואָס אַזוינס?

— אַ מתנה פֿאַר דיר... ס׳דאַרף זיין אַ סורפּריז...

— פֿון די אַלע סורפּריזן וועל איך באַנקראָטירן!

עוזר־העשל האָט פֿאַרצויגן די ברעמען. ס׳איז געווען נאַריש פֿון איר זייט אָנצוקויפֿן אַלערליי שמאָכטעס, בעת ס׳קלעקט קוים אויפֿן אויסקומעניש. וואָס־וואָס, נאָר קיין אויסברענגערין דאַרף זי נישט זיין! אָבער וואָס קען ער טאָן? ער האָט שוין וויפֿל מאָל מיט איר גערעדט, זי׳ט אים הייליק צוגעזאָגט נישט צו פֿאַרשווענדן קיין געלט, נאָר זי׳ט נישט געהאַלטן קיין וואָרט. אין אַלע שופֿלאָדן האָבן זיך געוואַלגערט טישטיכלעך, העפֿטעכצער, באַנדן, צאַצקעס. איין טעפּיך איז געלעגן אויפֿן אַנדערן. די שטוב איז פֿול געווען מיט לאָמפּן, וואַזאָנעס, גלאָזוואַרג, פּאָרצעליי, וואָס הדסה האָט איינגעהאַנדלט אין די אַנטיק־קראָמען. זי האָט, אַפּנים, געהאַט אַ מאַניע אַרומצוגיין איבער די געשעפֿטן כאַפּן מציאות.

הדסה איז אויפֿגעשטאַנען, אַוועק צום טעכטערל. עוזר־העשל האָט אָנגעקלונגען דעם דאָקטאָר. דער פֿאַרנאַכט איז צוגעפֿאַלן. דער דרויסן איז געוואָרן בלוילעך. עוזר־העשל האָט גראָד היינט נישט געהאַט קיין לעקציעס אין „חבצלת״ און אין ראַבינער־סעמינאַר. ער האָט זיך געהאַט פֿאַרגומען דורכצוקוקן זיינע פּאַפּירן, אָבער דער ווינטער־טאָג איז פֿאַרביי. דער כסליודיקער בין־השמשות האָט נאָך לאַנג געדעמערט. אין קאַבינעט איז געוואָרן פֿינסטער, נאָר עוזר־העשל האָט נישט אָנגעצונדן די עלעקטרע. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים אויוון, זיך געוואָרעמט. ער איז געווען פֿול מיט ברומעניש, ניגונים, הוריות, בענקשאַפֿט. ער האָט צום וויפֿלטן מאָל געמאַכט אַ חשבון־הנפֿש. וואָס

האָט ער אויפֿגעטאָן אין די יאָרן? וואָס איז פֿון אים געוואָרן? ער איז געבליבן שטעקן אין פּוילן, צווישן די שונאי־ישראל. ער איז אַ לערער, באַוואָרפֿן מיט אַרבעט, איינגעטונקט אין חובות, אַ מטופּל מיט משפּחה. ווי לאַנג קאָן ער טראָגן די לאַסט? וואָס איז דער זין?

ער האָט זיך צוגעלענט אויף דער קאַנאַפּע, גענומען איינדרימלען. ער איז שוין געווען אין די דרייסיקער, אָבער די אומרו איז נישט געוואָרן איינגעשטילט. ס׳האָבן נאָך אַלץ אין אים גערודערט די יינגלשע ספֿקות, זאָרגן, תאוות.

2

אין אָוונט, נאָכדעם ווי מאַן־און־ווייב האָבן אָפּגעגעסן נאָכטמאָל, האָט זיך דערהערט אַ שאַרפֿער קלינג אין דער טיר. הדסה איז געהאַט אויף אַ ווייל אַריין צום קינד אין שלאָף־שטוב. די דינסט איז, אַפּנים, ערגעץ אַוועק, ווייל קיינער האָט נישט געעפֿנט. דאָס קלינגעניש איז געוואָרן האַסטיקער. עוזר־העשל איז געגאַנגען עפֿענען. פֿאַר דער שוועל איז געשטאַנען אַבראַם, אין אַ פֿאַרשנייטער פּאַפּאַכע, אַ פֿאַרוויסט פֿוטער, מיט באָטן אויף די שיך, אַ ציגאַר אין מויל. עוזר־העשל האָט אים שוין לאַנג נישט געטראָפֿן. ער האָט אים רעכט נישט דערקענט. די ברייטע געשטאַלט האָט זיך איינגעבויגן. די באָרד איז געוואָרן ווייס ווי ביי אַ זקן. די טיפֿע רענדער אונטער די אויגן זיינען געוואָרן באַוואָקסן מיט בלוילעכן מאָך. ער איז אַריינגעפֿאַלן מיט אַ הוסטעניש, אַ פּראַכעניש. ער האָט געטופּעט מיט די פֿיס, אָפּצושאָקלען דעם שניי; געקלאַפּט מיטן שטעקן, וואָס די באַזילבערטע הירשן־הערנער זיינע זיינען געווען האַלב־אָפּגעבראָכן; זיך אָנגעכאַפּט מיט דער האַנט ביים האַרץ. אויפֿן דיל אין פֿאָדער־צימער איז גלייך אָנגעלאָפֿן אַ קאַלוזשע.

— וואָס שטייסטו און גלאָצסט? — האָט ער געטאָן אַ געשריי — דערקענסט מיך נישט?

— טוט־אויס ס׳פֿוטער.

— ביסט אַ מבין? דער סטרוזש ט׳מיר ניש׳ געגעבן דעם שליסל צו דער ווינדע. כ׳האָב געמוזט קריכן מיט די טרעפּ...

עוזר־העשל איז געוואָרן ווייס.

— פֿאַרוואָס נישט?

— מ׳העצט זיי אָן, די כאַמעס...

אַבראַם האָט אויסגעטאָן דעם טוליפּ, די קאַלאָשן, די שאַל, געבליבן שטיין אין אַ שוואַרצן זשאַקעט, געשטרייפֿטע הויזן, שיך מיט שטיוועלעטן, אין אַ הויכן שטייפֿן קאָלנער מיט אַ קינסטלער־בינדע. דער בויך איז אין די יאָרן געוואָרן אַזוי דיק, אַז דער ראָק האָט זיך מער נישט פֿאַרקנעפּלט. אויף דער וועסט האָט זיך געבאָמבלט אַ זילבערנע קייט. אַבראַם האָט אַרויסגענומען אַ פֿאַטשיילע און אָפּגעווישט דעם שווייס פֿון פּליך, פֿון די קודלעס האָר, וואָס זיינען

געוואַקסן אַרום, פֿון דעם רויטן שטערן מיטן קרומען העפֿט און די גרויע ברעמען־באַרשטן. ער האָט דערביי געכאָרכלט און געזיפֿצט.

— וואָס זאָגסטו צו מיר? כ׳טויג שוין אויף שמעלץ...

— מאַמע, פֿעטערל! — האָט הדסה געטאָן אַ רוף און איז צו אים צוגעפֿאַלן. זי האָט זיך אָן אים אָנגעהאַנגען, באַדעקט מיט קושן. זי האָט זיך שיער נישט אָפּגעבריט אָן דעם שפּיץ ציגאַר. אַבראַם איז אַריין אין מיטל־שטוב, אַריינגעפֿאַלן אין פֿאָטעל. ס׳האָט געטאָן אַ הילך, אַז די שפּרינג־פֿעדערס האָבן אַזש אָפּגעקלונגען. אַ לאַנגע ווייל איז ער געזעסן אַ באַנומענער. אין די אויערן האָט גערוישט. דאָס האַרץ האָט געזעצט. אין די שלייפֿן האָט געקלאַפּט. די פּיס זיינען געוואָרן ווי אָפּגענומען. פֿאַרן בליק זיינען געלאָפֿן טונקעלע פֿלעקן, גאָלדענע פֿונקען. ער האָט געגאַפֿט אַ פֿאַרווירטער אויף הדסהן, עוזר־העשלען, אויף יעדן שטיקל מעבל. ביסלעכווייז איז ער געקומען צו זיך.

— כ׳בין אַוודאי אַריין ווי אַ יוון אין סוכּה?...

— חס־ושלום! איר זענט ביי אונדז תּמיד אַן אָנגעלייגטער גאַסט! — האָט עוזר־העשל געענטפֿערט.

— וואָס שטייט עץ איבער מיר? כ׳בין נאָך ניש׳ געפּגרט!... טרעף, הדסה, וואָס כ׳האָב דיר געבראַנגט! מאַך־צו די אויגן, עפֿן ס׳מויל...

אַבראַם האָט מיט אַ ציטערנדיקער האַנט גענישטערט אין בוזעם־קעשענע, הינטער דער פֿאָרלאַגע, נאָר דאָס, וואָס ער האָט געזוכט, האָט ער נישט אַרויסגעקריגן. ער האָט אַרויסגעצויגן אַ פּאַק פּאַפּירן: פּראָטעסטירטע וועקסלען; אַן אויסלענדישן פּאַס, וואָס איז שוין לאַנג אויסגעגאַנגען; פֿאַרשפּילטע לאָטעריע־צעטלען; אַלערליי בריוו, רעצעפּטן, דאָקומענטן פֿון שטייער־אַמט. דער טאַש האָט, זעט אויס, געהאַט אַ לאָך: אונטן, ביים זוים, צווישן הינטערשלאַק און דער זאַק־לייוונט, האָט זיך פֿאַרוואַלגערט אַ מטבע. אין דעם לאַנגן זאַמשענעם בייטל האָט אַבראַם דערטאַפּט אַ פּאָר בלויע ברילן, וואָס זיינען אים אַוועקגעקומען היינטיקן זומער. אַבראַם איז געוואָרן אומגעדולדיק.

— כ׳בין שוין אינגאַנצן עבר ובטל...

אין דער רגע האָט ער געפֿונען, וואָס ער האָט פֿאַרלוירן: אַן אויסשניט פֿון אַ יידישער צייטונג, איינגעלייגט אין פּירן. אַבראַם האָט געטאָן אַ שאָקל דאָס פּאַפּיר און ס׳זיינען אַרויסגעפֿאַלן צוויי בילעטן. ער האָט אָנגעזאָטלט אויף דער נאָז אַ פּאָר גאָלד־גערעמטע שפּאַקולן און גענומען לייענען מיט אַ שטאַרק קול:

„דער באַל פֿון די בעלער! טויזנט אַטראַקציעס! הונדערט פּריזן! וואַלן פֿון אַ שיינהייט־קעניגין און זיבן פּרינצעסינס! אַ דזשאַז־באַנד־אָרקעסטער! אַ בופֿעט מיט די באַטעמטסטע שפּייזן! אָריענטאַלישע טענץ!... די בעסטע מאָלער האָבן דעקאָרירט די זאַלן. באַליבטע אַרטיסטן וועלן אויף אַ ספּעציעל־צוגעגרייטער בינע געבן אַ רעווי־פֿאָרשטעלונג, ווי אויך רעציטאַציעס פֿון דער קלאַסישער און מאָדערנער פּאָעזיע. אַ יידישער מאַגיקער, מיסטער טריק פֿון אַמעריקע, וועט ווייזן קונצן, וואָס האָבן דערשטוינט די גרעסטע וויסנשאַפֿטס־לייט. אַ באַרימטער יידישער גבור, וואָס זיין נאָמען מוז דערווייל געהאַלטן ווערן בסוד, וועט רייסן קייטן, ברעכן אייזן און מיידלשע הערצער פֿאַר אַ צולאָג.

יעדער גאַסט וועט אויטאָמאַטיש שפּילן אויף אַ לאָטעריע, וואו מ׳וועט קאָנען געווינען אַ חנוכּה־לאָמפּ, אַ וועק־זייגער, אַ לאָרנעטע, אַ יאַפּאַנעזישן פּעכער, אַ באָנבאָניערע, און דאָס שענסטע געשאַנק, וואָס אַ ייד קאָן זיך ווינטשן: די ווערק פון מענדעלע מוכר־ספרים, געבונדן אין פּראַכט־באַנד. איר שטויסט זיך שוין אָן פון וואָס ס׳רעדט זיך. ס׳איז דער מאַסקן־באַל פון דער יידישער פּרעסע, וואָס קומט פאַר די דריטע נאַכט חנוכּה, דינסטיק, דעם...״

אַבראַם האָט איבערגעריסן, ווידער אָנגעהויבן. ער האָט געשנייצט די נאָז, געקלאַפּט מיט דער פויסט אין טיש. טייל ווערטער האָט ער אין איילעניש אַראָפּ־געשלונגען: ס׳האָט אים פאַרפעלט אָטעם. אַנדערע האָט ער איבערגעחזרט, אין אַ פּלאַטשיקער אויסשפּראַך, מיט אויבער־טענער און אונטער־טענער, וואָס האָבן דערמאָנט אין דייטש און גרויס־פּוילן. פון מאָל צו מאָל האָט זיך פון אים אַרויסגעריסן אַ הייזעריק געשריי, וואָס איז איבערגעגאַנגען אין אַן אַסטמאַ־טישן געכאָרכל. צום סוף אָנאָנס זיינען געווען אויסגערעכנט די ריכטער, וואָס וועלן אויסקלייבן די שיינהייט־קעניגין. צווישן די מאָלער, ליטעראַטן, אַק־טיאָרן, וואָס זייערע נעמען זיינען געדרוקט געוואָרן מיט פעטער שריפט, איז אויך געווען דערמאָנט: דער באַקאַנטער כּלל־טוער און מעצענאַט אַבראַם שאַפּירא. שוואַרץ־אויף־וויס. אַבראַמס פּנים איז געוואָרן אַפּאָפּלעקטיש־רויט.

— וועסט זיין ביי מיר אסתר המלכּה! זיי זאָלן זיך אָפילו שטעלן אויפן קאָפּ!...

— כ׳ווייס נישט, וואָס דער פעטער רעדט.

— מאַך דיך נישׂ׳ תּמעוואַטע. כ׳האָב שוין געזען אַלע קאַנדידאַטקעס. מאַלפּעס איינס באַאיינס!...

אַבראַם איז געבליבן זיצן אַ פאַרשוויגענער. ער האָט ערשט נעכטן געהאַט צוגעזאָגט דר. מינץ, אַז ער׳ט האַלטן די דיעטע, אויפהערן רויכערן ציגאַרן, נישט טרינקען קיין שנאַפּס, זיך נישט אויפרעגן פון יעדן קלייניקייט. מינץ האָט אים געוואָרנט, אַז אַ נייע אַטאַקע קאָן ברענגען דעם סוף. אָבער אַזאַ משוגענע נאַטור האָט ער שוין, אַבראַם: פון דער מינדסטער זאַך ווערט ער צעיאַכמערט. דער באַל האָט אים שוין די רעשט אַרויסגעבראַכט פון די כּלים. הדסה האָט געקוקט דאָ אויף אַבראַמען, דאָ אויף עוזר־העשלען.

— אַך, פעטערל, מיין דאַשקע איז מיר נישט געזונט!

אַבראַמס גרויסע שוואַרצע אויגן זיינען פאַרלאָפן מיט טרערן.

— דאַשקע? וואָס איז שוין ווידער?

— אַך, יעדן טאָג טשעפּעט זיך צו איר עפּעס אַנדערש. ס׳לעבן איז שוין נמאס.

אַבראַם האָט זיך געטאָן אַ הויב פון געזעס.

— שוין? אַזוי גיך? איך, אידיאָט, וויל זי מאַכן פאַר אַ קעניגין און דאָס איז אַ פאַרזאָרגטע יידענע. פּאַקראַקע! מאַלע אַ קינד ווערט נישׂ׳ געזונט! ביי מיין ביילע־איטען איז אַ גאַנץ שפּיטאָל. איין ממזר שטייט־אויף און דער אַנדערער לייגט זיך אַוועק. ס׳הויז גייט כאָדאָראָם. דאָקטוירים נעמען־צו

דעם לעצטן גראָשן. נו, איז מה רעש? מיר'ן באַקן בייגל און זיי וועלן קערן אַ וועלט... וואָס מאַכסט דו, עוזר־העשל?

— אָ, מ'אַרבעט.

— עפּעס זעסטו מיר אויס נישט פֿויגלדיק.

— ס'אַ וואונדער, אַז כ'לעב.

אַבראַם האָט אַ שאָקל געטאָן דעם קאָפּ אין דער ברייט, ווי אויף ניין.

— וואָס איז מיט דיר דער מער? ס'טרעפֿט ביי די שענסטע משפּחות.

— כ'האָב עס גענוג. ס'גאַנצע געזינדל!...

די ווערטער האָבן אים גלייך באַנג געטאָן. אָבער ס'איז שוין געווען פֿאַרפֿאַלן. הדסה האָט אויף אים אַ קוק געטאָן אַ דערשטוינטע.

— איך בין נישט שולדיק, אַז דאָשקע איז קראַנק.

— ס'אַן אייביקע געשיכטע...

הדסהס פּנים איז געוואָרן פֿול מיט פֿלעקן. די ליפּן האָבן געציטערט. זי האָט אַ באַוועג געטאָן מיטן האַלדז, ווי זי וואָלט עפּעס אַראָפּגעשלונגען.

— כ'קען דיך באַפֿרייען. צו יעדער צייט!

אַבראַם האָט זיך אומגעקוקט אַ געפּלעפֿטער. ער האָט געפּרואווט מאַכן אַ וויץ.

— אַז מ'האָט זיך ליב, פּיקט מען זיך.

— ניין, פֿעטערל. ער מיינט עס אינגאַנצן ערנסט.

הדסהס האָר זיינען אין איין רגע געוואָרן ווי צעשויבערט. זי האָט זיך גענומען פֿאָרען ביים טיש, אויפֿגעהויבן אַ גלאָז, צוריק אַוועקגעשטעלט, זיך געדרייט רעכטס, לינקס, געפּלאָנטערט מיט די פֿינגער. מיט אַמאָל איז זי אַרויס. אַבראַם האָט זיך אָפּגעשאָקלט.

— וואָס פּייניקסטו זי? האָסט זי דאָך ליב... אַי, צוציקעס!

— די שטוב האָט מיך דערהרגעט...

עוזר־העשל איז אויך אַרויס. אַבראַם איז געבליבן זיצן אַליין. ער האָט צוגענומען דעם אַנאַנס, וואָס איז געלעגן אויסגעשפּרייט אויפֿן טישטוך, צוריק אַריינגעלייגט אין קעשענע. אויף די בילעטן האָט ער באַדעכטיק אַוועקגעשטעלט אַ זאַלץ־מעסטל, זיי זאָלן נישט אַוועקפֿליען. אַבראַם האָט דורכגעלעבט אויסטערלישע טעג. וואו ער איז געקומען האָט ער אָנגעטראָפֿן מחלוקת, כּעס, ביטערניש. איינזיצן אין שטוב האָט ער נישט געקאָנט. צייט חמא איז געשטאָרבן, איז אין דער דירה געשטאַנען אַ קעלט. אַפֿילו די מייז זיינען אַנטלאָפֿן. סטעפֿע, די יינגערע טאָכטער, האָט זיך געקריגט מיטן מאַן, דעם דאָקטאָר. ס'האָט שוין צ'ישן די עקשנים געהאַלטן ביי אַ גט. ביילע־איטע, די עלטערע, האָט אַליין געטראָגן דעם יאָך פֿון פּרנסה. אַביגדור, דער שמויגער, איז געוואָרן אַ מעקלער אויפֿן גזשיבאָוו, פֿאַרדינט וואַסער אויף קאַשע. נת'לע מושקאַט, אַבראַמס שוואָגער, איז געלעגן אַ געשוואָלענער פֿון דער צוקער־קראַנקייט. פּיניעלע איז געוואָרן אַן אביון. ס'ווייב, חנה, די קורלענדישע, איז געקומען צו אַבראַמען וויינען, אַז מ'האָט איר אָפּגעשריבן די בעבעכעס פֿאַר שטייערן און אַז היינט־מאָרגן וועט קומען די „עגלה". איצט ווייזט זיך אַרויס, אַז הדסה האָט אויך

נישט קיין שלום־בית. אַבראַם האָט זיך פֿאַרטראַכט. וואָס ווילן זיי, די מענטשעלעך? וואָס רייסן זיי איינער פֿון אַנדערן שטיקער?...

אַבראַם האָט זיך אויפֿגעשטעלט, זיך געלאָזט אַריין אין שלאָף־שטיבל. הדסה איז דאָרט נישט געווען. דער לאָמפּ האָט געברענט. אין אַ געפֿלאָכטן בעטל איז געלעגן דאָשקע און געשלאָפֿן. אַבראַם האָט זיך לאַנג אין איר איינגעקוקט. דאָס לענגלעכע פּנימל האָט געהאַט אַ דורכזיכטיקע ווייסקייט, ווי פּאָרצעלאַן. די בלאָנדע לעקעלעך, דער קיילעכיקער שטערן, די צו־רויטע ליפּעלעך, די געשלאָסענע וויעס, דאָס בלאַסע נעזל, — אַלץ האָט דערמאָנט אָן אַ פּופּע. אַבראַם האָט געדענקט וואָס מינץ האָט אים איינגערוימט: אַז דאָס נפֿשל וועט לאַנג נישט אָנטרייבן...

אַבראַם האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויף אַ בענקל, אויפֿגעהויבן דאָשקעס אַ שפּילצייג. דער געדאַנק האָט זיך אומגעקערט צום פּרעסע־באַל. ער, אַבראַם, האָט געברויכט אַ סמאָקינג, אַ העמד, אַ פּאָר לאַק־שיך. אידאַ האָט געשוואוירן, אַז זי'ט נישט קומען אויפֿן באַל אָן אַ ניי קלייד. ער האָט געהאַט צוגעזאָגט ביילע־איטען הונדערט זלאָטעס. אָבער וואו זאָל ער' נעמען? דאָס האַלבע הויז, וואָס איז אים געבליבן פֿון שווערס נחלאות, איז געווען האַלב־חרוב. היינטמאָרגן האָט געזאָלט קומען אַ קאָמיסיע און אַרויסטרייבן די לאָקאַטאָרן. מ'דאַרף האָבן אַ האַרץ פֿון אַ גזלן צו פֿאַרלאַנגען פֿון אַזוינע קבצנים דירה־געלט.

ניין, ס'איז נישט דאָס אייגענע וואַרשע. ער איז נישט דער זעלבער אַבראַם. אַלץ צעפֿאַלט זיך ווי אַ קאָרטן־שטיבל. אָבער דערווייל לעבט מען פֿאָרט און ער דאַרף צונויפֿקראַצן אַ פּאָר הונדערט זלאָטעס. ער מוז האָבן די ממתּקים שפּעטסטנס איבערוואָך. ווען נישט, איז ער אַן אָפּגעקאָכטער.

אַבראַם האָט זיך אָנגענומען ביי דער באָרד, געצויגן איינצלנע האָר. ער האָט געוואוסט, אַז הדסהן איז געבליבן אַ שנירל פּערל, אַ ירושה פֿון דער מוטער. ער וואָלט עס געקאָנט פֿאַרזעצן אין לאָמבאַרד פֿאַר פֿינף הונדערט גילדן, פֿאַראויס איינצאָלן פֿאַר דריי חדשים פּראָצענט. אין משך פֿון דער צייט וועט ער עס געוויס אויסלייזן. ער, אַבראַם, האַלט ביים אויספֿירן אַ געשעפֿט. אויב דער משא־ומתּן זאָל געראָטן, וועט ער אַריינכאַפּן אַ היפּשע אַפּותּיקי... די הויפּט־זאַך איז: האַלטן פֿאַסאָן!...

3

פֿון עוזר־העשלען איז אַבראַם אַוועק צו אידאַן, אויף דער שוויענטאָ־קזשיסקע גאַס. אַבראַם האָט נאָך געהאַט אַ דירה אויף דער זלאָטע, אין אַ הויז, וואָס האָט אַמאָל געהערט צו אים און ער האָט שפּעטער פֿאַרקויפֿט. איצט איז ער זעלטן אַהין געקומען. קיין דירה־געלט האָט ער נישט געצאָלט. אַזוי איז געווען דער אָפּמאַך מיט דעם נייעםווירט. קיין רעכט צו פֿאָרדינגען די וואוינונג סוב־לאָקאַטאָרן האָט ער נישט געהאַט. די שטובן זיינען געשטאַנען אָפּגעלאָזטע, נישט געמאָלטע, נישט באַהייצט.

די צייט ווען אַבראַם איז אַרומגעפֿאָרן אויף דראָשקעס איז געהאַט פֿאַר־

איבער. אַבראַם איז איינגעזעסן אין אַ טראַמוויי. אידאַס אַטעליע האָט זיך געפֿונען אויפֿן פֿינפֿטן שטאָק. די ווינדע איז נישט געגאַנגען און אַבראַם האָט נאָך יעדע פּאָר שטיגן זיך אָוועקגעשטעלט אָפּרוען. ער האָט פֿאַררויכערט אַ ציגאַר און אָנגעשפּיצט די אויערן. ער האָט אין דעם איינגאַנג געקאָנט יעדן לאָקאַטאָר, יעדעס קינד, יעדע שיקסע. אין דער נידער האָט געוואוינט אַ צענזאָר פֿון יידישע און העברעאישע ביכער אין רעגירונגס־קאָמיסאַריאַט. אַבראַם האָט פֿון מאָל צו מאָל געכאַפּט אַ שמועסל מיט דעם משומד. אויפֿן ערשטן שטאָק האָט זיך אויפֿגעהאַלטן אַן אַלטע פּוילישע גרעפֿין, אַ לאָמע. די זקנה איז געגאַנגען אויף קוליעס אונטערגעבעט מיט פּליוש, און אַבראַם פּלעגט זיך צו איר גריסן, איר עפֿענען די הויז־טיר. דער גרעפֿינס דינסט האָט זיך אַמאָל פֿאַרטרויט פֿאַר אַבראַמען, אַז זי האָט פֿאַרשוואָנגערט פֿון אַ שאַרלאַטאַן, און אַבראַם האָט איר אָנגעשריבן אַ בריוול צו איינעם אַ דאָקטאָר לעווי, וואָס האָט איר פֿאַר דרייסיק זלאָטעס געמאַכט אַן אַבאָרט.

אַבראַם האָט זיך צוגעהערט. דאָס האַרץ איז קראַנק, אָבער די שמיעה איז געבליבן שאַרף. ער האָט פֿאַרנומען יעדן שאָרך. אין אַ פֿאַציאַטע־שטיבל האָט אַ פּיאַניסט געשפּילט אויף אַ פּיאַנאָ. כאָטש אַ הויקער, האָבן געהאַלטן אין איין קומען צו אים מיידלעך. אַן אַסטמאַטיקער האָט געהוסט, געשפּיגן, זיך געקרעקט. ס׳איז געווען דער פּאַן וולאַדיסלאַוו האַלפּערן, דער אַדמיניסטראַטאָר. אַ קינד האָט געוויינט און אַ מאַמע האָט עס איינגעשטילט. פֿון אַ ראַדיאָ האָט זיך גע־טראָגן אַ שלאָגער:

אַז דו זעסט מיין מומע
גיב איר אַ גרוס
פֿון דער ווייט.
זאָג איר: אין פּוילן
איז זייער ב־ליק
און כ׳בענק נאָך איר
די גאַנצע צייט.

*

דאָס מיידל
אויפֿן באַל
איז פֿריילעך.
זי טרינקט ווין
פֿון קעליך.
אינדרויסן
איז אויס נאַכט;
דאָס מיידל
טאַנצט און לאַכט...

אַבראַם האָט צוגעשלאָסן די וויעס. ער האָט ליב געהאַט קלאַסישע מוזיק: — בעטהאָווען, מענדעלסאָן, טשייקאָווסקי, מאָניושקאָ; ער איז אָפֿט געגאַנגען אויף קאָנצערטן אין פֿילהאַרמאָניע, — נאָר גערעדט צום האַרץ האָבן אים די היימישע לידלעך, וואָס ס׳האָבן געזונגען שטוב־מיידלעך, דינסט־מוידן, הויף־זינגער. יעדער טאָן דריקט אויס אַ געפֿיל. יעדעס וואָרט האָט אַ מיין. אַבראַם

האָט געריבן דעם שטערן, איינגעזאַפּט אין זיך יעדן קלאַנג. ווי שיין איז די וועלט! ווי באַטעמט זיינען די מיידן! ווי קלוג ס'זיינען איינגעטיילט די צייטן פֿון יאָר: זומער, הערבסט, ווינטער, פֿרילינג! ווי גוט איז וואָס ס'איז פֿאַראַן טאָג, נאַכט, מאַנסלייט, ווייבער, אָקסן, פֿייגל! איין זאַך טויג אויף כּפּרות: דער טויט. פֿאַרוואָס מוז ער, אַבראַם, האָבן אַנגינאַ פּעקטאָריס? וואָס ט'ער טאָן אין די לאַנגע ווינטער־נעכט אויף דער גענשע? לאָמיר אַפֿילו זאָגן, ס'איז דאָ אַ גן־עדן: וואָס טויג אים ס'גן־עדן? ער האָט ליבער די וואַרשעווער גאַסן פֿון אַלע סודות־התורה...

אַבראַם איז אַרויף מיט די טרעפּ, געעפֿנט די טיר מיט אַ שליסל. אידאַ איז שוין, אַפּנים, געשלאָפֿן. אַבראַם האָט אָנגעצונדן די עלעקטרע. דער גלעזערנער דאַך איז געווען באַדעקט מיט שניי. אויפֿן דיל האָבן זיך געוואַלגערט לייוונטן, פּענזלען, פּאַפּירן, פֿאַרבן. ס'האָט געשמעקט מיט אייל און טערפּענטין. אויפֿן אייזערנעם אייוועלע איז געשטאַנען אַ טאָפּ קאַרטאָפּל אין די שאָלן. אויף דער רער האָבן זיך געטריקנט אַ פּאָר זאָקן. פֿון דער וואַנט האָט אַראָפּגעקוקט זיין, אַבראַמס, פּאָרטרעט, נאָך מיט אַ שוואַרצער באָרד און גלאַנציקע אויגן. אויף שטולן, לייסטן, רעמען זיינען געווען אָנגעשפּאָרט נישט־פֿאַרענדיקטע אַרבעטן, האַלב־נאַטוראַליסטיש האַלב־עקספּרעסיאָניסטיש. אַבראַם האָט לעצטנס געהאַט פֿון אידאַן קנאַפּן נחת. זי האָט אונטערגעקרענקט, זיך געקריגט איבער יעדן קלייניקייט, אויפֿגעהערט שיקן בילדער אויף די אויסשטעלונגען פֿון דער יידישער קונסט־געזעלשאַפֿט. אידאַ איז שוין געווען אַ פֿרוי אין די יאָרן, אין די טיפֿע פֿופֿציקער, אויב נישט מער. די טאָכטער אין בערלין האָט שוין געהאַט אַ קינד. זי, אידאַ, איז שוין אַ באָבע. אָבער זי האָט נאָך אַלץ אַ טעם. זי מאַכט אים, אַבראַמען, אייפֿערזוכט־סצענעס, ווי מיט פֿינף־און־צוואַנציק יאָר צוריק. זי קאָן אים נישט מוחל זיין די מחזקות, וואָס ער האָט געהאַט מיט דער דינסט אירער, זאָשע... אַבראַם האָט זיך צוגעזעצט אויף אַ בענקל, פֿאַררויכערט אַ ציגאַר. ער האָט אַריינגעשטעקט די האַנט אין וועסטל־קעשענע, אַרויסגענומען דאָס שנירל פּערל, וואָס ער האָט געקראָגן ביי הדסהן. ער האָט זיך איינגעקוקט אין יעדער פּערל באַזונדער. ווי אַלט אַשטייגער זיינען זיי? דאַכע האָט זיי באַקומען צו דער חתונה פֿון דער מוטער, דער רביצין, און יענע האָט זיי געירשנט פֿון איר מאַמען. מענטשן שטאַרבן, נאָר זאַכן לעבן. ס'מינדסטע שטיינדל אויפֿן שאָסיי איז אַלט מיליאָנען יאָרן...

ווי אַבראַם איז געזעסן און געבלאָזן קייקעלעך רויך, האָט ער דערהערט טריט. אידאַ איז אַריין פֿון שלאָף־שטוב. איבערן נאַכט־העמד האָט זי געטראָגן אַ שלאָפֿראָק פֿון וויין־קאָליר. די באָרוועסע פֿיס האָבן געשטעקט אין שטעקלאַטשן. די גרויע פֿריזור איז געווען אַרומגעבונדן מיט אַ טיכל, דאָס פּנים — אָנגעשמירט מיט אַ קרעם, אַ סגולה קעגן קנייטשן. אַבראַם האָט זיך צעלאַכט.

— זע נאָר, קריכסט גאָר אַרום?

אידאַ האָט זיך אָנגעצונדן.

— וואָס ווילסטו? כ'זאָל שוין ליגן בייזאַמען?

— אידאַ־לעבן, כ'האָב געלט. וועסט האָבן אַ קלייד אויפֿן באַל!

— וואו האָסטו גענומען געלט? כ׳דאַרף ניש׳ קאַ׳ קלייד.

אַבראַם האָט זי אָנגעקוקט האַלב־לוסטיק, האַלב־פֿאַרוואונדערט.

— וואָס איז געשען? משיח איז געקומען?

— אַבראַם, כ׳דאַרף אַן אָפּעראַציע!

אַבראַם איז גלייך געוואָרן ערנסט.

— וואָס האָט פּאַסירט?

— כ׳האָב אַ געוויקס אין דער מילץ.

— פֿון וואַנען ווייסטו? ווי אַזוי?

— כ׳האָב דיר נישט געוואָלט דערציילן. מ׳האָט געמאַכט אַ רענטגען־אויפֿנאַמע. כ׳דאַרף גיין אין שפּיטאָל אַריין. איבעראַכטאָג מאָנטיק.

— וואָס טוט זיך דאָ? וואָס האָסטו געשוויגן?

— וואָס איז דער אונטערשיד? ס׳איז היינט געווען אַ קאָנסיליום. מינץ הערץ און באַראַבאַנדער. צוויי שעה צייט.

אַבראַם האָט אָנגעבויגן דעם קאָפּ. אויף אַזאַ צרה האָט ער זיך נישט געריכט. ער האָט געהאַט באַמערקט אַז אידאַס פּנים איז געלבלעך. זי זאָל האָבן געליטן אויף די גאַל־שטיינער. אַ סך האָט מען ביי איר נישט געקאָנט געוואויר־ווערן. זי האָט אַ טבע זיך אַרומצוטראָגן מיט סודות. איצט נאָדיר אַזאַ קלאַפּ! דער רויך אויף אַבראַמס גומען האָט פֿאַרלוירן דעם אַראָמאַט.

— כ׳האָף, ס׳איז נישט געפֿערלעך.

— מאַלע וואָס דו האָפֿסט. כ׳האָב מורא, ס׳איז אַ ראַק...

אַבראַמען זיינען אָפּגענומען געוואָרן די קני. דער ציגאַר איז אים אַרויס־געפֿאַלן פֿון די ליפּן.

— ביסט משוגע, צי וואָס? נעמסט מיך אָן ביים האַרץ!

— שאַ, שריי נישט. ס׳איז נישט מיין שולד.

— נישט יעדעס גריזל איז אַ ראַק!

— ניין...

אידאַ האָט געטאָן אַ שמייכל. איר פּנים איז אין איין רגע געוואָרן יונג, ליכטיק, פֿול מיט דעם חן, וואָס האָט אים, אַבראַמען, צוגעבונדן צו דער דאָ־זיקער פֿרוי פֿינף־און־צוואַנציק יאָר צייט. אין דער רעכטער באַק האָט זיך אָוועקגעשטעלט אַ גריבל. פֿון הינטער די רונצעלעך אין די אויגן־ווינקלען האָט אַרויסגעקוקט אַ ווייבלעכע לוסטיקייט, יענע פּויליש־יידישע האָפֿערדיקייט, וואָס קיין שום בראָך קאָן נישט אָפּווישן. ס׳איז געווען די אידאַ, וואָס האָט איבערגע־לאָזט אין לאָדזש אַ רייכן מאַן, אַ קינד, דינסטן, משרתים, און איז געקומען צו אים, אַבראַמען — אַ קבצן, אַ הולטאַי און אַ באַווייבטער דערצו; די אידאַ, וואָס האָט יאָר־איין, יאָר־אויס זיך מיט אים צעקריגט און זיך איבערגעבעטן; יעדע פּאָר חדשים צעריסן די לייוונטן, אָוועקגעוואָרפֿן די פּאַלעטע, און יעדעס מאָל פֿונסניי זיך צוגעכאַפּט צו דער מאָלעריי, מיט באַנייטן גלויבן אין דעם אייגענעם טאַלאַנט און אין דער וויכטיקייט פֿון קונסט. איצט איז זי געשטאַנען און געקוקט אויף אַבראַמען האַלב־צערטלעך, האַלב־שפּאָטיש.

— נאַרעלע, כ׳בין שוין אַן אַלטע יידענע...

אַבראַם איז געוואָרן רויט.

— ניש׳ פֿאַר מיר... ניש׳ פֿאַר מיר...

— קום שלאָפֿן.

אַבראַם איז איר נאָכגעגאַנגען אַ פֿאַרשוויגענער. אין שלאָף־צימער האָט געלויכטן אַ רויט נאַכט־לעמפּל. אויף אַ שטול איז געשטאַנען אַ פֿלעשל מעדי־צין און ס׳איז געלעגן אַ פּויליש ביכל. אידאַ האָט זיך צוגעלעגט אין בעט. אַב־ראַם האָט זיך גענומען אויסטאָן. אַלץ איז אים איצט געוואָרן קלאָר: אידאַס נערוועזיטעט, די אַריינזאָגענישן, וואָס זי האָט אים אַריינגעזאָגט, די אַנצוהעצ־רענישן וועגן טויט. ער האָט אויפֿגעשנורוולט די שיך און געזיפֿצט. ער האָט אויסגעטאָן די הויזן און געבליבן שטיין אין אַ פֿאַר לאַנגע ווייסע גאַטקעס. פֿון איבערן סטאָן האָט זיך געריסן אַן אויסגעשפּיצטער בויך. אַבראַם האָט פֿאַר־לאָשן דאָס ליכט. אַ ווייל איז ער געזעסן אויף דעם צולייג־בעטל, וואו ער איז געשלאָפֿן. דערנאָך איז ער געקומען צו אידאַן. ער האָט זי אַרומגענומען און זיי זיינען געלעגן שווייגנדיקערהייט. ער האָט צוגעלייגט דעם דוימען און דעם ווייז־פֿינגער צו איר האַנט־געלענק, זיך צוגעהאָרכט צום פּולס. אַ שמעקעדי־קע וואָרעמקייט האָט געהויכט פֿון אידאַס לייב. ער האָט געזען אין דער פֿינסטער איר גלאַנציקן בליק. ער האָט זי צו־גוט געקאַנט, ער זאָל האָבן אַ טעות. דער קערפּער אירער איז פֿול געווען מיט פֿרייד. מיט אַמאָל האָט זי אַ מורמל גע־טאָן אַן אויסטערליש וואָרט:

— מזל־טוב...

אַבראַם האָט זי געוואָלט פֿרעגן, וואָס זי מיינט, נאָר ער האָט זיך נישט דערוועגט. אידאַ אַליין איז אויך געווען דערשטוינט. זי האָט אויפֿגעהויבן זיין האַנט און געקושט די שפּיצן־פֿינגער. זי האָט אים אַנגענומען ביי דער באָרד, געגלעט, געקאָמט. זי האָט געטראַכט, זיך געקווענקלט.

— אַבראַם, כ׳וויל דיך עפּעס בעטן.

— וואָס ווילסטו, טייערע?

— גיב מיר תקיעת־כּף, אַז וועסט עס טאָן.

— יאָ, אַלץ.

— אַבראַם, כ׳וויל ליגן נעבן דיר!

אַבראַמען איז אַדורך אַ שוידער איבערן רוקן.

— וועסט נאָך לעבן און זיין געזונט!

— ניין, אברהמל, ס׳איז דער סוף.

ער האָט איר צוגעשוואוירן, אַז ער׳ט קויפֿן אין דער קהילה צוויי קרקעס, איינע נעבן דער אַנדערער. ער האָט געפֿרעגט:

— גלויבסט דען אין יענער־וועלט?

— דו גלויבסט?

— יאָ.

— וואויל איז דיר. מיר שיינט, אַז דער מענטש איז ווי אַ בלאַט פֿון אַ בוים...

אידאַ האָט אַנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אַן זיין ברוסט, איז איינגעשלאָפֿן. אַב־

ראַם איז געבליבן וואַך. ער האָט געקוקט אין דער שוואַרצקייט און אַלץ איז געוואָרן הויל, פֿינסטער, יאושדיק. ער האָט געהאַט אַ פֿאַרלאַנג צו בעטן גאָט, נאָר די לעפֿצן האָבן זיך נישט געלייגט צו קיין תּפֿילה. ער האָט זיך דער־מאָנט, אַז די אייגענע רייד האָט גערעדט צו אים חמא. אויך זי האָט גענומען ביי אים תּקיעת־כּף, אַז ער׳ט איבער הונדערט יאָר ליגן נעבן איר, אין ר׳ משולם מושקאַטס פֿאַמיליען־קבר, אין דער ערשטער אַלעע. אַפֿילו די מתים מוז ער נאַרן... אַבראַם האָט איצט געזען חמאס געשטאַלט אויף דער מיטה: דאָס פּנים ווייס, ווי קעז, דאָס מויל אָפֿן, מיט אַ קרומער נאָז און אַ שמייכל אין די געשלאָסענע לעדלעך. ס׳האָט זיך געדוכט, אַז די בלויע ליפּן זאָגן: קאָנסט מיר מער גאָרנישט טאָן, נישט קיין גוטס, נישט קיין שלעכטס... אַבראַם האָט געפּרוווט פֿאַרטרייבן דאָס זעעניש, נאָר ס׳האָט יעדעס מאָל פֿונסניי אויפֿגע־טויכט, לייביק־פֿלעקיק, פֿול מיט חלומדיקער האַפֿט. אַ פּחד האָט אַבראַמען אָנ־געכאַפּט און אַן ענגשאַפֿט אין קעל. ער האָט געשעפּטשעט:

— מת טהור, גיי אין דיין רוהע־אַריין!...

אידאַ האָט זיך איבערגעוועקט.

— וואָס איז דיר? דו שלאָפֿסט נישט? — האָט זי געפֿרעגט מיט חשד.

אַבראַם האָט געפּרוווט ענטפֿערן, נאָר די צונג איז אים געווען ווי געליימט. ער האָט אָנגעלענט זיין פּנים אָן איר קאָפּ. אין די האָר איז איר דערפֿון געוואָרן נאַס און הייס...

4

די פּאָר הונדערט זלאָטעס, וואָס אַבראַם האָט באַקומען אין לאָמבאַרד פֿאַר הדסהס פּערל, האָט ער פֿאַרנוצט פֿאַר אידאַן. מ׳האָט געמוזט געבן האָנאָראַר די דאָקטוירים, איינצאָלן אין שפּיטאָל. אידאַ איז אויך געווען שולדיק דירה־געלט. מאָנטאָג איז אַבראַם איינגעשטיגן מיט אידאַן אין אַ דראָשקע, זי אָפּ־געפֿירט קיין טשיסטע. מ׳האָט אידאַן אַוועקגעלייגט נישט אין דער סאַלע, נאָר אין אַ צימער, וואו ס׳איז געלעגן נאָך איין קראַנקע: אַ פֿרוי מיט שטיינער אין דער בלאָז. אָפּערירן האָט מען געזאָלט ערשט אין דריי טעג אַרום. מ׳האָט אַבראַמען געגעבן די דערלויבעניש צו באַזוכן אידאַן יעדן צווייטן טאָג. אידאַ איז געלעגן אין בעט, געלייענט אַ ראָמאַן, געצייכנט אויף אַ צייכן־בוך די שכנה, זיך געוויצלט מיט אַבראַמען. אַבראַם האָט אַריינגעשטעקט דער „שוועסטער" אין האַנט פֿינף זלאָטעס, זי זאָל אַכטונג געבן אויף דער פּאַציענטין. פֿיר אַזייגער נאָכמיטאָג האָט אַבראַם געמוזט זיך געזעגענען. אידאַ האָט אים אָנגענומען מיט ביידע הענט ביים נאַקן.

— אויב מיר׳ן זיך מער נישט זען, זיי געזונט!...

אַבראַמען זיינען אָנגעלאָפֿן די טרערן.

— בהמה, רעדסט נאַרישקייטן!...

אַבראַם איז אַרויס פֿון שפּיטאָל, איינגעזעסן אין אַ טראַמוויי נומער זעכצן. אין וואַגאָן איז געווען אַן איינציקער פּאַסאַזשיר. אַבראַם האָט אַרויסגעקוקט

צו די וואָליער גאָסן — האַלב־ליידיקע, שלעכט באַלויכטענע, מיט ציגל־רויטע הייזער, פֿאַרמאַכטע פֿאַבריקן. ביי טויערן זיינען געשטאַנען גאַסן־פֿרויען. ביי אַ פֿייער האָבן זיך געוואָרעמט אָפּגעשליסענע מאַנסלייט. צייט פּוילן האָט אָנגעוואוירן דעם רוסישן מאַרק, איז אַלץ געגאַנגען באַרג־אַראָפּ. טאָמער האָבן יידן געפּרואווט געפֿינען אַנדערע מערק, האָט מען אַרויפֿגעלייגט הויכע שטייערן, פֿאַרצוימט אַלע וועגן. די באַאַמטע אין די מיניסטעריומס האָבן אויף אַלץ געהאַט איין ענטפֿער: מ׳טאָר נישט... פֿאַרבאָטן... אַבראַם האָט אויסגעווישט די פֿאַרהויכטע שויב. געווייגלעך האָט ער נישט צוגעלאָזט קיין עגמת־נפֿש; אָבער אידאָס שלאָפֿקייט האָט אים די רעשט דערשלאָגן. אויף דער מאַרשאַלקאָווסקע, עק זלאָטע, איז אַבראַם אָפּגעשטיגן. ביים ווינער וואָקזאַל האָט אַ גריך געהאַט אַ בעקעריי. אַבראַם האָט געקויפֿט אַ ראָזשינקע־ברייטל, וואָס מ׳קאָן עסן אָן פּוטער. דערנאָך איז ער אַוועק אַהיים. ביים טויער האָט אַבראַם זיך אָפּגעשטעלט. אַקעגנאיבער, אויפֿן ערשטן שטאָק, איז געשטאַנען אַ חנוכּה־לאָמפּ. ס׳האָבן געברענט צוויי קנייטלעך און אַ רויט ליכטל — אַ שמש. אַבראַם איז געבליבן אַ פֿאַרגאַפֿטער: שוין־זשע זאָל ער האָבן פֿאַרגעסן, אַז ס׳איז חנוכּה?

ביי אַבראַמען אין דער וואוינונג איז אַרומגעלאָפֿן אַ קעלט. קיין טאָפּל־פֿענסטער האָט מען היי־יאָר נישט אַריינגעשטעלט. די שויבן זיינען געוואָרן באַוואָקסן מיט פֿראָסט־ביימער. דעם גאָז און די עלעקטרע האָט מען געהאַט פֿאַרשלאָסן. אַבראַם האָט אָנגעצונדן אין שלאָף־שטוב אַ ליכט אין אַ מעשענעם לייכטער. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפֿן ראַנד בעט און געגעסן דאָס ראָזשינקע־ברייטל. אַ באַק־צאָן האָט זיך געשאָקלט און יעדעס מאָל, וואָס אַבראַם האָט געטאָן אַ ביס, האָט אים אָנגעכאַפּט אַ בויערנדיקע ווייטאָג. ער האָט סיי געקייט, סיי געברומט דעם ניגון פֿון „מעוז צור”.

אַבראַם האָט זיך אויסגעטאָן, איינגעשלאָפֿן. ס׳איז אים פֿאָרגעקומען, אַז ער טראָגט אַ משא, קלעטערט איבער שווינדל־טרעפּ. די קני בויגן זיך אונטער אים, אָבער ער מוז ווייטער שלעפּן. ער טוט אַ קוק אויף דער לאַסט און זעט, ס׳איז אַ מיל־שטיין. נו, יאָ, רחיים על צאוורו, טאַקע ווי ס׳שטייט אין דער גמרא. דאַרף ער דאָס צום מאָלן תּבֿואה? אָדער איז עס אַ שטראָף? איז ער מגולגל געוואָרן אין אַ מילנער?...

אַבראַם האָט זיך צעלאַכט. ער האָט זיך איבערגעוועקט מיט אַ געלעכטער. ער האָט זיך געפּרואווט דערמאָנען דעם חלום, נאָר ער האָט אַלץ געהאַט פֿאַרגעסן. דאָ איז אַבראַמען געקומען אויפֿן זין, אַז מאָרגן איז דער פּרעסע־באַל. אין אָנאָנס איז דייטלעך געשטאַנען: די דריטע נאַכט חנוכּה. זאָל היינט זיין מאָנטאָג? יאָ, מאָנטאָג. אָדער אפֿשר איז שוין דינסטאָג? אַלץ איינס. אַז אַ־דאָ איז אַזוי קראַנק, וועט ער נישט לויפֿן אויף קיין בעלער. ער האָט אויך נישט קיין מלבוש. וואו האָבן געקאָנט אַהינקומען די בילעטן?

אַבראַם האָט נישט געוואוסט ווי לאַנג ער איז געשלאָפֿן, אָבער ער איז אויפֿגעקומען אַן אויסגערוטער. ער איז אַראָפּ פֿון בעט, געפֿונען דאָס פּוטער, אַרויסגעקראַצט פֿון בוזעם־קעשענע די בילעטן. ער איז גלאַט־אַזוי צוגעקראָכן צו דער קליידער־שאַנק, זיך געפּאָרעט מיט די מלבושים. ער האָט דאָך געהאַט

אַמאָל אַ סמאָקינג. אפֿשר איז ער נאָך גוט? אַז ס'פֿאַרקנעפּלט זיך נישט, איז אויך נישט קיין מילער... יאָ, ס'האָט נאָך דאָ געהאָנגען אַ סמאָקינג. אַבראַם האָט אָנגעטאַפּט די זיידענע קלאַפּעס, די באַנד אויף די הויזן. ער האָט אין דער פֿינסטער אָנגעמאָסטן דאָס רעקל. כ'לעבן, ס'פּאַסט. אין ערגסטן פֿאַל קאָן מען אַרויסלאָזן אַ נאַט. דוכט זיך, ער האָט אויך לאַק־שיך. זיי זײַנען מסתּמא פֿאַרדאַרט, נאָר מיט כראָמאָלין קאָן מען זיי ווייך מאַכן. ער האָט געהאַט אַמאָל אַ פּאָר קאַפּיטעס, וואָס מ'האָט אים געבראַכט פֿון דײַטשלאַנד. זיי דאַרפֿן ליגן ערגעץ אין אַ שופֿלאַד. וואו זײַנען די שליסעלעך? אַוודאי אין שרייב־טיש.

אַבראַם האָט זיך לאַנג אַרומגעדרייט אין חשכות. ער האָט אַראָפּגעשלעפּט פֿון די אויבערשטע פֿאַכן העמדער, וואָס חמא, עליה השלום, האָט אַוועקגעלייגט, קראַגנס, שניפּסן, פֿאַרלאַגעס, מאַנקעטן. ער איז פֿאַרט אַמאָל געווען אַ נגיד. ס'האָבן זיך פֿאַרוואַלגערט רעשטלעך פֿון די גוטע צײַטן. ס'איז איצט אַבראַמען געווען אַ חידוש ווי מ'האָט געקאָנט אַוועקלייגן אַזוינע נײַע זאַכן. חמא איז נעבעך געווען גערעכט: ער האָט אַרויסגעוואָרפֿן געלט... אַבראַם האָט באַנומען, אַז דאָס, וואָס ער טוט איצט, איז וואַנזיניק, בזוי־בזיון, אָבער קיינער זעט דאָך נישט. פֿאַר גאָט, ווידער, דאַרף מען זיך נישט שעמען... זיך צו דערוואַרעמען, האָט אַבראַם אַרומגעפּאַטשט דאָס לײַב. ווײ, האָב איך אַ טרעלבוך! — האָט ער געמורמלט. — אַ פּאָר בריסטן ווי אַ יידענע... ער האָט אָנגערירט די פֿאַרבאָרגענע גלידער. אַ שטאַרקער באַגער האָט אים אָנגעכאַפּט: צו האָבן עסקים מיט נאָך אַ פֿרוי... איידער ער שטאַרבט... די תּאווה האָט, אפּנים, די גאַנצע צײַט אין אים געלויערט, ווײַל ווי נאָר דער געדאַנק איז אים אײַנגעפֿאַלן, איז ער געוואָרן אָנגעצונדן. ער האָט זיך אומגעקערט צום געלעגער און זיך צוגעדעקט. ער האָט געקייט אַ רעפּטל פֿון אַלט־געבאַקענעם ראָזשינקע־ברייטל, וואָס איז געבליבן ליגן אויפֿן נאַכט־טישל, גענומען זוכן אַ פֿאַרטל. אין די לאַנגע יאָרן יאָגן זיך נאָך ווײַבער, האָט אַבראַם אײַנגעזען, אַז אין לך דבר העומד בפּני הרצון. אַז אַ מאַנסביל פֿאַרלייגט זיך, מוז זיך אונטעררוקן אַ נקבה. ס'איז אַזאַ מאַגנעטיזם. מ'דאַרף נאָר בלײַבן אײַנגעשפּאַרט. ס'פֿעלן נישט אויף אַ באַל קאָ' ווײַבלעך, וואָס זוכן אַן עבֿרה...

פֿאַרטאָג האָט אַבראַם אײַנגעדרימלט. אינדערפֿרי האָט ער זיך אויפֿגעכאַפּט אַ דערפֿרישטער. ער האָט זיך געוואַשן מיט קאַלט וואַסער בײַם קראַן, געזונגען אַ ליד מיט אַ הייזעריק קול. ער האָט זיך אַ נעם געטאָן צו דעם הויפֿן בגדים, וואָס ער האָט אָפּגעקליבן בײַנאַכט, זיי אײַנגעפּאַקט אין אַ וואַליזע, אַוועקגעטראָגן צו אַ היימישן שנײַדער. דער פֿראָסט אין דרויסן האָט געהאַט געלאָזט. דער שניי איז געלעגן אַ שוואַרצלעכער, אַ נאַסער. גוֹיִים האָבן אים אָפּגערייניקט מיט רידלעס און גראַב־אײַזנס. באַלד איז אַבראַם אַרויס אויף די יידישע גאַסן. דער דלות האָט זיך נאָך דאָ קיינמאָל נישט אַזוי געוואָרפֿן אין די אויגן ווי יענעם פֿרימאָרגן. יידן האָבן אַרומגעשמאַיעט אין פֿאַרסאַרגעטע קאַפּאָטעס, צעריסענע שטיוול, מיט געבויגענע פּלייצעס, פֿאַרחושכטע פּנימער. ווי וואויל ער, אַבראַם, איז אַליין געווען אַ לופֿט־מענטש, איז אים שווער געווען צו באַנעמען פֿון וואַנען זיי לעבן. אַ שטיקל ברויט מוזן זיי דאָך פֿאַרט עסן...

נישט ווייט פֿון די יידן, אויפֿן טראָטואַר, האָבן געהאָפּסלט פּייגעלעך, געפּיקט מיט די שנעבעלעך אין די שטיינער. אַבראַם האָט זיך דערמאָנט, וואָס ס׳שטייט אין דאַווענען: גאָט שפּייזט פֿון דעם ווילד־טיר ביז די אייעלעך פֿון דער לויז...

אַבראַם איז געגאַנגען אַ שטיקל וועגס, זיך אָפּגעשטעלט. ער האָט געקויפֿט אַ יידישע צייטונג און דורכגעקוקט די נייעס. די אוקראַינער אין מזרח־גאַליציע האָבן זיך געבונטעוועט. אַ מיניסטער האָט פֿאָרויסגעזאָגט אַ פּאַציפֿיקאַציע. אין די קרעסן האָבן די פּויערן געהונגערט. אַן ענדעקישער דעפּוטאַט האָט אין סיים געדראָט מיט פּאָגראָמען. אין דייטשלאַנד האָט היטלער געהאַלטן אַ רעדע קעגן די יידן און דעם ווערסאַלער אָפּמאַך. אין רוסלאַנד האָט מען אַרעסטירט צענדליקער טויזנטער טראָצקיסטן. אין לאָרדן־הויז איז אַ לאָרד אַרויסגע־טראָטן קעגן דעם פּוילישן קאָרידאָר און דער פֿרייער־שטאָט דאַנציג. אין די אינעווייניקסטע זייטן האָט מען געשריבן וועגן יידישע ענינים: פּאַלעסטינע און די אַראַבער; די אַסימילאַטאָרן און די גמינע; דער „בונד" און זיין שטעלונג צום ציוניזם. אין אַן אַרטיקל אונטערן שטריך האָט אַ פּובליציסט געוואָרנט, אַז גליטשיקע מענטשעלעך, כּבֿוד־זוכער, ביליקע פּאָליטיקער האָבן זיך אַריינ־געכאַפּט אין די יידישע אינסטיטוציעס. אויף דער לעצטער זייט איז געווען געדרוקט די כראָניק: אַ יידישער סוחר איז אַראָפּגעשפּרונגען פֿון פֿערטן שטאָק. אַ מיידל האָט זיך פֿאַרסמט. אַן אַנטיסעמיטישער קאָרפּאָראַציע־סטו־דענט האָט צעשלאָגן אַ ייד אין זאַקסישן גאָרטן. אין דער טעקסטיל־בראַנזשע האָט געהאַלטן ביי אַ סטרייק. אַ פּאָר פּראָפֿעסיאָנעלע פֿאַראייניען האָבן זיך געזאָלט אָנשליסן...

אַבראַם האָט געלייענט און געקראַצט אין דער באָרד. ער האָט געקרעכצט און געשאָקלט מיטן קאָפּ. מ׳האָט אַ תּל געמאַכט פֿון אַ וועלט!... אין מיטן האָט אַבראַם דערבליקט אַ נאָטיץ פֿון דעם באַל. ס׳איז דערמאָנט געווען ער, אַבראַם. דער נאָמען אַבראַם שאַפּיראָ האָט אַרויסגעשיינט פֿון אַלע אַנדערע נעמען. ער האָט צוגעצויגן אַבראַמס בליק ווי אַ מאַגנעס. אַבראַם האָט זיך נישט געקאָנט זאַט אָנקוקן אין די חנעוודיקע אותיות. אַי, איז אַ מענטש אַן עגאָ־איסט! — האָט ער דערביי געטראַכט. — אַי, איז גרינג אים אונטערצוקויפֿן!...

דאָס שניידערל, וואָס צו אים איז אַבראַם אַריינגעפֿאַלן מיט זיין רענצל, האָט, ווייזט אויס, געקרענקט. אין די פּאָר יאָר, וואָס אַבראַם האָט אים נישט געזען, האָט ער זיך אויסגעבויגן ווי אַ זקן. אין מויל איז נישט געבליבן קיין איין צאָן. אויפֿן דאַרן העלדזל האָט געהאָנגען אַ מאָס. אויפֿן קרומען מיטל־פֿינגער איז געזעסן אַ פֿינגערהוט. ער האָט מיט אַ גרויסער שער געשוירן אַ שטיק זאַק־לייוונט. די געלע אויגן האָבן אָנגעקוקט אַבראַמען פֿאַרחידושטע.

— כ׳קאָן עס שוין היינט נישט מאַכן.

— גזלן, איר קוילעט מיך אָפּ! — האָט אַבראַם געשריגן. — כ׳האָב ביינאַכט אַ באַל!...

— גאָר אַזוי? נו, נו...

פֿון דעם שניידער איז אַבראַם אַוועק זוכן אַ שוסטער. מ׳האָט געדאַרפֿט לייגן אויף די לאַק־שיך אַ פּאָר האַלבע זוילן מיט אָפּזאַצן. ביי אַ טויער האָט

אַבראַם דערזען אַ שילד מיט אַ שטיוול. דער שוסטער האָט געוואוינט אין הויף, אין אַ קעלער־שטוב. אַבראַם האָט זיך געלאָזט אַראָפּגיין מיט די בלאָטיקע טרעפּ. אין קאָרידאָר איז געווען חושך־פינסטער. אַבראַם האָט זיך אָנגעשטויסן אין קעסטלעך, קוישן, פאַרטשעפּעט אַ פוס אין אַ גרוב. ער האָט אַ שטופּ געטאָן די קלאַנקע, דערזען אַ פּיצעלע שטיבעלע, מיט אַ הויקערדיקן באַלקן און אַ פענסטערל מיט פאַרשמירטע שייבלעך, האַלב פאַרשטעלט מיט טרעפּ. אין אַ בעט, צווישן קויטיק געוואַנט, איז געלעגן אַן איינגעריכט קינד. ביי אַ פאַררוסטן אויוון האָט אַ צעשויבערט ווייבל געמאַכט פייער, געשפּאָלטן קין. ביי אַ טישל, צווישן אַ הויפן שקראַבעס, איז געזעסן אַ קליין מענטשל מיט אַ רויט בערדעלע און אַ פאַרמעט־געלן שטערן פון אַ בעל־מח. פון צווישן די איינגעפאַלענע באַקן האָבן אַרויסגעקוקט אַ פּאָר גרויסע וואַסערדיקע אויגן. ער האָט געריסן אַ שקראַב מיט אַ צוואַנג. די צעשפּאַרטע זויל איז פול געווען מיט שטיפטן, ווי אַ מויל מיט ציין. נאָך איידער אַבראַם האָט געזאָגט וואָס ער וויל, האָט יענער זיך אָנגערופן:

— האַרט־צו!...

אַבראַם האָט זיך צוגעזעצט אויף אַ בענקל. פון דעם אַלטוואַרג האָט זיך געטראָגן אַ שטויב. פון דער קיך האָט זיך געצויגן אַ רויך. דאָס פּיצעלע האָט זיך צעוויינט. די מוטער האָט עס אַרויסגעהויבן פון אומריינקייט, דערלאַנגט אַ לויזע ברוסט. אין אַ ווינקל, אונטער שפּינוועבס, איז געשטאַנען אַ שענקעלע מיט חומשים, סידורים, אַ צאינה וראינה, חקלעך. אַבראַם האָט אַרויסגענומען אַ חומש דברים, מיט אַן אָפּגעריסענעם רוקן און פאַרשימלטע טאָוולען. ער האָט אויפגעמישט אין מיטן, געלייענט:

וה׳ האמירך היום להיות לו לעם סגולה כאשר דבר ולשמור כל מצוותיו ולתתך עליון על כל הגויים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת, ולהיותך עם קדוש לה׳ אלוהיך...

—◆—

קאַפּיטל אַכט און פערציק

1

די צוויי בילעטן, וואָס אַבראַם האָט געבראַכט עוזר־העשלען און הדסהן, האָבן אַריינגעבראַכט אין שטוב אַ צערודערונג. הדסה האָט געהאַט חשק צו גיין אויף דעם באַל. יאָרן־לאַנג איז זי נישט געקומען אויף קיין פאַרוויילונג. זי האָט שוין רעכט נישט געדענקט ווי מ׳טאַנצט. ווי לאַנג הדסה האָט געוואוינט מיט עוזר־העשלען אָן חופּה־וקידושין, האָט מען זי אין ערגעץ נישט פאַרבעטן. שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן אַ מעשה מיט טראָגן, האָבן, קינדישע שלאָפקייטן. דערצו האָט עוזר־העשל אויסגעמיטן יעדע פאַמיליען־שמחה, באַנקעט, ביבע. ער האָט נישט איינגעלאַדן קיין געסט און איז נישט געגאַנגען צו־גאַסט. אַחוץ מאַשע און אַבראַם איז זעלטן דאָ עמעץ אַריינגעפאַלן. אָבער וויפל איז דער שיעור זיך

אָפּצוזונדערן ? זי, הדסה, איז נאָך אַלץ שיין. ס'איז אַ משוגעת צו בלייבן זיצן ווי אַ באָבע הינטערן פּיעקעליק. עוזר־העשל האָט צוגעגעבן, אַז הדסה איז גע־רעכט, אָבער ער האָט פֿאָרט געהאַט אַ ווידערווילן צו בעלער, פֿייערונגען, הו־ליאַנקעס. נישט ער האָט געהאַט די מלבושים, נישט ער האָט געקאָנט טאַנצן, נישט ער איז באַזעסן דאָס געלענק זיך אויסצומישן מיטן פּעבל. ער האָט, פֿונ־דעסטוועגן, ביי זיך אָפּגעפּאַסט נאָכצוגעבן הדסהן. ער האָט געדונגען אויף דער מעד־גאַס אַ סמאָקינג, איינגעהאַנדלט אַ פּאָר לאַק־שיך, אַ שטייף העמד, אַ בינדע. הדסה האָט זיך אייגנס געקויפֿט אַן אָוונט־קלייד, שיך, אַפֿילו אַ גאָר־סעט און אונטערוועש. די צוגרייטונגען האָבן אַרויסגערופֿן צווישן דעם פּאָרל בייזע רייד. די הוצאות זיינען געוואַקסן. אַ פֿריזירערין האָט הדסהן אָנדולירט די האָר. אַ מאַניקיריסטין האָט איר געשליפֿן די נעגל. די גאָלד־געפֿאַרבטע שיכלעך האָבן זיך אַרויסגעוויזן צו־ענג. די טאַשמעס און בלומען, וואָס זיינען געווען באַהאָפֿטן צום קלייד, האָט הדסה אָפּגעטרענט, און אָנגענייט אַנדערע באַפּוצונגען. מאַשע האָט אויך באַקומען אַ בילעט, אוןביידע קוזינעס האָבן זיך געגרייט באַנאַנד. מ'האָט געוואַשן, געפּרעסט, געפּוצט. דער טעלעפֿאָן האָט גע־קלונגען. מאַשע האָט אָנגעבראַכט הויפֿנס שמאָכטעס: קרעלן, בראַנזלעטן, אויערינג, קלאָמרעס, אימיטירטע פּערל. עוזר־העשל האָט צוגעזען אַ פֿאַרשעמ־טער ווי די אייטלקייט, וואָס דרימלט אין יעדער פֿרוי, האָט אויך פֿאַרכאַפּט הדסהן. פֿון צופֿיל מי איז זי געוואָרן אָפּגעצערט און אויסגעבלייכט. כּלים זיינען איר געפֿאַלן פֿון די הענט. זי האָט געשריגן אויף דאַשקען און צומאָל זיך אַרויס־געכאַפּט מיט אַ קללה. ווען עוזר־העשל האָט איר פֿאַרגעהאַלטן, האָט זי זיך צעוויינט.

— וואָס ווילסטו פֿון מיר ? כ'בין אומגליקלעך סיי־ווי־סיי!...

עוזר־העשל איז אַליין אויך אָנגעשטעקט געוואָרן פֿון דעם האַרמידער. ער האָט נישט צוגעגרייט קיין לעקציעס, נישט געענטפֿערט אויף קיין בריוו, נישט געקומען אויף די פּעדאַגאָגישע זיצונגען. ביינאַכט האָט ער זיך געוואָרפֿן אויפֿן געלעגער. אינדערפֿרי, ערב דעם באַל, איז הדסה אויפֿגעשטאַנען מיט היץ. דער טערמאָמעטער האָט געוויזן זיבן־און־דרייסיק מיט צוויי שטרייכעלעך. עוזר־העשל האָט געוואָרנט, אַז אַרויסגיין אין אַזאַ הייט איז געפֿערלעך, אָבער הדסה האָט געשוואוירן, אַז זי'ט נישט בלייבן זיצן אין דערהיים, זי זאָל אַפֿילו קריגן פֿערציק גראַד. זי האָט גענומען סיי אַן אַספּירין, סיי אַ פּיל צו קאָפּ־ווייטאָג, און דער פֿיבער איז אַראָפּגעפֿאַלן. ביין אַזייגער אין אָוונט איז אַלץ געווען גרייט. ווען הדסה און מאַשע זיינען אַרויסגעקומען פֿון דער שלאָף־שטוב, וואו זיי האָבן זיך אויסגעפּוצט, איז עוזר־העשל געבליבן אַ פֿאַרבליפֿטער. ס'זיינען גע־שטאַנען פֿאַר אים צוויי שיינהייטן, איינע אַ בלאָנדע, די אַנדערע אַ ברונעטע, אַ פּאָר ווי מ'זעט צומאָל אין אַן אָפּערעטע, אָדער אין אַן אילוסטרירטן זשורנאַל. עוזר־העשל האָט זיך אַליין נישט דערקענט אין שפּיגל. ער האָט זיך געהאַט אָפּגעשוירן און אָפּגעגאָלט. די אָוונט־מלבושים האָבן אים געקליידט. דער קאָל־נער זאָל נישט אָפּשטיין, האָט ער זיך אויסגעגלייכט, און ער איז דערפֿון גע־וואָרן העכער. מיט דער ווינדע זיינען אַראָפּגעפֿאָרן עטלעכע קריסטלעכע שכנים

און זיי האָבן געקוקט פֿאַרוואונדערטע אויף די יידן, וואָס כאַטש זיי קלאָגן, אַז מ׳נעמט זיי צו דעם ביסן ברויט, קלעקט זיי נאָך צו לויפֿן אויף בעלער. זיי האָבן סיי געשטאָכן, סיי געחנפֿעט.

— ווי שיין די פּאַני האָט זיך אויסגעסטראָיעט!... זאָל זיך די פּאַני גוט פֿאַרוויילן...

ביים טויער האָט מען לאַנג געוואַרט. קיין פֿוטערן זשאַקעטל אָנצוהענגען אויפֿן קלייד האָט הדסה נישט פֿאַרמאָגט. דער מאַנטל איז געווען צו־דין. זי איז געוואָרן דורכגענומען פֿון דער קעלט. עוזר־העשל איז אַרומגעלאָפֿן אַ פֿערטל שעה ביז ער האָט געפּאַקט אַ דראָשקע. הדסהן האָט גדושעט דער הוסט, אָבער זי האָט זיך איינגעהאַלטן. די לוסט צו קומען צווישן מענטשן און צו ווייזן איר שיינקייט, האָט זי מיטאַמאָל אָפּגעלאָזט. ס׳איז איר אַליין געווען אַ וואונדער, פֿאַרוואָס זי האָט געמאַכט די אַלע אָנשטרענגונגען. הדסה איז געווען שלעפֿע־ריק און געהאַט איין באַגער: וואָס גיכער איבערצוקומען דעם טאַראַראַם און זיך לייגן אין בעט. עוזר־העשל האָט גראָד איצט זיך דערמאָנט אָן קליין־טע־רעשפּאָל, דעם זיידן, דעם בית־מדרש. וואָס טוט זיך מיט מיר? — האָט ער געטראַכט. — וואָס מאַך איך מיך נאַריש? וואָס טויג מיר די שמחה של הוללות? אַלע צרות, סיי זיינע אייגענע, סיי פֿון כּלל־ישראל, זיינען אים געקומען אויפֿן זין. ער האָט זיך דערמאָנט אָן די אוקראַאינער פּאָגראָמען; אָן חיים־יוסף ברענער, וואָס די אַראַבער האָבן געקוילעט; אָן דעם טעכטערל, דאָשקע, וואָס קרענקט פֿון געבוירן־אָן; אָן דער מאַמען און דינהלען, וואָס זיצן אין אַ האַלב־חרובער דירה אויף דער פֿראַנציסקאַנער און קוקן־אויס אויף זיין שטיצע. כ׳וואָלט אויף זיי ליבער אויסגעגעבן די פֿופֿציק זלאָטעס... דער גייסט פֿון צולהכעיס, אָדער דער „דיבוק״, ווי עוזר־העשל האָט גערופֿן זיין נערוועזיטעט, האָט אים אָפּגעטאָן איינע פֿון זיינע שטיקלעך. ווייל ער דאַרף זיין מונטער, האָט אים אָנ־געגומען די מרה־שחורה. ער האָט אינדערגיך געמאַכט אַ סך הכּל פֿון זיין לעבן, אַ שטייגער, ווי מ׳וואָלט אים געפֿירט צו דער עקזעקוציע... מאַשע, וואָס האָט געהאַט אויסגעטרונקען אַ גלעזל ליקער, זיך אויפֿצוהייטערן, אויפֿן גויישן שטייגער, איז געוואָרן אומגעדולדיק.

— וואָס שווייגט אירביידע? ס׳איז נישט קיין פּאָגזשעב!...

— כ׳קאָן נישט פֿאַרשטיין דעם מאָדערנעם ייד — האָט עוזר־העשל זיך אָנגערופֿן נאָך אַ ווייל. — פֿאַר קיין פֿאַל.

מאַשע האָט זיך צעלאַכט.

— איר מוזט אים פֿאַרשטיין גראָד איצט?

די דראָשקע האָט זיך אָפּגעשטעלט. אינדרויסן, פֿאַרן באַל־זאַל, איז מען געשטאַנען קאָפּ־אויף־קאָפּ. עוזר־העשל האָט שוין לאַנג נישט בייגעוואוינט אַזאַ געדראַנג. זאָל האָבן עפּעס פֿאַרלאָפֿן? אַ שרפֿה? אַ געשלעג מיט גויים? ס׳האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, אַז ס׳איז נישט געווען קיין שום פֿאָרפֿאַל. מ׳האָט פֿאַר־קויפֿט מער בילעטן, וויפֿל ס׳קאָן אַריין מענטשן. פֿרויען האָבן געשריגן. מענער האָבן זיך געקריגט. עמעץ האָט געפּרואווט אויפֿרייסן אַ טיר. ס׳איז אָנגעקומען פּאָליציי. אַ מיידל האָט אַ זאָג געטאָן:

— יידישע פּאַזשאַנדקעס!

אין דער סעקונדע האָט דאָס געזעמל זיך געטאָן אַ פּראַל פֿאָרויס. מ'האָט הדסהן געטראָטן אויף די פֿיס. זי האָט געהערט ווי ס'רייסט זיך דאָס קלייד. אַ פּחד איז זי באַפֿאַלן: אַז זי'ט בלייבן אַ נאַקעטע. אין דער גאַרדעראָבע האָט זיך געטראָגן אַ געשריי ווי אויף אַ מאַרק. די מיידלעך הינטער די טישן האָבן זיך נישט געקאָנט אָפּפּאַרטיקן מיט די אַלע פֿוטערס, פּאַראַסאָלן, קאַלאָשן, באָטן, קאַפּעליושן. ס'האָבן אויסגעפֿעלט הענגערס, נומערן. הדסה האָט געוואָלט אָננעמען עוזר־העשלען ביים אָרעם, נאָר אין דער רגע איז ווידער געוואָרן אַ שטור־פּעניש און זי האָט פֿאַרלוירן סיי אים, סיי מאַשען. דער המון האָט זי ווי אַריינ־געטראָגן אין זאַל. מוזיק האָט געשפּילט. פּאָרלעך האָבן געטאַנצט אין אַזאַ ענגשאַפֿט, אַז מ'האָט זיך געשאָקלט אויף איין אָרט. טרומייטערס האָבן גע־שאַלט, פּויקן האָבן געקלאַפּט, באַסן האָבן געברומט. די אָנגעהיצטע לופֿט איז געווען פֿול מיט געקוויטש, ליאַרם, געלעכטער — אַ מיש־מאַש פֿון קולות, ריחות, קאָלירן. אַ פּאַרשוין אין אַ שטריימל האָט זיך געהוידעט מיט אַ גראָב ווייבל, וואָס די מאַסקע האָט זיך איר אַראָפּגעגליטשט איבער דער נאָז. אויף דער בינע, צווישן די מוזיקאַנטן, האָט געטורעמט אַ ריז מיט אַ העלם אויפֿן קאָפּ און אַ פּאַנצער אויף דער ברוסט. ס'איז געווען דער יידישער גיבור, וואָס מ'האָט אַנאָנסירט אין די צייטונגען. הדסה האָט געוואָלט צוריק אַרויס פֿון דער בהלה, נאָר מ'האָט זי געשטויסן אַלץ ווייטער. פּלוצים האָט זי עמעץ אָרומ־גענומען: אַ שמאָלער יונג מיט אַ שפּיציק פּנים, אַ קרומער נאָז, די האָר פֿאַרקעמט אין אַ שרונט. ער האָט גערעדט צו איר אויף „דו".

— מאַסקעלע גיב מיר אַ קוש!

— זאָל מיר דער פּאַן אַנטשולדיקן — — —

הדסה האָט זיך פֿון אים געריסן, נאָר ער האָט זי געדריקט צו זיך. ס'האָט געשמעקט פֿון אים מיט פּאָמאַדע און שוויס. מיט אַמאָל האָט אויפֿגעטויכט אַבראַם. ער האָט זיך אַ שפּאַר געטאָן פֿאָרויס, געשריגן:

— הדסה־לעב!...

דער פֿרעמדער האָט זיך גלייך אָפּגעטשעפּעט. אַבראַם האָט זי אָנגעכאַפּט ביי די אַקסלען.

— וואָס טוסטו דאָ! וואו איז עוזר־העשל? ביסט שיין ווי אַלע זיבן זו־נען!...

הדסה האָט זיך צעוויינט.

— פֿעטערל, ראַטעווע מיך!...

— בהמה, וואָס יאָמערסטו? מ'שטופּט זיך. עלעהיי ביים רבין...

אַבראַם האָט זיך גענומען דורכרייסן מיט איר דורך דעם אָנגעלויף. דער בויך האָט געמאַכט פֿאַר אים אַ וואַרע. אין דער גאַנצער געדיכטעניש האָט אַבראַם דערקענט מאַנסלייט, פֿרויען, זיך געגריסט, געקושט ביי דאַמען די הענטלעך, געזאָגט קאָמפּלימענטן, אין אַ שטאָק־הייזעריק קול, אין אַ קוידער־וועלש פֿון יידיש, פּויליש, רוסיש, דייטש. ער האָט זיך אָנגעשטויסן אָן אַ דיקן ייד מיט אַ באַנד אויפֿן אַרבל, געראָפֿן:

— עץ מעגט ענק שעמען מיט ענקערע בעלער! ערגער ווי אין באַר־דיטשעוו!...

— ס'איז נישט מיין שולד.

— וועמענס שולד איז עס? ס'אַ חילול־השם!...

ס'זיינען דאָ געווען נאָך אַנדערע זאַלן. אַרום אַ בופֿעט האָט זיך געקנוילט אַן עולם. מ'האָט שטייענדיקערהייט געגעסן פּוטער־ברויטן, געטרונקען ביר, לעמאָנאַד. איין פֿרוי האָט אַנידערגעקניט און מיט אַ נאָדל־פֿאָדעם צוגעניית ביי דער אַנדערער אַ גוואַלד־ריס. אַ מיידל האָט געהאַלטן אַ שוך מיט אַ האַלב־אָפּגעבראָכענעם קנאָפּל. אַלערליי געשטאַלטן זיינען פֿאַרביי: רוסישע גענעראַלן אין עפּאָלעטן און לאַמפּאַסן; פּוילישע פּריצים אין קאָפּטאַנעס; דייטשן מיט פּיקעל־הויבען; רבנים אין ספּאַדקעס, שטריימלען, קאַפּעלאַטשן; ישיבה־בחורים אין סאַמעטענע היטלען, גאַרטלען, פּיאות. ס'האָט געדויערט אַ ווייל ביז הדסה האָט זיך געכאַפּט אין דעם געפּילדער, אַז דאָס האָט מען זיך אַזוי פֿאַרקליידט. אַבראַם אַליין האָט אויסגעזען אַ פֿאַרענדערטער. איבערן סמאָקינג, די קודלעס, דער באָרד, האָבן זיך געוויקלט שניצלעך פּאַפּיר. אויפֿן שפּיץ פּליך האָט זיך אָפּגעשטעלט אַ באַלאָן. פֿון רויטן פּנים האָבן געטריפֿט טראָפּנס שווייס. ער האָט געברילט:

— ביסט נאָך אַרויס בשלום. אַ ווייבל איז געבליבן אין די מייטקעס!...

און ער האָט זיך צעלאַכט און געטאָן הדסהן אַ קוש. ס'האָט פֿון אים אַ זעץ געטאָן אַ גערוך פֿון בראָנפֿן.

— פֿעטערל, כ'וויל אַהיים!

— זעץ דיך דאָ צו. איכ'ל אויפֿזוכן דיין פּרינץ!...

ביי דער וואַנט האָט הדסה דערבליקט אַ ליידיקע שטול. אַבראַם האָט זי צוגעפֿירט און זי האָט זיך אַוועקגעזעצט. אַבראַם איז אַוועק. פֿון לינקס איז אָנגעקומען מאַשע. זי האָט געפֿירט ביים אָרעם אַ פֿאַרשווינדל מיט רויטע בעקלעך, געקרייזלטע האָר, אַ שפּיציק בייכל. איין אייגל האָט געלאַכט, דאָס צווייטע, אַ שיקלדיקס, האָט געקוקט ערנסט־אַנגעשפּיצט. זי זאָל מיך נאָך נישט באַמערקן! — האָט הדסה געקלערט. אין דער רגע האָט מאַשע זי דערזען.

— מאַמעלעך!... טוט נאָר אַ קוק!...

זי איז צוגעלאָפֿן, מיטגעשלעפּט דאָס מענטשל. מאַשע האָט פֿאַרגעשטעלט אַ דאָקטאָר. דעם נאָמען האָט הדסה נישט דערהערט. מאַשע האָט גערעדט גיך־גיך, געפֿרעגט, געענטפֿערט, זיך אָנגעבויגן איבער הדסהן, עפּעס איינגערוימט אין אויער. דער דאָקטאָר האָט געטאָן אַ קוש איבער דער הענטשקע, אַוועק אין איילעניש.

— העי דו, פֿאַרגעס נישט די באָנבאָניערע! — האָט מאַשע אים נאָכגעשריגן. הדסהן האָט זי געזאָגט:

— אַ סימפּאַטישער מאַנסביל. אַ רעזערוו־קאַפּיטאַן. אַ ייד. דוכט זיך — געטויפֿט. וואָס זיצסטו דאָ? שוין איינמאָל אַ כאַליאַסטרע!... אַ מיאוסע באַנדע. פֿוי!... וואָס איז דיר? האָסט געוויינט? נעם דאָס נישט ערנסט. טו אַ שפּיי! וואו איז עוזר־העשל? כ'האָב דיך געזוכט, די גאַנצע צייט!...

— דער פֿעטער אַבראַם איז דאָ.

— ווירקלעך? וואו? די קאַכאַנקע ליגט אין שפּיטאָל און ער שלעפּט זיך אַרום. קום מיט מיר. טו נאָר אַ קוק אויף מיין קלייד. עוזר־העשל איז גערעכט. דער מאָדערנער ייד איז ווילד. אַ משוגעים־הויז, ווי די באָבע איז מיר ליב... אַ פֿאַרשיווע געזינדל!...

מאָשע האָט אַ וויילע געשוויגן, געקוקט צו דער טיר, געמורמלט:

— מיר ווערן אַלט... האָסט אפֿשר אַ שפּילקע?...

2

אַבראַם איז אַוועק זוכן עוזר־העשלען, נאָר אויפֿן וועג האָט ער פֿאַרגעסן סיי נאָך וואָס ער איז געגאַנגען, סיי אַז ס׳וואַרט אויף אים הדסה. זיך צוצוגעבן קוראַזש, האָט אַבראַם געהאַט אַריינגעגאָסן אין זיך אַ גלאָז קאָניאַק. דער אַלקאָהאָל האָט אים אַלץ מער געשלאָגן צו די געהירן. מ׳האָט אים געהאַט אויסגעקליבן פֿאַר איינעם פֿון די, וואָס וועלן אויסוויילן די שיינהייט־קעניגין, אָבער ער האָט זיך נישט אָריענטירט, וואו ס׳זיצן די ריכטער און וואו מ׳עט צונויפֿברענגען די קאַנדידאַטקעס. אַבראַם האָט זיך געדרייט אין דעם געווירבל ווי אין אַ קאַרוזעל. ער האָט געזען אַ שלל באַקאַנטע פּנימער: ליטעראַטן, כלל־טוער, דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, אַקטיאָרן, סוחרישע זינדלעך. פֿרויען, וואָס לויט זיין, אַבראַמס, חשבון, האָבן זיי שוין געדאַרפֿט זיין אַלטע יידענעס, האָבן זיך באַוויזן פֿאַר אים יונגע, אויסגאַרסירטע, מיט אָפּגעשוירענע האָר, שלאַנק, ווי כלה־מיידלעך. מענטשן, וואָס אַבראַם האָט געמיינט, אַז זיי זיינען געשטאָרבן אין די טיפֿוסן, אָדער געוואָרן פֿאַרפֿאַלן אין רוסלאַנד, האָבן אים אָנגערופֿן ביים נאָמען, אָפּגעגעבן שלום־עליכם. פּרצופֿים, וואָס ער, אַבראַם, האָט שוין לאַנג געהאַט פֿאַרגעסן, האָבן אויפֿגעשיינט, פֿול מיט יענע שטריכן און אויסטערלישקייטן, וואָס בלייבן ווי אַ חתימה פֿון וויגל ביז צום קבר. אַ פֿרוי מיט אַ רויטן מאַשקאַר האָט געצויגן אַבראַמען ביים לאַץ.

— אַבראַם־קרוין, ווי אַלט דו ביסט געוואָרן! אַן אמתער דזשאַד!...

— ווער ביסטו? גיב מיר אַ קוש!

— אַז וועסט דערקאָנען, וועסטו קריגן!

— זעסט־אויס אַ רובינליכט.

— נישט געטראָפֿן!

און די פֿרעמדע האָט אַבראַמען אַ צופּ געטאָן ביי דער באָרד.

אַבראַם האָט זי געוואָלט פֿאַרהאַלטן, נאָר זי האָט זיך פֿלינק אַוועקגעגליטשט. ער האָט זיך געיאָגט נאָך איר און די קני זיינען אים געוואָרן משונה־גרינג, ווי אויף אַ צעוויגטער שיף. ער האָט אַליין נישט געוואוסט צי שווימט ער פֿאַרויס, אָדער אויף הינטערוויילעכץ. וואו איז זי, ס׳זומער־פֿייגעלע? וואו איז זי אַנטלאָפֿן?... פֿאַרן בליק זיינען פֿאַרביי קאָמישע בילדער. אַ דיקע פּאַרשוינטע מיט אַ מעכטיקן בוזעם און אַ געפּאָלדטן נאַקן האָט געהאָפּעט מיט אַ פּיצעלע מענטשעלע, אַ סריס. אַ יונגערמאַן אין אַ געהאַקטער קאַפּאָטע און מיט אַ קליין

היטעלע, האַלב־חסיד, האַלב־דייטש, האָט געפֿירט הינטער זיך אַ קורצע שוועער־לייביקע פֿריילין מיט רויטע באַקן. אַ יונגאַטש אין אַ רבישן סויבל האָט אַרומ־גענומען צוויי מיידן ביי די טאַליעס, געלאַכט מיט אַ מויל גאָלדענע ציין. אַב־ראַם האָט געפּרואווט פֿאַרהאַלטן די פֿאַרביישוועבנדיקע מאַסקעלעך, נאָר קיינע האָט זיך נעבן אים נישט אָפּגעשטעלט. איינע האָט אים אַרויסגעשטעקט אַ צונג, אַן אַנדערע האָט געוויזן אַ פֿייג, אַ דריטע האָט אים נאָכגערופֿן אַ צו־נאָמען:

— פֿריימייער!...

אַבראַם האָט זיך אָנגעכאַפּט ביים קאָפּ. ער האָט שוין לאַנג נישט געהערט דאָס דאָזיקע וואָרט. די מויד מוז זיין פֿון דער אונטערוועלט. מ׳קומט אַהער פֿון אומעטום: די קראָכמאַלנע, די סמאָטשע, די סטאַווקע!... די מוזיק האָט אויפֿגעהערט און ווידער אָנגעהויבן. דאָ האָט מען געשפּילט אַן אַלט־מאָדישן וואַלץ, אַ פּאָלקע, אַ טאַנגאָ, און דאָ האָט אויפֿגעקנאַלט דער אַמעריקאַנער דזשאַז, אַ קאַקאָפֿאָניע פֿון טאַצן, פּויקן, פֿאַנפֿעגישן, אַ געיאָמערניש ווי פֿון קעץ. די פּאָרלעך האָבן זיך געשאָקלט, זיך צוגעקלעפּט, געוויגט רעכטס, לינקס, אַהין, צוריק, זיך געפּלאָנטערט און געריסן, ווי כּלבים, וואָס קאָנען זיך נישט פֿונאַנדערשיידן... אַבראַם איז געוואָרן צעמישט. וואָס איז דאָס? אַ שימי? אַ טשאַרלסטאָן? אַ רומבאַ? מיאוסע שטיק! פֿע, חלשות! ס׳שלאָגט צו דער גאַל. סיי ס׳האָט אים געמיגלט, סיי ער איז פֿול געוואָרן מיט תאווה. אַ ים מיט נקבות! נפֿקהס איינס־ביי־איינס... ער האָט אַרויסגעקראַצט פֿון טאַש אַ טיכל און אַרומגעווישט דאָס שיידל, די קודלעס, דעם גוידער, דעם נאַקן. דאָס העמד איז געוואָרן אויף אים אויסגעווייקט. די גאַטקעס האָבן געקלעפּט צום לייב. די לאַק־שיך האָבן געברענט די זוילן. אַ מויד האָט אים אַ שטאָרך געטאָן ביים אַקסל, געשריגן אין אויער, ווי אַ טויבן:

— זיידעשי, אַהיים שלאָפֿן!...

— הער אַבראַם, שלום־עליכם! — האָט אַבראַם פֿאַרנומען אַ דין מאַנס־בילש קול. ער האָט זיך אומגעקערט און דערקענט פֿינלענדערן דעם הויקער, וואָס ער פֿלעגט טרעפֿן אַמאָל ביי הערץ יאַנאָווער. ס׳איז געווען אין דער צייט, ווען אַבראַם האָט געפּלאַנט אַרויסצוגעבן אַ זשורנאַל. פֿינלענדער, אַ מחבר פֿון אַ פֿרעמד־ווערטערבוך, האָט געזאָלט זיין איינער פֿון די רעדאַקטאָרן. פֿון פּלאַן האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם. פֿינלענדער איז אַוועק פֿון דער גרופּע. ער איז אַבראַמען אַרויס פֿון זין. איצט איז ער דאָ געשטאַנען מיט אַ געל פּנים, אין אַן אָפּגעכוימערטן אַנצוג, אין אַ צעקנייטשט העמד מיט אַ קרומער שניפּס. די האָר אויפֿן קאָפּ האָבן באַקומען אַ גאָלדיק־זילבערנעם קאָליר. אַרום מויל האָבן זיך אַריינגעקריצט צוויי טיפֿע קנייטשן. אַבראַם האָט זיך געטאָן אַ בויג ווי זיך צו צעקושן.

— ווער־מען מיינע אויגן זעען!...

— כ׳האָב געמיינט, איר׳ט מיך נישט דערקאָנען!

— ס׳טייטש, פֿינלענדער! האָסט דיך גאָרניש׳ געענדערט. וואָס מאַכסטו? ווי גייט עס אייך? אַלץ אַ בוכהאַלטער?

— נאָך אַלץ.
— חתונה געהאַט?
— האַ? ניין.
— וואו וואוינט איר? איר טרעפֿט אַמאָל דעמביצערן?
— דעמביצער איז געשטאָרבן.
אַבראַם האָט זיך אָפּגעשאָקלט.
— ווען? ווי אַזוי?
— פֿון אַ האַרץ־אַטאַקע. ס'איז געווען אין די צייטונגען.
— אָוואַ!... וואו איז ערגעץ אַהינגעקומען דער טרעפֿער, דער האַקוס־פּאָקוסניק, ווי הייסט ער דאָרט? דער טעלעפּאַט!
— מעססינגער? ר'איז דאָ אויפֿן באַל.
— וואו? וואָס איז געוואָרן פֿון דער מויד, וואָס האָט אַרויסגערופֿן מתים?
— די קאַליש? חתונה געהאַט מיט אַ לאָדזשער פֿאַבריקאַנט.
— אויס גייסטער?
— אויס.
— הערץ יאַנאָווער איז אויך דאָ?
— הערץ און גינע...
אַבראַם האָט געגישטערט אין בוזעם־קעשענע. ער האָט געוואָלט געבן פּינ־לענדערן אַ וויזיט־קאַרט, נאָר ער האָט נישט געפֿונען. ער האָט זיך געלאָזט ווייטער. נו, וואָס איז דער אונטערשיד? ס'איז אַלץ מויל־מלאכה... אין דער רגע האָט אַבראַם דערהערט ווי מ'רופֿן אים: פּאַניע אַבראַם! פּאַניע אַבראַם! ער האָט זיך אומגעקוקט און דערזען אַ פֿרוי אין אַ שוואַרצער מאַסקע און אין אַ פֿוטערנעם מאַנטל איבערן באַל־קלייד — אַ מיטלוואוקסיקע, מיט פּעך־שוואַרצע האָר פֿאַרקעמט פֿון ביידע זייטן אין פֿלעכטן, באַשטעקט מיט קאַמען, שפּילקעס, בלימלעך. פֿון די אויערן־לעפּלעך האָבן זיך נאָכגעבאַמבלט אַ פּאָר לאַנגע אַלט־מאָדישע אויערינגו. אַרום טונקעלן האַלדז זיינען געווען אַרומגעוויקלט שנירן קרעלן, קייטלעך. אויף די הענט האָט זי געטראָגן הענטשקעס, וואָס האָבן דער־גרייכט צו די עלנבויגנס. אַבראַם האָט זי אָפּגעמאָסטן מיט געניטשאַפֿט.
— קום מאַסקעלע, לאָמיר טאַנצן!
— די נאַכט איז גרויס — האָט יענע געענטפֿערט אויף יידיש. — ביסט געוואָרן גרוי ווי אַ טויב.
— מ'ווערט ניש' יינגער, נאָר עלטער... ווער ביסטו, מאַסקעלע?
— דאָס, פֿעטער, איז אַ סוד.
— סודות דאַרף מען אויפֿדעקן.
— ס'ווענדט זיך.
אַבראַם האָט זי אָנגענומען ביים אָרעם.
— זעסט אויס אַ היימיש ווייבל. קאָנסט מיך שוין לאַנג?
— אַ שאָק מיט יאָרן.
— ביסט ניש' אַמאָל ר' בעריש קאַמייקאָס אַ שנור?
— דערוויי'ל ניש'!

— אַ פּשעפּיורקאָ ?

— אויך ניש׳.

— וועך־זשע ביסטו ?

— אַ יידישע טאָכטער.

— דאָס איז זיכער.

— כ׳הער נת׳לע איז קראַנק. סאָלטשע האָט אים צופֿיל געשטאָפּט מיט נאַשוואַרג.

אַבראַם האָט זיך דערפֿרייט.

— קאָנסט סאָלטשען אויך ? ביסט דאָך אַ משלנודיקע. מאַך־זשע ניש׳ קאָ׳ קונצן. נעם אַראָפּ די מאַסקע און ווייז אַ צורה־מלוכה !

— כ׳האָב געמיינט, דו׳סט טרעפֿן.

— וואַרט ! ביסט מיר קענטלעך. כ׳געדענק די פֿיגור. קאָנסט אפֿשר מיין עלטערע טאָכטער ?

—ביילע־אי?ען ? יאָ.

— ביסט אַמאָל געווען אירס אַ חברטע ?

— קיינמאָל ניש׳.

— ע, מאַסקעלע, דו אינטריגירסט דאָך מיך אויף אַן אמת !...

אַבראַם האָט זי האַלב־אַרומגענומען, זיך געמאַכט אַ וועג צווישן די פּאָרלעך. ער האָט געוואָלט זיך אַוועקזעצן אין בופֿעט־זאַל, פֿונדעווען דער מאַסקע אַ שנאַפּס. ער האָט שווער געאָטעמט. דאַנקען גאָט, ר׳איז נישט געבליבן אויפֿן באַל אַליין. ער קאָן נאָך פֿאַראינטערעסירן אַן אשה. זי איז געגאַנגען נאָך אים וויליק. אין זאַל איז געוואָרן גערוימער. אַבראַם האָט באַגעגנט אַ סך באַקאַנטע. ברוידע, דער באָלשעוויק, האָט זיך אַרומגעפֿירט מיט דער הינקענדיקער נייטאָרין, לילאַ. הערץ יאַנאָווער האָט זיך געסודעט מיט אַ גרויער דאַמע, וואָס האָט זיך צו אים אַראָפּגעבויגן, אָנגעשטעלט אַ לאָרניאָן. גינע האָט זיך אַרומגעפֿירט מיט אַ קורץ מיידל, אַ געוועזענע סובלאָקאַטאָרין. אַבראַם האָט זי אַמאָל געטראָפֿן אויף אידאַס אַן אָוונט. אַבראַם האָט אַ האָפֿערדיקער זיך געגריסט, זיך גענויגט, געפֿאָכעט מיט דער האַנט. די ווייבער האָבן אים נאָכגעקוקט האַלב־נייגעריק, האַלב־שפּאָטיש. אַבראַם האָט פֿאַרצויגן די ברעמען. וויפֿל ער האָט זיך נישט געגריבלט, האָט ער זיך נישט געקאָנט דערטראַכטן, ווער ס׳איז זיין באַגלייטערין.

— וועמען נאָך קאָנסטו אין דער משפּחה ?

— וועמען ניש׳ ? פּיניעלען, ניוניען, קאָפּל משרת.

— קאָפּלען ? אויב אַזוי, ביסטו אַ פֿאַר־מלחמהדיק שטיקל סחורה.

— כ׳בין ניש׳ קאַ׳ נעכטיקע.

— קאָפּל האָט אין אַמעריקע געהאַט אַ פּראָצעס.

— יאָ, פֿאַר אַ טריף ברייזל.

אַבראַם האָט זיך אָפּגעשטעלט.

— כ׳לעבן, זי ווייסט אַלץ. אפֿשר ווייסטו, וואָס ס׳עט זיין מיין תּכלית ?

דורך די אויגן־לעכער האָבן אַ בליץ־געטאָן אויף אַבראַמען אַ פּאָר לוס־

טיקע שוואַרצאַפּלען. אַבראַמען איז געוואָרן אומהיימלעך. אַ משוגענער געדאַנק איז אים איינגעפֿאַלן: אפֿשר איז דאָס דער מלאך־המות?... דער פּחד פֿאַרן טויט, וואָס האָט אַבראַמען די לעצטע יאָרן זעלטן אָפּגעלאָזט, האָט זיך מיט איין מאָל צוריקגעקערט. ער האָט זיך אינגאַנצן אויסגעניכטערט. ער האָט זיך דערמאָנט אָן זיין האַרץ־פֿעלער, אָן אידאָס אָפּעראַציע, אָן הדסהן, וואָס ער האָט געלאָזט זיצן אויף אַ באַנק. וואָס טוט זיך מיט מיר? כ'בין שוין אינגאַנצן אַ נבזה!... אַ ווייל האָט ער געהאַט אַ פֿאַרלאַנג אָפּצולאָזן די נקבה, אַהיימצולויפֿן שלאָפֿן; אָבער ער האָט זיך פֿעסטער אין איר געקלאַמערט. זאָל זיין וואָס ס'וויל! — האָט ער גערעדט צו זיך — כ'על פּגרן סיי־ווי־סיי... אין דער רגע איז אַבראַמען געוואָרן קלאָר מיט וועמען ער פֿירט זיך. ס'איז געווען מאַניע, ר' משולם מושקאַטס דינסט, נעמיס אַרויסהעלפֿערין — די שוואַרצע מאַניע, ווי מ'האָט זי גערופֿן אין שווערס הויז, אָדער מאַניע קאַלמיק...

3

עוזר־העשל האָט לאַנג אַרומגעזוכט הדסהן, נאָר ער האָט נישט געפֿונען נישט זי, נישט מאַשען. ער האָט זיך געשטופּט צווישן די פּאָרלעך, געהאַלטן אין איין פֿאַרריכטן די בינדע. ער האָט געקוקט אויף די טענצער, זיך געוואונדערט. ס'זיינען געווען צווישן זיי גרוי־האָריקע, בייכיקע, פּליך־קעפּ, אַפֿילו קריפּלען, נאָר יעדער האָט אויסגעזען פֿאַרטאָן אין דער פֿאַרווייַלונג מיט לייב־און־לעבן. די פּאַניענקעס האָבן געכיכעט, זיך געפֿאָכעט, פֿאַרריכט איינע דער אַנדערער דעם טואַלעט. די פֿראַנטן האָבן אַרומגעשמאַיעט, געמאַכט העוויות, וואָס האָבן דערוועקט ביי די מיידלעך געלעכטער. אין דעם גאַנצן באַלאַגאַן האָבן די גרופּן זיך געהאַלטן באַנאַנד: מאַנען, פֿרויען חתנים, כּלות, שוועסטער, שוועגערינס, קוזינעס, חברטאָרינס — לויט דעם אור־אַלטן אינסטינקט פֿון דער סטאַדע. ער, עוזר־העשל, האָט זיך אַרומגעדרייט אַליין. ער האָט זיך אומגעקוקט צי הדסה איז דאָ ערגעץ נישט פֿאַראַן, נאָר ער האָט נישט געהאַט קיין פֿאַרלאַנג זי צו געפֿינען. וואָס וועט ער זיך אַרומשלענדערן מיט דעם אייגענעם ווייב? וואָס האָט ער בכלל דאָ צו טאָן? די דזשאַז־מוזיק האָט אים נישט אויפֿגעהייטערט. דאָס גרעלע ליכט האָט געבלענדט אין די אויגן. די אַנטבלויזטע אָרעמס, אַקסלען, האַלב־אָפּגעדעקטע ברוסטן, האָבן נישט דערוועקט קיין באַגער. אַ שפּלות איז אים באַפֿאַלן און אַ מרה שחורה. וואָס איז די שמחה אַזוי גרויס? וואָס הוליען זיי, די גלות־יידעלעך, אין דער פּוילישער הויפּט־שטאָט? גאָט האָבן זיי פֿאַרלוירן, די וועלט נישט געפֿונען. ער האָט דערקענט פּונדערווייטן ברוידען. ער איז געשטאַנען מיט לילאַן, נאָך אַ מיידל, זיך געשושקעט. יענער האָפֿט נאָך אַלץ אויף דער סאָציאַלער רעוואָלוציע... דריי יאָר אָפּגעזעסן אין פּאַוויאַק...

עוזר־העשל איז אַוועק אין בופֿעט, גענומען אַ פֿלעשל ביר. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ טישל, געזופּט קליינע שליקעלעך: כ'קאָן אַזוי ווייטער נישט לעבן! כ'וועל דערשטיקט!... ער האָט צוגעשלאָסן די וויעס, געבליבן

אין דער אייגענער פֿינסטערניש. וואָס איז מיר? — האָט ער זיך אַליין גע־פֿרעגט. — וואָס אייגנטלעך טוט מיר וויי? וואָס וואָלט פֿרויד געזאָגט צו אַזאַ איינעם? ער האָט געפּרוּווט זיך אַליין פּסיכאָ־אַנאַליזירן, נאָר ער האָט נישט געקאָנט צונויפֿנעמען דעם געדאַנק. ניין, ס'איז נישט דער עדיפּוס־קאָמפּלעקס. ס'זיינען דורות רבנים, לומדים, צדיקים, חסידים. ווי קאָן מען זיין אַ ייד אָן אמונה? אַז משה איז נישט געשטאַנען אויפֿן באַרג סיני, צעפֿאַלט זיך אַלץ אין חורבות...

ווי עוזר־העשל איז געזעסן און זיך געגריבלט, האָט ער דערהערט אַ היימיש קולכל:

— נו, געצווייפֿעלט איזט גענוג!

ער האָט זיך אויפֿגעריסן און דערזען הערץ יאַנאָווער, אין אַ צעקנייטשטן סמאָקינג, אָפּגעריבענע לאַצן, אַ קינסטלער־שלייף. אין די פּאָר וואָכן, וואָס עוזר־העשל האָט אים נישט באַגעגנט, זיינען די באַקנבערדלעך פֿול געוואָרן מיט גרויע פֿעדים. נעבן אים איז געשטאַנען אַ הויכע פֿריילין, אַ טונקעלע, אַ שמאָלע, אַ גלייכע, מיט אַ לענגלעך פּנים, גרויסע שוואַרצע אויגן. זי איז געווען אָן אַ מאַסקע. עוזר העשלען איז אויפֿגעפֿאַלן, אַז די האָר אירע זיינען נישט אָפּגעשוירן. דאָס שוואַרץ־זיידן קלייד האָט נישט געהאַט קיין באַפּוצונג. כאָטש אַ ברונעטע, האָט זי אין זיך געהאַט אַ נישט־יידישע שטרענגקייט, ווי ביי די פֿראַנצויזינס און איטאַליענערינס, וואָס ער, עוזר־העשל, האָט געטראָפֿן אין דער שווייץ. ער האָט אַליין נישט געוואוסט פֿאַרוואָס, נאָר זי האָט אים דערמאָנט אין אַ נאָנע...

— עוזר־העשל, כ'וויל דיר פֿאָרשטעלן אַ שיינע דאַמע! — האָט הערץ גע־זאָגט אויף פּויליש, אין אַ פֿריילעכן טאָן. — פּאַננאַ באַרבאַראַ פֿישעלזאָן. עוזר־העשל באַנעט!

עוזר־העשל האָט זיך אויפֿגעריסן.

— זייער אַנגענעם!

— זאָל דער פּאַן זיצן.

— מיין וואוילגעבוירענער פֿריינט איז אַ פֿילאָזאָף — האָט הערץ יאַנאָ־ווער גערעדט איראָניש־קאָקעטיש, אין אַ געבלימלטן פּויליש. — די פּאַננאַ באַרבאַראַ איז אויך אַ דענקערין. ערשט זיך אומגעקערט פֿון פֿראַנקרייך. שטו־דירט ביים הויך־באַרימטן בערגסאָן —

— דער פּאַן הויבט שוין אָן מיט די גוזמאות? — האָט די פּאַננאַ באַרבאַראַ אים איבערגעריסן. — כ'בין אַן איינפֿאַכע סטודענטין.

— באַשיידענהייט איז די קרוין פֿון אַלע טוגענדן — האָט הערץ יאַנאָ־ווער דעקלאַמירט. — כ'האָב געהאַט די ערע צו קענען די פּאַננאַ באַרבאַראַ, ווען זי איז נאָך געווען אַ פּיצעלע מיידעלע. איצט איז זי העכער פֿון מיר מיט אַ קאָפּ, פֿיזיש און גייסטיק —

— זאָל דער פּאַן אים נישט נעמען ערנסט. ער'ט גענומען אַ קאָפּעלע.

— די פּאַני וועט זיך אפֿשר צוזעצן אַ ווייל? — האָט עוזר־העשל גע־פֿרעגט. — זעץ דיך אויך צו, הערץ.

— איך מוז זיך אומקערן צו מיין בעסערער העלפֿט. וואו איז דיין מאַדאַם?
— הדסה? מיר האָבן זיך פֿאַרלוירן.
— וואו? אַ פּרווידיאַנישער פֿאַרלוסט. דער אונטערבאַוואוסטזיניקער וואונטש צו בלייבן אַ קאַוואַליער, כאָטש אויף איין נאַכט. איך אויף דיין אָרט וואָלט נישט געזעסן אַזוי רואיק. הדסה איז נאָך אַלץ אַ בילד־שיין פֿרויענצי־מער —
עוזר־העשל איז געוואָרן רויט.
— דו האָקסט אַ טשייניק.
— אפֿשר יאָ. אפֿשר ניין. לאָמיר האָפֿן, זי׳ט זיך נישט לאַנגווייליקן אין דער וואַקכאַנאַליע. אָרעוואואַר! כ׳לאָז דיך איבער אין אַ נאָבעלער געזעל־שאַפֿט —
הערץ יאַנאָווער האָט זיך פֿאַרנויגט, צונויפֿגעקלאַפּט די קנאַפּעלעך, צוגע־וואָרפֿן דעם מיידל אַ לופֿט־קוש. דערנאָך האָט ער זיך אָוועקגעקייקלט אויף די קורצע פֿיסלעך. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אים נאָכגעקוקט.
— ער קאָן נישט טרינקען, דער אָרעמער.
— אפֿשר וויל די פּאַני עפּעס? ביר, אָדער ווײַן?
— ניין אַ דאַנק.
— די פּאַני האָט ווירקלעך געהערט לעקציעס ביי בערגסאָנען?
— אַ פּאָר.
— ווי לאַנג האָט די פּאַני פֿאַרבראַכט אין פֿראַנקרייך?
— פֿינף יאָר.
— אויפֿן פֿילאָזאָפֿישן פֿאַקולטעט?
— כ׳האָב זיך ספּעציאַליזירט אין פֿראַנצויזישער ליטעראַטור. כ׳הער, דער פּאַן איז אַ פּראָפֿעסאָר אין אַ ראַבינער־סעמינאַר.
— אַ לערער. יאָ.
— וואָס לערנט דאָרט דער פּאַן? רעליגיע?
— מאַטעמאַטיק.
— כ׳האָב זיך קיינמאָל נישט אָנגעשטויסן אויף קיין יידישע סעמינאַריסטן. זיינען זיי אָנגעטאָן ווי ראַבינס, מיט פּאות?
— ניין. אייראָפּעאיש.
— פֿאַרוואָס? זיינען זיי נישט פֿרום?
— די עכט־פֿרומע שטודירן נישט אין קיין סעמינאַר.
— וואו־דען?
— אין סינאַגאָג.
— אָך, ריכטיק. מיין פּאַפּאַ איז אויך געגאַנגען אין אַ ישיבה.
— דער פֿאָטער איז אַ רב?
די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט געטאָן אַ שמייכל. אין דער לינקער באַק איז אויפֿגעקומען אַ גריבל. זי האָט אויפֿגעדעקט אַ מויל לענגלעכע ציין.
— אַ פּאַסטאָר.
— אַ פּאַסטאָר? וואו?

— דאַ, אין וואַרשע.
— אין וואָסער קירך?
— ס׳איז אַ מיסיע. פֿון דער עוואַנגעלישער קירך. זיי האָבן אַ קאַפּעל אויף דער קרולעוווסקאַ.
— אַהאַ.
— מיין פֿאָטער האָט געקאָנט זיין אַ ראַבין. ער האָט אַ העטער האַראַ.
— די פאַני איז וואַרשיינלעך אַ געבוירענע קריסטין.
— מ׳האָט מיך געטויפֿט צו פֿיר יאָר.
אַ לאַנגע ווייל האָבן ביידע געשוויגן. עוזר־העשל האָט זיך איצט דער־מאָנט, אַז הערץ האָט אים אַמאָל דערציילט פֿון אַ משומד פֿישעלזאָן, אַ געווע־זענעם רבין פֿון דער חברה ש״ס, אַ מחבר פֿון אַ ספֿר. די פאַננאַ באַרבאַראַ האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, זיך איינגעקוקט אין די מאַניקירטע נעגל.
— דער פאַן יאַנאָווער פֿלעגט צו אונדז אַריינקומען. פּאַפּאַ האָט געהאַט די אַמביציע, כ׳זאָל קאָנען העברעאיש. ער׳ט מיר געגעבן אַ לעקציע.
— כ׳האָף, די פאַני האָט זיך עפּעס אויסגעלערנט.
— אַביסל. דקדוק. אַנשטאָט צו לערנען, האָבן מיר געפּלאַפּלט. כ׳האָב גע־הערט וועגן פאַן פֿון קינדווייז אָן. ווי דער פאַן איז אַנטלאָפֿן פֿון דער פּראָ־ווינץ, געקומען קיין וואַרשע. ס׳גאַנצע קלאַפּערגעצייג.
— אַ!
— ער׳ט זאָגאַר דערמאָנט דעם פאַנס ווערק: די לאַבאָראַטאָריע פֿון גליק —
— ס׳איז נישט קיין ווערק. ס׳האָט געזאָלט זיין מיין דיסערטאַציע. אַ נישט־פֿאַרענדיקטער עטיוד —
— אויף וויפֿל כ׳געדענק, האָט דער פאַן פֿאָרגעשלאָגן אַ לאַבאָראַטאָריע, וואו מ׳זאָל עקספּערימענטירן מיט ריינעם גליק. די טעמע האָט מיך דאַמאָלט אינטערעסירט —
— כ׳האָב שוין באַלד אַליין פֿאַרגעסן —
— די פֿראַגע איז נאָר: וואו זאָל מען אויפֿשטעלן אַזאַ לאַבאָראַטאָריע? סיידן אין אַ וואַקום.
— פֿאַרוואָס אין אַ וואַקום?
— ווייל אַ קאָנקרעטע אָרט איז ענג פֿאַרבונדן מיט די סאָציאַלע אומשטענדן און דעם אידעאָלאָגישן איבערגעבוי.
— אַ מאַרקסיסטין, האַ? כ׳האָב קיינמאָל נישט געהערט פֿון דעם ריינעם גליק.
— פֿילאָזאָפֿן האָבן ליב ריינקייט. די ריינע פֿאַרנונפֿט. די ריינע מאָראַל. די ריינע אינטואיציע.
— ס׳איז אַ לאָגישע מאָטאָד.
— לויט איינשטיינען, קאָן מען אַפֿילו אין רוים נישט געפֿינען קיין אַבסאָלוטן פּונקט.
— די פאַני פֿאַרנעמט זיך מיט פֿיזיק?

— כ׳גיב עס פֿאַר אַ ביישפּיל.

— די מאַטעמאַטיקער באַנוצן זיך נאָך אַלץ מיט פּונקטן, ליניעס און פֿלאַכן. כאָטש זיי האָבן נישט קיין האַפּט —

— אין דער מאַטעמאַטיק קומט אויך פֿאַר אַ רעוואָלוציע — — — דער פּאַן טאַנצט?

— ליידער ניין.

— אַפֿילו נישט קיין וואַלץ?

— גאָרנישט.

— דער פּאַן האָט אַפֿשר אַ פּאַפּיראָס?

— כ׳רויכער נישט.

— וואָס טוט דער פּאַן יאָ?

— כ׳זאָרג.

— אַ פֿיינע באַשעפֿטיקונג! אין דער צייט, וואָס דער פּאַן זאָרגט, ווערט די וועלט באַהערשט פֿון די מוסאָליניס, די היטלערס, די פּילסודסקיס, די מאַק־דאָנאַלדס —

— זאָל די וועלט גיין צום טייוול!

די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט געטאָן אַ קורצן לאַך.

— אַ דעקאַדענט, האַ? דער פּאַן האָט אַלע סימנים. דער פּאַן ט׳מיך אַפֿשר באַגלייטן? כ׳וויל געבן אַ קוק ווי מ׳טאַנצט —

— יאָ, ביטע.

די פּאַננאַ באַראַבאַראַ איז אויפֿגעשטאַנען. עוזר־העשל האָט זיך אויפֿגע־הויבן. די פֿרוי פֿון בופֿעט איז אים נאָכגעלאָפֿן. ער האָט אין איילעניש פֿאַר־געסן צו באַצאָלן פֿאַר דעם ביר.

4

דער זאַל איז געווען פֿול. דאָס פּאַרל איז געבליבן אויף דער שוועל. די מוזיק האָט געהאַט אויפֿגעהערט. אַלעמענס בליקן זיינען געווען געווענדט צו דער בינע. פֿריער האָט דער יידישער גבור באַוויזן גבורות. ער האָט געריסן קייטן, געבויגן אייזערנע שטאַבן, אַנגעשטעלט די נאַקעטע ברוסט און אַ יונג האָט גע־קלאַפּט אַן איר מיט אַ האַמער. מענער האָבן געזיפֿצט. פֿרויען האָבן געקוויטשעט. ס׳איז יעדעס מאָל געוואָרן אַ פּאַטשעניש און מ׳האָט געשריגן בראַוואָ. אַ פֿרוי איז, אַפּנים, געוואָרן פֿאַרחלשט אין דער ענגשאַפֿט. אַ מאַנסביל האָט זיך גע־שטופּט מיט אַ האַלבן קופֿל וואַסער איבער אַלעמענס קעפּ. דערנאָך איז דער ריז אַראָפּ און ס׳איז אַרויף דער קונצן־מאַכער, אַ קליין מענטשל אין אַ פֿראַק און אַ ווייסן קראַוואַט. ער האָט זיך געפֿאָרעט מיט אַ טיכל, אַ גלאָז, מטבעות, אַ ליכט. ס׳איז שווער געווען אין דעם נפֿל אונטערצושיידן וואָס ער טוט. ער האָט גערעדט מיט אַ דין קול, נאָר מ׳האָט פֿונדערווייטנס נישט געהערט וואָס ער זאָגט. שפּעטער איז דער אַמעריקאַנער טריק־מאַכער אַראָפּגעקראָכן און מ׳האָט אויבן גענומען אויסשטעלן שטולן. ס׳האָבן זיך אויסגעזעצט די

ריכטער, וואס האבן געזאלט אויסקלויבן די שיינהייט־קעניגין; א ברייטער יִיד מיט א זילבער־ווייסער פראנץ־יאזעף בארד; א פרוי אין א הוט מיט שטרויספעדערן; א דיק מענטשל מיט א רויט פנים און א נאקעטן שארבן. א רעפלעקטאר האט געווארפן בונטן ליכט. מ׳האט עפּעס גערופן דורך א טרובע, סיי אויף יידיש, סיי אויף פויליש. עוזר־העשל האט געזוכט צווישן דער זשורי אבראמען, נאר ער איז דארט נישט געווען. ער האט זיך אומגעקוקט אויף אלע זייטן צי ס׳עט זיך דא נישט באווייזן הדסה, מאשע, גינע, נאר ער האט נישט באמערקט אין דער געדיכטעניש קיין איין באקאנט פנים. די פאננא בארבארא האט פארביסן די ליפן.

— די גאנצע נאלעווקיס!...

— די נאלעווקיס האט אויך א רעכט צו לעבן!

— כ׳זאג נישט ניין...

זי האט געעפנט דעם טאש, ארויסגעגראבלט א שפּיגעלע, א פודער־פּוש־קעלע, א נאטיץ־ביכל. זי האט גענישטערט, זיך געקרימט.

— דער פאן איז אין א שלעכטער לוינע. מאדנע, נאר איך בין אויך אלעמאל אין א שלעכטער שטימונג אויף א באל, ספּעציעל אויף יידישע בעלער.

— פארוואס גייט נישט די פאני אויף פּוילישע?

א שאטן איז דורכגעלאפן איבער דער פאננא בארבאראס פנים.

— כ׳בין געבליבן הענגען נישט־אהין און נישט־אהער. פאפא האט אלע־מאל געהאט צו טאן מיט יידישע יונגעלייט. כ׳האב אמאל שטודירט אין אן עוואנגעלישן אינסטיטוט, נאר ווען כ׳בין אוועק קיין פראנקרייך, האב איך פארלוירן אלע קאנטאקטן. איר אליין זעט אויך דא אויס ווי א פרעמדער.

— כ׳בין געווען א פרעמדער אומעטום.

— פארוואס עפּעס?

— כ׳ווייס אליין נישט. ס׳האט מיר אלעמאל געפעלט דער סארט גלויבן, וואס פאראייניקט מענטשן.

— ווען זענט איר צוריקגעקומען פון רוסלאנד?

— אין 1919.

— האט די רעוואלוציע נישט געהאט אויף אייך קיין שום ווירקונג?

— כ׳בין קיינמאל נישט געווען קיין מארקסיסט.

— וואס דען? אן אנארכיסט?

— איר וועט לאכן, נאר כ׳גלויב נאך אלץ, אז דער קאפּיטאליסטישער סיסטעם איז דער בעסטער. כ׳מיין נישט, אז ר׳איז גוט. ער איז גרויזאם. אבער דאס איז די מענטשלעכע נאטור און דאס עקאנאמישע געזעץ.

— אומזין! אמווייניקסטן זענט איר אויפריכטיק. אנדערע באהאלטן זיך הינטער פאלשע טעאריעס. און וואס איז מיט ציוניזם? איר זענט נישט קיין ציוניסט?

— ס׳איז מיר שווער צו גלויבן, אז מ׳עט געבן די יידן א לאנד. אויף דער־וועלט גיט מען קיינעם גארנישט.

— דאס איז אמת. דעו׳יבער דארף מען קעמפן.

— קעמפֿן פֿאַר וואָס? וואָס איז אַרויסגעקומען פֿון אַלע מלחמות? וואָס האָט געבראַנגט מיט זיך די רעוואָלוציע? הונגער און אַ מבול מיט נאַרישע רעדעס.

— אויב דאָס איז אַלץ, וואָס איר האָט געזען אין סאָוויעט־רוסלאַנד, איז אויף אייך אַ גרויס רחמנות. ווען איך וואָלט געהאַט אַזאַ קוק, וואָלט איך מיך שוין לאַנג אויפֿגעהאַנגען.

— איר האָט אַ טעות. סקעפּטיקער ווילן אויך לעבן. אפֿשר נאָך מער ווי די גלויביקע.

— צו וואָס? כ׳הער, אַז איר האָט אַ קינד. ווי קאָן מען ברענגען קינדער אויף דער וועלט מיט אַזאַ קוק אויפֿן לעבן?

— כ׳האָב דאָס קיינמאָל נישט געוואָלט.

— מ׳האָט אייך, הייסט עס, פֿאַרגוואַלדיקט! איר מעגט זיך שעמען. איר באַהאַלט זיך הינטער אַ נעץ פֿון פּחדנות. מעג איך אייך פֿרעגן אַ פּערזענלעכע פֿראַגע?

— פֿרעגט וואָס איר ווילט.

— כ׳האָב וועגן אייך אַזוי פֿיל געהערט, אַז מיר דוכט זיך, מיר זיינען אַלטע באַקאַנטע. איז אייער פֿרוי אויך אַזוי? כ׳מיין אַנטי־סאָציאַל.

— יאָ, אָבער אויף אַן אַנדער שטייגער. זי איז פֿון דער נאַטור אַ גלויביקע. איינע פֿון יענע, וואָס ליבע איז פֿאַר זיי גאָט.

— נו, האָט זי דאָך איר גאָט.

— אַ שלעכטער גאָט, וואָס האַלט אין איין דעזערטירן.

— אָרעמע! איך וואָלט זי געוואָלט קאָנען. הערץ יאַנאָווער לויבט זי אין הימל אַריין. איר האָט, דוכט זיך, געזאָגט, אַז זי איז אויפֿן באַל.

— יאָ, מיר האָבן זיך פֿאַרלוירן אין דער ענגשאַפֿט.

— אָ!... זאָל מיר דער פּאַן אַנטשולדיקן. כ׳וויל נישט זיין צודרינגלעך. פֿאַרוואָס האָט דער פּאַן נישט פֿאַרענדיקט דאָס ווערק? איר האָט מער נישט קיין אַמביציע?

— אָ, ס׳אַ לאַנגע געשיכטע. כ׳בין צוריקגעקומען פֿון רוסלאַנד און ס׳איז באַלד אויף מיר געפֿאַלן אַן עול. כ׳דאַרף אויסהאַלטן מיין מוטער. כ׳האָב אַן אָרעמע שוועסטער. כ׳האָב אַ זון פֿון מיין ערשט ווייב. כ׳האָב אַ טעכטערל מיט מיין איצטיקער פֿרוי. איר קאָנט זיך נישט פֿאָרשטעלן ווי כ׳מוז מיך ראַנ־גלען צונויפֿצוקראַצן דאָס נויטיקסטע.

— כ׳קאָן מיר לייכט פֿאָרשטעלן. כ׳האָב אין פֿראַנקרייך דורכגעמאַכט קאָלטס און הייס. וואָס איז מיט אייער בוך? איר האָט דערפֿון אינגאַנצן רע־זיגנירט?

— ערשטנס, איז עס געשריבן אויף דייטש, צווייטנס, איז עס אַ שלעכטער דייטש. דריטנס, איז עס נישט פֿאַרענדיקט.

— כ׳וואָלט עס געוואָלט לייענען.

— צו וואָס? אַרויסגעוואָרפֿענע צייט.

— דאָס וועל איך באַשליסן.

— ס׳איז פֿיל מיט מעקן־און־קלעקן. כ׳האָב אַ שלעכטע האַנטשריפֿט.
— כ׳האָב אין דער היים אַ שרייב־מאַשין. כ׳קאָן דאָס איבערשרייבן.
— פֿאַרוואָס זאָל די פּאַני דאָס טאָן?
— גלאַט אַזוי, די רעוואָלוציע וועט דערפֿון נישט ליידן. ווען איז דער פּאַן פֿריי?
— אין אָוונט.
— זאָל דער פּאַן אַריינקומען. כ׳האָב אַ באַזונדער צימער. זאָל דער פּאַן אָנקלינגען. פּאַסטאָר פֿישלזאָן. סיידן דער פּאַן האָט מורא, פּאַפּאַ זאָל אים נישט אָפּטויפֿן.
— אַזוי שלעכט האַלט עס נאָך נישט מיט מיר.
— כ׳שפּאַס. פּאַפּאַ האָט פֿיינט יענעם אָנצוואַרפֿן זיין איבערצייגונג. ער איז אַליין אויך אַ שטיק סקעפּטיקער. לעצטנס איז ער נישט געזונט. אויף וואָס איז געבויט אייער סיסטעם?
— אויף שפּינאָזאַ און מאַלטוס.
— אַ מאָדנע קאָמבינאַציע. וואָס פּרעדיקט איר?
— סעקס־קאָנטראָל. אין ברייטסטן זין פֿון וואָרט.
— אין וואָס זאָל דאָס באַשטיין?
— מער סעקס און ווייניקער קינדער. דאָס שלאָף־צימער — דער שליסל צו אַלע סאָציאַלע און אינדיווידועלע פּראָבלעמען.
— איר לאַכט אויס אייער אייגענער טעאָריע. פּאַפּאַ איז אויך אַזוי. ער רעדט ערנסט. ער שרייט אַפֿילו. אָבער מיר דוכט זיך אַלעמאָל, אַז ער שפּאַסט. פֿאַרוואָס זוכט איר נישט אויס אייער פֿרוי?
— ווי קאָן איך זי דאָ געפֿונען? אַ נאָדל אין אַ וואָגן היי.
— איר האָט אויף אַלץ אַן ענטפֿער. הערץ יאַנאָווער האָט אויך אַמאָל געהאַט אַ פֿילאָזאָפֿיע. די פֿינסטערניש, אָדער וואָס. ס׳האָט דעמאָלט געמאַכט אויף מיר אַן איינדרוק. ווען וועט איר קומען?
— אינגיכן.
— איכ׳ל שוין גיין אַהיים. כ׳בין בלויז געקומען טון אַ קוק. דער קאָפּ טוט מיר וויי. איר׳ט מיך אפֿשר צופֿירן אין דער גאַרדעראָב?
— מיט פֿאַרגעניגן.

אין דער גאַרדעראָב האָט די פּאַננאַ באַרבאַראַ אַרויסגענומען אַ קאַראַ־קולענעם זשאַקעט, אַ פּאָר באָטן אויסגעבעט מיט פֿוטער, אַ שירם מיט אַ בור־שטינערן הענטל און אַ זיידענעם טראָלד. אויפֿן וועג האָט זי איינגעהאַנדלט אַ פּעקל עגיפּטישע פּאַפּיראָסן, אַן מונדשטוקן, מיט אַ באַגילדטן זוים. זי האָט פֿאַררויכערט, מיט געניטשאַפֿט געבלאָזן קייקעלעך רויך דורך די נאָז־לעכער. זי האָט אַ קוק געטאָן אין ראַנד שפּיגל, דערלאַנגט דעם גאַרדעראָב־מיידל צוואַנציק גראָשן.

— מ׳קאָן קריגן אַ קאָנטראַמאַרקע?
— יאָ, ביי דער טיר.
— דער פּאַן ט׳מיר פֿילייכט העלפֿן קריגן אַ דראָשקע?

אין דרויסן איז געפֿאַלן אַ פֿייכטער שניי, זיך געדרייט אין אַ געווירבל. פֿאַרן איינגאַנג איז געשטאַנען אַ דראָשקע מיט אַן אַנגעגויגט דעכל. דאָס פֿערד האָט געשאָקלט מיטן נאַסן קאָפּ, אָנגעשפּיצט די אויערן. פֿון פּיסק איז גערונען אַ שוים. דער פֿורמאַן איז געזעסן איינגעשרומפּן אויפֿן באָק, מיט אַ באַשליק איבערן היטל. ס'איז שווער געווען צו וויסן, צי ער איז וואַך, אָדער ער דרימלט. דאָס פֿלעמל אין לאַמטער האָט געצאַנקט, געוואָרפֿן בלענדיקע שאָטנס. די הייזער האָבן זיך געשאָקלט ווי דעקאָראַציעס אין אַ טעאַטער.

— אַ פּאַסקודנע וועטער. ווען ט'דער פּאַן אָנקלינגען?

— אינגיכן.

— זאָל דער פּאַן נישט אָפּלייגן — האָט די פּאַננאַ באַרבאַראַ אָפּגערופֿן פֿון הינטערן אָפּדעכל. — אַ גוטע נאַכט.

ער האָט זיך אומגעקערט אין גרויסן זאַל. דער עולם האָט אויף עפּעס אַפּלאָדירט. אויף דער בינע האָט עמעץ געשריגן מיט אַ הייזעריק קול. אַ ברייט מענטשל, שוואַרץ ווי אַ ציגיינער, מיט אַ שויבער פּעכיקע האָר, אויפֿגעשטעלטע ווי דראָטן, האָט זיך געבייזערט, געזידלט. עוזר־העשל האָט געהערט ווי ער טענהט:

— אַלץ איז ביי זיי פּאָליטיק. זיי שפּיען אויפֿן אמת, די מנוולים.

— וואָס איז געשען?

— מ'האָט געדאַרפֿט ווילן אַ שיינהייט־קעניגין, האָבן זיי אויסגעקליבן אַ מאַלפּע. אַלץ איז ביי זיי פּראָטעקציע!

— וואָס שאַדט עס אייך?

— דין פּרוטה כּדין מאה!...

אין דער רגע האָט עוזר־העשל דערבליקט הדסהן. זי איז געשטאַנען און געגאַפֿט אויף דער בינע. זי האָט געמאַכט מיט דער האַנט אַן אָפּדעכל איבער די אויגן. ס'איז אים אויפֿגעפֿאַלן, אַז זי איז נאָך אַלץ אַ שיינהייט. ער האָט זיך מיט אַמאָל דערמאַנט אַבראַמס צוזאָג, אַז זי וועט זיין די קעניגין פֿון דעם באַל. ס'האָט אים אָנגענומען אַ רחמנות אויף דער דאָזיקער פֿרוי, די מאַמע פֿון זיין קינד. ער האָט געקוקט אויף איר אַ נייגעריקער. ט'איז הדסה, די הדסה, וואָס האָט אים אַמאָל געגעבן אַ לעקציע אויף דער פּאַנסקע גאַס; די הדסה, וואָס האָט אַוועקגעוואָרפֿן אַ פֿאַרמעגן צו קאָנען ווערן זיין ווייב. וויפֿל אַנטוישונגען ער האָט איר פֿאַרשאַפֿט! וויפֿל בייזע ווערטער זי האָט געהערט פֿון אים! אַלץ איז באַנקראָט: זיין לעבן, זיין קאַריערע, זיין ליבע... ער איז צוגעגאַנגען און איר אַרויפֿגעלייגט אַ האַנט אויפֿן אַקסל. זי האָט געטאָן אַ צאַפּל. זי האָט אים אָנגעקוקט אַ דערשראָקענע. מיט אַמאָל האָט איר פּנים אויפֿגעלויכטן.

— דאָס ביסט דו? וואו ביסטו געווען? כ'זוך דיך אַרום, דעם גאַנצן אָוונט. כ'האָב געמיינט, אַז...

און די אויגן זיינען איר געוואָרן פֿייכט.

— וואָס האָסטו געמיינט?

— גאָרנישט. אַזאַ טומל. אַזוינע ביליקע מענטשן. ביסט געקומען. מיר'ן נישט געדאַרפֿט קומען אַהער. האָסט אפשר געזען מאַשען?

— נייך, טייערע. קום, לאָמיר זיך ערגעץ אַוועקזעצן. דו זעסט אויס פּרעכטיק.

הדסה איז געוואָרן בלאַס. זי האָט נישט באַנומען זיין פּלוצלינגדיקע צו־געלאַזנקייט. זי האָט זיך געריכט, אַז ער וועט זיך אויף איר בייזערן. זי האָט אים אַנגענומען ביים אָרעם.

— קום, לאָמיר גיין אַהיים...

קאַפּיטל ניין און פֿערציק

1

אין מיטן דער נאַכט האָט אַבראַם זיך אויפֿגעכאַפּט. ס'האָט אים אויפֿגע־וועקט אַ ווייטאַג אין לינקן אָרעם, אַ פּרעסעניש אין האַרץ. אין שטוב איז געווען פֿינסטער. נעבן אים איז געלעגן אַ פֿרוי. ווער איז דאָס? — האָט אַבראַם גע־טראַכט. — זאָל דאָס זיין אידאַ? זי איז דאָך אין שפּיטאָל. חמא איז טויט. ווער־זשע איז די נקבה? ער האָט זיך געפּרוּווט דערמאָנען, וואָס ס'איז פֿאַר־לאָפֿן, נאָר ר'האָט גאָרנישט געדענקט. דער קאָפּ האָט געשווערט אויפֿן קישן. די געהירן אין שיידל זיינען געווען זאַמדיק. אין מויל איז געבליבן אַ בייגעשמאַק פֿון אַלקאָהאָל. אַבראַם האָט זיך דערמאָנט אָן די דיגיטאַליס־פּילן, געפּרוּווט זיי אַרויסקריגן, נאָר ער האָט נישט געקאָנט אונטערהויבן דעם רוקן. ער האָט נישט געזען אין חשכות, וואו ס'איז דאָס פֿענסטער, וואו די טיר. רבונו־של־עולם, כ'בין פֿאַרביי!... ער האָט געוואָלט טאָן אַ שטאָרך דער ביישלעפֿערין, זי זאָל אויפֿקומען, נאָר ס'האָט זיך אים נישט געלייגט די האַנט. אַ ווייל האָט אַבראַם ווידער איינגעדרימלט. ס'האָט זיך אים אויסגעדוכט, ער איז אין אַ שעכט־הויז, אין דעם גרויס־פּוילישן שטעטל, נעבן פֿאָטערס פּאָסעסיע. בונם שוחט פֿירט דעם חלף איבער דעם באָבע־נאָגל. דער בליץ־לאָמפּ איז צו־שטאַרק אַרויסגערוקט. אַ פֿלאַקער כאַפּט זיך איבערן ברענער, דעם קאַפּסל, דעם גלעזל. קיילערס ציען פֿון בעליק שטריק מיט האַקנס. אַ גוי באַשפּריצט דאָס שעכט־שטיבל מיט אַ קישקע. אַ קצב בינדט אָן אָקס, דאָס שוחטל גאָלט דעם האַלדז. וואָס טוט זיך דאָ? ער, אַבראַם, איז דער אָקס. ווי איז דאָס מעגלעך? ער מוז זיין אַ גלגול. ער שרייט, נאָר מ'האַלט־צו דעם פּיסק. ער וויל געבן אַ צייכן, נאָר ער קען נישט רירן מיט קיין גליד. די שינדערס לויערן, אין פֿאַרבלוטיקטע שטיוול, מיט שפּיזן אויף די לענדן. גזלנים! רוצחים! כ'בין אַ מענטש!... דער קוילער טוט אַ פֿאַר־גלאָץ די אויגן, פֿאָרט אַריין מיטן שאַרף אין גאָרגל. דאָס דם טוט אַ זעץ. די יונגען וואַרפֿן זיך מיט מעסערס, העק. מ'שינדט די פֿעל, מ'האַקט פֿיס, מ'שניידט דעם בויך, מ'רייסט די וואַמפּן, מ'שלעפּט אַרויס די ריאה. גיכער! בלאָז! שפּיי! אַ סירכא! וואו איז דער טרייבעטשער? ס'איז ערב־שבת!... אַבראַם האָט געטאָן אַ ציטער, זיך אויפֿגעריסן, אַ באַגאָסענער מיט אַנגסטן. דאָס בעט אונטער אים האָט זיך געוואָרפֿן. ער האָט פֿאַרנומען אַ כאָרכלעניש, ווי פֿון אַ געקוילעטן. אין

מויל איז געבליבן אַ זיסקייט ווי פֿון בלוט. ער איז געלעגן אַ פֿאַרשוויגענער, פֿול מיט פּחד פֿאַר דעם זעעניש. טאַטע־פֿאָטער, ס׳איז דער סוף!...

דאָס בעט האָט געטאָן אַ צאַפּל, זיך אָפּגעשטעלט מיט אַ קלאַפּ. אַ ערד־ציטערניש ?... די מויד איז אויפֿגעקומען.

— אַבראַם, וואָס איז אייך ?

— ווער ביסטו ? — האָט אַבראַם אַרויסגעבראַכט נאָך אַ קווענקלעניש.

— איך ? מאַניע.

— וואו בין איך ?

— איר זענט קראַנק, אָדער וואָס ? מיר׳ן זיך געטראָפֿן אויפֿן באַל.

— אַהאַ.

— ס׳טוט אייך עפּעס וויי ?

אַבראַם האָט אַליין נישט געוואוסט, וואָס ער זאָל ענטפֿערן : יאָ, אָדער ניין. דאָס לשון איז אים געוואָרן שטומפּיק. מיט אַמאָל האָט זיך אָנגעצונדן די עלעקטרע. מאַניע איז געשטאַנען אַ באָרוועסע, אין אַ לאַנג נאַכט־העמד, די האָר אַרומגעבונדן מיט אַ טיכל. דאָס פּנים איז איבערנאַכט געוואָרן אָפּבלאַקירט, צוגעפּלאַטשט, צעקנייטשט. אונטערן קין האָט זיך געבאַמבלט אַ גוידערל. די קאַלמיקיש־קרומע אייגעלעך האָבן געגאַפֿט מיט טעמפּער שרעק.

— וואָס איז אייך ? ס׳האַרץ ?

— אַביסל... צוגעדריקט...

— וואָס טוט מען ? די אַלטע קומען באַלד אינדערפֿרי...

ערשט איצט האָט אַבראַם זיך געכאַפּט, אַז ער איז אין אַ קיך. דער באָדן איז געווען אַ געפּלאַסטערטער. אויף די ווענט האָבן געהאַנגען בעקנס, פֿאַנען. אויף דעם קאַכל־אויוון זיינען געווען אָנגעשטעלט טעפּ, אַ טיי־קעסל, אַ גאַז־מאַשינקע. פֿון לאָמפּ האָט אַראָפּגעהאַנגען אַ פֿאַריאַריק שניצל פֿליגן־פּאַפּיר. אין דעם גאַנצן באַדרעַנגעניש איז אַבראַמען אָנגעקומען אַ געלעכטער. זיך אויסגעקליבן אַן אָרט צום שטאַרבן !... ער האָט געמורמלט :

— כ׳האָב פּילן. אין הויזן־קעשענע.

מאַניע האָט זיך געכאַפּט צו די הויזן, וואָס זיינען געהאַנגען אויף אַ שטול, נאָר ס׳זיינען דאָרט נישט געווען קיין פּילן. זי האָט זיך געפּלאָנטערט אין די שלייקעס. פֿון וועסטל־קעשענע איז אַרויסגעפֿאַלן אַ זילבערנער ציבעלע־זייגער. ער איז געבליבן אַבראַמען בירושה פֿון טאַטן עליו־השלום. מאַניע האָט אים אויפֿגעהויבן, צוגעלייגט צום אויער.

— ער שטייט ?

— יאָ.

— נו, נו...

ס׳איז געווען פֿאַר אַבראַמען נאָך אַ סימן, אַז ער שטאַרבט. אין פֿינף־און־דרייסיק יאָר האָט דער זייגער קיין איין מאָל זיך נישט אָפּגעשטעלט. אַבראַם האָט אַ פֿאַרשמאַכטער צוגעשלאָסן די וויעס. וואָרשע ט׳האָבן וואָס צו רעדן ! — איז אים דורכגעלאָפֿן דורכן רעיון. ער האָט זיך דערמאָנט אָן אידאָן, סטעפֿען, ביילע־איטען. מאַניע האָט זיך אַרומגעדרייט אַהין־און־צוריק, אויף איין אָרט,

מיט פֿאַרבראָכענע פֿינגער. זי איז שוין איינמאָל אין פּעקל! געבראַכט צו שלעפּן אַן אַלטן ייִד, אַ חולה־מסוכּן. וואָס טוט מען איצט? אין הויף ט׳זיך טאָן חושך!... אַ ווייל איז מאַניעס בליק געפֿאַלן אויף אַ האָק. כ׳על מיך אויפֿהענגען און זאָל נעמען אַן עק! — האָט זי געקלערט. זי האָט געגעבן אַ רוף מיט וואָרעניש:

— אַבראַם, איר מוזט גיין אַהיים!

— יאָ, כ׳על מיך אָנטאָן...

מאַניע האָט זיך אַ נעם געטאָן מיט פֿלייס. זי האָט אַראָפּגעשליידערט די קאָלדרע און אַבראַם איז געבליבן ליגן מיט נאַקעטע פֿיס, אַ צעכראַסטעטער ברוסט. ס׳איז אים געוואָרן קאַלט. ער האָט געציטערט, זיך געקנוילט. זי האָט גיך־גיך אַרויפֿגעצויגן אויף אים די הויזן, די שקאַרפּעטן, די שיך. זי האָט אים אונטערגעהויבן און אים אָנגעטאָן דאָס וועסטל, דאָס רעקל, דאָס פֿוטער, די פּאַפּאַכע. ערשט איצט האָט מאַניע געפֿונען אַבראַמס גאַטקעס. זי האָט זיי פֿאַרשטעקט אין דעם קאַסטן פֿון קוילן. אַבראַם האָט געליטן יסורים, נאָר ער האָט פֿאַרביסן די ציין. אַ מצווה אויף מיר! כ׳האָב עס כּשר פֿאַרדינט! מאַניע האָט זיך אויך אָנגעטאָן. זי האָט אַראָפּגעוואָרפֿן דאָס געבלימלטע נאַכט־העמד און איז אַ ווייל געשטאַנען מוטער־נאַקעט, מיט לויזע ברוסטן, ברייטע היפּטן, אַ פּלאַטשיקן בויך, האָריקע שענקלען. ביי אַבראַמען איז איין אויג געווען צוגעמאַכט, נאָר דאָס אָפֿענע האָט געזען, אַז די פֿינגער אין מאַניעס פֿיס קלעטערן איינער אויפֿן אַנדערן. זיך געלוינט אומצוברענגען, פֿאַר אַזאַ יפֿה־פֿיה... ס׳איז אים איינגעפֿאַלן, ער זאָל זאָגן ווידוי, נאָר ער האָט געהאַט פֿאַרלוירן דאָס געדעכעניש. אַבראַם איז אויפֿסניי אַנדרימלט געוואָרן. ווען ער האָט זיך אויפֿגעריסן איז שוין מאַניע געהאַט אַריין אין די מלבושים. דאָס שטעכעניש אין אַבראַמס ברוסט האָט אויפֿגעהערט. מאַניע האָט אים געהאָלפֿן אויפֿשטיין און ער איז מיט שטרויכלענדיקע טריט אַריבער די שוועל צום קאָרידאָר. דאָ איז אַבראַם אַוועקגעפֿאַלן אין אומ־מאַכט. ער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט, ווי אַ זאַק. מאַניע האָט אים געמינטערט, נאָר ער האָט נישט געענטפֿערט. מאַמע מיינע, האָב רחמנות! — האָט זי געדופֿן. אין דער טונקלקייט האָט זיך געבלייכט אַ שטאַר פּנים פֿון אַ מת. פֿון שרעק איז מאַניע אַרויסגעלאָפֿן פֿון שטוב, פֿאַרהאַקט דעם קלאַפּשלאָס. זי האָט געהאַט פֿאַרגעסן דעם שליסל, נאָר ס׳איז שוין געווען צו־שפּעט. מאַניע האָט געשטאָלפּערט איבער די פֿינסטערע טרעפּ. גאָט אין הימל! מאַמע מיינע! — האָט זי איבערגעחזרט נאָכאַמאָל און ווידעראַמאָל. זי האָט זיך קוים איינגעהאַלטן נישט אויפֿצוּוועקן די שכנים. וואָס איז די נאַכט אַזוי לאַנג? ווי ס׳יידישע גלות! אין הויף האָט מאַניע דערבליקט אַ ווייס געשטאַלט. ס׳איז ער! ער יאָגט מיך נאָך... טויטערהייט!... זי איז געשטאַנען אַ פֿאַרגליווערטע, מיט אַן אָפֿן מויל. אַ מאַנסבילש קול האָט געפֿרעגט:

— ווער איז דאָרט, האַ?

— איך. מאַניע.

— מאַניעלע? פֿון פֿאַיאַנס־געשעפֿט? וואָס טוען זי דאָ?

מאַניע האָט באַנומען, אַז ס׳איז אַ בעקער פֿון דער בעקעריי.

— עמעץ איז ביי מיר אוועקגעפאלן... א פעטער... פון דער פראווינץ — האט מאניע געזאגט א ליגן נישט־צוגעגרייטערהייט.

— וואו זיינען די אלטע?

— אוועקגעפארן. זיי קומען מארגן צוריק.

— מ׳דארף ארויסרופן די פאגאטאוויע.

— העלפן זי מיר! ווי גאט איז איהן ליב!

— כ׳האב געלאזט ס׳געבעקס אין אויוון. רופן זי א פאליציאנט!

— ס׳טויער איז פארמאכט.

— קלינגען זי אן.

מאניע איז געגאנגען ווייטער. דער בעקער־יונג איז איר נאכגעלאפן, זי אנ־געכאפט ביי די אקסלען.

— זי טשאקען! ס׳איז נישט קא׳ פעטער!

— וואס ווילן זי? לאזן זי מיך אפ!

— א הור, א רוח אין דיין מאמען אריין!...

ער האט זי א נעם געטאן ביי דער ברוסט, ביי דער טאליע, זיך געשפארט, געריבן די מארדע אין איר פנים. זיי האבן זיך געראנגלט שטומערהייט.

— כ׳על שרייען גוואלד!...

— זונה!... אין טאטנס טאטן! צי!

דער יונג האט געטאן א שפיי, זי איז אפגעשטויסן. זי איז שיער נישט געפאלן איבער די שטיינער. פייערדיקע רעדער האבן זיך איר געדרייט פארן בליק. ס׳האט אויף איר געיאגט ס׳חלשות. זי האט געהערט אין דער פינסטער ווי יענער איז משתין. א לאנג־פארגעסענער איבל האט אויף איר געטאן א הויך. זי איז צו־געפאלן צו א וואנט, גענומען ברעכן.

— אוי, גאט! אוי, גאט!...

ווען מאניע איז געקומען צו זיך, איז שוין דער נאכטישער הימל געווען פול מיט באטאגישע פלעקן. שטערן האבן זיך געלאשן. מאניע האט אפגעווישט די טרערן, זיך געלאזט צום טויער. ס׳איז שוין געווען אפן. זי האט געשפאנט אי־בער דער ליידיקער גאס מיט שטרויכלענדיקע קני. די פארכטיקע נאכט איז גע־האט פאריבער. א גלייטערטקייט האט זי אנגענומען און א פרומקייט. זי האט אויפגעהויבן דעם בליק צו די אנגעגליטע זומען וואלקנס, צוגעזאגט דעם אומ־געזעענעם, אז ווי באלד ער׳ט זי באשירמען פון דער קלעם, וועט זי ווערן א כשרע יידישע טאכטער — — —

אבראם איז נישט געווען טויט. נאך א ווייל האט ער זיך ווידער אויפגעריסן פון דעם שלומער. ער האט זיך אויפגעזעצט, אפגעווארט. אין די אויערן האט געקלונגען. דאס בלוט אין די אדערן האט געשוימט. צום גריבל פון הארץ האט געשלאגן. גאלדיקע פונקטן האבן זיך געוויגט אין אוויר. אבראם האט זיך איצט אלץ דערמאנט. וואו איז ערגעץ די מויד? אנטלאפן? שוין איינמאל א מצב! ער האט איצט געהאט צו גאט איין בקשה: ער זאל נישט שטארבן אין דער פרעמדער דירה... ער האט זיך געשטארקט, זיך אויפגעשטעלט. ער האט גע־עפנט די טיר, זיך געלאזט קריכן איבער די טרעפ. ער האט זיך אנגעקלאמערט

אָן געלענדער, זיך יעדעס מאָל אָפּגעשטעלט, געכאָרכלט. ער האָט זיך קיינמאָל נישט אויסגעמאָלט, אַז ס'קאָן אָנקומען אַזוי שווער צו שטעלן אַ טריט. ס'האָט אים געשווידערט. ער האָט געפּויקט מיט די ציין. אינדרויסן האָט ער זיך געשאַרט ביי דער מויער. ער האָט אויפֿגעמאַכט אַ וויע, דערזען אָן אַנגערויטלטן הימל, אַ פֿייערדיקן בעזים, פּורפּורנע קרייזעלעך, פֿעדימלעך, קנוילעכלעך, אַ געהאָפּט נישט־פֿון־דער־וועלט. אויפֿן פֿערטן שטאָק האָבן זיך געצונדן די אויבערלופֿטן. פֿייגעלעך האָבן געצוויטשערט, זיך אָנגעשלאָגן אָן די שויבן. וואו בין איך ערגעץ? — האָט אַבראַם זיך געפֿרעגט. — כ'על מיך נישט דערשלעפּן. אַ וואָרט איז אים געהאָנגען אויף די ליפּן, נאָר ער האָט נישט געוואוסט וואָס. ס'האָט אים געקיצלט די שפּיץ־צונג. ס'האָט אויפֿגעטויכט אַ ווייסער פּאַרשוין. ס'איז געווען דער געזעל, וואָס איז באַפֿאַלן מאַניען.

— פּאַניע, איכ'ל ברענגען אַ דראָשקע.

אַבראַם האָט זיך אַראָפּגעזעצט, זיך אַוועקגעלייגט נאַזלדיק. פֿון קוימענס האָבן זיך געקרייזלט רויכעס. פֿענסטער האָבן זיך אויפֿגעפּראַלט. איבערגעוועקטע ווייבער האָבן זיך דורכגעשריגן. אַ קינד האָט געוויינט. עמעץ האָט אַרויסגעבראַכט דעם קראַנקן אַ טרונק וואַסער. שוין? דאָס איז עס? — האָט אַבראַמען אַ בלאַנק געטאָן דורכן געדאַנק. — נישט־געפֿערלעך... ער האָט געטאָן אַ שמייכל אין דער באָרד. פֿון יענער זייט דאַך האָט זיך אָפּגעריסן די אויפֿגייענדיקע זון...

2

ס'האָט געדויערט לאַנג ביז דער בעקער־יונג האָט געבראַכט די דראָשקע פֿאַר אַבראַמען. דער שמייסער האָט נישט געוואָלט אויפֿנעמען דעם קראַנקן סיידן עמעץ וועט מיט אים מיטפֿאָרן. דער יונג איז אַרויף צו מאַניעס באַלעבאַטים אַ קוק טאָן צי די מויד איז דאָרט נישטאָ. די טיר איז געשטאַנען אָפֿן. אין דער וואוינונג איז קיינער נישט געווען. דער בעקער האָט זיך געזוימט אַ צען מינוט. דערנאָך איז ער אַראָפּ, געהאָלפֿן אַבראַמען איינזיצן, אַליין אויך איינגעשטיגן. די פֿאַרבייגייער אין גאַס האָבן נאָכגעקוקט פֿאַרוואונדערטע די צוויי אויסטערלישע פּאַסאַזשירן. אַבראַם האָט אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אָן ווענטל, געהאַלטן פֿאַרשלאָסן די וויעס. דאָס פּנים איז געווען אַזוי ווייס, ווי די צעשויבערטע באָרד. דער געזעל האָט אים צוגעהאַלטן ביי אַן אַרבל. אַבראַם האָט פֿאַרשמאַכטערהייט אַלץ געשפּירט: די רויכעס פֿון די קוימענס, די גערוכן פֿון פֿערד־מיסט, געבעקס, רינשטאָק. אַ שייגעץ האָט שוין באַצייטנס אויסגערופֿן די פּוילישע מאָרגן־צייטונגען. וואָס דויערט עפּעס די נסיעה אַזוי לאַנג? — האָט אַבראַם זיך געחידושט. — זאָל דאָס שוין טאַקע זיין דער סוף? ... ביי דעם הויז, וואו אידאַ האָט געהאַט די אַטעליע, האָט די דראָשקע זיך אָפּגעשטעלט. דער סטרוזש איז אַרויסגעקומען, דערקאָנט דעם פּאַן אַבראַם. דער הויז־וועכטער און זיין ווייב האָבן געהאָלפֿן אַבראַמען אַרויפֿקריכן אויפֿן פֿינפֿטן שטאָק. די גאַיעס האָבן אָפּנים, גערעכנט, אַז אַבראַם איז שיכּור. מ'האָט אים אַוועקגעלייגט אויף אידאַס בעט, נישט גערופֿן קיין דאָקטאָר. דער גוי האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ. אַ צייט

אַרויסגעקומען: יידן און באַבעס טרינקן זיך אָן. ס׳איז שוין באַלד אַ חרפה פֿאַר אַ קריסטלעכן מאַנסביל צו נעמען אַ שנאַפּס...

אַ שטיקל צייט האָט מאַניע זיך אַרומגעדרייט גאַס־איין, גאַס־אויס. זי איז פֿאַרביי די זשימנע, די אָרלע, די לעשנאָ, די קאַרמעליצקע. די געשעפֿטן זיינען געשטאַנען פֿאַרמאַכט אויף די שטאַבן, פֿאַררוקט מיט ריטש־טירן. דאָ און דאָרט האָט זיך געעפֿנט אַ יאַטקע, אַ שפּייז־געוועלב, אַ מילך־קראָם. אַ קאָנדוקטאָר פֿון אַ דאַמף־מיל האָט אַריינגעטראָגן אַ שטויס ברייטלעך, קונציק אָנגעשפּאַרט אָן דער פֿאַרמעליקטער קאַפּאָטע. מ׳האָט אָפּגעלאָדן בלעכן מילך, פּריידיקס. פֿון אַ טויער איז אַרויסגעפֿאָרן אַ וואָגן מיסט. פּלוצים האָט מאַניע זיך געכאַפּט, אַז זי געפֿינט זיך אויף דער ניזקע, ביי דעם הויז, וואו נעמיס מאַן האָט געהאַט אַ בעקעריי. נעמי, ר׳ משולם מושקאַטס דינסט, איז שוין געזעסן מיט פֿולע קוישן געבעקס. אַ פּאָר קונהטעס האָבן געטאַפּט די ברויטן, די זעמל, די בייגל. נעמי האָט געטראָגן אַ גרויען זשאַקעט, אַ ברייטן טאַש אויף די לענדן. אין די יאָרן איז איר דאָס געזעס געוואָרן טאָפּלט ברייט. דער בוזעם האָט אָפּער־געשטאַרצט ווי אַ גאַניק. זי האָט געטאָן אַ קוק אויף מאַניען, פֿאַרבראָכן די פֿינ־גער.

— מאַמעלעך קרוין, וואָס טוסטו דאָ?

מאַניע האָט געמורמלט, געשלוכצט, געווישט די טרערן. נעמי האָט אָנגע־שטעלט אַ פּאָר גרויסע אויגן. פֿריער האָט זי נישט פֿאַרשטאַנען, וואָס יענע רעדט, באַקומען אַ חשד, אַז זי איז אַראָפּ פֿון זינען. באַלד האָט זי זיך פֿאַרקרימט. ס׳האָט איר געביסן אין די הענט צו דערלאַנגען דער קוכטע אַ פּאַטש, זי זאָל זיך איבער־קוילערן. זי האָט גענומען רופֿן די שטיף־טאָכטער, זי זאָל זי פֿאַרבייטן ביים ליי־זעכץ. אַליין האָט נעמי אָפּגעשטעלט אַ דראָשקע, איינגעזעסן צוזאַמען מיט מאַניען, געהייסן פֿאָרן אויף דער פּטאַשע. נעמי האָט זיך געשאָקלט אין דער ברייט, גע־שנייצט די נאָז אין פֿאַרטוך ווי אויף אַ לוויה.

— אַזאַ זאַך זאָל דיר צו האַנט קומען! דיין טאַטע איז געווען אַ טייערער ייד!

— מ׳דאַרף מיך צעשניידן אויף שטיקער! — האָט מאַניע געכליפּעט.

— נו, שאַ, כ׳בין דיך אָסור ניש׳ מקנא...

נעמי איז געוואָרן אָן אויפֿגעהייטערטע. זי האָט ליב געהאַט צו מאַכן אַ גע־וואַלד, זיך אויסצוטענהן מיט פּאָליציי, זיך צו פֿאָרן מיט אַ בר־מינן. מאַניע, ס׳געמיינע שטיק, איז ווערט דעם שטעקן. ס׳עט איר שוין קיין בזיונות נישט פֿעלן. די מושקאַטס וועלן אויך נישט האָבן קיין כּבוד. זאָלן זיי וויסן, אַז זי, נעמי, איז אַ באַלעבאַטישע פֿרוי. נעמי האָט זיך קוים געקאָנט דערוואַרטן ביז מ׳עט צופֿאָרן אויף דער פּטאַשע. ס׳האָט זי געהויבן פֿון אָרט. זי האָט צוגעהאַלטן מאַניען ביים עלנבויגן ווי אויס מורא, די מויד זאָל נישט אַנטלויפֿן. זי האָט האַלב געוויינט, האַלב געלאַכט.

— אַ טויט זיך אויסגעקליבן! ווינד און ווי צו זיינע יאָר! אַ בראַנד אין דיינע קישקעס!...

— הלוואי וואָלט איך ניש׳ דערלעבט אויפֿצושטיין!

— ס׳וואָלט דיר געווען ווײַלער...

נעמי האָט נישט פֿאַרלוירן דעם קאָפ. זי איז אַרײַן צום סטרוזש, אַלץ דער־ציילט. אַ הונט איז זי באַפֿאַלן מיט אַ בילערײַ, נאָר זי האָט אים געטאָן אַ שטויס מיט אַ שפּיץ־שוך. פֿון אַ שטײַג האָט אַרויסגעקוויטשעט אַ פּאַפּוגײַ מיט אַ צע־בראָכענעם שנאָבל. די גויע בײַ דער קיך האָט שוין געפּרעגלט חזיר־גריוון אין אַ פֿאַן. נעמי האָט גערעדט דאָס פּוילישע לשון מיט אַ שטאַרק קול, געקוקט צום ווינקל וואו ס׳האָט געהאָנגען ס׳יויזל. דער פּויער אין דעם געקעסטלטן שפּענצער האָט געפּינטלט מיט די לעדלעך, נישט באַנומען דעם פּלאָנטער. נעמי האָט אים געהייסן מיטנעמען אַ וויטרע צו עפֿענען דעם קלאַפּ־שלאָס. מ׳איז פֿאַר־בײַ דעם לאַנגן הויף. פֿאָרויס האָט געשפּאַנט נעמי, נאָך איר האָט נאָכגעהונקען דער סטרוזש. פֿון הינטן איז געקראָכן מאַניע. מ׳איז אַרויף אויפֿן צווייטן שטאָק. דער ערל האָט געטאָן אַ שטופּ די קלאַמקע און ס׳האָט זיך אַליין געעפֿנט. דער מת איז נישט געווען נישט אין פֿאָדער־צימער, נישט אין קיך, נישט אין די אַנדערע שטובן. מאַניעס פּנים איז געוואָרן געל. נעמי האָט אַרויסגעפּלאַצט מיט אַ געלעכטער.

— אַ שד!...

נעמי האָט גענישטערט אין בײַטל, אַרויסגעגראַבלט אַ באַנקנאָט פֿון פֿינף זלאָטעס, דערלאַנגט דעם גוי, צוגעלייגט אַ פֿינגער צום מויל, אַ צייכן, ער זאָל מאַכן אַ שווײַג. יענער האָט זיך געקראַצט אין געניק, געמרוקעט. מאַניע האָט זיך געדרייט אויף איין אָרט. נעמי האָט געכאַפּט אַ בליק אין קעסטל פֿון קוילן, געפֿונען אַבראַמס גאַטקעס.

— דאָס באַהאַלט!

מאַניע האָט זיך געלאָזט צוגיין צום קויש פֿון די קויטיקע וועש. מיט אַמאָל האָט זי דערזען, אַז אין קאַבינעט זײַנען אָפֿן די שופֿלעדער פֿון שרײַב־טיש. מ׳האָט אויך געהאַט אויפֿגעריסן די טירלעך אונטן. אויפֿן דיל האָבן זיך געוואַלגערט וועקסלען, פּאַפּירן, אַ זאַמשענער טײַסטער. מאַניע האָט זיך געטאָן אַ וואַקל ווי אומצופֿאַלן.

— מאַמע! מ׳האָט אונדז באַגנבעט!...

נעמי האָט נישט געוואַרט קיין רגע. זי האָט אויפֿגעפּראַלט די דרויסן־טיר, גענומען שרײַען גוואַלד. זי האָט זיך איצט דערשראָקן פֿאַר דער אייגענער הויט. מ׳קען נאָך מיינען, אַז זי און מאַניע האָבן געמאַכט שותּפֿות. ווער ווייסט? אפֿשר האָט די זונה עקסטרע זי אַהער פֿאַרנאַרט? נעמי האָט זיך אָנגעשטויסן אָן מאַניען, איר דערלאַנגט אַ פֿלאַסק. מאַניע איז צוגעפֿאַלן צו דער וואַנט, אַראָפּגעלאָזט די גאַטקעס. די טירן בײַ די שכנים האָבן זיך געעפֿנט. מאַנסלײַט און ווײַבער זײַנען אַרויסגעקומען האַלב־אָנגעטוענע. דער סטרוזש, וואָס האָט שוין געהאַט דער־גרייכט די אונטערשטע שטיגן, האָט דערהערט דעם האַרמידער, זיך אומגעקערט אויף צוריק.

— זאָל דער פּאַן רופֿן די פּאָליציי! — האָט נעמי געשריגן. — די מינוט!...

און זי האָט געטייטלט מיט אַ פֿינגער אויף מאַניען.

דער סטרוזש האָט אַראָפּגענומען דעם קאַשקעט, אַרויסגעצויגן דאָס פּאַפּירל,

וואָס נעמי האָט אים געשאָנקען, צוריקגעוואָרפֿן. אַ שכנטע, וואָס האָט געהאָט אַ טעלעפֿאָן אין שטוב, איז אַוועק אָנקלינגען אין צירקל. מאַניע איז געשטאַנען אַ באַנומענע. די קאַלמיקישע אייגעלעך האָבן געקוקט אין איין פּינטל. פֿון דעם געמיש האָט זי באַגריפֿט בלויז איין זאַך: אַז די גאַנצע תּוכחה האָט זיך אויף איר אויסגעגאָסן. אַלע עבֿרות, וואָס זי האָט געטאָן שטילערהייט, ווערן איר איצט באַצאָלט. עפּעס אַ זאָגעניש פֿון דער תּחינה אָדער פֿון טייטש־חומש האָט איר געהאַנגען אויף די לעפּצן, נאָר זי האָט נישט געדענקט וואָס. ס׳זיינען איר גע־קומען אויפֿן זין דער געשטאָרבענער מאַמעס וואָרענישן און שטראָף־רייד. נעמי האָט זי אָנגעכאַפּט ביי די אַקסלען, געטרייסלט:

— וואָס האָסטו אָפּגעטאָן? — האָט זי געוואַלדעוועט. — רעד ווערטער! כ׳לאָז דיך אַ טויטע!...

— נו, שלאָג —

— הור! גנבֿ! וואו האָסטו מיך פֿאַרשלעפּט?

מאַניע האָט זיך אָפּגעשאָקלט, נישט געענטפֿערט. נעמי האָט זיך איבערגע־קלערט, זיך אַ ווענד געטאָן צו דער טיר.

— וואָס איז די גראַטשקע? לאָזן דאָרכגאַין!

דער עולם האָט געמאַכט אַ וואַרע. נעמי האָט אַרויסגעשטעלט דעם בויך, זיך געלאָזט גיין אַהיים. וואָס האָט זי, נעמי, דאָ צו טאָן? אויב מ׳עט זי חושד זיין, זאָל מען זי קומען אַרעסטירן. זי האָט די שטיף־טאָכטער פֿאַר אַן עדות, אַז די גנבֿטע האָט זי גערופֿן... נעמי האָט געשפּרייזט האַסטיק, געוואָרפֿן בייזע בליקן. אין טויער איז דער כּלבֿ זי ווידער באַפֿאַלן. זי האָט אים פֿונסניי געטאָן אַ שטויס. ער איז אַנטלאָפֿן מיט אַן הינקנדיק פֿיסל. דער פּחד, וואָס ס׳האָט נעמין אָנגענומען די ערשטע מינוט, האָט אויסגעוועפּט. ס׳איז צוריקגעקומען די פֿריער־דיקע תּקיפֿות. יענע העצע! — האָט זי געמורמלט. — וואָס ס׳האָט זיך מיר געחלומט די־נאַכט און יענע־נאַכט זאָל אויסגיין צו איר קאָפּ און צו איר לייב־און־לעבן. מיך געוואָלט אַריינשלעפּן אין אַ מילער... פֿאַר דעם גוטס, וואָס כ׳האָב איר געטאָן. אַ פֿייער אין אירע געדערים!... אינדרויסן איז נאָך געשטאַ־נען די דראָשקע, וואָס מיט איר איז נעמי אַהער צוגעפֿאָרן. דאָס פֿערדל האָט געקייט האָבער פֿון אַ זעקל. אַחוץ דעם, וואָס נעמי האָט נישט געוואָלט צוריקגיין צופֿוס, איז גוט געווען צו האָבן דעם אָנטרייבער פֿאַר אַן עדות.

— כ׳פֿאָר צוריק! — האָט זי באַפֿוילן.

— איין מינוטקעלע!...

דער קוטשער האָט אַראָפּגענומען ביים פֿערד די טאָרבע, אַרויפֿגעקלעטערט אויפֿן באָק, אַ פֿאָכע געטאָן מיט דער בייטש. נעמי האָט זיך ברייט צעזעצט.

— ווי לאַנג איז, אַז דער פּאַן האָט מיך אויפֿגענומען?

— אַ האַלב שעהלע.

— די מויד האָט אַמאָל ביי מיר געאַרבעט. געווען מיין אַרויסהעלפֿערין. גע־קומען בעטן, כ׳זאָל זי ראַטעווען. ווייזט זיך אַרויס — אַ גנבֿ.

— אַלץ טרעפֿט. וויאָ!

— אַ שטשערווע, ווי גאָט איז מיר ליב!...

ווען דער פּאָליציאַנט איז געקומען צו מאַניען אין שטוב, האָט ער זי געטראָפֿן שטיין אָנגעלענט ביי דער וואַנט, אין קאָרידאָר, אין דעם אייגענעם ווינקל, וואָס נעמי האָט זי איבערגעלאָזט. אויפֿן דיל האָבן זיך נאָך געוואַלגערט אָבראַמס אונטערהויזן. דאָס געזעמל איז זיך שוין געהאַט פֿונאַנדערגעגאַנגען. דער מייליך האָט באַדעכטיק אַרויסגענומען פֿון בוזעם־קעשענע דאָס פּראָטאָקאָל־ביכל.

— נו, וואָס איז דאָ פֿאָרלאָפֿן?

— מ׳האָט באַגנבעט. מ׳האָט אויפֿגעריסן די שופֿלעדער. די אַלטע זייגער ניטאָ אין דערהיים.

— האָ? וויפֿל אַזייגער? וואו איז געווען די פּאַני?

— כ׳בין געהאַט אַרויסגעגאַנגען פֿון שטוב.

— אַזוי פֿרי?

— עמעץ האָט געחלשט.

— ווער? וואו זיינען די הערשאַפֿטן?

— אויף אַ חתונה.

— ע־ע. די פּאַני וועט אַזוי גוט זיין מיטגיין אין קאָמיסאַריאַט.

מאַניע האָט אַפֿילו זיך נישט געפּרואווט פֿאַרענטפֿערן. איר גורל איז געחתמעט. ס׳איז אַ באַשערטע זאַך. זי האָט שווייגנדיקערהייט אָנגעטאָן דעם מאַנטל, דעם הוט. זי האָט אַריינגעלייגט אין טאַש אַ פּאָמעראַנץ און אַ פּעקל טיי־קיכלעך. ס׳איז איר אַפֿילו איינגעפֿאַלן צונויפֿצופּאַקן אַ רענצל מיט קליידער, שיך, וועש. דער פּאָליציאַנט איז זיך באַגאַנגען איידל, אויפֿן ניי־מאָדישן שטייגער. ער האָט געדולדיק צוגעוואַרט, געשאָקלט מיטן קאָפּ, ווי ער וואָלט באַדויערט. אינדרויסן האָט ער זי נישט געפֿירט ביי דער האַנט, ווי אַן אַרעסטאַנטין, נאָר זי געלאָזט גיין אַ פּאָר טריט פֿאָרויס. די לאָקאַטאָרן האָבן זיך איבערגעקוקט, געגאַפֿט. מ׳האָט קיינמאָל נישט געהערט, די מאַניע זאָל זיין אַן אומערלעכע. די אייגנטימער האָבן נישט איינמאָל איבערגעלאָזט ביי איר די וואוינונג, ס׳געשעפֿט. דער קאָמיסאַריאַט איז געווען באַלד נאָענט, אויף דער זשימנע. אויף די טרעפּ איז געשטאַנען אַ לאַנגע רייע גוים, גוייעס, שקצים. דאָס האָבן הויז־וועכטער געבראַכט די איינמעלדונג־ביכער צום רעווידירן און חתמנען. מ׳האָט מאַניען אַריינגעפֿירט אין אַ קאַנצעלאַריע. אַ הויכער פּאָליציאַנט האָט געטרונקען טיי, צוגעביסן אַ בייגל. אַ דיק מענטשל מיט פּאָמאַדירטע האָר איז געזעסן הינטער אַ ווענטל מיט שטאַכעטן, געבלעטערט צווישן פּאַפּירן. מאַניע האָט דערציילט דעם גאַנצן אמת: די באַגעגעניש מיט אַבראַמען אויפֿן באַל, אַבראַמס האַרץ־אַטאַק, ווי זי, מאַניע, איז אַוועק רופֿן נעמין. דעם בעקער־יונג האָט זי נישט דערמאָנט. דער אויספֿאָרשער האָט אָנגענויגט אַ ברעג אויער. ער האָט זי אָפּגעמאָסטן פֿון אונטן אַראָפּ, פֿון אויבן־אַרויף. עפּעס האָט זיך דאָ נישט געקלעפּט. די פֿרוי האָט נישט אויסגעזען קיין גנבטע.

— ווי הייסט ער, דער דאַמען־העלד?

— אַבראַם שאַפּירא.

— די פּאַני זאָגט, ער׳ט געחלשט?

— כ׳האָב געמיינט, ר׳איז טויט.

— ר׳האָט זיך געמאַכט, דער הינטישער זון. וואָס איז זיין אַדרעס?

מאַניע האָט נישט געוואוסט אַבראַמס אַדרעס, אָבער זי האָט אויסגערעכנט די משפּחה: פּיניעלע, נת׳לע, ניוניע, הדסה. די פֿאַמיליע מושקאַט איז יענעם פֿרימאָרגן צוויי מאָל דערמאָנט געוואָרן אין דער פּאָליציי, אין צוזאַמענהאַנג מיט קאָמוניזם און אַ גנבה.

3

דריי אַזייגער ביינאַכט איז מאַשע אַוועק פֿון באַל אַהיים. זי האָט מיטגע־בראַכט אַ צעריסן קלייד, צעטרעטענע שיך, אַ באַנבאַניער און אַ קאָפּ־ווייטאָג. קיין דראָשקע האָט זי אַזוי שפּעט נישט געקראָגן. זי איז געפֿאָרן מיט אַ נאַכט־טראַמוויי. מאַריאַנאַ די דינסט האָט געעפֿנט און מאַשע איז אַוועק צו זיך אין בודואַר. שוין אַ צייט ווי זי און יאַנעק זיינען נישט געשלאָפֿן צוזאַמען אין שלאָף־צימער. פֿאַר מאַשען האָט מען אויסגעבעט אַ געלעגער אויף דער סאָפֿע. מאַשע האָט זיך אַוועקגעלייט אין קלייד, אויסגעלאָשן דעם לאָמפּ. זי איז געוווען צו־מיד זיך אויסצוטאָן. זי האָט זיך צוגעדעקט מיט דער קאָלדרע, געדרימלט. מאַשע האָט אָפֿט געבענקט נאָך יידן און יידישקייט, אָבער וויפֿל מאָל זי האָט זיך דער־מיט באַגעגנט, איז זי אַוועק מיט אַ קאַצן־יאָמער. די סוחרטעס פֿון דער ביעלאַנ־סקע, דער לעשנאָ, די נאַלעווקיס, האָבן אויף זיך אָנגעהאָנגען צופֿיל צירונג. מ׳האָט גערעדט דאָס פּוילישע לשון מיט אַ קוויטש. מ׳האָט זיך אָפּן פֿאַר אַלעמען געטאַפּט מיט מאַנסלייט. מיט וואָס זיינען זיי יידן? — האָט מאַשע זיך געפֿרעגט. זי וואָלט געוואָרן אַ יידן־פֿיינדין, ווי יאַנעק, ווען זי וואָלט נישט געקאָנט דעם טאַטן אירן, ר׳ משה גבריאלן, און דעם ברודער, אהרל׳ען, דעם ביאַלאָדרעווגער רבין. מאַשע האָט געדענקט, וואָס עוזר־העשל האָט היינט געזאָגט אין דער דראָש־קע: אַז דער מאָדערנער ייד איז אַ רעטעניש. יאָ, אויב שוין זיין אַ ייד, איז ווי יענע מיט די כאַלאַטן, די פּאות, די שייטלען, די קאַפּקעס. די האָבן אַ גאָט אין האַרץ. די נישט־פֿרומע יידן ווילן נאָכמאַכן דעם גוי און קאָנען נישט...

מאַשע איז איינגעשלאָפֿן. גאַנץ פֿרי האָט זי אויפֿגעוועקט דאָס קלינגען פֿון טעלעפֿאָן. דער אַפּאַראַט איז געשטאַנען אויפֿן טואַלעט־טיש. מאַשע האָט אַ האַלב־פֿאַרשלאָפֿענע צוגענומען דאָס טרייבל צום אויער. ס׳האָט זיך דערהערט אַ הייזעריק פֿרויען־קול.

— פֿאַני זאַזשיצקאַ? זאָל מיר די פֿאַני פֿיל מאָל אַנטשולדיקן. דאָ רעדט גינע. גינע יאַנאָווער. די פֿאַני געדענקט מיך פֿילייכט? די קוזינע, הדסה, האָט אַמאָל ביי אונדז געוווינט.

— יאָ, גינע, כ׳געדענק.

— פֿראַשע פֿאַני, ס׳איז מיר געשען אַ גרויס אומגליק. מיר זיינען נעכטן געווען אויפֿן באַל. כ׳האָב באַמערקט די פֿאַני. די פֿאַני האָט אויסגעזען הערלעך. כ׳מיין דאָס אינגאַנצן ערנסט. מיר קומען אַהיים און די וואוינונג איז פֿול מיט פּאָליציי און שפּיצלעס. כ׳בין געצוואונגען צו האַלטן סובלאָקאַטאָרן. מיין מאַן

טוט, לײדער, גאָרנישט. ס'װאױנט בײ אונדז אײנער אַ ברוידע מיט דער פֿרוי זײנער, לילאַ —

— ברוידע איז, דוכט זיך, אַ קאָמוניסט —

— דאָס איז די טראַגעדיע. ער'ט מיר צוגעזאָגט צו האַלטן ס'צימער כשר, נאָר אױף די לײט טאָר מען זיך נישט פֿאַרלאָזן. מ'האָט געפֿונען גאַנצע פּעק לי־טעראַטור. מ'האָט אַרעסטירט מײן מאַן. ער איז נעבעך גאָט די נשמה שולדיק!...

גינע האָט גענומען שלוכצן. מאַשע האָט צוגעשלאָסן די װײעס.

— װאָס קאָן איך דער פּאַני העלפֿן?

גינע האָט זיך װי איבערגעװעקט.

— פּראָשע פּאַני, ער'ט עס נישט אױסהאַלטן! — האָט גינע זיך צעשריגן.

— ס'איז נישט פֿאַר זײנע כּוחות. כ'באַשװער די פּאַני בײ אַלדאָס הײליקע צו רעדן מיטן פּאַן פּולקאָװניק. ער קאָן אים. זאָל די פּאַני אָװעקלײגן אַלע האָנאָרן. אײן װאָרט פֿון פּאַן פּולקאָװניק קאָן אים ראַטעװען!

גינעס קול האָט זיך געבראָכן פֿון טרערן. פֿון צעטומלונג האָט זי צונױפֿגע־מישט ייִדיש מיט פּױליש. זי האָט עפּעס גערעדט װעגן הערץ יאַנאָװערס מעטאַ־פּסיכישע ראַפּאָרטן, װאָס די אַגענטן האָבן צונױפֿגעמישט מיט ברוידעס מאַנו־סקריפּטן. מאַשען זײנען אָנגעקומען אומבאַטעמטע װאָסערן.

— מײן מאַן שלאָפֿט נאָך. כ'על שפּעטער רעדן.

— די פּאַני װעט זיך קױפֿן אַ גרױסע מצווה! די פּאַני האָט אַ ייִדיש האַרץ!...

מאַשע האָט זיך אומגעקערט צום געלעגער. זי האָט װידער גענומען אײנ־דרעמלען, נאָר דאָ האָט דער טעלעפֿאָן זיך פֿונסנײ אָפּגעריסן. מאַשע איז אױפֿ־געקומען מיט אַ צאַפּל. װאָס װיל מען פֿון מיר? דאָסמאָל האָט געקלונגען הדסה. זי האָט גערעדט אַזױ שטיל, אַז מאַשע האָט געמוזט אָנשפּיצן דאָס געהער. הדסה האָט איבערגעגעבן, אַז דער פֿעטער אַבראַם האָט באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק. מ'האָט אים געפֿונען אין אַ הױף אױף דער פּטאַשע גאַס. אַ בעקער־יונג האָט אים גע־בראַכט אין אַ דראָשקע אין אידאַס אַטעליע. ס'זאָל האָבן געשען אַ גנבה. מ'האָט אײנגעזעצט אײנע אַ מאַניע, אַ געװעזענע דינסט בײם זײדעשי מושקאַט... מאַשע האָט צוגעהאַלטן די שלײפֿן, װי פֿון מורא, אַז דער בױערנדיקער װײטאָג זאָל איר נישט צעשפּאַרן דאָס שײדל.

— טײערע, כ'פֿאַרשטײ גאָרנישט. כ'בין מער טױט װי לעבעדיק.

— כ'האָב אַ גאַנצע נאַכט נישט צוגעטאָן קײן אױג — האָט הדסה גע־ענטפֿערט.

מאַשע האָט צוגעזאָגט אָנצוקלינגען שפּעטער. זי איז אָװעקגעפֿאַלן אױפֿן פֿאָטעל אַ פֿאַרשמאַכטע. װי קומט עפּעס דער פֿעטער אַבראַם אױף דער פּטאַשע? װער איז דאָס די מאַניע? פֿאַרװאָס האָט מען זי פֿאַרהאַלטן? משוגע מטורף! זי האָט געכאַפּט אַ בליק אין שפּיגל. דאָס פּנים איז געװען װײס װי בײ אַ מת. די האָר, װאָס זי האָט נעכטן קאָרבירט, זײנען איבערנאַכט געװאָרן צעשױבערט. אונטער די אױגן זײנען געשטאַנען שװאַרצע רענדער. עפּעס שענערס לײגט מען אין דר'ערד אַרײן, האָט מאַשע זיך דערמאָנט דער מוטערס אַ זאָג. פֿון קאָרידאָר האָט זיך דערהערט אַ זיפֿצעניש, אַ פּײפֿעניש, טריט. יאַנעק איז אַרײן אַ באָרװע־

סער, אין קורצע הייזלעך, אָן אַ העמד. די ריפּן האָבן אַרויסגעשטאַרצט ווי רייפֿן. אויפֿן האַרץ־ברעטל האָט זיך געבאָמבלט אַ צלם, אָנגעהאָנגען אויף אַ קייטעלע. די דאַרע פֿיס זיינען געווען געדיכט באַוואָקסן מיט האָר. די טונקעלע אויגן האָבן געקוקט מיט צאָרן.

— וואָס איז דאָס פֿאַר אַ געפּילדער באַלד אינדערפֿרי? דיינע קאָכאַנקעס קאָנען זיך נישט דערוואַרטן?

— יאַנעק, מאַטער מיך נישט. כ׳האָב נישט קיין קאָכאַנקעס.

— ווען ביסטו אַהיימגעקומען? וואָסער טייוול דערוועגט זיך צו שטערן מיין רו? כ׳בין אַ פּוילישער פּולקאָווניק!

— טייערער, ס׳איז הדסה. דער פֿעטער אַבראַם האָט באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק.

— ווען? ר׳האָט שוין לאַנג געדאַרפֿט קראַפּירן, דער פּאַראַזיט!

— ווי רעדסטו? גאָט אין הימל! ס׳איז מיין פֿעטער! מ׳האָט אַרעסטירט הערץ יאַנאָווער. די פֿרוי איז פֿאַרצווייפֿלט —

— פֿאַר קאָמוניזם, האַ?

— דו ווייסט גאַנץ גוט, אַז הערץ יאַנאָווער איז נישט קיין קאָמוניסט. ס׳וואוי־נען דאָרט ברוידע און לילאַ —

— וואָס וויל מען פֿון מיר? איך זאָל מיך אָננעמען פֿאַר די יידישע באָל־שעוויקעס? ווען ס׳הענגט־אָפּ פֿון מיר, וואָלט איך זיי אַלע דערשטיקט!

— וואָס היצסטו זיך? הערץ יאַנאָווער איז אומשולדיק.

— ס׳איז אַלץ איין באַנדע. דיינע יידעלעך האָבן זיך פֿאַרלייגט אויפֿן נייעם פּוילן. זיי צעפֿרעסן זי ווי טערמיטן. זיי וועלן נישט רוען, די ממזרים, ביז די רויטע פֿאָן וועט נישט פֿלאַטערן אויפֿן בעלוועדער!...

— וואַריאַט!

— ביסט איינע פֿון זיי! שלעפּסט דיך אויף זייערע פֿאַרעיפּושטע בעלער. ביסט אַ קללה אין מיין הויז.

— כ׳קאָן אַוועק פֿון דאַנען. שוין היינט.

— אַרויס! מאַרש!

— כאַם!...

יאַנעק האָט געטאָן אַ זעץ מיט דער טיר. די שויבן אין די טאָפּל־פֿענסטער האָבן געציטערט. מאַשע איז געבליבן זיצן אַ פֿאַרשוויגענע. די סקאַנדאַלן האָבן נישט אויפֿגעהערט. מאַשע האָט געוואוסט פֿאַרויס, אַז יאַנעק וועט זי שפּעטער איבערבעטן, זי אָנרופֿן: נשמהלע, הערצעלע, טייבעלע, מאַמעלע. דערנאָך וועט ער אַוועק, זיך אומקערן שפּעט אַ שיכּורער, זיך באַרימען, אַז די אָפֿיצירישע ווייבער וואַרפֿן זיך אים אויפֿן האַלדז. מאַשע האָט פֿאַרשטעלט דאָס פּנים מיט ביידע הענט. גאָט אין הימל, כ׳בין אַזוי מיד. כ׳האָב איין פֿאַרלאַנג: שלאָפֿן! שלאָפֿן!... מאַשע איז אַוועקגעפֿאַלן אויפֿן קישן מיטן פּנים אַראָפּ. זאָל זיין, וואָס ס׳וויל. כ׳האָב נישט קיין כּוח... זי האָט געפּרואווט איינשלאָפֿן, נאָר די טראַכטעכצער האָבן געזומט אין די געהירן. דוכט זיך, ס׳איז אַמאָל געווען ביים זיידן אַ מאַניע. נעמיס אַרויסהעלפֿערין. מאַניע קאַלמיק. ווי קומט זי צו אַבראַמען? ווער איז באַגאַנגען

די גנבה? וואו? כ'על גאָר אַוועק אין אַ קלויסטער, ווערן אַ נאָנע. כ'על האָבן מנוחה. אפֿשר גאָר איינגעמען סם? ס'ווערט אַלץ ערגער. קיינער האָט זיך נעכטן אויף מיר נישט אומגעקוקט. די יידן האָבן ליב גראָבע נקבות... דאָ איז מאַשעס געדאַנק געקומען צו אַ גרעניץ. זי האָט איינגעדרימלט. ווען מאַשע האָט זיך נאָכאַמאָל איבערגעוועקט, זיינען די טאָפּעטן אויף די ווענט געווען פֿאַר־פֿלייצט מיט פֿלעקן זון, וואָס האָבן אָפּגעשלאָגן אין פֿריש־אָנגעפֿאַלענעם שניי. אויף די ווינקלען שויבן זיינען געהאַט אַרויסגעקומען פֿראָסט־ביימלעך. די אייז־צעפּלעך פֿונדרויסן האָבן געשמאָלצן. פֿון קיך האָט זיך דערטראָגן אַ גערוך פֿון פּאָמידאָרן, קאַראָפֿיאָלן, פֿאַרבראָקעכץ. מאַריאַנאַ האָט שוין דאָרט צוגעגרייט מיטאָג. מאַשע איז אַוועק אין וואַנע־שטיבל. זי האָט אָנגעוואָרעמט דעם קעסל אויפֿן גאַז, זיך צוגעגרייט אַ באָד. זי האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויף אַ בענקעלע, צו־געקוקט ווי דאָס וואַסער שוימט, בלעזלט. אַ שטרויעלע איז געשוואומען אין די וועלן, זיך געשליידערט, געווירבלט, געראַנגלט זיך — איידער ס'ווערט אָפּגעלאָזט אין די טיפֿענישן פֿון דער קאַנאַליזאַציע. די דינסט האָט אָנגעקלאַפּט. זי איז גע־שטאַנען אויף דער שוועל אַ ברייטע, אַ געפּאַקטע, מיט אַ הויכן בוזעם, רויטע באַקן. איבער די געלבלעכע פֿלעכטלעך איז געזעסן אַ טשעפּיק. איבערן בויך האָט געהאָנגען אַ שירצל. זי האָט געשמייכלט מיט דעם פֿערדישן קאָסטן ציין.

— בריוו פֿאַר דער פּאַני!

די שיקסע האָט דערלאַנגט דריי קאָנווערטן. איינער איז געווען פֿון אַמערי־קע. געשריבן האָט נישט די מאַמע, נאָר זלאַטעלע־לאָטע. לאָטע האָט זיך גע־קלאָגט, אַז זי שיקט געלט קיין ביאַלאָדרעוונע, נאָר זי דערהאַלט נישט קיין קווי־טונג. וואָס מאַכט דער טאַטע? וואָס טוט אהר'לע? פֿאַרוואָס שווייגן זיי?...

דער צווייטער בריוו איז געווען פֿון אַ קאַטוילישער געזעלשאַפֿט צו פֿאַרזאָרגן קינדער פֿון מלחמה־געפֿאַלענע. מ'האָט פֿאַרבעטן מאַשען אויף אַן אָוונט. די יתו־מים וועלן שפּילן, רעציטירן, זינגען. אַ גלח וועט האַלטן אַ רעדע. מ'עט אויס־פּלעטן אַ זילבערנעם קרוציפֿיקס, אַן אַנטיק פֿון זעכצנטן יאָרהונדערט.

דער דריטער בריוו איז געווען צו־לאַנג מאַשע זאָל אים איינגאַנצן דורכלייע־נען. ס'איז געווען אונטערגעשריבן עדעק האַלפּערן, אַ יונגערמאַן, וואָס האָט זיך אַמאָל געשדכנט צו איר, מאַשען, איידער זי האָט זיך באַגעגנט מיט יאַנעקן. עדעק האָט זי איבערגעלאָזט, חתונה געהאַט מיט אַ וולאָצלאַווקער מיידל. איצט האָט דער אייגענער עדעק געבעטן, מאַשע זאָל אינטערווענירן וועגן עפּעס אַ טאַרטאַק, וואָס די רעגירונג האָט ביי אים צוגענומען אָן אַנטשעדיקונג. מ'האָט דאָרט געזאָלט דורכפֿירן אַ באַן. מאַשע האָט זיך פֿאַרקרימט. אַ שמוציק געזינדל, די יידן. זיי הייסן איבערהויפּט נישט פֿון קיין ערע. אַלץ איז ביי זיי האַנדל־וואַנדל, טובות, פּראָטעקציעס. זי האָט צעריסן דאָס בויגעלע אויף פֿיר שטיק... די וואַנע איז דערווייל געוואָרן אָנגעפֿילט. מאַשע האָט זיך אויסגעטאָן נאַקעט, זיך אָנגעשפּיגלט. ווי קליין זי איז אָן די הויכע קנאַפּלען! ווי דאַר ס'איז איר קער־פּער! הויט און ביין. זי האָט אינגאַנצן נישט קיין בריסטן. זי קאָן אַפֿילו נישט האָבן קיין קינד. צו־שמאָל. קיינער האָט זי נישט ליב, דאָס איז דער אמת. נישט דער טאַטע, נישט די מאַמע, נישט דער מאַן. צו וואָס־זשע לעבן?

מאַשע האָט זיך אומגעקוקט. איבערן וואַש־טיש איז געשטאַנען אַ פֿלעשעלע יאָדינע. מאַשע האָט אַרויסגעצויגן דעם קאָרק, געטאָן אַ שמעק. מיטאַמאָל האָט זי צוגעגענומען דאָס העלדזל צום מויל, געגעבן אַ גאָס. ס׳איז געווען ווי די האַנט וואָלט עס געטאָן אויפֿן אייגענעם באַראַט. זי האָט גלייך באַדויערט. ס׳האָט זי געטאָן אַ ברען אין דער צונג, אין קעהל, אין גומען. פֿון מויל האָט אַרויסגע־קוקט אַ ברוינע פֿאַרשרפֿהטקייט. זי האָט געוואָלט שרייען, נאָר ס׳איז נישט אַרויס קיין קול. זי איז אַריינגעלאָפֿן אַן אַנטבלויזטע אין קיך.

— ראַטעוועט! ראַטעוועט! — האָט זי געכאָרכלט.

די דינסט האָט אויף איר געטאָן אַ קוק, זיך צעשריגן:

— יעזוס! מאַריאַ!

שכנים זיינען זיך אָנגעלאָפֿן, מ׳האָט אַרויסגערופֿן די גיכע־הילף. אַ פֿרוי האָט געכאַפּט אַ פֿענדל מילך און אַריינגעגאָסן מאַשען אין מויל. מאַשע איז געווען מער דערשטוינט ווי דערשראָקן. זי האָט געהאַלטן פֿאַרמאַכט די אויגן, זי האָט זיי מער קיינמאָל נישט געוואָלט עפֿענען. מ׳האָט זי אַריינגעטראָגן אין אַן אַנדער צימער, איר געקוועטשט דעם בויך, זי געצוואונגען צו ברעכן. מ׳האָט איר אַריינגעשטופּט אַ רער אין מאָגן. יאַנעק איז געקומען צולויפֿן, געקניט ביי איר בעט.

—פֿאַרוואָס האָסטו דאָס געטאָן? פֿאַרוואָס? פֿאַרוואָס?...

—◆—

קאַפּיטל פֿופֿציק

די באַאַמטע פֿון דער „דעפֿענסיווע” אויף דער דאַנילאָוויטשעווסקע גאָס האָבן, אַפּנים, געהאַלטן הערץ יאַנאָווער פֿאַר אַ פֿעטן העכט, ווייל מ׳האָט אים אָפּגע־געבן אין אַרעסט אַ באַזונדער קעמערל. אָן קיין שום אויספֿאָרשונג האָט מען אים אויסגעטאָן די שלייקעס, אַרויסגעצויגן די בענדל׳עך פֿון די שיך, אים איינ־געזעצט אויפֿן פֿינפֿטן שטאָק. ס׳איז שוין געווען גרויער טאָג. הערץ יאַנאָווער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף דער ברייטער באַנק, וואָס איז געשטאַנען אין מיטן שטוב, זיך אומגעקוקט. אויפֿן טיבק זיינען געווען אויסגעקריצט אַלערליי נעמען, דאַטעס, קאָמוניסטישע לאָזונגען. אויף דעם זוים פֿון געקראַטעטן פֿענסטערל זיינען געלעגן רינדלעך ברויט. הערץ יאַנאָווער האָט געפּרוּווט אַרויסקוקן, נאָר ס׳איז געווען צו־הויך. ער האָט אַריינגענומען דעם קאָפּ צווישן די האַנט־פֿלאַכן, זיך פֿאַרטראַכט. הערץ האָט וויפֿל מאָל געוואָרנט גינען, אַז די קאָמוניסטישע סובלאָ־קאַטאָרן וועלן אים רואינירן. נאָר ווער פֿרעגט ביי אים אַ דעה? אַז זי, גינע, איז די פּרנסה־געבערין, טוט זי וואָס איר האַרץ גלוסט. ער, הערץ, האָט גע־גרייזט אין אַלע ענינים. איצט וועט מען פֿאַר אַ צולאָג קעגן אים פֿאַרפֿירן אַ פּראָצעס, אים איינזעצן אויף יאָרן אין תּפֿיסה. גיי באַווייז דעם פּוילישן געריכט, אַז ער, יאַנאָווער, איז גאָר אַ מיסטיקער, אַ ספּיריטיסט, אַ מעטאַפּסיכיקער. פֿרעג זיי בחרם.

הערץ יאַנאָווער האָט זיך אויסגעצויגן אויפֿן טאַפּטשאַן, צוגעשלאָסן די וויעס,

געפּרואווט איינדרימלען, נאָר ס׳האָט אים געבראָכן אין די ביינער, געביסן אין דער הויט. זאָל דאָ זיין אומפּלייט? אָדער איז ער נערוועז? ער האָט זיך געשי־בערט, געקראַצט, אַריינגעשטעקט אַ האַנט אין בוזעם, געלופּטערט דאָס העמד. על־פּי פילוסופיה איז הערץ יאַנאָווער געווען גרייט אויף אַלע אומגליקן: קראַנ־קייט, טויט. ער האָט זיך פֿון לאַנג צוגעוואוינט צום געדאַנק, אַז אַלצדינג איז אַ טראַף, סיי דאָס גוטע, סיי דאָס שלעכטע, און אַז אויב ס׳איז דאָ אַ זין אין דאַזיין, קאָן מען אים תּופֿס־זיין אויף יענער זייט לעבן, אין דעם חושך, וואָס ווייסט אָן וויסן, שאַפֿט אָן אַ פּלאַן, איז געטלעך אָן אַ גאָט. די אָרגאַנישע עקזיסטענץ איז נישט מער ווי אַ שוים. דעם שכל האָט הערץ יאַנאָווער אין זיינע כתבים פֿאַר־גליכן צום שטויב פֿון אַ צעשלאָגענעם קאָמעט. אַפֿילו השארת הנפֿש איז נישט מער ווי אַן איבערגאַנג פֿון צייטווייליקן צום אייביקן. הערץ יאַנאָווער האָט נישט איינמאָל געטראַכט, אַז פֿאַר טויזנט־הונדערטערליי, ווען ס׳טרעפֿט אַ צרה, וואָלט ער מיט אַ גרינג געמיט באַגאַנגען זעלבסטמאָרד.

איצט איז געקומען אַ קאַטאַסטראָפֿע, נאָר הערץ יאַנאָווער האָט זי נישט גע־קאָנט אויפֿנעמען סטאָאיש. אַריינפֿאַלן צו גאָט אין דער האַנט אין איין זאַך, אָבער — ביד אדם אל אַפּולה. פֿון קינדוויַיז אָן האָט ער געהאַט פּחד פֿאַר נאַטשאַלסטווא, געריכטן, פּאָליציי, אויספֿאָרשונגען. ער האָט נישט פֿאַרמאָגט קיין פּאַס, קיין מעטריקע, קיין מיליטעריש ביכל, רעכט נישט געוואוסט צי איז ער איינגעמאָלדן אין די ביכער. ער האָט געוואוסט פֿאָרויס, אַז ער׳ט שטאַמלען ביי דער אויס־פֿאָרשונג, זיך ווידערשפּרעכן, זיך אַליין פֿאַרשיטן. ער האָט אַפֿילו מורא געהאַט, ער זאָל פֿון שרעק נישט עמעצן מסרן, ווערן, וואָס זיי רופֿן — אַ פּראָוואָקאַטאָר. הערץ יאַנאָווער האָט זיך דערמאָנט, אַז ברוידע איז אָפּגעזעסן אין פּאַוויאַק דריי יאָר, לילאַ — צוויי. ער, הערץ, האָט געקאָנט רעוואָלוציאָנערן, וואָס מ׳האָט פֿאַר־שיקט אויף קאַטאָרגע. ווי האָבן זיי דאָס אויסגעהאַלטן? מיט וואָסער כּוח? ער, הערץ, איז שוין איצט אַ צעבראָכענער שאַרבן...

הערץ יאַנאָווער האָט אויפֿגעהויבן דעם קאָלנער פֿון מאַנטל, אונטערגעלייגט אונטערן קאָפּ אַ נאָז־טיכל. פֿון יענער זייט טיר האָט זיך דערטראָגן אַ רויש, אַ טופּעניש, געשרייען. דער שליסל אין שליסל־לאָך האָט זיך איבערגעדרייט. אַ וועכטער האָט אַריינגעשטעקט אַ בלינד אויג.

— צייט פֿאַרן אָפּטריט.

הערץ איז אַרויס אין קאָרידאָר. אַרעסטאַנטן האָבן געשפּאַנט פֿאָרויס, פֿון הינטן, זיך דורכגערעדט אויפֿן וואונק. טייל האָבן זיך אָפּגעשטעלט, געפּרואווט אין דער וויַיל זיך איינרוימען אַ סוד. די וועכטער האָבן זיי אונטערגעטריבן. הערץ יאַנאָווער איז אַריין אין אַ גרויסער שטוב, אויסגעפֿלאַסטערט מיט קאַכלעס. איין וואַנט איז פֿול געווען מיט וואַסער־קראַנען. מאַנסלייט האָבן זיך געוואַשן, געשוואַנקען די מיילער, געקעמט די האָר מיט די פֿינגער, זיך אָפּגעווישט מיט שטיקער פּאַפּיר. אַקעגנאיבער, אין אָפֿענע קלאָזעטן, האָבן אַנדערע געטאָן זייער באַדערפֿעניש. הערץ האָט זיך גענומען רוקן אויף הינטערווייַלעכץ.

— העי, דו, וואו לויפֿסטו? — אָפֿערמאַ!...

הערץ יאַנאָווער האָט איינגעגענעצט די פֿינגער, אָפּגעווישט אין דער פּאָלע.

ער האָט זיך אָוועקגעשטעלט ביים פּיסואַר, נאָר פֿון באַדרענגעניש האָט ער נישט געקאָנט טאָן זיין געברויך. אַ יונג האָט אים געשטויסן ביים אַקסל.

— טאַפּשע, אַהין אָדער אַהער!

צוריקוועגס איז מען פֿאַרביי אַ קיך. יעדער האָט גענומען אַ צינערן שיסעלע, אַ בלעכענעם לעפֿל. ביי קעסלען זיינען געשטאַנען קוכערס, אָנגעגאָסן ברוינע גריץ, דערלאַנגט אַ שטיק לחמא. הערצן איז אָנגעקומען דאָס בלוט אין פּנים.

— דאָס איז דער בן־אדם? די קרוין פֿון דער באַשאַפֿונג?

הערץ יאַנאָווער האָט זיך אומגעקערט אין דער צעל. ער האָט גענומען אַרום־שפּאַנען אַהין־און־צוריק, די הענט פֿאַרלייגט אויף הינטן, ווי אַמאָל אין ביאַ־לאַדרעווונער בית־מדרש. ער האָט געקנייטשט דעם שטערן, ווי פֿון אַ האַרבער קשיא. וואָס טוט זיך דאָ? — האָט ער זיך געפֿרעגט. — מילא, אַז כ׳בין חייב, טו מיט מיר, וואָס דו ווילסט. אָבער ווי לאַנג מ׳האָט נישט אַרויסגעטראָגן קיין פּסק־דין, פֿאַרוואָס קומט מיך מבזה צו זיין? איז דאָס גערעכטיקייט? ווי קאָנען זיי קעמפֿן פֿאַר דעמאָקראַטיע, אַז זיי אַליין האָבן נישט קיין דרך־ארץ פֿאַרן מענטש? וואָס איז דאָס בכלל פֿאַר אַ פֿרייהייט, אַז יעדער געהיים־אַגענט קען דיך איינזעצן אין תּפֿיסה באשר ר׳האָט אַ חשד? קהלת איז גערעכט: מקום המשפּט שם הרשע...

ווי הערץ יאַנאָווער האָט זיך אַזוי אַרומגעדרייט מיט רעיונות, האָט זיך די טיר ווידער אויפֿגעפּראַלט. ס׳איז אַריין אַ הויכער פּאָליציאַנט, אַ געשטופּלטער, מיט אַ לאַנגן האַלדז און צוויי בייזע אייגעלעך, גרויע ווי חלב.

— קומט מיט מיר!

הערץ איז אים נאָכגעגאַנגען. די טרעפּ זיינען אין די זוימען געווען געשמידט מיט אייזן. פֿון אַלע זייטן האָבן אָפּגעקוקט שוואַרצע טירן. מ׳איז פֿאַרביי אַ לאַנגן הויף. אין מיטן איז געשטאַנען אַ תּפֿיסה־קעטשל, מיט געקראַטעטע פֿענס־טערלעך און געזעסן פֿונדרויסן, פֿאַר פּאָליציי. מ׳איז אַריין אין אַ קאַנצעלאַריע אין פּאַרטער. דער דיל איז געווען באַשאָטן מיט זעגעכץ. אויף דער וואַנט האָט געהאַנגען אַ פּאָרטרעט פֿון פּילסודסקי, מיט שפּיזלדיקע ברעמען, לאַנגע וואָנסן, אַ ברוסט מיט מעדאַלן. ביי איין טיש איז געזעסן אַ שיקסע מיט אַש־גרויע האָר, האָט געפֿיילט די נעגל מיט אַ פֿיילעכל. ביים אַנדערן טיש האָט זיך אָנגעלענט אַ דיקער פּאַרשוין, מיט וויין־פֿלעקן אויפֿן אָנגעבלאָזענעם פּרצוף, אַ סך וויינפּער־לעך אויף דער גראָבער נאָז, די האָר פֿאַרשוירן אין אַ בערשטל. אַ קאַרק האָט ער געהאַט אַ רויטן און אַ גלייכן. ס׳האָט אויף אים געקלעפּט אַ פּלאַסטערל. די קורצע פֿינגער האָבן געמישט צווישן שטויסן פּאַפּירן.

— אייער נאָמען?

— נפֿתּלי הערץ יאַנאָווער.

— נאַפֿטאַלי כערץ יאַנאָווער — האָט ער נאָכגעשפּעט. — וואָס זענט איר? אַ טעכניקער? אַ סעקרעטאַר? אַ פֿונקציאָנאַר? אַ דעלעגאַט פֿון קאָמינטערן?

— כ׳בין נישט קיין קאָמוניסט — האָט הערץ יאַנאָווער זיך אָנגערופֿן מיט אַ ציטער אין קול.

— דאָס זאָגן זיי אַלע, די הינטישע זין.

— פאניע שאנאווני, כ׳בין אומשולדיק. כ׳בין איבערהויפט נישט קיין מארק־סיסט. מיין פרוי האלט סובלאקאטארן. מיר קאנען נישט צאלן קיין דירה־געלט —
דער באאמטער האט אויפגעהויבן דעם בליק פון די דאקומענטן.
— וואס איז אייער פראפעסיע ?
הערץ יאנאווער האט נישט געוואוסט, וואס צו ענטפערן.
— אזוי. כ׳לערן... כ׳שרייב א בוך — —
— א שרייבער, הא ? וואס שרייבט איר ? פראקלאמאציעס ?
— גאט באהיט. כ׳בין דער גרינדער פון א געזעלשאפט צו פארשן מעטא־פסיכישע ערשיינונגען.
— וואו איז די געזעלשאפט ?
— ביי מיר אין שטוב.
— איר האט א דערלויבעניש ?
— כ׳האב נישט געוואוסט, אז מ׳דארף האבן —
— אומלעגאל ?
— ס׳קומען זיך צונויף א פאר מענטשן —
— ווער זיינען די מיטגלידער ? זייערע נעמען און אדרעסן !
הערץ יאנאווער האט אויסגערעכנט א האלבן טוץ באקאנטע. יענער האט פארשריבן מיט א רויטער בליי־פעדער.
— ווי לאנג קענט איר ברוידען ?
— א, שוין א לאנגע צייט. נאך פון פאר דער מלחמה.
— איז אייך באוואוסט, אז ער איז א מיטגליד אין צענטראל־קאמיטעט פון דער קאמוניסטישער פארטיי אין פוילן ?
— כ׳ווייס, אז ר׳איז א לינקער.
— א באלשעוויק ?
הערץ יאנאווער האט געשוויגן.
— ענטפערט, אז מ׳רעדט צו אייך ! — האט דער גוי געטאן א זעץ מיט דער פויסט אין טיש.
— מ׳זאגט אזוי.
— ווי קומט עס, וואס איר האלט אזוינע לייט פאר סובלאקאטארן ?
— ס׳איז נישט איך. מיין פרוי. איך מיש זיך נישט.
— אייער פרויס נאמען ?
— גינע־גנענדל יאנאווער.
— שוין לאנג, אז זי געהערט צו דער קאמוניסטישער פארטיי ?
— מיין ווייב ? זאל גאט אפהיטן, זי איז אומפארטייאיש.
— ווייסט איר, אז אייער וואוינונג איז א נעסט פאר באלשעוויסטישע קא־נאליעס ? איז אייך באקאנט, אז אייער שטוב איז א טרעף־פונקט פאר העצער פון מאסקווע ?
— איך שווער ביי אלדאס הייליקע, אז כ׳ווייס נישט.
— וואו לעבט איר ? אויף דער לבנה ? קאנט איר א פאננא בארבארא פי־שעלזאן ?

— יאָ. פֿון אַמאָל.
— ווען האָט איר זי באַגעגנט צום לעצטן מאָל ?
— אויפֿן באַל.
— אַהאַ. מיט וועמען ?
— כ'האָב זי באַקענט מיט מיינס אַ פֿריינט.
— זיין נאָמען און אַדרעס !
— יענער איז אינגאַנצן ווייט פֿון די זאַכן —
— דאָס וועלן מיר אַנטשיידן. זיין נאָמען און אַדרעס !
— עוזר־העשל באַנעט. ער איז אַ לערער אין אַ ראַבינער־סעמינאַר. ער וואוינט אויף דער באַגאַטעלאַ נומער —
— איז ער געווען אויפֿן באַל אַליין ?
— מיט זיין פֿרוי.
— ווי הייסט זי ?
— הדסה באַנעט.
— האַדאַסאַ באַנעט. ווער נאָך ?
— ס'איז מיטגעווען אַ קוזינע, די פּאַני מאַשאַ זאַזשיצקאַ, די פֿרוי פֿון פּול־קאָווניק יאַן זאַזשיצקי.
— וואו וואוינט דער פּולקאָווניק ?
— אויף דער אויאַזדאָווער אַלעען. כ'האָב פֿאַרגעסן דעם נומער.
— וואָס פֿאַר אַ ראָל שפּילט דער פּולקאָווניק אין דער גרופּע ?
— וואָס פֿאַר אַ גרופּע ? דער פּולקאָווניק איז הימל־ווייט פֿון אַזוינע אידעען.
— קאָנט איר דעם פּולקאָווניק פּערזענלעך ?
— מ'האָט אונדז אַמאָל באַקאַנט. ער איז נאָך דאַמאָלט געווען אַן אומבאַקאַנ־טער מאָלער —
דער אויספֿאָרשער האָט געוואָרפֿן אַ זייטיקן קוק צו דער שיקסע.
— די פּאַננאַ יאַדזשאַ הערט ? ס'הויבט זיך אָן אויף דער שוויענטאָ־יערס־קע און ס'דערגייט צום הויז פֿון אַ פּוילישן פּולקאָווניק. ס'ווייב איז אַ יידישע. ווי הייסט זי פֿון דער היים ?
— מאַשאַ מרגלית.
— מאַשאַ מאַרגאַליס ! האַדאַסאַ באַנעט ! אַזער העשעל ! גינאַ גענענדעל ! ס'איז דאָ איין אויסוועג : צונויפֿטרייבן די גאַנצע באַנדע, ווי מייז, און אַריינוואַרפֿן אין ווייסל !

—◆—

קאַפּיטל איין און פֿופֿציק

דאָס הויז, וואו פּאַסטאָר פּישעלזאָן האָט געוואוינט, האָט נישט געהאַט קיין טויער, ווי געוויינלעך וואַרשעווער הייזער, נאָר אַ פֿראָנט־איינגאַנג, אויפֿן איירא־פּעאישן שטייגער. פֿונדרויסן האָט געהאַנגען אַ באַלויכטן־קעסטל מיט נעמען : פּאַסטאָר פּישעליזאָן, פּאַסטאָר גרין, פּאַסטאָר גורני, פּאַסטאָר מאַקקאַרמיק. די

שויבן־טיר איז געווען פֿאַרהאַנגען מיט אַ געהאַפּטענעם פֿאַרהאַנג. עוזר־העשל האָט זיך דערמאָנט אָן דער שווייץ. ער האָט געטאָן אַ קוועטש ביי אַ קנעפּל. ס׳האָט זיך דערהערט אַ זומעניש. עוזר־העשל האָט אויפֿגעמאַכט, זיך געלאָזט גיין איבער די שמאָלע טרעפּ, באַדעקט מיט אַ פּערסישן טעפּיך. אַ בראָנזענע פֿיגור האָט געהאַלטן אַן עלעקטרישן לאָמפּ אין דער פֿאָרם פֿון אַ פֿאַקל. עמעץ האָט דאָ געשפּילט אויף אַ פּיאַנאָ. ס׳האָט געשמעקט מיט וואַקס, טערפּענטין און אויסלענדישער מנוחה. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט באַצייטנס געעפֿנט די טיר אויפֿן צווייטן שטאָק. זי האָט געטראָגן דאָס אייגענע שוואַרצע קלייד ווי אויפֿן באַל. די נישטגעשוירענע האָר זיינען געווען פֿאַרקעמט אין אַ שרונט. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט געשמייכלט, געוויזן די לענגלעכע ציין.

— דער פּאַן האָט אונדז געפֿונען!

זי האָט דערלאַנגט אַ וואַרעמע האַנט. ס׳האָט זיך דערהערט אַ הוסטן, אַ דעכעניש, טשאַפּנדיקע טריט. ביי דער שוועל איז געשטאַנען אַן אַלטער ייד מיט אַ גרויער צוגערונדיקטער באָרד, געדיכטע ברעמען, אַ רויטער נאָז, אַ נאַקעטן שאַרבן. אונטער די גרינע אויגן, פֿאַרלאָפֿן מיט בלוטיקע אָדערלעך, האָבן נאָכגעהאָנגען ברוין־און־בלויע טאָרבעלעך. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ געלן שלאָפֿראָק, אַרומגעגאַרטלט מיט אַ קרייקע, אין לויזע שטעק־שיך. ער האָט דערמאָנט עוזר־העשלען אָן די בילדער פֿון די אַפּאָסטאָלן אויף דער קליין־טערעשפּאָלער צערקווע.

— דער פּאַן באַנעט, האַ? די טאָכטער האָט מיר דערציילט! — האָט פּאַסטאָר פֿישעלזאָן גערעדט פּויליש מיט אַ יידישן אַקצענט. — זייער אָנגענעם. באַרבאַראַ, נעם־צו ביים פּאַן דעם מאַנטל! — האָט ער באַפֿוילן. — אוי...

דער הוסט האָט אים, אַפּנים, ווידער גענומען שטיקן. ער האָט אַרויסגענומען פֿון קעשענע אַ פֿאַטשיילע, צוגעלייגט צום מויל. ער האָט פֿאַרקנייטשט דעם הויכן שטערן, וואָס ס׳איז געבליבן אויף אים אַ שראַם ווי פֿון אַ יאַרמולקע. איין אויג האָט געטרערט, דאָס אַנדערע האָט געשמייכלט. ס׳איז שווער געווען צו וויסן צי וועט ער הוסטן, אָדער ניסן. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט זיך אויף אים אָנגעבייזערט.

— פּאַפּאַ, וואָס ביסטו אַרויסגעקומען? וועסט דיך נאָך מער צוקילן.

— אָוואַ, כ׳האָב אַ שווערן קאַטאַר. כ׳לייד, נישט פֿאַרן פּאַן גערעדט, אויף אַסטמאַ. שוין פֿיל יאָרן. זאָל דער פּאַן אַ ווייל אַריינקומען צו מיר.

— פּאַפּאַ, ס׳איז צייט פֿאַר דיר צו גיין שלאָפֿן!

— וואָס איז ס׳איילעניש? אַנישט קאָן איך שלאָפֿן? כ׳ליג און ראַנגל זיך מיטן הוסט. דאָס איז אַ קראַנקייט אָן אַ רפֿואה, סיידן כ׳זאָל אַוועקפֿאָרן קיין איטאַליע, אין די וואַרעמע געגנטן. ס׳איז אַלץ דער קלימאַט. דער פּאַן איז נאָך אפֿשר פֿאַר קאָלאַציע?

— אַ דאַנק, כ׳האָב געגעסן.

— אַ גלאָז טיי קאָן קיינמאָל נישט שאַדן. באַרבאַראַ, ברענג אַריין צוויי גלעזער. קומט!

עוזר־העשל אין אַריין אין אַ ביבליאָטעק. דריי ווענט זיינען געווען פֿול מיט

ביכער־פּאַכן, פֿון דיל ביז צום סופֿיט. ביי אַ וואַנט איז געווען אַנגעשפּאַרט אַ לייטערל. צווישן די פֿענסטער האָט געהאָנגען אַ יעזוס־בילד. אונטן האָט גע־קלעפּט אַ פּאַס פּאַפּיר מיט אַן אויפֿשריפֿט. אין מיטן איז געשטאַנען אַ טיש אי־בערגעדעקט מיט אַ בלוי טישטוך. ס'איז געלעגן אַן אָפֿן ספֿר, אַ בויגן שרייב־פּאַפּיר, אַ פּען, אַ האַלבע פּאַמעראַנץ.

— נו, זאָל זיך דער פּאַן זעצן. ברוך מיישבין! דער פּאַן זעט, וואָס דאָס איז?

— יאָ, אַ מורה נבוכים.

— דאָס איז מיין באַליבט ווערק, אויסער דער עוואַנגעליע. ס'איז דאָ פֿאַראַן מער געדאַנקען ווי ביי אַלע מאָדערנע פֿילאָזאָפֿן, קאַנט אַריינגערעכנט. די חסידים האַלטן דעם מאַימאָנידעס פֿאַר אַן אַפּיקורס. קיין מער רעליגיעזן דענקער קאָן מען זיך גאָרנישט אויסמאָלן. כ'הער, דער פּאַן איז אַ לערער אין אַ ראַבינער־סעמינאַר.

— געווען.

— ס'מוז זיין אַ נייער. איך געדענק דעם סעמינאַר אויף דער גענשע. כ'האָב גאַנץ גוט געקאַנט דעם גאַטזעליקן דר. פּאָזנאַנסקי. איצט איז ראַבינער דר. שור, אַ גאַליציאַנער. דער פּאַן איז געוויס אַ פֿריידענקער?

— כמעט.

— ס'איז אַנטשטאַנען אַ ניי יידנטום: יידן אָן אַ גאָט. דער גרעסטער ווידער־שפּרוך, וואָס די געשיכטע האָט געקאָנט אויסטראַכטן.

— וואָס זאָל טאָן אַ ייד, אַז ער פֿאַרלירט דעם גלויבן?

די טיר האָט זיך אויפֿגעמאַכט. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אַריינגעטראָגן אויף אַ טאַץ צוויי גלעזער טיי, אַ פּושקע צוקער, פּעניצלעך ציטרין, קיכלעך. זי האָט קונציק געעפֿנט די טיר, מיט אַ שפּיץ שוך. זי האָט געטאָן אַ פֿאַרשנדיקן קוק אויפֿן פּאַטער, אויף עוזר־העשלען.

— איר דעבאַטירט שוין?

— וואו איז די דינסט? שטעל אַוועק. כ'זאָג, אַז אַ ייד אָן גלויבן איז אַ קאָנטראַדיקציאָ אין אַביעקטאָ —

— פּאַפּאַ, דער פּאַן באַנעט איז צו אונדז אַרויסגעקומען מיטן באַדינג, דו זאָלסט אים נישט באַאיינפֿלוסן מיט דיינע מיינונגען.

— ניין. פֿאַרוואָס? ס'איז אינטערעסאַנט — האָט עוזר־העשל זיך אָנגערופֿן.

— כ'פֿרעג: וואָס זאָל טאָן אַ ייד, וואָס האָט אָנגעוואוירן די אמונה?

— אַ ייד אָן גלויבן איז אויס ייד, — האָט פּאַסטאָר פֿישעלזאָן געפּסקנט.

— וואָס־זשע איז ער?

— אַ פֿאַרזעעניש.

— וואָס איז מיט גויים? זיי זיינען אַלע גלויביקע?

— גויים האָבן אַ לאַנד, אַ שפּראַך, אַ קולטור.

— יידישקייט באַשטייט נישט בלויז אין רעליגיע, דערין ליגט דער טעות. יידן זיינען אַ פֿאָלק, דערויף איז געבויט דער ציוניזם.

— אויב יידן זיינען אַ נאַציע, איז דאָך נאַוואַטשינסקי גערעכט: זיינען זיי דאָך טאַקע אַ פֿרעמד־קערפּער.

— א מינדערהייט איז נישט קיין פרעמד־קערפער. פוילן האט אויך דייטשן, אוקראַינער, ווייס־רוסן.

— יענע וועלן זיך אַסימילירן.

— פאַרוואָס, פאַפאַ, זאָלן זיי זיך אַסימילירן? — האט די פאַננאַ באַרבאַראַ זיך אַריינגעמישט. — דו, פאַפאַ, רעדסט טאָג און נאַכט פון גערעכטיקייט, אָבער אַז ס'קומט צו עפּעס, האַלטסטו, אַז דער שטאַרקער דאַרף איינשלינגען דעם שוואַכן.

— כ'זאָג נישט, אַז מ'דאַרף. כ'באַשטעטיק בלויז דעם פאַקט.

— די אַלע ווידערשפּרוכן האָבן איין קוועלע: דעם קאַפּיטאַליזם. אין אַ גע־רעכטער אָרדענונג וועלן אַלע מענטשן הויזן צוזאַמען און איינער וועט נישט אויפפרעסן דעם צווייטן, נישט פיזיש און נישט גייסטיק.

— וואָס ס'עט זיין, טאָכטער, ווייסט קיינער נישט אויסער גאָט.

— דאָס, פאַ:יע פישעלזאָן, זענט איר גערעכט.

— טרינקט ־י טיי, זי ווערט קאַלט. די טאָכטער זאָגט, איר זענט אַ פילאָ־זאָף.

— כ'האָב שטודירט פילאָזאָפיע.

— נו, וואָס האָט איר אויסשטודירט?

— גאָרנישט.

— דער פאָן איז אַזוי באַשיידן. דער פאָן באַנעט האָט אַן אייגענעם סיס־טעם.

— כ'האָב נישט קיין סיסטעם. אין איין זאַך גלויב איך יאָ: אַז גרופּן און מינדערהייטן זיינען נישט קיין אומגליק.

דער פאָן באַנעט האַלט, אַז די מענטשהייט קעמפט פאַר אינדיווידואַליזם. פאַר אַ טורעם פון בבל.

— וואָס מיינט איר אונטער אינדיווידואַליזם? ס'זיינען דאָ אמתן, וואָס שיי־נען פאַר אַלעמען גלייך, ווי די זון אין הימל.

— וויכטיק פאַרן לעבן זיינען די אינדיווידועלע אמתן.

— אַ שטייגער וואָס?

— געוואוינהייטן, שוואַכקייטן, אַפילו נאַרישקייטן. זיי שטעלן צונויף די פּער־זענלעכקייט.

— צוליב דעם לוינט זיך צו שעכטן?

— וואָס, אייגנטלעך, שיידט אונטער אַ פראַנצויז פון אַן ענגלענדער? מיט וואָס איז אַ פּאָליאַק אַנדערש פון אַ רוס? אַלץ קליינקייטן.

— די יידישע רעליגיע וויל אייניקייט. ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם. דאָס קריסטנטום שטרעבט געוויס צו אַחדות. דאָס איז דער פונדאַמענט. פאַרשיידנהייט ווילן די פּאַרטיי־פירער, די דעמאַגאָגן, די וועלט־צע־שטערער. דאָס איז ס'אומגליק פון היינטיקן ייד. ער איז צעשפּליטערט אויף טויזנט שטיקער: ציוניסטן, בונדיסטן, קאָמוניסטן, פועלי־ציון, רעכטע, לינקע. מ'האַלט זיך אין איין שפּאַלטן. יעדן מאָנטאָג און דאָנערשטאָג פּאַראַדירט מען מיט פענער. ס'איז דאָ אַ ווערטל: צוויי יידן געהערן צו דריי פּאַרטייען, כע־כע־כע... אַז

דער נוצרי איז געקומען און געוואָלט אַלע פֿעלקער אַרונטערנעמען אונטער די פֿליגל, זיינען אונדזערע יידעלעך געווען די ערשטע, וואָס האָבן ווידערגעשפּע־ניקט —

— פּאַפּאַ, הויבסט שוין אָן?

— כ׳זאָג דעם אמת!...

פּאַסטאַר פּישעלזאָן האָט געטאָן אַ זעץ מיט דער פֿויסט אין טיש. ער איז געוואָרן בלוי. דער הוסט האָט אים גענומען דישען. ער האָט זיך געקרעקט, גע־כאַרכלט, געפּרייכט. ער האָט אַרויסגעכאַפּט די פּאַטשיילע, האַסטיק אָפּגעווישט די פֿלעגמע אויף דער באָרד. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אַ ביס געטאָן די ליפּן.

— זאָל דער פּאַן אַריינקומען צו מיר. פּאַפּאַ פֿילט זיך נישט גוט —

— אַנטלויפֿט נישט! מיר זיינען אַן עם קשה־עורף. ביטערע עקשנים. נאָר איינגעשפּאַרטקייט האָט אויך אַ גרענעץ. ס׳איז אַ קריסטלעכע וועלט. מיר ווערן צעריסן. ס׳איז דאָ פֿאַר אונדז איין אויסוועג: צו דערקאָנען די וואָרע לערע —

— פּאַפּאַ, גענוג. קומט, פּאַניע באַנעט. ער טאָר זיך נישט אויפֿרעגן. ער האָט אַ שוואַך האַרץ...

קאַפּיטל צוויי און פֿופֿציק

טעג לאַנג איז הערץ יאַנאָווער געזעסן אַליין אין דעם תּפֿיסה־קעמערל. ער האָט פֿון ווייך ברויט אויסגעקנעטן שאַך־פֿיגורן, מיט אַ שפּיץ לעפֿל אויסגע־קריצט אויף דער באַנק אַ שאַך־ברעטל. די כּלים, וואָס האָבן געזאָלט זיין שוואַרץ, האָט ער אויסגעשמירט מיט שטויב פֿון דיל. ער איז געזעסן און געשפּילט מיט זיך אַליין. ער האָט געביסן די ליפּן, געצופּט דאָס שפּראָצנדיקע בערדל, גע־ברומט צו זיך מיט אַ גמרא־ניגון.

— ממה־נפֿשך, גייט דער זקן אַזוי, מאַך איך די שמירה. אלא, ר׳עט אַרויס מיט דער מלכּה, פֿאַרשטעל איך מיטן פֿערד...

אַז די שפּיל איז אים געוואָרן צוגעגעסן, האָט הערץ יאַנאָווער זיך גענומען צו מאַטעמאַטיק. ער האָט מיט אַ נאָגל אָנגעצייכנט אויף דער וואַנט איקסן, איפּ־סילאָנען, אַלערליי צייכנס. ער האָט זיך גענומען זוכן אַ באַווייז אויף פֿערמאַס לעצטער טאַרעמע, וואָס וועגן איר האָט ער אַמאָל געלייענט אין „הצפֿירה״. הערץ יאַנאָווער האָט באַנומען, אַז די מי איז אומזיסט. די גרעסטע מאַטעמאַ־טיקער האָבן זיך דערויף געמאַטערט. אָבער אַלץ בעסער איידער זיך צו גריבלען אין די פֿינסטערע מחשבות.

הערץ יאַנאָווער האָט אַרויפֿגעקלעטערט אויף דעם טאַפּטשאַן, אַרויסגעקוקט דורכן געקראַטעטן פֿענסטערל. קיין גאַס האָט מען פֿון דאָנען נישט געזען. פֿון דער שטאָט האָט זיך אויפֿגעהויבן אַ פֿאַרשטיקט געברויז. אונטערן ווינטערדיקן הימל האָבן זיך געהויבן דעכער, קוימענס, רויכעס. וועטער־הענער האָבן זיך געדרייט אין ווינט. אַ קאַץ איז געקראָכן לענגאויס אַ רינע. דאָ האָט געווירבלט דער שניי און דאָ האָט געשימערט די זון. טשאַטעס פֿייגל זיינען געפֿלויגן אַהין

און צוריק. אַ שמאַטיק פֿאַרשוינדל האָט געיאָגט טויבן מיט אַ לאַנגן שטעקן. מ׳האָט אים, הערץ יאַנאָווערן, איינגעשפּאַרט ווי אַ חיה אין שטייג, אָבער עולם כמנהגו נוהג. די קירכן־גלאָקן קלינגען. אין די בתּי־מדרשים דאַוונט מען. מיידלעך פֿירן ליבעס. ווער ווייסט ? אפֿשר האָט שוין גינע אויך שלום געמאַכט מיט דעם מצב ? עלעהיי זי וואָלט געוואָרן אַן אלמנה...

ווי הערץ יאַנאָווער איז אַזוי געשטאַנען מיט אַ פֿאַרריסענעם האַלדז, האָט זיך דערהערט אַ גראַבלען אין שליסל־לאָך. ער איז אַראָפּגעשפּרונגען און זיך אָוועקגעזעצט. ס׳האָט אין אים געטאָן אַ צאַפּל די האָפֿענונג. ס׳איז אַריין דער געשטופּלטער פּאָליציאַנט.

— נאַפּטאַלי כערץ יאַנאָווער ? קומט מיט מיר ! נעמט מיט די זאַכן.

— וואוהין פֿירט מען מיך ?

— צו דער תּליה...

הערץ יאַנאָווער האָט נישט געהאַט וואָס מיטצונעמען. מ׳איז ווידער פֿאַרביי די טרעפּ, דעם לאַנגן הויף. דאָס קעטשל איז דאָסמאָל דאָ נישט געשטאַנען. ס׳איז וואָרשיינלעך אַרומגעפֿאָרן אויף „אַבלאַוועס״. ס׳איז געווען אַ דערפּרישונג אַ ווייל איינצואָטעמען די ווינטערדיק־האַרבע לופֿט, צו טרעטן אויף שטיינער, שניי. די פֿיס זיינען הערץ יאַנאָווערן געוואָרן יינגלש גרינג. ס׳האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז ער האָט דערשפּירט דעם דופֿט פֿון וואַלד, פֿעלד, פֿרילינג. אין דעם איינציקן בוים — אַרומגענומען מיט אייזערנע שטאַכעטן — זיינען די צווייגן געווען באַפּוצט מיט ווייסע פֿליטערלעך, ווי צוויט. פֿון דעם בלאַנקן ליכט און שאַרפֿן אוויר איז הערץ יאַנאָווער געוואָרן ווי שיכּור. גרין־גאָלדענע פֿלעקן האָבן אים געטאַנצט פֿאַרן בליק. דער פּאָליציאַנט האָט אים פֿונסניי אַריינגעפֿירט אין דער קאַנצעלאַריע, וואו ס׳איז געזעסן דער דיקער באַאַמטער מיט די ווייך־פֿלעקן אויפֿן פּנים. די שיקסע האָט איצט זיך געפּאָרעט מיט אַן אויסגעלאָשן ליכט, אָנגעטריפֿט אויף אַ גלעזערנעם לייכטער. דערנעבן איז געלעגן אַ שפּיזל. אויף דער באַנק, פֿאַרן שרייב־טיש, איז געזעסן אַ צעשויבערט מענטשל מיט גרויע צויטן אין דער טשופּרינע, די איינגעפֿאַלענע באַקן באַוואַקסן מיט אַ שטעכיקער באָרד, אָן אַ קראַגן. ער האָט געקוקט מיט אַ פּאָר גרינע בלוטפֿאַרלאָפֿענע אויגן פֿון איינעם, וואָס שלאָפֿט נישט נעכט. פֿון הינטער דער אונטערשטער ליפּ האָבן אַפּערגעשטאַרצט דריי ציין, שיטערע און שפּיציקע, ווי ביי אַ פֿיש.

— ווי הייסט דאָס מיידל ? — האָט אים געפֿאָרשט דער באַאַמטער.

— כ׳ווייס נישט.

— זי איז צו אייך געקומען און איר ווייסט נישט ווי זי הייסט ?

— זי האָט זיך גערופֿן קאַראָלאַ.

— דער ביינאָמען ?

— כ׳ווייס נישט.

— פּאַננאַ יאַדזשאַ, זאָל די פּאַני אָנצינדן דאָס ליכט ! — האָט דער אויספֿאָרשער באַפֿוילן.

— כ׳ווייס נישט ! כ׳ווייס נישט ! כ׳ווייס נישט ! — האָט דער באַשולדיקער

זיך צעשריגן מיט אַ הייזעריק קול. די דריי ציין האָבן זיך געטאָן אַ הויב, ווי צו בייסן. די שיקסע האָט אָנגעריבן אַ שוועבעלע, נאָר די קנויט האָט זיך נישט באַלד אָנגעצונדן. דער אויספֿרעגער האָט געוואָרפֿן אַ בייזן בליק אויף הערץ יאַנאָווער.

— וואָס טוט ער דאָ?

— צום פּאַן קאַטשינסקי.

— ער וואַרט דאָך אויף אים!

דער פּאָליציאַנט האָט באַדעכטיק אָנגענומען הערץ יאַנאָווער ביים עלנבויגן, אים פֿאַרבייגעפֿירט צוויי לײדיקע שטובן. מ׳האָט דאָ געהאַלטן אין רעמאָנטירן. ס׳זיינען געווען אָנגעשטעלט לייטערס, קובלס קאַלך. פֿון אָפּגעריסענעם טינק האָבן אָפּגעקוקט די רויר־שטעקעלעך. מ׳האָט אים אַריינגעפֿירט אין אַן אויסגעפּוצטן קאַבינעט מיט ביכער־שענק, אַ סאָפֿע, געפֿלאָכטענע שטולן, אַ שרייבטיש באַדעקט מיט אַ גרין טוך. ס׳איז דערויף געלעגן אַן אייניציק בלעטל פּאַפּיר. ס׳איז דאָ געזעסן אַ יונגערמאַן פֿון אַ יאָר דרייסיק, — אַ שמאָלער, אַ גלאַט־ראַזירטער, מיט אַ קאָפּ גאָלד־בלאָנדע האָר פֿאַרקעמט אַרויף, מיט אַ הויכן שטערן פֿון אַן אינטעלעקטועלן — אָנגעטאָן אין אַ גרינער בלוזע, אָן שום באַפּוצונגען, דאָס קעלנערל פֿאַרהעקלט אַרום האַלדז. ס׳איז שווער געווען אונטערצושיידן צי די טראַכט איז מיליטעריש, אָדער ציוויל. אַ זויבערקייט האָט געהויכט פֿון אים און די רו פֿון איינעם, וואָס האָט זיך אויסגעטאָן פֿון אַלע היימישע זאָרגן. דער פּאַן קאַטשינסקי האָט זיך געטאָן אַ הויב, ווי זיך אויפֿצושטעלן פֿאַר דעם גאַסט.

— דער פּאַן יאַנאָווער, האָ? ביטע, זאָל זיך דער פּאַן זעצן.

— כ׳דאַנק פֿיל מאָל.

— דער פּאַן רויכערט?

— יאָ, אַ דאַנק.

— ביטע. דער פּאַן ט׳אפֿשר טרינקען אַ גלאָז טיי?

הערץ יאַנאָווערן זיינען אָנגעלאָפֿן די טרערן.

— ניין. יאָ. אַ הערצלעכן דאַנק.

— סטאַך, שיקט אַריין אַ גלאָז טיי!

דער פּאָליציאַנט האָט צונויפֿגעקלאַפּט די קנאַפּלען, איז אַרויס. דער פּאַן קאַטשינסקי האָט אָנגעצונדן אַ קינדל, צוגעשטעלט צו הערץ יאַנאָווערס שפּיץ־פּאַפּיראָס, נאָר וויפֿל הערץ יאַנאָווער האָט נישט געצויגן דעם מונדשטוק, האָט דער טאַבאַק זיך נישט פֿאַררויכערט. דאָס פֿייערל האָט שוין דערגרייכט דעם וואָרצל פֿון פּאַן קאַטשינסקיס נאָגל. הערץ יאַנאָווערן איז אַרויסגעטרעטן דער שווייס. ער האָט געגעבן אַ האַסטיקן צי, איינגעזויגן אַ מויל רויך.

— אַנטשולדיקט, כ׳בין נערוועז.

— ס׳מאַכט נישט אויס.

דעם פּאַן קאַטשינסקיס העלע אויגן האָבן אָפּגעמאָסטן הערץ יאַנאָווער סיי מילד, סיי דורכדרינגלעך, ס׳האָט זיך געדוכט, אַז ער וועגט יעדעס וואָרט.

— פּאַניע יאַנאָוועד, ס׳טוט אונדז לייד דער גאַנצער אינצידענט. איר זענט אַ קרבן פֿון אַ מיספֿאַרשטענדעניש.

הערץ יאַנאָוועד האָט זיך קוים איינגעהאַלטן נישט צו וויינען.

— כ׳בין גליקלעך, וואָס דער אמת איז אַרויס. כ׳האָב שוין געמיינט, אַז — —

און ער האָט זיך אָפּגעהאַקט.

— ס׳האָט זיך באַמיט פֿאַר איך איינער פֿון די שענסטע פּערזענלעכקייטן אין יונגן פּוילן: פּולקאָווניק יאַן זאַזשיצקי.

—ווירקלעך? ס׳איז נאָבל פֿון זיין זייט. כ׳האָב זיך באַקענט מיטן פּולקאָווניק, ווען ער איז נאָך געווען אַ אַנפֿאַנגער — — אין אַן אַטעליע אויף דער שוויענטאָ־קזשיסקע גאַס —

— יאָ, כ׳ווייס. ס׳איז צום באַדויערן, וואָס דער פּאַן מוז האַלטן אין הויז אַזוינע סובלאָקאַטאָרן ווי ברוידע און די אַנדערע —

— כ׳האָב וויפֿל מאָל געוואָרנט מיין פֿרוי. ס׳איז אַלץ אַ רעזולטאַט פֿון די שלעכטע באַדינגונגען —

— זעלבסטפֿאַרשטענדלעך. אָבער ס׳איז בעסער צו זיין פֿאָרזיכטיק. דער געוויינלעכער אָגענט אָריענטירט זיך ווייניק. ווען ער געפֿינט אין אַ וואוינונג ליטעראַטור, ליידן אַלע.

— יאָ, כ׳קען דאָס פֿאַרשטיין. איכ׳ל זען, מ׳זאָל די לייט מער נישט אַריינלאָזן.

— גאַנץ ריכטיק. דער פּולקאָווניק האָט דאָ געכטן פֿאַרבראַכט אַ שעה צייט. אַלץ צוליבן פּאַן. ער האָט דערציילט מערקווירדיקע פֿאַקטן. ער קאָן אויסגעבונדן דעם יידישן שטייגער.

די טיר האָט זיך פּאַמעלעך אויפֿגעמאַכט. די שיקסע, וואָס האָט פֿריער אַנגעצונדן דאָס ליכט, האָט אַריינגעטראָגן אַ גלאָז טיי. ס׳האָט דערין געשטעקט אַ צינערן לעפֿעלע. אויפֿן באַדעם איז געלעגן אַן איינציק שטיקל צוקער. דער פּאַן קאַטשינסקי האָט געטאָן אַ שמייכל.

— פּאַננאַ יאַדזשאַ, די פּאַני קאָן קיינמאָל נישט ברענגען קיין פֿול גלאָז.

די פּאַננאַ יאַדזשאַ האָט געוואָרפֿן אַ דערצאָרנטן בליק אויף הערץ יאַנאָוועד.

— ס׳האָט זיך פֿאַרגאָסן.

— ס׳איז אַן אַלטע ווייבערשע שוואַכקייט.

די פּאַננאַ יאַדזשאַ איז אַרויס. די גראָבע פּיס האָבן זיך געקלאַמערט אַן דער שוועל. דעם פּאַן קאַטשינסקיס פּנים איז אין איין רגע ווידער געוואָרן ערנסט.

ביטע, טרינקט, פּאַניע יאַנאָוועד. וואָס פֿאַרא פּערזאָן איז איינער אַזער העשעל באַנעט? איר קאָנט אים, האָ?

— אויסגעצייכנט. ער איז מיינס אַ נאָענטער פֿריינט. ער איז אַ לערער אין אַ פּויליש־העברעאישער גימנאַזיע, „חבצלת״. ר׳איז אויך פֿאַרבונדן מיט אַ ראַבינער־סעמינאַר.

— נישט קיין רויטער?

— פֿאַר קיין פֿאַל. ער האָט אַן אייגענע פֿילאָזאָפֿיע. לויט אים קומט אויס, אַז אַלע סאָציאַלע פּראָבלעמען קאָן מען לייזן דורך געבורט־קאָנטראָל. ער לייגט

צופיל וואָג אויף סעקס. ער גלויבט, אַז ליבידאָ, אין ברייטסטען זין, איז דער שליסל צו אַלע פּראָגן: אינדיווידועלע, עקאָנאָמישע, פּאָליטישע.

— ווי אַזוי? דאָס איז אינטערעסאַנט. מ׳האָט מיר געמאָלדן, אַז ער האָט צו טאָן מיט אַ קאָמוניסטין, אַ געוויסע באַרבאַראַ פּישעלזאָן, אַ געטויפטע.

— איך קאָן די באַרבאַראַ אויך. כ׳וואָלט זי נישט באַצייכנט פאַר אַ קאָמוניסטין.

— ווי דען?

— אַ סאַלאָן־ראַדיקאַלין, אַ מיטלויפערין. וואָס זי ברויכט איז אַ מאַנסביל.

— טרעפלעך. פּאַניע יאַנאָווער, כ׳וויל רעדן מיטן פּאַן גאַנץ פּריוואַט. ווי אַ מאַן צו אַ מאַן. ס׳האָט גאָרנישט צו טאָן מיט מיינע אָפיציעלע פליכטן.

— מיט פאַרגעניגן.

— פּאַניע יאַנאָווער, דער פּראָצענט יידישע קאָמוניסטן איז אומגעהייער גרויס. די פּראָפּאָרציע איז איינפאַך פאַנטאַסטיש. ווייסן דאָס די יידישע אינטעליגענטן? וואָס טראַכטן זיי דעריבער?

— ס׳איז די יידישע לאַגע. מ׳לאָזט אונדז נישט צו נישט אין קיין אַמטן, נישט אין קיין פאַבריקן. דער אַנטיסעמיטיזם שאַפט דעם קאָמוניזם.

— אָנגענומען, אַז ס׳איז אַזוי. ווייסן די יידישע פירער, אַז דער קאָמוניזם פון די יידישע מאַסן רופט אַרויס אַ צענפאַכן, אַ הונדערטפאַכן אַנטיסעמיטיזם?

— מיר ווייסן דאָס אויך. ס׳איז אַ פאַרכישופט ראָד.

— פּאַניע יאַנאָווער, כ׳וויל דעם פּאַן נישט שרעקן, אָבער ס׳איז אַן אומדערטרעגלעכער צושטאַנד. די יידן זיינען היינט־צו־טאָג די פאַרשפּרייטער פון באָלשעוויזם אויף דער גאַנצער וועלט. כ׳טרייב נישט איבער אויף קיין האָר: דאָס שטעלט אין געפאַר די יידישע ראַסע.

— אָבער וואָס קאָנען מיר טאָן? מיר האָבן נישט דאָ אין פּוילן קיין שום מאַכט. די יידישע גמינע האָט נישט קיין איינפלוס אויף דער יוגנט. די איינציקע רעטונג איז: מ׳זאָל אונדז געבן פּאַלעסטינע. אין אייגענעם לאַנד וועלן מיר קאָנען אָננעמען די געהעריקע מאַסמיטלען.

— דער פּאַן איז, אַלזאָ, אַ ציוניסט?

— כ׳זע נישט קיין אַנדער אויסוועג.

— כ׳וויל דעם פּאַן נישט פאַרשאַפן קיין פאַרדרוס, אָבער דער ציוניזם איז אַ דורכפאַל. פּאַלעסטינע קאָן נישט אַריינגעמען דעם צופלוס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּוילן. כ׳רעד שוין נישט פון אַנדערע לענדער.

— אָן אַ היים זיינען מיר פאַרלוירן.

— גיט זיך דער פּאַן אָפּ אַ רעכענונג, אַז מ׳קאָן נישט זיין קיין פּוילישער בירגער און גלייכצייטיק שטרעבן אַוועקצוואַרפן די זעלבע בירגערשאַפט און אָננעמען אַן אַנדערע? שטעלט דאָס אייך נישט אַוועק אין בעסטן פאַל פאַר צייטווייליקע בירגער?

— מיר יידן זיינען אין אַ לאַגע, אַז מיר האָבן פאַרלוירן די איניציאַטיוו. מיר זיינען אוממעכטיק סיי אין באַצוג צו די קריסטן, סיי צו אונדזערע אייגענע ברידער. אויב די פעלקער ווילן אונדז לאָזן לעבן, מוזן זיי געפינען אַ מיטל.

— וואָס פֿאַר אַ מיטל? פֿון ריין דעמאָקראַטישן שטאַנדפּונקט קאָן מען נישט נעמען אַן אַראַביש לאַנד און דאָרט גרינדן אַ יידישע מלוכה.

— וואָס איז דעם פּאַנס עצה?

— כ׳ווייס נישט, מיין ליבער יאַנאָווער. האָט איר געלייענט דאָס בוך „די דעמערונג פֿון ישראל״?

— ניין. כ׳האָב עס געזען אין אַ שוי־פֿענסטער.

— אַ באַלערנד ווערק, אָבער דורכויס פּעסימיסטיש. כ׳האָב געשמועסט דערוועגן מיטן פּולקאָווניק. אויף ווידערזען, פּאַניע יאַנאָווער. זאָל אונדז דער פּאַן אַנטשולדיקן די אומאַנגענעמלעכקייטן. דער פּאַן איז פֿריי.

— כ׳דאַנק פֿיל מאָל. ס׳איז אַ טרויעריקע סיטואַציע.

— די צייט לעזט אַלע פּראָבלעמען. אַהין אָדער אַהער. אַדיע.

הערץ יאַנאָווער איז אַרויס. פֿון יענער זייט טיר האָט געלויערט דער פּאָ־ליציאַנט. דער אַרעסטאַנט האָט נאָך געמוזט דורכמאַכן אַ פּאָר פֿאָרמאַליטעטן. ער האָט געדאַרפֿט אונטערשרייבן אַ פּאַפּיר, צוריקקריגן דאָס געלט, די שלייקעס, די שיכבענדלעך.

קאַפּיטל דריי און פֿופֿציק

נעבן דער דייטשער גרענעץ, נישט ווייט פֿון מלאַווע, האָט די אגודה שלומי אמוני ישראל אָפּגעדונגען אַ גוט ביי אַ יידישן פּריץ. פֿרומע בחורים, וואָס ווילן עולה־זיין קיין ארץ־ישראל, האָבן זיך דאָרט געלערנט ערד־אַרבעט. מ׳האָט אַריינ־געשטעלט אין אַ שטוב אַן ארון־קודש מיט ספֿרים. מ׳האָט געדונגען קעכינס, וואָס גיבן אַכטונג אויף כשרות. מ׳האָט אַלץ צוגעגרייט על פּי רוח התּורה והמסורה. גאַנץ פֿרי האָבן די יונגעלייט געדאַוונט מיט מנין, צוזאַמען געלערנט אַ דף גמרא. דערנאָך האָט מען זיך געוואַשן צו שאו־ידיכם, געגעסן איבערבייס. נאָכן בענטשן מזומן איז יעדער אַוועק צו זיין מלאכה: ווער אויפֿן פֿעלד, ווער אין שטאַל, ווער אין שייער. אין אָנהויב האָבן די פּויערים פֿון דער געגנט געלאַכט אויס די אויסגעאיידלטע יונגעלייטלעך אין די קאַפּלען, לייבסערדאַקן, לאַנגע קאַפּאָטעס. די יידישע אינטעליגענטן פֿון די נאָענטע שטעטלעך האָבן פֿאַרפֿאַסט וועגן די באַנק־קוועטשער אַלערליי שפּאָט־לידלעך. אָבער ס׳האָט זיך אײַנגיכן אַרויסגע־וויזן, אַז מ׳קאָן לייגן תּפֿילין, טראָגן ציצית, היטן שבת, און דאָך זיך אויסטויגן אין לאַנדווירטשאַפֿט. אויף די פֿעלדער, וואָס די ישיבֿה־בחורים האָבן פֿאַרזייט, האָבן נאָך פּסח אַרויסגעשפּראָצט גרינע זאַנגען. אַלץ איז געראָטן: דער קאָרן, דער ווייץ, די קאַרטאָפֿל, דאָס קרויט, די בוראַקעס. נאָכן שניט האָט די אגודה איינגעלאַדן אין דער פּאָסעסיע פֿאָרשטייער פֿון די יידישע צייטונגען אין פּוילן און אַמעריקע. מ׳האָט אויפֿגעשטעלט לכּבֿוד די גרויסשטאָטישע געסט אַ טויער געפֿלאָכטן פֿון צווייגן, באַהאָנגען מיט עפּל, באַרן, דיניעס, אַנדערע פֿרוכטן פֿון גאָרטן. אויבן האָט מען פֿון גראָזן און בלימלעך צונויפֿגעשטעלט די ווער־טער: ברוך הבא. נאָכדעם ווי די קאָרעספּאָנדענטן האָבן אָפּגעגעסן די סעודה —

ציבעלעס מיט שמאַלץ, פֿיש, לאָקשן מיט יויך, פֿלייש, פֿלוימען־צימעס — האָבן די עסקנים געהאַלטן פֿאַר זיי דרשות. אַלע רעדנער האָבן פֿאַרלאַנגט, אַז די יידישע אַגענץ זאָל צוטיילן סערטיפֿיקאַטן קיין ארץ־ישראל אויך פֿאַר די אָר־טאָדאָקסן. יאָ, אויך די אגודה האָט איינגעזען, אַז יידן אין פּוילן ווערן דער־שטיקט. אויך זי האָט זיך אויף איר שטייגער אַ נעם געטאָן צו ישוב־הארץ.

ווען ר׳ משה־גבריאל האָט אין ביאַלאָדרעוונע דערהערט די נייעס, האָט ער געשאָקלט מיטן קאָפּ. ס׳איז געווען פֿאַר אים נאָך אַ וואָרצייכן, אַז די אגודה גייט אויפֿן וועג פֿון די אַפּיקורסים. זיי טוען אַלץ נאָך די אויפֿגעקלערטע. אין דער צייטונג זייערער, „דאָס יידישע טאָגבלאַט״, נוצן זיי דאָס לשון פֿון „היינט״ און פֿון „מאָמענט״. זיי דרוקן אַלערליי לידער און ראָמאַנען, וואָס כאַטש ס׳שמועסט זיך וועגן פֿרומע ענינים, האָט עס פֿאָרט אַ ביי־טעם פֿון אַפּיקורסות. אין די חדרים זייערע לערנט מען גויישע לימודים. די מוער פֿאָרן אַרום אויף קאָנ־פֿערענצן, מישן זיך אויס מיט ציוניסטן, גלוחים. ניין, לא זו הדרך. מ׳לייגט אַריין די טומאה אין דער יראה. ר׳ משה־גבריאל האָט געהאַט פֿאַריבל אויפֿן גורער רבין, דעם ראַדיזמינער, דעם סאָקאָלאָווער, די אַנדערע אדמורים, וואָס לאָזן זיך נאַרן פֿון די באַהאַלטענע כופֿרים. ער האָט געגעבן גערעכט דעם מונקאַטשער רבין, וואָס האָט אָנגערופֿן די אגודהניקעס רשעים, זיי אַריינגעוואָרפֿן אין חרם. ר׳ משה־גבריאל האָט געוואוסט, אַז אויב מ׳דערלאַנגט דעם שטן אַ פֿינגער, כאַפּט ער אַריין די גאַנצע האַנט. ווי באַלד מ׳געוויינט־צו בחורים צו ביכער, וועלן זיי שפּעטער, חלילה, לייענען פּרצן, לויפֿן אין די טעאַטערס, אַראָפּוואַרפֿן דעם עול. די רביים אַליין פֿירן נעבעך דאָס יונגוואַרג צו שמד.

ר׳ משה־גבריאל האָט וויפֿל מאָל געוואָרנט די מנהיגים פֿון פּוילן. ער האָט געשריבן בריוו, אַפֿילו געלאָזט אָפּדרוקן אַ ספֿרל וועגן דעם ענין, צעשיקט בכל תפֿוצות ישראל. אָבער קיינער האָט זיך צו אים נישט צוגעהערט. ער האָט אַכטונג געגעבן ווי ווייט ר׳האָט געקאָנט, אַז קיין שום ביאַלאָדרעוונער חסיד זאָל נישט געהערן צו דער אגודה. ער האָט ביי יעדער געלעגנהייט דערמאָנט די גמרא: לא תתגודדו, לא תעשו אגודות אגודות...

ר׳ אהר׳לע, דער רבי, ר׳ משה־גבריאלס זון, האָט אויבן־אויף געהאַלטן מיטן פֿאָטער, אָבער מקורבים האָבן געהערט, אַז ר׳ אהר׳לע האָט ספֿקות. דאָס יונגוואַרג אין פּוילן איז אָפּגעפֿאַלן פֿון יידישקייט. די בתּי־מדרשים און די שטיב־לעך זיינען געשטאַנען ליידיק. ס׳איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז אַ בחור מיט אַ בערדל און פּאות איז שווער צו טאָן אַ שידוך, ווארים ס׳רוב מיידלעך זיינען קאַליע. די אַפּיקורסישע פּאַרטייען האָבן אַ סך וועגן ווי אַריינצוציען אין דער נעץ. אויב מ׳עט זיך נישט קעגנשטעלן מיט אַלע כוחות, איז עתידה תורה שתשתכח מישראל. טיף אין האַרץ האָט ר׳ אהר׳לע געטראַכט, אַז די מעשה, וואָס ארץ־ישראל וועט ווידער באַזעצט נאָך צוויי טויזנט יאָר חורבן, איז נישט קיין קלייניקייט. אמת, דער דאָקטאָר הערצל און די אַנדערע ציוניסטן זיינען גע־ווען גויים גמורים, אָבער די זאַך איז פֿאָרט פֿון הימל. מ׳האָט אויפֿגעבויט אַ יידישע שטאָט. מ׳רעדט לשון־קודש. יידן האָבן אָוועקגעוואָרפֿן דעם האַנדל־וואַנדל און זיינען נהנה מיגיע כפּים. מ׳קאָן דאָס אַלץ נישט אָוועקמאַכן מיט דער

האַנט. ווער ווייסט ? אפשר איז דאָס אתחלתא דגאולה ? דעריבער, ווען ר׳ אַהר׳לע
האָט זיך דערוואוסט, אַז שטיבל־בחורים האָבן זיך גענומען צום אַקערן, זייען,
האַקן האָלץ, פּאַשען בהמות, אַלץ אונטער דער השגחה פון רבנים און חרדים, האָט
דאָס אים גריילעך געטאָן הנאה. ער האָט אָבער געשוויגן, נישט מצער צו זיין
דעם פאָטער.

אויף די ימים־נוראים איז היי־יאָר געקומען קיין ביאַלאָדרעוונע אַ קליינער
עולם. אַפילו ראש־השנה איז דאָס בית־מדרש געווען האַלב־ליידיק. אַ סך חסידים
האָבן געליטן דחקות, נישט פאַרמאָגט אויף הוצאות. אַנדערע — יידן זקנים —
האָבן נישט געהאַט קיין כּוח צו פאָרן. קיין פדיונות האָט ר׳ אהר׳לע נישט גע־
נומען. דער הויף וואָלט זיך צעפאַלן ווען די מאַמע, לאה, וואָלט נישט צוגע־
שיקט קיין געלט פון אַמעריקע. ישראל־אלי משמש האָט געעפנט אַ געוועלבל,
וואָרים פון שמשות האָט ער נישט געקאָנט ציען פּרנסה. ער איז געקומען אין
הויף בלויז אינדערפרי און צו מנחה־מעריב. מ׳האָט אים אויך נישט באַדאַרפט,
ווייל ר׳ משה־גבריאל און ר׳ אהר׳לע האָבן זיך נישט געלאָזט באַדינען. ר׳ משה־
גבריאל איז אַ גאַנצן טאָג געזעסן ביי זיך אין שטיבל, אויפן גאָרן. ביינאַכט האָט
געלויכטן דער לאָמפּ ביז שפּעט. ר׳ משה־גבריאלס בערדל איז שוין געווען
אינגאַנצן ווייס. יאָרן זיינען אַריבער און ער האָט נישט באַנייט קיין מלבוש, פונ־
דעסטוועגן האָט מען נאָך אַלץ נישט געפונען אויף זיין קאַפּאָטע קיין שפּרענ־
קעלע, ווי ס׳שטייט : תּלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה. דער גאָל־
דענער זייגער, וואָס ר׳ משה גבריאל האָט באַקומען אַ חתן־מתּנה פון ר׳ משולם
מושקאַט, איז נאָך אַלץ געגאַנגען צו דער מינוט. ר׳ משה גבריאל האָט אַלץ געטאָן
מיט אַ סדר. מיטן טאָג צוגלייך האָט ער זיך איבערגעוועקט, געוואַשן נעגל־וואַ־
סער, איז אַוועק אין דער קאַלטער מקווה. דערנאָך האָט ער זיך אַוועקגעזעצט
לערנען אַ שיעור גמרא מיט תּוספות, מפרשים, פּוסקים. ער האָט געברומט, גע־
טרונקען טיי פון סאַמאָוואַר, געוויקלט פּאַפּיראָסן. פון מאָל צו מאָל האָט ער אַרויס־
גענומען פון שופלאָד אַ שניצל פּאַפּיר, פאַרשריבן אַ חידוש, בקיצור נמרץ, נישט
אויף צו דרוקן, נאָר פאַר זיך אַליין. צוויי אַזייגער בייטאָג איז ער אַראָפּ אין
בית־מדרש, געלייגט טלית־ותּפילין, געדאַוונט ביחידות, גיך־גיך, אויפן קאַצקער
שטייגער. דאָ האָט ער זיך געשטעלט שמונה־עשרה, באַלד איז ער אויסגעשטאַ־
נען. ער האָט געמורמלט, געשוויגן, געגאַפט. ס׳איז שווער געווען צו באַנעמען ווי
ער קאָן זאָגן אַזוי גיך אַלע תּפילות. ער האָט דערביי אַרומגעשפּאַנט אַהין און
צוריק, פון מזרח צו מערב, פון צפון צו דרום.

נאָך שחרית האָט די דינסט געגרייט אַ האַלבן טיש, אַרויפגעבראַכט ר׳ משה־
גבריאלן אַ טעלער גריץ, אַ שטיקל רינדער־פלייש, אַ פּעניצל געבייטלט ברויט.
ער האָט געגעסן אַזוי גיך ווי ער האָט געדאַוונט. מ׳האָט רעכט נישט געזען ער
זאָל קייען. ער האָט דערביי אַריינגעקוקט אין אַ מוסר־ספר : אַ ראשית־חכמה,
אַ חובת הלבבות. מער האָט ר׳ משה־גבריאל נישט פאַרזוכט קיין שפּייז ביז מאָרגן
אין דער צייט. נאָכן מאַלצייט האָט ער זיך אַנגעלעגט אויפן בעט, געדרימלט.
דערנאָך פלעגט ער אַראָפּקומען, זיך איבערגיין אַהין־און־צוריק איבערן גאָרטן,
וואָס זומער איז ער געווען באַוואַקסן מיט אומקרויט און ווינטער איז דאָ געלעגן

הויך דער שניי. ווען ס'איז שוין געווען שטאָק־פֿינסטער. נאָר מעריב, איז ער צוריק אַוועק צו זיך, געלערנט חומש מיט רש"י, תנ"ך, משניות, זוהר, תיקונים, עץ־החיים, תולדות יעקב יוסף, ספרא דצניעותא. ס'איז אים געבליבן די געוואוינ־הייט זיך צו שפּילן מיט פֿייער. ער האָט אויפֿגעשרויפֿט דאָס דעקל פֿון אויוון, געשאַרט מיט אַ שאַר־אייזן צווישן די קוילן, דעם אַש, זיך איינגעקוקט אין די פֿלאַמען. ער האָט אָנגעצונדן אַ פּאַס פּאַפּיר, דורכגעשטעקט אַ נאָגל דורכן פֿלעמל. ער האָט זיך אויפֿגעזאָטן טיי. ער האָט אַליין איינגעהייצט, אָנגעהאַקט קין מיט אַ האַקמעסער, אַריינגעטראָגן פֿון פֿירהויז די שייטלעך האָלץ. ער האָט אַריינגע־גאָסן פֿון אַ באַנקעלע נאַפֿט אין דער באַניע, אָפּגעשנויצט די קנויט, אָפּגעפּוצט דאָס גלעזל, גערייניקט דעם ברענער, דאָס קאַפּסל. צומאָל פֿלעגט ער זיך אַוועק־שטעלן ביים פֿענסטער און אַרויסקוקן צו דער לבנה, די שטערן, די פֿאַרנעפּלטע פֿייערלעך, וואָס האָבן געגלימערט אין די הינטערשטאָטישע הייזלעך און דער־פֿער, אַרומגענומען מיט פּאַמסענע ראַנדן. די תאוות־בשר איז ער שוין לאַנג געהאַט בייגעקומען. ער האָט קיינמאָל נישט געזען קיין קרי. זעלטן פֿלעגט קעגן נאַכט־צו אַ נאָג טאָן אונטערן לעפֿעלע. ס'האָט אים אָנגעשמעקט אַ יאַיכל, אַדער אַביסל קאַשע, אָבער ס'איז געווען אַ תענוג צו האָבן אַ געלייטערטן מאָגן, אַ ריינע צונג. ער האָט יעדן דריטן טאָג איינגענומען ביטער־זאַלץ. אַמאָל פֿלעגט אַרויפֿ־קומען אַ חסיד, אַ מקורב, און ר' משה־גבריאל איז מיט אים אָפּגעזעסן אַ פּאָר שעה. צומאָל איז אַריינגעפֿאַלן דער זון, ר' אַהר'לע, דער רבי. ר' משה־גבריאל האָט זיך אויפֿגעשטעלט.

— ברוך הבא. עלעהיי וואָלסט נאָך מיר געשיקט!

— זיץ, טאַטע. האַלטסט אין מיטן לערנען?

— ניש־קשה...

טאַטע און זון האָבן מער געשוויגן ווי גערעדט. ר' משה־גבריאל האָט גע־וואָרפֿן אויף אהר'לען זייטיקע בליקן. דאָס פּנים איז געווען איינגעפֿאַלן, געלב־לעך. די אויגן האָבן אַרויסגעשטאַרצט פֿון די אויסהוילונגען. אין האַלדז איז אַרומגעלאָפֿן דער גאָרגל. די געקרייזלטע פּאות האָבן פֿון מאָל־צו־מאָל זיך געטאָן אַ וואָרף, ווי לעבעדיק. אהר'לע האָט אונטערגעברומט, זיך געשאָקלט, ווי ביי אַ ספֿר.

— טאַטע, כ'האָב דערהאַלטן פֿופֿציק טאָלער פֿון אַמעריקע.

— האַ? נו, נו.

— זלאַטעלע שרייבט דיר צו אַ גרוס.

— יישר כּוח.

— וואָלסט אפֿשר געברויכט שרייבן אַ קאַרטל?

— עט...

ר' משה־גבריאל האָט זיך אָנגענומען ביים בערדל. ס'איז אים געווען אַ חידוש אויפֿן זון. צו וועמען זאָל ער שרייבן? זיי היטן נישט קיין יידישקייט. אַפֿילו די רבנים זיינען דאָרט פּושעי־ישראל. אהר'לע האָט פֿאַרשטאַנען דעם פֿאָ־טערס מחשבות, נאָר ער האָט אויך דערין מיט אים נישט מסכּים געווען. אַוודאי זיינען זיי אויף יענער זייט ים נישט קיין צדיקים, ז̇ו̇ב̇ער אף על פּי שחטא ישראל

הוא. דער שורש איז אַ הייליקער. ווער ווייסט? גראָד ס׳נייע דור קאָן אויפֿ־
וואַקסן בעסער. פֿון אָפּפֿרעמדן זיך קומט נישט אַרויס קיין גוטס. אהר׳לע האָט
געהאַט חשק דאָס צו זאָגן, נאָר ער האָט זיך נישט געוואָלט שפּאַרן מיטן טאַטן.
ווײַבאַלד ער, אַהר׳לע, איז רבי, מוז ער אָן אים נוהג כּבוד זיין מער ווי געוויינלעך.

קאַפּיטל פֿיר און פֿופֿציק

1

עוזר־העשל האָט די לעצטע יאָרן אַלץ אָפֿטער איינגעזען, אַז ער האָט דעם חשבון
פֿון זיין נשמה געבויט אויף אַ פֿאַלשער הנחה, וואָס פֿון איר האָבן אַרויסגע־
שפּראָצט אומצאָליקע גרייזן. נאָר וואו דער טעות ליגט און צי מ׳קאָן אים נאָך
פֿאַרריכטן, האָט ער נישט געוואוסט. ער האָט געצווייפֿלט אין דער עקזיסטענץ
פֿון אַ פּערזענלעכן גאָט; אָבער איז דען נישט דאָס גאַנצע דור באַשטאַנען פֿון
סקעפּטיקער און מאַטעריאַליסטן? ער האָט פֿון מאָל־צו־מאָל אָפּגענאַרט הדסהן;
אָבער האָבן דען דאָס נישט געטאָן ס׳רוב מאַנסלייט פֿון זיין סביבה? ניין, ער
איז מאָראַליש נישט געשטאַנען נידעריקער פֿון די אַנדערע, אפֿשר נאָך העכ־
כער. אין דער קאַריערע האָט ער, וואָס אמת, ווייט נישט דערגרייכט. אָבער ער
איז נאָך אַ יונגערמאַן פֿון עטלעכע־און־דרייסיק. אויב ער האָט וואָרהאַפֿטיק אַן
אייגענעם סיסטעם, איז נאָך דאָ גענוג צייט אים צו אַנטוויקלען. אויב, ווידער, ער
האָט גאָרנישט וואָס צו זאָגן, איז דאָס נישט קיינעמס שולד. פֿון וואַנען־זשע נעמט
זיך דער קאַצעניאָמער? וואָס רופֿט־אַרויס דעם נאָגנדיקן טרויער, דעם פֿאַר־
לאַנג צו זעלבסטמאָרד, די לאַנגווייל, די גלייכגילטיקייט צו דער משפּחה, די
כראָנישע קריגערייען מיט הדסהן, וואָס נעמען־אָן דעם כאַראַקטער פֿון אַ משוּ־
געת? דערויף האָט עוזר־העשל זיך נישט געקאָנט ענטפֿערן. דער נערוון־דאָק־
טאָר אָרלינסקי האָט אים יעדעס מאָל פֿונסניי פֿאַרשריבן פּילן, איינשפּריצונ־
גען, נאָר די נערוועזיטעט איז דערפֿון נישט געוואָרן מינדער. ער האָט געלייענט
די ווערק פֿון פֿרויד, יאָנג, אַדלער, נאָר ער האָט אין דער פּסיכאָ־אַנאַליז נישט
געפֿונען קיין באַשייד צו זיין רעטעניש. מער פֿון אַלץ האָבן אים פֿאַרחידושט די
רייסענישן מיט הדסהן. דאָ האָט ער זי געקושט, געצערטלט, איר געקויפֿט מתּנות,
און מיט אַמאָל, צוליב אַ קליייניקייט, איז אויסגעבראָכן אַ מלחמה. מ׳האָט זיך גע־
זידלט, געשאָלטן, געפּאַטשט. יאַדוויגאַ, די דינסט, האָט געקאָכט, נאָר די גע־
קעכטסער זיינען געוואָרן איבערגעשטאַנען. דאָשקע האָט געוויינט, נאָר די מו־
טער האָט זיך מיט איר נישט אָפּגעגעבן. הדסה איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ פֿאַר־
בונדענעם קאָפּ, געבעטן אויף זיך דעם טויט. זי האָט גענומען שלאָף־פּילן, נאָר
זי האָט נישט צוגעטאָן קיין אויג. דאָ האָט זי אָנגעצונדן דעם נאַכט־לאָמפּ, דאָ
האָט זי אים אויסגעלאָשן. דאָ האָט זי געראָדט פֿון אַ גט און דאָ — פֿון סם.
דאָס ליכט זאָל אים נישט שטערן האָט עוזר־העשל זיך איבערגעדעקט מיט דער
קאָלדרע איבערן קאָפּ, געבליבן ליגן אַן איינגעהילטער ווי אַ מת. ער האָט גע־

האָט ביי זיך אָפּגעפּאַסט, ווי ווייט מעגלעך צו רוען אין די צוויי וואָכן ווינטער־דיקע וואַקאַציע. ער האָט געוואָלט לייענען, איבערקוקן זיינע כּתבים, ענטפערן אויף פאַרלעגענע בריוו. אָבער ס'איז נישט געווען קיין מינוט מנוחה. וואָס טוט זיך דאָ? — האָט ער זיך געפרעגט. — ווי האָט זיך דער סקאַנדאַל אָנגעהויבן? יאָ, כ'האָב מיך אַרויסגעכאַפּט, אַז זי האַלט צו־לאַנג ס'ביכל פון ביבליאָטעק. וואָס האָט זי געענטפערט? אויב כ'האָב געלט פאַר דינהלען, פאַר אײדלען, די אַנדערע נקבות, דאַרף איך איר נישט שפּאָרן די פּאָר גראָשן. יאָ, ס'איז איר שולד. זי האָט נישט קיין רעכט אַריינצופאַלן אין אַזאַ היסטעריע, אַז כ'זאָג אַ וואָרט. דינהלע איז נישט קיין נקבה... וואָס רודערט זי? וואָס קאָכט אין איר די יוכע? וואָס, צו אַלדי רוחות, האָב איך פון איר? זי איז נישט קיין ווייב, נישט קיין באַלעבאָסטע. אַלץ וואָס זי קאָן איז — לייענען אידיאָטישע שונד־ראָמאַנען. פאַרבליבן אַ פּאַניענקע... פאַר אַ צולאָג איז זי געוואָרן קאַלט...

עוזר־העשל האָט זיך געטאָן אַ וואָרף. דער מאַטראַץ האָט אַ קלינג געטאָן מיט די שפּרינגפעדערס.

ווען איז דאָס געשען? ווי אַזוי? מיר האָבן זיך דאָך ליב געהאַט. גאַנץ וואַרשע האָט דאָך גערעדט פון אונדזער ליבע! דאָס וואָס זי האָט פריער געזאָגט וועגן פישעלען איז פע... גאָט אין הימל, הדסה זאָל אַזוי נידעריק פאַלן! ווייניגער איז גערעכט: אין יעדער פרוי שטעקט אַ זונה... נו, און וואָס איז מיט מיר? צו וואָס האָב איך זיך פאַרפּלאָנטערט אין די אַלע ליגנס? וואוהין וועט דאָס אַלץ דערפירן? כ'בין דאָך שוואַך און קראַנק. וואו האָט זיך גענומען צו מיר אַזאַ תּאווה? אַנשטאָט צו קלערן פון דער אַרבייט, טראַכט איך אָן אויפהער פון דער משומדת... יענע האָט מיך אַפילו נישט אין זין...

אין דער רגע האָט זיך צעקלונגען דער טעלעפאָן אין קאַבינעט. עוזר־העשל האָט געמיינט, אַז ס'איז דער וועקזייגער. ער האָט אָפּגעהויבן די דעקע, זיך אויפגעזעצט, אָנגעשפּיצט דאָס געהער. ווער קאָן דאָס קלינגען אַזוי שפּעט? ער האָט געהערט ווי הדסה הויבט זיך אויף, שטעקט אָן די שטעק־שיך, עפנט אַ טיר. זאָל דאָס זיין צו איר? אפשר ציט זי זיך טאַקע אַרויס? ס'אַ חרפּה פאַר דער שיקסע... הדסה האָט זיך אומגעקערט.

— ס'איז צו דיר!

— ווער איז דאָס?

— אַ מויד...

— אַ מויד? צו מיר? אין מיטן דער נאַכט? ווער איז זי?

— ווייסט זי דער טייוול!...

עוזר־העשל האָט זיך אויפגעהויבן מיט אַ זיפץ. זאָל אײדל האָבן די דרייסט איים אָפּצורופן אין דער שעה? אפשר האָט, חלילה, עפּעס פּאַסירט מיט דאַווידעקן? אויפן וועג האָט ער זיך אָנגעשטויסן אָן אַ קאַנט פון דאַשקעס בעטל. ער האָט באַקומען אַ קלאַפּ אין דער קני. אין קאָרידאָר האָט געברענט דער עלעקטרישער לאָמפּ. עוזר־העשל האָט זיך דערזען אין וואַנט־שפּיגל אַ צעשויבערט געשטאַלט, אַן איינגעפאַלענע ברוסט, אויפגעשטעלטע האָר, אַ בלאַס פּנים, פאַרשלאָפענע וויעס. ער האָט אויפגעהויבן דאָס רערל.

— ווער רעדט ?

— כ׳האָב איך אויפֿגעוועקט, הע ? אַנטשולדיקט פֿיל מאָל. ס׳איז אַן אויסער־געוויינלעכער פֿאַל. דאָ רעדט באַרבאַראַ —

— יאָ, פֿאַננאַ באַרבאַראַ.

— מ׳האָט געמאַכט ביי אונדז אין שטוב אַ רעוויזיע — האָט די פֿאַננאַ באַר־באַראַ געזאָגט מיט אַ צוגעדושעטער שטים. — מ׳האָט מיך געוואָלט אַרעסטירן. ס׳איז מיר געלונגען צו אַנטלויפֿן. מ׳האָט זיך געפֿרעגט אויף אייך אויך...

— אויף מיר ? וואו געפֿינט זיך די פּאַני ?

— אויפֿן הויפּט־וואָקזאַל. כ׳ווייס נישט וואָס מ׳טוט. כ׳האָב נישט ביי מיר נישט קיין פּאַס, נישט קיין געלט.

עוזר־העשל האָט געשוויגן. ער האָט דערהערט דאָס סאָפּען פֿון דער איי־גענער נאָז.

— וואָס זאָל איך טאָן ?

— דער פּאַן קאָן אפֿשר אַריבערקומען ? איכ׳ל דעם פּאַן אַלץ דערציילן. זאָל דער פּאַן מיטנעמען אַ וואַליזע.

— צו וואָס עפּעס ?

— דער פּאַן זאָל אויסזען ווי אַ פּאַסאַזשיר. אַדיע !

די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אויפֿגעהאָנגען דאָס טרייבל. עוזר־העשל איז נאָך לאַנג געשטאַנען און געגאַפֿט. דער לאָמפּ אויפֿן שרייב־טיש האָט געוואָרפֿן אַ צעשויבערטע שיין. ס׳זיינען דאָ געלעגן אָנגעוואָרפֿן העפֿטן צום פֿאַרריכטן, צייטונגען, פּאַפּירן. הדסה איז אַריינגעקומען מיט אַ טיכל אַרום שטערן, אין אַ נאַכט־העמד ביז די קנעכלען, דאָס פּנים ווייס.

— וואָס טוט זיך דאָ ? דו לאָזסט מיך שוין נישט רוען ביינאַכט אויך ?

— הדסה, מ׳וויל מיך אַרעסטירן !

— אַרעסטירן ? פֿאַרוואָס ?

— כ׳ווייס נישט. כ׳מוז גלייך אַוועק פֿון שטוב. ס׳איז אַלץ, אַפּנים, צוליב דעם הערץ יאַנאָווער. ער האָט אָנגעגעבן אַלעמענס אַדרעסן — —

הדסה איז געוואָרן פֿאַרשוויגן. זינט מאָשעס זעלסטמאָרד־פֿאַרזוך און דעם פֿעטער אַבראַמס האַרץ־אַטאַק אין דער קיך פֿון אַ דינסט, אַ גנבטע, איז הדסה קאַפּאַבל געווען צו גלויבן אין די אויסטערלישסטע טראַפֿן. באַלד האָט זי אַ שאָקל געטאָן דעם קאָפּ, ווי אויף ניין.

— ווער איז די פֿרוי ? דו זאָגסט ליגן !

— ס׳איז די וואָר. כ׳שווער ביי אַלדאָס הייליקע.

— כ׳גלויב דיר מער נישט קיין שבועה. ביזט אַ ליגנער און אַ פֿאַררעטער. קאָנסט גיין צו דעם אויסוואורף. קום מער קיינמאָל נישט צוריק ! קיינמאָל ! קיינמאָל !

הדסה האָט פֿאַרבראָכן די פֿינגער. טרערן האָבן זיך איר גענומען קייקלען איבער די באַקן. עוזר־העשל האָט זיך אומגעקערט אין שלאָפֿצימער, זיך אָנגע־טאָן אין איילעניש. ער האָט אין דער פֿינסטער זיך געפּאָרעט מיט דעם קראַגן, ספּינקעס, פֿאַרבונדן דעם קראַוואַט, געשנורעוועט שיך־בענדלעך. די מידקייט איז

אָפּגעטראָטן. ס'זיינען אין אים אויפגעקומען נייע כּוחות, וואָס וואַרטן ערגעץ פאַרבאָרגענע אין די טיפענישן פון נערוון־סיסטעם. דאַשקע האָט זיך איבער־געוועקט.

— טאַטוש, וואָס טוסטו?

— שלאָף, כ'טו מיך אָן.

— וואו גייסטו?

— כ'על באַלד צוריקקומען.

— האָסט געשלאָגן די מאַמושאַ?

— גאָט באַהיט? וואָס פעלט דיר איין?

— זי וויינט...

פון מיטל־שטוב האָט זיך דערטראָגן אַ שלוכצן, אַ הוסטן. עוזר־העשל האָט געוואָלט אַריינגיין צו הדסהן, איר אויסרעדן, פונסניי זי פאַרזיכערן, אַז ער איז געצוואונגען אַוועקצוגיין, — נאָר ס'וואָלט זיך פאַרצויגן אין דער לאַנגער באַנק. ס'איז איצט בעסער צו בלייבן ברוגז. ער האָט געעפנט די קליידער־שאַנק, געפונען אין דער געדיכטעניש אַ רענצל. ער האָט בלינדערהייט אַרויסגעקראָגן פון דער קאָמאָדע העמדער, זאָקן, נאָז־טיכלעך. ער איז אַריין אין מאַנטל און אין קאַפּע־ליוש. הדסה האָט זיך אומגעקערט. דאָס נאַכט־העמד האָט זיך געווייסט אין חשכות.

— כ'על דיך נישט לאָזן גיין!

— דו ביסט נאָך נישט דער הערשער דאָ אין הויז!

— עוזר־העשל, פאָלג מיך, בלייב דאָ! — האָט הדסה גענומען רעדן מיט געבעט. — לאָז מיך נישט איבער אַליין, עוזר־העשל! האָסט מיך שוין גאָרנישט ליב?...

עוזר־העשלען האָט זיך עפּעס ווי אָפּגעריסן אין האַרץ. ער האָט זי געוואָלט איבערבעטן, נאָר ס'איז נישט געווען קיין צייט. ער איז אַרויס מיטן האַרבן לשון.

— וואָס האָסטו דיך אַוועקגעשטעלט ווי אַן אידיאָטקע? כ'גיי נישט צוליב פאַרגעניגן. די פרוי האָט געפונען פאַר נויטיק מיך צו וואָרענען. אַ באַנדע משו־געים, די פּאָליאַקן!

— וואו לויפסטו? ס'איז אין מיטן דער נאַכט. די פרוי וויל דיך אומ־ברענגען!...

הדסה האָט אים אָנגעכאַפּט ביי אַ לאַץ, אים פאַרשפּאַרט דעם וועג. ער האָט זיך אַרויסגעריסן, זי אָפּגעשטופּט. דאַשקע האָט זיך צעוויינט.

— טאַטוש, דו שלאָגסט זי!...

עוזר־העשל איז אַרויס, גיך געהיפּערט איבער די טרעפּ. אין הויף איז ער געבליבן שטיין. אין אַלע פענסטער איז שוין געווען פאַרלאָשן דאָס ליכט. ביים סטרוזש איז מען שוין, ווייזט אויס, געשלאָפן. דאָס פענסטער אין פאַרטער איז געווען פאַרהאָנגען. גראָד האָט עמעץ אָנגעקלונגען פון דרויסן. אַ הונט האָט זיך צעבילט. דער סטרוזש איז אַרויסגעקומען אין בלויזן העמד, מיט פאַרשאַרצטע

הויזן. ער האָט אַ קוק געטאָן מיט חשד אויף עוזר־העשלען, אויף דער וואַליזע, געפרעגט:

— דער פאַן פאָרט אַוועק?

— יאָ, קיין לאָדזש.

— ס'איז דאָ אַ באַן אַזוי שפּעט?

— דער לעצטער צוג.

ס'האָט עוזר־העשלען באַלד געטאָן באַנג. אין פאַל פון אַן אויספאָרשונג קאָן אַזאַ ליגן ברענגען שאָדן. אָבער ס'איז געווען פאַרפאַלן. אינדרויסן איז איבערן אַקעגנאיבערדיקן דאַך געהאָנגען אַ מיטן־נאַכטישע לבנה אַרומגערינגלט מיט אַ פּערלמוטערן ראָד. אַ נאַכט־טראַמווײַ איז אָנגעלאָפן, ליידיק און זיג־זאַגיש. עוזר־העשל איז אַרײַנגעשטיגן אין מיטן פאָרן. ער האָט געוואוסט, אַז ער פאַר־קריכט אין אַ בלאָטע, פונדעסטוועגן האָט ער געהאַט אַ פאַרלאַנג, וואָס גיכער צו זײַן אויפן וואָקזאַל. ס'האָט אים אַזש פאַרכאַפּט דער אָטעם. ס'האָט אים דער־שטוינט דאָס אייגענע יאָגעניש. וואָס טוט זיך מיט מיר? — האָט ער זיך גע־פרעגט. — כ'בין פאַרליבט אין איר, אָדער וואָס? ער האָט באַצאָלט דעם קאָנ־דוקטאָר פאַר אַ טאָפּלטן קורס. ער האָט אָפּגעווישט אַ שטיקל פאַרהויכטע שויב, אַרויסגעקוקט אין דער גרויס־שטאָטישער צעשוואומענקייט. די געשעפט־אייגנטי־מער האָבן זיך לעצטנס געמאַכט אַ נײַע מאָדע: צו לאָזן די שוי־פענסטער באַ־לויכטן נאָכן פאַרשליסן, אויפן אויסלענדישן שטייגער. אויף דער מאַרשאַלקאָווס־קע האָבן זיך אַרומגעשלענדערט גאַסן־פרויען. די אונטערגעהאַקטע אויגן האָבן געגלאַנצט מיט דער אומהיימלעכער לוסטיקייט פון יענע, וואָס שרעקן זיך מער נישט אַרײַנצוקוקן אין אָפּגרונט. עוזר־העשל איז אָפּגעשטיגן אַ שטיק פאַרן וואָק־זאַל. ער האָט גענומען לויפן הענדום־פּענדום. דער זאַל איז געווען האַלב־ליידיק, באַלויכטן מיט אַ גרעלער שײַן. די קאַסע־פענסטערלעך זײַנען אַלע געווען אַראָפּגע־לאָזט. די ווײַזערס אויפן גרויסן זייגער האָבן געוויזן האַלב־צוויי. אַלץ איז דאָ געשלאָפן מיט אַ וואַכן הינטערוועגישן שלאָף. ס'האָט זיך אים דערמאָנט די נאַכט, ווען ער איז געפאָרן צו הדסהן קיין אָטוואָצק, אין דער ווילע־ראָזקאָש. גאָט אין הימל, ווען מען וואָלט אים דעמאָלט געווען געזאָגט, אַז ער'ט איבערלאָזן הדסהן אין דער היים און לויפן צו אַן אַנדערער! וואָס פאַר אַ משוגענער גורל וואַרפט מיט אים!... ער האָט זיך געטאָן אַ קער רעכטס, צו די בענק פון די פּאַסאַ־זשירן. די פּאַננאַ באַרבאַראַ איז געזעסן אין אַ קאַראַקולענעם זשאַקעט, אָן אַ הוט, מיט אַ בלוי רענצעלע. זי האָט געשמועסט מיט אַ דאַמע, וואָס האָט געהאַלטן אויף דער שויס אַ פּיצעלע הינטעלע. באַרבאַראַ האָט אים דערזען, זיך אויפגע־הויבן, אים אַקעגנגעגאַנגען. זי האָט אויסגעשטרעקט אַ האַנט אין אַ זאַמשענער הענטשקע, אים אָנגעקוקט האַלב־פאַרזאָרגט, האַלב־פרייליך.

— כ'האָב געוואוסט, דער פאַן וועט קומען.

— ווי אַזוי?

— דער פאַן איז אַן אַוואַנטוריסט... גלײַך ווי איך...

— מיר קאָנען דאָ נישט בלײַבן — האָט ער געזאָגט. — מיר מוזן גלײַך אַוועק פון דאַנען!

— וואוהין? ס׳איז אַ ביטערע קעלט.

ער האָט ביי איר אַרויסגענומען דאָס רענצל, זיך געלאָזט שפּאַנען פּאַרויס, מעשה קאַוואַליער. אַ פּאָליציאַנט איז זיי אַקעגנגעקומען, געוואָרפן אַ פאַרשנדיקן בליק, געמאַכט אַ מינע ווי אַפּצושטעלן דאָס פּאָרל, געשפּרייזט ווייטער. אַ פּלויט האָט פונאַנדערגעשיידט צווישן די באַן־רעלסן און ד׳ער גאַס. אַן איינציקער לאָ־קאָמאָטיוו האָט געשפּיגן פּארע. ס׳האָט זיך דערטראָגן אַ קלינגען פון מילך־בלעכן, רייד פון פאָרטערס. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אָנגעטאָן דעם סאַמעטענעם בערעט, וואָס זי האָט געטראָגן צוזאַמען מיטן טאַש.

— וואוהין פירט מיך דער פּאַן?

— כ׳האָב אַן אידעע. ס׳איז ווילד, אָבער מיר זיינען פאַררוקט סיי־ווי־סיי. וואָס איז געשען?

— כ׳על אייך גלייך דערציילן. גיט מיר אייער אָרעם. אָרים יינגל, כ׳האָב אייך אַרויסגענומען פון אַ וואַרעם בעט!...

2

— וואָס איז פּאַרלאָפן? — האָט עוזר־העשל געזאָגט.

— אַך, ס׳איז אַלץ געשען אַזוי מאָדנע. איך האָב דאָ אַ חברטע. מיר האָבן צוזאַמען שטודירט אין דער עוואַנגעלישער שול. דער פאָטער איז אַן אַדוואָקאַט. ער איז געבוירן געוואָרן אַ קאַטאָליק, נאָר צוליב אַ גט איז ער אַריבער אויפן עוואַנגעלישן גלויבן. איצט איז ער שוין אַן אַלטער מאַן. כ׳בין אַוועק צו איר. זיי וואוינען אויפן נאָפּאָלעאָן־פּלאַץ. מיטאָמאָל רופט מען מיך צום טעלעפאָן. איר׳ט אפשר באַמערקט אויף דער טיר פון אונדזער הויז, אַז ס׳וואוינט דאָרט אַ פּאַסטאָר גורני? ער האָט אַ יינגל פון אַ יאָר זיבצן, וואָס איז פאַרליבט אין מיר פון קינדווייז אָן. אַן אינפאַנטילע ליבע. כ׳פרעג: ווער ר׳עדט? זאָגט ער: פּעטער. וואָס איז פאָרגעקומען, פּעטער? פון וואַנען ווייסטו וואו כ׳בין? כ׳האָב מיך דערשראָקן. כ׳האָב געמיינט, פּאַפּאַ איז געוואָרן פאַרשלאָפט. רעד גאָרנישט, הער בלויז — ענטפערט ער. — ס׳איז געווען ביי אייך אַ רעוויזיע. מ׳האָט גענישטערט אין די ביכער צוויי שעה. כ׳האָב מיך אונטערגעהערט. מ׳האָט דיך געוואָלט אַרעסטירן. אַן אַגענט וואַרט אינדרויסן. ער׳ט זיך אויך געפרעגט ווער ס׳קומט אַהער. דער פאָטער האָט אָנגערופן איינעם אַ פּאַן באַגעט. איר שטעלט זיך פאָר? ווען נישט דער פּעטער, וואָלט איך איצט געזעסן אין דער דעפענסיווע.

— וואו האָט די פּאַני געפּאַקט דאָס רענצעלע?

— ביי דער פריינדין. כ׳האָב געקאָנט דאָרט נעכטיקן, נאָר כ׳האָב גערעכנט, די שפּיצלעס קאָנען נאָך קומען אַהין אויך. זיי זיינען קאָנסערוואַטיווע מענטשן. כ׳האָב געפונען פאָר נויטיק צו וואָרענען דעם פּאַן. וואָס טוט מען איצט האַ?

— די פּאַני איז אומלעגאַל?

— כ׳האָב גאָרנישט געטאָן. זיי האָבן קעגן מיר נישט קיין שום באַווייזן, אָבער דערווייל האַלט מען דיך אין קאָזע. אפשר האָבן זיי געפונען אַ פּאָר בראָ־שורן. ס׳האָבן זיך אַריינגעכאַפּט פראָוואָקאַטאָרן אין די אייגענע רייען. די טראַצ־

קיסטן אַליין זיינען די ערגסטע מוסרים. כ׳באַדויער שוין, וואָס כ׳בין צוריקגע־קומען פֿון אויסלאַנד. נאָך פֿראַנקרייך זעט פּוילן אויס ווי איין קאַזאַרמע. איר קאָנט זיך קוים פֿאָרשטעלן ווי פֿריי מ׳איז אין אייראָפּע. דאָ איז פּאַסקודנע. ס׳גייט מיר נישט וועגן דער אייגענער פּערזאָן. פּאַפּאַ מוז זיין אויסער זיך. ער האָט אַ קראַנק האַרץ. כ׳האָב אַפֿילו נישט קיין געלט. וואָס טוט מען, האַ? דער פֿאָן איז דאָך עפּעס אַ וואַרשעווער.

— אַ האָטעל איז געפֿערלעך.

— געוויס. ס׳דאַרפֿן דאָ ערגעץ זיין אַזוינע הייזער, וואו מ׳קאָן איבערנעכ־טיקן אומגעמאָלדן. כ׳על מאָרגן זיין ביי אַן אַדוואָקאַט און אַלץ מאַכן קלאָר. דער פֿאָן איז דאָך געוויס כּשר. אַ הונדערט־פּראָצענטיקער רעאַקציאָנער.

— אַז מ׳עט אונדז כאַפּן צוזאַמען, וועט זיין שלעכט.

— אויב דער פֿאָן האָט מורא, קאָן דער פֿאָן גיין אַהיים.

— כ׳האָב נישט קיין מורא.

—ווירקלעך? כ׳האָב געמיינט, דער פֿאָן וועט צוגיין צום אַפּאַראַט, נאָר ס׳איז צוגעקומען די פֿרוי. ווען כ׳האָב געזאָגט, אַז כ׳וויל רעדן מיטן פֿאָן, איז זי געוואָרן אַנטשוויגן. כ׳האָב שוין געמיינט, זי׳ט אויפֿגעהאַנגען דאָס טרייבל. זי מוז זיין זייער אַן אייפֿערזיכטיקע.

— יאָ.

— אָרעמע! ס׳טוט מיר לייד, כאָטש, צוריקגעשמועסט, האָט איין מענטש ניש קיין רעכט צו זיין אייפֿערזיכטיק אויפֿן צווייטן. דער קערפּער געהערט דיר, ווי די קאַלאַנטאַי דריקט זיך אויס. וואו גייען מיר?

— די פֿאַני האָט אפֿשר געהערט פֿון אַבראַם שאַפּיראַ?

— דוכט זיך, יאָ. הערץ יאַנאָווער האָט אַמאָל דערמאָנט. ווער איז ער?

— ס׳אַ גאַנצע געשיכטע. ער איז מיין פֿרויס אַ פֿעטער. ער איז געוואָרן קראַנק, באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק. ער ליגט אין דער וואוינונג פֿון זיינס אַ גע־ליבטער, אַ מאָלערין, אידאַ פּראַגער. זי אַליין איז גאָר אין שפּיטאָל. ס׳איז דאָרט אַן אַטעליע. מיר וואָלטן געקאָנט איבערזיצן די נאַכט.

— זאָל זיין. וואו איז עס?

— ס׳איז באַלד דערנעבן, אויף דער שוויענטאָ־קזשיסקע.

— ס׳איז אַ פֿראַגע צי דער סטרוזש וועט אַריינלאָזן. יעדעס הויז איז דאָ אַ תּפֿיסה פֿאַר זיך.

— כ׳גלויב, ער׳ט אַריינלאָזן. אין דער אַטעליע פֿלעגן קומען אַ סך געסט. איכ׳ל אים געבן אַ זלאָטע.

— נו, זעט איר, האָב איך געטאָן גוט. ס׳האַרץ האָט מיר געזאָגט, אַז דער פֿאָן איז דער איינציקער, וואָס קאָן מיר העלפֿן. אָך, אַלץ איז אַזוי צעמישט. דער פֿאָן שאַפּיראָ האָט נישט קיין ווייב?

— ער איז אַן אַלמן.

— ווער גיט אויף אים אַכטונג? צווייטנס, מיר האָבן נישט קיין אויסוועג. כ׳האָב דעם פֿאָן באַליידיקט ס׳לעצטע מאָל. ס׳האָט מיר דערנאָך געטאָן באַנג. כ׳על איך עפּעס זאָגן: דער פֿאָן האָט אין זיך עפּעס שיינס, וואָס כ׳האָב ביז איצט ביי

קיינעם נישט באַגעגנט. כ׳זאָג עס נישט דערפֿאַר, ווייל כ׳וויל דעם פֿאַן חנפֿנען. דער פֿאַן איז אַ קינד. דאָס איז דער אמת. אַן ענפֿאַן טעריבל, וואָס מוז זאָגן פֿאַר־קערט פֿון די דערוואַקסענע. די צרה איז, וואָס דעם פֿאַנס פֿרוי איז אויך אַ קינד.

— פֿון וואַנען ווייסט די פֿאַני, וואָס מיין פֿרוי איז?

— כ׳האָב דערקאָנט אין דער שטים. זי האָט אַ קינדיש קול. פֿאַרוואָס איז דער פֿאַן מיט איר נישט גליקלעך?

— איך וואָלט מיט קיינעם נישט געווען גליקלעך.

— האַ? פֿאַרוואָס נישט?

— די גאַנצע אינסטיטוציע איז נישט פֿאַר מיר. כ׳האָב עס אַלעמאָל גע־וואוסט. אַזוינע ווי איך, טאָרן נישט חתונה האָבן.

— דער פֿאַן איז איבערהויפּט נישט פֿעאיק אויף קיין ליבע, דאָס איז דער אמת. דער פֿאַן איז אַ קרבן פֿון זיין אייגענער פֿילאָזאָפֿיע. ווי באַלד אַלץ איז פֿאַר־געניגן, דאַרף מען בלויז נעמען, גאָרנישט געבן.

— דאָס איז דער היינטיקער מענטש!

— מיר, קאָמוניסטן, ווילן נעמען און געבן.

— איך האָב זיי בלויז געזען נעמען.

— שלעכט יינגל, כ׳על אייך אָנדרייען אַן אויער!... קומט אַהער, כ׳מוז אייך טאָן אַ קוש. אַזוי. עמעץ האָט אייך קינדוויז באַליידיקט און איר קאָנט עס נישט פֿאַרגעסן. וואו זאָל מען נעמען לוקסוס, אַז ס׳איז נישטאָ קיין ברויט?

— ס׳זיינען דאָ צופֿיל מיילער. יעדער סטרוזש האָט צען קינדער.

— וואָס האָט איר צו די סטרוזשעס? אַ, ס׳איז שפּעט ביינאַכט. אין דער צייט זיינען אַלע צעדרייט. וויפֿל קינדער האָט איר?

— צוויי. פֿון צוויי ווייבער.

— איר׳ט האָבן נאָך. איר דרייט זיך אויף דער וועלט, ווי אַ שלאָפֿלאָזער אויפֿן גלעגער. פּאַפּאַ איז גערעכט: אַ ייד ווי איר מוז האָבן אַ גאָט. פּאַפּאַ איז קלוג און פֿולשטענדיק ווילד. איך, ווידער, האָב אַלץ אויפֿגעגעבן. קינדוויז בין איך געווען שרעקלעך פֿרום. כ׳פֿלעג אַראָפּקריכן ביינאַכט פֿון בעטל און שטיין אויף די קני פֿאַרן יעזוס־בילד. כ׳האָב געהאַט איין פֿאַרלאַנג: צו ווערן אַ נאָנע. דער עוואַנגעלישער גלויבן איז מיר נישט געפֿעלן. ס׳פֿלעגן אַריינקומען צו אונדז ישיבה־בחורים און פּאַפּאַ האָט מיט זיי געפֿירט לאַנגע דיסקוסיעס. ס׳האָט מיך געעקלט. די יונגעלייט זיינען איינפֿאַך געווען הונגעריק. כ׳האָב מקנא געווען די קאַטאָליקן. כ׳האָב געהאַט אַ ריינקייט־קאָמפּלעקס. שפּעטער האָב איך מיך פֿאַר־ליבט אין אַ יינגל, אַ קריסט, און ער איז געווען גענוג קלוג חתונה צו האָבן מיט אַן אַנדערער. דאָס האָט מיר דערלאַנגט אַ קלאַפּ. כ׳בין געוואָרן אַמביציעז און באַשלאָסן מיך צו עמאַנציפּירן. אין פֿראַנקרייך האָב איך גלאַט געלעבט ווי אין חלום. כ׳האָב געהאַלטן, אַז כ׳קאָן פֿראַנצויזיש, אָבער, אַז כ׳בין געקומען אַהין, האָט קיינער מיך נישט פֿאַרשטאַנען. כ׳האָב מיך אַריינגעצויגן צו אַ פֿאַמיליע און זיי האָבן מיך געהאַלטן ווי אַ טאָכטער. כ׳האָב פֿאַרגעסן צו דערמאָנען: פּאַפּאַ האָט דאָ חתונה געהאַט. דאָס איז די אורזאַך, וואָס מ׳האָט מיך אַרויסגעשיקט. די שטיף־מוטער איז אַן ענגלענדערין, אַן אלמנה נאָך אַ מיסיאָנער. יענער שי־

דוד! זי האָט זיך אויפֿגעצויגן ערגעץ אין אינדיע. פּאַפּאַ האָט געזאָגט בוידעם און זי האָט געענטפֿערט קלאָץ. אַזוי ווי ער איז קרום, אַזוי איז זי געווען גלייך. דאַנקען גאָט, זי איז צוריק אין לאָנדאָן. יאָ, מיין ייִנגל, דערווייל האָב איך אַנט־דעקט, אַז מענטשן דאַרפֿן עסן און בין אַריינגעטרעטן אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. דאָ איז עס?

עוזר־העשל האָט אָנגעקלונגען. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט גענומען אונטער־טענצלען און אָנקלאַפּן אַ זויל אין אַ קנעכל.

— וואָס זיינען אייערע פּלענער? ווען גרינדעט איר די לאַבאָראַטאָריע פֿון גליק?

— לאָמיר זי גרינדן צוזאַמען.

— ע, דער פּאַן זוכט אַ נייעם קרבן, האַ? ביי מיר וועט דער פּאַן זיך אָפּ־זענקען די פֿליגל.

— ס'וועלן אָנוואַקסן נייע.

— די נייע וועל איך אָפּבייסן!...

געוויינלעך שפּעט ביינאַכט דויערט לאַנג ביז דער סטרוזש קומט עפֿענען, אָבער דאָסמאָל האָבן זיך גלייך דערהערט טריט. עוזר־העשל האָט צוגעגרייט אַ זילבערנע זלאָטע. דער גוי האָט אויפֿגעמאַכט אַ שפּעלטל טויער.

— צו וועמען?

— צום פּאַן אַבראַם. אין דער אַטעליע.

— ווער איז דער פּאַן פֿאַר איינער?

— מיר זיינען קרובים.

און עוזר־העשל האָט אים דערלאַנגט די מטבע. די האַנט האָט זיך אַ ווייל געפּלאָנטערט אין דעם גויס ראַציקער לאַפּע.

— נו.

עוזר־העשל האָט געגעבן דער פּאַננאַ באַרבאַראַ אַ צייכן, זי זאָל אַריינגיין פֿאָרויס. דער סטרוזש האָט זיך באַלד אומגעקערט צו זיך אין שטיבל. זיי זיינען געבליבן שטיין אין טויער.

— דער פּאַן איז אַ געניטער ליגנער.

— כ'האָב ביז איצט גענאַרט נאָר זיך אַליין.

זיי זיינען געגאַנגען איבער די טרעפּ און זיך געקושט. זיי האָבן זיך אָפּ־געשטעלט אויף יעדן שטאָק, דערשטוינט פֿון דער אייגענער תאווה. ווער איז דאָס ייִנגל! — האָט באַרבאַראַ געטראַכט, — גאָר אַ ייד... זי האָט זיך מיט אַמאָל אַרויפֿגעזעצט אויף אַ זוים פֿענסטער, אַראָפּגעהאָנגען די באָטן. עוזר־העשל האָט אַוועקגעשטעלט די וואַליזעס. גאָט אין הימל, וואָס ט'ווערן פֿון הדסהן? — האָט ער זיך געפֿרעגט. — די שטראָף איז נאָענט. באַרבאַראַס שוואַרצאַפּלען האָבן אים געגעבערט אין דער פֿינסטער.

— וואָס טראַכטסטו, ייִנגל?

— כ'ווייס נישט. כ'בין מיד. כ'טראַכט, אַז מיר האָבן זיך געמוזט טרעפֿן — האָט ער געזאָגט, כאָטש ער האָט דאָס פֿריער נישט געקלערט. — ערגעץ־וואו

איז שוין געווען אָנגעצייכנט, אַז די פֿאַני זאָל דאָ זיצן אויפֿן פֿענסטער, און אַז איך זאָל שטיין דערנעבן.

— ווער ווייסט, וואָס ס׳איז נאָך אָנגעצייכנט!

— עפּעס גרויליקס. נישט ספּעציעל פֿאַר אונדז, נאָר פֿאַר אַלעמען.

— איר מיינט, די סאָציאַלע רעוואָלוציע?

— כ׳ווייס נישט. כ׳האָב אַן אָנונג, אַז די גאַנצע מענטשהייט איז אַריין אין אַ קלעם. נישט מ׳קאָן גיין ווייטער, נישט צוריק. מיר ייִדן וועלן זיין דאָס ערשטע כּפּרה־הינדל.

— ע, איר זענט דאָך אַ מיסטיקער אויך. פּאַפּאַ מיט די ביינער. אַז מ׳רעדט שוין דערפֿון, — אין וואָס באַשטייט אייער ייִדישקייט? וואָס איז דאָס איבערהויפּט אַ ייִד?

— אַ פֿאָלק, וואָס קאָן נישט שלאָפֿן און לאָזט אַנדערע נישט שלאָפֿן.

— מסתּמא האָט עס אַ שלעכט געוויסן.

— די אַנדערע האָבן איבערהויפּט נישט קיין געוויסן.

— איר האָט איין מעלה: איר זענט אַ קאָנסעקווענטער רעאַקציאָנער. דערפֿאַר האָב איך אייך ליב. דער סאָציאַליזם וועט אַלץ אָפּווישן: דעם שאָוויניזם, די אָרעמקייט, די בירגערלעכע פֿילאָזאָפֿיעס. ס׳עט קומען אַ נייער מענטש אָן די פֿאַרשימלטע לאַסטן, וואָס איר אַלע טראָגט אויף זיך. אין אַ געוויסן זין זיינען אַזוינע ווי איר נוצלעך: איר העלפֿט גראָבן דאָס קבֿר פֿאַרן קאַפּיטאַליזם.

די פֿאַננאַ באַרבאַראַ איז צוריק אַראָפּ פֿון פֿענסטער־זוים. זיי האָבן זיך געלאָזט אַרויפֿגיין אויפֿן לעצטן שטאָק.

3

ווען עוזר־העשל איז געבליבן שטיין פֿאַר דער טיר פֿון דער אַטעליע, איז אים מיט אַמאָל געוואָרן קלאָר, אַז ער האָט אָפּגעטאָן אַ ווילד נאַרישקייט. מ׳פֿאַלט נישט אַריין צו יענעם אין מיטן דער נאַכט, ווער שמועסט צו אַ קראַנקן, און נאָך מיט אַ באַגלייטערין דערצו. די גאַנצע צייט, וואָס אַבראַם איז געלעגן שלאָף, איז עוזר־העשל קיין איין מאָל נישט געקומען אים מבקר־חולה זיין. ער האָט אָפּגעלייגט פֿון טאָג־צו־טאָג. ער האָט אַליין נישט געוואוסט פֿאַרוואָס, נאָר ער האָט געהאַט אַ פּחד צו זען אַבראַמען, די פֿאַרענדערונג, וואָס די האַרץ־קראַנקייט האָט אויף אים אַרויפֿגעלייגט, צו הערן זיינע יאושדיקע רייד. עוזר־העשל האָט געהאַט אַ ווידערווילן צו דאָקטוירים, מעדיצינען, צו פֿאַרשוויגען, וואָס מ׳טרעפֿט אין שפּיטאָלן, אויף בית־עולמס, הייטערע, באַריידעוודיקע, פֿול מיט פֿאַרבאָרגענער הנאה פֿון יענעמס אומגליק. ער האָט די לעצטע צייט זיך אַרומגעדרייט ווי אין אַ נעפּל. ער האָט נישט געענטפֿערט אויף קיין בריוו, פֿאַרגעסן צו באַצאָלן פֿאַר עלעקטרע, טעלעפֿאָן, זיך אַרומגעטראָגן מיט פֿולע קעשענעס פּאַפּירלעך. ער האָט געמאַכט אַ הלוואה אין דער ליי־קאַסע ביים לערער־פֿאַראיין. ס׳איז געקומען די צייט איינצוצאָלן די ערשטע ראַטע, נאָר ער האָט נישט געהאַט די פֿופֿציק זלאָטעס. ס׳זיינען שוין געווען די לעצטע טעג פֿון דער ווינטערדיקער

וואַקאַציע. עוזר־העשל האָט געדאַרפֿט צוגרייטן לעקציעס. מ׳האָט אים גערופֿן אויף אַ זיצונג פֿון פּעדאַגאָגישן ראָט, נאָר ער האָט זיך אַרויסגעדרייט. ער איז געבליבן שולדיק איידלען פֿאַר פֿינף וואָכן. צוליב דעם האָט ער נישט אָנגעקלונגען, זיך נישט געזען מיט דאַווידעקן. ער האָט אַפֿילו אויסגעמיטן די מאַמען און דינהלען. כ׳בין באַנקראָט, אויף אַלע געביטן! — האָט ער צו זיך געזאָגט יעדעס מאָל פֿונדאָסניי. — אַלץ איז קאַפּוט... דער פּאַננאַ באַרבאַראַס אָנזאָג, אַז ס׳זוכט אים די פּאָליציי, איז געווען פֿאַר אים ווי אַ צייכן אַראָפּצוואַרפֿן פֿון זיך יעדן עול. איצט, אויף די לעצטע שטיגן, האָט עוזר־העשל באַנומען, אַז דער באַזוך ביי אַבראַמען וועט אים פֿונסניי פֿאַרוויקלען אין אַ קנויל. הדסה וועט זיך דערוויסן מיט וועמען ער דרייט זיך אַרום. ס׳וועט ווערן דערפֿון אַ גערייד צווישן דער משפּחה. מ׳עט געוואָר ווערן אין „חבצלת״. די גאַנצע זאַך איז משוגע־מטורף. אַ רגע איז עוזר־העשל גרייט געווען צו זאָגן באַרבאַראַן, אַז מ׳מוז זיך אומקערן. אָבער ער איז געווען צו־מיד. נו, ס׳איז אַלץ איינס. זאָל זיין, וואָס ס׳וויל! ער האָט געטאָן אַ קוועטש דאָס קנעפּל. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אָן זיין אַקסל, ווי גרייט אַ דרימל צו טאָן שטייענדיקערהייט. אַ לאַנגע ווייל איז אינעווייניק געבליבן טויב־שטיל. באַלד האָבן זיך דערהערט טריט. די טיר האָט זיך געעפֿנט. ביי דער שוועל איז געשטאַנען אביגדור, אַבראַמס עלטערער איידעם, ביילע־איטעס מאַן. ער האָט זיך, אַפּנים, נאָך נישט געהאַט געלייגט. ער האָט געטראָגן אַ געהאַקטע קאַפּאָטע, אַ קליין היטעלע, אַ שמוציקן קראַגן. דאָס ברייטלעכע פּנים איז געווען מילך־ווייס. די געלע אויגן האָבן אַפּערגעקוקט פֿון היגטער די גראָבע ברילן־שייבלעך קורצזיכטיקע און פֿאַרחידושטע.

— גוטן אָוונט, איר דערקאָנט מיך אַוודאי נישט — האָט עוזר־העשל געזאָגט.

— כ׳דערקאָן אייך יאָ. עוזר־העשל. נו, וואָס שטייט איר ביי דער טיר? קומט אַריין. שלום עליכם.

— אַ דאַנק. אַ שפּעטער וויזיט, האַ? ס׳איז אַן אויסערגעוויינלעכער פֿאַל. די פֿריילין איז פּאַננאַ פֿישעלזאָן.

— דאָברי וויעטשור. דער שווער האָט זיך פֿיל מאָל אויף אייך געפֿרעגט. היתּכן, וואו איז עוזר־העשל? אייער פֿרוי קומט אַהער יעדן טאָג. דער שווער לאָזט נישט פֿאַלן אויף אייך קיין שטויבעלע. אַז ער האַלט פֿון עמעצן, איז ביזן סוף.

— וואָס מאַכט ער?

— ע, נישט פֿויגלדיק. אָבער איר קאָנט דאָך דעם שווער: ער לאָזט זיך נישט צו. איצט שלאָפֿט ער. אַביסל איז בעסער, נאָר פֿון דער געפֿאַר איז ער נישט אַרויס. מ׳מוז ביי אים וואַכן. היינט איז מיין אשמורה. נעכטן איז דאָ געווען סטעפּעס מאַן, דער דאָקטאָר. וואָס איז געשען? וואָס טראָגט איר זיך עפּעס מיט וואַליזעס?

— איר האָט אפֿשר געהערט, אַז מ׳האָט אַרעסטירט הערץ יאַנאָווער.

— מ׳האָט אים שוין אַרויסגעלאָזט.

— יאָ, אָבער ר׳האָט אָנגעגעבן אַלעמענס אַדרעסן. כ׳האָב מיך דערוואוסט, אַז מ׳וויל מיך אַרעסטירן.

— איך? פֿאַרוואָס? ׳הער נאָר אַ מעשה! די צרה איז, וואָס ס׳איז דאָ נישטאָ וואו צו שלאָפֿן. דער שווער ליגט אין גרויסן בעט און איך שפּאַר מיך צו אויף דער סאָפֿע. דעם אמת געזאָגט, קאָן איך נישט צוטאָן קיין אויג. מ׳טראַכט הוריות. מילא, מיר מאַנסלייט וועלן זיך שוין געבן אַן עצה. אָבער די פּאַניענקע וועט מוזן איבערזיצן אויף אַ שטול.

— כ׳דאַנק פֿיל מאָל. כ׳בין נישט שלעפֿעריק –– האָט די פּאַננאַ באַרבאַראַ געזאָגט אויף פּויליש. — די גאַנצע זאַך איז אַ מיספֿאַרשטענדעניש. מ׳האָט נישט אויף מיר קיין שום זינד.

— טאַק, פּראָשע פּאַני, אָבער אַז זיי טשעפּען זיך צו, איז ניע דאָבזשע. אַמ־בעסטן איז, מ׳האָט מיט זיי נישט קיין עסקים. כ׳על מאַכן אַ גלאָז טיי.

— פֿאַר מיר זאָל דער פּאַן זיך נישט פֿאַטיגירן.

— ס׳אַ קלייניקייט, מ׳שטעלט אַרויף דעם קעסל אויף דער גאַז־מאַשינקע. נו, קומט אַריין. יאַך האָב נישט קיין מורא. זאָל מען מיך אַרעסטירן. זאָלן זיי געבן מיין פֿאַמיליע פּרנסה, קאָן יאַך באַשטיין צו זיצן אין פּאַוויאַק...

אין דער אַטעליע איז געווען אַ באַשטאַנד. אומעטום זיינען געווען אָנגע־שטעלט לייוונטן, אָנגעקלאַפּט אויף ברעטלעך. ס׳האָבן זיך געוואַלגערט ביכער, זשורנאַלן, צייטונגען. דורכן גלעזערנעם דאַך מיט די פֿאַרשטויבטע און געשפּאָל־טענע שויבן האָבן אַריינגעקוקט פּלאַכטעס שניי, שטיקער נאַכטישער הימל. אין מיטן שטוב איז געשטאַנען אַן אייזערנער אויוון. ס׳האָבן זיך פֿון אים געצויגן קרומע רערן. ס׳האָבן זיך אויף זיי געטריקנט האַנטוכער. אַביגדור איז אַ ווייל אַוועק אין קיך. באַלד האָט ער זיך אומגעקערט.

— כ׳האָב צוגעשטעלט טיי. אויב איר ווילט עפּעס עסן, איז אויך דאָ. אַ שטיקל ברויט מיט פּוטער. כ׳האָב אַ טבע, אין אַ פֿרעמדער שטוב קאָן איך נישט שלאָפֿן. דער שווער כראָפּעט און איך דריי מיך ווי אַ וואָרם. זיץ איך דאָ און קוק אַריין אין אַ צייטונג. וואָס הערט זיך, האַ? אין דער סוחרישער וועלט איז נישט גוט. כ׳קאָן אַ ייד אויף די נאַלעווקיס, זאָגט ער: מיר שטייען אַלע שמונה־עשרה. איינער גייט־אויס פֿריער, דער אַנדערער שפּעטער, נאָר אויסגיין מוזן אַלע.

— איר האָט אַ געוועלב? — האָט עוזר־העשל געפֿרעגט.

— וואָסער געוועלב? מ׳לעבט פֿון שהי־פּהי. פֿון דער האַנט אין מויל אַריין. און אַז מ׳האָט אַ געשעפֿט, איז וואָס? דאַרף מען גאַנצע טעג אָפּליגן אין שטייער־אַמט. איר קאָנט פֿירן די בעסטע ביכער, ווי באַלד איר זענט אַ ייד, זענט איר בחזקת שווינדלער. מ׳האָט געגעבן אַ באַפֿעל פֿון אויבן, מ׳זאָל רואינירן ס׳ביסל יידן. מ׳שטעלט אַזוינע שטייערן, אַז מ׳מוז אַרויס נקי. ווי יידן לעבן, איז ממש מיט נסים. אויף דער פּראָווינץ הונגערט מען גאָר נישקשה. ס׳פֿעלט בוכשטעבלעך ס׳שטיקל ברויט. די פּויערן איז אויך ניש׳ בעסער. אויף די קרעסן שפּאַלט מען אַ זאַפּאַלקע אויף פֿיר חלקים. ס׳איז ניש׳ קאַ׳ וויץ. די יוונים ווערן געשוואָלן פֿון הונגער. נאַדיר אַ מלוכה: פּוילן.

— פראַשע פּאַנאַ, וואָס איז דער אויסוועג? — האָט די פּאַננאַ באַרבאַראַ זיך אָנגערופֿן.

— האַ? ס'איז ביטער און באַסטאַ. אַמאָל האָט מען געקאָנט פֿאָרן קיין אַמעריקע אָדער ווייסעך־וואו. היינט איז אַלץ אָפּגעשלאָסן. אין רוסלאַנד איז נאָך ערגער. דאָרט שטאַרבן אויס גאַנצע דערפֿער.

— פֿון וואַנען ווייסט דער פּאַן? פֿון די היגע בלעטער?

— עט. מ'ווייסט. מ'ווייסט אַלץ. כ'האָב געוואָלט פֿאָרן קיין פּאַלעסטינע, גיט מען ניש' קאַ' סערטיפֿיקאַט. איר מוזט געהערן צו אַ פּאַרטיי, אַז נישט, זענט איר ניש' קאַ' מענטש. כ'האָב אויסגעפֿילט אין פּאַלעסטינע־אַמט אַ פֿראַגע־בויגן, ליגט ער. ער'ט אַזוי אָפּליגן עד שיבוא אליהו. ס'איז מיר אַ וואונדער, אַז איר, ר' עוזר־העשל, פֿאָרט נישט. איר קאָנט זיך דאָך מיט די אַלע גדולים.

— ערשטנס קאָן איך זיי נישט; צווייטנס, וואָס וועל איך דאָרט טאָן? אין ארץ־ישראל דאַרף מען פֿיזישע אַרבייטער.

— דאָך!

— מ'עט מיר נישט געבן קיין סערטיפֿיקאַט אויך.

— די אָרטאָדאָקסן האָבן שוין אויך אָנגעהויבן פֿאַרלאַנגען סערטיפֿיקאַטן. מ'זאָגט, דער גורער רבי ט'זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. דער ביאַלאָדרעוונער איז קעגן דער אַגודה. נישט אַזוי דער רבי, ר' אַהר'לע, ווי דער פֿאָטער, ר' משה־גבריאל. די אַלטע יידן ווייסן איין זאַך: משיח וועט קומען. אלא, ער זוימט זיך, איז חכה לו. איר קוקט נאָך אַמאָל אַריין אין אַ ספֿר, האַ?

— כ'האָב אַ שאַנק מיט ספֿרים.

— ע, זענט איר דאָך נאָך אַ משלנודיקער. דער שווער האָט אויך ליב אַ ספֿר, ביי אַלע זיינע חסרונות. מ'מוז ניש' גלויבן אין יעדן קוצו של יוד. ווי איר קוקט מיך אָן, בין איך אַליין אויך ניש' קאַ' פֿאַנאַטיקער. כ'ווייס אַלע טענות. ביבל־קריטיק, שמיבל־קריטיק. כ'פֿלעג אַמאָל לייענען די „הצפֿירה". כ'פֿלעג בחורוויז אַריינקומען אין „הזמיר". כ'האָב געהערט רעדן פּרצן, פֿרישמאַנען, נאָמבערגן. ס'גאַנצע געזינדל. נח פּרילוצקי קאָן מיך גאַנץ גוט. מיינס אַ ברודער האָט געהאַט אַ ספּראַווע און ער איז אַרויסגעטראָטן. ער איז ניש' קאַ' פּאָלנער אַדוואָקאַט, נאָר אַן אַפּליקאַנט. אַ געלערנטער מענטש, האַ? אַזוי ווי כ'האָב צו אים אַרויסגערעדט ס'ערשטע וואָרט, זאָגט ער: איר שטאַמט אַוודאי פֿון ראַדאָמער קאַנט. קעגן וואָס זאָג איך עס? יאָ, כ'האָב אַריינגעקוקט אין די קליינע פּינטעלעך. אָבער פֿאָרט, איינגאַנצן זיך אָפּרייסן איז אויך ניש' קאַ' קונץ. וואָס בלייבט? פֿאַר די גויים איז מען סיי־ווי אַ זשידלאַק, מעגט איר זיין אַן אַסימילאַטאָר.

— איר קומט אַריין אין ביאַלאָדרעוונער שטיבל?

— יעדן טאָג. אַמאָל אינדערפֿרי און אַמאָל צו מנחה. איר רויכערט? אייער שווער, ניוניע, האָט אינגאַנצן אויפֿגעהערט קומען דאַווענען. אַפֿילו שבת. ס'איז אַלץ ס'ווייבל זיינס, אייער שטיף־שוויגער, איר זאָלט עס מיר מוחל זיין. יענע יידענע. אָבער פּיניעלע איז געבליבן אַ חסיד. זיצט טאָג און נאַכט און לערנט. נת'לע, הער איך, איז אַ גוסס. ווער נאָך איז פֿאַרבליבן פֿון די בני־מושקאַט? קיינער נישט. איר קאָנט ר' אהר'לען?

— ניין.

— מ׳דאַרף נישט זיין פֿרום. איר קאָנט זיין דער גרעסטער אַפּיקורס, נאָר אַז איר פֿאָרט אַריין קאָ׳ ביאַלאָדרעוונע און איר זעט דאָס פּירעכץ — דאָס פּשטות, אהבת ישראל, די צוגעלאָזנקייט צו יעדן איינעם — ווערט איר נתפּעל. ר׳ אהר׳לע האָט ניש׳ פֿון דער גאַנצער רביסטוואָ כהוא זה. וואָס לאה שיקט נישט, איז נישטאָ. כ׳פֿאָר איין מאָל אין יאָר, אויף שבועות. נישט צוליב חסידות, נאָר גלאַט אַזוי. עלעהיי אַ גוטער פֿריינט. כ׳קום אַריין צום רבין, הייסט ער מיך זיצן און נעמט מיך אויספֿרעגן וועגן יעדן איינעם: וואָס מאַכט משולמל? ר׳האָט דאָך געליטן אויפֿן העלדזל; וואָס טוט פֿייגעלע? זי האָט זיך געהאַט אויסגעלענקט אַ פֿיסל. כ׳זיץ און גלויב נישט די אייגענע אויערן. איך, דער טאַטע, האָב שוין פֿאַרגעסן, און דער רבי געדענקט יעדעס פּיצל. ער פֿאַרפֿעלט קיינמאָל נישט צו דערמאָנען דעם שווער. אַזוי דער רבי און אַזוי ר׳ משה־גבריאל.ביידע גיבן זיי אַוועק פֿון זיך דעם לעצטן גראָשן. נישט עפּעס גלאַט גערעדט, נאָר בפּועל ממש. אַנומלט איז איינער אַ ייד געקומען צו פֿאָרן אַ צוגעלייגטער. מ׳וואַרפֿט אים אַרויס פֿון דער דירה! בקיצור, מ׳האָט אים אָנגעוואונטשן. וואָס קאָן טאָן אַ רבי? היינ־טיקע צייטן קריכט מען נישט אין הימל. דער ייד זיצט־איין אין באָן און שטעקט אַריין די האַנט אין קעשענע, געפֿינט ער הונדערט זלאָטעס. זאָ׳מיר אַזוי ביידע זיין געזונט. וואָס זאָגט איר דערצו?

— ס׳איז זייער איידל.

— יאָכ׳ל אייך עפּעס זאָגן: אַנומלט האָב איך געהאַט אַ טועכץ און כ׳האָב געמוזט אַריינגיין אין „מאָמענט". כ׳ליין ס׳בלאַט פֿון ערשטן טאָג אָן. אָסור, צי כ׳האָב פֿאַרפֿעלט איין נומער. כ׳האָב ליב דעם יאָושזאָנס פֿעליעטאָנדלעך. כ׳קום אַריין, לאָזט מען מיך שטיין צוויי שעה. מ׳זיצט מיט די פֿעדערס און מ׳שרייבט. מ׳פֿאַרזאָרגט קהל. דערנאָך נעמט מען מיך שיקן פֿון שטוב צו שטוב. כ׳האָב שיער נישט פֿאַרלוירן די פֿיס. רעדסט צו דער וואַנט. אַ פּשוטער ייד איז ביי זיי ווייניקער ווי גאָרניש׳. כ׳האָב דאַמאָלס געקלערט: וראו מה בין בני לבן חמי... די טיי האָט שוין אַוודאי אויסגעקאָכט!...

אַביגדור האָט גענומען לויפֿן. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט געטאָן אַ שמייכל.

— אַ טשיקאַווע יידל.

— ער איז נישט קיין יידל. אַזוינע ווי ער זיינען דער רוקנביין פֿון יידנטום.

— דער פּאַן מיט זיינע איבערטרייבונגען! וואָס איז ער? אַ קרעמערל, אַ מעקלערל, אַ וואָרם.

— אין דער פּאַניס אויגן, נישט אין מיינע. אָט־די מעקלערלעך האָבן צוויי טויזנט יאָר געטראָגן אויף זיך סיי דאָס יידישקייט, סיי די קריסטלעכקייט. אויב ס׳זיינען דאָ אַזוינע, וואָס דערלאַנגען די צווייטע באַק, זיינען עס זיי.

— ווער דאַרף, מ׳זאָל געבן די צווייטע באַק? מוסאָליני.

— כ׳זאָג נישט, אַז מ׳דאַרף. כ׳בין נישט קיין קריסט.

— איר זענט קיין ייד אויך נישט...

אין דער רגע האָט זיך דערהערט אַ כראָפּעניש, אַ דעכעניש, שווערע טריט.

דער דיל האָט זיך צעסקריפּעט. עוזר־העשל און באַרבאַראַ האָבן אויפֿגעהויבן דעם בליק. די טיר, וואָס האָט אַרייַנגעפֿירט אין שלאָף־שטוב, האָט זיך ברייט פֿונאַנדערגעעפֿנט. ביי דער שוועל איז געשטאַנען אַבראַם.

4

עוזר־העשל האָט זיך פֿאַרגעשטעלט, אַז אַבראַם איז אין דער שלאָפֿקייט געוואָרן אויסגעוואַרט, אויסגעאיידלט, אָבער ער איז געוואָרן נאָך דיקער ווי פֿריער. פֿון צעקנעפּלטן שלאָף־ראָק האָט זיך אַפּערגעריסן אַ שפּיציקער בויך, אַ ברייטער בוזעם געדיכט באַוואָקסן מיט האָר. דאָס פּנים איז געווען רויט, די באָרד צע־שויבערט. די קודלעס אַרום פּליך זייַנען נאָכגעהאָנגען. ער איז געשטאַנען און געקוקט אויף עוזר־העשלען און באַרבאַראַן מיט אַ פּאָר גרויסע שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן נאָך אַלץ נישט פֿאַרלוירן זייער גלאַנץ. דער פֿעטער שטערן איבער די צעוואָקסענע ברעמען־באַרשטן איז געווען דורכגעשניטן מיט אַ קרומען קנייטש. די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אַ קוק געטאָן אַ דערשטוינטע. ער האָט זי דערמאָנט אָן די סאַטירן, וואָס מען שטעלט־אויס אין אַנטיק־געשעפֿטן. ס'האָט געדויערט אַ ווייַל ביז עוזר־העשל האָט באַקומען לשון.

— איר זענט אַראָפּ פֿון בעט? — האָט ער געפֿרעגט אַ פֿאַרווירטער. — איר שלאָפֿט נישט?

— יאָ, דאָס בין איך, דער מת־טהור! — האָט אַבראַם געענטפֿערט מיט אַ פֿאַרענדערט קול — זאָג וידוי. כ'בין דיך געקומען וערגן!

אַביגדור איז אַרייַנגעקומען פֿון קיך מיט צוויי גלעזער טיי. דערזען אַבראַמען, האָט ער זיך געטאָן אַ רוק אויף הינטערווייַלעכץ. די גלעזער האָבן זיך געטאָן אַ שאָקל אין די טעצלעך.

— שווער, וואָס טוט זיך מיט אייך? איר זענט אויפֿגעשטאַנען? איר טאָרט נישט אַראָפּ פֿון בעט!

— כ'האָב געטאָן אַ סך זאַכן, וואָס מ'טאָר ניש' — האָט אַבראַם געענטפֿערט שטרענג. — איין עבֿרה מער!

— שווער, איר קילעט אייך אָפּ! ווען מינץ זאָל וויסן, וואָלט ער אייַנגע־לייגט וועלטן.

— זאָל ער אייַנלייגן. העלפֿן קאָנען די זנאַכערס סיי־ווי ניש'...

עוזר־העשל איז אויפֿגעשטאַנען, צוגערוקט אַבראַמען אַ שטול. אַבראַם האָט געמאַכט אַ טריט אין די צעטרעטענע שטעק־שיך. ער האָט זיך געוואָלט אַוועקזעצן פּאַמעלעך, נאָר ער איז אַרייַנגעפֿאַלן אין פֿאָטעל. ער האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן ביי דער ברוסט.

— אַלץ איז צום דערליידן, נאָר די פֿיס ווילן ניש' טראָגן. אַ צו שווערע משא.

— ס'טוט מיר לייד, וואָס מיר האָבן אייך אויפֿגעוועקט. ס'האָט געטראָפֿן עפּעס אויסערגעוויינלעכס —

— האָסט מיך נישט אויפֿגעוועקט, כ'שלאָף גענוג. איך כאָמער ווי אַ בער

אין דער נאָרע. כ׳האָב דערהערט דיין פּה־קדוש, בין איך געקומען. פֿאָרט אַריינ־געפֿאַלן. סקאַצל קומט אַ גאַסט!

— דאָס איז דער פּאַן אַבראַם. דאָס איז די פּאַננאַ פֿישעלזאָן. אַ מאָדנער באַזוך, האַ?

— זייער אַנגענעם. קיין זאַך איז נישט מאָדנע. וואָס אַזוינס האָט געמוזט געשען, דו זאָלסט מיך קומען מבקר־חולה זיין? שעמען מעגסטו דיך ביזן וויטן האַלדז!

— כ׳שעם מיך טאַקע. איר ווייסט דאָך די געשיכטע מיט הערץ יאַנאָווער. ער האָט אָנגעגעבן אַלעמענס אַדרעסן. די פּאָליציי זוכט מיך.

— מ׳זוכט מיך אויך. פֿרעג מיין אײדעם. ס׳איז דאָ געווען אַ פּאָליציאַנט. מ׳איז מיך חושד אין אַ גנבה. נאָך גוט, וואָס כ׳בין קראַנק. וואָס האָסטו מורא? דו ביסט אַזוי אַ קאָמוניסט, ווי איך בין אַ גנב.

— דערווייל האַלט מען אָפּ צוויי וואָכן אין אַרעסט.

— אַז דו אַנטלויפֿסט, קאָן מען דיך האַלטן צוויי יאָר. גיי צום אַדוואָקאַט ברייטמאַן. ער איז מיינס אַ ידיד. איך, ברודערל, שטיי שוין מיט איין פֿוס דאָרט. כ׳האָב דיר אַמאָל אין זינען געהאַט איבערצולאָזן אַ ירושה, נאָר כ׳האָב מורא, וועסט דאַרפֿן צאָלן קבורה־געלט. אַזוי ווי כ׳ליג דאָ אין געהאַקטע צרות, האָט מען מיך אַרויסגעוואָרפֿן פֿון דער דירה. די בעבעכעס ליגן אין קעלער. נאָך אַ נס, וואָס אידאַ ליגט אין שפּיטאָל. האַ? נו, אַז ביסט דאָ, ביסטו דאָ. די פּאַני איז אַ וואַרשעווערין? — האָט ער זיך געווענדט צו באַרבאַראַן אויף פּויליש.

— יאָ, אָבער כ׳קום איצט פֿון אויסלאַנד.

— ס׳זיינען דאָ צוויי מינים פֿישעלזאָנס, שניט־סוחרים און לעדער־הענד־לער. צו וואָס פֿאַר אַ קאַטעגאָריע געהערט די פּאַני?

די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אַ ביס געטאָן די אונטערשטע ליפּ.

— צו ביידע נישט.

— נישט, חלילה, אַ ליטוואַק?

— גאָט באַהיט.

— אַמאָל האָב איך געקאַנט די גענעאַלאָגיע פֿון גאַנץ וואַרשע. היינט האָב איך פֿאַרלוירן דעם חשבון. פֿאַראַן אַ יידיש ווערטל: יחוס איז אויפֿן קברות.

— שווער, אַז דער שווער איז שוין אויף, אפֿשר ט׳דער שווער נעמען די רעצעפּט? — האָט אַביגדור זיך אָנגערופֿן.

— וואָס איז דער אונטערשיד? ס׳העלפֿט ווי אַ טויטן באַנקעס. איר זענט אַוודאי מיד, האַ? וואו לייגט מען אייך דאָ אַוועק? ס׳איז אַפֿילו נישטאָ קיין בעט־געוואַנט.

— כ׳דאַנק דעם פּאַן פֿיל מאָל. אויב דער פּאַן האָט גאָרנישט דאַגעגן, וועל איך איבערזיצן די נאַכט.

— פֿאַרוואָס זאָל איך האָבן קעגן? אַמאָל בין איך געווען אַ ריטער. איך וואָלט געשלאָפֿן אויף דר׳ערד און אַ דאַמע אָפּגעגעבן דאָס בעט. איצט איז דערויף אויך צו־שפּעט. נישטאָ מער די כּוחות. וואו האָט די פּאַני גענומען אַזוינע ברע־נענדיקע אויגן? ס׳קאָן נאָך ווערן אַ שׂרפֿה!

— ס׳קאָן זיין, כ׳האָב ברענענדיקע אויגן; נאָר כ׳האָב אַזוינע אויגן פֿיינט.

— הע? פֿאַרוואָס עפּעס? איך וויל איר מאַכן אַ קאָמפּלימענט און ס׳קומט גאָר אַרויס קאַפּויער. די אויגן זיינען דאָך עפּעס דער שפּיגל פֿון דער נשמה. די יידישע אויגן האָבן אַ נאָמען מיט זייער פֿייער. די גויים האָבן מורא, מיר זאָלן זיי נישט פֿאַרברענען. זיי מיר מוחל, עוזר־העשל, נאָר בלויע אויגן זיינען אַזוי קיל און וואַסערדיק ווי די גויאישע קעפּ. אפֿשר דערפֿאַר ביסטו אַזאַ גזלן.

— שווער, אָט איז די מעדיצין. צו אַ רפֿואה שלמה!...

אַבראַם האָט אויסגעטרונקען דעם לעפֿל, זיך פֿאַרקרימט. אַ פּאָר טראָפּנס האָבן זיך פֿאַרגאָסן אויף דער באָרד.

— פֿע! יישר־כּוח. וואו איז די פּאַני געווען אין אויסלאַנד?

— אין פֿראַנקרייך.

— אין פּאַריז, האַ? כ׳בין דאָרט געווען אַמאָל. שוין היפּש לאַנג. אַ פֿריי־לעך שטעטל. הו־האַ. קיין שיינהייטן זיינען זיי נישט, די פּאַריזער ווייבלעך, נאָר זיי האָבן אַ שיק. קאָמסי קאָמסאַ, אָלאַ־לאַ. די פּאַריזער גנבים קאָנען די מלאכה. מ׳האָט מיר אויסגעשניטן אַ קעשענע. כ׳בין אַרויף אויפֿן אייפֿל־טורם און גע־זען גאַנץ פּאַריז ווי אויף דער האַנט. ווי הייסן זיי דאָרט? נאָטר דאַם, פּלאַס דע לאַ קאָנקאָרד. שמינגע־דעגינגע. מ׳קריגט דאָרט הייסע קישקעלעך מיט מושטאַר־דע. נו, וואָס? מ׳לאָזט יידן לעבן?

— די רעאַקציאָנערן העצן קעגן אַלע מינדערהייטן.

— דאָרט אויך? דאָ איז ביטער ווי גאַל. די גאַנצע וועלט האָט זיך פֿאַר־לייגט און מ׳וויל אונדז דערשטיקן. כ׳האָב איצט צייט צו לייענען צייטונגען. זיי האָבן איין טעמע: יידן. מיר זיינען אַלץ: באָלשעוויקעס, באַנקירן, מאַסאָנען, וואָל־סטריט. אַלע חטאים ופשעים לייגט מען אַרויף אויף אונדזער קאָפּ. די אַנ־דערע זיינען כשרע לעמעלעך. טראָצקי, ראָטשילד און דער גורער רבי עסן צו־זאַמען קוגל. די זקני ציון זיצן טאָג און נאַכט אין אַ הייל און טראַכטן ווי אומ־צוברענגען די פֿעלקער. דער היטלער איז גאָר אַ חיה־רעה. אַז ער זאָל, חלילה, קומען צו דער ממשלה, וועט זיין ביטער.

— פּראַשע פּאַנאַ, די קאַפּיטאַליסטן טוען אַלדאָס מעגלעכע, ער זאָל אי־בערנעמען די מאַכט אין דייטשלאַנד. יידישע קאַפּיטאַליסטן אַריינגערעכנט.

— אַך, פּונקט ווי די אַנטיסעמיטן הענגען־אָן אַלע שלעק אויפֿן ייד, אַזוי וואַרפֿט איר, לינקע, אַרויף אַלע זינד אויף די קאַפּיטאַליסטן. מ׳מוז האָבן אַ שעיר־לעזאזל. איך בין נישט קיין בורזשוי. אויב כ׳על קרענקען אַביסל לענגער, וועט מען מיר מוזן צונויפֿנעמען אויף תּכריכים. פֿונדעסטוועגן האָב איך פֿיינט נאַריש־קייטן. וואָס טוט דער קאַפּיטאַליסט פֿאַר אַ שלעכטס? ער קויפֿט און פֿאַרקויפֿט.

— ווער, לויטן פּאַנס מיינונג, איז שולדיק אין איצטיקן קריזיס?

— דער מין מענטש. איר קאָנט אים רופֿן קאַפּיטאַליסט, באָלשעוויק, ייד, גוי, טאַטער, טערק. דער מענטש איז אַ פּערד, דאָס אַלץ. אַז אים טוט ווי, מאַכט ער געוואַלדן. אַז מ׳שלאָגט יענעם, האָט ער אַ טעאָריע. אפֿשר איז בעסער אויף יענער־וועלט. עוזר־העשל, קום אַריין צו מיר אויף אַ ווייל. די פּאַננאַ פֿישעל־זאָן וועט אונדז אַנטשולדיקן —

אַבראַם האָט אָנגעשפּאַרט ביידע הענט אָן די אַגלענען, זיך פֿאַרקרימט ווי פֿון אַ ווייטאָג אין אינגעווייד. עוזר־העשל האָט אים געמוזט אַרויסהעלפֿן. אַבראַם האָט געמאַכט עטלעכע טריט און זיך אָפּגעשטעלט. ער האָט אַרויס־גענומען אַ פֿאַטשיילע, אָפּגעווישט דאָס פּנים. אין אידאָס שלאָפֿצימער איז גע־שטאַנען אַ מושב. אויף אַ שטול זיינען געווען אָנגעשטעלט פֿלעשלעך, שאַכט־לעך, סלאָיען. ס׳זיינען געשטאַנען נישט־געוואַשענע טעלער און גלעזער. אומע־טום האָבן זיך געוואַלגערט ביכער, ספֿרים, צייטונגען, זשורנאַלן. אַבראַם האָט זיך באַדעכטיק אָוועקגעלייגט אויפֿן בעט, אָנגעשפּאַרט דעם רוקן אָן די דריי קישנס. פֿון די ציכלעך האָבן אַרויסגעקוקט די איינשיטן.

— איי־איי־איי, כ׳בין שוין אַ צעבראָכענער שאַרבן. אַז כ׳ליג, איז נאָך ווי צו דערליידן, אָבער אַז כ׳טו אַ טריט, טויג אויף אַ כּפּרה. אַ האַרץ, ברודער, איז אַ פּאַסקודנע כּלי. אַז ס׳ווערט קאַליע, מוז עס גיין אויף שמעלץ. נו, מאַ, כ׳האָב מיך נישט געריכט, אַז כ׳על אַזוי לאַנג יאָ אָנטרייבן. כ׳שפּיי אויפֿן גאַנצן עסק. כ׳האָב געטראַכט מ׳זאָל מיך פֿאַרברענען, נאָר וואָס איז די נפֿקא מינה? די ווערים דאַרפֿן אויך עסן. זיי האָבן אויך ווייבער מיט קינדער. לאָמיר גלייכער רעדן וועגן פֿריילעכערע זאַכן. וואָס טוט זיך מיט דיר? וואָסערע אַוואַנטורעס מאַכסטו? ווער איז די מויד? כ׳וויל דיר נישט זאָגן קאַ׳ מוסר, נאָר ס׳איז ניש׳ קאַ׳ פּירונג.

— כ׳האָב אייך געזאָגט, אַז מ׳וויל מיך אַרעסטירן.

— אַז וועסט אַרומלויפֿן מיט אַזוינע לייט, וועט מען דיך צען מאָל אַרעס־טירן. מ׳עט דיך גאַנץ שיין איינזעצן אין פּאַוויאַק. איכ׳ל דיך ניש׳ אויסקויפֿן. הדסה ווײנט מיט ביטערע טרערן. זי איז נישט פֿון די קלאָג־מוטערס, נאָר כ׳האָב געזען, אַז זי ווערט דערדריקט. וואָס איז די חכמה, האַ? האָסט אַ בעסערן פֿריינט? יאָרן־לאַנג האָט זי אויף דיר געוואַרט. זי האָט זיך צוליב דיר אומגעבערענגט. איצט צאָלסטו איר אָפּ. וואָס איז? האָסט זי שוין נישט ליב?

— כ׳האָב זי יאָ ליב.

— וואָס פּייניקט דיך? רעד אָפֿענע ווערטער!

— כ׳בין נישט קיין פֿאַמיליע־מאַן.

— האָסטו דיך איצט אַרומגעקוקט? ווילסט דיך גטן, האַ?

— כ׳וויל, מ׳זאָל מיך לאָזן צורו. כ׳קאָן מער נישט טראָגן די לאַסט.

— וואָס ווילסטו ווערן, אַ בראָדיאַגע?

— כ׳קאָן מער קיינעם נישט שלעפּן. כ׳בין שטערבלעך מיד.

— מיד פֿון וואָס?

— פֿון אַלץ.

— זעסט טאַקע אויס מיד. ווילסט אפֿשר אַביסל קאָניאַק? דער דאָקטאָר האָט מיר פֿאַרשריבן אויף אַ רפֿואה.

— ניין. אַ דאַנק.

— זעץ זיך צו. אַזוינע ווי דו ווערן מיד פֿון די אייגענע מחשבות. ווער איז די נקבה?

— אַ טאָכטער פֿון אַ מיסיאָנער.

— אַ קאָמוניסטין פאַר אַ צולאָג?

— אַזוי זאָגט זי.

— אַהאַ! נו, אַזוי ווי מ'בעט זיך, אַזוי שלאָפט מען. מיר איז גוט. איכ'ל דאָ באַלד נישט זיין. אויף אייך, קינדער, גייען ביטערע צייטן.

— מ'עט אונדז דאָ אַלע אומברענגען.

אַבראַם האָט אויפגעהויבן איין וויע.

— ווער? וואָס רעדסטו?

— מ'האָט אונדז אַריינגעטריבן אין אַ קלעם. עקאָנאָמיש, גייסטיק. אין יעדער הינזיכט.

— דאַרף מען זיך אַמווייניקסטן האַלטן צוזאַמען.

— מיר האָבן זיך גאָרנישט אַזוי ליב...

— אַ שיינע מעשה. איך ליג אויפן טויטן־בעט, און כ'דאַרף אים טרייסטן. די וועלט גייט נאָך נישט אונטער.

— אונדזער וועלט גייט אונטער.

— משוגע מטורף, ס'עט נאָך זיין אַ פאָלק, ס'עלן נאָך זיין יידן. מיר'ן בויען אַ לאַנד.

— אַז מיר'ן בויען, וועט מען עס חרוב מאַכן.

— פרא אדם! ביסט אַריינגעפאַלן אין אַ מרה־שחורה. וואָס זאָלן מיר אַלע טאָן? זיך אָוועקזעצן זאָגן קינות?

— איך פערזענלעך קאָן דאָס מער נישט מיטמאַכן. דאַשקע קרענקט. הדסה האָט אין זין איין זאַך: דאָקטוירים. דער לעצטער גראָשן גייט אַוועק דערויף. די דינסט גנבעט. כ'באַדאַרף אויסהאַלטן דאָווידעקן, די מאַמען, די שוועסטער. די שטעלע אין „חבצלת" איז אומזיכער. דאָס מיניסטעריום פאַרלאַנגט אַ דיפלאָם.

— פאַרוואָס ביסטו אַוועק פון סעמינאַר?

— די רבנים זיינען גאָסן־יונגען.

— שווייג! דו לאָזט מיך נישט שטאַרבן. וואָס ווילסטו טאָן קאָנקרעט? זיך שמדן?

— כ'על אַוועק און אַלץ איבערלאָזן.

— וואו וועסטו אַוועק? וואו דער שוואַרצער פעפער וואַקסט?

— וואו ס'עט זיך לאָזן.

— כ'האָב געלייגט אויף דיר האָפענונגען. האָסט מיך ביטער אַנטוישט.

— כ'בין אַנטוישט אין מיר אַליין.

— ביסט אַ פחדן, ברודער. ווילסט אַלץ איבערלאָזן און מאַכן פליטה. וועסט דיך אַרומשלעפן אַ צייט מיט דער משומדת און דערנאָך בלייבן אויפן וואַסער. סיידן דו ווילסט באַגיין זעלבסטמאָרד.

עוזר־העשל האָט נישט געענטפערט. אַבראַמס גרויסע שוואַרצע אויגן האָבן געקוקט פון הינטער די ברעמען קרום, באַצערט, ווייט אַוועק. דער קנייטש אין שטערן איז געוואָרן טיף ווי אַ וואונד. נאָך אַ ווייל האָט ער אַנגעלענט דעם קאָפּ אָן קישן, צוגעשלאָסן די וויעס. ער איז געלעגן אַ פאַרגליווערטער ווי אַ מת. ער האָט געעפנט איין אויג.

— גיב מיר אַ קוש.

עוזר־העשל האָט זיך אָנגעבויגן, געטאָן אַבראַמען אַ קוש אין שטערן. אַב־ראַם האָט אַרומגענומען זיין האַלדז.

— כ׳גלויב אין גאָט. כ׳שטאַרב אַ ייד!...

5

גאַנץ פרי זיינען עוזר־העשל און באַרבאַראַ אַוועק פון דער אַטעליע. אַבראַם און אַביגדור זיינען נאָך געשלאָפן. די אויפגייענדיקע זון האָט געוואָרפן אַ רויטלעכע שיין אויף די בילדער. די ליניעס און פאַרבן, וואָס זיינען ביינאַכט פאַרגעקומען אָנגעוואָרפן אָן אַ זין, האָבן קעגן פרימאָרגן באַקומען אַ סודותדיק ליכט. באַרבאַראַ איז איבערגעזעסן די פאָר שעה אויף אַ ווייכער שטול. זי האָט אָנגעשפאַרט די פיס אָן אַ בענקל, זיך צוגעדעקט מיטן קראַקולענעם מאַנטל, געשלאָפן. זי האָט זיך אויפגעכאַפּט אָן אויסגערוטע. עוזר־העשל האָט נישט צוגעטאָן קיין אויג. אַב־ראַם האָט געשנאָרכט אין צווייטן צימער, נאָר יעדע פאָר מינוט האָט ער זיך איבערגעוועקט מיט אַ זיפץ. עוזר־העשל און באַרבאַראַ זיינען אַראָפ פון די טרעפ, זיך געהאַלטן ביי די הענט. די פאַרוואָגלטע נאַכט אין שטוב פון אַ חולה־מסוכן האָט זיי דערנעענטערט. זיי האָבן צוזאַמען איבערגעביסן אין אַ קאַפע־הייזל אויף דער מאַרשאַלקאָווסקע. דערנאָך האָבן זיי זיך צעשיידט. באַרבאַראַ איז אַוועק צו אַן אַדוואָקאַט, וואָס האָט זיך ספּעציאַליזירט אין פּאָליטישע פּראָצעסן. עוזר־העשל האָט געהאַט זיינע עסקים. מ׳האָט זיך אָפגעשמועסט צו טרעפן זיך אין דעם אייגענעם קאַפע זעקס אזייגער אין אָוונט. נאָכדעם ווי באַרבאַראַ איז אַוועק, האָט עוזר־העשל אָנגעקלונגען אַהיים. ער האָט געוואָלט וויסן, צי ס׳איז נישט געווען אין שטוב קיין רעוויזיע. נאָר ווען הדסה האָט דערהערט זיין שטים, האָט זי גלייך אַוועקגעלייגט דאָס טרייבל. עוזר־העשל איז שוין לאַנג נישט געהאַט געווען ביי דער מאַמען און ער האָט גענומען אַ טראַמוויי, וואָס האָט געפירט צו דער פראַנציסקאַנער גאַס. די מאַמע און דינהלע זיינען קיינמאָל נישט געקו־מען צו עוזר־העשלען אויף דער באַגאַטעלע. ביידע האָבן נאָך אַלץ געהאַלטן מיט אידלען. איידל פלעגט יעדן צווייטן שבת קומען מיט דאַווידעקן צו דער באָבען אויף שבת־אויבסט. זי האָט נאָך אַלץ גערופן פינקלען — שוויגער. פינקל האָט ביז היינט גערופן הדסהן — „יענע״. דאָס איניקל, דאָשקע, האָט פינקל גע־זען בלויז צוויי מאָל, איין מאָל ווען זי איז נאָך געווען אַ פיצלס, און דאָס צוויי־טע מאָל מיט אַ פאָר חדשים צוריק. דאַווידעק האָט געקאָנט אַביסל יידיש. דאָש־קע האָט נאָר פאַרשטאַנען פויליש, און די באָבע האָט זיך נישט געקאָנט מיט איר צונויפרעדן. זי האָט געפרעגט:

— ליוביש טאַטע?

און צוגעגעבן:

— אַ שיקסעלע...

אַלץ איז עוזר־העשלען פאָרגעקומען אויסטערליש: דאָס נישט נעכטיקן אין דערהיים, דאָס האָבן אַ פרייען טאָג, דאָס קומען צו גאַסט צו דער מאַמען

באַלד אינדערפֿרי. ס׳איז געווען ווי ער וואָלט ווידער געוואָרן אַ בחור. אין פֿרי־
מאָרגן האָט דער דלות זיך מער געוואָרפֿן אין די אויגן. די טרעפּ, וואָס האָבן
אַרויפֿגעפֿירט צו דער מאַמעס דירה, זיינען געווען אָנגעמיסטיקט. אויף די שטיגן
זיינען געזעסן קינדער איינגעהילט אין דערעלעך, לייבעלעך, שמאַטעס. מ׳האָט
זיך געשפּילט מיט שערבעלעך, שטיינדלעך. ביי אַ יינגעלע זיינען וויעס געווען
רויט און אָנגעשוואָלן, ווי פֿון טראַכאָמע. אַ מיידעלע האָט געהאַט אַן אויסשיט
אויפֿן שטערן. אַ פּיצעלע יינגעלע אין אַ קאַפּעלע, מיט צוויי צעשויבערטע פּאות
פֿון אַ דערוואַקסענעם, איז אַרויסגעלאָפֿן פֿון אַ שטוב מיט אַ סידורל, אַ רוף גע־
טאָן אַ צונאָמען, צוריק אַריינגעלאָפֿן. די טיר האָט געעפֿנט דינהלעס מיידל, טע־
מערל, וואָס איז געווען אין איין עלטער מיט דאַווידעקן. טעמערל איז געווען
אַ קליין־וואוקסיקע, געראָטן אין פֿאָטער, מנשה־דודלען. זי האָט געהאַט אַ קאָפּ
געלבלעכע האָר, אַ הויכן בוזעם, ברוינע אויגן, אַ ברייטלעך פּנים מיט קלאַיען.
טעמערל האָט געהאַט געלערנט אין די בית־יעקב שולן, געקאָנט סיי לשון־קודש,
סיי פּויליש. פֿון צען יאָר אָן האָט זי נישט פֿאַרפֿעלט קיין מנחה. פֿאַר מיטאָג
האָט זי צוגעהאָלפֿן אין שטוב. נאָך מיטאָג האָט זי געפֿירט די בוכהאַלטעריע אין
אַ שניט־געשעפֿט אויף דער גענשע. ווען עוזר־העשל איז אַריין, האָט דינהלע גע־
האַלטן אין שניידן אַ ציבעלע. זי האָט אָפּגעווישט די הענט אין פֿאַרטוך, זיך צע־
קושט מיטן פֿעטער.

— סקאָצל קומט, פֿעטער עוזר־העשל! ס׳אַראַ גאַסט! אוי, ווי די באָבעשי
ט׳זיך דערפֿרייען!

— וואו איז די באָבע? וואו איז דיין מאַמע?

— די מאַמעשי איז געגאַנגען איינקויפֿן. די באָבעשי דאַוונט. דער טאַטעשי
איז אין שטיבל. רחמיאל איז אין דער ישיבה. דנ׳דל איז אין חדר.

— וואָס הערט זיך? כ׳בין שוין דאָ נישט געווען אַ שאָק מיט יאָרן.

— דער פֿעטער מעג זיך שעמען. מ׳קומט ניש׳ אַראָן אַזוי לאַנג. אַנימלט
האָט די באָבעשי געזאָגט: ער שטאַט אונדז אָפּ דאָקטאָרשע וויזיטן. וואָס מאַכט
דאַווידעק? וואָס טוט דאָשקע?

— דאַווידעק האָט געזאָלט פֿאָרן אויף אַ קאָנפֿערענץ פֿון די שומרים. דאָשקע
האָט געהאַט צוטאָן מיטן האַלדז. וואָס טוסט דו, טעמערל טייערע?

טעמערל איז געוואָרן רויט.

— וואָס זאָל יאַך טאָן? אינדערפֿרי העלף יאַך אין שטוב. נאָך מיטאָג גיי
יאַך צו דער אַרבעט און אַזוי אַנטלויפֿט די צייט. מיר האָבן געגרינדעט אַ מיידל־
שע גרופּע פֿון „הפּועל הדתי״. איך בין די סעקרעטאַרין. מ׳סטאַרעט זיך צו
קריגן סערטיפֿיקאַטן. מ׳האָט אויך געשאַפֿן אַ פֿרויען־אָפּטיילונג ביי דער הכשרה
אַרום מלאַווע.

— וואָלסט געוואָלט פֿאָרן קיין ארץ־ישראל?

— פֿאַרוואָס ניש׳? דאָ איז גישטאָ וואָס צו טאָן. די געשעפֿטן זיינען שלעכט.
מ׳נעמט אַלץ אויף קרעדיט. דערנאָך קומען־אָן פּעק פּראָטעסטן. דער אַלטער
איז אַזאַ וויצלער. אַ סוחר קומט צאָלן אַ וועקסל, זאָגט ער: איר זענט אַן אַלט־

מאַדישער. היינט צאָלט מע׳ ניש׳. מ׳קאָן פלאַצן פֿון געלעכטער. אַ מיידל קאָן ניש׳ פֿאָרן אַליין. סערטיפֿיקאַטן קריגן נאָר פֿאַמיליעס.

— אַהאַ. נו, ווֶעסטו חתונה האָבן. כ׳הער, מ׳מאַכט פֿיקטיווע חתונות.

— ניש׳ ביי אונדז. וואָס שטייט דער פֿעטער אין פֿאַלטן? דער פֿעטער ט׳זיך נאָך פֿאַרקילן.

די טיר פֿון מיטל־שטוב האָט זיך אויפֿגעמאַכט און ס׳איז אַריינגעקומען די מאַמע. יעדעס מאָל, וואָס עוזר־העשל האָט זי דערזען, איז ער פֿונסניי געוואָרן אַ דערציטערטער. זי איז געוואָרן אַלץ געעלטערטער, איינגעשרומפּענער. זי איז נאָך נישט אַלט געווען קיין זעכציק יאָר, נאָר זי האָט אויסגעזען ווי אַ זקנה פֿון אַכציק. אויפֿן אָפּגעגאָלטן קאָפּ האָט זי געטראָגן אַ טיכל. אויף דער הויקער־דיקער נאָז זיינען געזעסן אַ פּאָר שפּאַקולן. די באַקן זיינען געווען פֿול מיט קנייטשלעך. זי איז געבליבן אָן אַ צאָן. דער אונטערשטער קיהן איז דערפֿון געוואָרן אויסגעשפּיצט און פֿאַרריסן. אין איין האַנט האָט זי געהאַלטן אַ נאָז־טיכל, אין דער אַנדערער — אַ קרבן־מנחה סידור. עוזר־העשל האָט זיך מיט איר צעקושט. זי האָט אים אָנגעקוקט האַלב־שמייכלדיק, האַלב־פֿאַרוואונדערט.

— מ׳זעט דיך נישט פֿאַר די אויגן. כ׳האָב שוין געהייסן דינהלען טעלעפֿאָנירן. זעסט מיר נישט אויס גוט! — האָט די מאַמע געפּסקנט.

— ס׳איז מיר גאָרנישט. כ׳בין שלעכט געשלאָפֿן.

— פֿאַרוואָס זאָלסטו עפּעס שלאָפֿן שלעכט? אין דיינע יאָרן דאַרף מען שלאָפֿן גוט. וואָס מאַכט די משפּחה?

— אַ דאַנק.

— ווערסט אַלץ מער אַ גאַסט. האָסט נעבעך נישט קיין צייט. אַ יונגערמאַן טראָגט אויף זיך, קיין עין־הרע, אַזאַ עול. האָסט שוין געגעסן אָנבייסן? ווֶעסטו טרינקען אַ גלאָז טיי. ס׳איז מיר נאָך געבליבן פֿון שבת אַ קיכל. דינהלע קומט באַלד צו גיין. זי האָט אויף דיר גרויסע תּרעומות. טעמערל, גיס־אָן דעם פֿעטער אַ גלאָז טיי. וואָס שטייסטו אין קיך? קום אַריין אין שטוב. כאַטש, דאָ איז וואַרעמער.

— יאָ, מאַמע, כ׳על זיצן דאָ.

— טעמערל, וויש־אָפּ די שטול. רייניק־אָפּ דעם טיש. איכ׳ל דערווייל אָפּדאַווענען.

די מאַמע האָט זיך אומגעקערט אין מיטל־שטוב. טעמערל האָט זיך געפּאָרעט, פֿאַרבריט עסענץ, אויסגעוואַשן אַ גלאָז, אָפּגעשניטן אַ פּענעצל ציטרין. זי איז אַוועק און זיך אומגעקערט מיט דעם קיכל, וואָס די באָבע האָט באַהאַלטן אין אַלמער.

— וואָס מאַכט דער טאַטע? — האָט עוזר־העשל געפֿרעגט. — ער פֿאַרדינט עפּעס?

טעמערל האָט געטאָן אַ הויב מיט די אַקסלען.

— ע, גראָשנס. ער לערנט מיט צוויי יינגלעך, נאָר זיי בלייבן שולדיק. רחמיאל קריגט אין קיבוץ מיטאָג. מ׳שיקט פֿון אַמעריקע. דנ׳דל העלפֿט־צו פֿרייטיק דעם שמש. ער צאָלט אַ זלאָטע...

און טעמערל האָט געשמייכלט און געוויזן אַ מויל ברייטלעכע ציין.

— וואָס איז מיט דיינע פֿאַרדינסטן? האָסט דאָך געזאָלט קריגן אַן הוספה.

— כ׳דאַנק גאָט, אַז מ׳נעמט ניש׳ אַראָפּ.

עוזר־העשל האָט געטרונקען די טיי, צוגעביסן דאָס מירביקע קיכל. אַ העלפֿט האָט ער איבערגעלאָזט. ער האָט געוואוסט, אַז די קינדער רייסן זיך איבער אַזאַ נאַש. עוזר־העשל איז שולדיק געווען דער מאַמען איבער הונדערט זלאָטעס וואָכנגעלט, אָבער וואו זאָל ער נעמען? דאָס גאַנצע פֿאַרמעגן זיינס איז איצט באַשטאַנען פֿון צוויי זלאָטעס. פֿון „חבצלת״ האָט ער ערשט געקאָנט קריגן געלט אין אַנדערהאַלבן וואָכן אַרום. ס׳זיינען נאָך געבליבן אַ פּאָר טעג פֿון דער ווינטערדיקער וואַקאַציע. ער האָט גאָרנישט געהאַט איבערגעלאָזט הדסהן. פֿון אידלען איז שוין אָפּגערעדט. אויב ער׳ט היינט נישט קריגן געבאָרגט הונדערט זלאָטעס, וועט אים אויסקומען צו הונגערן. ער האָט געטאָן אַ שלוק פֿון דער טיי און זיך פֿאַרטראַכט. ער האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ, דערשטוינט פֿון דעם אייגענעם מצב. אַבראַם איז גערעכט: כ׳באַגיי זעלבסטמאָרד. ביסלעכווייז. ס׳איז אים איינגעפֿאַלן, אַז דער וועג צוריק איז נאָך נישט פֿאַרשלאָסן. ער קאָן נאָך אפֿשר צוריקקריגן די לעקציע אין סעמינאַר. ער קאָן זיך נאָך אָפּמוטשען אַ פּאָר יאָר. אָבער וואָס איז די פּעולה? ס׳וועט ערגער אין פּוילן פֿון טאָג־צו־טאָג. זיינע נערוון ווערן אַלץ צעשרויפֿטער. ער האָט מיטן שפּיץ פֿינגער אויפֿגעהויבן קרישקעס פֿון טישטוך, אַריינגעלייגט צווישן די ליפּן. ער האָט געטאָן אַ זייטיקן בליק אויף טעמערלען. די קינדער, וואָס מ׳האָט דאָ געבוירן, אָן אַ באָדן, זיינען פֿאַרמשפּט צום טויט.

בעת עוזר־העשל איז דאָ געזעסן און געזופּט די טיי, האָט ער זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז די אַוואַנטורע מיט באַרבאַראַן איז אַ משוגעת. דאָס וועט אים די רעשט רואינירן. אָבער דאָס לעבן איז געווען צו־גרוי. ער האָט זיך געמוזט קלאַמערן אָן עפּעס אַ שפּיל. צווישן די פֿאַרלאָשענע נשמות, וואָס האָבן אים אַרומגערינגלט, איז געווען אוממעגלעך צו אָטעמען.

נאָכדעם ווי עוזר־העשל האָט געכאַפּט אַ שמועס מיט דער מאַמען און מיט דינהלען, וואָס האָט זיך שפּעטער אומגעקערט פֿון מאַרק, איז ער אַוועק אין שלאָף־שטוב, זיך צוגעלייגט אויפֿן בעט. די ווענט זיינען דאָ געווען אָפּגעריסן. אויף שטריק האָבן זיך געטריקנט העמדער, ליילעכער, ציכן, גאַטקעס, פֿול מיט צערוועס און לאַטעס. דינהלע האָט דערציילט, אַז מ׳קאָן מער נישט אַרויסהעגנען וועש אויפֿן בוידעם, ווייל מ׳גנבעט צו. פֿון הויף האָבן זיך געהערט די רופֿענישן פֿון שאַכערס, די זינגענישן און שפּילעכישן פֿון הויף־זינגער. דורך די פֿאַרמאַכטע פֿענסטער האָבן זיך דורכגעריסן די רעדעס, וואָס די געפֿאַלענע האָבן געהאַלטן: גוטהאַרציקע מענטשן, איך בין שוין איבער אַ יאָר אָן אַרבייט. איך האָב אַ פֿרוי מיט פֿינף קינדער. העלפֿט מיט וואָס איר קאָנט. מיר גייען אויס פֿון נויט. איך שטאַם פֿון אַ בכבודיקער משפּחה... דאָס שפּילן איז נישט געווען עפּעס אַ גרימפּלען אויף אַ קאַטערינקע, נאָר מוזיק, וואָס מ׳קאָן הערן אויף אַ קאָנצערט. אין דער קעלט האָבן זיך געעפֿנט לופֿטן און מ׳האָט אַראָפּגעוואָרפֿן מטבעות איינגעוויקלט אין שטיקלעך פּאַפּיר. ווי־נאָר איין קאַפּעליע איז אַרויס,

איז אַן אַנדערע אַריין. עוזר־העשל האָט געהאַט אַ פֿאַרלאַנג צו פֿאַרשטאָפּן די אויערן. דער דאָזיקער הויף איז נישט אייגנער. דאָס אייגענע האָט זיך אָפּגעטאָן אין אַלע הויפֿן. וויפֿל פֿעלט, אַז ער, עוזר־העשל, זאָל זיין אין אַזאַ לאַגע?...

ער איז איינגעשלאָפֿן. מ׳האָט אים אויפֿגעוועקט. ביי דער שוועל איז געשטאַנען מנשה־דודל, דינהלעס מאַן, דער אומאַנער חסיד, אין אַ צעפֿליקטן איבערציער, וואָס ס׳האָט פֿון אים אַרויסגעקוקט די וואַטע; אין אויסגעדרייטע שטיוול, פֿול מיט לאַטעס; אין אַ פֿאַרפֿעדערט היטל קרום פֿאַרזעצט איבער אַ יאַרמולקע. פֿון דער צעשויבערטער באָרד, וואָס איז געוואַקסן ביז די באַקן־קישעלעך, האָבן אַפּערגעקוקט אַ פּאָר לאַכעדיקע אויגן. אונטערן אָרעם האָט ער געהאַלטן אַ טלית־זאַק.

— שלאָפֿסט גאָר, האַ? מה לך נרדם, קום קרא. נישטאָ קאַ׳ יאוש, דו הערסט צי ניש׳? אַלע מרה־שחורות קומען פֿון דער סטרא אחרא. פֿון איין פֿונק קאָן ווערן אַ פֿלאַם פֿייער. איין טראָפּן שמחה איז שקול קעגן אַ ים מיט עצבות!...

6

עוזר־העשל איז ווידער איינגעשלאָפֿן. ווען ער האָט זיך אויפֿגעכאַפּט, איז שוין געווען האַלב־דריי נאָך מיטאָג, די מאַמע און דינהלע האָבן אים געפּרואווט פֿאַרהאַלטן, נאָר ער האָט געמוזט גיין. ער האָט צוגעזאָגט, אַז ער׳ט דאָ זיין מאָרגן. ער איז אויפֿגעקומען מיט אַ געפֿיל, ווי ער וואָלט אַלץ פֿאַרשפּעטיקט. וואו קריגט מען איצט געלט? ער האָט אויסגערעכנט אין דער מחשבה אַלע מעגלעכקייטן צו באַקומען אַ גמילת־חסד. ער האָט זיך געשעמט, וואָס ער איז געקומען צו דער מאַמען און קאָן איר גאָרנישט איבערלאָזן. ער איז גיך אַרויס פֿון שטוב. אינדרויסן איז געפֿאַלן אַ געדיכטער שניי. ער האָט זיך געלאָזט גיין לענג־אויס דער פֿראַנציסקאַנער. אַ ווייל איז ער געבליבן שטיין ביי אַ געוועלב פֿון ספֿרים. מחברים האָבן נאָך אַלץ געדרוקט חיבורים. אין פֿענסטער איז געלעגן אַ ניי ספֿר אויף בבא מציעא. אויפֿן שער־בלאַט איז געווען אויסגערעכנט דעם מחברס יחוס ביז דעם של״ה. אינעווייניק, אין דער קראָם, האָט דער סוחר געשמועסט מיט אַ בחור אין לאַנגע פאות ביז די אַקסלען. אויף עק נאַלעווקיס און נאָוואָליפּקי איז עוזר־העשל געבליבן שטיין ביי אַ ביכער־געשעפֿט. ס׳זיינען געווען אויסגעשטעלט סיי העברעאישע ביכער, סיי יידישע. די שרייבער האָבן נאָך אַלץ געשריבן ראָמאַנען, לידער, דראַמען. די פּאַרטיי־לייט האָבן אַרויסגעלאָזט אַלערליי בראָשורן. די רעוויזיאָניסטן, זשאַבאָטינסקיס אַנהענגער, האָבן אַרויסגעגעבן אַ וואָכנזשורנאַל, וואָס האָט גערופֿן צום קאַמף קעגן דער ציוניסטישער פּאָליטיק און איר מילדער באַציאונג צו ענגלאַנד.

בעת עוזר־העשל האָט גענישטערט מיטן בליק דורך דער פֿאַרהויכטער שויב, איז אים געוואָרן קלאָר, אַז ער קאָן היינט אין ערגעץ נישט קריגן קיין הלוואה. ער האָט געדאַרפֿט בלייבן זיצן ביי דער מאַמען ביז זעקס אַזייגער און דערנאָך צופֿאָרן אויף דעם ראַנדעוואו מיט באַרבאַראַן. אפֿשר איז שוין געקומען די צייט צו באַגיין זעלבסטמאָרד? — איז אים איינגעפֿאַלן. — אויף וואָס נאָך וואַרט

איך ?... ער איז געשטאַנען און דער שניי האָט אויף אים געשאָטן. דער קאַ־פּעליוש איז געוואָרן אויף אים שווער. שטיקער שניי זיינען געלעגן אויף די שולטערן, געהאָנגען אויף די פּאָלעס. די ברעמען זיינען אים געוואָרן אָנגעדראָלן. מיט אַמאָל איז ער געוואָרן אויפגעהייטערט. וואָס עפּעס זעלבסטמאָרד ? ס׳איז אַ ליכטיקע וועלט. אַמונדסעןביים נאָרדפּאָל איז געווען אין אַן ערגערן מצב. ער האָט געמוזט עסן שטיוול... כ׳בין נישט אַליין אין וואַרשע. כ׳האָב דאָ אַ מאַמען, אַ שוועסטער, קינדער. דריי פּרויען זיינען אין מיר פאַרליבט. איכ׳ל מיך נאָך אַביסל ראַנגלען...

ער האָט זיך געלאָזט גיין צו איידלען. זי׳ט אים אָנזידלען, אָבער ס׳איז נישט געפערלעך. גרעסערע בריות פון אים האָבן באַנקראָטירט. ער האָט געהאַט ביי זיך אַ שליסל צו איידלס טיר, נאָר ער האָט אָנגעקלונגען. איידל א ! געקומען עפּע־נען. זי איז געשטאַנען און געקוקט אויף אים מיט אַ מינע, ווי זי וואָלט זיך געקווענקלט : יאָ־אַריינלאָזן, אָדער נישט־אַריינלאָזן.

— דערקענס׳ט מיך נישט ? — האָט ער געפרעגט.

— יאָ, כ׳דערקאָן דיך. ווייש אָפּ די פיס.

— דאַווידעק איז אין דערהיים ?

— דאַווידעק איז אויף דער קאָנפערענץ.

עוזר־העשל האָט אָפּגעווישט די זוילן אין שטרוי־טעפּיך. ער האָט דער־שפּירט אַ גערוך פון קאָטלעטן, קאַרטאָפל, ריישעכץ. ס׳האָט זיך אים מיט אַמאָל דערמאָנט די שוויץ. ער פלעגט קומען צו אַ שוחט אין בערן לערנען די קינ־דער, און אין קיך האָט מען דאָרט אַלעמאָל געפּרעגלט, געבראָטן, געזאָטן פליישן. אוי, בין איך בשפל המצב ! — האָט ער געטראַכט. געזאָגט האָט ער :

— וואָס שרייבט דאַווידעק ?

— דאָס קינד איז באַגייסטערט. מאָל דיר אויס : מ׳האָט עים דאָרט אויס־געקליבן אין דער קאָמיסיע. איינעם צווישן הונדערטער דעלעגאָטן. ער האָט צוגעשיקט אַ פאָטאָגראַפיע. ער האָט אַן אידעאַל. נו, טו־אויס דעם מאַנטל. קום אַריין. וועסט אפשר עסן מיטאָג ?

— כ׳האָב ערשט אָפּגעגעסן.

— אַ שאָד. דו קומסט צו מיר אַלעמאָל אַן אָפּגעגעסענער. עך האָב שוין געמיינט, דו האָסט פאַרגעסן מיין אַדרעס...

אין מיטל־שטוב איז אויפן טיש געשטאַנען אַ האַלבער טעלער זופּ. איידל האָט זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש. עוזר־העשל האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויף דער סאָפע. איידל האָט אינדערגיך זיך אָפּגעפּאַרטיקט מיט די פּאָר לעפל געקעכטס, אָפּגע־רוקט דעם טעלער.

— נו, וואָס ברענגט דיך אַהער ? — האָט זי געפרעגט. — האָסט אַוודאי געוואָלט זען צי מיר לעבן נאָך, אָדער מיר זיינען שוין אויסגעגאַנגען פון הונ־גער.

— זאָל זיין אַזוי.

— ווי לאַנג דאַווידעק האָט אַ מאַמען, וועט ער נישט הונגערן ! עך האָב עים מיטגעגעבן די שפּעזן און אַ פּאָר זלאָטעס אין טאַש פאַר אַ צולאָג. די מערס־

טע דעלעגאַטן זיינען פֿאַרמעגלעכע קינדער. עך וויל ניש׳ מיין קינד זאָל ווערן
פֿאַרשעמט. זעסט נישט אויס גוט. וואָס איז דיר?

— כ׳בין נישט געשלאָפֿן צוויי נעכט.

— וואָס האָט פּאַסירט? דיין ווייב גייט צו־קינד?

עוזר־העשל האָט איר דערציילט, אַז מ׳וויל אים אַרעסטירן. ער האָט דער־
מאָנט די פֿאַננאַ באַרבאַראַ. ער האָט צוגעגעבן, אַז ער איז איבערגעזעסן מיט איר
די נאַכט ביי אַבראַמען. ער האָט אַליין נישט געוואוסט פֿאַרוואָס ער פֿאַרטרויט
איר דאָס אַלץ: צו דערהויבן זיין מאַנסבילשן פּרעסטיזש, אַרויסצורופֿן אין איר
אייפֿערזוכט, אָדער איר קלאָר צו מאַכן איינמאָל־פֿאַר־אַלעמאָל, אַז זי קאָן זיך
נישט פֿאַרלאָזן אויף זיין ביישטייער. אײדל האָט זיך צוגעהערט אַ שווייגנדיקע.
זי האָט אים אָנגעקוקט קרומלעך. די נאָז־פֿליגל האָבן זיך אויפֿגעבלאָזן. זי האָט
גלייך באַנומען, אַז ער פֿירט מיט דער באַרבאַראַן אַ ליבע. ס׳האָט זי פֿאַרדראָסן,
וואָס עוזר־העשל לאָזט זיך אַריין אין אַזאַ זומפּ, נאָר זי האָט דערלעבט נקמה אָן
הדסהן. אײדל האָט, איבעריקנס, פֿאַרויסגעזען, אַז ס׳עט זיך אַזוי אויסלאָזן. ווען
אַ מאַנסביל איז פֿאַלש צו איין פֿרוי, וועט ער אָפּנאַרן אַלע אַנדערע. פֿאַר איר,
אײדלען, איז ער שוין לאַנג אַ פֿאַרפֿאַלענער. בלויז פֿון איין זאַך האָט זי זיך
נישט געקאָנט באַפֿרייען: זי קאָן אים נאָך אַלץ נישט האַסן ווי ער האָט פֿאַר־
דינט. די פֿיינטשאַפֿט צו אים איז אַלעמאָל געמישט מיט מיטלייד. זי האָט געקוקט
אויף אים ווי ער זיצט אַ קרענקלעך־בלאַסער, אין אַ צעקנייטשטן אָנצוג, אין אַ
שלעכט־פֿאַרבונדענעם קראַוואַט, און זי האָט געהאַט אַ פֿאַרלאַנג אים צו וואָרע־
נען, העלפֿן. פֿאַרוואָס זאָל אַ מענטש וועלן זיך אַליין אומברענגען? — האָט זי
זיך געוואונדערט. — דאָס איז זאָנדערלעך. ס׳האָט זיך איר מיט אַמאָל דערמאָנט
אַ רייזע, וואָס זי האָט מיט אים געמאַכט, פֿון גענף קיין לוזאַן און פֿון דאָרט קיין
בריג. זיי האָבן געגעסן צוזאַמען אויפֿן וואָקזאַל און געקוקט צו דעם באַרג, וואָס
האָט געהויערט איבער דעם שטעטל ווי אַ מויער, באַוואַקסן ביז אַרויף מיט וויינ־
גערטנער. זי האָט אַ זאָג געטאָן:

— עוזר־העשל, איך באַשווער דיך זאָלסט עסן אַ שטיקל פֿלייש. כ׳האָב צו־
פֿיל. ווּעסט דיך נישט איבערעסן...

— ניין, ס׳איז אויסגעשלאָסן.

— טרינק אַמווייניקסטן אַ גלאָז טיי.

זי איז גיך אַרויס. זי איז צוריקגעקומען מיט אַ קלאָפּס פֿאַר זיך און טיי
פֿאַר עוזר־העשלען. אויפֿן טעצל זיינען געלעגן אַ פּאָר צייניקע קיכלעך. זי האָט
געקייט און זיך אין אים איינגעקוקט. ווי קאָן אַזאַ ערנסטער מענטש זיך אויפֿ־
פֿירן ווי אַ הפקר־יונג? — האָט זי געטראַכט. — וואָס טוט זיך אָפּ אין זיין מח?
ווי אַזוי קאָן מען עפּעס נישט זיין איבערגעגעבן דעם אייגענעם זון? ווי אויס־
טערליש, נאָר זיין קרום פֿירעכץ האָט זי נישט געלאָזט חתונה האָבן. ס׳איז איר
אָפּט אויסגעקומען, אַז ווי לאַנג זי וועט נישט באַשיידן דאָס דאָזיקע רעטעניש,
בלייבט זי אָן אים הענגען. זי האָט ערגעץ געהאַט די איינרעדעניש, אַז ער וועט
זיך אַנטוישן אָן אַלץ און אין אַלעמען, און קומען צו איר זוכן שוץ, ווי אַמאָל אין
דער שווייץ. זי האָט געפֿרעגט:

— וואָס זאָגסטו צו דאַווידעקן? ער וויל אַוועק קאָ׳ פּאַלעסטינע. וואָס וועט דאָרט פֿון עים ווערן? ווען ער זאָל שטודירן, קאָן ער אויסוואַקסן אַ גאון.

— די וועלט שפּייט אויף אונדזערע גאונים!

— ער׳ט געזאָגט, ער׳ט דיר שיקן אַ סערטיפֿיקאַט. נישטאָ, כ׳לעבן, ווער ס׳זאָל לאַכן. ער געראָט אַריין אין דיר, אָבער ער האָט נישט דיינע חסרונות. ווי איז דאָס מעגלעך, האַ? דו האָסט גערעדט און ער טוט. ער ווייסט אַלע דיינע שטיק, נאָר ער פֿאַרטיידיקט דעך. ער איז נישט איינער. ס׳קומט אַריין צו עים ייִנגלעך. עך זאָג דיר: פּערזענלעכקייטן. מ׳איז איבערגעגעבן דעם פֿאָלק. מ׳איז גרייט זיך צו אָפּפֿערן. עך קאָן נישט פֿאַרשטיין פֿון וואַנען קומט עס צו זיי. ס׳וואַקסט אַ נייער ייִד.

— יאָ, אײדל. מיר האָבן שוין דערגרייכט די לעצטע שטופֿע. כ׳מיין נישט דיך, נאָר מיך. נאָכן טיפֿסטן טאָל מוז זיך אָנהויבן אַ באַרג־אַרויף. ריין לאָגיש.

— נאָך גוט, וואָס דו ביסט אויף דיר אַ מבין. דאַרפֿסט פֿונדעסטוועגן נישט זיין אַזוי דערשלאָגן. האָסט אויך דיינע מעלות. אָך, עוזר־העשל, פֿאַרוואָס איז אַזוי געשען? עך האָב דעך אַזוי ליב געהאַט! עך בין גרייט געווען פֿאַר דיר צו שטאַרבן!

אײדל האָט זיך דערשראָקן פֿאַר די אייגענע רייד, נאָר ס׳איז שוין געווען פֿאַרפֿאַלן. עוזר־העשל האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ.

— מ׳קאָן אויף מיר נישט בויען.

— פֿאַרוואָס, עוזר־העשל? פֿאַרוואָס?

— כ׳קאָן, אַפּנים, נישט לעבן אָן אַ גאָט. דער צווייפֿל האָט מיך קראַנק געמאַכט. גייסטיק און פֿיזיש.

— יאָ, עוזר־העשל, דו ביסט קראַנק! — האָט אײדל ווי זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם ענטפֿער. — דעריבער קאָן עך אויף דיר נישט זיין בייז. עך אויף דיין אָרט וואָלט אַוועק צו אַ פּסיכאָ־אַנאַליטיקער.

— דער עלטער־זיידע מיינער וואָלט געדאַרפֿט אַהין גיין.

— דאַרפֿסט אפֿשר עפּעס געלט? עך קאָן דיר באָרגן. זאָג וויפֿל דו ווילסט.

— ניין, אײדל, כ׳על נישט האָבן אָפּצוגעבן.

— וואָס האָסטו בדעה צו טאָן?

— איכ׳ל מיך נאָך אַביסל שפּילן.

— מיט וואָס? מיט מענטשלעכע לעבנס?

— מיט וואָס דען?

ער איז אויפֿגעשטאַנען. זי האָט זיך אויך אויפֿגעשטעלט.

— עוזר־העשל, ביסט באַגאַנגען קעגן מיר אַ גרויסע זינד. נאָר טו דאָס נישט הדסהן. עך האָב ברייטע פּלייצעס. זי איז אַ קראַנקע. זי׳ט דאָס נישט איבערלעבן!...

ווען אײדל האָט אַרויסגעזאָגט די דאָזיקע ווערטער, איז זי באַפֿאַלן אַ טונקעלע אַנונג: גלייך ווי עמעץ וואָלט פֿון איר אַרויסגערעדט. דאָס האָט גערעדט דורך איר מויל די מאַמע, עליה השלום. ס׳איז געווען איר קול, איר ניגון. עוזר־העשל האָט געהאַט די אייגענע אויסדרוכטעניש. ער האָט ווי דערהערט די גע־

שטאַרבענע שוויגער. הינטער די אַלע קאָנפֿליקטן, פֿאַרליבענישן, קריגערייען, זינד האָט געווירקט דער סוד פֿון ירושה. פֿאַרבאָרגענע כּוחות האָבן אַכטונג געגעבן, ס׳זאָל נישט אויפֿהערן דאָס משקולת צווישן גוטס און שלעכטס.

*

יענע נאַכט האָט עוזר־העשל איבערגענעכטיקט מיט באַרבאַראַן ביי אַ קריסטלעכע קאָמוניסטין, אויף דער לעשנאָ גאַס, נעבן פלאַץ קערצעלאַק. ס׳זאָל נישט אויפֿפֿאַלן דעם סטרוזש, אַז פֿרעמדע מענטשן בלייבן אין דער וואוינונג, האָט מען געמוזט קומען אַהין אַ שטיק אײדער מ׳האָט פֿאַרמאַכט דאָס טויער און אַוועקגיין שפּעטלעך. זיי זיינען איבערגעשלאָפֿן אין אַ פֿינסטער שטיבל מיט אַ ברייט בעט און אַ הינקעדיקן וואַש־טיש. עלף אַזייגער פֿאַרמיטאָג זיינען די געליבטע איינגעזעסן אין דעם טראַמוויי נומער ניין, וואָס האָט געפֿירט פֿון וואָליע קיין מאָקאָטאָוו. דער אַדוואָקאַט, וואָס ביי אים איז באַרבאַראַ נעכטן געוועזן, האָט געראָטן, זי זאָל וואָס גיכער זיך אומקערן אַהיים, וואָרים דאָס אויסבאַהאַלטן זיך קאָן נאָך פֿאַרערגערן די לאַגע. די אייגענע עצה האָט געגאָלטן פֿאַר עוזר־העשלען. דאָס פּאָרל האָט פֿאַרבראַכט צוזאַמען אַ לאַנגע ווינטער־נאַכט. זיי האָבן זיך נאָכגעגעבן אַלע תאוות. אָבער נישט זיי זיינען געווען אָנגעזעטיקט, נישט גליקלעך. באַרבאַראַ האָט זיך געריכט, אַז ווי נאָר זי וועט אַריין אין פֿאָטערס הויז, וועט מען זי אַרעסטירן. אַ שפּיצל האָט זיכער געוואַרט פֿאַר דער דרויסן־טיר, אָדער אַקעגנאיבער, ביים זאַקסישן גאָרטן. באַרבאַראַ האָט זיך געהאַט באַ־וואָרנט, אַז אין פֿאַל פֿון אַן אַרעסט, זאָל מען זי אַרויסנעמען אויף קויציע; אָבער מ׳האָט קיינמאָל נישט געקאָנט וויסן אין וואָס מ׳עט זי באַשולדיקן און צי דער אויספֿאָרשונגס־ריכטער וועט באַשטיין. איצט איז זי געזעסן אַ שווייגנדיקע, אַן אָנגעבויגענע. זי האָט אַן אָנגעשטרענגטע אַרויסגעקוקט דורך דער פֿאַרהויכטער שויב, וואָס זי האָט געהאַלטן אין איין ווישן מיט דער הענטשקע. ווי מאָדנע דער שיקזאַל האָט מיט איר געפֿירט! ווי לאַנג זי איז געווען אַליין, האָט מען זי נישט געטשעפּעט; איצט, אַז זי האָט באַקומען אַ געליבטן, האָט זי געמוזט גוטוויליק זיך איבערגעבן אין די הענט פֿון דער פּאָליציי... די פּאַננאַ באַר־באַראַ האָט געפּרוּווט באַרעכטיקן אין געדאַנק דעם קרבן, וואָס זי ברענגט פֿאַרן פּראָלעטאַריאַט, נאָר עפּעס איז יענעם פֿרימאָרגן פֿון איר געוואָרן אויסגעוועפּט דער גאַנצער סאָציאַלער אייפֿער. די פֿורמאַנעס, די סטרוזשעס, די גויעס, וואָס זיינען געשטאַנען מיש שטעלעכלעך און קוישן, האָבן נישט אָנגעהויבן צו וויסן, אַז זי ליידט פֿאַר זייער וואוילזיין. ווען זיי וואָלטן געוואוסט, וואָלט עס זיי אויך נישט אָנגעגאַנגען. אַשטייגער די גראָבע גויע מיט די רויטע באַקן, וואָס זיצט ביי אַ שענקל מיט שטיוול און שלינגט גריץ פֿון אַ טעפּל. דער מאַן אירער איז אַ שוסטער, אָבער וואָס אַרט איר דער אַרבעטער־קלאַס? זי לויפֿט אין קירך, קושט דעם גלח די האַנט און האָט פֿיינט יידן און באָלשעוויקעס. נאָך דער רע־וואָלוציע וועט זי זיין אַ יחסנטע, בעת איר, באַרבאַראַן, וועט מען פֿאַרוואַרפֿן דעם קלעריקאָלן אָפּשטאַם. וואָס־זשע, צו אַלדי טייוול, איז זי זיך מקריב? זי האָט געפּרוּווט פֿאַרטרייבן די דאָזיקע בורזשואַזע געדאַנקען. זי האָט זיך איצט גע־

נויטיקט אין טרייסט, אויפֿמונטערונג. אָבער ווער זאָל דאָס איר געבן? ס׳האָט איר איצט געטאָן באַנג, וואָס זי האָט זיך אומגעקערט פֿון אויסלאַנד; וואָס זי האָט דאָ אין פּוילן זיך אַריינגעלאָזט אין פּאָליטישער טעטיקייט, און אַפֿילו דאָס, וואָס זי האָט זיך איבערגעגעבן דעם פּעסימיסטישן יונגערמאַן, וואָס האָט אַ ווייב, קינדער, און ס׳פֿעלט אים דער מינדסטער גלויבן אין מענטשלעכן פּראָגרעס. גאָט אין הימל, ווען פּאַפּאַ וואָלט געוווּסט ווי זיין באַרבאַראַ פֿירט זיך אויף! ער איז זיכער, אַז זי איז אַ בתולה... די פּאַננאַ באַרבאַראַ האָט אַ ווייל צוגעשלאָסן די וויעס. באַלד נאָך דער לוסטיקער נאַכט קומט די שטראָף. געגוי ווי ס׳שטייט אין די הייליקע ביכער...

ביים עק קראָקעווער פֿאָרשטאָט און קרולעווסקע איז באַרבאַראַ אָפּגעשטיגן. זי האָט געמאַכט אַ באַוועגונג זיך צו צעקושן מיט עוזר־העשלען, נאָר די ראַנדן פֿון די הוטן האָבן פֿאַרשטעלט. זי האָט געוואָלט עפּעס זאָגן, אָבער ס׳איז שוין נישט געווען קיין צייט. זי האָט אים געטאָן אַ דריק ביים האַנט־געלענק. בעת זי איז אַראָפּ פֿון טרעפּל, האָט שוין דער טראַמוויי גערירט. עוזר־העשל האָט זיך דורכגעשטופּט צו דער פּלאַטפֿאָרם. ער האָט דערבליקט דורכן נעפּל איר קאַראַקולענעם זשאַקעט, דעם פֿלעק פּנים. זי האָט געפֿאָכעט צו אים מיט אַ האַנט. זי האָט זיך געטאָן אַ קער ווי נאָכצולויפֿן דעם טראַמוויי; אַשטייגער ווי זי וואָלט די לעצטע רגע באַקומען חרטה אויף דער שיידונג און געפּרוווט צוריק איינשטייגן... דער טראַמוויי האָט געיאָגט איבער דער נייער וועלט, דעם פּלאַץ פֿון די דריי קרייצן, די אויאַזדאָווער אַלעען. עוזר־העשלען האָט זיך גענומען דערמאָנען דעם גענוס, וואָס די נאַכט האָט אים געבראַכט, די קושעניש, האַלזענישן, רייצונגען, די אומזיניקע רייד און צערטלעכקייטן; נאָר צוזאַמען דערמיט איז געבליבן אַ ביטערניש אין גומען, אַ האַרבקייט אין דער נאָז, אַ ווייטאָג אין די שלייפֿן, אַ שווערקייט אין מאָגן, און נאָך עפּעס ביטערס, וואָס ס׳איז שווער געווען צו דערגיין, וואו עס שטעקט: אין דער צונג, אין דער שלונג, אָדער אין מח... ער האָט געדענקט ווי באַרבאַראַ האָט צו אים געזאָגט אַרויסגייענדיק פֿון הויף:

— נו, דאָ האָסטו דיין לאַבאָראַטאָריע פֿון גליק...

ביי דער באַגאַטעלע איז עוזר־העשל אָפּגעשטיגן, אָבער אַנשטאָט גלייך צו גיין אַהיים, ווי ער האָט געהאַט ביי זיך אָפּגעפּאַסט, איז ער אַריבער אויף דער צווייטער זייט טראָטואַר, צו זען, צי עמעץ וואַרט נישט ביים טויער. מ׳האָט קיינעם נישט געזען. ער איז אַריין אין אַ רעסטאָראַן און אָנגעקלונגען באַרבאַראַן. ער האָט געהאָפֿט, אַז באַרבאַראַ וועט צוגיין צום טעלעפֿאָן, אָבער ער האָט דערהערט די כאָרכלדיקע שטים פֿון פּאַסטאָר פֿישעלזאָן. ער האָט צוריק אַוועקגעלייגט דאָס טרייבל. נאָך אַ ווייל האָט ער אָנגעקלונגען צו זיך אַהיים. עס איז צוגעקומען די דינסט.

— פּאַננאַ יאַדוויגאַ, דאָס רעד איך.

— אָ, דער פּאַן! יעזוס מאַריאַ!

— איז דאָ נישט פֿאָרגעקומען קיין רעוויזיע? — האָט ער זי געפֿרעגט, דערשראָקן פֿון די אייגענע ווערטער. — האָט מיך נישט געזוכט די פּאָליציי?

— וואָס פֿאַר אַ רעוויזיע? וואָסער פּאָליציי? וואו לויפֿט דער פֿאָן אַרום?
— איז די פֿאַני דאָ?
— יאָ, כ׳על זי צורופֿן.

די שיקסע האָט זיך לאַנג געזוימט, בעת עוזר־העשל איז געשטאַנען און געוואַרט, האָט ער באַנומען, אַז ער טוט אַלץ שלעכט. ער האָט נישט געטאָרט פֿרעגן וועגן דער פּאָליציי. ס׳איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז מ׳הערט זיך צו. אין דער קורצער ווייל קאָן מען אַרומרינגלען דעם רעסטאָראַן און אים פֿאַר־האַלטן. אָבער ס׳איז שוין געווען פֿאַרפֿאַלן. יאַדוויגאַ האָט זיך אומגעקערט.

— די פֿאַני וויל נישט צוגיין. זאָל דער פֿאָן קומען אַהיים.

ער איז צוריק אַרויס אינדרויסן, נאָר אַנשטאָט צו גיין אַהיים, האָט ער זיך געלאָזט שפּאַנען אין דער ריכטונג פֿון דער מאַרשאַלקאָווסקע. דאָס וואָס ס׳איז נישט פֿאָרגעקומען קיין רעוויזיע, איז נישט קיין באַווייז, אַז מ׳זוכט אים נישט. פֿאַרקערט, מ׳וויל אים אַריינגאַרן אין דער נעץ. אַן אַגענט לאַקערט אַוודאי אין אַ באַהעלטעניש. מ׳עט אים כאַפּן ווי נאָר ער וועט אַריבער די שוועל. ער האָט געמאַכט ברייטע שפּרייזן. פֿון מאָל־צו־מאָל האָט ער זיך אומ־געקוקט אויף הינטערוויילעכץ, ווי ער וואָלט חושד געווען, אַז מ׳גייט אים נאָך. דער אַלטער האָט אַ גרילציק קול, האָט ער געטראַכט וועגן פּאָסטאַר פּישעלזאָן. מ׳האָט געוויס אַרעסטירט די טאָכטער. מיטאַמאָל האָט עוזר־העשל זיך פֿאַר־האַלטן. וואוהין אַנטלויף איך? וואָס אַזוינס האָבן איך געטאָן? כ׳באַד מיך אַריין אין אַ צרה. ער האָט זיך אויסגעדרייט אויף צוריק און גענומען גיין מיט קליינע טריטעלעך. זאָל זיך מיר דוכטן, אַז כ׳בין אַ פֿראַנצויזישער אַריסטאָ־קראַט און מ׳פֿירט מיך צו דער גילאָטינע — האָט ער געקלערט. — כ׳האָב נאָך צו לעבן פֿופֿצן מינוט. אַמווייניקסטן האָב איך געהאַט אַ גוטע נאַכט...

ער האָט זיך יעדעס מאָל אָפּגעשטעלט, איינגעטאָטעמט טיף. ער האָט גע־כאַפּט אַ בליק אין דער הויך. דער הימל איז פֿאַרוואָלקנט, נאָר אין די פֿענסטער אויפֿן פֿערטן שטאָק שפּיגלט זיך די זון. וואָס שמעקט אַזוי די לופֿט? וואָס שרייען די פֿייגל? ס׳עט מסתמא באַלד זיין אַ געוויטער. אין דער בלאָטע, אויפֿן טראָטואַר, האָט עפּעס געבליצט. אַ ברילִיאַנט? ניין, אַ שטיקל גלאָז. וואָס וואָלט געווען, ווען ער געפֿינט איצט צען מיליאָן זלאָטעס? אַ מיליאָן וואָלט ער איבערגעלאָזט הדסהן, אַ מיליאָן אידלען, אַ מיליאָן דער מאַמען, אַ מיליאָן דינהלען, אַ מיליאָן דאָווידעקן, — צוזאַמען איז דאָס פֿינף. דאַשקע וואָלט אויך באַקומען אַ מיליאָן, איז זעקס. בלייבט פֿיר מיליאָן. ער וואָלט אַרויסגעקראָגן באַרבאַראַן און אַוועק. נישט אויף לאַנג. אויף צוויי יאָר. וואוהין? קיין קאַפּרי. ניין, קיין מאַדעראַ. אפֿשר גאָר ערגעץ אויפֿן פּאַציפֿיק? וואו האָב איך גע־לייענט, אַז די פֿידזשי־אינדזלען זיינען אַ גן־עדן אויף דער וועלט? מ׳קאָן קריגן צו קויפֿן אַן אינדזל. כ׳וואָלט נישט געלייענט קיין צייטונגען, נישט דער־האַלטן קיין בריוו. כ׳וואָלט איבערגעריסן מיטן מענטשלעכן מין...

ער איז צוגעקומען צום טויער. ער האָט געהאַט אַ שליסל צו דער ווינדע, נאָר ער האָט געקלעטערט איבער די טרעפּ. ווי מוטיק אַבראַם איז! ער האָט

געקאָנט לעבן און קאָן שטאַרבן. עס זײַנען נאָך געבליבן אין אים יענע זאַפֿטן, וואָס האָבן געשפּייזט דאָס פֿאָלק אין אַלע פֿינסטערע עפּאָכן. ער איז אַ ייד ריין ביאָלאָגיש...

עוזר־העשל האָט געטאָן אַ קוועטש דאָס עלעקטרישע קנעפּל. יאַדוויגאַ האָט געעפֿנט. זי האָט אים אָפּגעמאָסטן האַלב מיט אַ שמייכל, האַלב מיט פֿאַר־וואורף. זי האָט, גלייך ווי נעכטן אײדל, זיך געוואַקלט אַ ווייל ביז זי האָט אים אַרײַנגעלאָזט. ער האָט געטאָן אַ בליק אַרײַן אין מיטל־שטוב. ס׳איז דאָרט קיינער נישט געווען. ער איז אַרײַן אין קאַבינעט. מ׳האָט דאָ געהאַט אויפֿ־גערוימט, געוואַשן דאָס פֿענסטער, פֿרוטירירט די פּאָדלאָגע. מ׳האָט געהאַט אָפּגערייניקט פֿון שרייב־טיש די ביכער און העפֿטן, אַשטייגער ווי ער וואָלט זיך געהאַט אַרויסגעצויגן. ס׳איז דאָ געלעגן אַ פּאַפּיר פֿון שטייער־אַמט. די טיר האָט זיך אויפֿגעלענט און הדסה האָט אַרײַנגעשטעקט דעם קאָפּ. זי איז גע־וואָרן מאָגערער, אָבער זי האָט זיך געהאַט אויסגעפּוצט. זי האָט, אַפּנים, אָנ־געהויבן צו נוצן פּודער. זי האָט אים אָנגעקוקט שטום.

— נו, קום אַרײַן — האָט ער געזאָגט. — נעם אַ רעוואָלווער און שיס מיך!...

— כ׳וויל דיר בלויז מעלדן, אַז כ׳פֿאַרקויף די וואוינונג.

ער האָט אויף איר געטאָן אַ קוק אַ פֿאַרווירטער.

— וואָס איז דאָס אַזוינס?

— מ׳האָט מיר אָנגעבאָטן פֿופֿצן הונדערט דאָלער. כ׳וועל נעמען אַ דירה אין אָטוואָצק. דאָשקע קאָן נישט פֿאַרטראָגן די היגע לופֿט. איך האָב דאָ אויך נישט וואָס צו טאָן.

— ביסט געווען מיט איר ביי אַ דאָקטאָר?

— כ׳האָב געהאַט אַ קאָנסיליום.

— ווער וויל דיר געבן פֿופֿצן הונדערט דאָלער?

— פּאָפּאָ. בראָניע. מיר׳ן אַלץ אָפּגערעדט. כ׳האָף, וועסט נישט מאַכן קיין שטערונגען. דאָ אין וואַרשע קאָן איך מער נישט בלייבן. כ׳על מיך באַגראָבן אין אָטוואָצק און וואַרטן ביז גאָט וועט מיך צונעמען.

— ווילסט דיך פֿונאַנדערגיין?

— צו וואָס? אַז וועסט קומען קיין אָטוואָצק, וועסטו זײַן ביי אונדז...

ער האָט נישט פֿאַרשטאַנען, ווי אַזוי דאָס אַלץ איז צו שטאַנד־געקומען: ווען איז הדסה אַרויף אויף אַזאַ פּלאַן און ווי האָט זי זיך אַזוי גיך צונויפֿ־גערעדט מיט דער שטיף־מוטער, בראָניע? (פֿון איר פּנים האָט אַרויסגעקוקט אַן אומהיימלעכע אַנטשלאָסנקייט). אָבער ער האָט באַנומען, אַז ס׳איז דער איינ־ציקער אויסוועג. די לאָגיק דער טאַט, ווי די דייטשע פּראָפֿעסאָרן דריקן זיך אויס.

—◆—

קאַפּיטל פֿינף און פֿופֿציק

פֿון די צוויי קברים, וואָס ר׳ משולם מושקאַט האָט מיט יאָרן צוריק אָפּגעקויפֿט
ביי דער גמינע פֿאַר זיין צווייט ווייב און זיך, איז אויסגעוואַקסן אַ גאַנצע אַלעע.
זיי זיינען דאָרט אַלע געלעגן אין שכנות: ר׳ משולם און זיין צווייט ווייב, יואל
און אסתּר־מלכּה, נת׳לע און סאַלטשע, אַבראַם, חמא, דאַכע, פּערל. ס׳האָט זיך
דאָ אויך געפֿונען דאָס קבר פֿון ר׳ משה־גבריאל און אַ פּאָר אייניקלעך. ר׳
משולמס מאַרמאָרנע מצבה האָט געטורמט איבער די איבעריקע. ס׳זיינען דאָ
געווען אויסגערעכנט ר׳ משולמס מעלות: זיין קענטשאַפֿט אין תּורה, זיין
גוטהאַרציקייט און ערלעכקייט אין משא־ומתּן. אויף אַבראַמס שטיין האָט סטע־
פֿע, די יונגערע טאָכטער, געלאָזט אויסקריצן דעם נאָמען און צונאָמען אויך
אין לאַטייניש׳ער שריפֿט, ווי ס׳פֿירט זיך ביי די מאָדערנע לייט. אויף דער
קרקע, וואו מ׳האָט באַהאַלטן ר׳ משה־גבריאל, האָבן ביאַלאָדרעוונער חסידים
געוואָלט אויפֿשטעלן אַן אוהל מיט אַ נר־תּמיד, ווי ס׳פּאַסט פֿאַר אַ צדיק, נאָר
נישט ס׳איז געווען געלט, נישט ווער ס׳זאָל זיך דערמיט אָפּגעבן, וואָרים
זינט ר׳ אַהר׳לע איז אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל, איז דאָס ביאַלאָדרעוו־
נער חסידות זיך צעפֿאַלן. דער הויף אין ביאַלאָדרעווע איז געשטאַנען אַ
חרובער. די שטאָט־לייט האָבן געריסן באַלקנס און ברעטער פֿון רבינס געביידן
און דערמיט געהייצט די אויוונס.

פֿון ר׳ משולמס קינדער האָבן נאָך געלעבט דריי: פּיניעלע, ניוניע און
לאה, די טאָכטער, וואָס האָט געוואוינט אין אַמעריקע. פּיניעלע האָט נאָך
געהאַט זיין אייגנס אַ ירושה־מויער פֿון ר׳ משולם מושקאַטס הייזער און דער־
פֿון האָט ער געצויגן די פּרנסה. דאָס ביאַלאָדרעוונער שטיבל אויף דער גזשי־
באָווסקע איז געבליבן, און פּיניעלע איז דאָרט געזעסן און געלערנט, אָדער
געשמועסט מיט די יונגעלייט חסידות, צי גאָר פּאָליטיק. פּיניעלע האָט גע־
האַלטן, אַז היטלער, דער ימח־שמוניק, סטראַשעט. נישט ער האָט האַרמאַטן,
נישט שיפֿן. ער קאָן אַזוי האַלטן מלחמה מיט ענגלאַנד, ווי אַ פֿליג קאָן זיך
קעגנשטעלן אַ לייב.

— ר׳איז נאָר אַ בריה קעגן יידן — האָט פּיניעלע געזאָגט. — די ענגלענ־
דער וועלן אים געבן צו עסן קרעפּלעך...

פֿישעלע, הדסהס ערשטער מאַן, האָט אויך געלייענט די צייטונגען. פֿישע־
לע האָט געוואָרנט, אַז דער דייטש האָט אַן אייזערנע גבורה, און אַז אויב ס׳זאָלן
נישט געשען קיין נסים, קאָן ער, חלילה, ווערן אַ מלך בכיפּה. פֿישעלע האָט
געהאַט אַן אַנדער ווייב און אַ פּאָר קינדערלעך. פֿישעלע איז פֿריער געפֿאָרן
צו ר׳ אהר׳לען. ער, פּיניעלע און נאָך עטלעכע מנינים האָבן זיך געהאַלטן
ביים ביאַלאָדרעוונער. אמת, דער רבי איז אין ארץ־ישׂראל. מ׳קאָן זיך נישט
צו אים אַריבערכאַפּן אויף ראש־השנה. נו, איז וואָס? אַ צדיק בלייבט אַ צדיק.
ס׳זיינען אָנגעקומען בריוו אין ביאַלאָדרעוונער שטיבל, אַז אין דער קאָלאָניע
נחלת יחיאל (אויפֿן נאָמען פֿון ביאַלאָדרעוונער ר׳בין זצ״ל), וואָס ר׳ אהר׳לע
האָט אויסגעבויט צוזאָמען מיט אַ פּאָר צענדליק חסידים, איז מען עוסק אין

תּורה ותּפֿילה. שבת און יום־טוב פֿירט מען אַ טיש. ר׳ אהר׳לע זאָגט תּורה. ער האָט אַפֿילו אָפּגעדרוקט אין ירושלים אַ חיבור, וואָס איז געבליבן פֿונעם פֿאָ־טער, ר׳ משה־גבריאלן. הייסט עס, ס׳איז דאָ אַ רבי. די חסידים, וואָס זײַנען זיך צעלאָפֿן צו אַנדערע רביים, האָט מען דאָ געהאַלטן פֿאַר נאַראָנים און קטני־אמונה. שבת, צו שלש־סעודות, האָבן די לעצטע ביאַלאָדרעוונער חסידים זיך צונויפֿגענומען אין שטיבל. מ׳האָט געגעסן חלה מיט הערינג, געזונגען די ביאַלאָדרעוונער ניגונים. פּיניעלען האָט מען מכבד געווען מיט בני היכלא. פֿישעלע האָט געהאַט אַ חזקה אויף „יצווה״. דער עולם האָט אונטערגעהאָלפֿן. מ׳האָט אַפֿילו געהערט די קוויטשעדיקע קולות פֿון יינגלעך. שפּעטער האָבן אַלטע חסידים נאָכגעזאָגט ביאַלאָדרעוונער תּורהס. אַוודאי איז אין פּוילן בי־טער. די אַנטיסעמיטן גיבן אַרויס גזירות. ס׳האַלט שוין אַזוי ווײַט, אַז מ׳פֿאַר־ביט די שחיטה. דערצו איז דאָס יונגוואַרג קאַליע. אָבער די נביאים, די חכמי התּלמוד, מקובלים און צדיקים האָבן דאָך פֿאָרויסגעזאָגט די חבלי־משיח. ס׳איז זה לעומת זה. אַז די קדושה שטאַרקט זיך, איז זיך אויך מתגבר די קליפּה. די חסידים האָבן געברומט און געזיפֿצט. אין הימל זײַנען שוין געשטאַנען שטערן, נאָר מ׳האָט זיך נישט געאײַלט אָנצוצינדן אַ ליכט, מוסיף צו זײַן מן החול אל הקודש. ווינטער האָבן די חסידים זיך צונויפֿגעזאַמלט שבת־צו־נאַכטס בײַ פֿישעלען, אויף דער גנאָינע גאַס, און געגעסן מלווה־מלכּה. פֿישעלעס ווײַבל, אַ גבירישע טאָכטער, האָט צוזאַמען מיט דער דינסט אַרײַנגעטראָגן הייסע גריץ. די חסידים האָבן זיך דערציילט מעשׂיות פֿון ביאַלאָדרעוונע, קאָצק, פּשיסכע. כאָטש פּיניעלע איז הדסהס פֿעטער, איז ער אויך געקומען צו פֿישעלען. אויף דער עלטער האָט פּיניעלע זיך אינגאַנצן אָפּגעזונדערט פֿון דער משפּחה. ער איז אַפֿילו מער נישט געגאַנגען צו דעם איינציקן ברודער זײַנעם, ניוניען. וואָ־רים פּיניעלע איז פֿאַרבליבן אַ חסיד און ניוניע איז אינגאַנצן אַראָפּ פֿון דרך־הישר. ס׳האָט אים אָבער ווייניק געהאָלפֿן. מ׳האָט דערציילט, אַז נעבן ניוניעס אַנטיקן־געשעפֿט, אויף דער שוויענטאָ־קזשיסקע, וואַכן יעדן טאָג פּוילישע סטודענטן און וואָרענען די קונים, אַז דער אייגנטימער איז אַ ייד. ניוניע האָט שוין אַפֿילו געלייזט פֿון די פֿאַשיסטן קלעפּ.

וואָס־זשע העלפֿט דאָס קריכן אין גויישע דרכים? מ׳האָט געזען בחוש, אַז וואָס מער יידן ווערן קאַליע, אַלץ ערגער איז. ר׳ משולם מושקאַט איז נאָך געווען אַ מלך־ישׂראל. די זין האָבן נאָך ווי ס׳איז זיך געהאַלטן צוזאַמען. די אייניקלעך זײַנען אינגאַנצן געוואָרן אָפּגעפֿרעמדט. יואלס איידעמס זײַנען גע־ווען אביונים. די קינדער זייערע זײַנען בעל־מלאָכהס. דער זון, מאַנעס, איז אַוועק קיין אַרגענטינע. אַבראַמס יונגערע טאָכטער, סטעפֿע, איז געוואָרן אַ שוועס־טער אין יידישן שפּיטאָל. מיט דעם מאַן, דעם דאָקטאָר, איז זי זיך געהאַט צעגאַנגען. לאהס קינדער זײַנען אויסגעוואַקסן גויים אין אַמעריקע. פּיניעלע אַליין האָט אויך נישט געהאַט קיין נחת. איין טאָכטער איז געשטאָרבן אין אַ קינפּעט. אַ צווייטע איז אַוועק מיטן מאַן קיין פֿראַנקרײַך. פֿון די צוויי אין וואַר־שע האָט איינע גענומען אַן אַדוואָקאַט און די יונגסטע, דאָשע, איז געווען אַ שרײַבערין אין אַ באַנק. ויעגן מאַשען, דער משומדת, האָט מען געשמועסט,

אַז דער גוי האָט זי אָװעקגעװאָרפֿן. הדסה האָט זיך ערגעץ פֿאַרגראָבן אין
אַטװאָצק. די אײנציקע פֿון ר׳ משולמס אײניקלעך, װאָס האָבן זיך געהאַלטן
בײ ייִדישקײט, זײנען געװען פּערלס קינדער, אָבער מ׳האָט װעגן זײ װײניק
געהערט, װײל ·זײ האָבן געװאױנט אין יענע־גאַסן און זײנען געפֿאָרן קײן גער.
עטלעכע־און־צװאַנציק יאָר זײנען געהאַט אַריבער זינט ר׳ משולם מושקאַט איז
געשטאָרבן, און דאָס מלכות ישראל, װאָס ער האָט געפֿירט אױפֿן גזשיבאָװ,
איז שױן געװען חרוב ומוחרב.

די חסידים האָבן גערעדט, געװיקלט פּאַפּיראָסן, געטרונקען לחיים. פֿישעלע
און איטשעלע אַנשעלס, זײן לײב־מענטש, האָבן אין מיטן דעם מאָלצײט געמוזט
זיך אױפֿהױבן און אַרײנגײן אין אַן אַנדערער שטוב. װי נאָר די װאָך האָט זיך
געשטעלט, האָט מען פֿישעלען גענומען רופֿן צום טעלעפֿאָן. ער האָט געפֿירט
גרױסע געשעפֿטן. ער האָט געהאַט הצלחה. װאָלט ער פֿאַרבליבן ניוניעס אײדעם,
װאָלט געהײסן, אַז ער האָט איבערגענומען ר׳ משולמס שטול. אָבער די הדסה
האָט אים פֿאַרביטן אױף אַן אַפּיקורס. די װײבער און די טעכטער פֿון די חסידים
האָבן נאָך דערמאָנט אַן דעם פֿאַרליבעניש, װאָס אַמאָל האָט דערמיט געקאָכט
אױפֿן גזשיבאָװ. מ׳האָט דערצײלט, אַז הדסה האָט זיך געטאָן אַ שבועה, נישט
אַרײנצושמעקן קײן װאַרשע. װאױנען װאױנט זי נישט אין אַטװאָצק גופֿא, נאָר
ערגעץ אין שרודבאָרואָװ, אין װאַלד. דער מאַן אירער האָט געלעבט מיט אַן
אַנדער נקבה. די װײבלעך האָבן זיך געסודעט, אַז פֿישעלע האָט נישט פֿאַר־
געסן הדסהן ביז הײנט־צו־טאָג. נאָר װי קאָן מען װיסן אַזעלכע זאַכן? ולמאי
נפֿקא מינה?...

נאָך דער מלוה־מלכּה איז פּיניעלע אַװעק אַהײם, אױף דער טװאַרדע,
נישט װײט פֿון דער קאַלישער באַן. אַחוץ דעם, װאָס פּיניעלע האָט נישט גע־
קאָנט סובל־זײן ניוניעס השׂכּלה, האָט ניוניע אַנגעשפּאַרט ערגעץ אין יענעם
עק װאַרשע, אױף דער באַגאַטעלע. װער קאָן קריכן אין יענע מקומות? װער
װײסט צי דער סטרוזש װאָלט אַרײנגעלאָזט אַ ייִד מיט אַ לאַנגער קאַפּאָטע?
דערצו איז בראָניע, ניוניעס װײב, אַ מרשעת. פּיניעלע איז געבליבן אײנער
אַלײן. ער האָט געשפּאַנט איבערן גזשיבאָװ, דער טװאַרדע, זיך אײנגעקוקט
אין יעדן הױז. אין טאַטנס דירה האָבן זיך אַרײנגעצױגן פֿרעמדע. די הײזער
זײנען ביסלעכװײז געװאָרן אױסגעפֿאַרקױפֿט. נאָך דער שליסקע האָט פּיניעלע
גענומען גײן געשװינדער. דאָ האָבן זיך שױן אָנגעהױבן די גױישע גאַסן און
מ׳האָט געקאָנט כאַפּן אַ זעץ. די „נאַראָװוצעס״, די פּױלישע נאַציס, האָבן זיך
אַרומגעטראָגן מיט גומענע שטעקנס, געשלאָגן ייִדן אױף רעכטס און אױף לינקס.
ס׳איז געװען אַ סכּנה דורכצושנײדן דעם זאַקסישן גאָרטן. פּיניעלעס אַן אײ־
ניקל פֿון דער עלטסטער טאָכטער, אַ סטודענט, איז יעדן טאָג געשטאַנען אין
אוניװערזיטעט בײ די לעקציעס, װײל די פּױלישע סטודענטן האָבן נישט גע־
װאָלט זיצן צוזאַמען מיט די ייִדן, פֿאַרלאַנגט יענע זאָלן זיך אַװעקזעצן לינקס,
אױף די געטאָ־בענק. די שוטים האָבן דװקא געװאָלט זיך אױסמישן מיט די
שונאי־ישׂראל...

פּיניעלע האָט געקראַצט דאָס גרױע בערדל, אײ, װאָס איז געװאָרן פֿון

פּוילן? וואָס איז געוואָרן פֿון דער וועלט? אַ מערת פּריצים. וואָס האָבן זיך אַלע פֿאַרלייגט אויף דעם ייד? מעכטיקע מדינות מיט צענדליקער מיליאָנען איינוואוינער פֿירן מלחמה מיט אַ פּאָר שוואַכע יידן, צעזייטע און צעשפּרייטע אין אַלע עקן. וואו איז דאָ דער שכל? וואו איז דער יושר?

אַז פּיניעלע האָט דערלעבט, דער סטרוזש זאָל עפֿענען דאָס טויער, האָט ער אָפּגעאָטעמט. דאָ, אין הויף, איז ער, פּיניעלע, בעל־הבית. דאָ וועט מען אים נישט טשעפּען. די פּאָר עלטערע גויים טראָגן אים נאָך אַלץ אָקעגן דעם „דזשען דאָברי״. דאָס ווייב, חנה, האָט אים געעפֿנט די טיר. אין די יונגע יאָרן האָבן זיי זיך אַרומגעריסן אָן אויפֿהער. אָבער איצט, אויף דער עלטער, האָט חנה געוואָרט אויף אים בייניאַכט, נישט געגאַנגען שלאָפֿן אָן אים. זי האָט איבער־געקלערט, אַז ער איז אַוועק פֿון שטוב. זי האָט נאָר מורא געהאַט, מ׳זאָל אים, חלילה, נישט צעשלאָגן. זי האָט געוואוסט, אַז ווען פּיניעלע קריגט איין קלאַפּ, איז ער אַ פֿאַרטיקער. אַ חוץ דעם האָט זי געהאַט די באַדערפֿעניש צו ריידן מיט אים וועגן די טעכטער, די אייניקלעך. פּיניעלע האָט זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש. חנה האָט אויפֿגעזאָטן טיי. זי האָט געפֿרעגט:

— נו, וואָס הערט זיך ביי פּישעלען?

— הלוואי אויף אַלע יידן געזאָגט.

— וואָס האָט מען געגעסן?

— פֿרעג מיך בחרם.

— מאַך דיך נישט תּמעוואַטע! — האָט חנה זיך אויף אים אָנגעבייזערט.

— ביזט גאָרנישט אַזאַ בטלן.

— וואָס איז די נפֿקא מינה? גריץ, אַ שטיקל פֿלייש.

— וואָסער גריץ?

— כ׳ווייס? פּערל־גרויפּן מיט באָבעלעך.

— ווייסטו דאָך יאָ. דאָשע איז דאָ געווען.

— נו, וואָס מאַכט זי?

— מ׳זאָגט, מ׳עט פֿאַרמאַכן די באַנק. דער זשאַנד וועט אַלץ איבערנעמען.

— מזל־טוב, זי׳ט בלייבן אָן אַ שטעלע. שיין אויסגעפֿירט. געבליבן אַ מויד. אוי לאותה בושה ואוי לאותה כלימה!

— ס׳איז אַלץ דיין שולד.

פּיניעלע האָט זיך אָנגעצונדן.

— אַהאַ, זי הויבט מיך שוין אָן יאָדען! הער מיך אויס, כ׳בין שוין אַן אַלטער ייד, כ׳האָב ניש׳ קאָ׳ כּוח מיך צו וואַלגערן, נאָר אַז וועסט אָנהויבן מיט דיין מענה־לשון, זאָג איך דיר בנאמנות, אַז כ׳על אַוועק פֿון שטוב. כ׳על פֿאַרקויפֿן ס׳הויז פֿאַר אַ שיבוש. איכ׳ל פֿון דיר נישט ליידן!...

— זע נאָר, מ׳האָט אים אָנגערירט דעם האָנאָר! וואָס האָב איך דאָ גע־זאָגט? באַלייטן אַ טאַטע לאָזט נישט זיין מוזינקע זאָל פֿאַרזיצן ביזן גרויען צאָפּ.

— באַלייטן אַ מאַמע האָדעוועט אויס יידישע טעכטער, נישט קאָ׳ חצופֿות!

— האָט פּיניעלע זיך צעפּייערט. — דאָס האָסט דו זי געטריבן אין די

שקאָלעס! דו, מיט די אייגענע הענט! שיקסעס האָסטו אויפֿגעהאָדעוועט, גויעס! דו מיט דיינע מאָדישע גענגעלעך! ליטוואַק חזיר!...

חנה האָט געשאָקלט מיטן באַשייטלטן קאָפּ.

— גיי שוין בעסער שלאָפֿן, כּעסן!...

פּיניעלע האָט גענומען לייענען קריאת־שמע. ער האָט אַרומגעשפּרייזט אַהין און צוריק, סיי געמורמלט, סיי געטראַכט צאָרנדיקע מחשבות. וואָס ווילן זיי, די ווייבער? אַליין טוען זיי אָפּ אַלדאָס בייז און שולדיק איז אַלעמאָל דער מאַנסביל. דער מאַן דאַרף האַנדלען, לויפֿן, שמאַיען, און זיי זיצן אין שטוב און האָבן נאָר פּרעטענסיעס. וואָס איז דער סך־הכּל? מאַנסלייט שטאַרבן פֿאַר דער צייט און זיי בלייבן לעבן ביזן טיפֿן עלטער. וואַרשע איז פֿול מיט אלמנות. פּיניעלע האָט געצופּט דאָס בערדל, די רעשטלעך פּאות. דאָס קורלענדישע ווייב האָט אים נישט געלאָזט געמאַך אין די יונגע יאָרן און זי פּייניקט אים אויף דער עלטער. זי עסט זיך איין אין די עצמות. זי קוקט נאָר אויס אויף אַ מחלוקת. ווען ער וואָלט געווען אַן עם־הארץ, נעמט ער אַ שטעקן און קלאַפּט זי אויס. אָבער ס'איז נישט זיין טבע. ער איז שוין גרייז און גרוי. ער מוז ליידן און שווייגן. אפֿשר איז עס אַן אָפּקומעניש פֿאַר די זינד? פּיניעלע האָט פֿאַרצויגן די ברעמען, געזאָגט וואָרט ביי וואָרט:

— מימיני מיכאל ומשמאלי גבריאל ומלפֿני אוריאל ומאחורי רפֿאל ועל ראשי שכינת אל...

קאַפּיטל זעקס און פֿופֿציק

ווען הדסה האָט אויפֿגעגעבן די דירה אין וואַרשע און זיך אַוועקגעצויגן קיין שרודבאָרואָו, צווישן די וועלדער, האָט מען גערעדט אין דער משפּחה, אַז דאָס ווייבל האָט זיך אַליין פֿאַרשיקט קיין סיביר. מ'האָט פֿאָרויסגעזאָגט, אַז הדסה וועט דאָרט אויסגיין פֿון אומעט. דאָס מיידעלע, דאָשקע, וועט אויסוואַקסן אַ ווילדע. מ'האָט דערציילט, אַז ווינטער ווערט די געגנט פֿאַרשנייט און מ'קאָן נישט צוקומען צו קיין געוועלב. אַחוץ דעם האָט זיך דאָ נישט געפֿונען קיין איין ייד. אָבער יאָרן זיינען אַריבער און הדסה האָט געלעבט. דאָשקע האָט אויפֿגעהערט קרענקען. די וואוינונג, וואָס הדסה האָט געדונגען, איז געווען שפּאָט ביליק. זומער האָט מען אָנגעקליבן אין וואַלד האָלץ צום ברענען, שוואָמען, יאַגדעס, בערעלעך. פּויערטעס פֿון די נאָענטע דערפֿער האָבן פֿאַרקויפֿט מילכיקס בזיל־הזול. אַרום הויז איז געווען אַ גאָרטן און הדסה האָט פֿאַרזעצט גרינסן און געהאָדעוועט הינער. די שקאָלע, וואו דאָשקע האָט געלערנט, האָט זיך געפֿונען צוויי קילאָמעטער ווייט, נאָר דאָס מיידל איז נישט געגאַנגען אַהין אַליין. דער אייגנטימער פֿון דער ווילע, אַ רוס, האָט געהאַט דריי שיקסלעך און אַלע זיינען אַוועק און געקומען צוזאַמען. הדסה האָט אַריבערגעפֿירט אַהער דאָס מעבל, די ביכער, אַריינגעשטעלט אַ ראַדיאָ, אַ פּאַטעפֿאָן. פּוּצן זלאָטעס

אַ וואָך האָט געצאָלט עוזר־העשל, צען האָט בייגעשטייערט ניוניע. אַ פּאָר זלאָטעס האָט הדסה פֿאַרדינט פֿון שטריקן. ווען די זון האָט געשיינט, איז זי געזעסן אויף דער וואַרענדע, אויף אַן אויפֿשטעל־בעטל, וואָס מ׳נוצט אין די סאַנאַטאָריעס, די אויגן פֿאַרשטעלט מיט שוואַרצע ברילן, און אָדער זי האָט געלייענט, אָדער געשטריקט. אין די גאָר קאַלטע טעג פֿלעגט זי בלייבן אין בעט. ווען דאָשקע איז צוריקגעקומען פֿון שקאָלע, האָט זי געהאָלפֿן אין דערווירטשאַפֿט. די רוסישע פֿאַמיליע האָט גענומען הדסהן אונטער איר שוץ. די עלטערע שיקסע האָט אָנגעטראָגן וואַסער, געהייצט דעם אויוון, געשייערט דעם דיל. הדסה האָט איר דערפֿאַר אויסגעהאָפֿטן קליידער און שאַלעכלעך. די גויע פֿלעגט אַריינקומען אַ סך מאָל אין טאָג, נאָר געזוכט אַ געלעגנהייט אַרויסצוהעלפֿן. זי איז געווען אין דער אייגענער לאַגע וואָס הדסה. דער מאַן אירער פֿלעגט אַוועקפֿאָרן קיין וואַרשע אויף גאַנצע וואָכן. מ׳האָט געזאָגט, אַז ער האָט דאָרט אַ ליובאָוניצע, אַ ווייב פֿון אַ געוועזענעם פּולקאָווניק. די ווילע, וואָס איז פֿאַרבליבן פֿון פֿאַר־מלחמהדיקן עשירות, האָט געהאַט זעכציק מאָרג לאַנד, נאָר דער באָדן איז געווען זאַמדיק, די געביידעס האַלב חרוב, דער ברונעם — וויט. די רוסן, וואָס זיינען אַרויסגעקומען זומער אויף דאַטשע, האָבן געצאָלט אַ דריטל ווי אין אָטוואָצק אָדער אין די אַנדערע דערפֿער: שווידער, יוזעפֿאָוו, מיכאַלין, מיעדזעשין. די גויע האָט נישט אויפֿגעהערט צו דערציילן פֿון דעם פֿעטער אירן דעם אַקציזניק, וואָס די באָלשעוויקעס האָבן דערשאָסן; פֿון די אָפֿיצירן, וואָס מיט זיי האָט זי געטאַנצט מיידלווייז, און פֿון דעם מאַן אירן, וואַניאַ, דעם שאַרלאַטאַן, וואָס האָט געטויגט בלויז צום פֿרעסן, שיכּורן, פּאַפּן און אַרומפֿירן זיך מיט נקבֿות. וויפֿל מאָל וואַניאַ איז געקומען צו פֿאָרן, האָט ער זי אָנגעשלאָגן און זי איז אַרומגעגאַנגען מיט אונטערגעהאַקטע אויגן. ער פֿלעגט זיך אַוועקלייגן אין אַלקאָווע אויפֿן געלעגער, אָפּכאָמערן גאַנצע מעת־לעתן. דערנאָך פֿלעגט ער נעמען אַ ביקס און אַוועק אויף יאַגד צוזאַמען מיט די הינט. אַמאָל, אַז ער האָט געכאַפּט אַ האָז, האָט די משפּחה געגעסן פֿלייש.

די גויע האָט מקנא געווען הדסהן. דער פּאַן באַנעט איז אויך נישט געווען קיין איבערגעגעבענער מאַן, נאָר אין פֿאַרגלייך מיט איר וואַניאַן, האָט ער זיך אויפֿגעפֿירט לייטיש. ווען ער איז אַרויסגעקומען אין אַ שבת אינדערפֿרי, האָט ער מיטגעבראַכט דאָשקען אַ מתּנה. ער האָט נישט געשלאָגן הדסהן, זי נישט געזידלט, זי נישט געמאַכט צו שאַנד און צו שפּאָט. ער איז געזעסן אונטער אַ בוים און געלייענט אַ בוך. ער האָט זיך געשפּילט מיט די קינדער אין פֿערדלעך, יאַגעלעך, באַהעלטעניש. די מלבושים זיינען געווען ציכטיק, די וועש — ריין, דאָס פּנים — גלאַט ראַזירט. ער האָט קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן צו גריסן זי, די באַלעבאָסטע, מיט איר אויסצורעדן אַ פּאָר העפֿלעכע ווערטער. ער האָט געשמועסט מיט דער דערוואַקסענער טאָכטער אירער, געבראַכט איר פֿון שטאָט זשורנאַלן. ער האָט זיך געמאַכט נאַריש ווי אַ יינגל. ער האָט געקלעטערט אויףביימער, זיך געשפּילט מיט דער ציג, זיך געהוידעט אויף דער הוידעלקע. ער האָט אַרויסגענומען פֿון קעמערל די האַק און אויף זיין שטאָטישן אופֿן אָנגעהאַקט שייטן האָלץ פֿאַר ביידע פֿאַמיליעס. דערנאָך האָט

ער זיך אַריינגעלייגט אין האַמאַק, וואָס האָט געהאַנגען צווישן צוויי סאָסנעס, געלייענט, געצייכנט מיט אַ בליישטיפֿט.

צומאָל זיינען אַרויסגעקומען אויף שבת נישט בלויז עוזר־העשל, נאָר דער פּאַני הדסהס קרובות און פֿריינדינס: די פּאַני קלאַניאַ, די פּאַני מאַשאַ, די פּאַני סטעפֿאַ, די פּאַננאַ דאַשאַ מושקאַטואָוונאַ. דאַמאָלט איז אין דער ווילע געוואָרן פֿריילעך. די דאַמען האָבן געבראַכט מתנות פֿאַר אַלע קינדער אַן אויס־נאָם: שאָקאָלאַד, קיכעלעך, היטעלעך, פֿאַרטוכלעך, אַלערליי עסנוואַרג און שפּילצייג, אַלץ פֿאַרפּאַקט אין פּאַפּירלעך און שאַכטלען. פֿאַר די געסט האָט מען געמוזט צוגרייטן צימערן, און זיי האָבן זיך נישט געדונגען איבערן פּרייז. די פֿרויען זיינען שוין אַלע געווען איבער פֿערציק, נאָר זיי האָבן זיך גע־האַלטן יונג, אויפֿן ניי־מאָדישן שטייגער. די פּאַני קלאַניאַ און די פּאַני סטעפֿאַ זיינען געווען צו־דיק, אָבער הדסה, מאַשאַ און דאַשאַ זיינען געבליבן מיידלש־דין. ווען זיי האָבן געשפּילט אין באַלעם, האָט זיך אויסגעדוכט, אַז דאָס לויפֿט אַרום אַ טשאַטע לוסטיקע מיידלעך. ערשט, אַז מ'האָט זיך צוגעקוקט נעענטער, האָט מען געמערקט, אַז יעדע פֿון זיי האָט שוין גרויע פֿעדים אין די געשווי־רענע האָר, קנייטשעלעך אין די אויגן־ווינקלען. דער פּאַן באַנעט האָט געהאַט אַ פּליך און די הויכע געשטאַלט האָט זיך אַביסל געבויגן, נאָר הדסה האָט גע־שוואוירן, אַז ער האָט געהאַט די אייגענע פֿיגור צו נײַנצן יאָר.

די פּאַניס פֿון וואַרשע האָבן יעדע געהאַט אירע געוואוינהייטן. די פּאַננאַ דאַשאַ מושקאַטואָוונאַ האָט באַלד נאָכן אָנבייסן אָנגעזאָטלט אַ פּאָר ברילן אויף דער קרומער נאָז, און זיך אַוועקגעזעצט לייענען. זי האָט אַזוי געמישט די בלע־טער און געשלונגען די שורות, ביז זי איז צוריק אַוועקגעפֿאָרן. די פּאַני מאַשאַ האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דעם יונגוואַרג. זי האָט זיי דערציילט מעשהלעך, געפֿרעגט רעטענישן, געלערנט ווי זיך צו באַגיין מיט נאָדל־פֿאָדים. די פּוי־לישע אויסשפּראַך אירע איז געווען מאָדנע אויסדריקלעך און שאַרף, ווי מ'הערט דאָס צומאָל אין טעאַטער. די פּאַני סטעפֿאַ האָט אַ סך געגעסן און ווי נאָר זי האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויפֿן צולייג־בעטל, איז זי איינגעשלאָפֿן. הדסה און קלאַניע האָבן זיך אָנגענומען אונטערן אָרעם, ווי שילערינס, און זיך אַוועק־געלאָזט אויף אַ וויטן שפּאַציר. די אייגנטימערין פֿון דער ווילע האָט געוואוסט יעדער איינערס געשיכטע. די פּאַננאַ דאַשאַ מושקאַטואָוונאַ איז פֿאַרבליבן אַן אַלטע מויד, האָט געאַרבייט אין אַ באַנק. די פּאַני סטעפֿאַ איז זיך געהאַט פֿונ־נאַנדערגעגאַנגען מיטן מאַן, געהאַט אַ פּאָסטן אין יידישן שפּיטאָל. די פּאַני מאַ־שאַ, אַ געטויפֿטע, האָט נישט געלעבט מיטן מאַן, דעם פּולקאָווניק, אָבער ער האָט געצאָלט פֿאַר איר אויסהאַלטעניש. אַלע זיינען זיי געווען אייניקלעך פֿון אַיין זיידן, אַ פּאַן משולם מושקאַט, אַ מיליאָנער. אַלץ האָט אויסגעזען קלאָר. דאָך איז שווער געווען צו באַנעמען די יידישקעס און זייער אויפֿפֿירונג. זיי האָבן געראויכערט פּאַפּיראָסן, געפֿירט געלערנטע דיסקוסיעס, געלאַכט אַן קיין שום פֿאַרשטענדלעכער אורזאַך, זיך געקריגט איבער זאַכן, וואָס דאַרפֿן דעם ווייבערשן מין נישט אָנגיין. זיי האָבן געפּלוידערט פֿון דער יידישער לאַגע, פּאַ־לעסטינע, רעליגיע, ליבע; אַרויסגעזאָגט מיינונגען וועגן די ביכער, וואָס זיי

האָבן געלייענט, אַריינגעמישט אין דעם פּויליש יידישע ווערטער. די שוואַרצע אויגן האָבן געברענט. די באַקן האָבן זיי געפּודערט און גערוזשט, די נעגל — געפֿאַרבט אויף רויט. די שכנים פֿלעגן ווערן אומרואיק, ווען דאָס געזינדל איז זיך צונויפֿגעקומען. אומזיסט האָבן די קריסטן זיך אָפּגערוקט פֿון אָטוואָצק. די יידן זיינען זיי נאָכגעלאָפֿן, מיטגעבראַכט די שטאָטישע באַרעדעוודיקייט, דעם לוקסוס, די געלערזאַמקייט, די ריחות פֿון פּאַרפֿום און קאָסמעטיק. הדסהס קוזינעס האָבן יעדעס מאָל איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ היפּשע פּאָר זלאָטעס, פֿונדעסטוועגן פֿלעגט וואַניאַ נעמען ברומען און מרוקען, ווען ער האָט זיי דערזען. ער פֿלעגט זיך אויסבאַהאַלטן פֿאַר די אָנגעקומענע, אַפּוואַרטן ביז זיי וועלן צוריק אַוועק. ער איז געלעגן אויפֿן בעט אין די שטיוול מיט די הויכע כאָלעוועס, גערויכערט, געגעניצט, געשפּיגן.

— פֿאַרוואָס קומט נישט היטלער? — פֿלעגט ער אַ פֿרעג טאָן דעם ווייב.

— ער׳ט זיי שוין אויסרויכערן. ווי גאָט איז מיר ליב!...

— העי, דו אומזיסטער פֿרעסער, וואָס טויג דיר היטלער? ער׳ט דיר צונעמען די איינציקע ציג, וואָס איז דיר געבליבן — האָט דאָס ווייב אים געענטפֿערט. — די גערמאַנצעס וועלן טאָן דאָס זעלבע, וואָס דאָס פֿריערדיקע מאָל: אַלעמען אויסרויבן...

— עך, נישט געפֿערלעך. וועט זיין מיט איין ציג ווייניקער. זיי וועלן קאָנפֿיסקירן די פּענסיאָנאַטן אויף דער ליניע און אַלץ ט׳אַריבער אין קריסטלעכע הענט. ס׳קאָן אַזוי נישט בלייבן!...

— דו, צעלייגער, בעסער זע, דיין פֿאַמיליע זאָל נישט קראַפּירן פֿון הונגער. די יידן טיילן די פֿאַרדינסטן מיט די ווייבער, און דו זויפֿסט אויס יעדן גראָשן מיט דיינע זונות!

— פֿאַרמאַך דעם פּיסק, ווען נישט וועל איך דיר אים צושליסן — האָט וואַניאַ געענטפֿערט געלאַסן. — דו יידישע פּאַכאָלקע! וועלט האָבן זייער סוף!

—◆—

קאַפּיטל זיבן און פֿופֿציק

1

עוזר־העשל האָט גלייך ווי אַלע אַנדערע אַלץ פֿאַרויסגעזען: אַ מלחמה מיט היטלערן, די נאַצישע שחיטות. מ׳האָט נישט געדאַרפֿט זיין קיין פּאָליטיקער צו באַנעמען צו וואָס ס׳גייט. דער נאַצישער וואָלף האָט געהויערט ביי דער שוועל פֿון פּוילן. מיט פֿראַנקרייך האָט די פּוילישע רעגירונג געהאַט איבערגעריסן. מיט רוסלאַנד איז זי געווען אויף מעסער־שטעך. מיט טשעכאָסלאָוואַקיע האָט מען געפֿירט דיפּלאָמאַטישע מחלוקותן. אַנשטאָט דעם, האָט מען געהאַלטן אין איין איינלאַדן גערינגן, געבעלסן, אַלערליי נאַצישע שפּיאָנען. פֿראַנקרייך איז געווען אַרומגערינגלט מיט דריי פֿאַשיסטישע מלוכות, ענגלאַנד איז נישט געווען גרייט, אַמעריקע האָט זיך איזאָלירט. די יידן אין פּוילן זיינען

געבליבן הפקר. עוזר־העשל האָט יעדן טאָג געטראַכט פֿון אַוועקפֿאָרן. ער האָט נאָך אפֿשר געקאָנט זיך דורכרייסן קיין פּאַלעסטינע. ס׳איז נאָך געווען אַ שטיקל מעגלעכקייט זיך צו ראַטעווען קיין דרום־אַמעריקע אָדער אויסטראַליע. אָבער די צייט איז אַריבער און ער האָט גאָרנישט אויפֿגעטאָן. וואָס איז דער זין פֿון אַנטלויפֿן? — האָט ער זיך געפֿרעגט. — היטלער וועט נאָכלויפֿן. מיט וואָס בין איך בעסער פֿון אַנדערע יידן?... אַלץ האָט דערוויַיל זיך געהאָט איינ־געשטעלט ווי ער, עוזר־העשל, האָט געשטרעבט. ער האָט ווידער, ווי אין די בחורישע יאָרן, געוואוינט אַליין. ער איז פּטור געוואָרן פֿון הדסהס טענות, דאַשקעס שלאַפֿקייטן, פֿון דינסטן, געסט, חובות, שטייערן. דאַווידעק איז אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל און ער, עוזר־העשל, האָט אים מער נישט געדאַרפֿט אויסהאַלטן. (די מאַמע איז שוין געלעגן אויפֿן בית־עולם אויף דער גענשע גאַס. ער האָט אַפֿילו נישט געשטעלט אויף איר קבר קיין מצבה). ער האָט גענאָסן פֿון דער שטילקייט פֿאַרן שטורם. פֿאַר דעם פּיצעלע צימערל, וואָס ער האָט פֿאַרנומען ביי אַ פֿאַמיליע אויף דער נאָוואָליפּקי גאַס, האָט ער געצאָלט פּופֿציק זלאָטעס אַ חודש. די מאָלצייטן האָט ער געגעסן אין אַ רעס־טאָראַן. די שטעלע אין „חבצלת" האָט זיך געהאַט אַביסל פֿאַרבעסערט. ער האָט זיך אָנגעטאָן לייטיש, געקאָנט קויפֿן ביכער. ס׳איז אים פֿון נישט אויס־געוואַקסן קיין גאון, ער האָט נישט איבערגעשאַצט אַלע ווערטן, נישט געשאַפֿן קיין סיסטעם, ווי ער האָט זיך פֿאַרמאָסטן. אָבער די באַדערפֿעניש צו טראַכטן פֿון די אייביקע פֿראַגן האָט נישט אויפֿגעהערט.

ער האָט געוואוסט פֿאַרויס אַלע ענטפֿערס: דער שכל איז צוגעפּאַסט בלויז צום עמפּירישן דענקען. אין טראַנסצענדענטע ענינים זיינען די קאַטעגאָריעס פֿון פֿאַרנונפֿט ליידיקע פֿאָרמען. ווי מ׳זאָל נישט דרייען, קאָן דאָס גריבלעניש צו גאָרנישט דערפֿירן. אָבער ער איז, זעט אויס, אַ געבוירענער מעטאַפֿיזי־קער. ביינאַכט איז ער אַפּגעלעגן ביז צוויי אַ זייגער און דער מח האָט זיך גע־שפּילט מיט אַלערליי קאָמבינאַציעס. אָנגענומען, אַז שפּינאָזאַ איז גערעכט: נישט־אַדעקוואַטע און צעמישטע אידעען דרינגען אַרויס פֿון דערזעלבער נויט־ווענדיקייט ווי די אַדעקוואַטע און קלאָרע אידעען, און ס׳איז נישטאָ אין די אידעען עפּעס פּאָזיטיווס, וואָס קאָן אָנגערופֿן ווערן פֿאַלש. דאַמאָלט לוינט זיך שוין יאָ אַריינצוטראַכטן. אין גאָט איז יעדער רעיון סיי־ווי אמת. דורכן פֿענסטער האָט אַריינגעקוקט אַ הימל, פּלאַנעטן, פֿיקס־שטערן, דער מילכ־וועג. די ווייסלעכע שיין, וואָס ער, עוזר־העשל, זעט איצט, האָט עמאַנירט פֿון יענע הימלישע קערפּערס מיט טויזנטער יאָרן צוריק, אין די צייטן פֿון יעקב אבינו, אָדער ווען מען האָט געבויט די פּיראַמידן. די שטראַלן, וואָס ווערן אַרויסגעשיקט איצט, וועלן געזען ווערן אין דריי אָדער פֿיר טויזנט יאָר שפּעטער. ווייטער ציען זיך גאַלאַקסן, וואָס ס׳דויערט מיליאָנען און מיל־יאָרדן יאָרן ביז זייער ליכט דערגרייכט די ערד. ס׳איז געווען מאָדנע דאָ צו ליגן אויף דער נאָוואָליפּקי גאַס, אויפֿן פֿינפֿטן שטאָק, צו זיין פֿאַרבונדן מיט דעם אומענדלעכן קאָסמאָס, לייב פֿון זיין לייב, גייסט פֿון זיין גייסט. ס׳איז גע־ווען אויסטערליש צו קלערן, אַז די אייגענע געזעצן, וואָס טרייבן די זון, די

לבנה, די קאָמעטן, די נעבולאַס, האָבן געשאַפֿן דאָס לעבן, דעם טויט, מוסאָ־
ליניך, היטלערן, יעדן נאַצי־יונג, וואָס זינגט דאָס האָרסט־וועסעל ליד און גאַרט
יידן־בלוט זאָל שפּריצן פֿונעם מעסער. ווי קאָן מען נישט פֿילאָזאָפֿירן אַז מ׳איז
אַרומגערינגלט פֿון אַזוינע רעטענישן ?

פֿון די טראַכטעכצער וועגן אוניווערס איז עוזר־העשל אַריבער צו די איי־
גענע עסקים. הדסה האָט זיך אַוועקגעזעצט אין אַ מדבר און וואַרט אויפֿן טויט.
יעדעס מאָל, וואָס ער, עוזר־העשל, קומט אַהין, רעדט זי דערפֿון פֿונסניי. דאָשקע
וואַקסט ווילד צווישן די שיקסעס. זי איז שוין אַוודאי דערגאַנגען אַלע סודות.
זי חברט זיך מיט שקצים. ווער ווייסט, וואָס אַזאַ קינד קאָן אָפּטאָן ?... עוזר־
העשל האָט וויפֿל מאָל געפּרוּווט זיך אַליין באַווייזן, אַז ס׳איז אַלץ איינס צי
אַ מיידל האָט חתונה, צי זי פֿירט פֿרייע ליבע; צי זי פּאָרט זיך מיט אַ ייד אָדער
אַ גוי. אויב ער, דער טאַטע, מעג, פֿאַרוואָס זאָל נישט טאָרן די טאָכטער ? פֿונ־
דעסטוועגן האָט ער געזאָרגט וועגן דאָשקען, געזוכט פֿאַר איר תּכליתים. דאַ־
ווידעק האָט זיך געפֿונען אין אַ קבוצה אין גליל העליון, אַרומגענומען פֿון אַלע
זייטן מיט אַראַבער. מ׳קאָן זיך נישט אַרויסרירן אָן אַ ביקס. איידל ווערט
קראַנק, אַז ס׳פֿאַרשפּעטיקט זיך אַ בריוו. דינהלעס מאַן, מנשה־דודל, האָט די
רעשט אַראָפּגעוואָרפֿן דעם יאָך פֿון פּרנסה. דאָס וואָס ער, עוזר־העשל, גיט נישט,
איז נישטאָ. נאָך אַ נס, וואָס באַרבאַראַ נויטיקט זיך נישט אין קיין הילף.

ווען ער, עוזר־העשל, האָט יענע נאַכט, מיט יאָרן צוריק, איבערגענעכ־
טיקט מיט באַרבאַראַ פֿישעלזאָן ביי אַ פּוילישער קאָמוניסטין, אויפֿן פּלאַץ
קערצעלאַק, האָט ער געמיינט, ס׳איז דאָס ערשטע און לעצטע מאָל. באַרבאַראַ
האָט דאַמאָלט געהאַט אויף זיך אַ פּראָצעס. זי האָט גערעדט וועגן אומקערן
זיך קיין פֿראַנקרייך, אָדער גאָר זיך איבערפּעקלען קיין סאָוועט־רוסלאַנד. אָבער
באַרבאַראַ איז נאָך אַלץ געווען אין וואַרשע און ער, עוזר־העשל, איז פֿאַרבליבן
איר געליבטער. פּאַסטאָר פֿישעלזאָן איז געהאַט געשטאָרבן. אין דעם הויז אויף
קרולעווסקע, וואָס האָט געהערט צו דער עוואַנגעלישער מיסיע, האָט זיך אַריינ־
געצויגן אַן אַנדער מיסיאָנער. דער קאָמינטערן האָט אין דער צייט פֿונאַנדער־
געלאָזט די קאָמוניסטישע פּאַרטיי אין פּוילן. ווער ס׳איז געזעסן אין תּפֿיסה
און וועמען מען האָט פֿאַרשפּאַרט אין קאַרטוז־בערעזע, אין קאָנצענטראַציע־
לאַגער; ווער ס׳איז אַריבער צו די רעכטע סאָציאַליסטן און ווער ס׳האָט זיך
אינגאַנצן אַנטוישט. ברוידע איז געהאַט אַוועק קיין רוסלאַנד. ס׳זיינען אומגע־
גאַנגען קלאַנגען, מ׳האָט אים דערשאָסן. דאָס ווייב, לילאַ, די הינקנדיקע,
האָט געעפֿנט אַ געשעפֿט פֿון פֿאַרטיקע קליידער. אָבער באַרבאַראַ איז, ווייזט
אויס, געבליבן אַ פֿונקציאָנערין. זי האָט געמאַכט נסיעות און עוזר־העשל האָט
נישט געוואוסט וואוהין. זי האָט זיך אויפֿגעפֿירט לויט אַלע כּללים פֿון קאָנספּי־
ראַציע. אָפֿיציעל איז זי געווען אַ בוכהאַלטערין אין אַ געשעפֿט פֿון קנעפּ, אויף
דער אָרלע גאַס. זי האָט זיך געקליידט עלעגאַנט, זיך געפּודערט, געשמינקט,
אויסגעמיטן ראַדיקאַלע מיטינגען, אַבאָנירט דעם „קוריִער וואַרשאַווסקי״. זי
איז אַפֿילו געגאַנגען יעדן זונטיק אין דער עוואַנגעלישער קירך. אין דער ביי־
בער־שאַנק האָט זיך נישט געפֿונען קיין איינציק ווערק וועגן סאָציאָלאָגיע אָדער

פּאָליטיק. אויף אַ טישעלע, צווישן בײדע פֿענסטער, איז געלעגן פּאַסטאַר פּי־שעלזאָנס ביבל מיטן גאָלד־געלײשטן צלם אין טאָוול. אויף דער וואַנט האָט געהאַנגען אַ קרוציפֿיקס.

אַלץ איז געטאָן געוואָרן אויפֿן זײגער. ווען באַרבאַראַ איז געווען אין שטאָט, האָט זי אָנגעקלונגען עוזר־העשלען פּינקטלעך פֿופֿצן מינוט נאָך אַכט אינ־דערפֿרי. געטראָפֿן האָט מען זיך זיבן אין אָוונט, אין אַ רעסטאָראַן. פֿאַר דעם מאָלצײט האָט יעדער געצאָלט באַזונדער. אַזוי איז געווען דער אָפּמאַך. אַז מ׳איז אַמאָל געגאַנגען אין קינאָ אָדער אין טעאַטער, האָט באַרבאַראַ נישט גע־לאָזט עוזר־העשל זאָל קויפֿן פֿאַר איר אַ בילעט. ס׳רוב איז דאָס פֿאַר נאָך קאָ־לאַציע אַוועק צו איר אַהײם. דאָס צימער האָט געהאַט אַ באַזונדערן אײנגאַנג. באַרבאַראַ האָט אָנגעצונדן די עלעקטרע, פֿאַררויכערט אַ פּאַפּיראָס, אָנגעשטעלט דעם ראַדיאָ. נאָך אַ װײַל האָט זי דעם ראַדיאָ צוריק פֿאַרדרײט. בײדע זײנען געזעסן אײנער אַקעגן אַנדערן אויף צוויי געבעטע שטולן (איבערבלײבענישן פֿון פּאַסטאַר פּישעלזאָנס מעבל), זיך אָנגעקוקט האַלב־הײמיש, האַלב־פֿרעמד. זי האָט געהאַט אַ געוואוינהײט אָנצוהויבן דעם שמועס מיט די ווערטער:

— נו, וואָס האָט דער באַשולדיקטער צו זאָגן?

אָדער זי פֿלעגט פֿרעגן:

— נו, וואָס האָסטו הײַנט אויפֿגעטאָן פֿאַר דער קאָנטער־רעוואָלוציע?

— כ׳האָב מײַן חלק בײגעשטײערט.

— קײן פֿראַגע! קײן פֿראַגע!...

די פֿאַננאַ באַרבאַראַ האָט געשמײכלט, געוויזן די לענגלעכע צײן. דאָס פּאָרל האָט געהאַט פֿיל מאָל אָפּגעשמועסט נישט צו פֿירן קײן דיסקוסיעס, נאָר אײדער מ׳האָט זיך געכאַפּט, האָט מען געהאַלטן אינמיטן אַ דעבאַטע. געדרײט האָט זיך דער ויכּוח אַלעמאָל אַרום דעם אײגענעם: קאָן מען געווּג די מענטשלעכע געשיכטע, פֿאָרויסצוזאָגן איר גאַנג? עוזר־העשל האָט באַוויזן, אַז נישט מ׳קאָן אַלע פֿאַקטאָרן, נישט מ׳קאָן וויסן די פֿאָלגן. די מלוכה פֿון פֿרײהײט שטײט אין ווידערשפּרוך צו דער אַלגעמײנער קויזאַליטעט. די פֿראַגן פֿון גערעכטיקײט האָבן נישט קײן פּלאַץ אין אַ סיסטעם, וואו יעדער קערפּער קאָן נאָר באַוועגט ווערן פֿון אַן אַנדער קערפּער. דער באַגריף גלײכהײט איז קעגן אַלע ביאָלאָגישע פֿאַקטן. כאָטש עוזר־העשל האָט וויפֿל מאָל צוגעזאָגט וואָניאַן, אַז היטלער וועט נישט מנצח זײַן, האָט ער נישט געהאַט קײן לאָגישן באַווײַז, אַז ס׳איז אַזוי. ס׳קאָן גרײַלעך געמאָלט זײַן, דער נאַציזם זאָל דויערן טויזנט יאָר. פֿאַר דער נאַטור איז, אַפּנים, אַלץ אײנס משה אָדער היטלער, יעזוס אָדער ניטשע, מו־סאָליני אָדער גאַנדי, מענטשן אָדער אינזעקטן. ווער ווײסט? די ערד קאָן גאָר זיך אָנשטויסן אין אַ קאָמעט, זיך אומקערן צום תּוהו־ובוהו. די אײביקע געזעצן האָבן שוין אַלץ באַשטימט. ווער ס׳זוכט טרײסט אין דער אינטעלעקטועלער ליבע צו גאָט, מוז אים ליב האָבן אונטער אַלע אומשטענדן... באַרבאַראַ האָט זיך צוגעהערט, געבלאָזן קײַקעלעך רויך. די רײד זײַנע האָבן זי געשטאָכן, אָפּערגענומען דעם פֿונדאַמענט. נאָר ס׳איז אַלץ אָנגענעמער ווי די פּלוידערײען

פֿון די קאַמעראַדן, וואָס מיט זיי האָט זי זיך באַגעגנט אין קאָנספּיראַטיווע דירות. זי פֿלעגט אַ פֿרעג טאָן:

— וואָס־זשע בלייבט איבער? זיך אָוועקצולייגן און קראַפּירן.

— דער טויט איז נישט פֿון די ערגסטע זאַכן.

— זייער אַ פּאָזיטיווער צוגאַנג. נישטאָ וואָס צו רעדן!

באַרבאַראַ איז צוגעגאַנגען צום פֿענסטער, אויפֿגעהויבן דעם ראָלעט, צוריק אַראָפּגעלאָזט. זי האָט גענומען אַרומשפּאַנען אַהין און אַהער, געוואָרפֿן אויף עוזר־העשלען זייטיקע בליקן, אַ שטייגער ווי זי וואָלט זיך נאָך אַלץ נישט צוגעגלויבט, אַז אַ ייִד, אַן אַנטי־מאַרקסיסט, אַ געוועזענער ישיבה־בחור, איז איר, באַרבאַראַס, געליבטער. ווי נאָענט זיי זיינען זיך געווען אין דער פֿינסטער, אַזוי פֿרעמד זיינען זיי זיך פֿאָרגעקומען קעגן דער שיין. ער האָט גערעדט ווי אַ פֿאַשיסט, נאָר געזופּט די טיי האָט ער ווי איינער פֿון יענע חסידישע בחורים, וואָס פֿלעגן קומען צום גאָטזעליקן פּאַפּאַ אָפּעסן אַ מאָלצייט און זיך חקרנען איבער דער עוואַנגעליע. ער האָט געבויגן די פּלייצע, געביסן די ליפּן, געמאַכט ניקן. אַ ווייל האָט ער אויסגעזען יונג ווי אַן אַכצן־יעריק ייִנגל. באַלד האָט ער באַקומען אַ צורה פֿון אַן עלטערן ייִד, אַן אָפּגעפֿאָרענעם. ער האָט נישט געלייקנט פֿאַר באַרבאַראַן, אַז ער קומט אַרויס צו הדסהן. ער האָט זיך באַגעגנט מיט דעם ערשטן ווייב, איידלען. ער האָט געהאַט אַ דערוואַקסענעם זון, אַ דרייצן־יעריקע טאָכטער. ערגעץ דאָ אין וואַרשע האָט זיך אויפֿגעהאַלטן אַ שוועסטער, אַ שוואָגער, שוועסטער־קינדער. ווי אומגלויבלעך, נאָר ווען באַרבאַראַ האָט פֿון אים געקלערט אין אַן אַנדער שטאָט, האָט ער געהאַט פֿאַר איר מער האַפֿט ווי ווען זיי האָבן פֿאַרבראַכט צוזאַמען. ווען זי האָט זיך אים אָפּגעגעבן יענעם אָוונט אויפֿן קערצעלאַק, האָט איר די גאַנצע זאַך אויסגעדוכט ווי אַן אַוואַנטורע, איינע פֿון יענע אומזיניקייטן, וואָס מ׳טוט אָפּ אין אַ פֿרעמד לאַנד, פֿאַר אַ נסיעה, אין צערודערטע טעג, צווישן איין ליבע און דער אַנדערער. אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז דער דאָזיקער יונגערמאַן האָט צעשטערט איר קאַריערע. זי איז אַ שטיק צוליב אים געבליבן שטעקן אין פּוילן, האָט נישט חתונה געהאַט, געוואָרן אַ פּראָפֿעסיאָנעלע טוערין, כּסדר אויסגעזעצט אויף געפֿאַרן. איצט האַלט דערביי, ס׳זאָל אויסברעכן אַ צווייטער וועלט־קריג. וואָס וועט דאַמאָלט פֿון איר ווערן?

2

עוזר־העשל האָט פֿאַרזיכערט סיי זיך אַליין, סיי באַרבאַראַן, הדסהן, איידלען, אַז ער האָט נישט קיין מורא פֿאַר דעם קריג, וואָס דערנעענטערט זיך, פֿאַר די גזירות אויף ייִדן, וואָס רוקן זיך אָן, און אַז ער האָט שוין לאַנג געמאַכט שלום מיטן טויט. אין אמתן איז ער פֿול געווען מיט אַ פּחד, וואָס ער האָט זיך נישט געקאָנט אויסרעדן. ווען ער איז שפּעט ביינאַכט אַוועק אַהיים פֿון באַרבאַראַן, האָט ער זיך געשאַרט ביי די מויערן. ס׳האָט נישט איינמאָל געטראָפֿן, אַז „נאַ־

ראָווצעס", קאָרפּאָראַציע־סטודענטן, גלאַט כוליגאַנעס, זיינען אין דער געגנט באַפֿאַלן אַ ייד, אים צעממיתט. נאָך אומהיימלעכער איז געווען, ווען ס'איז אים אויסגעקומען אין אָוונט צו שפּאַצירן פֿון אַטוואָצקער וואָקזאַל קיין שרודבאָ־רואָו. הינטערוועגנס האָט מען לייכט געקאָנט קריגן מיט אַ מעסער אין רוקן. ער האָט געשפּאַנט איבערן זאַמד, געפּאָכעט מיטן שטעקן, ווי ער וואָלט אָפּ־געטריבן אַן אומגעזעענעם. הינט הינטער די דראָט־צוימען האָבן געבילט. די סאָסנעס האָבן גערוישט. ערגעץ ווייט האָט געפּייפֿט אַ באַן. עוזר־העשל האָט יעדעס מאָל אויפֿגעהויבן דעם בליק אין דער הויך, צום הימל. די שטערן האָבן געבליצט, געוואונקען פֿון אומענדלעכן חלל. וואָס איז זיי אָנגעגאַנגען אַ מענטשל אויף אַ פֿאַרוואָרפֿן פּלאַנעטל? וואָס קאָן זיי שאַדן, אַז אַן אַנדער מענטשל וועט אים מיט אַ שטיקל אייזן דורכלעכערן די לונג? וויפֿל עוזר־העשל האָט נישט געפּרואווט באַהעפֿטן זיין קליינקייט מיט זייער הימלישער גרויסקייט, אַלץ באַטראַכטן סוב ספּעציאָ עטערניטאַטיס, איז דאָס אים נישט געראָטן. וואָס זיץ איך דאָ, אין דעם פּוילן? — האָט ער זיך געפֿרעגט. — פֿאַרוואָס אַנטלויף איך נישט ווי לאַנג ס'איז צייט? ער האָט יעדעס מאָל פֿונסניי ביי זיך אָפּגעמאַכט צו אַנטלויפֿן. אָבער, אַז ס'איז געקומען צו די איינצלהייטן, א־ז אַלץ געוואָרן פֿאַרוויקלט. ער האָט געדאַרפֿט איבערלאָזן הדסהן, דאָשקען, דינהלען, די קינדער, זיך שיידן מיט באַרבאַראַן. קיין סערטיפֿיקאַט קיין פּאַ־לעסטינע האָט ער נישט געקאָנט קריגן. (די חלוצים זיינען בילכער). ער וואָלט געקאָנט זיך אַריבערשמוגלען קיין פֿראַנקרייך, אָבער וואָס וועט ער טאָן אין פּאַריז איינער אַליין? ער קאָן נישט די שפּראַך. ער האָט נישט קיין פֿאַך. אויסער דעם, וועלן די נאַציס דערלאַנגען אויך אַהין. די צייטונגען האָבן גע־מאָלדן, אַז די פֿראַנצויזישע פּאָליציי האָט זיך גענומען צו די אויסלענדער. מ'אַרעסטירט זיי, מ'שיקט זיי אַרויס, מ'מאַכט רעוויזיעס אין די אָרעמע קוואַר־טאַלן. אַחוץ אַלע חשבונות האָט עוזר־העשל געהאַלטן, אַז ער האָט נישט קיין רעכט זיך צו ראַטעווען, בעת די משפּחה און אַלע אַנדערע יידן בלייבן אויף היטלערס באַראַט. דאָס דאָזיקע געפֿיל האָט אים אַליין געחידושט. ס'האָט זיך נישט אַריינגעפּאַסט אין זיין געדאַנקען־גאַנג...

ווען ער איז צוגעקומען צו וואַניאַס ווילע, האָבן די כּלבים אין דער בודע זיך צעהוילט. די גויע האָט פֿון דער וואַרענדע אַרויסגעלויכטן מיט אַ נאָפֿט־לאָמפּ. ס'איז זעלטן אַריינגעפֿאַלן אַ גאַסט אין דער העק. דאָשקע איז שוין געשלאָפֿן, נאָר ווען פּאַפּאַ איז אָנגעקומען, האָט זי זיך אויפֿגעוועקט. זי איז אַריין פֿון שלאָף־שטיבל אין אַ שלאָפֿראָק און שטעקשיך. עוזר־העשל האָט זי יעדעס מאָל אָפּגעמאָסטן אַ דערשטוינטער. זי איז געוואַקסן פֿון טאָג־צו־טאָג. זי איז געשטאַנען פֿאַר אים האַלב־קינד, האַלב־פֿרוי, געראָטן נישט אין דער מוטער, נישט אין אים, דעם פֿאָטער, נאָר גיכער אין ביידע משפּחות, אַ געמיש פֿון די קאַצענעלענבויגנס און די מושקאַטס. האָר האָט זי געהאַט ברוינלעכע, אויגן — גרינלעכע. עוזר־העשל און הדסה האָבן ביידע געהאַט דינע ליפּן, נאָר דאָשקעס מויל איז געווען פֿול, געהאַט אַ שנ־יט, וואָס איז עוזר־העשלען פֿאַרגעקומען תּאַווהדיק. זי האָט אים אָנגעקוקט אַן איבערגעוועקטע, אַ נייגע־

ריקע, מיט יענער ברוגזער מינע, וואָס ס׳האָבן קינדער ווען מ׳רייסט זיי אויף אין מיטן שלאָף. די באַגעגעניש מיט דער טאָכטער איז אַלעמאָל געווען פֿאַר עוזר־העשלען אַ שווערע איבערלעבונג. דאָשקע האָט געוואוסט פֿון אַלע זיינע מאַנסבילשע זינד. צוליב דעם, וואָס ער, עוזר־העשל, האָט זי זעלטן געזען, האָט ער זיך יעדעס מאָל געמוזט דערמאָנען, אַז זי איז נישט קיין פֿרעמד מיידל, נאָר זיין בלוט־און־פֿלייש. נאָך אַ קווענקלעניש, האָט זי זיך אָן אים אָנגעהאָנגען, אים געקושט. הדסה האָט אַ זאָג געטאָן:

— דאָשקע, גיי שלאָפֿן. וועסט האָבן צייט מאָרגן אַ גאַנצן טאָג!

— אַך, מאַ, ווער וויל שלאָפֿן? — האָט דאָשקע זיך אויף איר אָנגעבייזערט.
— איכ׳ל אויפֿזיין אַ גאַנצע נאַכט!...

צוליב פּאַפּאַס אָנקומען האָט דאָשקע געגעסן אַ צווייט נאַכטמאָל, זי האָט געקושט דאָ דעם פֿאָטער, דאָ די מוטער, געפּראַוועט בת־יחידישע שטיק. די גויע, די אייגנטימערין, האָט זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן, אַריין זאָגן גוטן־אָוונט. די עלטערע שיקסע האָט שעמעוודיק אויפֿגעשפּאַרט די טיר, צוריקגעבראַכט אַן אייערנעכטיקע צייטונג, וואָס זי האָט געבאָרגט ביי הדסהן. דאָשקע האָט געפּלאָפּלט פֿון די לערערס, די שול־מיידלעך, די שקצים, די ביכער, וואָס זי לייענט, די בילדער, וואָס מ׳ווייזט אין קינאָ. זי האָט געקאָנט אַלע האָליוואָדער אַקטריסעס. זי האָט אָנגערופֿן נעמען פֿון שריפֿטשטעלער, וואָס ער, עוזר־העשל, האָט פֿון זיי קיינמאָל נישט געהערט. זי האָט געפּלוידערט פֿון ספּאָרט, אויטאָמאָבילן, לופֿט־פֿליערייַ. ווי אַנדערש זי איז געווען פֿון די מיידלעך, וואָס ער, עוזר־העשל, האָט געקאָנט! ווי אַנדערש הדסה האָט געמוזט זיין אין איר עלטער!...

אַרום איינס אַזייגער איז דאָשקע אַוועק שלאָפֿן. מאַן־און־ווייב זיינען זיך געגאַנגען לייגן. זיי האָבן געהאַט איין טאָפּל־בעט. דער ערשטער האָט זיך אויסגעטאָן עוזר־העשל. הדסה האָט זיך נאָך געפּאָרעט: געוואַשן דאָס געפּעס, זיך געקעמט, געפּוצט די ציין. זי איז אַריינגעקומען אין דעם פֿינסטערן שלאָף־צימער אין אַ לאַנג נאַכט־העמד, זיך צוגעלייגטביים ראַנד. אַ לאַנגע וויל זיינען זיי געלעגן שווייגנדיקערהייט. די גאַנצע שאַנד־און־שמאַך פֿון זייער צוזאַמענזיין האָט אויפֿגעטויכט אין די דאָזיקע מינוטן. נעבן אים איז געלעגן דאָס ווייב, וואָס ער האָט אָפּגענאַרט, די ליבע, וואָס ער האָט פֿאַרשוועכט. ס׳איז געווען די אייגענע הדסה, וואָס איז אַמאָל אַריינגעפֿאַלן צו אים אויף דער שוויענטאָ־יערסקע גאַס אין אַ סאַמעטענעם בערעט, אין וואָלענע אוי־בער־זאָקן, מיט אַ ביכל אונטערן אָרעם, אים געגעבן דעם ערשטן קוש. איצט קומט ער צו איר פֿון אַן אַנדערער.

זיי זיינען געלעגן איינער אַקעגן אַנדערן, אָפּגעוואָרט. זיי האָבן יעדעס מאָל געמוזט ווערן היימיש פֿונסניי. די וועלדער, וואָס צווישן זיי האָט הדסה געוואוינט, האָבן זי ווי איינגעשטילט. זי האָט זיך אַליין פֿאַרגליכן צו דיביימער, וואָס האָבן אַריינגעקוקט אין די פֿענסטער. זי האָט נישט שטודירט קיין פֿילאָ־

זאַפּיע־ביכער ווי עוזר־העשל, נאָר זי האָט אויף איר אייגענעם שטייגער אַלץ אויפגעפּאַסט פּילאָזאָפיש. זי האָט געהאַט צוגעזען ווי די נאָענטסטע זיינען אַוועק; זי האָט בייגעוואוינט דעם אונטערגאַנג פון דער משפּחה. זי האָט זעלטן גע־לייענט אַ צייטונג, אָבער זי האָט געוואוסט, אַז דער יידישער ישוב אין פּוילן איז איינגעשטעלט. אין קאַרטשעוו, אַ שטעטל נעבן אָטוואָצק, האָבן שוין די פּוילישע נאַציס געשלאָגן יידן. ס'זיינען דערגאַנגען צו איר די ידיעות וועגן פּזשיטעק, בריסק, נאָוואָמינסק. זי האָט באַגעגנט אין אָטוואָצק די דייטשע פּליכטלינגען, וואָס האָבן אַרומגעטראָגן איבער די ווילִיעס זאַקן, קראַוואַטן, קנעפּלעך, נאָזטיכלעך. וואָס פאַר אַ ווערט האָט איר אייפּערזוכט אַקעגן די אַלע ליידן? אין געדאַנק האָט זי עוזר־העשלען פאַרענטפערט. איז דאָס זיין שולד, וואָס ער איז נישט קיין פאַמיליען־מאַן? קאָן זי פאַרלאַנגען, ער זאָל זיך אומדרייען אין וואַרשע איינער אַליין? אמת, ער איז פאַרבליבן אַן אומבאַקאַנ־טער לערער, פונדעסטוועגן האָט הדסה געהאַלטן, אַז ער איז פון געבוירן אַ העכערער מענטש, איינער פון יענע, וואָס מ'טאָר נישט מעסטן מיט דער געוויינ־לעכער מאָס. איינמאָל, ווען די שטיף־מוטער, בראַניע, האָט באַרעדט עוזר־העשלען, אים געשאָלטן, האָט הדסה זיך אָנגערופן:

— זאָל מיר די פּאַני אַנטשולדיקן. ער איז מיין מאַן. כ'האָב אים ליב...

בראַניע איז פון דאַמאָלט אָן מער נישט אַראָפּגעקומען קיין שרודבאָראוו.

*

דער פרילינג האָט זיך היי־יאָר געשטעלט פרי. אין מיטן פעברואַר איז געוואָרן לינד. דער שניי האָט געשמאָלצן. דער וואַלד איז פול געוואָרן מיט פּליוסקעניש, רינעניש. פון דיביימער האָט געקאַפּעט. וואַסעלעך האָבן גע־פּלעטשערט צווישן די שטאַמען, זיך געטראָגן צום טייכל שווידערעק און דער ווייסל. ווינטער־פייגל האָבן געשריגן מיט מענטשלעכע קולות. פון דער דורכ־גענעצטער ערד זיינען אויפגעגאַנגען וואַרעמע נעפּלען. אין סאַד זיינען די אויבסט־ביימער געוואָרן זאַפטיק־שוואַרץ און נאַקעט, ווי אַלעמאָל, איידער זיי הויבן אָן אַרויסברענגען קנאָספּן. די פּויערים אין די דערפער האָבן געמורמלט, אַז דער פריער פרילינג איז אַ סימן פון מלחמות און בלוט־פאַרגיסונג. די באַ־שעפענישן זיינען געוואָרן ווי דול פון דער פאַרענדערונג. וואַניאַס ציג האָט געמעקעט. די הענער האָבן נישט אויפגעהערט קרייען. אַ פאַריאַריקע פליג איז אויפגעשטאַנען תחית־המתים, געזשומעט אויף די שויבן. די פייגעלעך האָבן זיך איבערגעוועקט, געצוויטשערט. הדסה האָט אָנגעשפּיצט דאָס געהער. אפשר וועט היטלער אינגיכן קומען? די בלעטער האָבן נישט פאַרויסגעזאָגט קיין גוטס. הדסה האָט זיך צוגעטוליעט צו עוזר־העשלען. ס'איז נאָך אַלץ געווען גוט צו ליגן אין זיינע אָרעמס...

אינדערפרי איז עוזר־העשל געשלאָפן שפּעט. דאָשקע איז נישט געגאַנגען אין שקאָלע. זי האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפן פאָטערס בעט, אים געקושט, מיט אים גערעדט. הדסה האָט צוגעגרייט פרישטיק. אין קיך האָט געשמעקט מיט

פֿריש־געמאָלקענער מילך, פֿאַרבריטער קאַווע. וואַניאַס שיקסעס זיינען נישט איינגעזעסן אַ מינוט אינדערהיים. זיי האָבן יעדעס מאָל געפֿונען אַן אַנדער אויסרייד אַריינצוקומען. אַפֿילו פֿון די ווייטערע שכנים זיינען געקומען געסט. הדסה האָט קיינמאָל נישט פֿאַרשטאַנען ווי אַזוי עוזר־העשל ציט־צו מענטשן. ער האָט זיך רעכט אויף קיינעם נישט אומגעקוקט.

נאָכן אָנבייסן איז הדסה אַוועק מיט אים שפּאַצירן אויפֿן וועג, וואָס האָט געפֿירט קיין גאַרוואָלין. די באַן־ליניע איז דאָ נישט געווען קיין טאָפּלטע, נאָר אַן איינצלנע. ביים ברעג וואַלד האָט זיך נישט זעלטן באַוויזן אַ האָז. דאָשקע איז נאָכגעגאַנגען פֿון הינטן מיט אַ חברטע. די זון אין הימל האָט זיך געשפּילט אין באַהעלטערלעך: דאָ איז זי אַרונטער הינטער אַ וואָלקן: באַלד איז זי צוריק אַפּערגעקומען, אַ ווינטערדיק־רויטלעכע, פֿול מיט ערב־פֿריילינגדיקן גאָלד. פֿון די שפּאַלטן אין די וואָלקנס האָבן זיך דורכגעריסן נעפּלדיקע זיילן, שאַרפֿע ווי העק. ס'איז שווער געווען צו וויסן, צי קומט די שאַרכעניש פֿון די סאָסנע־צווייגן, פֿון אַ ווייטער באַן, אָדער גאָר פֿון אַ וואָגן אויפֿן שאָסיי. הדסהס האָר האָבן געפֿלאַטערט אין ווינט. אויפֿן בלייכן פּנים איז אַרויסגעטרעטן אַ רויטקייט. דערפֿון, אייגנטלעך, האָט זי דאָך געחלומט אַלע יאָרן: אַ שטיבל אין אַ וואַלד, אַ קינד, און אים, עוזר־העשלען, ביי דער זייט...

צומאָרגנס פֿאַרנאַכט האָט עוזר־העשל זיך אומגעקערט קיין וואַרשע. וויפֿל מאָל הדסה האָט אים באַגלייט קיין אָטוואָצק, האָט זי געהאַט אַן אָנונג, אַז זי זעט אים צום לעצטן מאָל. זי האָט אים מיטגעגעבן אַ פּעקעלע מיט קיכעלעך, וואָס זי האָט אַליין געבאַקן. זי האָט מיט אים אַרומשפּאַצירט איבערן וואָקזאַל און לענגאויס די וואַגאָנען. מאַנסלייט האָבן נאָך אַלץ אויף איר געקוקט, נאָר זי האָט נישט געליטן זייערע בליקן. די ליבע האָט איר נישט געבראַכט קיין גוטס.

ס'איז געקומען די צייט איינצושטייגן. עוזר־העשל האָט זי אַרומגענומען. זי האָט זיך אַ וויילע אין אים ווי אָנגעהאַנגען. ער'ט קיינמאָל נישט וויסן ווי ליב זי האָט אים. ער'ט קיינמאָל נישט באַנעמען וויפֿל זי האָט זיך צוליב אים אָנגעליטן פֿון דעם טאָג אָן, וואָס אַבראַם האָט אים געבראַכט צו פּאָפּאַ אויף מיטאָג, ביז היינט. עוזר־העשל איז איינגעשטיגן, צו איר אַרויסגעקוקט דורכן פֿענסטער. זי האָט צוריקגעקוקט, געשאָקלט מיטן קאָפּ. זי האָט זיך געשעמט, וואָס זי איז שוין נאָך די פֿערציק, אַ מיטל־יאָריקע פֿרוי. ווער ווייסט? אפֿשר איז איר אויך באַשערט צו ווערן אַלט? זי האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ אויף ניין...

די באַן איז אַוועק. הדסה האָט זיך געלאָזט גיין אַהיים. עוזר־העשל האָט צוגעזאָגט צו קומען איבער־אַכטאָג, נאָר מ'האָט אויף זיינע ווערטער זיך נישט געקאָנט פֿאַרלאָזן. הדסה איז געווען זיכער, אַז ער'ט היינט ביינאַכט נעכטיקן ביי יענער...

קאַפּיטל אַכט און פֿופֿציק

1

פֿאַר פּסח זיינען געקומען צו דער פֿאַמיליע מושקאַט געסט פֿון אַמעריקע און פֿון ארץ־ישראל. קאָפּל, ר׳ משולם מושקאַטס משרת, איז שוין געווען אין די זיבעציקער; לאה, זיין ווייב, אין די טיפֿע זעכציקער. קאָפּל האָט געהאַט אין אַמעריקע אַ פּראָצעס פֿאַר האַלטן אַ טריף ברייזל. ער האָט געמאַכט אַ פֿאַרמעגן. איצט איז דאָס אַלטע פּאָר פֿאָלק געפֿאָרן קיין אייראָפּע זיך זען מיט די קינדער. קאָפּל האָט געשיקט געלט שאָשען, דער טאָכטער אין פּאַלעסטינע, זי זאָל קומען זיך באַגעגענען מיט אים אין וואַרשע. לאה האָט זיך דאָ געזאָלט טרעפֿן מיטן זון, ר׳ אהר׳לען, דעם ביאַלאָדרעוונער רבין, וואָס סיי ער איז געקומען זיך זען מיט דער מוטער, סיי זאַמלען געלט פֿאַר דער אָרטאָדאָקסישער קאָלאָניע, וואָס ער האָט געגרינדעט. לאה האָט אויך געזאָלט אַריבערנעמען מאַשען קיין אַמעריקע. מאַשע האָט נישט געוואוינט מיטן מאַן. זי האָט אין די בריוו צוגעשוואוירן דער מוטער, אַז ווי נאָר זי וועט אַריבערקומען קיין אַמעריקע, וועט זי זיך מגייר זיין. לאהן האָט באַגלייט די יונגערע טאָכטער, לאָטע, וואָס איז געוואָרן אין אַמעריקע אַ לערערין אין אַ קאָלעדזש. די בשורה, אַז לאה קומט, האָט אַריינגעבראַכט אַ ניי לעבן אין דער משפּחה. פּיניעלע און ניוניע, די ברידער, האָבן זיך גלייך איבערגעבעטן. די שוועגערינס, חנה און בראָניע, וואָס זיינען געווען דם־שונאים, האָבן ווידער אָנגעהויבן רעדן. ר׳ משולם מושקאַטס אייניקלעך האָבן גענומען קלינגען אויפֿן טעלעפֿאָן צו די פֿעטערס און די מומעס. אַלע האָבן געהאַט איין פֿאַרלאַנג: מ׳זאָל זיי אַרויסנעמען פֿון פּוילן, ווי לאַנג ס׳איז צייט.

דעם טאָג, ווען לאה און קאָפּל האָבן געזאָלט אָנקומען מיטן עקספּרעס־צוג פֿון פּאַריז, האָט זיך צונויפֿגענומען ביי פּיניעלען די גאַנצע משפּחה. ס׳האָבן בלויז געפֿעלט מאַשע, הדסה און עוזר־העשל. די שטוב איז געוואָרן פֿול מיט ר׳ משולמס אייניקלעך און אור־אייניקלעך. פּיניעלע האָט געקוקט, געהויבן די אַקסלען. קיין עין־הרע, ער האָט אַליין נישט געוואוסט, אַז דער טאַטע האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַזאַ געזעמל. ס׳איז אָבער נישט געווען דאָס, וואָס אַמאָל. אַמאָל, אַז מ׳האָט זיך צונויפֿגעזאַמלט ביי ר׳ משולמען אין אַ חנוכּה, אַ פּורים, זיינען אַלע געווען איין בלוט און פֿלייש. איצט איז געווען אַן אַנגעלויף. פּיניעלע האָט זיי פֿאַרגליכן אין דער מחשבה צו די בהמות, חיות און עופֿות אין נחס תיבה. ס׳האָבן זיך דאָ אַרומגעדרייט אַלע מינים: בני־תּורה און גלוחים, שטיבל־בחורים און סטודענטלעך, ווייבער אין די שייטלעך און אין די בלויזע האָר. די מיידלעך האָבן ס׳רוב גערעדט פּויליש. יואַלס טעכטער האָט פּיניעלע רעכט נישט געקאָנט. ער האָט קיינמאָל נישט געקאָנט דערגיין ווער ס׳איז מינע, ווער גוטשע און ווער נעשע. זיי זיינען אַלע געוואָרן צעגאָסענע יידענעס, „מאַשינען", געראָטן אין יואלן און אסתּר־מלכּהן, רוען זאָלן זיי אין גן־עדן. די קינדער זייערע זיינען פּיניעלען געווען לגמרי פֿרעמד. פּערל׳ס זון, שמחה, איז געווען

אַ למדן, אַ טיש־זיצער אין גור. די בחורים זיינען געווען טוערס אין דער אגודה. פּיניעלעס איידעם, דער אַדוואָקאַט, האָט איצט געפֿירט פּויליש מיט אַבראַמס טאָכטער, סטעפֿע. אַביגדור, אַבראַמס איידעם, און ביילע־איטע, דאָס ווייב, האָבן מיטגעבראַכט אַ גאַנץ געזינדל. דער עלטסטער זון, משולם, אַדער מאַקס, האָט געהאַט געענדיקט פּאָליטעכניקום, אַנגעפֿירט מיט אַ פֿאַבריק פֿון עלעקטרישע מכשירים. ער האָט געשמועסט מיט פּיניעלעס מוזינקע, דאַשע, די פֿאַרזעסענע מויד. פּיניעלע האָט זיך אַרומגעפֿירט אַהין און צוריק מיט ניו־ניען, דעם דייטש. פּיניעלע איז געווען בלויז אַ פּאָר יאָר עלטער פֿון ניוניען, אָבער ער האָט אויסגעזען ווי זיין טאַטע. פּיניעלע איז געוואָרן איינגאַנצן ווייס; די נידריקע געשטאַלט האָט זיך אויסגעבויגן. אין מויל איז נישט פֿאַרבליבן קיין איין צאָן. דאָס לשון איז דערפֿון אַרויס שטומפּיק. ניוניעס קמץ־בערדל איז געווען גרוי, אָבער דאָס פּנים איז געבליבן פֿול, דער קאַרק — נגידיש גלייך. צווישן די ליפּן האָט געשטעקט אַ ציגאַר, אויפֿן בויך האָט זיך געבאַמבלט די גאָלדענע דיוויסקע. פּיניעלע האָט געהאַלטן אין איין אָנווייזן ניוניען מיט אַ פֿינגער.

— ווער איז דער בחור מיט די ברילן?

— דאָס איז נעשעס אַ זון.

— וואָס טוט ער?

— פֿרעג מיך עפּעס גרינגערס. ר׳איז ערשט צוריקגעקומען פֿון מיליטער.

— נעבעך געדינט? איי־איי־איי!... ווער איז די בתולה?

— אַביגדורס טאָכטער. פֿון וואַנען ווייסטו, אַז זי איז אַ בתולה? — האָט ניוניע צוריקגעפֿרעגט וואוילעריש.

— פֿע, ניוניע, עט!...

די באַן האָט לויט דער טאַבעלע געזאָלט אָנקומען האַלב ניין. אַכט אַזייגער האָבן שוין אַלע געוואַרט אויפֿן ווינער וואָקזאַל. ניוניע האָט זיך געשטעלט ברייט, אַלעמען געפֿונדעוועט פֿעראַן־בילעטן. בראַניע האָט צוגעקוקט מיט פֿאַר־דרוס ווי דער מאַן אירער מאַכט אַ תּל פֿון די פּאָר זלאָטעס, וואָס זי גיט אים וואָכעס. די באַן פֿון פּאַריז האָט זיך געהאַט פֿאַרשפּעטיקט אויף אַ שעה. די באַן פֿון גדיניע האָט געזאָלט דאָ זיין צען אַזייגער. ר׳ אַהר׳לע איז געהאַט אָנגעקומען פֿון ארץ־ישראל מיט אַ פּוילישער שיף. אויף דער אייגענער שיף האָבן זיך געפֿונען שאַשע און דער מאַן אירער, שמעון בענדל, וואָס האָט זיך געררופֿן אויף העברעאיש: שרוך. ס׳האָט אויסגעזען, אַז ביידע באַנען וועלן אָנ־פֿאַרן צוזאַמען. ביאַלאַדרעווונער חסידים זיינען אַרויס מקבל־פּנים זיין דעם רבין. ס׳וואָלט זיך צונויפֿגעזאַמלט אַ גרויסער עולם, וואָרים ר׳ אַהר׳לע האָט אין די יאָרן געקראָגן אַ שם אין וואַרשע. די צייטונגען האָבן אים דערמאָנט. אַלע האָבן געלויבט אין הימל אַריין זיין מסירת־נפֿש ביים בויען ארץ־ישראל. אָבער פֿישעלע קוטנער, פּיניעלע מושקאַט און נאָך עטלעכע עלטערע חסידים האָבן געהאַלטן, אַז היינטיקע צייטן דאַרפֿן זיך יידן נישט צופֿיל וואַרפֿן אין די אויגן. מ׳האָט נישט אַריינגעשיקט קיין מעלדונגען אין די בלעטער. מ׳האָט אָפּגערעדט די יונגעלייט פֿון אַרויסקומען אויפֿן וואָקזאַל. פֿישעלע האָט זיך

אויך נישט געוויזן, ווייל ער האָט זיך נישט געוואָלט צוזאַמענטרעפֿן מיט די מושקאַטס. ווער ווייסט? אפֿשר וועט דאָרט זיין הדסה?... ר׳ אַהר׳לע האָט געזאָלט איינשטיין ביי פֿישעלעס לייב־מענטש, איטשעלע אַנשלס, וואָס האָט דערווייל חתונה געהאַט מיט אַן אַלמנה און געהאַט אַ היפּשע דירה אויף ־דער באַגנע גאַס.

אפֿשר זיינען די בני־מושקאַט און די ביאַלאָדרעוונער חסידים ווייניק, זיינען אַרויס אַפּוואַרטן קאָפּלען און שאָשען — קאָפּלס קינדער: מאָניעק און איפּע מיט זייערע פֿאַמיליעס. (טייבעלע, די יינגסטע, איז געהאַט געשטאָרבן אין אַ קינפּעט). אַלע האָבן גענומען פּעראָן־בילעטן. מ׳האָט זיך געשטופּט, געשטויסן, געסודעט. די גויים אויפֿן וואָקזאַל האָבן געקוקט מיט כּעס אויף דעם געזעמל. היטלער שטייט שוין מיט איין פֿוס אין פּוילן און די יידן מאַכן נאָך אַלץ אַ טומל, ווי אין די אַמאָליקע צייטן. די חסידים מיט די לאַנגע קאַפּאָטעס און די פּאות האָבן זיך אַמווייניקסטן פֿאַרשטעקט אין אַ ווינקל. די היינטיק־מאָדישע שפּאַגען אַרום פֿריי, מיט בוקעטן בלומען. די פּאַליאַקן האָבן געהויבן די אַקסלען. זיינען די יידן בלינד? זעען זיי נישט וואָס ס׳רוקט זיך אָן אויף זיי? אָדער האָבן זיי שוין שטילערהייט צוגעגרייט היטלערס מפּלה?...

צען מינוט צו צען איז אָנגעפֿאָרן דער עקספּרעס פֿון פּאַריז. קאָפּל און לאה זיינען אויסגעשטיגן פֿון וואַגאָן ערשטע קלאַס. קאָפּל האָט שוין אויסגעזען ווי אַ זקן, נאָר ער האָט געטראָגן אַ געלן מאַנטל, אַ העלן קאַפּעליוש, רויט־לעכע שיך. אין איין האַנט האָט ער געהאַלטן אַ שטעקן, אין דער אַנדערער — אַ רענצעלע. לאה איז צו קנאַפּע זיבעציק געבליבן אַ געזונט שטיק. די האָר אונטערן הוט זיינען געווען ווייס, אָבער דאָס פּנים איז געווען אָן קנייטשן, געפּודערט און געשמינקט, האַלב־פֿאַרשטעלט מיט אַ נעץ. מ׳האָט גלייך דער־הערט איר שטאַרקע שטים, וואָס האָט אַ ווייל דערמאָנט אָן ר׳ משולמס קול. לאָטע איז געווען אָנגעטאָן אין אַ מאַנסבילשן הוט און אַ מאַנטל, וואָס האָט אויך אויסגעוויזן ווי אַ מאַנסבילשער. דער האַלדז איז געווען אַרומגעוויקלט מיט אַ פֿאַ־טשיילע. זי האָט געטראָגן ברילן מיט גראָבע גלעזער. מ׳האָט געהערט ווי לאה פֿרעגט:

— וואו איז אַהר׳לע? ר׳איז שוין דאָ?

— די באַן ט׳באַלד אָנקומען.

— ניוניע! פּיניעלע!

לאה האָט זיך געקושט מיט ניוניען, נאָר מיט פּיניעלען האָט זי זיך נישט געקאָנט צעקושן. דאָס איז נישט געווען איר פּיניעלע, נאָר אַן אַלטער ייד, אַ שברי־כּלי, מיט אַ קאָמיש איינגעפֿאַלן מויל. לאהן זיינען אָנגעלאָפֿן די טרערן. זי האָט זיך איצט געקושט און נישט געוואוסט מיט וועמען. מ׳האָט צו איר גערעדט, נאָר זי האָט נישט פֿאַרשטאַנען וואָס. אַלטע יידענעס האָבן זי, לאהן, גערופֿן מומע. פֿון די מיילער האָט געשטונקען מיט ציבעלעס. מיידלעך האָבן גערעדט צו איר פּויליש, נאָר לאה האָט זיי נישט געקאָנט ענטפֿערן. אַלץ האָט זיך איר אויסגעמישט צוזאַמען: יידיש, פּויליש, ענגליש. פּיניעלע האָט אַ פֿרעג געטאָן וואָס ס׳מאַכט מאירל, נאָר לאה האָט נישט געוואוסט וועמען ער מיינט.

באַלד האָט זי זיך דערמאָנט, אַז מ׳מיינט דעם זון אירן, מענדין, דעם לאַיער. זי האָט געענטפֿערט:

— מאירל? ער איז אַל־ראַיט! ר׳האָט צוויי וואוילע קינדער.

— זלאַטעלע, וואָס שטייסטו אָן אַ זייט? — האָט פּיניעלע זיך געמאַכט קור־ראַזש.

— אָנקל פּיניעלע!

לאַטע איז צו אים צוגעפֿאַלן, געקושט אין ביידע באַקן. פּיניעלע האָט זיך אינגאַנצן פֿאַרלוירן.

— חנה, וואו ביסטו?

מיט אַמאָל האָט אויפֿגעטויכט מאַשע. מאַשע איז פֿריער נישט געווען ביי פּיניעלען. פּיניעלע וואָלט די משומדת נישט אַריינגעלאָזט. מ׳האָט געשמועסט, אַז מאַשע וועט זיך אויך נישט ווייזן אויפֿן באַן־הויף. אָבער זי האָט, אַפּנים, נישט געקאָנט איינזיצן אין שטוב. זי האָט געטראָגן אַ זשאַקעטל מיט אַ גאָר־נאָסטאַיענעם קאָלנער, אַ קלייד געזוימט מיט פֿוטער, אַ הוט מיט בלומען. אַלע האָבן זיך פֿונאַנדערגערוקט. מוטער און טאָכטער האָבן זיך אַרומגענומען שטומער־הייט. ביים ערשטן באַזוך אין וואַרשע האָט לאַה זיך נישט געהאַט געטראָפֿן מיט מאַשען. קאָפּל האָט דערווייל זיך אָפּגעגעבן מיט דער אייגענער משפּחה. מאָניעק, דער זון, איז שוין איצט געווען אַ מאַנסביל פֿון אַ יאָר פֿערציק. ער איז גע־וואָרן ענלעך צום פֿאָטער. ניוניע מושקאַט האָט געקוקט אַ דערשטוינטער. ס׳איז אים פֿאָרגעקומען ווי ער וואָלט געהאַט פֿאַר זיך צוויי קאָפּלס: איינעם אַן אַלטן און איינעם אַ יונגן. מאָניעקס ווייב איז געוואָרן דיק. איפּע, די הינקעדיקע, האָט חתונה געהאַט מיט אַ קאַמאַשן־שטעפּער, אַ קליין מענטשל מיט אַ שטיקל וואָנסע אונטער דער נאָז. אָנשטאָט אַ מאַשין אויפֿן פֿוס, ווי איפּע האָט געטראָגן קינדווייז, האָט זי זיך איצט אָנגעשפּאַרט אויף אַ קוליע. באַשעלע האָט שוין נישט געלעבט. דער צווייטער מאַן אירער, חיים־לייב דער קוילן־הענדלער, האָט שוין אויך אָנגעשפּאַרט אויפֿן עולם־האמת. ביידע, מאָניעק און איפּע, האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך די קינדער. קאָפּל האָט געהאַט אין בוזעם־קעשענע אַלעמענס פֿאָטאָגראַפֿיעס, אָבער ער האָט איצט קיינעם נישט דערקענט. די איפּע איז פּשוט אַ לאָמע יידענע. זי האָט זיך אַפֿילו נישט אָנגעטאָן לייטיש לכּבוד דעם טאַטן. זי האָט גערעדט מיט אַ שטאַמלדיקער אויסשפּראַך, וואָס קאָפּל האָט רעכט נישט פֿאַרשטאַנען. מאָניעק האָט זיך געהאַט פֿאַרלאָזט אַ בייכל. ער האָט אַ זאָג געטאָן צום פֿאָטער:

— לאָמיר דאָ צוואוואַרטן. דער צוג פֿון גדיניע קומט באַלד אָן.

— העי, פּאָניע, וואוהין זאָל איך פֿירן דאָס געפּעק? — האָט געשריגן אַ פּאָרטער, וואָס האָט אויפֿגעלאָדן אויף אַ האַנט־וועגעלע קאָפּלס און לאַהס וואַ־ליזעס.

— אפֿשר עס אַריינגעבן אין באַגאַזש־קאַמער? — האָט מאָניעק געפֿרעגט אויף פּויליש.

— יאָ, נעם אַרויס אַ רעסיט — האָט קאָפּל געענטפֿערט אויף זיין אַמע־ריקאַנער יידיש.

— קינדער, דאָס איז דער זיידע קאָפּל — האָט מאַניעקס ווייב גערעדט סיי צו אירע, סיי צו איפּעס קינדער אויף פּויליש.

— כ׳האָב שוין פֿאַרגעסן פּויליש — האָט קאָפּל זיך אָנגערופֿן — יאָ, איך בין דער דזשאָדעק. אַ שיין מיידל. ווי הייסטו? ווועמענס ביסטו?

— איך בין מאַניעקס טאָכטער. אַנדזשאַ.

— אַהאָ, אַנדזשאַ. גייסט אין גימנאַזיע, הע?

— אין זעקסטן קלאַס.

— ביי אונדז גימנאַזיע איז היי־סקול. מ׳שלאָגט יידן, האַ?

— קיינער שלאָגט נישט.

— מ׳עט נאָך שלאָגן. אין פּאַריז שרייט מען, ס׳ווערט אַ מלחמה. ענגליש קאָנסטו גאָרנישט?

— אונדז לערנען פֿראַנצויזיש.

— פֿראַנצויזיש קאָן איך נישט. מ׳רעדט נישט, נאָר מ׳גאָדערט. איך אין דיינע יאָרן האָב שוין געמוזט מאַכן אַ לעבן. כ׳בין געוואָרן אַ משרתל אויף דער פּזשעכאָדניע גאַס. כ׳האָב אויסגעקערט ס׳געוועלב. געצאָלט האָט מען אַ האַלבן רובל אַ וואָך. וואָס כ׳האָב נישט געגנבעט, האָב איך נישט געהאָט.

לאה איז צוגעקומען.

— וואָס רעדסטו? וואָס עפּעס גנבענען? שטעל מיך פֿאָר פֿאַר דיין פֿאַמיליע!

— דאָס איז די טאַנטע — האָט קאָפּל אַ זאָג געטאָן נאָך אַ קווענקלעניש.

— איר פֿאָטער איז געווען מיין באַלעבאָס. כ׳האָב באַגנבעט זיין קאַסע און צוגענומען די טאָכטער.

לאה איז אָפּגעטרעטן אויף הינטערווייליכץ.

— ביסט משוגע געוואָרן, אָדער וואָס?

— ס׳איז דער אמת. איין מאָל זאָגט צו מיר דיין טאַטע עליו השלום: זאָג מיר, קאָפּל, אין יענער־וועלט גלייבסטו? זאָג איך: אַז כ׳על דאָרט זיין, וועל איך דעם באַלעבאָס צו וויסן טאָן. ר׳איז געווען אַ קלוגער מאַן. ר׳האָט געוואוסט, אַז כ׳נעם, נאָר ווער האָט דעמאָלט נישט געלקחנט? אַז ס׳איז דאָ, איז דאָ פֿאַר אַלעמען.

—כ׳לעבן, קאָפּל, יו שוד בי אַשעימד אָוו יורסעלף! — האָט לאה גענומען רעדן צו אים אויף ענגליש. — באַלד ביים ערשטן אַריינפֿאָר!...

— נעוועך מאַינד, ס׳איז דער אמת!

2

די באַן פֿון גדיניע האָט זיך אויך געהאַט פֿאַרשפּעטיקט. די ביאַלאָדרעווונער חסידים מיט איטשעלע אַנשלס בראָש האָבן זיך אויסגעמישט מיט די מושקאַטס און קאָפּלס משפּחה. אַלע זיינען אַריבער פֿון איין טראַקט צו אַן אַנדערן, וואו דער עקספּרעס האָט זיך געזאָלט אָפּשטעלן. פֿון וואָקזאַל איז אַרויסגעקומען אַ גרופּע פּוילישע מאַטראָזן אין קיילעכיקע היטעלעך, קורצע רעקלעך, ברייטע הויזן. די חסידים האָבן זיך גענומען פֿונאַנדעררוקן. מ׳האָט געקענט כאַפּן פֿון

דער באַנדע אַ זעץ. פֿיניעלע און גיוניע האָבן זיך איבערגעקוקט צעמישטע. ס׳זאָל נאָר נישט ווערן קיין בהלה. אַז דאָס דערזעט אַ ייד, ווערט דאָס מלאַ־רציחה. די שקצים האָבן געשלעפּט אויף די פּלייצעס שווערע פּעק. אויב ס׳זאָל ווערן אַ מלחמה, וועט זי זיך אָנהויבן אין יענע מקומות: גדיניע, דאַנציג. די פּוילישע פּאַר שיפֿן וועלן זיין אויפֿן ערשטן פֿייער. די יידן זיינען געוואָרן אַנטשוויגן. אַפילו דאָס יונגוואַרג, וואָס רעדט פּויליש, האָט אָפּגעוואָרט ביז זיי זיינען פֿאַרביי. לאה האָט זיי נאָכגעקוקט אַ פֿאַרוואונדערטע. זי האָט נישט געוואוסט, אַז פּוילן האָט אויך „סיילאָרס״. די הלבשה איז ענלעך צו דער אַמע־ריקאַנער, נאָר יענע אין אַמעריקע זיינען הויך און די זיינען קאַרליקעס. קאָפּל האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ. אויך אַ מדינה, פּוילן. איין אַמעריקאַנער שיף מאַכט פֿון זיי אַש. קאָפּל האָט געהאַט אין אַמעריקע אַ פּראָצעס, פֿונדעסטוועגן איז ער געווען אַן אַמעריקאַנער פּאַטריאָט. אין פֿראַנקרייך האָט ער געפֿירט מיט לאהן מחלוקתן. ער האָט געטענהט, אַז איין גאָס אין ברוקלין איז ביי אים מער ווערט ווי גאַנץ פּאַריז. ער האָט גערעדט, אַז די פֿראַנצויזן קאָנען נישט קאָכן; די האָטעלן שטינקען; די פֿרויען זיינען פֿאַרזעעניש. לאה האָט אים געהאַלטן אין איין דערמאָנען, אַז ער איז אַן אַלטער ייד, נאָר קאָפּל האָט געענטפֿערט:

— נו, און דו ביסט אַ יונג ווייבעלע?...

דערזען די פּוילישע מאַטראָזן, האָט קאָפּל אַ זאָג געטאָן:

— קוק זיי אָן! פּורים־שפּילער!...

— קאָפּל, פּליז! — האָט לאה אים געוואָרנט. — האַלט די צונג!

— כ׳האָב זיי אין דר׳ערד!...

אין דער רגע איז אָנגעלאָפֿן דער צוג פֿון גדיניע. מ׳האָט זיך גערעכנט, אַז ר׳ אַהר׳לע וועט פֿאָרן מיט צווייטער קלאַס, נאָר ער איז אויסגעזעסן פֿון דער דריטער. לאה האָט דערזען אַ דאַר מענטשל מיט אַ ברייטער צעשויבערטער באָרד, געמישט מיט גרויע פּאַסמעס, אין אַן אָפּגעכוימלט פּוטער, אין אַ ברייטן ספּאָדיק. לאה האָט געהערט, אַז דער זון אַרבעט דאָרט אַליין אויפֿן פֿעלד, גיט אַכטונג אויף די בהמות, נאָר ס׳האָט זיך אויף אים נישט אָנגעזען. ער איז אַפילו נישט געווען אָפּגעברענט ווי אַנדערע, וואָס קערן זיך אום פֿון פּאַלעסטינע. די חסידים האָבן אים גלייך אַרומגערינגלט. לאה האָט נישט געוואוסט צי זי זאָל אים אַרומנעמען, אָדער נישט. זי האָט זיך אַ לאָז געטאָן צווישן די חסידים. זיי האָבן פֿאַר איר געמאַכט אַ וואַרע. זי האָט געהערט ווי ר׳ אַהר׳לע פֿרעגט:

— מאַמע! דאָס ביסט דו?...

— יאָ, אַהר׳לע, דאָס בין איך... דיין מאַמע...

און מער האָט לאה נישט געקאָנט זאָגן.

— אַהר׳לע, דאָס בין איך, זלאַטע.

— אַזוי. געלויבט השם־יתברך מ׳זעט זיך.

— ער איז טאַקע אייער זון, נאָר ר׳איז אונדזער רבי, — האָט זיך אָנגערופֿן איטשעלע אַנשלס. — דער רבי שטייט אין ביי מיר, אויף דער גאַנצע נומער... ס׳איז שפּעט!...

— אַזוי גיך? נו, איכ׳ל דאָרט אַריבערקומען.

די חסידים האָבן אַרויסגעפֿירט דעם רבין אין גאַס. לאה האָט נאָכגעקוקט דאָס בינטל ײדן ווי זיי טרעטן אומגעלומפּערט, שאָרן די פֿיס, שטויסן זיך אָן איינער אין אַנדערן. זי האָט דאָ אין וואַרשע געהאַט אָפּגעלעבט צוויי־דריטל פֿון אירע יאָרן; זי איז דאָ געהאַט געווען אויף אַ וויזיט. זי האָט געדענקט פּוילן, פֿונדעסטוועגן, ווען לאה האָט געקוקט אויף די חסידים ווי זיי פֿירן אַוועק איר זון, מאַכן האַוואַיעס, שאָקלען זיך, האָט זי באַנומען, אַז זי האָט שוין אַ סך פֿאַרגעסן. לאה האָט גענומען זוכן מאַשען. וואָס פֿאַר אַן אויסטערליש דור זי האָט אויפֿגעשטעלט: אַ רבין, אַ משומדת, אַ לערערין אין אַ קאָלעדזש, אַ לאָיער אויף וואָל־סטריט. ס׳האָט זיך איר דערמאָנט, אַז אויף ר׳ משה־גבריאלס קבר איז נאָך אַלץ נישטאָ קיין מצבה. מ׳האָט געזאָלט אויפֿשטעלן אַן אוהל, נאָר מ׳האָט אַפֿילו נישט אַוועקגעשטעלט קיין שטיין. ווי לאה איז דאָ אַזוי געשטאַנען צווישן די וואַגאָנען, לאָקאָמאָטיוון, רעלסן, קעגן דער שיין פֿון די עלעקטרישע לאָמפּן, צווישן די פּאַסאַזשירן, קאָנדוקטאָרן, טרעגערס, איז איר געוואָרן קלאָר דאָס וואָס זי האָט געוואוסט סיי־ווי־סיי: אַז דער טויט איז נאָענט. זי איז קנאַפּע זיבעציק. אין בעסטן פֿאַל וועט זי אַנטרייבן נאָך אַ פּאָר יאָר. זי׳ט אַוועק אַהין וואו ס׳זיינען אַוועק דער טאַטע, די מאַמע, יואל, נת׳לע, פּערל, אַבראַם, חמא, סאַלטשע, אסתּר־מלכּה, משה־גבריאל... אין ברוקלין, אויף דער סעמעטערי, וואַרט שוין אַ קבר, וואָס קאָפּל האָט אָפּגעקליבן ביי דער פּראַגער סאָסייעטי. וואָס־זשע נעמט זי זיך צום האַרץ? וואָס רייסט זי זיך אַרום מיט קאָפּלען? פֿאַרוואָס פּייניקט זי לאָטען? וואָס טויגן איר די אַלע פֿאַרענישן? לאה האָט זיך אַזוי פֿאַרטראַכט, אַז זי האָט נישט געזען ווי קאָפּל האָט זיך אַרומגעכאַפּט מיט דער טאָכטער און דעם איידעם. ס׳איז געוואָרן אַ קושעניש, אַ קוויטשעניש, אַ גערייד. פּיניעלע איז אַריבער צו לאהן:

— וואָס וואַרטן מיר? ס׳ווערט שפּעט! מ׳עט ג׳יש׳ קריגן קאָ׳ דראָשקע.

— אַ סעקונדע. כ׳מוז צוגיין צו זיי.

שאָשע איז געוואָרן אין דעם ארץ־ישראל אַ שיינהייט. לאה האָט אויף איר געגאַפֿט. זי איז געוואָרן לייביקער, נאָר זי איז געבליבן שלאַנק. זי איז געווען ברוין פֿון דער זון. די אויגן זיינען דערפֿון געוואָרן העלער. זי האָט נישט געטראָגן קיין הוט. זי האָט זיך ווידער אַמאָל און אָבער אַמאָל געקושט מיטן פֿאָטער, מיט מאָניעקן, מיט דער שוועגערין, מיט איפּען. זי האָט אַרויס־גענומען פֿון טאַש אַ טיכעלע און אָפּגעווישט די וויעס. דאָס האָט די משפּחה פֿאַרגאָסן אַ טרער אויף דער ייִנגסטער, טייבעלען, וואָס איז אַוועק פֿאַר דער צייט. אַ פּאָר טריט אָפּגערוקט איז געשטאַנען שאָשעס מאַן, אַ הויכער, אָפּגע־ברענט ווי אַ ציגיינער, מיט אַ שויבער האָר, משונה־גרויס און משונה שוואַרץ. די שטאָטישע מלבושים זיינען געווען אויף אים צו ענג. פֿון די צו קורצע אַרבל האָבן אַרויסגעשטאַרצט אַ פּאָר צעוואַקסענע ידים. דער שמעון האָט דאָרט געהאַט זיין אייגנס אַ פּרדס. ער האָט געגלאָצט פֿאַר זיך פֿויעריש־פֿרעמד, מיט אַ קנייטש אין שטערן. די גאַנצע רייזע איז אים, זעט אויס, געווען אַ לאַסט. פּיניעלע האָט אים נישט געקאַנט, פֿונדעסטוועגן איז ער צו אים צוגעגאַנגען, אָפּגעגעבן

שלום־עליכם. יענער האט א כאפ געטאן אין דער ריזיקער לאפע פיניעלעס הענטל, זיך צו אים געטאן א בויג, ווי צו א קינד.

— מה נשמע בארץ־ישראל? — האט פיניעלע זיך געפלייסט צו רעדן העברעאיש.

— הא? טוב מאוד! — האט יענער געענטפערט און געשמייכלט. דער שמייכל איז באלד געווארן פארגליווערט.

— איר געדענקט נאך יידיש? — האט פיניעלע געפרעגט.

— וואדען?

— כ׳זע, מ׳פאסט ניש׳, גאט צו דאנקען, קא׳ תעניתים אין ארץ־ישראל — האט פיניעלע זיך געחכמעט.

— פארוואס זאל מען פאסטן? — האט יענער צוריקגעפרעגט א פארוואונ־דערטער.

א מגושם — האט פיניעלע געטראכט. ער האט א רוף געטאן:

— נו, עולם, מ׳מוז גיין!...

און אלע האבן זיך געלאזט צוריק צום וואקזאל. דער קאנדוקטאר האט צוריקגענומען ביי אלעמען די פעראן־בילעטן. ער האט דערביי יעדן איינעם געטאן א שארפן קוק אין פנים, ווי איינצוקריצן אין געדעכעניש דעם אויסזען. מאניעק האט איצט צוריק ארויסגענומען די וואליזעס פון באגאזש־קאמער. קאפל האט געהאט טעלעגראפיש באשטעלט דריי צימערן אין האטעל בריסטאל: פאר זיך מיט לאהן, פאר שאשען מיטן אידעם, און פאר לאטען. מ׳האט גע־קראגן פאר זיי אין דרויסן א טאקסי. מאניעק, איפע מיט די משפחות האבן גענומען דראשקעס. די בני־מושקאט זיינען אוועק צופוס, אדער איינגעשטיגן אין טראמווייען. מאשע איז מיטגעפארן מיט דער מוטער. די מושקאטס האבן געשפאנט אין פארלעך, צו דריי, צו פיר. אזוי איז אלעמאל מיט די אמעריקאנער: זיי ווערן באפאלן פון כאפטעס קרובים, באקאנטע, צוטשעפענישן, און מ׳קאן רעכט צו זיי נישט צוקומען. קיין גרויסע האפענונגען קאן מען אויף זיי נישט לייגן. אפילו ווען אזא לאה וויל, קאן זי אויך נישט אלעמען אראפנעמען קיין אמעריקע. יואלס טעכטער, מינע, גוטשע, נעשע, זיינען גלייך געווארן אנגע־דראדלט. די מומע האט זיך רעכט אויף זיי נישט אומגעקוקט. בראניע, ניוניעס ווייב, איז נאך אלץ געווען א פרעמדע צווישן די מושקאטס. סטעפע איז אהיימ־געגאנגען צוזאמען מיט דאשען, פיניעלעס יינגסטער טאכטער. מ׳האט גערעדט פון הדסהן.

— זי׳ט גאנץ גוט געטאן וואס זי איז נישט געקומען — האט סטעפע גע־זאגט. — ס׳איז ארויסגעקומען א באלאגאן.

— וואס ווילסטו? מ׳קאן נישט אין צען מינוט זיך ארומכאפן מיט אלעמען.

— דער קאפל זעט אויס א כיטרער פוקס.

— מ׳זאגט גאר, ר׳איז צעדרייט.

— וואס פאלט דיר איין?

— די מומע לאה האט געשריבן.

— ס׳א וואונדער זיי האבן זיך דערוועגט צו קומען. מ׳שמועסט פון מלחמה.

— אַמעריקאַנער בירגער האָבן זיך נישט וואָס צו שרעקן.

— ווסט מיינען כ׳בין פֿאַררוקט, נאָר כ׳וואָלט שוין געוואָלט ס׳זאָל זיך אָנהויבן — האָט סטעפֿע זיך אָנגערופֿן נאָך אַ וואַקלעניש. דאָשע איז געבליבן שטיין.

— סטעפֿוש, האָסט געמוזט פֿון זינען אַראָפּ!

— דאָס וואַרטן איז ערגער. אַז מ׳דערהרגעט דיך, ליגסטו אַ רואיקע און פּייפֿסט אויף אַלעמען.

—אַך, סטעפֿע, רעדסט נאַרישקייטן. איך האָב גישט וואָס מורא צו האָבן. כ׳בין איינע אַליין. אָבער דו האָסט אַ קינד.

— ער׳ט יענע וואָך געקראָגן אַ זעץ אין קאָפּ, האָב איך געמיינט מ׳האָט אים דעם שאַרבן צעשפּאָלטן.

— מאַמעלעך, ווי אַזוי? פֿאַרוואָס האָסטו געשוויגן?

— מ׳איז אים באַפֿאַלן ווי די בינען. זעקס אויף איינעם. מאַרש קיין פּאַ־לעסטינע! ער איז געגאַנגען אויף אַ פֿאַרזאַמלונג. אין אַ מונדיר. ער געהער צו די טרומפּעלדאַרטשיקעס. די כוליגאַנעס האָבן אים אָפּגעריסן אַן אַרבל.

— יאָ, די אונטערוועלט איז געקומען צו דער מאַכט! — האָט דאָשע אַ זאָג געטאָן מיט אַ זיפֿץ. — איין גאָט ווייסט וואָס ס׳עט זיין!...

ביי איטשעלע אַנשלס האָט מען דעווייל זיך אָפּגעגעבן מיטן רבין. פֿישעלע איז געקומען צופֿאָרן מיט אַ דראָשקע. ס׳זיינען זיך צונויפֿגעקומען אַ פּאָר מנינים חסידים. מ׳האָט געהאָט אָפּגעגעבן דעם רבין אַ באַזונדערע שטוב מיט ספֿרים. ישראל־אלי, וואָס איז געווען שמש פֿריער ביי ר׳ יחיאל־מנחמען און דערנאָך ביי ר׳ אַהר׳לען, האָט נאָך געלעבט און ער האָט איבערגענומען דאָס גבאות. ר׳ אַהר׳לע האָט געדאַוונט מעריב, זיך געוואַשן צו שאו ידיכם. ער איז געזעסן ביים טיש מיט די מקורבים, געשמועסט פֿון ארץ־ישראל, פֿון דער קאָלאָניע נחלת יחיאל, וואָס ביאַלאָדרעוונער חסידים האָבן אויסגעבויט, פֿון דעם בית־מדרש און דער מקווה, וואָס מ׳האָט אויפֿגעשטעלט, פֿון דער תּלמוד־תּורה, וואו די קינדער רעדן לשון־קודש, סיי ייִנגלעך, סיי מיידלעך. מ׳נוצט ווערטער פֿון תּנ״ך, דער משנה, דער גמרא, מדרש, ספֿרי, ספֿרא, תּוספֿתּא, מכילתּא. די קי און די ציגן האָבן לשון־קודשדיקע נעמען: פּרה אדומה, זקן ממרא, נגחן, שור המועד. מ׳קאָן טרעפֿן אַ כלה־מיידל זיצן ביי אַ מדרש. אַפֿילו די אַפּיקורסים אין די שכנותדיקע קבוצות היטן שבת. וואָס שייך קענטשאַפֿט, איז באַשיימפּער־לעך מקויים געוואָרן דער פּסוק: ומלאה כל הארץ דעה. דער רבי האָט דער־ציילט פֿון די נטורי קרתא אין ירושלים, וואָס גיבן אַכטונג אויף ייִדישקייט; פֿון די מקובלים, וואָס זיינען מיחד יחודים און מצרף צירופֿים אויף די הייליקע קברים; פֿון די אַראַבער, די בני־ישמעאל, וואָס זיינען ממש ווי ס׳שטייט וועגן זיי אין חומש: פּרא אדם, ידו בכל ויד כל בו. די שטערן אין ירושלים זיינען גרעסער ווי אין די היגע מדינות, דער הימל איז לויטערער, די זון איז ליכטיקער. דער ייִד איז נאָך אַלץ נישט דער מושל, אָבער ס׳איז נישט די נידערגעשלאָגנקייט וואָס אין גלות. מ׳איז ביי זיך אין דער היים. ס׳איז גאָר נישטאָ קיין גרעסערער תּענוג ווי אַרויסצוגיין זומער־צייט אויפֿן פֿעלד און זען די תּבואות, וואָס וואַקסן

אין דער יידישער ערד. אַ קדושה רוט אויף יעדער בייט, יעדער זאַנג, יעדן גרעזל. אַפֿילו די פֿייגל צוויטשערן גאָר אויף אַן אַנדער שטייגער. די חסידים זיינען געזעסן שווייגנדיקערהייט. מ׳האָט ממש געשלונגען דעם רבינס ווערטער. אַ בענקשאַפֿט האָט אַלעמען אָנגענומען צו דעם הייליקן לאַנד. פֿישעלען האָט איצט באַנג געטאָן וואָס ער האָט נישט ליקווידירט די מסחרים און אַוועק צוזאַמען מיטן רבין. וואָס קומט אַרויס פֿון דעם עשירות, אַז מ׳איז דאָ נישט זיכער מיטן לעבן.

— רבי, איך פֿאָר מיט אייך מיט! — האָט פֿישעלע אַ זאָג געטאָן — גענוג זיך געוואַלגערט צווישן די גויים!

— אַדרבא, דו וועסט מיט השם־יתברכס הילף נישט האָבן קאַ׳ חרטה —

— נעם מיך מיט — האָט איטשעלע אַנשלס זיך אָנגערופֿן.

— שוטה, אויף וועמען וועל יאַך איבערלאָזן די געשעפֿטן?

ר׳ אַהר׳לע האָט געשמייכלט אין דער באָרד. גאָט צו דאַנקען, ס׳זיינען נאָך דאָ אין פוילן נג״דים, מ׳פֿירט נאָך מסחרים. לויט ווי די צייטונגען האָבן געשריבן, איז אויסגעקומען, אַז גאַנץ פוילן גייט, חלילה, אין די הייזער...

3

די ביאַלאָדרעוונער חסידים האָבן אָפּגעדונגען אויף דער קראָכמאַלנע גאָס אַ בעקעריי צו באַקן שמורה ערב־פּסח. ר׳ אַהר׳לע און די מקורבים האָבן אַלץ געטאָן אַליין. מ׳האָט אָנגעצאַפּט וואַסער אין אַ ניי פֿעסל און עס געלאָזט שטיין אַ גאַנצע נאַכט ס׳זאָל זיין מים שלנו. די חסידים האָבן אַליין געריבן די טישן, געקראַצט די וואַלגער־העלצער, די לאָפּאַטע, דאָס ברעט, וואָס מ׳האָט דערויף געשניטן די מיירעס. מ׳האָט נישט גערעדלט די מצות, נאָר זיי געשטאָכן מיט הילצערנע שטעכערס, אויפֿן פֿאָרצייטיקן שטייגער. איטשעלע אַנשלס, וואָס ביי אים איז דער רבי איינגעשטאַנען, איז געווען דער שיבער. פֿישעלע האָט געשניטן די מיירעס. פיניעלע און אַנדערע חסידים האָבן געקנעטן, געוואַלגערט, געגאָסן וואַסער. דער עולם האָט דערביי געזאָגט הלל. די אָפּגעבאַקענע מצות האָט מען אַריינגעלייגט אין אַ פֿריש־געוואַשן ליילעך. פֿריער נאָך איז דער רבי אַוועק צו אַ מורה־הוראה און פֿאַרקויפֿט דאָס חמץ, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אין ארץ־ישראל: כל המינים מעל, קאַשע, וויין, שפּירט, אַראַק, אַ לאָקשן־ברעט, אַ קנעט־שעפֿל, זעק און אַלע סאָרטן כלים חמוצים, ווי אויך חמץ נוקשה.

אַלץ איז געטאָן געוואָרן למהדרין מן המהדרין. דער רבי אַליין האָט אַכטונג געגעבן ווי איטשעלע אַנשלס ווייב האָט געגליט די קיך. די בלעכן זאָלן ווערן רויט, האָט מען אויף זיי אָנגעלייגט געברענטע קוילן און אָנגעשאָטן זאַמד. די ראַנדן, וואָס קאָנען זיך נישט דערהיצן, האָט דער רבי געהייסן פֿאַרקלעפּן מיט ליים. דער רבי און איטשעלע אַנשלס האָבן נישט געגעסן קיין געבראָקטע מצות, די באַלעבאָסטע מיט די קינדער האָבן ליב געהאַט קניידלעך, באָבעלעך, כרעמזלעך און מ׳האָט דעריבער געמוזט האָבן טאָפּלט געפֿעס, פֿאַר די מאַנסלייט און פֿאַרן הויזגעזינד. אין אָנהויב האָט פיניעלע פֿאַרלאַנגט דער רבי זאָל

איינשטיין יום־טוב ביי אים. אָבער דער רבי האָט זיך געקרימט. פּיניעלעס טעכטער זיינען נישט געווען פֿרום. די מומע חנה איז נישט פֿון די היגע מקומות, אַ קורלענדישע. דער רבי האָט מורא געהאַט זיי אָנצוּטרויען כּשרות. ס'איז געבליבן, אַז דעם ערשטן סדר זאָל דער רבי אָפּריכטן מיט איטשעלע אַנשלס און זיין משפּחה, די אַנדערע נאַכט זאָלן קומען צום רבין די מאַמע און די חסידים. פּיניעלע פֿון זיין זייט האָט די ערשטע נאַכט געמאַכט אַ סדר פֿאַר דער גאַנצער פֿאַמיליע, סיי די מושקאַטס, סיי פֿאַר קאָפּלען און זיינע קינדער. לאה האָט גענומען אויף זיך אַלע הוצאות. לאה האָט געשיקט הדסהן אַ לאַנגע טעלעגראַמע קיין שרודבאָרואַוו און אויפֿגעזוכט עוזר־העשלען אין וואַרשע. זי האָט געפּועלט, אַז הדסה און עוזר־העשל זאָלן זיין אויף דעם סדר.

צוגרייטן אַ סדר פֿאַר עטלעכע צענדליק פּאַרשוין איז נישט קיין קלייניקייט. חנה און די טעכטער האָבן זיך נישט געקאָנט אויסספּאָרען. אַביגדורס ווייב, ביילע־איטע, איז געקומען צוהעלפֿן. לאה אַליין האָט אַרומגעוויקלט די האָר מיט אַ טיכל, אָנגעטאָן אַ פֿאַרטוך, פֿאַרשאַרצט די אַרבל, זיך אַ נעם געטאָן צום באַלעבאַטישקייט. מ'האָט זיך געבעטן ביי דער מומע לאה זי זאָל זיך נישט מטריח זיין. זי איז אַ גאַסט, אַן אַמעריקאַנערין. אָבער לאה האָט נישט געוואָלט הערן. אין דעם אַמעריקע האָט זי קיינמאָל נישט געהאַט קיין געלעגנהייט צוצוגרייטן יום־טוב. דאָרט האָט מען ערב־פּסח געקויפֿט אַ פּאָר פֿונט מאַשין־מצות און דערמיט איז מען געווען פֿאַרטיק. דאָ, אין וואַרשע, האָט נאָך יידישקייט דעם אַמאָליקן חן. לאה האָט געוואַשן, געשייערט, געוויזן בריהשאַפֿט. מ'האָט געכּשרט, געגליט, געטובלט כּלים אין מקווה. פֿון אַ האָק אין סופּיט האָט אַראָפּגעהאַנגען פּיניעלעס שמורה. אין אַ קויש איבערגעדעקט מיט אַ פּלאַכטע זיינען געשטאַנען די פּראָסטע מצות. חנה האָט נאָך מיט וואָכן צוריק געהאַט איינגעזייערט באָרשט. די נאַכט פֿאַר ערב־פּסח האָט פּיניעלע אָנגעצונדן אַ ליכט און בודק געווען דאָס חמץ. די ברעקלעך ברויט, וואָס חנה האָט אונטערגעלייגט אין לעכער און שפּאַלטן, האָט מען פֿאַרבונדן מיט אַ שמאַטקע אין אַ קאָך־לעפֿל און צומאָרגנס פֿאַרברענט. אין פּיניעלעס הויז אויף דער טוואַרדע האָבן געוואוינט ס'רוב יידן און מ'האָט זיך דאָ געפֿירט היימישלעך. די באַלעבאָסטעס האָבן אַרויסגעוואָרפֿן אויפֿן הויף דאָס שטרוי. קינדער זיינען אַרומגעשפּרונגען. מ'האָט דאָ גלאָזירט, געכּשרט, פֿאַרריכט, פֿאַרלייט. דאָס קליינוואַרג האָט זיך שוין באַצייטנס אַרומגעטראָגן מיט קעשענעס טערקישע און האָזענע ניס. היטלער, דער ימח־שמוניק, האָט געשליפֿן די ציין אויף די יידן, אָבער יידן האָבן צוגעגרייט דעם פּסח כּדת וכדין.

חנה האָט מורא געהאַט, אַז זי'ט נישט פֿאַרטיק ווערן. נאָר אַז ס'איז געקומען ערב־פּסח פֿאַרנאַכט איז, גאָט־צו־דאַנקען, אַלץ געווען צוגעגרייט. ס'האָט נישט געפֿעלט פֿון כּל־טוב. אין דער מיטל־שטוב האָט מען געהאַט צונויפֿגעשטעלט דריי טישן און איבערגעדעקט מיט טישטוכער. מ'האָט אָנגעבאָרגט ביי שכנים שטולן און בענקלעך. מ'האָט צוגעגרייט פֿאַר פּיניעלען אַ היסב־בעט. אין קיך האָט זיך דאָס פֿלייש געקאָכט אין ריזיקע טעפּ, די פֿיש — אין ברייטע קופּערנע פֿאַנען, וואָס חנה האָט שוין נישט גענוצט זינט יאָרן. אין דער זילבערנער קערה,

וואָס פּיניעלע האָט געקראָגן דרשה־געשאַנק פֿון ר׳ משולמען, איז געלעגן די זרוע, דאָס איי, געריבענער כריין, חרוסת, כּרפּס, אַ וואָרצל כריין. דער ווײַן און מעד זײַנען געשטאַנען אין פֿאַרבלאָטיקטע פֿלעשער און אין קאַראַפֿינקעס. לאה האָט געהאַט אָנגעקויפֿט כּוסות, סערוועטן, מצה־טישטוכלעך, הגדות מיט גאָלד־געליישטע טעוועלעך. חנה האָט צוגעדעקט די מצות מיט אַ מצה־טאַש, וואָס זי האָט אויסגענייט פֿאַר פּיניעלען כּלהוויז. ס׳זײַנען דערויף געווען אויס־געהאַפֿטן די געשטאַלטן פֿון די אַרבעה בנים: דער חכם, דער רשע, דער תּם און דער שאינו יודע לשאול. חנה האָט געבענטשט ליכט אין די זילבערנע לײַכטער, לאה האָט געקויפֿט פֿאַר זיך — גלעזערנע. די עלעקטרע האָט געלויכטן. די פֿלעמלעך פֿון די ליכט האָבן פֿאַרשפּרייט אַ וואַרעמקייט. חנה האָט פֿאַר־האַנגען די פֿענסטער פֿאַר אַ בייז אויג. אין דער צײַט ווען פּיניעלע איז געווען ביים דאַווענען (דאָס ביאַלאָדרעוונער שטיבל איז היי־יאָר געווען פֿול), האָט זיך דאָ צונויפֿגעזאַמלט די פֿאַמיליע. ס׳איז געוואָרן די לעצטע יאָרן אַ מאָדע צו ברענגען בלומען אויפֿן סדר. מ׳האָט אָנגעבראַכט אַזויפֿיל בלומען, אַז חנה איז געוואָרן צעמישט. מ׳האָט זיי אַרײַנגעשטעלט אין טעפּלעך, קרוגן, וואו ס׳האָט זיך געלאָזט. יעדע מינוט האָט זיך געעפֿנט די טיר. קאָפּל האָט געבראַכט די משפּחה זײַנע אין צוויי טאַקסיס: שאָשע, שמעון בענדל, מאַניעק, די שנור, איפּע, דער איידעם, די קינדער. שאָשע און דער מאַן האָבן גערעדט צווישן זיך העברעאיש און ס׳איז געווען פֿאַר אַלעמען אַ חידוש. קאָפּל האָט אָנגעקוואָלן.

— וואָס זאָגט עך צו מײַן שאָשען? אַ גאַנצע רביצין!...

הדסה איז צום ערשטן מאָל נאָך יאָרן געהאַט געקומען קיין וואַרשע, מיט־גענומען דאַשקען. הדסה האָט געטראָגן אַ ניי קלייד. זי האָט געהאַט פֿאַרקעמט די האָר ביי אַ פֿריזירערין. הדסה איז נאָך אַלץ געווען שיין. דאָס יונגע דור האָט זי רעכט נישט געקאָנט. ר׳ משולמס אוראייניקלעך האָבן זי גערופֿן מומע, זיך גערדרייט אַרום איר, געזאָגט קאָמפּלימענטן. סטעפֿעס ייִנגל, יעזשעק, האָט דערציילט דאַשקען ווי אַזוי ער בויט עראָפּלאַנען פֿון שטיקלעך האָלץ און דראָט. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ ברוינער בלוזע מיט אַ מנורה אויפֿן אַרבל. ער האָט זיך באַרימט, אַז מ׳לערנט אים שיסן פֿון אַן אמתער ביקס. עוזר־העשל האָט אין אָנהויב פֿאַר קיין פֿאַל זיך נישט געוואָלט טרעפֿן מיט די בני־מושקאַט. ער האָט שוין נישט געהאַט באַגעגנט דעם שווער זינט יאָרן. אָבער הדסה האָט אים געוואָרנט, אַז אויב ער׳ט זי דאָס מאָל לאָזן אַליין, וועט זי מיט אים איבעררייסן אויף שטענדיק. נאָך לאַנגע רייד איז ער באַשטאַנען. דער צוזאַמענ־טרעף מיט די מושקאַטס איז געווען פֿאַר אים אַזוי פּײַנלעך, אַז ער האָט די לעצטע פֿאַר נעכט געמוזט נעמען פּילן אײַנצושלאָפֿן. איידער ער איז אַוועק צו פּיניעלען, איז ער אַרײַן אין אַ באַר און אויסגעטרונקען דרײַ גלעזלעך קאָניאַק. ער איז נישט געוואוינט געווען צו טרינקען און ער איז דערפֿון גלייך געוואָרן אויפֿגעהייטערט.

פּיניעלע איז אַהיימגעקומען פֿון שטיבל אין אַ שטריימל, געזאָגט אַ האָפֿער־דיקן גוט יום־טוב. לאה האָט זיך צעוויינט ווען זי האָט אים דערזען. ער איז געווען אַן איבערבלייבעניש פֿון אַ שטאַם. אַזוינע שטריימלעך פֿלעגן טראָגן

אמאל יואל, נת'לע, ר' משה־גבריאל, אפילו אבראם. מיט דעם אייגענעם ניגון האבן זיי געזאגט גוט־יום־טוב. פיניעלע האט זיך גלייך גענומען פארען מיט דער קערה. די זרוע האט געדארפט ליגן רעכטס, דאס איי, — לינקס, דער מרור — אין מיטן, נאר וויפל פיניעלע האט נישט געדרייט די שיסל, איז נישט ארויסגעקומען ווי ס'באדארף צו זיין. ווי יעדעס יאר, האט חנה אים געמוזט צוהעלפן. ניוניע האט זיך אויך אריינגעמישט.ביידע ברידער האבן זיך גלייך גענומען שפארן וועגן דין. ניוניע האט געהאט א בייז הארץ אויף עוזר־העשלען. פונדעסטוועגן האט ער זיך געוואלט אויספיינען מיט דעם איידעמס לומדות. ער האט זיך אנגערופן:

— וואס זאגסטו, עוזר־העשל, ביסט דאך עפעס א בעל־הוראה.

— מ'דארף אריינקוקן אין דער הגדה.

— דאס איז ניש' קא' קונץ...

פיניעלע האט אנגעטאן א קיטל, געמאכט קידוש. חנה האט אים אריינגעבראכט א קווארט וואסער און א בעקן. פיניעלע האט געוואשן די הענט, געטיילט כרפס. די מאנסלייט האבן אלע געטראגן די היטלען אדער די קאפעליושן. די ווייבער האבן צוגעדעקט די קעפ מיט טולענע אדער זשארזשעטענע שאלן. אויף לאהס פינגער האט געלויכטן א גרויסער בריליאנט. חנה האט אנגעטאן די גאלדענע קייט, וואס די שוויגער עליה השלום האט איר געגעבן חתימה־געלט. פון שאשעס האלדז האט זיך נאכגעבאמבלט א זילבערנער מגן־דוד, אן אויסארבייטונג פון בצלאל. פיניעלע האט א זאג געטאן מיט א ניגון:

— הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים. כל דכפין ייתי וייכול, כל דצריך ייתי ויפסח. השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל...

מחמת פיניעלע האט נישט געהאט קיין זון, פלעגט יעדעס יאר די יינגסטע טאכטער, דאשע, פרעגן די קשיות. דאס יאר זיינען דא געווען יינגלעך און ס'איז געבליבן, זיי זאלן פרעגן מה נשתנה. ס'האבן זיך דערהערט א פאר קולות מיט אמאל. איפעס א יינגל האט געזאגט מיט געניטשאפט די לשון־קודשדיקע ווערטער. ער איז געגאנגען אין א חדר. סטעפעס בחורל, יעזשעק, האט געזאגט מה־נשתנה מיט דער ספרדישער הברה. פיניעלע האט זיך פארקרימט. ער האט נישט געליטן ווי די היינטיק־וועלטישע האבן פארגוויישט די הייליקע ווערטער. נאך די קשיות האט פיניעלע געענטפערט דעם תירוץ:

— עבדים היינו לפרעה במצרים...

אלע האבן מיטגעזאגט, ווער אויף לשון־קודש און ווער אויף פויליש. לאה האט געזאגט און געוויינט. זי האט געוואלט מיטברענגען מאשען אויף דעם סדר, נאר פיניעלע האט זי נישט געוואלט אריינלאזן. ער האט געטענהט, אז זי מוז פריער גיין אין מקווה און זיך מגייר זיין לויט אלע דינים. קאפל האט זיך אויפגעפירט אויסטערליש. דא האט ער גערעדט יידיש, דא ענגליש. ער האט פארביטן די נעמען פון די אייניקלעך. פון מאל צו מאל האט ער גענומען לאכן, מאכן האוואיעס. פיניעלע האט געווארפן אויף לאהן א פרעגנדיקן בליק. לאה האט געשאקלט מיטן קאפ. קאפל איז אויף דער עלטער געווארן האלבצערודערט. וואס ווייטער, אלץ מער איז פיניעלע אריינגעפאלן אין התלהבות.

ער האָט זיך געשאָקלט, געשריגן, געפֿאָכעט מיט אַ פֿויסט. ער האָט מיט אַ ציטערנדיקער האַנט אויפֿגעהויבן דעם כּוס און דאָס קול האָט זיך געבראָכן פֿון טרערן.

— והיא שעמדה לאבותינו ולנו.

הדסה האָט געמורמלט די פּסוקים אויף פּויליש, לאָטע — אין ענגליש. סטעפֿע האָט צוגעטייטלט יעזשעקן מיט אַ פֿינגער. חנה האָט גענומען שנייצן די נאָז. אַ זיפֿץ האָט זיך אַרויסגעריסן פֿון אַלעמען. יאָ, יעדעס דור האָט זיין פּרעה, המן, כמעלניצקי, גאָנטע. איצט איז אויפֿגעשטאַנען אַ היטלער. וועט דאָס מאָל אויך געשען אַ נס? וועלן יידן איבער־אַ־יאָר אין דער צייט אויך זיצן ביים סדר? אָדער וועט מען, חלילה, טאָן מיט זיי דאָס, וואָס המן־שטרייכער האָט צוגעברייט?

עוזר־העשל איז געזעסן אַ פֿאַרשטומטער. ער האָט געטראַכט פֿון זיין אייגע־נער משפּחה. ער האָט זיך דערמאָנט דעם זיידנס סדרים. ער האָט געדענקט אין די פֿעטערס, דער מאַמען. אין קליין־טערעשפּאָל און אין די שטעטלעך אַרום האָבן זיך נאָך געפֿונען זיינע שוועסטער־קינדער. אויף דער פֿראַנצישקאַנער גאַס האָט מנשה־דודל, דער שוואָגער, געפּראַוועט דעם סדר אויף זיין שטייגער: ער האָט געזאָגט די הגדה און געטאַנצט. אין ארץ־ישראל האָט דאַווידעק, דער זון, געפּייערט דעם חג־המצות מיט חלוצים. איידל האָט געזאָלט ערגעץ גיין אויף אַ סדר, אָבער עוזר־העשל איז נישט געווען זיכער צי זי איז אַוועק אַהין. זי איז אפֿשר געזעסן איינע אַליין צווישן די ניי־מאַשינען. באַרבאַראַ האָט זיך געהאַט געקויפֿט אַ בילעט אין דער אָפּערע. עוזר־העשל האָט אַריינגעקוקט אין דער הגדה, געשאָקלט מיטן קאָפּ. דאָשקע איז געזעסן נעבן אים, זיך אָנגעהאַלטן אָן זיין אָרעם. וואָס רעדן זיי אַזויפֿיל וועגן נסים, די יידן? — האָט ער גע־טראַכט. — מ'הרגעט זיי אין יעדן דור. ווען נישט די שחיטות און פּאָגראָמען, וואָלטן מיר געווען הונדערטער מיליאָנען. ער האָט געקוקט אויף יעזשעקן, אויף דאָשקען, די אַנדערע קינדער. זיי זיינען אַלע פֿאַראורטיילט. אין בעסטן פֿאַל וועלן זיי בלייבן גייסטיקע קריפּלען. דער קאָניאַק, וואָס ער האָט געטרונקען פֿריער, האָט זיך גענומען אויסוועפּן. ס'האָט זיך אומגעקערט די ניכטערקייט און דער קאַצניאָמער. פּיניעלע האָט אויפֿגעהויבן די מצות און נצחונדיק אָנגע־וויזן מיטן שפּיץ־פֿינגער.

— מצה זו שאנו אוכלים על שום מה?

4

די צווייטע נאַכט יום־טוב איז אין ביאַלאָדרעוונער שטיבל געווען פֿול. דעם רבינס קומען האָט אויפֿגעלעבט דאָס ביאַלאָדרעוונער חסידות. דער רבי האָט געזאָלט זיין צו מעריב אין שטיבל. דערווייל האָבן די חסידים זיך אַרומגעדרייט אין אַטלאָסענע קאַפּאָטעס, מיט שטריימלען אויף די קעפּ, מיט גאַרטלען אויף די לענדן. די צווייטע נאַכט פּסח הויבט מען אָן ציילן ספירה און ס'איז אַ מינהג אָנצוהויבן אַ מסכתא און לערנען יעדן טאָג איין דף, אַזוי אַז די צאָל דפּין זאָלן

זיך אויסגלייכן מיט דער ספּירה. ווער ס׳האָט געלערנט שבועות און ווער — סוטה. ווער ס׳האָט אַריינגעקוקט אין אַ חסידיש ספר און ווער ס׳האָט זיך אַרומ־געדרייט אַהין און צוריק און זיך געדבקהט. אין די ווינקלען, ביים שולחן, ביי די פענסטער — אומעטום זיינען געשטאַנען רעדלעך. פיניעלע מושקאַט האָט געשמועסט חסידות. ער האָט דערציילט וועגן קאָצקער, וואָס צו אים איז גע־פאָרן דער אַלטער ביאַלאָדרעוונער. דער קאָצקער, כידוע, איז יאָרן לאַנג גע־זעסן אָפּגעשלאָסן. די מילבן־קעפּעלעך זיינען זיך צעפאָרן צו אַנדערע רביים. געבליבן זיינען — די פּקחים. אין קאָצק האָט מען נישט גערעדט אַ סך: אַ קוק איז גענוג. ודי לחכימא ברמיזא. דאָס דאַווענען האָט מען אָפּגעפּטרט גיך. השם־יתברך פאַרשטייט אויפן וואונק. אין קאָצק האָט מען געוואוסט, אַז מ׳קאָן דינען דעם אויבערשטן מיט אַלץ: מיט אַ גלייכווערטל, מיט פאַררויכערן ליולקע־ציבוק, מיט אַ גלעזל יי״ש. קאָצקער חסידים האָבן זיך געפליסט צו טאָן צו־להכעיס. פּורים האָט מען געזאָגט תהילים. יום־כיפּור צו כל־נדרי האָט מען געלערנט חושן־משפּט. תשעה־באָב האָבן חסידים אָנגעשמירט די וואָנסן מיט קעז, די מתנגדים זאָלן מיינען, אַז די ״כת״ עסט אין תענית. אַ סברא, אַז מ׳האָט טאָקע פאַרנאַכט־צו גענומען אַ גלעזל משקה. פיניעלע האָט אויך דערמאָנט די מרידה, יענעם שמחת־תורה, ווען ר׳ מרדכי־יוסף איזשביצער איז אַוועק מיט זיינע לייט צום טייך וויעפּזש און גענומען פירן פאַר זיך. וואָס מ׳האָט דאָרט אָפּגעשמועסט איז, פאַרשטייט זיך, געבליבן אַ סוד, נאָר ר׳ מרדכי־יוסף זאָל האָבן געשריגן: ר׳ מענדעלע וויל אַפילו איבערקליגן דעם רבונו של עולם... פיניעלע האָט זיך צעשמייכלט:

— דער כוח פון אַ גרויסן!...

פישעלע האָט געשמועסט וועגן ארץ־ישראל. ער האָט איבערגעגעבן דעם רבינס ווערטער. אין יום־טוב איז נישט גלייך זיך צו באַנוצן מיט דברי־חול, פונדעסטוועגן האָט פישעלע גערעדט פון אַ קאָלאָניע, בהמות, הייזער. די ענגלענ־דער לאָזן יידן נישט קויפן קיין באָדן, אָבער מ׳טוט זיך פונדעסטוועגן אַן עצה. ״נחלת יחיאל״ איז אין די פאָר יאָרן געוואָרן אַ גאַנץ שטעטל. ר׳ אַהר׳לע איז געוואָרן אַ שם־דבר. פישעלע האָט צו וויסן געטאָן, אַז בלי־נדר באַלד חול־המועד וועט ער אָנגעבן אויף אַ פאַס און אַ וויזע. ער׳ט זיך אַרומקוקן. ער׳ט עפענען אַ געשעפט. ווי אַלעמאָל ווען פישעלע האָט עפּעס געזאָגט, האָט איטשעלע אַנשלס, דער לייב־מענטש, צוגעשאָקלט. אַן עולם איז געשטאַנען אַרום, אָנגע־שטעלט מויל און אויערן. די אַלטע מחלוקתן צווישן חסידים און ציוניסטן האָבן געהאַט אויפגעהערט. ווי באַלד מ׳קומט און מ׳באַזעצט זיך, איז אַ סימן, אַז אַזוי דאַרף זיין. דערצו זיינען יידן אין פוילן איינגעשטעלט. מ׳דאַרף זיך פשוט ראַטעווען מיטן לעבן. אַלע האָבן מקנא געווען פישעלען דעם מצליח, וואָס אויב ער וויל, הויבט ער זיך אויף און פאָרט אַוועק. אַזוינע ווי ער דאַרפן נישט קיין סערטיפיקאַט. אַז מ׳ווייזט די ענגלענדער טויזנט פונט, איז מען כשר ויושר...

לינקס פון אָרון־קודש האָט אַ יונגערמאַן נאָכגעזאָגט אַ תורה, וואָס דער רבי האָט געזאָגט שבת־הגדול. דער רבי האָט זיך געשטעלט דערויף וואָס אין

סיפּור פֿון יציאת מצרים ווערן דערמאָנט פֿיר־ערליי מינים געשריי: ויאנחו בני ישראל מן העבודה, ויזעקו, ותעל שוועתם אל אלוקים מן העבודה וישמע אלוקים את נאקתם. די פֿיר־ערליי געשרייען זיינען קעגן פֿיר־ערליי יסורים, וואָס יידן זיינען אויסגעשטאַנען ביי פּרעהן. ערשטנס האָבן זיי פּשוט געליטן יסורי־הגוף: מ׳האָט נישט געהאַט קיין כּוח צו דער עבודת פּרך; צווייטנס האָבן זי געהאַט בזיונות; די בני אַברהם יצחק ויעקב, די בני מלכים, האָבן געמוזט זיין קנעכט ביי טמאים; דריטנס האָבן יידן געוואָלט דינען השם יתברך בקדושה וטהרה, נאָר דורכן שיעבוד האָבן זיי נישט געקאָנט אָפּהיטן יידישקייט און זיי האָבן דערפֿון געהאַט אַ סך צער; פֿערטנס האָט יידן געפּייניקט דער חילול־השם, וואָרים אַז די מצריים האָבן געזען, אַז גאָט ברוך־הוא שוויגט, האָבן זיי גע־טענהט לית דין ולית דיין. די יידן האָבן נאָר געהאָפֿט אויף אַ קידוש־השם, השם יתברך זאָל לאָזן וויסן זיין גבורה, אַז ער באַשיצט די וואָס גלויבן אין אים און האָבן אין אים בטחון.

אַקעגן די פֿיר־ערליי יסורים זיינען פֿאַראַן פֿיר לשונות פֿון גאולה: והוצאתי אתכם, והצלתי אתכם, וגאלתי אתכם, ולקחתי אתכם. וואָרים ס׳איז נישט גענוג פֿאַר אַ ייד, אַז דער גוף גייט אַרויס פֿון מצרים. מ׳מוז אויך אויס־לייזן די נשמה. דער גוף קען זיין אין ארץ־ישראל און די נשמה בלייבט, חלילה, שטעקן אין מצרים. דאָס מיינט דער פּסוק: ויהי בשלח פּרעה את העם ולא נחם אלוקים דרך ארץ פּלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלוקים פּן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה. כּביכול האָט געוואוסט, אַז נישט אַלע יידן האָבן שוין זוכה געווען צו די פֿיר גאולות, דאַדורך האָט ער זיי נישט געוואָלט פֿירן צווישן די פּלשתים, כי קרוב הוא, דער פּלשתי איז נאָך אַלץ זיין קרוב ברוח. כי אמר אלוקים פּן ינחם העם בראותם מלחמה, אַז דאָס פֿאָלק וועט דערזען די מלחמת־היצר, וועט עס חס־ושלום חרטה האָבן און זיך אומקערן צו די מ״ט שערי־טומאה...

יונגעלייט האָבן געלויבט די תּורה: הפּלא ופּלא. עלטערע יידן האָבן גע־שוויגן. ס׳איז נישט דער ביאַלאָדרעוונער קוועטש. פֿון ר׳ אַהר׳לען איז דער שמועס אַוועק וועגן ר׳ משה־גבריאלן און דעם רבין זכרונו לברכה. אַן אַלטער חסיד האָט אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט. וואָס וויסן יונגעלייט וואָס חסידות איז? ווער קאָן משיג זיין דעם טעם פֿון אַ צווייטער נאַכט יום־טוב אין ביאַלאָ־דרעוונער בית־מדרש? מ׳האָט ממש געקאָנט אָנטאַפּן די קדושה. דאָס קול־תּורה האָט מען געהערט איבערן מאַרק. די ליכטיקייט, די שמחה, די אַהבת־ישראל איז נישט משער צו זיין. דער רבי פֿלעגט זיך זעצן צום סדר שפּעט. די באַלעבאָסטעס אין די סטאַנציעס האָבן געהאַט פּרעטענסיעס, אַז זיי מוזן זיין אויף אַ גאַנצע נאַכט, נאָר ווער׳ט זיי געהערט? קיין קולות, ווי אַנדערע רביים, האָט דער ביאַלאָדרעוונער נישט געמאַכט. דער סדר איז אַדורך גיך. קיין מנגן איז דער רבי אויך נישט געווען. פֿונדעסטוועגן, אַז דער רבי האָט געטאָן אַ זאָג: בכל דור ודור חיב אדם לראות את עצמו כּאילו הו יצא ממצרים, האָט מען באַשיימפּערלעך געזען, ס׳רוט אויף אים די שכינה. די רביצין האָט נאָך דעמאָלט געלעבט. גינע־נענדל איז נאָך געווען אַ מיידל. זי פֿלעגט פֿרעגן

די פּיר קשיות. ווי לאַנג איז דאָ? ס'דוכט זיך, נעכטן. אויף דער חתונה זיינען זיך צוזאַמענגעפּאָרן אַכצן ווייסע זשופּיצעס. סענציִמין און ביאַלאָדרעוונע זיינען פּייער און וואַסער. דער סענציִמינער האָט אַלץ געטאָן מיט געשריי. אַז ער האָט געזאָגט אשר יצר, האָט מען געהערט ווי־ווייט. דער עקיבא איז דעם רבין נישט געווען צום האַרץ. ס'איז באַלד נישט געווען קאָ פּאָר. מ'האָט גאָר גע־רעדט גינע־גנענדלען מיט דעם הערצן, ר' ישראל יאַנאָווערס זון. נאָר די רביצין עליה השלום האָט זיך אַריינגעמישט. וואָס־זשע איז דער סוף? אַז זי'ט אים נישט געקאָנט קריגן בהיתר, האָט זי אים געקראָגן באיסור. עפּעס אַ קלייניקייט, אַלץ איז דאָך בבחינת זכר ונקבה. וואָס דאַרף מען מער? לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה... דאָרט מוז אויך זיין יחוד!...

דער אַלטער האָט אָוועקגעשפּאַנט. די יונגעלייט האָבן אים נאָכגעקוקט. ער איז שוין אָוודאי אַן אַכציקער, און אפשר מיט אַ שמיצל אַריבער. מיט אַמאָל איז געוואָרן אַ שטופּעניש. ר' אַהר'לע איז אָנגעקומען. פון איין זייט האָט אים געפירט ישראל־אלי, דער גבאי, פון דער אַנדערער — שמחה, ר' משולם מושקאַטס אַן אייניקל, פּערלס זון. שמחה איז אַ גור'ער חסיד, נאָר ער האָט פונ־דעסטוועגן זיך אָפּגעגעבן מיט ר' אַהר'לען, אים געוואָלט אַריינציען אין דער אגודה. אַלע האָבן אַרומגערינגלט דעם רבין. ער איז געשטאַנען אין אַ האַלב־אויסגעקראָכן שטריימל, אין אַ צעטעפּעטער זשופּיצע, געהאַלטן אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. אַ יונגערמאַן האָט זיך אָנגערופן:

— זאָל אונדז דער רבי עפּעס זאָגן.

— מ'האָט שוין גענוג געזאָגט — האָט ר' אַהר'לע געענטפערט. — מ'דאַרף מקיים זיין. דאָס איז דער עיקר.

— וואָס איז מיט שכר דרישה?

— ס'איז אויך דאָ שכר פּרישה...

— ווי מיינט דער רבי, ס'עט זיין אַ מלחמה? — האָט געפרעגט אַן אַנדער יונגערמאַן.

ר' אַהר'לע האָט זיך איינגעבויגן.

— די רוצחים ווילן אָוודאי. צי מ'וויל אין הימל, ווייסעך ניש'.

— וואָס ט'זיין מיט יידן, האַ?

— מ'דאַרף גרויס רחמים.

— רבי, ס'איז אמת, אַז מ'עסט אין ארץ־ישראל אַחרון־של־פּסח חמץ?

— די ספרדים, נישט אונדזערע יידן.

— ווי געוואַלד, ווי עסט מען דאָס עפּעס חמץ אַחרון־של־פּסח?

— מ'עסט חמץ דעם ערשטן טאָג פּסח אויך...

ס'איז געוואָרן אַ געלעכטער. דער רבי האָט געמיינט די אַפּיקורסים. פון מאָל צו מאָל האָט דער רבי געזאָגט אַ שאַרף ווערטל, וואָס האָט דערמאָנט אַן ר' משה־גבריאלן זכרונו לברכה. נאָך מעריב איז דער רבי צוריק אַוועק צו איטשעלע אַנשלס אויף דער באַגנע גאַס. אַ בינטל חסידים איז מיטגעגאַנגען. לאה איז שוין דאָרט געווען. אויך לאָטע איז געקומען צום ברודערס סדר. אַלץ איז שוין געלעגן גרייט אויפן טיש, נאָר ר' אַהר'לע האָט זיך נישט געאיילט.

ער איז אַוועק צו זיך אין שטיבל, זיך פֿאַרקייטלט. די חסידים האָבן געשמועסט. די ווייבער זיינען אַריין אין קיך, געמאַטלט וועגן היגער, שמאַלץ, אייער, קוואַס, כרעמזלעך. איטשעלע אַנשלס ווייב האָט געוויזן לאהן ווי אַזוי מ׳פּרישט אָפּ אַ מצה: מ׳באַגיסט זי מיט וואַסער, מ׳באַשיט זי מיט זאַלץ און מ׳לייגט אַריין אויף אַ פּאָר מינוט אין אַ האַנטוך, זי זאָל זיך אָפּטריקענען. לאה האָט דער־ציילט, אַז אין ניו־יאָרק גרייטן צו די גרעסטע געשעפֿטן סחורות כשר לפּסח. אַפֿילו קריסטן פֿאַרקויפֿן פּסחדיקן ווײַן. אויף יעדער שפּייז איז אָפּגעדרוקט דער הכשר. ס׳רוב יידן עסן סיי חמץ סיי מצה. פֿאַראַן אַזוינע, וואָס מאַכן אַ סענדוויטש: פֿון ביידע זייטן מצה און אין מיטן אַ שטיקל בשר קוויטש... די ווייבער האָבן נישט געגלויבט די אייגענע אויערן. וואָס איז דער שכל? אי מצה אי חזיר? משוגע מטורף.

— הלמאַי דינגט מען דאָרט עמעצן ער זאָל זיצן שבעה.

— ס׳איז טאַקע אמת?

— יאָ, אמת — האָט לאה צוגעגעבן.

לאַטע האָט זיך געדרייט אַהין און צוריק. די ווייבערישע רייד האָט זי נישט געליטן. זי האָט געהאַט חשק זיך דורכצורעדן מיטן ברודער, נאָר זי האָט ביז איצט נישט געקאָנט צו אים צוקומען. ס׳האָבן זיך אַלעמאָל געדרייט אַרום אים יידן. ווי אַנדערש דאָ איז! אַלץ איז נאָך אויפֿן אַלטן שטייגער. די ווייבער גייען אַרום מיט שייטלען. די מאַנסלייט — מיט בערד און פּאות. אין שויבן־שאַנק שטייען גרויסע ספֿרים מיט לעדערנע איינבאַנדן און גאָלד־געליישטע רוקנס. וויפֿל וואָלט זי, לאַטע, געגעבן, זי זאָל קאָנען אַריינקוקן אין די בענדער! די דייטשע ליטעראַטור, וואָס אויף איר האָט זי, לאַטע, זיך ספּעציאַליזירט, איז זי אַלץ ווייניקער אַנגעגאַנגען. וואָס פֿאַר אַ ווערט האָבן די קלאָפּשטאָקס, די געטעס, די שילערס, די מעריקעס, אַז די לייענער זייערע בויען קאָנצענ־טראַציע לאַגערן, פּייניקן קינדער, צאַפּן פֿון יידן בלוט, וואָס שפּריצט פֿון מעסער. וואָס פֿאַר אַ זין האָט די גאַנצע מאָדערנע קולטור? דער פֿונדאַמענט איז לע־גאַלער מאָרד. לאַטע האָט שוין לאַנג זיך פֿאַרנומען מיט יודאַאיק. זי האָט גע־לייענט אויף ענגליש דעם תנ״ך, די משנה, פֿראַגמענטן פֿונעם תלמוד, ביכער איבער חסידיזם, אָבער זי האָט נישט געקאָנט אָנכאַפּן דעם זין. זי האָט באַנומען, אַז אין יידישקייט איז נישט דאָס וואָרט די הויפּט־זאַך, נאָר די אַטמאָספֿערע, די טאַט, דער לעבעדיקער מענטש. זי האָט געדענקט דעם פֿאָטער אירן, ר׳ משה־גבריאלן, זיין פּנים, זיין קוק, זיין הילוך, זיין קול. זי האָט קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן די רייד, וואָס ער האָט צו איר גערעדט אין דעם גאָרן־שטיבל אין רבינס הויף. ס׳זיינען איר געלעגן אין זין די שבתים, די ימים־טובים, די פֿרומע רייד פֿון די תּחינה־יידענעס, דאָס גאַנצע ביסל היימישע יידישקייט וואָס זי, לאַטע, האָט נאָך פֿאַרכאַפּט אין דער אַלטער היים. איצט איז לאַטע ווידער געקומען קיין פּוילן. זי האָט בדעה געהאַט דאָ צו בלייבן אַ פּאָר חדשים אויב ס׳עט זיין שטיל. זי האָט געפּלאַנט מיטצופֿאָרן מיטן ברודער קיין פּאַלעסטינע און זיך צוקוקן צו דעם יידישקייט, וואָס ווערט דאָרט געשאַפֿן. אויף דער שיף האָט לאַטע זיך געשראָקן, אַז זי ר׳אָמאַנטיזירט צופֿיל די פּוילישע יידן און אַז אויפֿן

אָרט וועט זי זיך אַנטוישן. זי האָט געוואוסט, אַז צווישן די אַלע אָרטאָדאָקסן און רבנים שוויבלט־און־גריבלט מיט שנאָרער, שווינדלער, קאַריעריסטן, היפּאָקריטן. אָבער דאַנקן גאָט, ס׳איז נאָך געבליבן דער אַמאָליקער טעם. דער פֿעטער פּיניעלע איז אַ טייערער ייד, אַ חסיד. דער ברודער, אַהר׳לע, האָט אין זיך אַלע זיטן פֿון אַ צדיק, ווי ער ווערט געשילדערט אין די חסידיסטישע ווערק. די פּסחדיקע מאַכלים האָבן גאָר עפּעס אַ גייסטיקן געשמאַק. לאָטע איז געהאַט מיטגעגאַנגען אין מקווה טובלען דעם פֿעטער פּיניעלעס כּלים. ווי שמוציק ס׳איז געווען דער הויף, די טרעפּ, אַפֿילו דאָס וואַסער, וואָס דערין האָט מען אונטער־געטיקט דאָס געפֿעס, האָט דאָך פֿון דעם אַלעמען געהויכט מיט אַן ערנסט, וואָס מ׳געפֿינט נישט אין קיין פּאָעזיע, אין קיין טעאַטער, אין קיין מאָלעריי, אין קיין סאָציאָלאָגיע, פֿילאָזאָפֿיע, פּסיכאָלאָגיע, אין דעם גאַנצן ביסל רעק־וויזיט, וואָס ווערט באַצייכנט ווי אייראָפּעאישע קולטור.

—◆—

קאַפּיטל ניין און פֿופֿציק

אין מיטן מאַי איז איידל אַרויסגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל. זי האָט ליקווידירט די וואוינונג אויף דער נאָוואָליפּקי, פֿאַרקויפֿט דאָס מעבל, די ניי־מאַשינען און איינגעצאָלט זעקס הונדערט זלאָטעס פֿאַר אַ שיף־קאַרט אויף אַ שמוגל־שיף. אַלץ איז געטאָן געוואָרן דורך אַ מאַכער. די שיף האָט געזאָלט אָפּשווימען נישט פֿון גדיניע, דעם פּוילישן פּאָרט, נאָר פֿון אַ פֿישער־דערפֿל. די פּאַסאַ־זשירן האָבן געהאַט די רעכט מיטצונעמען אַן איינציקע וואַליזע. איידל האָט האַלב־אומזיסט אָוועקגעגעבן דאָס בעטגעוואַנט, וואָס איז איר געבליבן בירושה פֿון דער מאַמען. זי האָט צעטיילט צווישן אָרעמעלייט וועש, שיך, מלבושים. די נסיעה מיט אַ קליין שיפֿל איבערן באַלטיק, דעם דייטשן ים, דעם אַטלאַנטיק און דעם מיטללענדישן ים האָט געזאָלט דויערן פֿיר וואָכן, אויב נישט מער. מ׳האָט זיך געזאָלט אָפּשטעלן אין מאַראָקאָ, איטאַליע, עגיפּטן. מ׳האָט אַרויס־געגעבן די פּאַסאַזשירן אַ צעטל וואָסערע שפּייזן זיי זאָלן מיטברענגען. איידל האָט געפֿרעגט דעם מאַכער קשיות: וועלן זיי דאַרפֿן פֿאָרן דורכן קאַטעגאַט און סקאַגעראַק, אָדער מ׳וועט זיי דורכלאָזן דורכן קיל־קאַנאַל? וועט מען פֿאַרביי דעם ענגלישן קאַנאַל, אָדער מ׳עט מוזן זיך אויסקערן קיין צפֿון און אַרומפֿאָרן סקאָטלאַנד און אירלאַנד? די הויפּט־זאַך: וועט מען זיי נישט מאַכן קיין שוועריקייטן ביים גיבראַלטאַר? דער מאַכער האָט געענטפֿערט, אַז אַלץ איז באַזאָרגט; דער קאַפּיטאַן האָט אַלע פּאַפּירן. וואָס שייך פּאַלעסטינע, וועלן זיי אַריינקומען אין מיטן דער נאַכט. מ׳עט נישט פֿאַרלאַנגען קיין שום דאָקו־מענטן. איידל האָט זיך לאַנג געקווענקלט, אָבער זי האָט נישט געהאַט קיין ברירה. זי איז אויסגעגאַנגען פֿון בענקשאַפֿט נאָך דאַווידעקן. דאָ, אין פּוילן, האָט געשמעקט מיט מלחמה. זי האָט זיך געוואָלט אַרויסראַטעווען ווי לאַנג ס׳איז נאָך נישט צו־שפּעט.

עוזר־העשל האָט איידלען באַלייט צו דער שיף. ער האָט מיטגעגעבן אַ

מתּנה פֿאַרן זון: אַ פֿאָטאָגראַפֿישן אַפּאַראַט. מ׳איז אַרויסגעפֿאָרן פֿון ווינער וואָקזאַל אין אָוונט. עוזר־העשל האָט געקויפֿט בילעטן צווייטע קלאַס. אין קופּע זיינען געזעסן צוויי פּוילישע אָפֿיצירן, אַ גלח, אַ פּריצל, אַ שיקסע. די אָפֿיצירן האָבן געפֿלירטעט מיט דער שיקסע. דער גלח האָט אַזוי לאַנג געזיפֿצט, ביז ער האָט אַרויסגעקראָגן פֿון ערגעץ אַ קישעלע, אונטערגעלייגט אונטערן געזעס. דאָס פּריצל האָט אָנגעלענט דעם קאָפּ אָן אויסגעבעטן ווענטל, זיך צעכראָפּעט. איידל האָט אָנגעשפּאַרט דעם שטערן אָן עוזר־העשלס אַקסל, געפּרוּווט איינדרימלען. זי איז געווען מיד פֿון די זאָרגן און גריבלענישן. ווען איידל איז דאָ געזעסן, אַקעגן דער פֿאַרטונקלטער שיין פֿון נאַכט־לאָמפּ, האָט זיך איר אויסגעוויזן, אַז זי איז נאָך יונג, זי איז עוזר־העשלס ווייב, און אַז זי פֿאָרט מיט אים אויפֿן האָניק־חודש איבער דער שווייץ. איידל האָט ביז היינט נישט באַנומען פֿאַרוואָס עוזר־העשל האָט זי אָפּגעגט. זי האָט זיך נישט געקאָנט צוגעוואוינען, אַז ער איז אַ פֿרעמדער. ער איז דאָך דער פֿאָטער פֿון איר זון. זי האָט קיינמאָל נישט ליב געהאַט קיין אַנדערן. עוזר־העשל האָט איר געהאַט צוגעזאָגט, אַז ער׳ט קומען קיין פּאַלעסטינע. איידל האָט אַלץ נישט פֿאַרלוירן די האָפֿענונג, אַז נאָך אַלע אַוואַנטורעס און שיף־ברוכן וועט ער זיך אומקערן צו איר, דער ערשטער...

עוזר־העשל האָט געלייענט אַ צייטונג: קאָנצענטראַציע־לאַגערן, טאָרטורן־קאַמערן, תּפֿיסות, עקזעקוציעס. יעדן טאָג זיינען אָנגעקומען פֿון נאַצי־דייטשלאַנד קיין זבאָנשין טראַנספּאָרטן אַרויסגעטריבענע יידן. אין שפּאַניע האָט מען נאָך אַלץ געשאָסן לאָיאַליסטן. אין עטיאָפּיע האָבן די פֿאַשיסטן געמאָרדעט די איינגעבוירענע. אין מאַנדזשוריע האָבן די יאַפּאַנעזער געקוילעט כינעזער. אין סאָוועט־רוסלאַנד האָבן נישט אויפֿגעהערט די רייניקונגען. אין ענגלאַנד האָט מען נאָך אַלץ געפּרוּווט זיך צונויפֿרעדן מיט היטלערן. דערביי האָט מען אַרויסגעלאָזט אַ ווייס פּאַפּיר, וואָס האָט פֿאַרבאָטן יידן צו קויפֿן באָדן אין ארץ־ישׂראל. די פּאָליאַקן האָבן שוין איינגעזען, אַז היטלער איז אַ שונא. די דייטשע פּרעסע האָט געפֿירט אַן אָפֿענע פּראָפּאַגאַנדע קעגן פּוילן. נאָר אין פּוילישן סיים האָט מען נאָך אַלץ זיך געפּשטלט וועגן דער יידישער שחיטה. די אָפּאָזיציאָנעלע צייטונגען האָבן געגעבן אָנצוהערן, אַז די פּוילישע אַרמיי, וואָס האָט אָפּגעקאָסט אַזויפֿיל מיליאָנען, איז נישט צוגעגרייט צום קריג. אין פֿאַל פֿון אַ מאָביליזאַציע וועלן אויספֿעלן שטיוול, מונדירן, ביקסן, קוילן, שוין נישט רעדנדיק פֿון עראָפּלאַנען, האַרמאַטן, טאַנקען, טראַנספּאָרטאַציע...

דער עקספּרעס־צוג איז געלאָפֿן, געפֿייפֿט, פֿול מיט מיטן־נאַכטישער וואָרעניש. דורכן פֿענסטער האָבן זיך פֿאַרבייגעגליטשט פֿינסטערע וועלדער, בלינדע הייזער, קוימענס פֿון פֿאַבריקן. דער לאָקאָמאָטיוו האָט געשליידערט קנוילן רויך, מחנות פֿונקען, וואָס זיינען אַראָפּגעפֿאַלן אויף דער תּבֿואה אין די פֿעלדער. גאָטס וועלט איז נישט געשלאָפֿן. יעדעסביימל, יעדעס בלימל, יעדע זאַנג, האָט געצויגן יניקה פֿון דער ערד. דאָס אויבסט אויף די ביימער איז געוואָרן רייף. פֿייגל האָבן געבויט נעסטן. די פֿליגל פֿון ווינט־מילן האָבן זיך געדרייט.

די וואַסערן זיינען געפֿלאָסן. די שטערן אין הימל זיינען געגאַנגען זייער וועג. איז דער מענטש אַן אויסנאַם? ניין, ער טוט זיין שליחות...

אין דער פֿרי איז מען אָנגעקומען קיין גדיניע. עוזר־העשל האָט צום ערשטן מאָל דערבליקט דעם ים. ער האָט אויפֿגעבלאַנקט פֿונדערווייטנס ווי אַ שפּיגל. אין פּאָרט זיינען געשטאַנען עטלעכע פּוילישע קריגס־שיפֿלעך. זיי האָבן זיך געוויגט אויף די כוואַליעס, ווי קאַטשקעס. אַן אויטאָבוס האָט געוואַרט אויף די פּאַסאַזשירן. ס׳האָט געהייסן, אַז מ׳איז געקומען אַהער אויף זומער־וואוינונג. דער טאָג איז געווען פֿרילינגדיק־נעפּלדיק. פֿון ריסן און שפּאַלטן אין די וואָלקנס האָבן זיך דורכגעשניטן בלענדיקע שטיקער ליכט. ס׳רוב עולים זיינען געווען יונגעלייט און מיידלעך. קיין קינדער האָט מען נישט אויפֿגענומען. די פֿרויען האָבן אָנגעטאָן שוואַרצע ברילן, צו באַשיצן די אויגן. די בחורים האָבן גע־רויכערט פּאַפּיראָסן, איבערגעטראָגן דאָס געפּעק. עטלעכע האָבן גערעדט העב־רעאיש. מ׳האָט דאָ נישט געקאָנט זינגען און טאַנצן הורהס. אַלץ האָט געמוזט צוגיין שטיל. פֿונדעסטוועגן, ווען דער אויטאָבוס האָט זיך אַ לאָז געטאָן מיטן וועג קיין פּוצק, האָט אַ גרופּע גענומען זינגען אַ חלוציש ליד. דער שאָפֿער האָט אויף זיי אָנגעשריגן.

— איר האָט ניש׳ קאָ׳ געדולד? עצ׳ט זינגען אויפֿן ים!...

— עם ישראל חי! — האָט אַ מיידל געטאָן אַ לעצטן זינג און איז געוואָרן אַנטשוויגן.

— חי עד בלי די — האָט איר געענטפֿערט שוין אָן געזאַנג אַ יונג אין אַ שוואַרצער בלוזע און מיט אַ קאָפּ צעשויבערטע האָר.

מ׳איז אויסגעשטיגן אין אַ דערפֿל, וואָס די לעצטע יאָרן האָט מען דאָרט געהאַט אויפֿגעבויט אַ פּאָר פּענסיאָנאַטן. די קולטור־ליגע און די יידישע גע־זעלשאַפֿט פֿאַר לאַנד־קענטשאַפֿט האָבן דאָ געהאַט זומער־קאָלאָניעס. דער אויטאָ־בוס האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ באַראַק מיט נישט־געטינקטע ווענט. אינע־ווייניק האָבן אָראָפּגעקוקט די קראָקוועס פֿון דאַך. ט׳האָט געשמעקט מיט פֿריש האָלץ, לאַם. מ׳האָט אויסגעזעצט די געסט ביי נישט־געדעקטע טישן. מ׳האָט זיי געגעבן אויף מיטאָג ברויט מיט פֿלאָנדרעס. פֿון די פּלאַטשיקע פֿיש מיט די ברוינע רוקנס און ווייסע בייכער האָט געשמעקט מיט ווייטע מקומות. דורך די פֿענסטער האָט מען דאָ געזען דאָס ווייסע זאַמד פֿון דער פּלאַזשע, די שווי־מיקע צונגען, וואָס האָבן געהאַלטן אין איין אָנלויפֿן און אין איין אָפּטרעטן. דער רויש פֿון די כוואַליעס האָט זיך צונויפֿגעמישט מיט דער שטילקייט. דער ים — מיטן הימל. אַ שבתדיקע מנוחה האָט געשוועבט איבער די אָפֿענע שטחים, וואָס זיינען געבליבן די אייגענע זינט ששת־ימי־בראשית. מעוועס האָבן געמאַכט הקפֿות איבערן וואַסער, געקראַקעט. ווייט אַוועק, ביים עק האָריזאָנט, האָט זיך געשאָקלט אַ זעגל פֿון אַ שיפֿל, לאַנג און ווייס — אַ מת אין תּכריכים...

די זכרים און די נקבות זיינען גיך געוואָרן היימיש. מ׳האָט גערעדט אַלע לשונות: יידיש, העברעאיש, פּויליש, דייטש. דער אויפֿזעער, אַ קליין מענטשל מיט אַ מגן־דוד אויפֿן לאַץ, האָט יעדעס מאָל געטאָן אַ פֿייף מיט אַ פֿייפֿל, אַ צייכן ס׳זאָל זיין רואיק. אַ מיידל אַ לאַכערין האָט נישט אויפֿגעהערט כיכען.

אַ יונג האָט אויסגעטאָן איין שוך און געבליבן זיצן מיט אַ באָרוועסן פֿוס. טייל האָבן איבערגעפּאַקט די רענצלעך. אַנדערע האָבן זיך אָוועקגעלייגט אויף די בענק, געשנאָרכט. נאָך אַנדערע זײַנען אַרויס אין דרויסן, זיך געשפּילט אין יאַגעלעך, אין פֿאַנדן. עוזר־העשל און אײדל האָבן זיך געלאָזט שפּאַצירן לענג־אויס דעם בערגיקן ברעג, אויבן באַוואָקסן מיט סאָסנע־ביימער. ווייט האָט אויפֿגעטויכט אַ דאַמפֿער. פֿון קוימען האָט זיך געשלענגלט אַ רויך. ס'איז שווער געווען צו וויסן צי שטייט ער, אָדער ער גייט; קומט ער נענטער, אָדער ער דערווייטערט זיך. די כוואַליעס זײַנען געוואָרן דאָ גרין ווי גאַל, דאָ שוואַרץ, ווי טינט. די רוקנס, קאַנטיק ווי פֿעלז, זײַנען פֿול געווען מיט רינצלעך. אויף די קעפּ זײַנען געזעסן היטלען שוים. נישט ס'איז געווען אַ שטורעם, נישט ס'איז געווען שטיל. דער ים האָט זיך געהויבן ווי אַ געקעכטס, געבלעזלט, געשוימט. אינדן האָבן זיך געשפּאַרט. וואַסערדיקע חיילות, קאַמיק און קאַציק, געשלאָסענע ווי בערג־קייטן, זײַנען אָנגעלאָפֿן פֿון אַלע זייטן, ווי עמעצן אַרומצורינגלען, אָן אומגעזעענעם. באַלד זײַנען זיי אָפּגעטראָטן אויף הינטערווײַלעכץ, ווי אָפּגעטריבן פֿון אַ שם־המפֿורש. עוזר־העשל האָט זיך אָפּגעשטעלט, געגאַפֿט. די גאָטהייט האָט דאָ אָנגענומען דאָס געשטאַלט פֿון וואַסער. אײדלס פּנים איז געוואָרן געלבלעך, ווי זי וואָלט שוין באַצייטנס געקראָגן די ים־קראַנקהייט.

זיי האָבן אַרויפֿגעקלעטערט צום וועלדל, זיך אַוועקגעזעצט צווישן מאָך, נאָדלען, שלאָף־עפּעלעך. פֿון אַ פֿוילער צווייג זײַנען אַרויסגעוואַקסן הינטשוואָמען. אַרום אַ מוראַשניק האָט געווימלט מיט מוראַשקעס. די באַשעפֿענישן האָבן מיט זיך געטראָגן אייעלעך, שטענגעלעך, ווערימלעך. זיי זײַנען געקראָכן זיג־זאַגיש, געטאַפּט מיט די קערפּערלעך, מיט אַמאָל זיך אומגעקערט אויף צוריק. קאָמאַרעס האָבן געזשומעט. אַ קוקו האָט געקוקעט. אַ פּיקהאָלץ האָט געפּיקט. די קאַלטע ווינטלעך, וואָס האָבן אָנגעבלאָזן פֿון באַלטיק, האָבן זיך צונויפֿגעמישט מיט די הויכן פֿון דער אָנגעוואָרעמטער ערד. אײדל האָט אָנגענומען עוזר־העשלס האַנט.

— עוזר־העשל, פֿאַרוואָס האָסטו אַזוי געהאַנדלט?

עוזר־העשל האָט געשוויגן.

— איך אויף דײַן אָרט וואָלט חתונה געהאַט מיט דער באַרבאַראַן — האָט זי זיך אָנגערופֿן, אַליין נישט וויסנדיק צו וואָס זי זאָגט דאָס און וואוהין זי צילט. זי האָט נאָך אַלץ געהאַט אַ באַדערפֿעניש אַרויסצוברענגען דאָס נישט־דערזאָגטע, וואָס איז געבליבן הענגען צווישן זיי, קיינמאָל נישט געקראָגן קיין תּיקון. אָדער אפֿשר האָט זי געוואָלט עפּעס אַרויסקריגן ביי אים? זי האָט זיך אײַנגעקוקט אין זײַנע נעגל. ס'איז איר אויפֿגעפֿאַלן, אַז זיי זײַנען נישט־געוויינלעך בלאַס. זי האָט באַטראַכט זײַן נאָז, דאָס מויל, די אויגן, די אויערן. איז ער שיין? איז ער מיאוס? זי האָט נישט געקאָנט ביי זיך אָפּפּאַסן. עפּעס איז דאָ אין זײַן צורה, וואָס לאָזט זיך נישט אָנכאַפּן, אַ שטייגער ווי די כוואַליעס אונטן, וואָס האַלטן אין איין בייטן די פֿאָרמען. איצט, ווען ער איז אַזוי געזעסן אָנגעשפּאַרט אויף אַ סאָסנע, האָט דאָס פּנים זײַנס באַקומען אַן אויסטערלישע אײדלקייט. איבערן הויכן שטערן האָבן געציטערט גאָלדיקע קייקעלעך. פֿון די

העל־בלויע ברייט־צעעפֿנטע אויגן האָט אַרויסגעקוקט אַ קינדישע תּמימות. אויף די דינע ליפּן בלויז איז געהאָנגען אַ שאַרפֿקייט, אַ ביטערניש. איידל האָט ביז היינט נישט געקאָנט דערגיין וואָס אייגנטלעך ס׳פּייניקט אים. ליידט ער דער־פֿאַר וואָס ער האָט נישט געמאַכט קיין קאַריערע? בענקט ער נאָך עמעצן? איז ער פֿייזש קראַנק? זי האָט אים געוואָלט פֿרעגן, נאָר זי האָט געוואוסט, אַז די רייד זיינען אומזיסט. ער׳ט זאָגן דאָס, וואָס וועט אים גראָד איינפֿאַלן. אָדער אפֿשר ווייסט ער אַליין אויך נישט?...

פֿאַרנאַכט־צו זיינען די עולים פֿונסניי איינגעזעסן אין אויטאָבוס. עוזר־העשלען האָט מען נישט אַריינגעלאָזט. קרובים האָבן נישט געהאַט קיין רעכט מיטצופֿאָרן. איידל האָט זיך מיט אים צעקושט, אַ וויילע געבליבן אויף אים הענגען. דאָס פּנים זיינס איז געוואָרן פֿייכט און געזאַלצן. דערנאָך האָט זי אים דערלאַנגט די האַנט. די וואַליזע איז געהאַט געבליבן אין אויטאָבוס. ער איז געשטאַנען און אַנגעקוקט ווי אַלע שטייגן איין. איידל האָט נישט געהאַט קיין זיץ־אָרט ביים פֿענסטער. זי האָט צו אים געפֿאָכעט מיט אַ זשורנאַל. ער האָט צוריקגעפֿאָכעט. די לעצטע רגע, איידער דער אויטאָבוס האָט גערירט, האָט זי געטאָן אַ רוף: עוזר־העשל! ס׳איז געווען ווי זי וואָלט זיך דערמאָנט אָן עפּעס, וואָס זי האָט פֿאַרגעסן. ער האָט געטאָן אַ לויף אינדערקרום, נאָר דער אויטאָבוס איז אַוועק, איבערגעלאָזט אַ געשטאַנק. עוזר־העשל איז געשטאַנען, געקוקט אַ באַנומענער אויף דעם שאָסיי. וואָס האָט זי געטאָן אַזאַ געשריי? — האָט ער זיך געפֿרעגט — וואָס האָט זי געוואָלט זאָגן אין דער איינער סעקונדע?

בלייבן דאָ איבער־נאַכט האָט נישט געהאַט קיין זין. ער האָט מאָרגן אין דער פֿרי געדאַרפֿט געבן אַ לעקציע אין „חבצלת". ער האָט אָפּגעשטעלט אַ פֿאַרבייגייער, געפֿרעגט אויף אַ באַן. ער האָט זיך אומגעקערט קיין גדיניע, איינגעשטיגן אין אַ שנעל־צוג קיין וואַרשע. אַלץ איז געווען ווי אַ חלום: דער ים, וואָס ער האָט צום ערשטן מאָל דערזען צו עטלעכע און פֿערציק יאָר; איידלס נסיעה קיין ארץ־ישראל. ס׳האָבן אויפֿגעטויכט די פּנימער פֿון די אַנדערע עולים. פֿאַרוואָס זיינען זיי עפּעס יידן? פֿאַרוואָס קערן זיי זיך אום קיין ארץ־ישראל נאָך צוויי טויזנט יאָר גלות?...

—◆—

קאַפּיטל זעכציק

די צייטונגען האָבן געשריבן פֿון מלחמה. היטלער האָט פֿאַרלאַנגט דעם קאָרידאָר און אויבער־שלעזיען פֿאַר אַ צולאָג. ענגלאַנד און פֿראַנקרייך האָבן גאַראַנטירט די פּוילישע גרענעצן. נאָר די פֿאַמיליע מושקאַט איז היינטיקן זומער, גלייך ווי אַלע יאָר, אַרויסגעפֿאָרן אויף דאַטשע אויף דער אָטוואָצקער ליניע. ניוניע האָט געהאַט זיין אייגנס אַ ווילּיע אין שווידער. פּיניעלע האָט אָפּגענומען אין פֿאַלעניץ אַ הויז פֿאַר זיך און ר׳ אַהר׳לען. לאָטע האָט דאָרט אויך געוואוינט. קאָפּל און לאה זיינען געזעסן אין אַ פּענסיאָנאַט אין אָטוואָצק. הדסה און דאָשקע זיינען געבליבן אין שרודבאָרואוו ביי וואַניאַ דעם קאַצאַפּ. מאַשאַ האָט שוין

געהאַט אַ וויזע קיין אַמעריקע און זי האָט געמומען אַ צימער נעבן הדסהן. סטעפֿע און דאָשע זיינען אַרויסגעקומען צו איר און הדסהן יעדן שבת. אַביגדור, אַבראַמס אײדעם, האָט געוואָרנט, אַז ס׳איז אַ נאַרישקייט איצט צו בלייבן אין פּוילן. יעדע מינוט קען ווערן אַ בהלה. ער האָט איינגעטענהט סיי מיט ר׳ אַהר׳לען, סיי מיט לאהן, זיי זאָלן אַוועק ווי לאַנג ס׳איז צייט. ער האָט געשוואוירן, אַז ווען ער, אַביגדור, האָט אַ וויזע, וואָלט ער דאָ נישט באַלעמוטשעט קיין איין טאָג. אָבער די אויסלענדישע געסט האָבן זיך נישט געאײלט. ר׳ אַהר׳לע האָט דאָ אין וואַרשע צונויפֿגענומען כתבים, וואָס זיינען געבליבן פֿון פֿאָטער, ר׳ משה־גבריאלן, פֿון ר׳ יחיאל ביאַלאָדרעוונער און אַפֿילו פֿון אַלטן ביאַלאָדרעוונער, דעם קאָצקערס תּלמיד. חסידים האָבן געמומען פּרענומעראַנטן, נגידים האָבן געגעבן צושטייער. ר׳ אַהר׳לע האָט אויספֿאַרריכט די כתבי־יד, זיי אַוועקגעשיקט צו אַ דרוקער. ר׳ אַהר׳לע איז אַליין געווען דער מגיה. אַ חוץ דעם האָט ר׳ אַהר׳לע צונויפֿגענומען אַ נייע חברה עולים פֿאַר דער קאָלאָניע „נחלת יחיאל". דער רבי האָט אויסגעפּועלט ביים פּאַלעסטינע־אַמט מ׳זאָל זיי צוטיילן סערטיפֿיקאַטן. די אַגודה האָט צוגעהאָלפֿן. מ׳האָט געדאַרפֿט אָנקומען צו מלכות. מ׳האָט כּסדר געמוזט בעטן טובות, שיקן שתּדלנים. ס׳זיינען געווען אַלערליי פּלאָנטערנישן מיט געלט, דאָקומענטן, בירגערשאַפֿט, מיליטער־דינסט. דער רבי איז געווען פֿאַרטאָן פֿון גאַנץ פֿרי ביז שפּעט ביינאַכט. עטלעכע מאָל אַ וואָך איז ער צוגעפֿאָרן קיין וואַרשע. ר׳ אַהר׳לע האָט געוואוסט, אַז ס׳איז שעת חירום, נאָר וואָס איז דער אויפֿטו פֿון אַנטלויפֿן? וואָס ס׳עט זיין מיט כּל־ישראל, וועט אויך זיין מיט ר׳ ישראל. אַ פּאַסטוך לאָזט נישט איבער די שאָף. דער רבי האָט גערעכנט, אַז היטלער, דער ימח־שמוניק, וועט זיך נישט איינשטעלן צו האַלטן מלחמה מיט ענגלאַנד און פֿראַנקרייך, מלכים אַדירים. טיף ביי זיך האָט דער רבי געהאַט אַ הרגשה, אַז די לעצטע מינוט וועט געשען אַ נס. שוין־זשע זאָל מען אין הימל וועלן חלילה אומברענגען די יידן אין פּוילן? ר׳ אַהר׳לע האָט זיך אָנגעגורט מיט בטחון.

— ס׳איז דאָ אַ בורא־עולם... די וועלט איז נישׁ׳ הפקר!...

קאָפּל האָט זיך פֿאַרלאָזט אויפֿן אַמעריקאַנער פּאַס. קאָפּל האָט גערעדט, אַז די מלוכהלעך אין יוראָפּ ציטערן פֿאַר אַמעריקע. זיי קאָנען זיך רייסן ביי די נעז, נאָר קיין אַמעריקאַנער בירגער וועלן זיי נישט אָנרירן. ווי לאַנג ס׳איז דאָ אין וואַרשע דער אַמעריקאַנער קאָנסול האָט ער, קאָפּל, זיי אַלע אין דר׳ערד. דערצו איז ער אַן אַלטער מאַן, אין די זיבעציקער. וואָס קאָן מען אים טאָן? שיטן זאַלץ אויפֿן וויידל. ניו־יאָרק וועט אים נישט אַנטלויפֿן. ער איז דאָרט איינער אַליין, אָן קרובים, אָן פֿריינט. ער זיצט אין דעם אַפּאַרטמענט זייער נעם און הערט די ראַדיאָ, אָדער ער גייט אַראָפּ אין פּאַרק לייענען אַ צייטונג. אין סאַראַטאָגאַ ספּרינגס שפּילט ער צומאָל אויף די פֿערדלעך, דאָס אַלץ. אין וואַרשע האָט קאָפּל געהאַט אַ זון, אַ שנור, טעכטער, איידעמס, אייניקלעך. ער האָט דאָ אויסגעפֿונען אַלטע גוטע־ברידער. לעאָן אָקסענבערג און זיין ווייב, רייצעלע, זיינען שוין לאַנג געלעגן אויף דער גענשע. אָבער די טעכטער האָבן אויפֿגענומען קאָפּלען מיט אָפֿענע אָרעמס. איטשעלע פּעלצעוויזנער איז

געווען טויט. אַ פֿערד האָט אים דערלאַנגט אַ שטויס, אַרויסגעזעצט די קיש־קעס. דאַוויד קרופּניק איז געשטאָרבן פֿון אַ לונגען־אָנצינדונג. אָבער דאָס ווייב זיינס, די געוועזענע פֿרוי גאָלדסאָבער, איז נאָך אַרומגעקראָכן און גע־רויכערט די ציגאַרעטלעך, וואָס זיינען אַ רפֿואה צו אַסטמאַ. לעאָן דער גייער און דער געלער מאָטיע פֿלעגן נאָך קומען צו איר מאַכן אַ קערטל. קאָפּל האָט געבראַכט אַ פֿלאַש בראָנפֿן, אַ פֿונט ברוסט, אַ שאַכטל סאַרדינען. די אַלטע לייט זיינען אָפּגעזעסן ביז שפּעט, דערציילט מעשׂיות פֿון אַמאָל. לעאָן דער גייער איז געוואָרן אויף דער עלטער הויט־און־ביין. ער האָט גערעדט און גע־ציטערט. ער האָט געזאָגט יאָ, נאָר דער קאָפּ האָט זיך געטרייסלט אויף ניין. ער האָט זיך אויפֿגעהאַלטן ביי אַ טאָכטער, נאָר אין דער פֿרייער צייט האָט ער נאָך אַלץ אונטערגעהאַנדלט מיט מציאות. ער פֿלעגט יעדעס מאָל זאָגן דאָס אייגענע:

— נו, קאָפּל, וואָס מאַכסטו? ביסט אָל־ראַיט, האַ?

קאָפּל האָט זיך צעלאַכט.

— פֿאַרוואָס זאָל איך נישט זיין אָל־ראַיט? כ׳האָב פּלענטי אָנגעגנבעט...

די באַרימערייען וועגן די גנבֿות זיינען געוואָרן ביי קאָפּלען אַ משוגעת. ער האָט יעדעס מאָל פֿונסניי דערציילט די געשיכטע ווי ער האָט באַגנבעט ר׳ משולם מושקאַטס קאַסע. די סומע איז מיט יעדן מאָל געוואַקסן. ער האָט אָפּן גערעדט פֿון דעם טרפֿהנעם ברייזל, וואָס ער האָט געטריבן אין ניו־יאָרק. לאה האָט זיך געבעטן, ער זאָל זי נישט פֿאַרשעמען. די טעכטער זיינען געוואָרן רויט. די איידעמס האָבן זיך געקרימט. מאָניעק האָט געוואָרנט דעם פֿאָטער, אַז אויב ער׳ט נישט אויפֿהערן פּלאַפּלען, וועט ער מיט אים איבעררייסן. מאָניעק איז געווען אַ הויפּט־בוכהאַלטער אין אַ ברויט־מיל, געקראָגן הונדערט און צען זלאָטעס אַ וואָך. נאָר קאָפּל האָט זיך אויסגעלאַכט.

— נאַר, וואָס שעמסטו דיך? אַ גנבֿ בלייבט אַ גנבֿ...

און ער האָט געגעבן דעם זון אַ קיצל מיטן שפּיץ־פֿינגער צווישן די ריפּן.

— ר׳איז נעבעך עובֿר־בטל — האָט געזאָגט דער איידעם, דער קאָמאַשנ־מאַכער, איפּעס מאַן.

ביי דער פֿרוי קרופּניק האָט מען קאָפּלען געלאָזט זיך אויסרעדן. ער האָט אַרויסגענומען די טרעוולערס טשעקס און געוויזן: הונדערטערס, פֿופֿציקערס, צוואַנציקערס, צענערלעך. ער האָט געלאָזט אָנקוקן די באַנק־ביכלעך. ער האָט געגעבן צו פֿאַרשטיין די „גרינע" אַלערליי מאַכינאַציעס מיט ריעל־עסטייט, סטאָקס, באָנדס, און ווי ס׳אַרבעטן די גענגסטערס, די ראַקעטירער, די באַנק־רויבער, די האָלד־אָפּניקעס. ער האָט אויסגעלאַכט די וואַרשעווער אונטערוועלט. אַלץ וואָס זיי קאָנען, די וואוילע יונגען, איז עפֿענען אַ שלאָס מיט אַ וויטרע, אָדער פֿאַרפֿעצן אַ מעסער. אַמעריקאַנער חבֿרה־לייט פֿאָרן־אַרום אין אויטאָמאָ־בילן, שיסן מיט מאַשין־געווער. זיי עפֿענען סייפֿן פֿינף אינטשעס די גרעב. מ׳באַפֿאַלט אין וואָל־סטריט טראָקס מיט באַנקנאָטן. דער געלער מאָטיע, וואָס איז שוין איצט געווען אינגאַנצן ווייס, האָט דערמאָנט, אַז מיט אַ צייט צוריק

האָבן וואַרשעווער גנבים אויסגעגראָבן אַ טונעל צו דער באַנק פּאָלסקי, נאָר קאָפּל האָט אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט.

— אויך מיר אַ באַנק!...

לאה האָט אים אויסגעמיטן. לאָטע, די שטיף־טאָכטער, האָט מיט אים נישט גערעדט. שמעון בענדל, דער איידעם פֿון פּאַלעסטינע, האָט אים נישט געוואָלט אָנקוקן. אין פּענסיאָנאַט אין אָטוואָצק איז קאָפּל אַריין אין קיך, גענומען ווייזן די קעכינס ווי מ׳קאָכט אין אַמעריקע. הייס וואַסער צאַפּט מען פֿון דער וואַנט. אין יעדער שטוב איז דאָ אַן אייז־באַקס אָדער אַ פֿרידזשידער. געפֿעס וואַשט מען אין סינק מיט אַ כּשרן זייף. פֿרוכט און גרינסן זיינען צוגעגרייט אין פֿאַר־טיקע קענדלעך. די געסט האָבן זיך אַרומגעשטעלט, געשמייכלט. קאָפּל האָט אַריינגעשלאָגן צוויי אייער אין אַ פֿאַן, אַרויפֿגעשטעלט אויפֿן פֿייער. אָנשטאָט איבערצודרייען דעם פֿאַנקוכן מיט אַ לעפֿל, האָט ער אים איבערגעדרייט אין דער לופֿט. די קעכינס האָבן געשמוצערט מיט די ליפּן.

— אַמעריקאַנער קונצן!...

אַז לאה האָט דאָס בייגעוואוינט, פֿלעגט זי גלייך אַוועק צו זיך אין צימער. ווען קאָפּל איז אַריינגעקומען, האָט זי זיך אָנגערופֿן:

— כ׳האָב עס כּשר פֿאַרדינט... אַז כ׳האָב פֿאַרביטן משה־גבריאלן אויף קאָפּל משרת, בין איך ווערט דעם שטעקן...

כ׳קאָן דיך איצט אויך אָפּגטן — האָט קאָפּל געענטפֿערט. — כ׳על דיר צאָלן אַלימאָני...

לאה האָט אָנגעטאָן אַ זומער־שאַלעכל, גענומען דעם טאַש, אַ שטעקעלע, אַוועקגעשפּאַנט קיין שרודבאָרואוו. זי איז געגאַנגען איבער די זאַמדן, יעדעס מאָל אויסגעטאָן אַ שוך, אויסגעשאָקלט דעם שטויב. ביינאַכט פֿלעגט צומאָל לאהן באַפֿאַלן אַ פּחד, אַז זי׳ט דאָ בלייבן שטעקן אין פּוילן. בייטאָג האָט די אימה זיך אויסגעוועפּט. דער הימל האָט געהויערט אַן אויסגעלייטערטער, אַ טיף־בלויער. אַ גאָלדענע זון האָט געהאָנגען איבער די סאָסנעס, די ווילִיעס, די טעלעגראַף־שטאַנגען. פֿייגעלעך האָבן געצוויטשערט. באַנען זיינען געפֿאָרן אַהין און צוריק. בחורים האָבן אָנגעטאָן די מיידלשע שאַלעכלעך. מיידלעך האָבן גענומען ביי די יונגעלייט די שטעקעלעך. גראַמאָפֿאָנען האָבן געגאָרגלט חזנישע שטיקלעך. הענדלערס אין לאַנגע קאַפּאָטעס האָבן זיך אַרומגעטראָגן מיט קויבערס אויבסט, מיט אַלערליי ווייבערשע שמאָכטעס. לאהן האָבן זיך דער־מאָנט די מיידלשע יאָרן. דאָ, אויף די אייגענע זאַמדן, איז זי אַרומגעגאַנגען און פֿאַנטאַזירט פֿון קאָפּלען. אַזאַ משוגעת!... אין שרודבאָרואוו איז לאה געווען ביי זיך אין דער היים. הדסה האָט איר אָנגעצאַפּט קאַלט וואַסער פֿון ברונעם. דאָשקע האָט זי געקושט. לאה האָט יעדעס מאָל מיטגעבראַכט אַ מתּנה. וואַניאַס שיקסעס האָבן אַרום איר אַרומגעטאַנצט, נאָר געפֿלייסט זיך זי צו באַדינען. מאַשע איז אַרויסגעקומען פֿון איר שטיבל. לאה האָט געוואָרפֿן אויף דער טאָכטער זייטיקע בליקן. אין די לאַנגע יאָרן וואָס לאה האָט זי נישט גע־זען, האָט זי זיך געהאַט פֿאַרענדערט נישט צום דערקאָנען. פֿון געשווירענעם קאָפּ האָבן אַרויסגעקוקט אַ סך גרויע האָר. זי האָט באַקומען אַ פֿאַרגוישטע

צורה. וויפֿל לאה האָט זיך נישט באַמיט זיך צו דערנענטערן צו איר, האָט זי נישט געקאָנט דורכברעכן די וואַנט. דאָס ערגסטע איז וואָס מאַשע האָט גע־האַט פֿאַרגעסן יידיש. זי האָט גערעדט אַ קוידערוועלש פֿון פּויליש מיט יידיש. לאה האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ.

— וואָס לייענסטו, מאַשע, האַ?

— אַ בוך.

— וואָס פֿאַר אַ בוך?

— אָווי. אַ פּאָוויעשטש...

— כאָטש אינטערעסאַנט, האַ?

— טאַק סאָביע...

— פֿרייסט זיך גאַרנישט וואָס דו פֿאָרסט קיין אַמעריקע? — האָט לאה זי געפֿאָרשט.

— יאָ, כ׳פֿריי מיך...

מאַשע איז אַרויס אויף דער וועראַנדע, זיך אָוועקגעזעצט אויף הדסהס צולייג־בעטל, וויטער געלייענט. דער הונט האָט צוגעשלייכט, זיך אָוועקגעלייגט ביי די פֿיס. וואַניאָס שיקסלעך האָבן זיך צוגעשאַרט, געבעטן די פּאַני מאַשאָ זאָל זיי דערציילן אַ מעשהלע. אין די יאָרן וואָס מאַשע האָט געוואוינט מיט יאַן זאַזשיצקין אויף דער אויאַזדאָווער אַלייען האָט זי זיך געהאַט אָפּגעוואוינט פֿון אַלץ און אַלעמען: פֿון דער מוטער, די ברידער, דער שוועסטער, דער משפּחה. מאַשע האָט זיך קיינמאָל נישט געקאָנט צוגעוואוינען צו דעם געדאַנק, אַז די מאַמע האָט אָפּגעגעט דעם גאָטזעליקן פֿאָטער, חתונה געהאַט מיט דעם זיידנס משרת. די אַמעריקאַנערין מיט די זילבער־ווייסע האָר און מיט דעם וואולגאַר־רויטן פּנים איז איר געווען פֿרעמד. זי האָט נישט געאָנט צו וואָס מ׳נעמט זיך אין דעם וויטן אַמעריקע. די רייד וועגן זיך מגייר זיין זיינען איר פֿאַרגעקומען אומזיניק. נישט זי איז געווען אַן איבערגעגעבענע קריסטין, נישט זי קאָן נעמען ערנסט יידישקייט. און וואָס זאָל עס באַשטיין? זי האָט נישט קיין באַדערפֿעניש צו גיין אין ווייבער־שול, אָדער אין מקווה. ס׳איז איר איבערהויפּט אַלץ איבער־דריסיק.

פֿון דעם פֿרימאָרגן אָן וואָס מאַשע האָט אַ זופּ געטאָן פֿון פֿלעשל יאָדינע האָט דער געדאַנק וועגן זעלבסטמאָרד זי מער קיינמאָל נישט אָפּגעלאָזט. קיין סם וועט זי מער נישט איינעמען. אָבער ס׳זיינען דאָ אַנדערע מיטלען. זינט מאַשע האָט אָנגעהויבן זיך באַמיען וועגן אַ פּאַס קיין אַמעריקע, האָט זי יעדן טאָג געקלערט וועגן אַרויסשפּרינגען פֿון דער שיף. וואָס קאָן זיין אַ שענערער טויט ווי זיך אַריינשליידערן צווישן די כוואַליעס, פֿאַרזונקען ווערן אין אָפּגרונט? זי איז צו־אַלט אָנצוהויבן פֿונסניי. זי האָט שוין באַצייטנס פֿאַרלוירן דעם ווייבערשן שטייגער...

—◆—

קאַפּיטל איין און זעכציק

שמעון בענדל (שרוך) און שאַשע זיינען אַרויסגעפֿאָרן קיין גראָכאָוו אויף דער הכשרה־פֿאַרם. שמעון האָט אַליין באַקומען זיין הכשרה אין גראָכאָוו. ער איז געווען פֿון די גרינדער. אין עס־זאַל איז געהאַנגען אַ פֿאָטאָגראַפֿיע פֿון אַ גרופּע עולים. שמעון איז געווען צווישן זיי. די גרויסע טשופּרינע זיינע האָט אָפּערגעקוקט איבער אַלעמענס קעפּ. איידער שמעון איז אַוועק קיין ארץ־ישראל האָט ער געשאָנקען זיין ביבליאָטעק דער פֿאַרם. אויף די טאָוולען האָט זיך געפֿונען זיין חתימה. אין אַן ארץ־ישראל־אַלבום, וואָס די גראָכאָווער האָבן געהאַט, זיינען געווען בילדער פֿון שמעונס פּרדס. אַ חוץ זיין טויגעוודיקייט אין גערטנעריי, האָט שמעון אַרויסגעוויזן קענטשאַפֿט אין בויען צריפֿים פֿאַר ערשט־אָנגעקומענע חלוצים. פֿאַרמעל אַ קאַפּיטאַליסט, איז ער פֿונדעסטוועגן געבליבן אַ חבר פֿון „החלוץ״. איצט איז שמעון געפֿאָרן אָנקוקן זיין גראָכאָוו. ער איז איינגעשטיגן אין דער קליין־באַן נעבן דער פּראַגער בריק. אין וואַגאָן זיינען געזעסן: אַ גויע מיט צוויי מילך־בלעכן, אַ סאָלדאַט, אַ קליין גויעצל מיט אַ פּאָר גרויסע וואָנסן, צוויי מיידלעך, וואָס האָבן געשמועסט צווישן זיך פֿראַנצויזיש. שמעון און שאַשע האָבן זיך אָוועקגעזעצט איינער אַקעגן אַנדערן. דער טאָג איז געווען אַ וואַרעמער, אַ זוניקער. שאַשע האָט געטראָגן אַ געבלימלט קלייד, ווייסע שיך, אַ שטרוי־הוט, וואָס האָט איר נאָכגעהאַנגען אויף די אַקסלען. שמעון האָט געררויכערט אַ פּאַפּיראָס, מיט געניטשאַפֿט אַרויסגעקוקט אינדרויסן. דאָ אין פּוילן מוז מען נישט ציטערן איבערן יעדן דונאַם ערד. אויף גאַנצע קילאָמעטערס האָבן זיך געצויגן פּאָלאַנעס, וואָס מ׳האָט גרינג געקאָנט פֿאַרוואַנדלען אין פֿעלדער אָדער סעדער. אויף די פֿעלדער האָט מען ס׳רוב געהאַט פֿאַרזעצט קאַרטאָפֿל. אויף די צעאַקערטע בייטן האָט נאָר וואָס אָנגעהויבן אַרויסשפּראָצן דער כמיעל. שמעון האָט געבלאָזן קייקעלעך רויך פֿון די נאָז־לעכער, געקנייטשט דעם שטערן. דאָ איז פֿאַראַן אַלץ: רעגן, מיסט פֿון בהמות, ריינע ערד. דאָרט מוז מען האַלטן אין איין באַוואָסערן, און איין רייניקן פֿון שטיינער. דערצו איז דער אַראַבער יעדע רגע גרייט דיר אַריינצושטעכן אַ מעסער אין רוקן. פֿאַר אַ צולאָג האָט ענגלאַנד אָפּן פֿאַרראַטן דעם ישוב, אַרויסגעגעבן גזרות קעגן אימיגראַציע, פֿאַרבאָטן דעם ייִד צו קויפֿן באָדן. ס׳ווערט אַלץ שווערער פֿון טאָג צו טאָג. נו, איז וואָס? נישטאָ פֿאָרן ייִד קיין אַנדער אָרט. מ׳עט דורכקומען אַלע שטרויכלונגען. אַז מ׳האָט אייסגעהאַלטן צוויי טויזנט יאָר, וועט מען דאָס אויך איבערקומען. שמעון האָט געגומען אונטערברומען ביאַליקס אַ שיר.

לא נחלת אחוזה, לא גג וצל קורה —
ומה כל החרדה ומה כל המורא?
לא דין ולא רחמים, לא נקם ושלם —
ולמה תחרישו? פה שימו לאלם!...

שמעון האָט אַרויסגענומען פֿון קעשענע אַ ייִדישע צייטונג, אַריינגעקוקט. יאָ, ס׳עט באַלד זיין אַ מלחמה. היטלער וועט זיך אַ לאָז טאָן איבער פּוילן

מיט מיליאָנען נאַציס. די איטאַליענער וועלן אַטאַקירן מצרים. דער טערק וועט אַוודאי אויך צושטיין צו די פֿאַשיסטלעך. אַן אַלטע ליבע. די אַראַבער וועלן מיטגיין. דער מופֿטי איז אַ גאַנצער בן־בית ביי היטלערן. איי, ט׳דאַ זיין אַ חתונה!... אַ שיין פּנים וועט האָבן דער ישוב! ער האָט געוואָרפֿן אויף שאָשען אַ בייזן בליק.

— שאָשע, אנו נוסעים אחרי השבת!

— מי לא נותן לך? — האָט שאָשע געענטפֿערט אויף איר גרייזיקן העברעאיש, און אויף יידיש האָט זי צוגעגעבן: מיינסטאַלבן...

— אקח אווירון!

— נו, מילא. אתה לא יכול לחיות אם יש לי מעט תענוג...

— בר־אווז!...

— סטאַציאַ גראַכאָוו! — האָט דער קאָנדוקטאָר אויסגערופֿן.

שמעון האָט אָנגענומען שאָשען ביים אָרעם, אויסגעשטיגן. די צוויי מיידלעך, וואָס האָבן גערעדט פֿראַנצויזיש, זיינען אויך אויסגעזעסן. דאָס לאָקאָמאָטיוול, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ סאַמאָוואָר, האָט זיך צעקוויטשעט, צעצישעט, אַ זעץ געטאָן מיט רויך, מיט פּאַרע, מעשה־לאָקאָמאָטיוו, זיך אַוועקגעלאָזט איבער די שמאָלע רעלסן מיט די קורצע וואַגאָנדלעך, ווי שפּילצייג. די פֿראַנצויזינס האָבן גלייך גענומען רעדן צו שמעונען, פֿרעגן אויף עפּעס. ער האָט נישט געקאָנט קיין פֿראַנצויזיש, נאָר ער האָט פֿאַרשטאַנען, אַז זיי פֿרעגן זיך אויף דער פֿאַרם. ער האָט זיי געגעבן אַ צייכן זיי זאָלן אים נאָכגיין. ער האָט געדענקט דעם וועג, ווי ער וואָלט דאָ געווען ערשט נעכטן. ער האָט אויסגעשפּיצט די ליפּן, געפֿייפֿט. די לופֿט איז געווען פֿול מיט צוויטשערניש פֿון פֿייגל, מיט גרילצעניש פֿון פֿעלד־גרילן. אַ הונט איז געלאָפֿן איבערן וועג, מיט אַמאָל זיך אָפּגעשטעלט, אָנגעשטעלט די אויערן, גענומען איילן אויף צוריק, ווי פֿון אַ הינטישן טעות. ביידע פֿאָרלעך האָבן איצט געטרעטן אויף אַ שמאָלן שטעג, איבער אַ לאָנקע, וואָס האָט, דוכט זיך, שוין געהערט צו דער פֿאַרם. מיט אַמאָל זיינען אויסגעוואָקסן די אַלטע־באַקאַנטע געביידן: די שטאַלן, דער עס־זאַל, דער באַראַק. ס׳האָט געטאָן אַ שמעק פֿון צעאַקערטער ערד, קי־מיסט און נאָך עפּעס טיף־איינגעבאַקנס. די מיידלעך הינטן האָבן גענומען פּלאַפּלען געדיכטער, ווייזן מיט די פֿינגער. ס׳איז אַנטקעגנגעקומען אַ נידעריק מיידל מיט געשוירענע האָר, אין אַ סיצן קלייד, אין צעטרעטענע שיך אויף די באָרוועסע פֿיס, דאָס פּנים ברוין ווי ביי אַ ציגיינערין. די שוואַרצע אויגן האָבן געשמייכלט. עס האָט געווייעט פֿון איר מיט אַן ארץ־ישראלדיקער היימישקייט. שמעון האָט געפֿרעגט אויף דעם מנהל. דאָס מיידל האָט געוויזן אַ מויל ווייסע ציין. זי האָט געהאַט געהערט פֿון שמעון שרוך. זי האָט גערעדט העברעאיש, געזאָגט, אַז די חברים זיינען אַלע אויפֿן פֿעלד. זי האָט פֿאַרבעטן די אורחים אין עס־זאַל. זי האָט אויך געקאָנט אַביסל פֿראַנצויזיש. זי האָט זיך צערעדט מיט די מיידלעך. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי זיינען זשורנאַליסטינס, מיטאַרבעטערינס פֿון אַ פּאַריזער צייטונג. זיי האָבן געוויזן לעגיטימאַציעס. באַלד האָבן אויפֿגעטויכט נאָך אַ פּאָר חלוצים און חלוצות. ס׳איז געוואָרן אַ רעדל. אפֿשר וויל עמעצער

זיך אַפּוואַשן? אַט איז אַ פּלומפּ. אפֿשר איז מען הונגעריק? מיטאָג וועט זיין אין אַ צוויי שעה אַרום, אָבער מ׳קאָן דערווייל קריגן אַ שטיקל ברויט און אַ גלאָז פֿריש־געמאָלקענע מילך. מ׳האָט אַריינגעפֿירט די געסט אין אַ געביידע, וואו ס׳האָט זיך געפֿונען די ביבליאָטעק. ס׳איז דאָ אויך געווען אַ זאַל מיט בענק און אַ בינע, וואָס איז איצט געווען האַלב פֿאַרהאָנגען מיט אַ פֿאָרהאַנג. אויף די בּישט־געטינקטע ווענט האָבן געהאָנגען פּאָרטרעטן פֿון פּינסקער, הערצל, נאָרדוי, טשלענאָוו, אוסישקין, באָראָכאָוו, גרינבוים. ס׳זיינען דאָ געווען אָנ־געשריבן אַלערליי לאָזונגען. אויף אַ שטול, וואָס האָט אַפּערגעקוקט פֿון הינטערן פֿאָרהאַנג, איז געלעגן אַ פּעלערינע. מ׳האָט דאָ, אַפּנים, געשפּילט טעאַטער, אָדער מ׳האָט געמאַכט פּראָבן. פֿון דאָרט איז שמעון אַריין אין ביבליאָטעק. אין זיין צייט זיינען דאָ געווען בלויז אַ פּאָר הונדערט ביכער. איצט זיינען דריי שטובן פֿול מיט פֿאַכן פֿון אונטן ביז אַרויף. אויף טישן זיינען געלעגן די לעצטע ארץ־ישראלדיקע אויסגאַבן. דאָ איז דער חלוצישער זשורנאַל וואו ער, שמעון, שרייבט אַמאָל אַן אַרטיקל וועגן פּראַקטישע ענינים. ער האָט געעפֿנט, געטאָן אַ מיש, געפֿונען זיין נאָמען שוואַרץ אויף ווייס. עמעץ האָט מיט אים געפֿירט אַ פּאָלעמיק. שמעונען איז געוואָרן פֿייכט אין די אויגן. אָט דאָס איז אַ מולדת! זי פֿאַרשפּרייט וואַרעמקייט אויף הונדערטער מיילן אַרום.

— שאָשע, ראי!...

און שמעון האָט איר געוויזן דעם מאמר, וואו מ׳מאַכט צוניששט זיין פֿאָר־שלאָג...

די בחורים האָבן אים גענומען אויספֿרעגן. ער האָט זיי דערציילט פֿון זיין פּרדס; ווי ער, שמעון, האָט אים אַליין געפֿלאַנצט; ווי די ערד האָט יאָרן־לאַנג נישט אַריינגעבראַכט קיין הכנסה; ווי אַראַבער האָבן זיך אַריינגעגנבעט אין מיטן דער נאַכט, אונטערגעהאַקט צענדליקער יונגע ביימלעך. שאָשע האָט זיך אויך אַריינגעמישט. מ׳האָט אים געשטעלט אַ סך פֿראַגן: וואָס איז מיט די קבוצות? איז טאַקע דאָרט נישטאָ קיין שום פּריוואַט־אייגנטום? ווי באַציען זיך די אַלטע קאָלאָניסטן צו די חלוצים? איז פּתח תקוה אַ שטעטל? איז דאָס אמת, אַז אין תּל־אַביב רעדן שמענדריקעס פּויליש? וואָס פֿאַר אַ טיפּ איז דער צבראָ, דער געבוירענער אין ארץ־ישראל? אַ מיידל האָט געוואָלט וויסן צי מ׳נוצט אין פּאַלעסטינע קאָסמעטיק. אַ יונגערמאַן האָט געפֿאָרשט ווי זיינען די באַציאונגען צווישן די געשלעכטער. האָט זיך איינגעשטעלט אַ סדר? שמעון האָט יעדן איינעם געענטפֿערט. ער האָט אַרויסגענומען אַ פּעקל אַמעריקאַנער פּאַפּיראָסן, וואָס קאָפּל האָט אים געגעבן, געטיילט. דערנאָך האָט מען אַרויסגע־פֿירט אויף די פֿעלדער. ער האָט געוואָלט זען די חברים ביי דער אַרבעט. אויף אַ לאָנקע האָבן זיך געפּאַשעט קי. צו אַ שטאַנג אַריינגעזעצט אין דער ערד איז געווען צוגעבונדן אַן אָקס. ער איז, אַפּנים, געווען דער טאַטע פֿון גאַנצן יונגן דור: די קעלבלעך האָבן אַלע געהאַט די אייגענע געלע און ווייסע לאַטעס אויף דער פֿעל. ער האָט געגעסן גראָז, געמרוקעט. אַ בהמה האָט אים אָפּגעענטפֿערט מיט אַ שאַלעניש. אויף די פֿעלדער זיינען נאָך די זאַנגען געווען גרין, אָבער היפּש הויך. ביי די ברעגן זיינען געוואַקסן קאָרן־בלימלעך. צווישן די בייטן האָבן

זיך געבויגן חלוצים, חלוצות, אויסגעפּליקט אומקרויט. ווען שמעון איז דאָ געשטאַנען, האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז ער איז אין ארץ־ישראל. דער הימל איז געלעגן הויך, אַ תּכלת־בלויער. ס׳האָט זיך אין אים געצויגן אַ שיפל מיט אַ זילבערנעם זעגל. אויף אַ שפּיץ־זאַנג האָט זיך אַפּגעשטעלט אַ ווייס פּלאַטערל מיט שוואַרצע פּאַסיקלעך. ס׳האָט זיך איינגעהילט מיט די פליגל ווי מיט אַ טלית. אַ פּוטער־בין איז געבליבן הענגען אַ ווייל אין דער לופט מיט אַ זשומעניש. אויף אַ הענטל פון אַ רידל איז געקראָכן משה רבינוס אַ קיעלע.

אַ גלעקל האָט געקלונגען. מ׳האָט גערופן צו מיטאָג. ווי גיך די צייט איז אַריבער! שמעונען און שאַשען, די געסט, האָט מען אָוועקגעזעצט אויבן־אָן ביי אַ טיש. ביי אַן אַנדער טיש זיינען געזעסן די פראַנצויזישע שרייבערינס. מ׳האָט געגעסן און גערעדט. אַ יונג האָט סיי געקייט, סיי געכאַפּט אַ בליק אין אַ זשורנאַל. די צוקונפטיקע פאַרמערס האָבן געשמועסט פון וועלט־פּראָבלעמען: סאָציאַליזם, נאַציאָנאַליזם, פרייהייט, יושר, דעמאָקראַטיע. נאָך מיטאָג איז שמעון אַריין אין ביבליאָטעק. שאַשע איז אָוועק מיט אַ חברטע. יענע האָט איר אָפּגע־טרעטן איר בעטל, זי זאָל זיך צולייגן. נאָך אַ לאַנגער הפסקה איז שאַשע ווידער געוואָרן מעוברת. זי איז שוין אין זעקסטן חודש. זי איז געלעגן, האַלב־גע־דרימלט, האַלב־געטראַכט. פון דרויסן האָבן זיך דערטראָגן געזאַנגען, שאַרכן, פייפעניש. אין שאַשעס אינגעווייד האָט עפּעס זיך געשאָקלט, גערירט. אַ פאַר־הוילענע האַנט האָט אין אירע געדערעם געפּאַרעמט אַ מענטשעלע. אַ זיסע מידקייט איז געהאָנגען אויף שאַשעס גלידער. ס׳איז איר איינגעפאַלן, אַז אויב זי׳ט האָבן אַ מיידל, וועט זי זי רופן בתיה, נאָך דער מוטער עליה השלום, באַשעלע...

—◆—

קאַפּיטל צוויי און זעכציק

עוזר־העשל און באַרבאַראַ האָבן שוין טעלעכע יאָר געפּלאַנט צו פאַרברענגען צוזאַמען די זומערדיקע וואַקאַציע, נאָר ביז איצט זיינען געווען אַלערליי שטע־רונגען. עוזר־העשל האָט נישט געהאַט קיין געלט און נעמען אַדער לייען ביי באַרבאַראַן, האָט ער נישט געוואָלט. ס׳האָט געטראָפן, אַז באַרבאַראַ האָט די לעצטע מינוט געמוזט ערגעץ אָוועקפאָרן. היי־יאָר האָבן זיךביידע צעגעגרייט צו דער נסיעה. עוזר־העשל האָט געבאָרגט אין דער ליי־קאַסע פון לערער־פאַראיין פיר הונדערט גילדן. באַרבאַראַ האָט מער נישט געהאַט קיין שום פאַרטיי־פליכטן, ווייל יעדע טעטיקייט איז געוואָרן אָפּגעשטעלט. ס׳האָט אויס־געזען, אַז מ׳האָט דאָרט, אין קאָמינטערן, אינגאַנצן אַן איר פאַרגעסן. באַר־באַראַ האָט זיך קיינמאָל נישט געקאָנט שענקען וואָס מען האָט מיר־נישט־דיר־נישט פונאַנדערגעלאָזט די קאָמוניסטישע פאַרטיי אין פוילן. די פאַרטיי־מיט־גלידער און די מיטלויפער זיינען געבליבן ווי שאָף אָן אַ פאַסטוך. די רעאַק־ציאָנערן און זייערע נאָכשלעפּער האָבן טריאומפירט. ביינאַכט, אַז באַרבאַראַ איז געלעגן אַ וואַכע אין בעט, האָט זי געעגבערט דער צווייפל. מ׳האָט דאָרט

אָפּגעטאָן, אין מאָסקווע, קרומע זאַכן. מ׳האָט פֿאַראורטײלט צום טויט די זײלן פֿון קאָמוניזם; מ׳האָט אומגעבראַכט באַליבטע גענעראַלן; מ׳האָט צענדליקער טויזנטער כאַוויירים און כאַווערטעס אײנגעזעצט אין תּפֿיסה, געשאָסן, פֿאַרשיקט קײן סיביר. װער װײסט? אפֿשר איז טראָצקי גערעכט? אפֿשר איז סטאַלין דער קאָנטער־רעװאָלוציאָנער? אפֿשר איז װירקלעך דער קרעמל געװאָרן פֿאַר־כאַפּט פֿון אַ טערמידאָרישער קליקע? באַרבאַראַ האָט געפּרואװט פֿאַרטרײבן די דאָזיקע געדאַנקען. האָט דען נישט סטאַלין די פּאַרטײ הינטער זיך? זײנען אַ פּאָר טעראָריסטישע קליגער פֿון די מאַסן אַרבעטער און פּויערים? באַרבאַראַ האָט זיך אַלײן באַװיזן, אַז טראָצקיס טעאָריע װעגן דער פּערמאַנענטער רע־װאָלוציע און דער אוממעגלעכקײט צו בויען סאָציאַליזם אין אײן לאַנד, איז פֿאַלש און געפֿערלעך. זי האָט אָנגעצונדן די עלעקטרע און צום װיפֿלטן מאָל געלײענט די פּאָר העקטאָגראַפֿירטע באַריכטן, װאָס זי האָט געהאַט באַקומען דורך אונטערערדישע קאַנאַלן. נאָר די ספֿקות האָבן זיך אומגעקערט אָבער־אַמאָל און װידער־אַמאָל. אָט האָט זי געהערט, אַז מ׳האָט געשאָסן ברוידען. פֿאַרװאָס איז עס אים געקומען? האָט ער דען נישט אַװעקגעגעבן די בעסטע יאָרן פֿאַר דער רעװאָלוציע? אַפֿילו װען אַ טוער מאַכט אַ טעות, קומט אים אומצוברענגען? און װאָס איז מיט די אַנדערע, װאָס זײנען פֿאַרשװוּנדן װי אַ שטײן אין װאַסער? באַרבאַראַ האָט זיך אַלײן געזען אין זײער ראָל. זי קומט קײן סאָװעט־רוסלאַנד אַ באַגײסטערטע, אַן איבערגעגעבענע, גרײט צו דינען דער אַרבעטער־זאַך מיט לײב־און־לעבן. נאָר גלײך בײ דער גרענעץ װערט זי אַרעסטירט. מ׳פֿאַרשפּאַרט זי אין אַ קאַמער אין דער גע־פּע־או. מ׳פֿאַרשט זי, מ׳שלאָגט זי, מ׳רופֿט זי פֿאַשיסטישע קאַנאַליע. מ׳האַלט זי אין אײן אויספֿרעגן װאָסערע עסקים זי האָט געהאַט מיט עוזר־העשל באַנעט. זי שװערט מיט הײליקע שבֿועות, אַז די פֿאַרהעלטעניש זײנען געװען רײן פּערזענלעכע; זי האָט אים קײנמאָל נישט דערצײלט קײן סודות. נאָר דער אויספֿאָרשער שפּילט זיך מיטן רעװאָלװער, רויכערט אַ פּאַפּיראָסל, טענהט:

— נו, דאַ, מיר קאָנען שוין די קונצן!... זײ דיך מודה!... אַז נישט, װעסטו נישט אַרויס פֿון דאַנען קײן לעבעדיקע...

באַרבאַראַן האָט אָנגענומען אַ שוידער. נײן, זי׳ט מער נישט טראַכטן! ס׳זײנען דאָ צײטן װען מען דאַרף אָפּװאַרטן, צוקוקן דאָס גרײטע. האָט מען נישט געהאַט די זעלבע פֿאַרדאַכטן װען לענין האָט צעטריבן די גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג? האָט מען דען נישט געמאַכט די אײגענע באַשולדיקונגען װען לענין האָט אײנגעפֿירט דעם נעפּ? מ׳מוז האָבן צוטרוי צו די פֿירער, אַז נישט, איז אוממעגלעך עפּעס אויפֿצוטאָן. באַרבאַראַ האָט אָפּגעפּאַסט אַװעקצופֿאָרן אין אַ װײט דאָרף ערגעץ אין די טאַטרען, פֿאַרגעסן אויף אַ פּאָר װאָכן אין אַלע גריבלענישן. זי איז אַ פֿרוי, זי האָט אויך די רעכט צו האָבן איר אײגן לעבן. זי האָט אַמאָל פֿאַנטאַזירט װעגן האָבן אַ קינד מיט איר געליבטן. זי איז אויך נישט קײן שטײן. יעדעס מאָל װען זי גײט פֿאַרבײ אַ מוטער מיט אַ קינדער־װעגעלע טוט איר אַ צװיק אין האַרץ. גאָט אין הימל, פּאַפּאַ האָט אַלעמאָל גע־לעכצט נאָך אַן אײניקל. פֿאַרװאָס זאָל זי, באַרבאַראַ, עפּעס זײן די לעצטע פֿון

אַ דור? פֿאַרוואָס זאָל די משפּחה פּישעלזאָן ווערן פֿאַרשניטן? פֿאַרוואָס איז זי, באַרבאַראַ, געבוירן געוואָרן אין אַזאַ שרעקלעכער צייט?

עוזר־העשלען איז נישט אָנגעקומען גרינג דאָס אָוועקפֿאָרן. יעדן טאָג האָט געקאָנט אויסברעכן אַ קריג. ער האָט מורא געהאַט איבערצולאָזן הדסהן און דאָשקען אין שרודבאָרואוו. ער האָט זיך געשעמט פֿאַר די אַמעריקאַנער געסט. ער האָט אַלעמאָל זיך געשראָקן, מ׳זאָל אים נישט אַרעסטירן צוזאַמען מיט באַרבאַראַן. אָבער ער קאָן מער נישט פֿאַרטראָגן די וואַרשעווער היצן. ער ווערט אַלץ נערוועזער. ער שלאָפֿט נישט נעכט. ער האָט ביי זיך אָפּגעמאַכט נישט אָנצוזאָגן הדסהן פֿאָראויס וועגן דער רייזע, נאָר איר צו שרייבן פֿון דעם אָרט וואו ער וועט קומען. ער׳ט איר שפּעטער־צו שיקן אָן איבערווייזונג אויף געלט.

אַלץ איז אַרויסגעקומען גלאַטיק. שבת און זונטאָג האָט עוזר־העשל פֿאַרבראַכט אין שרודבאָרואוו. ער האָט איבערגעלאָזט הדסהן זעכציק זלאָטעס. מאָנטאָג אינדערפֿרי האָט ער איינגעפּאַקט אַ וואַליזע, זיך געטראָפֿן מיט באַרבאַראַן אויפֿן ווינער וואָקזאַל. ער האָט געהאַט באַצאָלט די באַלעבאַטים פֿון זיין צימער פֿאַר אַ חודש פֿאָראויס. מ׳איז איינגעזעסן צוזאַמען אין שנעלצוג קיין קראָקע. באַרבאַראַ האָט זיך געהאַט אויסגעפּוצט. זי האָט געטראָגן אַ ווייס קלייד, ווייסע שיך, שוואַרצע הענטשקעס הויך איבער די געלענקען, אַ ברייט־ראַנדיקן שטרוי־הוט. דאָס רענצל איז געווען פֿון קראָקאָדיל־לעדער. די לענדן האָט זי אַרומגעגאַרטלט מיט אַ שוואַרצן זאַמשענעם פּאַס. זי האָט געהאַלטן אַ פֿראַנצויזיש ביכל און אַ פּוילישן מאָדע־מאַגאַזין. באַרבאַראַ האָט אויסגעזען רייך און פֿאָרנעם.

דער עקספּרעס האָט זיך אָפּגעשטעלט אין סקערניעוויץ, אין פּיעטרקאָוו, אין ראַדאָמסק. אויף די סטאַציעס האָט מען אויסגעשריגן קיכלעך, לעמאָנאַד, שאָקאָלאַד, אילוסטרירטע זשורנאַלן. יידן האָבן זיך אויסגעמישט מיט סאָלדאַטן. צייט היטלער איז אָפֿן אַרויסגעטראָטן קעגן פּוילן, איז די פּרעסע געוואָרן ליבעראַלער. אין די קליין־קונסט טעאַטערן האָט מען אויפֿגעהערט נאָכשפּעטן יידן און מ׳האָט זיך גענומען נאָכקרימען די נאַציס. די נאַראָוצעס, די פּוילישע פֿאַשיסטן, האָבן אויף אַ וויילע איינגענומען שטומעניש. דאָ און דאָרט איז מען באַפֿאַלן פּוילישע דייטשן, היטלערס פֿינפֿטע קאָלאָנע. אין וואַגאָן האָט אַ גויע דערציילט שטילערהייט, אַז אין גרויס־פּוילן גראָבט מען שוין שוץ־גרובנס. רייכע לייט באַזאָרגן זיך מיט פּריוואַטע „סכראָנעס”, באַהעלטענישן קעגן באָמבאַרדירונגען. אַן עלטערער גוי מיט אַ רויט פּנים און גראָבע ווייסע וואָנסן האָט זיך אַריינגעמישט. היטלער סטראַשעט. ער׳ט געמיינט, אַז מ׳עט זיך דערשרעקן און אים צוריקגעבן דעם קאָרידאָר. איצט, אַז ענגלאַנד און פֿראַנקרייך האָבן גאַראַנטירט די פּוילישע גרענעצן, בלייבט אים נישט מער ווי צו קריצן מיט די ציין און בילן. אַזוינע שוואַבישע בעסטיעס!...

— פֿאַרוואָס־זשע מאָביליזירן מיר די אַרמיי?

— מ׳דאַרף זיין גרייט אין יעדן פֿאַל...

דער צוג איז אָנגעקומען קיין קראָקע פֿאַרנאַכט. די אַמאָליקע פּוילישע

הויפּט־שטאָט איז געווען פֿול מיט סקווערן, גערטנדלעך, קירכן, קאַפֿע־הייזער. אַ קיל ווינטל האָט געבלאָזן פֿון די בערג. די אונטערגייענדיקע זון האָט זיך געשפּיגלט אין די גאָלדענע צלמים, אין די האַלב־קײַלעכדיקע פֿענסטער מיט די קאָלירטע שײַבלעך, אין די באַגילדטע ציפֿערבלאַטן פֿון די פֿאָרצײַטישע זייגערס. די פֿאַרבײַגייער זײַנען נישט געלאָפֿן, ווי אין וואַרשע, נאָר געגאַנגען פּאַמעלעך. די טראַמווייען האָבן זיך פֿאַרבײַגעגליטשט אָן אַ רעש. די פֿערד פֿון די דראָשקעס האָבן אונטערגעטענצלט. די גלאָקן פֿון די תּיפֿלות האָבן געקלונגען, גערופֿן צו חשבון־הנפֿש. אַ סטודענט און אַ סטודענטין, בײדע אין די זעלבע ווײַס־רויטע היטלען, זײַנען געזעסן אויף אַ באַנק, אונטער אַ בוים, אַרײַנגעקוקט אין אַ ביכל. אַ נאָנע האָט געפֿירט אַ גרופּע שילערינס אין ריפּסענע שירצן. סעמינאַריסטן אין לאַנגע זשופּיצעס, ברייטע קאַפּעלאַטשן, האָבן געטראָגן גרויסע בענדער, ענלעך צו גמרות. טויבן האָבן געפּיקט קערנדלעך. אַ הונט האָט געפֿירט אַ בלינדן. אויף דעם כּלבֿס האַלדז איז געהאָנגען אַ פּושקעלע. גוטהאַרציקע פֿרויען האָבן אַרײַנגעוואָרפֿן מטבעות. אַ שלווה האָט געהיערט איבער די שלעסער פֿון די פּוילישע מלכים, די מאָנומענטן, די טורעמס, די קאַטעדרעס. אין אויסגעלייטערטן הימל האָבן זיך אָנגעצונדן שטערן. ערגעץ דאָ נישט ווײַט האָט זיך געפֿונען קאַזימיר, דער יידישער קוואַרטאַל, מיטן רמ״אס שול, מיטן הויז, וואו ס׳האָט געוואוינט דער מגלה עמוקות, מיט די אַלטע בית־עולמס, וואו ס׳ליגן דורות רבנים, צדיקים, שתּדלנים, כּשרע יידענעס, יונג־פֿאַרשניטענע ישיבֿה־בחורים און בתולות. עוזר־העשל האָט טיף אײַנגעאָטעמט. ער האָט אַליין נישט געוואוסט ווי נויטיק ער דאַרף אַ ביסל מנוחה. דער האָטעל האָט זיך געפֿונען נישט ווײַט פֿון וואָקזאַל, אין אַ זײַטיקער גאַס, באַפֿלאַנצט מיט בוימער אויף בײדע זײַטן טראָטואַר. מ׳האָט אָפּגעגעבן דעם פּאָרל אַ געראַום צימער מיט צוויי בעטן, מיט בלומען־טעפּ אויף די פֿענסטער, מיט קילימס אויף די ווענט. אויף די האַנטוכער זײַנען געווען אויסגענייט פּוילישע שפּריכווערטער: ווער ס׳שטייט אויף פֿרימאָרגן, פֿאַר דעם טוט גאָט זאָרגן; גאָט, גיב אונדז דאָס אַלטעגלעכע ברויט; אַ גאַסט אין הויז, גאָט אין הויז. ס׳האָבן געהאָנגען פּאָרטרעטן פֿון קעניג באַטאָרי, פֿון דער הייליקער קינגע, קאָפּיעס פֿון אַלטן פּוילישן מאָלער מאַטעיקאָ. אין אַ ווינקל איז געשטאַנען אַ וואַש־טיש מיט אַ קופּערנעם בעקן און אַן ערדערנער קרוג, אויפֿן אַלטמאָדישן שטייגער. אַלץ האָט דאָ אויסגעוויזן משונה־ווײַט: היטלער, די מלחמה, דער „חבצלת״, די פֿאַמיליע מושקאַט. באַרבאַראַ האָט אויסגעטאָן דאָס קלייד, זיך געוואַשן קעגן דער שײַן פֿון בין־השמשות. עוזר־העשל האָט זיך צוגעלייגט אין די מלבושים אויפֿן בעט מיט דעם הויכן געזימס און די געשניצטע גאָלקעס. ער האָט זיך אײַנגעהערט אין דער שטילקייט, וואָס האָט אַרײַנגעהויכט דורך דעם אָפֿענעם איבערלופֿט. ער האָט איצט געהאַט איין פֿאַרלאַנג: רוען! פֿאַרגעסן אויף אַ ווײַל אַלע חשבונות, זאָרגן, זינד, פֿליכטן...

אויף נאָכטמאָל איז דאָס פּאָרל געגאַנגען אין אַ קאַפֿע־הײַזל, וואו דער פּוילישער שריפֿטשטעלער וויספּיאַנסקי פֿלעגט אַמאָל זײַן אַ שטאַם־גאַסט. ביז הײַנט האָבן דאָ געהאָנגען וויספּיאַנסקיס צייכענונגען. ס׳זײַנען דאָ אַרײַנגעקומען פּראָ־

פֿעסאָרן, שרייבער, מאָלער, סטודענטן. עוזר־העשל האָט פֿון אָנהויב נישט געוואָלט גיין אַהין. ער האָט געהאַט אַ ווידערווילן צו די מקומות, וואו עס קומען טוריסטן. באַרבאַראַ האָט זיך קוים ביי אים איינגעבעטן. די שטוב, וואו זיי זיינען געזעסן, איז געווען האַלב־לײדיק. די כינעזישע לאַמטערן האָבן געוואָרפֿן אַ פֿאַרטונקלט ליכט. די צוויי אַנדערע פּאָרלעך, וואָס האָבן דאָ געגעסן, האָבן נישט גערעדט, נאָר זיך געסודעט. די קעלנערין מיטן ווייסן הייבל האָט געטרעטן אויף די שפּיץ־פֿינגער. נאָך קאָלאַציע זיינען עוזר־העשל און באַרבאַראַ אַוועק אין יידישן קוואַר־טאַל. די געסלעך זיינען דאָ געווען שמאָלע, געדרייטע, ברוקירט מיט גראָבע שטיי־נער. אין דער שאָטנדיקער שיין האָט מען דערזען אַ ייד אין אַ קאַפּעלאַטש מיט פּאות. אין אַ שפּייז־קרעמל איז געזעסן אַ קליין ווייבעלע אין אַ גרויס שייטל. רעכטס יינען געלעגן בינטלעך האָלץ, טוטלען קוילן. לינקס זיינען געשטאַנען זעקלעך מעל, אַרבעס, באָבעלעך, הירזש, קאַשע. אין אַ ווינקל זיינען געהאַנגען בונטן געטריקנטע שוואָמען. אַ קליין מיידעלע מיט אַ שאַל אויף די אַקסלען האָט עפּעס געקויפֿט. מ׳האָט אָפּגעוואויגן די סחורה אויף אַ וואָג־שאָל מיט אַ לאַנג צינגל. אין אַן אַנדער געסל האָבן זיי זיך אָנגעשטויסן אויף אַ בינטל יידן און יינגלעך, וואָס האָבן מחדש געווען די לבנה. מ׳האָט אונטערגעטענצלט, גערופֿן איינער צום אַנדערן:

— שלום עליכם, עליכם שלום...

די יינגלעך האָבן געטראָגן לאַנגע פּאות און ברייטע סאַמעטענע קאַפּעלאַטשן, ווי קינדישע רבנים...

באַרבאַראַ איז געשטאַנען, געגאַפֿט. די שיין פֿון דער לבנה איז געפֿאַלן אויף די בלאַסע פּנימער, די שוואַרצע בערד, זיך געשפּיגלט אין די חושכדיקע בליקן. די יינגלעך זיינען אונטערגעשפּרונגען ווי ציגן, סיי געזאָגט פֿון סידורל, סיי שטי־פֿעריש זיך געשטויסן, זיך געצויגן ביי די פּאָלעס. דורך די אָפֿענע פֿענסטער פֿון אַ שולעכל האָבן אַרויסגעקוקט פּאָליצעס ספֿרים, אַן אָרון־קודש, אַ פּרוכת, געגילדטע לייבן, אַן עמוד מיט אַ שויתי, יאָרצייט־ליכט. באַרבאַראַ האָט זיך דערמאָנט אָן דעם פֿאָטער אירן, פּאַוועל פֿישלזאָן, וואָס האָט אויפֿן טויטן־בעט געשריגן, אַז ער וויל צוריק ווערן אַ ייד און מ׳זאָל אים לייגן אויפֿן יידישן בית־עלמין... זי האָט אַ צי געטאָן עוזר־העשלען ביים אַרבל.

— קום!...

אין האָטעל האָבן זיי נישט אָנגעצונדן דעם לאָמפּ. זיי האָבן זיך גלייך גע־נומען אויסטאָן. דאַנקען גאָט, זיי זיינען שוין אַליין. מאָרגן פֿאָרן זיי אין די בערג. זאָל מען אונטערצינדן אייראָפּע. זאָל מען אַלץ חרוב־מאַכן. די היינטיקע נאַכט קען קיינער ביי זיי נישט צורויבן. באַרבאַראַ האָט זיך אַוועקגעשטעלט אַ מוטער־נאַקעטע ביים פֿענסטער. זי האָט אַרויסגעקוקט צום אויסגעלייטערטן הימל, צו די שורות קרומע דעכער, צו די באַלויכטענע פֿענסטערלעך, וואָס ס׳איז שווער צו וויסן פֿונדערווייטנס צי לייכט דאָרט עלעקטרע אָדער ס׳גלימערן נאַפֿט־פֿלעמ־לעך. שאָטנס האָבן פֿאַרבייגעשוועבט. ס׳האָבן זיך דערטראָגן צוגעדושעטע קולות און ווידער־קולות. די קרוינען פֿון די ביימער זיינען אין דער נאַכט געוואָרן שוואַרץ. פֿון אַ קוימען האָט זיך אויפֿגעהויבן אַ ווייסלעכער רויך, וואָס האָט זיך

גלייך אַריינגעקרייזלט אין הימל. עוזר־העשל האָט געטרונקען קאַלט וואַסער פֿון דער קרוג. ער האָט זיך מיט אַמאָל דערמאָנט דעם אָפּשייד מיט הדסהן נעכטן ביינאַכט, ווען זי האָט אים צוגעפֿירט פֿון שרודבאָרואוו צום אַטוואָצקער וואָקזאַל. זי איז געגאַנגען פֿאַמעלעך, זיך יעדעס מאָל אָפּגעשטעלט. זי האָט גערעדט אויס־טערלישע רייד. זי האָט זיך געקושט מיט אים ביים געזעגענען דריי מאָל, געזאָגט:

— אויב כ׳על שטאַרבן, וויל איך ליגן ביי דער מאַמעשי!...

— ביסט משוגע געוואָרן, אָדער וואָס? — האָט ער זי געפֿרעגט.

— זיי מיר מוחל... כ׳האָב דיך ליב געהאַט. אַלע יאָרן... דו׳סט קיינמאָל נישט פֿאַרשטיין...

עוזר־העשלען איז ערשט איצט געוואָרן אויפֿפֿאַלנדיק איר פֿירונג. וואָס איז געשען? האָט זי געוואוסט, אַז ער פֿאָרט אַוועק? וויל זי באַגיין זעלבסטמאָרד? איז זי ווידער געוואָרן קראַנק? שרעקט זי זיך פֿאַר דער מלחמה? אַ גרויליקער געדאַנק איז עוזר־העשלען דורכגעלאָפֿן: ער׳ט זי שוין מער נישט זען קיין לע־בעדיקע.

קאַפּיטל דריי און זעכציק

אין די בתּי־מדרשים און שטיבלעך האָט מען היי־יאָר, ווי יעדעס יאָר, אין חודש אלול געבלאָזן שופֿר, אָפּצושרעקן דעם שטן דעם מקטרג. יידן האָבן גע־דאַרפֿט רחמים. ווער ווייסט? אפֿשר קאָן מען נאָך מיט תּשובה, תּפֿילה וצדקה אָפּשרייען די ביטערע גזרות? די פּוילישע רעגירונג האָט אָנגענומען מיטלען אויף איר שטייגער. אין די גערטנער און אויף די פּלעצער האָט מען געגראָבן באַשיצונגען פֿאַר דער באַפֿעלקערונג קעגן באָמבאַרדירונגען. גלחים און, להבדיל, רבנים האָבן איבערגעקערט די ערשטע לאָפּאַטעס ערד. בכּבֿודיקע בעלי־הבתּים, חסידים, שטיבל־בחורים האָבן זיך פֿרייוויליק געמאָלדן צו דער אַרבעט. מחמת מ׳האָט זיך געשראָקן דאָס די דייטשע עראָפּלאַנען זאָלן נישט באַפֿאַלן פּוילן פּלוצ־לינג, האָט מען ביינאַכט נישט אָנגעצונדן די לאַמטערן. די פֿענסטער האָט מען פֿאַרהאָנגען מיט שוואַרץ פּאַפּיר און געוואַנט, ס׳זאָל נישט דורכדרינגען אין דער נאַכט קיין שיין. די פּוילישע אַרמיי איז געוואָרן טיילווייז מאָביליזירט. ס׳זיינען געווען מער זעלנער וויפֿל מ׳האָט דערווייל געדאַרפֿט. מ׳האָט אַ סך צוריקגעשיקט אַהיים. ס׳איז געווען אַ סוד פֿאַר גאַנץ בראָד, אַז די גענעראַלן און פּולקאָווניקעס, וואָס האָבן באַהערשט דאָס לאַנד זינט פּילסודסקיס אויפֿשטאַנד, האָבן זיך נישט צוגעגרייט צו אַ מאָדערנער מלחמה. ווי וואויל מאַרשאַל רידז שמיגלי האָט צו־געזאָגט, אַז מ׳עט פֿאַרטיידיקן יעדן שפּאַן ערד, האָט מען געשמועסט, אַז די פּוילישע אַרמיי וועט אָפּטרעטן צום טייך בוג.

אַזוי ווי מ׳האָט נישט געוואוסט צי היטלער וועט באמת אַטאַקירן, אָדער ער פֿירט אַ נערוון־קריג, האָבן די צייטונגען סיי געוואָרנט דאָס פּובליקום, סיי באַ־רואיקט. ס׳איז נאָך אַלץ געווען שווער צוצוגלויבן, אַז דער דייטש זאָל זיך שלאָגן מיט פּוילן, ענגלאַנד, פֿראַנקרייך, און נאָך האָבן אַמעריקע מיט רוסלאַנד פֿאַר

פּאָטענציעלע שונאים. פּיניעלע מושקאָט האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ מאַפּע. ער האָט יעדן טאָג אויפֿגעוויזן אין ביאַלאָדרעוונער שטיבל, אַז היטלער איז מטורף. ניוניע האָט געשריבן הדסהן אַ קאַרטל, זי זאָל זיך אומקערן קיין וואַרשע. ער איז גרייט געווען זי אַריינצונעמען אין זיין דירה צוזאַמען מיט דאַשקען. נאָר הדסה האָט נישט געוואָלט קומען קיין וואַרשע. וואָס איז דאָס איילעניש? די שלאַכטן וועלן זיך אָנהויבן ביי דאַנציג, נישט ביי שרודבאָרואוו. אַ סך וואַר־שעווער זיינען געבליבן זיצן אויף דאַטשע. ס'זאָל האַלטן ביי באָמבאַרדירונגען, איז מען זיכערער אין וואַלד ווי אין שטאָט. ר' אַהר'לע, דער ביאַלאָדרעוונער רבי, האָט געזאָלט בלייבן ימים־נוראים אין וואַרשע. לאה האָט זיך געריסן צוריקצופֿאָרן קיין אַמעריקע, נאָר קאָפּל האָט נישט געוואָלט הערן. ער איז גאַנצע טעג און האַלבע נעכט אָפּגעזעסן ביי דער אלמנה פֿון דאַוויד קרופּניק, די געוועזענע פֿרוי גאָלדסאָבער. ער האָט איר געקויפֿט מתנות, מיט איר געשפּילט זעקס־און־זעכציק. זי האָט געקאָכט פֿאַר אים היימישע יאַיכלעך און גריצן. ס'זיינען אויך געקומען אַהער לעאָן דער גייער און דער געלער מאָטיע. מ'האָט געמאַכט אַ שנאַפּס, צוגע־ביסן מיט געגליווערטן פֿוס, גערויכערט אַמעריקאַנער פּאַפּיראָסן. קאָפּל האָט מכבד געווען די געסט מיט אַנאַנאַס, סאַרדינען, קאַוויאַר. מ'האָט געשמועסט פֿון דער חברה אנשי צדק, וואו לעאָן אָקסענבערג עליו השלום איז געווען גבאי; פֿון די געשלעגן צווישן די ווילע יונגען פֿון וואַרשע און פּראַגע; פֿון דער רע־וואָלוציע אין 1905 און די ראַנגלענישן צווישן די סטרייקערס מיט דער אונטער־וועלט. וואו זיינען אַהינגעקומען די אַמאָליקע צייטן? נישטאָ מער דער בלינדער איטשע, שמואל סמעטענע, כאַצקעלע שפּיגלגלאַס. ס'זיינען אַוועק די פּרעטענסיע־גייערס, די אַלפֿאָנסן, די קיילערס פֿון די טרפֿהנע יאַטקעס, די שמייסערס פֿון די פּלאַטפֿאָרמעס. די קעשענע־גנבים פֿון דער קראָכמאַלנע און דער סמאָטשע זיינען געוואָרן פּאַרטיי־לייט, געבראָטענע יאָלדן. די יאַטן פֿון יאַנאַשעס הויף מאַכן קאָמוניסטישע דעמאָנסטראַציעס. אַלע זיינען געוואָרן „שמענטילעגענטן". דער געלער מאָטיע האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ.

— נישטאָ ס'אַמאָליקע וואַרשע! געשטאָרבן באַגראָבן! קאָנסט זאָגן רבנן־קדיש!...

— געדענקסט ווי ברוך פּאַלאַנט האָט זיך געוועט, אַז ר'עט אַריינרוקן אַ האַלב שאָק אייער? — האָט לעאָן דער גייער געפֿרעגט.

— ס'האָט עים גאַנץ שיין געפּלאַצט דער פּעמפּיק.

— הויבט זיך אָן אַ מעשה!...

קאָפּל האָט דערציילט, אַז די אַמעריקאַנער קאָנען נישט עסן. מ'פּטרט אַלץ אָפּ מיט אַ סענדוויטשל. קיפֿן קיפֿט מען זיך יאָ, אָבער אַלץ מוז זיין געזעצלעך. אַז מ'וויל זיך „פֿאַיטן", הייסט מען יענעם אויסטאָן די ברילן. מ'טאָר נישט אַ זעץ טאָן אין בויך. צוויי טאָרן זיך נישט פֿאַרנעמען קעגן איינעם. קאָפּל האָט געשמועסט פֿון די פֿערד־געיעגן אין סאַראַטאָגאַ־ספּרינגס, אין אַטלאַנטיק סיטי, אין בעלמאָנט. מענטשן פֿאַרלירן טויזנטער דאָלאַר און מ'מאַכט אַ שוויג. פֿאַר־איבעריגן זאָל ער עס, קאָפּל, יעדע וואָך וויפֿל ר'האָט אַליין פֿאַרשפּילט. ער האָט

דערמאָנט אַ פֿערד, וואָס האָט אַריינגעבראַכט דעם אייגנטימער אַ מיליאָן דאָלאַר. לעאָן דער גייער האָט געצמאָקעט מיט די ליפּן.

— יענער פֿאַרדינער!

— זאָג עס נאָך אַמאָל! — האָט דער געלער מאָטיע אונטערגעבאָמקעט.

— מיינסט, מ׳מוז זיין דערבײַ? — האָט קאָפּל גערעדט. — דו זיצסט דיר אין אַ טערקיש באָד און דו ווייסט וואָס ס׳טוט זיך אויף די רעיסעס. די נומערן קומען אַרויס מיט עלעקטרע. הערסט אויפֿן ראַדיאָ יעדעס פּיצל. אַ נקבה מאַכט דיר דערווייל אַ מאַסאַזש...

— העה־העה, קאָפּעלע, זי זענען נאָך אַלץ אַ שוויצער? — האָט די פֿרוי קרופּניק זיך אָנגערופֿן.

— וואָס מיינען זי? אַז מ׳איז אַלט, איז מען נישט קאַ׳ מאַנסביל? די אויגן זען און ס׳האַרץ גלוסט. נישט מער, מ׳איז אויסגעשפּילט...

— זאָג עס נאָך אַמאָל!...

— זי וועלן אַזוי לאַנג באַלעמוטשען, קאָפּעלע, ביז היטלער ט׳אַריין און זי וועלן ניש׳ קאָנען צוריקפֿאָרן קאַ׳ן אַמעריקע.

— וואָס קאָן היטלער מיר טאָן? שיטן זאַלץ אויפֿן ווײַדל?

— ער באַרימט זיך ר׳עט אויסהרגענען אַלע יידן.

לעאָן דער גייער האָט זיך אָנגעצונדן.

— עלעהיי המן. אַז ר׳האָט געזען ווי מרדכי וויל זיך נישט בוקן פֿאַרן יויזל, האָט ער געוואָלט דערשטיקן אַלע יידן. איז געקומען אסתּר המלכּה און ר׳איז געגאַנגען אויפֿן שטריקל.

— היטלער דאַרף נישט קאַ׳ן אסתּר.

— וועט ער אַזוי איינגעמען די פּגירה...

— זי האָבן שוין געקויפֿט אַ שטאָט אויף ראָש־השנה און יום־כּיפּור? — האָט פֿרוי קרופּניק געפֿאָרשט.

— איכ׳ל דאַווענען אין פֿאַלעניץ ביים רבין... כ׳בין דאָך עפּעס זיין שטיף־טאַטע... ווען דער אַלטער זאָל וויסן, אַז זיין איניקל איז אַ רבי, וואָלט ער זיך איבערגעקוילערט אין קבר.

— די משומדת האָסטו שוין געזען?

— וואָס איז דאָ פֿאַראַן צו זען? ס׳שטייט איר אָנגעשריבן אויפֿן שטערן?

דער טאָג איז אַריבער און קאָפּל האָט נישט געוואוסט וואו ר׳איז אַהינגעקומען. נאָך נאַכטמאָל האָט מען זיך אָוועקגעזעצט ביי אַ קערטל. איידער מ׳האָט זיך אומגעקוקט איז געווען נאָך צוועלף. אַ טאַקסי איז שווער געווען צו קריגן אין פּראַגע און קאָפּל איז דאָ געבליבן נעכטיקן. די פֿאַני קרופּניק האָט אים געגעבן דאַוויד קרופּניקס שלאָפֿראָק און זיינע שטעק־שיך. זי האָט אים אויסגעבעט אַ ווייך געלעגער אויפֿן וואַרשעווער שטייגער. קאָפּל איז געלעגן אין דער פֿינסטער, אָנגעשפּיצט די אויערן. קען דאָס געמאָלט זיין, אַז ער איז אין וואַרשע? איז ער דער אייגענער קאָפּל וואָס איז אַמאָל געווען ר׳ משולם מושקאַטס משרת? איז ער אַמאָל געווען באַשעלעס מאַן? איז לאה איצט זיין ווייב? אַלץ האָט אויסגעוויזן ווי אַ חלום, ס׳גאַנצע לעבן. ער האָט גענומען טראַכטן וועגן טויט. ווי לאַנג קאָן

ער נאָך אָנטרייבן? אַ צוויי־דריי יאָר. מ׳עט אים באַגראָבן אין ברוקלין. צוריק־צואוועגס פֿון דער סעמעטערי וועלן די לאַנדסלייט אָפּטרעטן אויף דילענסי סטריט אָדער אויף סעקאָנד עוועניו, מאַכן אַ קנאַק־יעקב. לאה וועט קריגן די אינשורנס. צוואַנציק טויזנט דאָלאַר. וואָס טויג איר אַזויפֿיל געלט? זי איז אַליין אויך אַן אַלטע כּלבתא. ניין, ער׳ט אַלץ איבערשרייבן אויף זיינע קינדער. ווי נאָר ר׳עט קומען קיין אַמעריקע. נו, וואָס ווייטער? מ׳עט אים איבערלאָזן אין אַ פֿינסטער קבר, ס׳וועלן אים פֿרעסן די ווערים. אַ שטיקל צייט וועט אַריבער און מ׳עט פֿאַרגעסן, אַז ס׳איז געווען אַמאָל אַ קאַפּל. איז דאָס מעגלעך, אַז ס׳איז דאָ אַ נשמה? וואָס איז דאָס אַזוינס אַ נשמה? וואָס טוט זי, אַז זי בלייבט אָן אַ קערפּער? נאָ, ס׳אַ בבא־מעשה!...

קאַפּל איז איינגעשלאָפֿן. אין מיטן דער נאַכט האָט ער זיך אויפֿגעכאַפּט. ער האָט אויסגעשטרעקט אַ האַנט, אָנגעטאַפּט די טרעוולערס טשעקס אין די הויזן, דעם פּאַס אין בוזעם־קעשענע. לאה איז גערעכט. מ׳מוז אַוועק פֿון דאַנען וואָס גיכער. מלחמות און טראָבלס זיינען נישט פֿאַר זיינע כּוחות.

אַלערליי געדאַנקען האָבן אים געמאַטערט. די מצבה אויף באַשעלעס קבר איז שוין באַצייטנס איינגעפֿאַלן. ער, קאַפּל, האָט געזאָלט שטעלן אַ נייעם שטיין, נאָר ער האָט פֿאַרגעסן. חיים־לייב, דער מאַן אירער, ליגט אינגאַנצן אָן אַ מצבה. ר׳האָט דאָ, אין דער פּראָווינץ, קרובים, קאַפּל. זיי גייען אַוודאי אויס פֿון הונגער. ער׳ט וויפֿל מאָל אָפּגעפּאַסט זיי אויפֿצוזוכן, נאָר וואָכן גייען פֿאַרביי און ער טוט גאָרנישט. ער האָט גענומען קלערן וועגן לאהן. אין אַמעריקע איז זי נאָך ווי־ס׳איז אַ ווייב, נאָר דאָ אין פּוילן ווערט זי אַ פֿרעמדע. זי׳ שפּייט אים אין פּנים פֿאַר אַלעמען אין די אויגן. די לאָטע רעדט נישט אויס צו אים קיין וואָרט. דער אייגענער זון, מאָניעק, איז אויך משה־גרויס. באַשר ר׳איז אַ בוכהאַלטער. אין אַמעריקע אַ בוקקיפּער איז אַ גאָרנישט מיט נישט, נאָר דאָ איז יעדער איינער אַ גאַנצער יאַטעביעדאַם... גראָד איצט, אויף די אַלטע יאָרן, ווען מען דאַרף הערעץ אַ גוט וואָרט, לאָזן אים אַלע לויפֿן... קאַפּל האָט גענומען אונטערהוסטן. די פֿרוי קרופּניק האָט זיך איבערגעוועקט.

— קאַפּל, זי שלאָפֿן ניש׳?

— ביי איהן אין בעט וואָלט איך געשלאָפֿן.

ס׳איז געוואָרן שטיל. די פֿרוי קרופּניק האָט געטאָן האַלב־אַ־כיכע, האַלב־אַ־קרעכץ.

— משוגע מיינע שונאים? יאָך בין אַן אַלטע יידענע.

— איך בין אַן אַלטער ייד.

— מאַכן זי זיך נישט צום נאַר...

קאַפּל איז געלעגן וואַך ביז ס׳האָט אָנגעהויבן צו טאָגן. אין דער פֿרי איז ער איינגעשלאָפֿן, נאָר ער האָט געהאַט אַ שלעכטן חלום. ער האָט דערנאָך נישט געדענקט וואָס, נאָר ס׳איז אים געבליבן אַ ביי־טעם. ער האָט אַליין נישט געוואוסט פֿאַרוואָס, נאָר ער האָט זיך געאיילט וואָס גיכער אַוועקצוגיין. די פֿרוי קרופּניק האָט אים צוגעטראָגן טיי מיט מילך, נאָר ער האָט אויסגעטרונקען בלויז אַ האַלב גלאָז. ער האָט זיך גיך אָנגעטאָן, אַרויס אין דרויסן. ער האָט געזאָגט,

אַז ער'ט קומען שפּעטער. די פֿרוי גאָלדסאָבער האָט נאָך אַלץ געוואוינט אויף
דער מאַלע גאַס. אונטן, אַ שטאָק נידעריקער, האָט געוואוינט רעגינע, לעאָן
אָקסענבערגס יינגערע טאָכטער. קאָפּל האָט איצט נישט געוואָלט זי זאָל אים
זען אַראָפּגיין. ער האָט אַראָפּגערוקט דעם קאַפּעלוש, פֿאַרשטעלט די אויגן מיט
שוואַרצע ברילן. ער האָט זיך געאײַלט, נאָר די פֿיס האָבן נישט געדינט. ער
איז אַרויס אויף דער סטאַלאָווע גאַס, געפּאָכעט מיטן שטעקן צו די טאַקסיס, נאָר
קיין איינע האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט. צום סוף איז ער איינגעזעסן אין אַ
טראַמווײַ. ס'האָט אים מיט אַמאָל אָנגענומען אַ בענקשאַפֿט צו לאהן. ער האָט גע־
וואָלט מיט איר רעדן, אַז זיי זײַנען ביידע אַלטע לײַט. ס'איז נאַריש זיך אַרומצו־
קריגן. דער קאָנדוקטאָר האָט קאָפּלען דערלאַנגט אַ בילעט. קאָפּל האָט געזוכט
קליינגעלט, נאָר ער האָט בלויז געהאַט אַ באַנקנאָט פֿון צוואַנציק זלאָטעס. דער
קאָנדוקטאָר האָט זיך געקרימט, געמרוקעט. נאָך אַ ווײַל האָט ער אַרײַנגעשטעקט
די האַנט אין לעדע'רנעם טאַש, אויסגעציילט די רעשט אין קאָפּלס אָפֿענער האַנט־
פֿלאַך — פּופּציקע'ר גראָשנס, צוואַנציקערס, צענערלעך... פּלוצים איז קאָפּלס
האַנט אַראָפּגעזונקען. די מטבעות זײַנען אַרויסגעפֿאַלן מיט אַ קלינגעניש. אַ
בויערנדיקע ווייטאָג האָט קאָפּלען אָנגעכאַפּט אין דער לינקער זײַט ברוסט,
אין אָרעם. ער איז געטאָן אַ פֿאַל אויף הינטערווײַלעכץ. אין טראַמווײַ איז גע־
וואָרן אַ טומל. דער קאָנדוקטאָר האָט גענומען קלינגען צום מאַשיניסט, ער
זאָל זיך אָפּשטעלן. — כ'שטאַרב! האָט קאָפּל געטאָן אַ טראַכט. — דער סוף!...

אַן איינציק ברעקל געדאַנק איז אים געבליבן הענגען אין מוח: אַז דאָס וואָס
ס'געשעט איצט האָט צו טאָן מיט דעם חלום, וואָס ער האָט געהאַט פֿאַרטאָג...

קאָפּל האָט זיך מער נישט אויפֿגעכאַפּט. ער האָט נישט געשפּירט ווי דער
קאָנדוקטאָר און דער מאַשיניסט האָבן אים אַראָפּגעטראָגן, אַוועקגעלייגט אויפֿן
טראָטואַר. ער האָט נישט געהערט ווי ס'איז אָנגעקומען די גיכע־הילף און צוויי
סאַניטאַרן האָבן אים אַרויפֿגעלייגט אויף אַ טראָג־ברעט און אַרײַנגערוקט אין
קעטשל. ער האָט נישט געוואוסט, אַז מ'האָט אים אַוועקגעפֿירט אין אַ קאַטויליש
שפּיטאָל און אים אַוועקגעלייגט אין אַ סאַלע מיט נאָך זיבעצן שלאַפֿע. אַ יונגער
דאָקטאָר האָט צוגעלייגט אַ רערל צו קאָפּלס ברוסט, געהייסן אים מאַכן אַן
איינשפּריצונג, אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט . צוויי טעג זײַנען אַריבער און קיי־
נער פֿון דער משפּחה איז נישט געוואָר געוואָרן וואָס מיט קאָפּלען איז פֿאַרלאָפֿן.
לאה איז געזעסן אין אָטוואָצק אין פּענסיאָנאַט. ערשט אויפֿן דריטן טאָג האָט די
פּאָליציי אויסגעפֿונען, אַז דער אַמעריקאַנער האָט דאָ אַ זון, מאָניעק בערמאַן.
מ'האָט געלאָזט וויסן דער פֿאַמיליע. מאָניעק, שאָשע און איפּע זײַנען גלײַך אָנגע־
קומען. קאָפּל איז שוין געלעגן אין מתים־שטיבל. שמעון האָט שאָשען נישט גע־
לאָזט אַראָפּגיין אין קעלער. זי איז אַ שוואַנגערדיקע פֿרוי. מאָניעק און איפּע זײַנען
אַראָפּ אונטן. ס'האָט זיך געטראָגן אַ געשטאַנק פֿון פֿאָרמאַלין. אויף טישן באַשלאָגן
מיט בלעך זײַנען געלעגן מתים צוגעדעקט מיט פּלאַכטעס. דער וועכטער, אַ הינקע־
דיקער גוי מיט אַ גולע אויפֿן שאַרבן, האָט אויפֿגעהויבן די צודעק. ס'איז געווען
קאָפּל, דער טאַטע, אָבער ס'איז יאָ געווען ער און נישט ער. דאָס פּנים איז גע־
וואָרן משונה איינגעשרומפּן, באַקומען אַ ביינערנע געלקייט. די אויערן זײַנען

געווען ווייס ווי קעז. די נאָז האָט זיך אויסגעשפּיצט, ווי אַ שנאָבל. די אַריינ־
געזעצטע ציין זיינען געהאַט אַרויסגעפֿאַלן. פֿון אָפֿענעם מויל האָט אַרויסגעקוקט
אַ פֿינסטערניש. אַ מאוימדיקער שמייכל האָט געהאָנגען אויף די אויגן־ווינקלען.
ס'האָט זיך געדוכט, אַז דער בר־מינן זאָגט שטומער'הייט: נו, דאָס איז עס. אַזוי
איז די מעשה... איפּע האָט זיך צעכליפּעט, אָנגעכאַפּט דעם ברודער ביים אָרעם.
מאָניעק האָט אויפֿגעהויבן ביים טויטן אַ וויע, געטאָן אַ בליק אין אויג. דער
שוואַרצאַפּל האָט געקוקט אין ערגעץ־נישט. נאָך אַ ווייל האָט מאָניעק צוריק
אַראָפּגעלאָזט דאָס לעדל...

אַ פּאָר שעה שפּעטער איז לאה געקומען צולויפֿן קיין וואַרשע.ביידע משפּחות,
די מושקאַטס און די בערמאַנס, האָבן זיך געפּאָרעט ביי דער לוויה. פּיניעלע
איז אַוועק אין דער קהילה דינגען אַ קרקע אויף דער גענשע גאַס. לאה איז גע־
זעסן ביי פּיניעלען אין קיך. זי האָט נישט געוויינט, נאָר געהאַלטן אין איין ברעכן
די פֿינגער. אַלץ איז געווען אַ טעות: סיי וואָס זי האָט זיך געגט מיט ר' משה־
גבריאלן, סיי וואָס זי האָט חתונה געהאַט מיט קאָפּלען, סיי וואָס זי האָט אים
געפּייניקט און פֿאַרשעמט, אָנשטאָט זי זאָל אים אויפֿהויבן און באַשיינען. איצט
איז צו־שפּעט... צו־שפּעט...

אַ יידישע לוויה איז צוגעפֿאָרן צו דעם קריסטלעכן שפּיטאָל אין פּראַגע. גויים
האָבן זיך אָפּגעשטעלט, געגאַפֿט. ס'האָט זיך צונויפֿגעזאַמלט אַ קרענצל באַלייטער.
די פֿרוי קרופּניק האָט געוויינט, געשלוקערצט, געשנייצט די נאָז. רעגינע, רייצעלע
אָקסענבערגס טאָכטער, האָט געפֿירט מיט זיך צוויי טעכטער, ביידע שיינהייטן.
זי האָט מיט אַ ברעג טיכל אָפּגעווישט אַ טרער. ניוניע האָט געהאַלטן לאהן ביים
אָרעם, אויפֿן היינטיק־מאָדישן שטייגער. דער געלער מאָטיע און לעאָן דער גייער
האָבן זיך אָנגעקוקט שטום. לאָטע האָט נישט אויפֿגעהערט ווישן די ברילן. דער
רבי, ר' אַהר'לע, איז נישט געקומען קיין פּראַגע. ער האָט געזאָלט זיין אויפֿן
בית־עולם. צווישן די מלווים האָט זיך געפֿונען אַ גרוי־האָריקע פֿרוי מיט אַ
טונקל פּלאַטשיק פּנים און קאַלמיקישע אייגעלעך. לאה האָט זי דערקאָנט. ס'איז
געווען די שוואַרצע מאַניע, ר' משולמס געוועזענע דינסט. ווי אַזוי זי האָט זיך
דערוואוסט פֿון קאָפּלס טויט איז געבליבן פֿאַר לאהן אַ רעטעניש.

—◆—

קאַפּיטל פֿיר און זעכציק

1

די נייעס, אַז סטאַלין און היטלער האָבן געשלאָסן אַן אָפּמאַך, איז געווען פֿאַר
עוזר־העשלען אַ סיגנאַל, אַז די מלחמה הויבט זיך אָן. ער האָט פֿונדעסטוועגן
זיך נישט געריכט, אַז די בהלה וועט קומען אין אַ פּאָר טעג אַרום. ער האָט
זיך געפֿונען מיט באַרבאַראַן אין אַ דערפֿל נעבן דער באַביאַ־גוראַ, ווייט אָפּ־
גערוקט סיי פֿון זאַקאָפּאַנע, סיי פֿון קראָקע. קיין צייטונגען זיינען אַהער נישט
אָנגעקומען. קיין ראַדיאָ האָט זיך אין דער שכנות נישט געפֿונען. עוזר־העשל

האָט אויסגערעכנט די לאַגע אויף זיין אייגענעם שטייגער: ערשטנס, איז מעגלעך, אַז פּוילן וועט אָפּטרעטן דעם קאָרידאָר מיטן גוטן ווילן; צווייטנס, קאָן זיין, אַז היטלער וועט בלויז צונעמען יענע שטחים, וואָס האָבן אַמאָל געהערט צו דייטשלאַנד, ווייל ווי באַלד ער האָט אַן אָפּמאַך מיטן ראַטן־פֿאַרבאַנד, איז פּוילן מער נישט דער וועג קיין רוסלאַנד; דריטנס, קאָן געמאָלט זיין, אַז היטלער וועט זיך אַ וואָרף טאָן אויף פֿראַנקרייך און ענגלאַנד און לאָזן צורו מזרח־אייראָפּע. סיי עוזר־העשל און סיי באַרבאַראַ האָבן געהאַלטן, אַז די געגנט אַרום קראָקע איז די זיכערסטע. עוזר־העשל האָט געשיקט הדסהן געלט און פֿון איר דערהאַלטן אַ בריוול. הדסה האָט געשריבן, אַז אין וואַרשע גראָבט מען שוץ־גרובנס און מען פֿאַרטונקלט ביינאַכט די פֿענסטער, נאָר אין שרודבאָרואוו האָט זיך גאָרנישט געענדערט. קאָפּל משרת איז געשטאָרבן. די מומע לאה און מאַשע וועלן נאָך ראָש־השנה אַוועקפֿאָרן קיין אַמעריקע. לאָטע פֿאָרט מיט ר׳ אַהר׳לען קיין פּאַלעסטינע. דאָשע האָט פֿאַרלוירן דעם פּאָסטן אין דער באַנק. סטעפֿעס זינדל, יעזשעק, איז קראַנק אויף די מאָזלען. אַלע גריסן גאָר פֿריינטלעך.

מיטוואָך אין דער פֿרי זיינען עוזר־העשל און באַרבאַראַ צוגעפֿאָרן קיין זאַקאָפּאַנע. זיי זיינען אַרויף מיט אַן אויטאָבוס קיין „מאָרסקע אָקאָ״. זיי זיינען צוגעגאַנגען צופֿוס צו „טשאַרני סטאַוו״. זיי האָבן איבערגענעכטיקט די נאַכט אין דער האַרבעריק. אויף יענער זייט, אין טשעכאָסלאָוואַקיי, האָבן געלויערט די דייטשן, נאָר ס׳איז נישט געווען קיין שום געפֿאַר די אינוואַזיע זאָל זיך אָנהויבן דורך די בערג. דאָנערשטאָג נאָכמיטאָג האָבן עוזר־העשל און באַרבאַראַ זיך אומגעקערט אין דעם דערפֿל ביי דער באַביאַ־גוראַ. דער אלול־טאָג איז געווען אַ וואַרעמער. די פּויערים האָבן געדרעשט די אָפּגעשניטענע תבואה. די פּויערטעס אין די קאַמערן האָבן געמאָלט די קערנער מיט פֿאַרצייטיקע האַנט־מילעכלעך. דריי שיקסעס — אַ כּלה מיט צוויי אונטערפֿירערינס — אין אויסגעהאָפּטענע קליידער און מיט קרענצלעך אויף די קעפּ, זיינען געגאַנגען פֿון כאַטע צו כאַטע, זיך געבויגן ביז צום גאַרטל, פֿאַרבעטן אויף אַ חתונה. ביי דער קירך האָט מען געפּראַוועט אַן אַנדערע חתונה. ס׳זיינען דאָ געשטאַנען ברישקעס באַצירט מיט בלומען. די פֿערד האָבן געטראָגן צווייגלעך אין כאָמוט. שקצים אין אויסגענייטע העמדער און אין קאַפּעליושן מיט גרינע און רויטע פֿעדערן האָבן געשפּילט אויף פֿידעלעך, געפּויקט אויף צימבלען, געיאָדלט באַרג־מעלאָדיעס. אויף די פֿעלדער האָבן באַבעס געגראָבן קאַרטאָפֿל. מחנות פֿייגל, וואָס פֿליען־אָן אין די מקומות שניט־צייט, האָבן געפּיקט קערנדלעך, געקראַקעט. די באַביאַ־גוראַ האָט אויסגעזען משונה־נאָענט. מ׳האָט אין דער קלאָרער לופֿט אונטערגעשיידט וועגלעך און שטעגלעך צווישן די נאַקעטע פֿעלזן און די בוימערדיקע בערד. פֿון די וועלדער האָט מען געפֿירט קלעצער, וואָס האָבן זיך נאָכגעשלעפּט נאָך צוויי־רעדערדיקע וועגעלעך. שקצימלעך און שיקסלעך האָבן זיך געבאָדן אין בערג־טייכל, וואָס איז רוישיק געפֿאַלן צווישן די שטיינער.

די פּויערטע, וואָס ביי איר האָט דאָס פּאָרל געוואוינט, האָט געהאַט צוגעגרייט אַ נאַכטמאָל: רויטע בערעלעך מיט סמעטענע, הירזש מיט מילך.

באַרבאַראַ האָט אויפֿגעקאָכט הייס וואַסער אין דעם קעסל, וואָס איז געווען איינגעמויערט אין דער קיך, געוואַשן די האָר. עוזר־העשל איז אַרויס אויפֿן הויף. צו צוויי שטאַמען איז געווען צוגעבונדן אַ האַמאַק. עוזר־העשל האָט זיך אַריינגעלייגט, צום ווײַפֿלטן מאָל געלייענט שאָפּענהויערס „די וועלט אַלס ווילע אונד פֿאָרשטעלונג". אַקעגן הויפֿל האָט זיך אויפֿגעהויבן אַ פֿעלזיקע מויער. די סאָסנעס זײַנען אויף איר געשטיגן ווי גרינע חיילות. די פֿאַרנאַכטיקע זון איז געהאַנגען נידעריק, אַ רויטע, ווי אַ לאָמפּ. דער נעפּל, וואָס האָט זיך גע־קייקלט צווישן די באַרג־ריסן, האָט באַקומען אַ פֿײַערדיקן קאָליר. ס'האָט דער־מאָנט עוזר־העשלען אָן לאַווע פֿון אַ וואולקאַן. עוזר־העשל האָט סיי געלייענט, סיי געקוקט פֿאַר זיך. שאָטנס זײַנען געלאָפֿן איבער די פֿעלזן. אַ שפּאַרבער אָדער אַ גייער איז געפֿלויגן איבער דעם אָפּהאַנג. מ'האָט געהערט אין דער שטילקייט דאָס פּאָטשעניש פֿון פֿליגל. אין משך פֿון די וואָכן, וואָס עוזר־העשל האָט זיך דאָ געפֿונען, האָט ער זיך געהאַט פֿאַרריכט. ער האָט צוגעקראָגן אַכט פֿונט. ער האָט באַקומען אַן אַפּעטיט צום עסן. ער איז דורכגעשלאָפֿן די גאַנצע נאַכט. ער האָט נאָך אַלץ געטראַכט וועגן דער „לאַבאָראַטאָריע פֿון גליק". ער האָט זיך געשפּילט מיטן געדאַנק צו שאַפֿן אַ געשיכטע פֿון מענטשלעכע פֿאַר־געניגנס, געשריבן נישט פֿון איין מענטש, נאָר פֿון פֿאַרשטייער פֿון פֿאַרשיידענע פֿעלקער. ס'האָבן אים נישט אָפּגעלאָזט די ייִנגלשע פֿאַנטאַזיעס, אַ געמיש פֿון מאַכט־לוסט און סעקסועלע פֿאַרלאַנגען. אין דער צײַט פֿון דער וואַקאַציע איז ער געוואָרן היימישער מיט באַרבאַראַן ווי אין די אַלע פֿריערדיקע יאָרן. זי האָט אים אַרויסגעוויזן געטריישאַפֿט, ווי אַ ווײַב. זי האָט אַלץ אָפֿטער גע־רעדט דערפֿון, אַז זי וויל מיט אים האָבן אַ קינד. זיי האָבן זיך געקריגט און זיך איבערגעבעטן. זיי האָבן אין דער צײַט באַקומען איין קאָסע. ער האָט זי אויסגעלערנט קאָכן דער מאַמעס מאַכאָלים: אָנגעברענטע גריץ, לאָקשן מיט באָבעלעך, איינגעלייגטע קליסקעלעך מיט מילך. אַפֿילו די גויע און די טעכטער האָבן פֿאַרזוכט די ייִדישע געקעכטסער. נאָכמיטאָג זײַנען די געליבטע געלעגן אין סאָד אויפֿן גראָז, אונטערן שאָטן פֿון אַ פֿונאַנדערגעצווייגטן עפּלבוים, געפּלוידערט פֿון אַלץ וואָס איז זיי געקומען אין מויל אַריין. זיי האָבן שפּילעווודיק קאָמבינירט ווערטער פֿון ייִדיש און פּויליש. ער האָט איר אַנטוויקלט זײַנע טעאָריעס. זיי האָבן האַלב־שלעפֿעריק זיך געשפּאַרט. באַרבאַראַס רייד האָבן אַלע געפֿירט צום אייגענעם: ס'קאָן נישט זײַן קיין וואוילזיין אָן געפּלאַנטער ווירטשאַפֿט. ס'קאָן נישט זײַן קיין פּלאַן־ווירטשאַפֿט אָן דער דיקטאַטור פֿון פּראָלעטאַריאַט. דער היטלער־סטאַלין אָפּמאַך האָט אין אָנהויב באַרבאַראַן צע־טומלט, נאָר זי האָט באַלד געפֿונען אַ פֿאַרענטפֿערונג: ענגלאַנד און פֿראַנקרייך האָבן אַליין דערצו דערפֿירט. פֿריער האָבן זיי אויפֿגעשטעלט היטלערן. דערנאָך האָבן זיי אים אָנגערייצט אויף רוסלאַנד. עוזר־העשלס טענות האָבן אַלע געהאַט דעם אייגענעם זין: ס'קאָן נישט זײַן קיין סאָציאַליזם אָן אינטערנאַציאָנאַלן געבורט־קאָנטראָל. ווי לאַנג די כינעזער און הינדוסן קינדלען אָן אָפּהאַלט, וועט מען זיך קוילען. אַלע פּראָבלעמען מוזן געלייזט ווערן אין שלאָף־צימער...

דאָנערשטאָג בײַנאַכט האָט דאָס פּאָרל זיך געלייגט פֿרי. באַרבאַראַ איז

באַלד איינגעשלאָפֿן. עוזר־העשל איז געבליבן וואַך ביז שפּעט. ער האָט נישט פֿאַרמאַכט דעם לאָדן. ער איז געלעגן און אַרויסגעקוקט צום נאַכטישן הימל, געדיכט באַזייעט מיט שטערן. ווי געוויינלעך אין אויגוסט, איז דער חלל פֿול געווען מיט מעטעאָרן. זיי האָבן איבערגעלאָזט נאָך זיך פֿייערדיקע ריטער. אין אַ ווינקל האָריזאָנט האָט געבליצט, אַ צייכן אויף היצן. גליוועריס האָבן זיך אָנגעצונדן, אויסגעלאָשן. פֿרעש האָבן געקוואַקעט. דורך אַן אָפֿענער שויב זיינען אַריין אַלערליי פֿליגן, באַבעלעך, מולן. זיי האָבן זיך אָנגעשלאָגן אָן די ווענט, אָן פֿענסטער, אָן אָנלען פֿון בעט. עוזר־העשל האָט געטראַכט פֿון היטלערן. לויט שפּינאָזאַן איז ער אַ טייל פֿון דער גאָטהייט, אַ מאָדוס פֿון דער אייביקער סובסטאַנץ. יעדע טאַט זיינע איז באַשטימט לויט די אייביקע געזעצן. אַפֿילו ווען מען קערט זיך אָפּ פֿון שפּינאָזאַן, מוז מען נאָך אַלץ צוגעבן, אַז היטלערס קערפּער איז אַ טייל פֿון דער זון, וואָס פֿון איר האָט די ערד זיך אָפּגעריסן. יעדע מערדעריי זיינע איז אַ פֿונקציע פֿון דער נאַטור, דעם קאָסמאָס. אַלע שפּעקולאַציעס ברענגען צום לאָגישן אויספֿיר, אַז אָדער גאָט איז שלעכט, אָדער ליידן און דער טויט זיינען גוט...

באַרבאַראַ האָט זיך געדרייט, אויפֿגעהערט סאָפּען, ווי זי וואָלט זיך אַ וויַל איינגעהערט אין די טראַכטעכצער. מיט אַמאָל האָט זי שלאָפֿנדיקערהייט אַרונטערגעלייגט די האַנט אונטער עוזר־העשלס נאַקן. ער האָט אַ נייגעריקער אָנגעטאַפּט איר לייב: דעם האַלדז, די ברוסטן, די אַקסלען, דעם בויך. נעבן אים איז געלעגן אַ מענטש גלייך ווי ער, אַ פּראָדוקט פֿון אומצאָליקע זכרים און נקבות, פֿון אַן אַ שיעור פֿאַרענישן, אַ יורשטע פֿון מאַלפּעס, פֿיש, באַשעפֿענישן, וואָס ס׳איז נישט געבליבן פֿון זיי קיין זכר. זי אַליין האָט אויך נאָר אויפֿגעטויכט אויף אַ וויַל. באַלד וועט זי זיך אומקערן אין דעם שמעלץ־קעסל, וואָס פֿון אים געשטאַלטיקן זיך אַלץ נייע פֿאָרמען...

ס׳האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן ווען עוזר־העשל איז איינגעשלאָפֿן. עמעץ האָט אים געוועקט. ס׳איז געווען באַרבאַראַ. דאָס פּויערישע שטיבל מיט די פֿריש־געקאַלכטע ווענט און די גראָבע באַלקנס איז געווען פֿאַרפֿלייצט פֿון זון. ס׳האָט געשמעקט מיט פֿריש־געמאָלקענער מילך און צעמאָלענער קאַווע. עוזר־העשל האָט זיך אָנגעבייזערט.

— וואָס וועקסטו מיך? לאָז מיך שלאָפֿן!

— טייערער, ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה! — האָט באַרבאַראַס קול זיך געבראָכן ווי פֿון טרערן.

עוזר־העשל איז געוואָרן אַנטשוויגן. ער האָט זי אָנגעקוקט אַ וואַכער.

— ווען? פֿון וואַנען ווייסטו?

— מ׳האָט געהערט אויפֿן ראַדיאָ. מ׳וואַרפֿט שוין באָמבעס...

עוזר־העשל האָט זיך אויפֿגעזעצט.

— נו, אַזוי.

— מיר מוזן גלייך פֿאָרן!

אין דרויסן איז געשטאַנען אַ רעדל פּויערים, שקצים, פּויערטעס. מ׳האָט

אויפֿגעהויבן די קעפּ, געגלאָצט אין דער הויך. ס׳זיינען שוין געהאַט פֿאַרביי־געפֿלויגן עראָפּלאַנען. מ׳האָט נישט געוואוסט צי פּוילישע, אָדער נאַצישע. פֿון מאָל צו מאָל האָבן די גויעס געכאַפּט אַ בליק אין דעם פֿענסטער וואו ס׳האָבן געוואוינט די שטאָטישע געסט. עוזר־העשל איז אַרויס אין דרויסן. קיין באַן האָט אין דעם דאָרף זיך נישט אָפּגעשטעלט. מ׳האָט געדאַרפֿט צופֿאָרן מיט אַ פֿורל קיין יאָרדאַנאָוו, און פֿון דאָרט מיט דער באַן קיין קראָקע. עוזר־העשל האָט געפֿרעגט אַ פּויער צי ער וועט אים צופֿירן, נאָר יענער האָט געהויבן די אַקסלען. ווער׳ט אין אַזאַ צייט איינשטעלן פֿערד־און־וואָגן? עוזר־העשל האָט זיך געלאָזט שפּאַנען צו דער פּאָסט. דאָרט האָט מען אַמאָל געקראָגן אַ געלעגנהייט. דאָס דאָרף האָט אויסגעזען אויפֿגערודערט. טירן זיינען געשטאַנען אָפֿן. פּויערים און באַבעס האָבן געמאָטלט. הינט האָבן געבילט. שקצים האָבן לידיק־גייעריש געשטיפּט מיט די שיקסעס. ביי דער פּאָסט האָט עוזר־העשל באַגעגנט אַ פּוילישן לערער פֿון זאַקאָפּאַנע. עוזר־העשל און באַרבאַראַ האָבן זיך געהאַט מיט אים באַקאַנט קלעטערנדיק אויף דער באַביאַ־גוראַ. ער איז דאַ אַלעמאָל אַרומגעגאַנגען אין גראָבע בערג־שיך באַשלאָגן מיט נעגל און אין וואָלענע שקאַרפּעטן. ער האָט זיך נישט אַרויסגעריירט אָן אַ רוק־זאַק און אַ שטעקן מיט אַ האָק. עוזר־העשל האָט זיך געגריסט. יענער האָט אים אָנגעקוקט אַ דערשטוינטער.

— דער פּאַן איז נאָך דאָ? יעדע מינוט קאָנען אָנקומען די נאַציס.

— יעדע מינוט?

— יאָ, יעדע מינוט!

עוזר־העשל האָט דערשפּירט ווי דאָס העמד ווערט אים פֿייכט.

— כ׳קאָן נישט קריגן קיין פֿערד־און־וועגעלע.

— איך אויפֿן פּאַנס אָרט וואָלט אַנטלאָפֿן צופֿוס...

דער לערער האָט אַרויסגענומען פֿון בוזעם־קעשענע אַ מאַפּע, אָנגעוויזן מיטן שפּיץ בלייפֿעדער די טשעכישע שטעטלעך אויף יענער זייט גרענעץ: גאַדצאַ, נאַמעסטאָוואַ, יאַבלונקאָ. ס׳איז דאָ אַ דורכגאַנג דורך די בעסקידן. יעדע רגע קאָנען אָנקומען טאַנקן. עוזר־העשלען איז געוואָרן טרוקן אין גומען.

— אפֿשר קאָן דער פּאַן מיר נאַראַיען אַ פֿור? כ׳על צאָלן דאָס צענפֿאַכע געלט!...

דער לערער האָט געדונגען אַ פֿור. ער האָט שוין פֿאַר איינוועגס אויפֿגע־לאָדן זיין געפּעק. די נסיעה קיין יאָרדאַנאָוו האָט געדאַרפֿט דויערן מינדסטנס דריי שעה. גויים האָבן נאָכגעקוקט ווי די שטאָט־לייט טראָגן זיך אָפּ. באַרבאַראַ האָט זיך געוואַקלט אויף אַ בינטל שטרוי. דער לערער האָט זיך אָוועקגעזעצט נעבן דעם אָנטרייבער. דאָס פֿערדל איז געקראָכן טריט ביי טריט, אויפֿגעהויבן אַ שטויב. עוזר־העשל האָט אומגעקערט דאָס פּנים צו דער באַביאַ־גוראַ און צו דעם אויסגעלייטערטן הימל איבער זיין שפּיץ. אויף די ליפּן איז אים גע־קומען דער פּסוק: אל ההרים אשא עיני מאין יבא עזרי...

2

עוזר־העשל און באַרבאַראַ זיינען אָנגעקומען קיין וואַרשע אָן די וואַליזעס,
אין צעקנייטשטע מלבושים, אין צעריסענע שיך. עוזר־העשלען איז געהאַט אָנגע־
וואַקסן אַ באָרד. באַרבאַראַס ווייס קלייד איז געווען פֿול מיט פֿלעקן. אין די
זעקס טעג וואָגלענישן האָט דאָס פּאָרל געהאַט דורכגעמאַכט אַלע פּלאָגן: באָמ־
באַרדירונגען, הונגער, דורשט. מ'האָט זיך געוואַלגערט אויף וואָקזאַלן און אין
מיטן פֿעלד; מ'איז געגאַנגען צופֿוס און מ'האָט זיך באַהאַלטן אין גריבער.
עוזר־העשל האָט גלייך דעם ערשטן טאָג געמאַכט שלום מיטן טויט. ער האָט
געהאַט ליגן אין וועסטל־קעשענע אַ ראַזיר־מעסערל, גרייט אײַפֿצושנײַדן זיך די
אָדערן ווי נאָר ער וועט דערזען דעם ערשטן דייטש. באַרבאַראַ האָט נאָך אין
קראָקע געטענהט, אַז שלעפּן זיך קיין וואַרשע איז אַן אומזין. זי האָט זיך גע־
וואָלט פֿאַרנעמען אויפֿן וועג קיין ריישע און פֿון דאָרט קיין וואָלין, אָדער גאָר
צו דער רומענישער גרענעץ. אָבער עוזר־העשל איז דערויף נישט באַשטאַנען.
ווי אויסטערליש, נאָר ער, עוזר־העשל, דער אומטרייער מאַן, דער פֿאָטער וואָס
האָט געלאָזט זיינע קינדער אויף גאָטס באַראָט, איז מיט אַמאָל געוואָרן צו־
געבונדן צו דער משפּחה. ער האָט נישט קיין רעכט איבערצולאָזן הדסהן און
דאַשקען אַליין... ער האָט אין וואַרשע אַ שוועסטער מיט קינדער... ס'איז
דערגאַנגען צו אים, אַז מענער לאָזן איבער די משפּחות אין וואַרשע און לויפֿן
מיט דער פּוילישער אַרמיי, נאָר ער, דער שטענדיקער דעזערטיר, האָט זיך
געריסן צו דער האַלב־באַלאַגערטער שטאָט. ס'האָט געהאַלטן דערביי, באַרבאַראַ
זאָל זיך געזעגענען און גיין איר וועג. נאָר זי איז געבליבן. די לעצטע טעג
האָט דאָס פּאָרל ווייניק גערעדט. מ'האָט געשפּאַנט שווייגנדיקערהייט. מ'האָט
זיך אַוועקגעלייגט אויף אַ לאָנקע, ביי אַ סטויג היי, נעבן אַ וואָקזאַל, און מ'איז
געלעגן שטום. עוזר־העשל האָט זיך אויפֿגעפֿירט מאָדנע. ער האָט געהאַט אַלץ
אַוועקגעוואָרפֿן, נאָר אין קעשענע פֿון רעקל האָט געשטעקט אַן אַלגעבראַ אָן
טאָוולען. צווישן איין באָמבאַרדירונג און דער אַנדערער האָט ער מיט אַ בליי־
שטיפֿט געשריבן חשבונות אויף אַ נאָטיץ־ביכל. ער האָט זיך נישט געשראָקן
פֿאַר די געפֿאַרן, נאָר ס'איז אים געווען לאַנגווייליק. וואו־דען קאָן מען זוכן
טרייסט אין דעם תּהו־ובֿהו אויב נישט אין אַדעקוואַטע אידייען? אַ דריי־עק
האָט נאָך אַלץ צוויי גלייכע ווינקלען. אַפֿילו היטלער קאָן דאָס נישט איבער־
אַנדערשן. אין פּיעטרקאָוו, בעת באָמבעס זיינען געפֿלויגן, איז ער אַוועק זוכן
אַ בוך. ער איז געזעסן אויפֿן בריק צווישן אַ המון מענער, ווייבער, קינדער,
און ער האָט געלייענט. די פּאַסאַזשירן האָבן אים אָנגעקוקט האַלב־מיט־קנאה,
האַלב־מיט־שפּאָט. ער איז אין דעם פּאַניק געוואָרן געלאַסן. ער איז געגאַנגען
מיט געמאָסטענע טריט. ער האָט זיך יעדעס מאָל אָפּגעשטעלט, איינגעאָטעמט
טיף. באַרבאַראַ איז אין דער בהלה געוואָרן צוגעלאָזענער. זי האָט זיך פֿונאַנ־
דערגערעדט מיט אַלטמאָדישע יידענעס, האַלב־אויף־פּויליש, האַלב־אויף־יידיש.
זי האָט געפֿרעגט עצות, געבעטן טובֿהס, באַקומען אַלערליי אינפֿאָרמאַציעס.
עוזר־העשל האָט אַלעמען אויסגעמיטן. ער האָט באַקומען ערגעץ אַ פּוילישע

מאָפּע, גענישטערט. דאָס פּנים, וואָס איז די לעצטע וואָכן געוואָרן פֿול, איז ווידער געוואָרן אויסגעמאָגערט. די אויגן האָבן געקוקט איבער אַלעמענס קעפּ. דאָס שפּראָצנדיקע בערדל האָט אים צוגעגעבן אַ חסידישן אָנבליק. איינמאָל, ווען ער איז געזעסן מיט באַרבאַראַן אין אַ ריוו, נישט ווייט פֿון אַ באָמבאַר־דירטער באַן, האָט ער זיך אָנגערופֿן:

— וואָס זאָגסטו צו גאָט, האַ?

— וואָס האָב איך צו זאָגן? דו פֿירסט דאָך מיט אים חשבונות.

— ער בויט גרינג און צעשטערט גרינג... ער מאַכט מיט אונדז עקס־פּערימענטן...

די עלעקטרישע באַן פֿון גראָדזשיסק קיין וואַרשע האָט שוין נישט קורסירט. עוזר־העשל און באַרבאַראַ האָבן דורכגעמאַכט דאָס שטיקל וועג אויף אַ לאַסט־אויטאָמאָביל. עוזר־העשל האָט דערלאַנגט דעם שאָפֿער די לעצטע צען זלאָטעס. זיי זיינען אַריינגעפֿאָרן אין אַ פֿינסטערער שטאָט. דאָ און דאָרט האָבן גע־וואָכט מאַנסלייט מיט בענדער אויף די אָרעמס. אין מיטן גאַס האָט זיך געצויגן אַ גרוב, קופּעס ערד. קיין טראַמווײַ איז איצט מער נישט געגאַנגען. קיין דראָשקע איז נישט פֿאַרביי. די פֿענסטער זיינען אַלע געווען אויסגעלאָשן. דער שמאָלער פּאַס הימל איבער די דעכער האָט געהויערט אונטערוועגיש־פֿינסטער, געדיכט באַזייעט מיט שטערן. אַ טויבע שטילקייט האָט געשוועבט איבער וואַרשע, אַ פֿרעמדע, אַ נישט־דאַאיקע. עוזר־העשל און באַרבאַראַ זיינען אָפּגעשטיגן אויף דער יערוזאַלימער אַלייען. זיי האָבן זיך געלאָזט גיין לענגאויס דער מאַרשאַל־קאָווסקע. ביי דער זלאָטע האָבן זיי זיך פֿאַרדרייט צו דער אייזן־גאָס. זיי האָבן געהאַט אָפּגעשמועסט צו נעכטיקן די ערשטע נאַכט ביי איר אין צימער...

אויף דער זלאָטע האָבן זיי זיך אָנגעשטויסן אָן דעם ערשטן באָמבאַרדירטן הויז. ס׳האָט זיך געטראָגן דערפֿון אַ ריח פֿון קאַלך, קויל, גאַז, נאָך עפּעס רויכיקס און אָנגעברענטס. די פֿאָדערשטע מויער איז געהאַט איינגעפֿאַלן. פֿון אַ קופּע ציגל, טינק, גלאָז, האָט אַפּערגעשטאַרצט אַ באַלקאָן. ס׳האָבן זיך אויס־געשיילט איבערגעשניטענע דירות, בעטן, טישן, בילדער. ס׳האָט דערמאָנט אין מאָדערניסטישע טעאַטער־דעקאָראַציעס. דער דורכגאַנג איז געווען פֿאַר־שטעלט. מ׳האָט געמוזט קלעטערן איבער די הויפֿנס. אויף דער אייזן־גאָס האָט גע־ברענט אין אַ פֿאַבריק. אין די געקראָטעטע פֿענסטער זיינען אומגעלאָפֿן פֿלאַמען. אַן עסנדיקער רויך האָט געזעצט פֿון דעם געביי. פֿייערלעשער האָבן אין דער האַלבער־פֿינסטער געשפּריצט וואַסער פֿון קישקעס. אַ קליין מענטשל איז צו־געקומען, עפּעס פֿאַרלאַנגט, זיך אָנגעבייזערט. נישט עוזר־העשל און נישט באַרבאַראַ האָבן פֿאַרשטאַנען וואָס ער וויל... באַרבאַראַ האָט קוים דערקאָנט דאָס הויז, וואו זי האָט געוואוינט. זי האָט אָנגעקלונגען, נאָר קיינער האָט נישט געענטפֿערט. זי האָט געצויגן דעם גלאָק מיט אימפּעט, נאָר די דראָט האָט גע־מוזט זיין איבערגעריסן. מ׳האָט נישט געהערט קיין קלינגען. זי האָט גענומען קלאַפּן מיט די פֿויסטן אין האָלץ. נאָך אַ ווייל האָבן זיך דערהערט טריט. דורכן שייבל האָבן דורכגעקוקט אַ פּאָר שטעכיקע אויגן. ס׳איז נישט געווען דער אַלטער סטרוזש, וואָס האָט געקאָנט באַרבאַראַן, נאָר אַ נייער. די שוואַרצאַפּלען

זינע האָבן זיך איינגעשטאָכן אין אירע. דער שליסל האָט זיך איבערגעדרייט. די טיר האָט זיך אויפֿגעשפּאַרט אויף אַ שפּעלטל.

— די פּאַני צו וועמען?

— מיר וואוינען דאָ.

— וואו?

באַרבאַראַ האָט געזאָגט דעם נומער.

— ס׳איז פֿאַרבאָטן זיך אַרומצושלענדערן אין די נעכט!...

— מיר קומען איצט פֿון זאַקאָפּאַנע.

— ווי אַזוי?... נו...

דער הויז־וועכטער האָט געקראַצט אין קאָפּ. עוזר־העשל און באַרבאַראַ האָבן זיך געלאָזט אַרויפֿגיין דורך דעם פֿראָנט־אַריינגאַנג. באַרבאַראַ האָט אַריינגעשטעקט דעם שליסל אין שליסל־לאָך, נאָר די טיר איז געשטאַנען אָפֿן. מ׳האָט באַגנבֿעט אָדער וואָס? באַרבאַראַ האָט געוואָלט אָנצינדן די עלעקטרע, נאָר זי האָט זיך דערמאָנט, אַז מען טאָר נישט מאַכן ליכטיק. זי האָט געטאַפּט ווי אַ בלינדע. זי האָט אויפֿגעשלאָסן די קליידער־שאַנק. ס׳האָבן געהאָנגען די קליידער און דער ווינטער־מאַנטל. זי איז צוגעגאַנגען צום שרייב־טיש, געפּרוּווט אויפֿרוקן די שופֿלעדער. זיי זיינען געבליבן פֿאַרמאַכט. זאָל זי האָבן פֿאַרגעסן אין אײַלעניש צו פֿאַרשליסן די טיר פֿאַרן אַוועקפֿאָרן? באַרבאַראַ האָט זיך דערנעענטערט צום בעט. זי האָט געדענקט קלאָר, אַז זי האָט פֿאַרבעט פֿאַר דער רייזע, נאָר די קאָלדרע האָט זיך נאָכגעשלעפּט. די קישנס זיינען געווען צעוואָרפֿן. עמעץ האָט זיך דאָ געפּאַרעט אין איר אָפּוועזנהייט. מ׳איז דאָ געשלאָפֿן. זי איז צוגעגאַנגען צום טעלעפֿאָן און אויפֿגעהויבן דאָס טרייבל. ס׳האָט זיך דערהערט אַ רויש. ס׳איז נאָך פֿאַראַן אַ קאָנטאַקט. די וועלט איז נאָך אַ וועלט. באַרבאַראַ האָט אַרויסגענומען פֿון טאַש די שליסעלעך, געעפֿנט די קאָמאָדע. זי האָט אין דער פֿינסטערניש אַרויסגעצויגן אַ ליילעך, אַ צודעק, ציכלעך, אַ האַנטוך. די לייט, וואָס האָבן זיך אַהער אַריינגעבראָכן, האָבן גאָרנישט צוגעגנבֿעט. עוזר־העשל האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים פֿענסטער. דער הויף אונטן איז געלעגן אַ פֿאַרשטומטער. די שוואַרצע שויבן האָבן געקוקט חורבֿהדיק בלינד. אַן אַנגעלאָדענע שטילשווייגעניש האָט זיך געטראָגן אין חשכות. ס׳האָט זיך אויסגעדוכט: פֿאַרלאָשן געוואָרן איז די ציוויליזאַציע, די קולטור, אַלע מענטשלעכע אויפֿטועכצער. אויסגעשטאָרבן זיינען די באַוואוינער פֿון דער ערד. די באַשאַפֿונג האָט זיך אומגעקערט צום תּוהו ובֿוהו. שקעלעטן בלויז פֿון מענטשלעכע ישובֿים שטאַרצן אַרויס ווי מצבֿות אויף קבֿרים. עוזר־העשל האָט זיך דערמאָנט דעם זאָג פֿון דייוויד יום: ס׳איז נישטאָ קיין שום לאָגישער באַווייז, אַז מאָרגן וועט אויפֿשיינען די זון. ס׳איז בלויז אַ וואַרשיינלעכקייט...

— טייערער, מיר׳ן היינט שלאָפֿן אין אַ בעט! — האָט באַרבאַראַ זיך אָנגערופֿן.

עוזר־העשל האָט אויפֿגעדרייט דעם קראַן. אַ ווייל האָט זיך דערהערט אַ קרעקעניש. באַלד האָט גענומען רינען אַ לעבלעכע פֿליסיקייט. עוזר־העשל האָט אונטערגעשטעלט פֿריער די הענט, דערנאָך דעם קאָפּ. ער האָט סיי זיך געוואַשן,

סיי געטרונקען. ער האָט אַראָפּגענומען דאָס אַנטועכץ. פֿון די מאַנקעטן אין די הויזן זיינען אַרויסגעפֿאַלן שטיינדלעך. די שקאַרפּעטן זיינען געווען צעריסן, פֿול מיט זאַמד. דאָס העמד האָט געקלעפּט אויפֿן לייב. ער האָט עס אויסגעטאָן, אוועק־געלייגט דאָס אַנטועכץ אויף אַ שטול. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף דער קאַ־זעטקע, אַנגעטאַפּט די פּיס. גאָט אין הימל, וואָסערע שטחים זיי זיינען אָפּגעגאַנגען פֿון פֿרייטאָג־אָן! ער האָט זיך קיינמאָל נישט אויסגעמאָלט, אַז ער קאָן אַזויפֿיל שפּאַנען. ער האָט אָנגערירט די ריפּן, דעם בויך, דעם ברוסט־קאַסטן. דאָס איז ער, עוזר־העשל. די אידייען זיינע דריקן אויס דעם דאָזיקן גוף. באַלד קאָנען ביידע זיך אויסלאָזן. ער האָט זיך אויסגעצויגן, צוגעשלאָסן די וויעס. ערשט איצט איז אים אויפֿגעפֿאַלן, אַז ער האָט גאָרנישט פֿאַרזוכט פֿון גאַנץ־פֿרי־אָן. די געדערים האָבן געררוישט. ער האָט צוגעלייגט צוויי פֿינגער צום האַנט־געלענק. דער דופּק האָט געקלאַפּט פּאַמעלעך. פֿון מאָל צו מאָל האָט דער פּולס זיך אין גאַנצן ווי אָפּגעשטעלט.

— האָסט אפֿשר עפּעס צו עסן? — האָט ער געפֿרעגט באַרבאַראַן.

— וואַרט אַ מינוט!

באַרבאַראַ האָט זיך אַראָפּגעבויגן איבער אַ שענקעלע. די אויגן זיינען צוגע־וואוינט געוואָרן צו דעם חושך. זי האָט זיך געהאַט אויסגעטאָן. ס'האָט זיך געווייסט דער רוקן, די אָרעמס, די היפּטן.

— אַ פֿלעשל מאַלינעס!

— דאָס אַלץ?

— וואַרט, ס'איז דאָ נאָך.

זי האָט געפֿונען אַ סך שפּייז: אַ טיטל מעל, אַ שקאַרמיץ רייז, אַ שאַכטל סאַרדינען, אַ פֿאַרדאַרטן זעמל. עוזר־העשל האָט אָנגעריבן אַ שוועבעלע. באַרבאַראַ האָט אָנגעצונדן די מאַשינקע, צוגעשטעלט די רייז. זי האָט צעבראָכן דעם זעמל אויף צוויי, דערלאַנגט עוזר־העשלען אַ העלפֿט. עוזר־העשל האָט געקייט, צוגע־זופּט וואַסער מיט מאַלינע־זאַפֿט. ער האָט האַלב־געגעסן, האַלב־געדרימלט. ווער ווייסט? אפֿשר איז דאָס שוין די לעצטע נאַכט? הדסה איז אַוודאי אין וואַרשע, איז אים דורכגעלאָפֿן דורך די געהירן. ביים פֿאָטער. דאַשקע איז מסתּמא אויך דאָ. ער האָט זיך דערמאָנט, אַז ער האָט אַ זון, דאַווידעקן. אין ארץ־ישראל. ס'זיינען נאָך פֿאַראַן מדינות וואו מ'האָט מנוחה. אין ניו־יאָרק גייט מען אין טעאַטער, מ'עסט אין רעסטאָראַנען, מ'טאַנצט, מ'שפּילט מוזיק. די דאָרטיקע מוחות מוזן טראַכטן אַנדערש... ער האָט דערהערט אַ מיאַוקעניש פֿון קעץ. די באַשעפֿענישן ווייסן נישט, אַז ס'איז דאָ אַ היטלער. גלייך אַזוי פֿאַרזעען מיר אַנדערע רעאַליטעטן...

עוזר־העשל איז איינגעשלאָפֿן. באַרבאַראַ האָט אים געוועקט. ער האָט אויפֿ־געמאַכט אַן אויג, נאָר ער האָט גאָרנישט געדענקט. ער האָט נישט געוואוסט ווער ער איז, וואו ער געפֿינט זיך, וואָס ס'איז מיט אים געשען. ער האָט געהערט ווי באַרבאַראַ זאָגט:

— עוזר־העשל, די רייז איז פֿאַרטיק.

— די רייז? ווער עסט רייז אין מיטן דער נאַכט? — האָט ער זיך געוואונ־

דערט. — וועמענס קול איז דאָס ? — האָט ער זיך געפֿרעגט. — איז דאָס הדסה ? ניין, ס'איז נישט הדסה. איז דאָס אײדל ? ס'איז נישט אײדל. ווער־זשע איז זי ? ער האָט זיך נישט געקאָנט דערמאָנען. זי האָט אים דערלאַנגט אַ לעפֿל. ער האָט מיט אַן אוממעכטיקער האַנט אָנגענומען דאָס נישט־באַשמאָלצענע געקעכטס, צוגעלייגט צום מויל. גאָט אין הימל, ער האָט פֿאַרלוירן דעם זכּרון !... זי האָט זיך צוגעזעצט נעבן אים, געגעסן פֿון דעם אייגענעם טעפּל. זי האָט צוגעלייגט איר באַק צו זיינער.

— ביסט נישט הונגעריק, אָדער וואָס ?

— כ'בין שלעפֿעריק.

— גיי לייג דיך.

ער האָט זיך אויפֿגעהויבן, נאָר ער האָט נישט געזען דאָס בעט. ער האָט זיך אָנגעשטויסן אָן אַ טישל, אַ שטול, אַ קאַנט אויוון. ער איז געשטאַנען און אָפּגע־וואַרט. ער האָט געטאָן אַ דרימל שטייענדיקערהייט, ווי אַ בעל־חי. ס'האָט זיך אים אָנגעהויבן עפּעס חלומען. ער איז אַ קליין יינגעלע. ער קומט אַרויס ביינאַכט פֿאַר דער שוועל. אויף אַ נידעריק דעכל זיצט אַ פֿאַרשטעלטער, אַ ציגיינער, אַ קוי־מענקערער. פֿון קוימען פֿליען פֿונקען. מ'לאָזט אַראָפּ אַ בעזים, אַ שטריק, אַ שמאַטע — עפּעס אומריינס און פֿאַרכטיקס... ער האָט זיך איבערגעוועקט מיט אַ צאַפּל.

— וואָס טוסטו ? וואָס קריכסטו אַרום ?

ער האָט געוואָלט ענטפֿערן, נאָר די ווערטער האָבן זיך אים נישט געלייגט אויף די ליפּן. אויף דער צונג איז געבליבן קלעפּן אַ קערנדל רייז. ער האָט זיך געקלאַמערט אין דער וואַנט, ווי אַ קינד וואָס לערנט זיך גיין... באַרבאַראַ איז צוגעקומען, אים אָנגענומען ביים אָרעם.

— וואָס טוט זיך מיט דיר ? וואָרפֿסט אויף מיר אַן אַ שרעק !...

זי האָט אים צוגעפֿירט צו געלעגער. דאָס בעטציייג איז געווען קיל. דער קאָפּ איז איינגעזונקען אין אַ ווייך קישן. אַ לאַנג פֿאַרגעסענע זעליקייט האָט אויף אים אַראָפּגענידערט. די מאַמע איז געקומען, אים צוגעטוליעט צו דער שויס...

3

אינדערפֿרי האָט עוזר־העשל געעפֿנט די אויגן. ס'האָט אים אויפֿגעוועקט אַ רויש פֿון עראָפּלאַנען, אַ קנאַקעניש פֿון מאַשין־געווער. די שטוב איז געווען פֿאַרפֿלייצט מיט זון. באַרבאַראַ האָט זיך שוין אַרומגעדרייט אין אַ שלאָפֿראָק און שטעק־שיך. אַ קינדישע פֿרייד האָט עוזר־העשלען אַרומגעכאַפּט. די זון שיינט ! מענטשן לעבן ! ער איז אין דער היים ! ער איז אַראָפּ, אויף זיך עפּעס געכאַפּט. די עראָפּלאַנען זיינען געוואָרן שטיל. דאָס שיסן האָט אויפֿגעהערט. די פֿענסטער זיינען ווידער געשטאַנען אָפֿן. ראַדיאָס האָבן געהילכט. קינדער האָבן געשריגן. דער הויף איז געווען פֿול מיט שכנים. דאָס געזעמל האָט גערעדט, גע־מאַכט מיט די הענט, געטייטלט אין דער הויף. אַן ערב־יום־טובדיקע הייטערקייט איז געלעגן איבער אַלץ און אַלעמען. עוזר־העשל איז צוגעלאָפֿן צו באַרבאַראַן,

זי אַרומגענומען, געקושט. ער איז אויפֿגעקומען מיט אַ הונגער, אַ דורשט, אַ ברע־
כעניש אין די קני, אַ פֿאַרלאַנג צו גיין, לויפֿן, זיך באַגעגענען מיט נאָענטע. דער
פּחד פֿאַר די נאַציס, וואָס האָט די לעצטע טעג אָן אויפֿהער געקלעמט אין דער
ברוסט, איז מיט אַמאָל געוואָרן אויסגעוועפּט. באַרבאַראַ האָט אָנגעשטעלט דעם
ראַדיאָ. דער ספּיקער האָט דערציילט פֿון נצחונות. אונדזערע בראַווע סאָלדאַטן
שליידערן צוריק דעם שונא אויף אַלע פֿראָנטן: ביי שעראַדז, פּיעטרקאָוו, טשע־
כאַנאָוו, מאָדלין... אויפֿן האַלב־אינדזל העל שטעלט אונדזער אַרמיי אַ מעכטיקן
ווידערשטאַנד. פֿון אינדזל וועסטערפּלאַטע ביי דאַנציג ווערט דער פֿיינט צוריק־
געשטויסן. ענגלישע און פֿראַנצויזישע עראָפּלאַנען באָמבאַרדירן דייטשע פֿאַבריקן
אין רור־געביט. אין אַמעריקע קומען פֿאַר ריזיקע פּראָטעסט־דעמאָנסטראַציעס.
פּרעזידענט רוזוועלט האָט צונויפֿגערופֿן אַ ספּעציעלע זיצונג פֿון מיניסטאָרן־
קאַבינעט!...

מ׳האָט איבערגעגעבן נייעס און געזונגען לידלעך; מ׳האָט געשפּילט און גע־
צימבלט; געלערנט די באַפֿעלקערונג ווי זיך אויפֿצופֿירן ביי די לופֿט־אַטאַקעס
און ווי צו באַהאַנדלען די פֿאַרוואונדעטע. יעדע מינוט זיינען געקומען באַריכטן,
באַפֿעלן, וואָרענישן, האָפֿערדיקע צוזאָגן, אַז מ׳עט די הויפּט־שטאָט דעם דייטש
נישט איבערענטפֿערן. עוזר־העשל האָט טעלעפֿאָנירט ניוניען, דעם שווער, נאָר
קיינער האָט נישט געענטפֿערט. ער האָט אויסגעזוכט אין טעלעפֿאָן־בוך פֿיניעלעס
נומער. ער האָט דערהערט פֿיניעלעס קול, כאָרכלענדיק ווי ביי אַ זקן.

— ווער איז דאָרט, האַ? וואָע?

— מיין נאָמען איז עוזר־העשל. איך בין הדסהס מאַן. כ׳בין געווען ביי אייך
היינטיקן פּסח ביים סדר...

פֿיניעלע האָט געשוויגן.

— כ׳האָב אָנגעקלונגען צום שווער, נאָר קיינער האָט זיך נישט אָנגערופֿן.

— אייער שווער האָט זיך אַריבערגעצויגן צו מיר.

— ער קאָן אפֿשר צוקומען צום טעלעפֿאָן?

— ר׳איז אַראָפּגעגאַנגען...

— איר ווייסט פֿילייכט וואו הדסה געפֿינט זיך?

פֿיניעלע האָט גענומען מורמלען, שטאַמלען, אונטערהוסטן.

— מ׳האָט געמיינט, איר זענט געבליבן דאָרט — האָט ער געזאָגט מיט אַ
פֿאַרוואורף.

— ניין, כ׳בין נעכטן ביינאַכט צוריקגעקומען.

— ווי אַרום? אַלץ איינס... הדסה לעבט שוין נישט...

עור־העשל האָט געשוויגן. פֿיניעלע האָט זיך נישט אָנגערופֿן.

— ווען? ווי אַזוי?

— ס׳האָט זי געטראָפֿן די ערשטע באָמבע... אין אָטוואָצק...

ווידער האָבן ביידע זיך איינגעהערט אין דער אייגענער שטילקייט.

— וואו איז דאַשקע?

— דאָ ביי מיר. איר ווילט מיט איר רעדן?

— ניין, כ׳על צוקומען. אַ דאַנק.

און עוזר־העשל האָט אָװעקגעלײגט דאָס טרײבל.

בעת עוזר־העשל האָט גערעדט, האָט באַרבאַראַ זיך געפּאָרעט אין דער קלײ־דער־שאַנק. די בעסטע מלבושים האָט זי געהאַט פֿאַרלױרן אױפֿן װעג. זי האָט אַרױסגענומען קלײדער, שיך, װעש. זי האָט, אַפּנים, נישט געהערט דאָס געשפּרעך, װײל זי האָט געפֿרעגט:

— נו, װאָס מאַכן דײנע?

— באַרבאַראַ, כ'מוז גײן! — האָט ער געענטפֿערט מיט אַ הײזעריק קול.
זי האָט אױף אים געטאָן אַ בליק און איז געװאָרן בלײך.

— נו, גײ.

— איכ'ל צוריקקומען אין אָװנט.

— אױב ס'הױז װעט נאָך שטײן...

אַ װײל האָבן בײדע זיך איבערגעקוקט. באַרבאַראַ האָט זיך אָפּגעשאָקלט.

— װאַרט־צו, איכ'ל גײן מיט דיר. מיר'ן זיך נאָך פֿאַרלירן...

ער האָט זיך צוגעזעצט אױף דער סאָפֿע, געװאַרט. זי האָט זיך אָנגעטאָן און מיט אים אַרױס. די גאַס איז געװען פֿול. אַזאַ געדיכטעניש האָט נאָך עוזר־העשל אױף דער אײזן־גאַס נישט בײגעװאױנט. אױף די טראָטואַרן האָט מען זיך גע־שטופּט. מ'האָט זיך געפּלאָנטערט אין מיטן ברוק. מ'האָט געטראָגן װאַליזעס, פּעק־לעך, רוקזעק. אַ לאַנגער גױ האָט געהאַלטן אין אײן האַנט אַ שטײ־לאָמפּ און אין דער אַנדערער — אַ קױבער. גױים, שקצים, יידן אין לאַנגע קאַפּאָטעס, האָבן גע־גראָבן אַ ברײטן גרוב אױף אַ פּלאַץ מיט געהילץ. די חסידים האָבן אײפֿעריק־גיך געװאָרפֿן די רידלעס ערד, געזיפּצט, געװישט די אַנגסטן פֿון שטערן. די צװים װאָס האָט אָפּגעטײלט דעם ברעטער־מאַגאַזין, האָט מען אומגעלײגט. ס'האָבן גע־קלעפּט אױף די צענומענע װענטלעך אַפֿישן, באַקאַנטמאַכונגען. ס'איז דאָ, װײזט אױס, געװען נאָענט אַ בעקערײ. גױעס האָבן זיך אומגעקערט מיט פֿריש־גע־באַקענע לאַבנס ברױט. אַ סך פֿאַרבײגײער זײנען געװען אָנגעטאָן אין האַלב־מיליטערישער טראַכט: שיקסעס אין זעלנערישע היטלען און אין געבלימלטע קלײדער, מאַנסלײט אין העלמען; ס'זײנען פֿאַרבײ סאַניטאַרן, סקױטן. טײל צי־װיליסטן האָבן אָנגעהאָנגען אױף די אַקסלען טאָרבעס מיט גאַז־מאַסקעס. אין מיטן דעם האַרמידער האָבן זיך געשפּאַרט צװײ הױכע נאָנעס. באַרבאַראַ האָט זיך אָנ־געהאַלטן אָן עוזר־העשלס אָרעם, נישט פֿונאַנדערגעשײדט צו װערן אין דעם אָנגע־לױף. זי, באַרבאַראַ, האָט זיך געהאַט איבערגעטאָן, נאָר ער האָט נאָך געטראָגן אױף זיך דעם אָפּגעכױמעלטן אָנצוג, דאָס צעקנױדערטע העמד, די צעפֿאָרענע שיך. עוזר־העשל איז פֿאַרבײ אַ שױ־פֿענסטער מיט אַ שפּיגל. ער האָט זיך אַלײן נישט דערקענט. נײן, ער קאָן אין אַזאַ הולך זיך נישט װײזן בײ פּיניעלען. ער האָט זיך געלאָזט אױפֿן װעג צו דער סמאָטשע, צו דעם צימער, װאָס ער האָט געהאַט אױף דער נאָװאָליפּקי.

די יידישע גאַסן זײנען געװען שװאַרץ פֿון המון. פֿאַר בעקערײען האָבן זיך געצױגן לאַנגע רײען. טײל געװעלבן זײנען געװען פֿאַרמאַכט אױף די שטאַבן, אַנדערע — אױף האַלבע טירן. די קרעמערינס האָבן געהיט אין דרױסן. ײנגלעך האָבן געשריגן. מײדלעך זײנען געלאָפֿן. מ'האָט דאָ, זעט אױס, שױן באַצײטנס

געבויט באַריקאַדן. מ׳האָט אָנגעוואָרפֿן ברעטער, טירן, טישן, קאַסטנס. אַ וואָגן איז געלעגן קאַפּויר, מיט די רעדער אַרויף. קינדער האָבן געקלעטערט אויף בערג־לעך זאַמד, שטיינער, ציגל. ס׳האָט דאָ ערגעץ געקראַכט אַ באָמבע, נאָר קיינער האָט נישט געוואוסט וואו. מ׳איז געלאָפֿן אַהין און צוריק. מ׳האָט אָנגעוויזן מיט די וויַיז־פֿינגער. רעדלעך האָבן געלייענט אַ יידישע צייטונג, געדרוקט אויף איין זייט, מיט קידוש־לבנה־אותיות. די סמאָטשע האָט געשמעקט מיט פּורים, שרפֿה, ליקוי־חמה, ביאת־המשיח... אין דעם גאַנצן באַדרענגעניש האָט עוזר־העשל זיך פֿונדעסטוועגן געשעמט אַריינצופֿאַלן צו די בעלעבאַטים אַן אָפּגעריסענער, מיט אַ באָרד. ער איז פֿאַרביי אַן אָפֿענע ראַזורע. ער האָט געבעטן באַרבאַראַן זי זאָל אים געבן אַ פּאָר זלאָטעס. באַרבאַראַ איז אַריין צוזאַמען מיט אים. דער פֿרי־זירער האָט גלייך גענומען אים איינזייפֿן. ער האָט אַפֿילו נישט אַרומגעוויקלט דעם האַלדז מיט קיין האַנטוכל. ער האָט אים שוין פֿאַר איינוועגס אָפּגעשוירן. באַרבאַראַ איז געשטאַנען, געגאַפֿט אין די שפּיגלען. זי האָט געהאַט איר אייגנס אַ פּאָר הונדערט זלאָטעס אין דער פּוילישער שפּאָר־קאַסע, נאָר מ׳האָט איר נאָך נעכטן אָנגעזאָגט, אַז די בענק זיינען געשלאָסן. דאָס גאַנצע פֿאַרמעגן איז באַ־שטאַנען פֿון אַכט־און־דרייסיק זלאָטעס און אַ בריליאַנטן פֿינגערל, אַ ירושה פֿון דער מוטער...

עוזר־העשלס צימער אויף דער נאָוואָליפּקי האָט מען געהאַט פֿאַרנומען. ס׳האָט זיך אַהער אַריבערגעקליבן דער אייגנטימערס אַ שוועסטער פֿון דער פּראָווינץ. דעם סובלאָקאַטאָרס מלבושים און די וועש האָט קיינער נישט געטשעפּעט. עוזר־העשל האָט זיך איבערגעטאָן אין קיך. דאָס קויטיקע העמד האָט ער אַרויסגעוואָרפֿן דורכן פֿענסטער. אין שופֿלאָד פֿון טישל איז געלעגן אַ דייטשער מאַנוסקריפּט: די לאַבאָראַטאָריע פֿון גליק... עוזר־העשל האָט אויפֿגעשרויפֿט דאָס טירל פֿון אויוון, אַריינגעשטופּט אַלע פּאַפּירן. דערנאָך איז ער צוריק אַראָפּ. באַרבאַראַ האָט געשמועסט מיט אַ יידיש זעלנערל. דערזען עוזר־העשלען, האָט זי געמאַכט אַ מינע ווי אים פֿאַרצושטעלן. באַלד האָט זי זיך מיט יענעם געזעגנט. זי האָט אָנגענומען עוזר־העשלען ביים אַרבל.

— מיר מוזן אַנטלויפֿן. ווי לאַנג ס׳שטייט נאָך די בריק!...

— וואוהין אַנטלויפֿן?

— אויפֿן וועג קיין רוסלאַנד.

— מיין טאָכטער איז דאָ...

— מיר קאָנען נישט פֿאַרלירן קיין מינוט!...

— איך בלייב דאָ!...

זי האָט געקוקט אויף אים האַלב־דערשטוינט, האַלב־דערשראָקן. זי איז מיט אים אַוועק אויף דער טראָטואַר, צו זיין פֿעטער פֿיניעלע. דאָס מאָל האָט זי געוואָרט אין דרויסן אַנדערטהאַלבן שעה. דייטשע עראָפּלאַנען זיינען פֿאַרביי־געפֿלויגן נידעריק. באַרבאַראַ האָט געהערט דאָס געפּילדער פֿון די קוילן־וואַרפֿער, דאָס אויפֿרייסן פֿון באָמבעס. זי האָט געזען די געלבלעכע רויכעס וואָס האָבן זיך אויפֿגעהויבן ערגעץ איבער דעכער און קוימענס. מחנות פֿייגל זיינען געפֿלויגן מיט אַ קראַקעניש. מענטשן זיינען געלאָפֿן אין דעם געקאָך הענדום־פּענדום. מ׳האָט

זי, באַרבאַראַן, געוואָרנט זי זאָל זיך באַהאַלטן, נאָר זי האָט נישט געהאַט קיין מורא. זי האָט געקוקט אויפֿן הימל, וואָס איז פֿול געווען מיט שוועבלדיקע קנוילן, געגעניצט. אַלץ איז פֿאַרלוירן: דאָס לאַנד, די היים, די רעוואָלוציע, אַלע האָפֿענונגען. זי האָט איצט באַנומען עוזר־העשלס ווערטער, אַז דער קריג לאַנגווייליקט אים... באַרבאַראַ האָט אין דער מינוט געהאַט איין פֿאַרלאַנג: אַ באָמבע זאָל אויף איר אַראָפּפֿאַלן, מאַכן אַן עק צו דער קאָמעדיע...

עוזר־העשל איז צוריק אַראָפּגעקומען. ער האָט געהאַט אויבן באַגעגנט די גאַנצע משפחה: דעם שווער, זיין ווייב, דאָשקען, ר׳ אַהר׳לען, לאהן, דאָשען, לאָטען. ס׳האָבן זיך אַרומגעדרייט נאָך אַנדערע, וואָס ער, עוזר־העשל, האָט נישט געקאָנט. ס׳איז געווען אַן ענגשאַפֿט, אַ מהומה. בעטגעוואַנט איז געלעגן איינגעפּאַקט. ס׳האָבן זיך געוואַלגערט קופֿערטן, רענצלעך, פּעקלעך. לאה איז געשטאַנען אין אַ הוט מיט קרעפּ, געבלעטערט דעם אַמעריקאַנער פּאַס. דער רבי האָט זיך געסודעט מיט אַ יונגענמאַן אין אַ ווינקל. פּיניעלע האָט אַרומגעשמאַיעט, געוואָרפֿן אָפּגעהאַקטע ווערטער. עס האָט דאָ, זעט אויס, אין שכנות געטראָפֿן אַ באָמבע, ווייל פֿון די ווענט און סופֿיט זיינען געהאַט אַראָפּגעפֿאַלן שטיקער טינק. ס׳האָבן אַרויסגעקוקט די רויר־שטעקעלעך. אַ קאַלכיקער שטויב איז געלעגן אויף אַלץ. אין קיך, אויף אַ פֿיסנבענקעלע, האָט זיך אָנגעשפּאַרט לאָטע. זי האָט דורך די געשליפֿענע שפּאַקולן געלייענט אַן ענגליש ביכל... קיינער האָט זיך דאָ מיט עוזר־העשלען נישט אָפּגעגעבן. דאָשקע האָט געגעסן אַ פּעניץ ברויט מיט וואורשט. זי איז געוואָרן אין דער צייט אויפֿגעשאָסן, שטאָטיש־אויסגעבלאַסט. זי האָט געקייט דעם ביסן מיט דער ערנסט פֿון אַ יתומה, וואָס איז געבליבן אויפֿן באַראָט פֿון קרובים. זי האָט איבערגעגעבן דעם פֿאָטער ווי ס׳אומגליק איז פֿאַרלאָפֿן. די מוטער איז אַוועק קיין אָטוואָצק זיך נאָכצופֿרעגן אויף אַ באַן. ס׳האָט זי באַגלייט וואַניאָס עלטערע טאָכטער, טאַניאַ. מיט אַמאָל איז געוואָרן אַן אַלאַרם. זיי זיינען אַריינגעלאָפֿן אין עפּעס אַ שקאָלע אָדער אַן אַנשטאַלט. די באָמבע איז גראָד אַהין אַריינגעפֿאַלן. מאַמאַ איז געשטאָרבן דעם אייגענעם טאָג, אין דאָקטאָר באַראַבאַנדערס סאַנאַטאָריע. טאַניאַ האָט פֿאַרלוירן אַ האַנט. מ׳האָט באַגראָבן די מאַמושאַ אין קאַרטשעוו.

דאָשקע האָט זיך גענומען שטיקן. זי האָט אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אָן פֿאָטערס אַקסל און זיך צעיאָמערט מיט אַ גרילציק קול פֿון אַ דערוואַקסענער...

4

פֿון פּיניעלען האָט עוזר־העשל זיך געלאָזט שפּאַנען צו דער פֿראַנציסקאַנער, צו דער שוועסטער. באַרבאַראַ איז מיט אים מיטגעגאַנגען. ווי זיי זיינען געגאַנגען, אַזוי האָבן ערָאָפּלאַנען געזשומעט איבער די דעכער. מאָטאָרס האָבן גערוישט. מאַשין־ביקסן האָבן געקנאַקט. באָמבעס האָבן ערגעץ אויפֿגעריסן. עוזר־העשל און באַרבאַראַ זיינען אַריין אין אַ טויער, אָפּגעוואַרט. דערנאָך האָבן זיי זיך געלאָזט ווייטער. זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן אָן ברענענדיקע הייזער, חורבות. סירענעס האָבן געקוויטשעט, אַ צייכן, אַז די באָמבאַרדירונג איז אַריבער. די גאַסן זיינען

ווידער געוואָרן פֿול. אויפֿן ראַדיאָ האָט מען געהאַט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל, אַז מאַנסלייט וואָס טויגן צו מיליטער־דינסט זאָלן אַוועק פֿון דער הויפּט־שטאָט. ווער ס'איז געפֿאָרן און ווער ס'איז געגאַנגען צופֿוס. ווער ס'איז געריטן אויף אַ רייט־וועגעלע און ווער אויף מאָטאָרציקל. בענזין איז געוואָרן בראַנד־טייער. ס'האָט באַלד אין גאַנצן אויסגעפֿעלט. מ'איז אַנטלאָפֿן פֿון שטאָט אין דראָשקעס, פּלאַט־פֿאָרמעס, טאַקסיס, אַלט־פֿרענקישע אָמניבוסן. אַלע וועגן האָבן געפֿירט צו די פּראַגער בריקן. אין געקנויל האָט זיך אַריינגעדרייט אַ לימוזין. ס'האָבן פֿון הינטער די גלאַנציקע שויבן אַפּערגעקוקט אויסגעפּוצטע דאַמעלעך מיט אויסגעכאַליעטע הינטלעך. קאַלט־אויגיקע שאָפֿערס האָט געדרייט ביים רעדל.

די האַלב־צעשטערטע קירך אויפֿן גזשיבאָוו, אַקעגן ר' משולם מושקאַטס הויז, איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לאַזאַרעט. נאָנעס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט די פֿאַרוואונדעטע. די ברייטע טרעפּ, וואָס האָבן אַריינגעפֿירט אין דער תּפֿלה, זיינען געווען באַשפּריצט מיט בלוט. אַזויפֿיל געשטאָרבענע האָבן זיך אָנגעזאַמלט אין שטאָט, אַז ס'זיינען נישט געווען גענוג עגלות. דערצו האָבן אויסגעפֿעלט פֿערד. מ'האָט געטראָגן די טויטע אויף טראָג־ברעטער אָדער זיי גאָר באַגראָבן אין די הויפֿן. גרובנס, וואָס האָבן געזאָלט דינען פֿאַר אַ באַשיצונג פֿאַר די לעבעדיקע, זיינען געוואָרן די קברים פֿאַר די אומגעקומענע. דער זאַקסישער גאָרטן איז גע־וואָרן צעגראָבן. לאַנגע גריבער האָבן זיך געצויגן צווישן די אַלייען. ס'האָבן נאָכ־געהאָנגען די וואָרצלען פֿון דיביימער. ס'האָט לאַנג געדויערט ביז דאָס פּאָרל איז אָנגעקומען אויף דער פֿראַנציסקאַנער. מ'האָט זיך געשלעפּט און געשוויגן, יעדער פֿאַרטאָן אין די אייגענע מחשבות. דאָס איז דעם פֿאַשיזם, אין קאָנקרעטע פֿאָרמען, האָט באַרבאַראַ געטראַכט. כ'האָב געקעמפֿט און אַליין נישט געוואוסט קעגן וואָס. איצט זע איך... זי האָט גענומען קלערן וועגן דעם סאָוועטיש־נאַצישן אָפּמאַך, נאָר דאָ האָט דער געדאַנק זיך אָפּגעשטעלט. דאָס איז אַ פּאַטש אין פּנים, אַ מיאוסער שפּיי... ניין, ס'קאָן אַזוי נישט בלייבן. זיי זיינען פֿאָרט נישט געוואָרן איבערנאַכט קיין פֿאַשיסטן... אומזין!... וואָס־זשע טו איך דאָ? וואָס שלעפּ איך מיך דאָ אַרום? כ'מוז גלייך אַנטלויפֿן. נאָך היינט... אַ מיאוסער געדאַנק איז באַרבאַראַן איינגעפֿאַלן: איצט, אַז הדסה איז טויט, וועט עוזר־העשל מיט איר חתונה האָבן. זי'ט גלייך פֿאַרשוואַנגערן. ס'איז אויך בעסער אין פֿאַל פֿון אַ מסירה... עוזר־העשל האָט איינגעבויגן דעם קאָפּ. ער איז איצט גרייט געווען אויף אַלע אומגליקן. ווער ווייסט? אפֿשר איז דינהלע אויך שוין נישטאָ? ער האָט זיך דערמאָנט דעם פּסוק אין תּהילים: כי אני לצלע נכון... דאָס האַרץ אין דער ברוסט איז געווען צונויפֿגעקוועטשט ווי מיט אַ פֿויסט. ווי אויסטערליש! ער האָט דעמאָלט געהאַט אַ פֿאָרגעפֿיל, אַז ער'ט הדסהן געזען צום לעצטן מאָל. זי האָט אויף אים אַזוי מאָדנע געקוקט, מיט אַזאַ פֿלאַטערנדיקן בליק. זי האָט געוועדט וועגן טויט. אויב זי'ט שטאַרבן, וויל זי ליגן נעבן דער מאַמעשי... אַז מ'עט זי באַגראָבן אין קאָרטשעוו, דאָס איז איר נישט איינגעפֿאַלן...

מ'האָט ווידער דערהערט אַ זשומעניש פֿון עראָפּלאַנען. עוזר־העשל און באַר־באַראַ זיינען פֿונסנײַ אַריין אין אַ טויער. ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אָן אַ ווינקל, צוגעשלאָסן די וויעס. הדסה, וואו ביסטו איצט? — האָט ער צו איר גערעדט. —

וויסטו? פֿאַרשטייסטו? עקזיסטירסט דו? אויב יאָ, גיב מיר אַ צייכן! קאָן דאָס זיין, אַז די צייט וואָס איז אַוועק, איז נישטאָ? איז די גאַנצע געשיכטע פֿאַרלוירן? איז גאָרנישט דאָ אַחוץ דער קעגנוואַרטיקער רגע? אויב אַזוי, איז איבערהויפּט גאָרנישט דאָ. דעמאָלט איז אַלץ אומזין, גאָרנישט... אין האַלדז האָט זיך אים אַוועקגעשטעלט אַ קנויל. ווען ער וואָלט אַמווייניקסטן געקאָנט וויינען! ער קען אַפֿילו נישט פֿאַרגיסן קיין טרער. וואָס לעבט ער נאָך? אויף וואָס וואַרט ער? וואָס שטייט זי דאָ נעבן אים? ער האָט זיך קיינמאָל נישט געריכט, אַז הדסהס טויט קאָן אים אַזוי צעשמעטערן. ער האָט וויפֿל מאָל געטראַכט פֿון דער מעגלעכקייט. וואָס איז אים? אַלץ איז געוואָרן ליידיק, וואַקלדיק. ס'שטרויכלען אים די פֿיס. ער איז פֿול מיט אימה פֿאַרן טויט... עפּעס האָט זיך פֿון אים אָפּגעריסן און ס'איז געבליבן אַ בלויז סיי אינעווייניק, סיי אויסנווייניק; אַ הוילעניש, וואָס אויב ער'ט זי נישט באַלד אויספֿילן, וועט זי אים אין גאַנצן איינשלינגען...

זיי זיינען אַריין אין דער פֿראַנציסקאַנער. ווידער האָט עוזר־העשל זיך געלאָזט אַרויף אויבן און באַרבאַראַ איז געבליבן אונטן. עוזר־העשל האָט אָנגעקלאַפּט, נאָר קיינער האָט נישט געענטפֿערט. ער האָט געטאָן אַ שטופּ די טיר און איז אַריין. ער האָט דערזען דינהלען. זי איז אים אַקעגנגעלאָפֿן אין אַ צעשויבערט שייטל, מיט אַ געל פּנים, ווי פֿון דער געלזוכט. אַ געמיש פֿון פֿרייד און שרעק האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויף איר פּנים, ווי ביי אַ צערודערטער. זי האָט אים אָנגעכאַפּט און עפּעס זיך ווי מיט אים געראַנגלט. זי האָט סיי געלאַכט, סיי געוויינט.

— ביסט דאָ? און איך האָב געמיינט, אַז ביסט געבליבן שטעקן... היינטער־וועגנס... קינדער!...

אַלע זיינען געווען אין דער היים: מנשה־דודל, טעמערל, גבריאל, דנ'דל. מנשה־דודל איז אַריינגעקומען אָן אַ זשופּיצע, אין הוילן טלית־קטן, די הויזן אַרומגעבונדן מיט אַ שטריקל, אין אַ פּאָר צעפֿליקטע שטיוול. אין איין האַנט האָט ער געהאַלטן דעם ליקוטי מהר"ן, אין דער אַנדערער — אַ רעשטל פּאַפּיראָס. אַ האָפֿערדיקייט האָט אַראָפּגעקוקט פֿון דעם באַבערדיקטן און באַפּאהטן פּנים, האַלב־מגושם, האַלב־אויסגעאיידלט. ער האָט זיך געטאָן אַ יאָג ווי אַרויפֿצופֿאַלן אויף דעם שוואָגער און אים האַלדזן. אָנשטאָט דעם האָט ער גענומען זיך אונטערשאָקלען אויף דער שוועל און מאַכן ניקן, ווי ער וואָלט אונטערגעטענצלט. טעמערל, די טאָכטער, האָט אים לייכט אָפּגעשטופּט. זי האָט אויסגעזען מיד, נישט אויסגעשלאָפֿן. זי האָט אָנגעקוקט דעם פֿעטער דערשטוינט און עפּעס ווי מבוייש פֿאַר דעם באַשטאַנד וואָס ער האָט געטראָפֿן. נאָך איר זיינען אַריין ביידע בחורים; דער עלטערער — מיט אַ בערדל, אַ געבויגענער פּלייצע, מיט אַ קאַפּל אויפֿן קאָפּ, דער ייִנגערער — אין אַ געהאַקטער קאַפּאָטע און אין אַ קליין היטעלע. דינהלע האָט זיך געשאָקלט אין דער ברייט, געטאָן אַ פּאַטש מיט די הענט, ווי בעת מ'יאָגט אָפּ הינער.

— וואָס זאָגסטו צו אונדזער בראָך? — האָט זי געזונגען מיט אַ מענה־לשון. — נאָך דאָס האָט אונדז געפֿעלט! אפֿשר איז געווען צו־גוט!...

— פֿעטער עוזר־העשל! — איז טעמערל אויף אים אַרויפֿגעפֿאַלן. — ווען ביסטו געקומען? ווי אַזוי? כ'האָב שוין געמיינט מי יודע! אַזאַ פֿייער!...

— שאַ, שריי נישט! — האָט דינהלע זי אָנגעכאַפּט ביים אויער ווי אַ טויבע. — די באָמבעס פֿאַלן איבערן קאָפּ. אַ גאַנצן טאָג, טררר... טררר... כ׳בין ניש־פֿאַר־דיר־געדאַכט ווי דול... וואָס שטייסטו ביי דער טיר? מנשה־דודל, הער דיך אויף שאָקלען! ער איז שוין אין גאַנצן חסר־דעה!...

— חייב אדם לברך על הרע כשם שמברך על הטובה! — האָט מנשה־דודל געריבן די צעוואַקסענע הענט און געשמייכלט. — ס׳איז חבלי־לידה... מלחמת גוג ומגוג!... ס׳הויבט זיך שוין אָן. ווי ס׳שטייט אין דניאל... שוטים!...

— טאַטעשי, לאָז רעדן אַ וואָרט! — האָט דנ׳דל זיך אויף אים אָנגעבייזערט.

— ווער לאָ׳ט ניש׳? אשרי המחכה... אַז מ׳האָט אויסגעהאַלטן ביז איצט, דאַרף מען ניש׳ פֿאַרלירן דעם בטחון פֿאַר דער ישועה... איצט איז דער יצר גאָר שטאַרק... דאַרף מען עים דערלאַנגען אַ פֿייג!...

און מנשה־דול האָט אויפֿגעהויבן אַ פֿייג צום בעליק.

— שאַ, מאַכטע ניש׳ אַזאַ רעש! — האָט דינהלע גערעדט. — מ׳פֿאַרט מיר איבערן קאָפּ. מענטשן באַ לייטן אַנטלויפֿן. וואו זאָלן מיר לויפֿן? כ׳קאָן קוים טאָן אַ טריט... זאָלן די מאַנסלייט אַוועק. איך און טעמערל וועלן שוין דורכקומען. וואָס ט׳מען מיר טאָן, האַ?... וואָס זאָגסטו, עוזר־העשל? רעד אַביסל העכער. וויי איז מיר! אײדל איז דאָ!... מ׳האָט זי צוריקגעשיקט...

— אײדל?

— יאָ, אײדל. די שיף איז אַרומגעגאַנגען איבער אַלע וואַסערן, און צום סוף האָט מען זי צוריקגעשיקט. מ׳וואַרפֿט זיך מיטן ייד ווי מיט אַ פֿאַרפֿוילט עפּעלע. זי קומט אַהער יעדן טאָג. זי וויינט זיך נעבעך אויס די אויגן. זי וויל אויך אַוועק... וואָס מאַכן די אַנדערע, האַ?

— הדסה איז טויט.

— האַ? פֿינסטער איז מיר!

— אַ באָמבע האָט זי געטראָפֿן.

— ווען? אַ גרויסע בראָך! אַזאַ יונג קינד. אַזאַ שיינהייט! מ׳האָט דאָך איר ניש׳ געקאָנט קוקן גלייך אין פּנים...

— אוי, פֿעטער עוזר־העשל — האָט טעמערל אָנגעהויבן און איבערגעריסן אין מיטן. טרערן זיינען איר אַרויסגעקומען אין די אויגן־ווינקלען.

— רעדטע ניש׳ אַלע מיט אַמאָל! שרייטע ניש׳ אַלע! — האָט דינהלע גערופֿן. — כ׳בין פֿון די צרות געוואָרן נערוועאיש... ס׳זינגט מיר אין אויער. קיינער זינגט ניש׳, נאָר אין אויער שפּילט מיר כל־נדרי... ווי ביי טיטוס הרשע, אַ כּפּרה זאָל ער זיין פֿאַר כל־ישראל... זעץ דיך צו. זיץ. פֿאַרן אייגע־נעם געלט נעם אַ בענקל. וואָס טוט מען, האַ? וואו אַנטלויפֿט מען פֿון דעם גיהנום? מיר זיינען געבליבן אָן אַ גראָשן געלט. כאָטש לייג דיך אַוועק און שטאַרב. איך יאָק איך. מיין כּפּרה בין איך. אָבער וואָס טוט מען מיט זיי? וואָס טוט מען זיך פֿאַר אַן עצה און אַ ראָט?

עוזר־העשל האָט געטאָן אַ טאָפּ ביי דער קעשענע. ער האָט אין גאַנצן

פֿאַרמאַגט עטלעכע גראָשן, וואָס דער פּריזירער האָט אים געגעבן אַ רעשט.
מנשה־דודל האָט געמאַכט אַ טריט נעענטער.

— זאָלסט שוין מער ניש׳ וויסן פֿון קאָ׳ צער. אין אַזאַ צייט קאָן מען אַפֿילו ניש׳ זיצן קאָ׳ שבעה. נו, וואָס? ס׳עט זיין תּחית־המתים. מיר׳ן ברוך־השם אַלץ זעען. מיט די אייגענע אויגן!... מיטן רבין האָב איך פֿאַר גאָרניש׳ קאָ׳ מורא. ער׳ט אַלץ באַוואָרנט...

און מנשה־דודל האָט אָנגעוויזן מיטן שפּיץ פּאַפּיראָס אויפֿן ספֿר

— מנשה־דודל, הער־אויף. מ׳ווייסט ביסט אַ שוטה... זיי וואָרפֿן באָמ־בעס און ער טאַנצט. ער׳ט אַזוי טאַנצן ביז מיר׳ן חלילה אַלע פֿאַרגראָבן ווערן, די שעה זאָל ניש׳ זיין. ס׳איז מיר געבליבן אַ פֿאַר פֿונט פּערל־קאַשע, עסן מיר. אַז דאָס ט׳זיך אויסלאָזן, איז גיי שטרעק דיך אויס. מ׳האָט זיי שוין ביידע גערופֿן צו די זעלנער. נאָר אַז זיי זיינען געקומען אַהין, האָט מען זיי אַהיים־געשיקט. ס׳איז נישטאָ קאָ׳ן אַנטועכץ. מ׳זאָגט, אַז היטלער איז אין וואָליע. אַ ווייטאָג צו אונדזערע יאָרן, וואָס מיר יידן האָבן זיך דערלעבט!...

דינהלע האָט גענומען שלוכצן. ביידע בחורים האָבן זיך אומגעקערט אין דער מיטל־שטוב. טעמערל האָט אָפּגעווישט די אויגן מיט אַ טיכל.

— פֿעטער עוזר־העשל, זאָל זיך דער פֿעטער זעצן. אפֿשר וויל דער פֿעטער אַ גלאָז טיי?

— כ׳מוז אָראָפּגיין. כ׳קום באַלד צוריק.

— וואו גייסטו? — האָט דינהלע זיך צעשריגן. — ער קומט אַריין און לויפֿט אַוועק. ס׳אַ סכּנה אַרויסצושטעלן אַ פֿוס. אין אַזאַ צייט לאָמיר זיך האַלטן באַנאַנד!

— איכ׳ל באַלד צוריקקומען. כ׳האָב אַפֿילו מער נישט קיין צימער.

— בלייב דאָ, אַנישט, וועלן אַנדערע פֿאַרנעמען דיין אָרט. פֿרעמדע מענטשן קומען און באַזעצן זיך. פֿון די חרובע הייזער. מ׳קאָן היינט קיינעם נישט אַרויס־טרייבן. אַזאַ אומגליק! וואָס טוט מען? וואו גייט מען? אַ צאָרן האָט זיך אויף אונדז אויסגעגאָסן, אַ תּוכחה!...

טעמערל האָט זיך געשעמט פֿון דער מאַמעס תּחינה־שפּראַך. רויטע פֿלעקן זיינען איר אַרויסגעטרעטן אויף די באַקן. מנשה־דודל איז נאָך אַ קווענקלעניש צוריק אַריין אין דער גרויסער שטוב. עוזר־העשל האָט געטאָן טעמערלען אַ קוש אין שטערן.

— כ׳קום באַלד צוריק.

באַרבאַראַ איז געשטאַנען אין מיטן הויף, געקוקט מיט בייזע אויגן, אַ בלאַסע פֿון צאָרן.

— כ׳האָב געמיינט דו׳סט שוין דאָרט בלייבן זיצן! — האָט זי גערופֿן.

— ס׳איז מיין שוועסטער.

— הער מיך אויס, איכ׳ל נאָך היינט אַוועק. זאָג מיר קלאָר און שאַרף: דו גייסט מיט מיר, אָדער דו בלייבסט דאָ?

— כ׳בלייב דאָ.

— איז דאָס דיין לעצט וואָרט?

— יאָ.

— נו, אויב אַזוי, איז אויף ווידערזען. זאָל דיר גאָט העלפֿן!...

— אויף ווידערזען, באַרבאַראַ. זיי מוחל.

— כ'פֿאַרשטיי נישט דעם זין פֿון בלייבן ביי די נאַציס.

— די גאַנצע משפּחה בלייבט. ס'איז מיר אַלץ איינס. כ'וויל שוין שטאַרבן. זי האָט אים אָנגעקוקט און געשוויגן. זי האָט אים אָפּגעמאָסטן קרומלעך.

— אפֿשר ביסטו גערעכט. איכ'ל מיך נאָך ראַנגלען אַ ווייל... וואו גייסטו איצט?

— כ'וויל מיך זען מיט הערץ יאַנאָווער.

— צו וואָס? נו, איכ'ל מיטגיין. ס'איז אויפֿן וועג.

די שוויענטאָ־יערסקע איז געווען האַלב־חרוב. וואו דאָס אויג האָט דער־גרייכט האָט מען געזען אויפֿגעריסענע דעכער, אומגעשליידערטע קוימענס, האַלב־אומגעלייגטע ווענט מיט נאַכהענגענדיקע פֿענסטער און באַלקאָנען. ביי דער צוים פֿון קראַשינסקיס גאָרטן איז געשטאַנען הערץ יאַנאָווער, מיט ווייסע האָר, גרויע באַקנבערדלעך, דאָס העמד צעכראַסטעט, אין אַ סאַמעטן רעקל און אַ סאָרט סאַנדאַלן, וואָס מ'האָט גערופֿן אין וואַרשע באָסאַקעס. ס'האָט אויסגעזען ווי ער וואָלט דאָ געוואַרט אויף עמעצן. די שוואַרצע בוימלדיקע אויגן האָבן געגאַפֿט ערגעץ אין איין פּינטל. עוזר־העשל האָט גערופֿן זיין נאָמען. ער האָט זיך אומגעקוקט אַ פֿאַרווירטער. ער איז אָקעגנגעלאָפֿן מיט אויסגעשטרעקטע אָרעמס. ער האָט זיך געקושט סיי מיט עוזר־העשלען, סיי מיט באַרבאַראַן.

— ראות פניך לא פללתי! — האָט ער געזאָגט אַ פּסוק פֿון חומש.

— וואָס שטייסטו אין גאָס? וואו איז גינע?

— גינע האָט זיך אָוועקגעלייגט אויף אַ לונגן־אָנצינדונג. אין דער גאַנצער חתונה. כ'קוק־אויס אַ דאָקטאָר. ר'האָט מיר צוגעזאָגט אַריבערצוקומען... שוין צוויי שעה... אָבי כ'האָב געמיינט, עץ האָט ענק געראַטעוועט!..

און הערץ יאַנאָווער האָט זיך צעוויינט. טרערן האָבן זיך אים אַ גאָס געטאָן פֿון די אויגן און ער האָט זיך צעהעשעט. ער האָט אַרויסגעכאַפּט אַ בלויע פֿאַטשיילע און געשנייצט די נאָז. ער איז געבליבן שטיין אַ פֿאַרשעמטער, אַ מבולבלער.

— כ'האָב שוין ניש' קאַ' כּוח — האָט ער זיך ווי פֿאַרענטפֿערט. ער האָט זיך געוואַקלט אַ ווייל און געזאָגט אויף פּויליש:

— משיח וועט באַלד קומען.

עוזר־העשל האָט אים אָנגעקוקט אַ פֿאַרוואונדערטער.

— וואָס מיינסטו?

— דער טויט איז משיח. דאָס איז דער ריינער אמת!...

קאַפּיטל פֿינף און זעכציק

1

הדסה איז טויט. דיביינער אירע ליגן אויפֿן בית־עלמין אין קאַרטשעוו. באַר־באַראָ איז אַוועק קיין מזרח. זי האָט איבערגעלאָזט עוזר־העשלען אַ קוש און אַ צוזאָג, אַז זי׳ט אים נישט פֿאַרגעסן ביזן לעצטן אָטעם. עוזר־העשל איז אַוועק אויף דער נאַוואָליפּקי, וואו ער האָט נאָך געהאַט אַ ביסל זאַכן. ער האָט איינגעפּאַקט אין אַ וואַליזע אַ פּאָר העמדער, אונטערוועש, אַ סוועטער, שקאַרפּעטן, און עטלעכע ביכער. שפּינאָזאַס „עטיק״ האָט ער אַריינגעשטעקט אין קעשענע. ער האָט געמאַכט עטלעכע טריט און זיך אָפּגעשטעלט. ער איז געווען צו־שוואַך צו טראָגן דאָס רענצל אָן אָפּרו פֿון דער נאַוואָליפּקי ביז דער פֿראַנציסקאַנער. דייטשע עראָפּלאַנען האָבן נישט אויפֿגעהערט צו באָמבאַרדירן די שטאָט, נאָר ער האָט זיך נישט באַהאַלטן. וואָס איז די נפֿקא מינה, איצט אָדער שפּעטער? ער איז געשטאַנען ביי די פֿאַרהעמערטע טירן פֿון אַ געוועלב, קעגן דער גרעלער שיין פֿון אַ שרפֿהדיקן בין־השמשות, און געמאַכט אַ חשבון־הנפֿש. איז דאָ אַ גאָט? יאָ, ס׳איז דאָ. ער איז אַלץ: די ערד, דער הימל, דער מילכוועג, דאָס געוויין פֿון אַ קינד, די נאַצישע באָמבע, איינשטיינס טעאָריע, היטלערס „מיין קאַמף״. דער רויך, וואָס הויבט זיך דאָרט, איז אויך ער. ער איז איינער, ער איז אייביק. מיין גוף איז אַן אומענדלעך קליינע טייל פֿון זיין גוף. מיין גייסט איז אַ טראָפּן אין ים פֿון זיין גייסט. ווער הרגעט וועמען? ווער האָסט וועמען? אַלע ענטפֿערס ליגן אין גאָט. מיר דאַרפֿן האָבן איין ציל: אויפֿהאַלטן די עקזיסטענץ, ווי לאַנג ס׳איז מעגלעך; זיין גליקלעך, וויפֿל ס׳לאָזט זיך. קאָן מען נישט, זאָל געשען זיין רצון. איז דאָס שפּינאָזאַ? יאָ, דאָס איז ער אין גאַנצן. קאָן מען שטאַרבן מיט אַזאַ פֿילאָזאָפֿיע? נישטאָ קיין ברירה. וואָס זאָגן דען די אַנדערע? גאָטס וועגן זיינען פֿאַרהוילן.

אָבער ניין, ניין! ס׳איז נישט אַזוי! ס׳איז דאָ נאָך אַן אמונה: גאָט איז אַ קעמפֿער, אַן איש־מלחמה. גאָט איז אויף דער זייט פֿון צדיק. ער האָט געגעבן אַ פֿרייען ווילן אויסצוקלייבן צווישן גוטס און שלעכטס. יעדע שעה. יעדע רגע. וואָס איז דאָס פֿאַר אַ גאָט? דער יידישער גאָט, דער שופֿט כל הארץ, דער אל קנא ונוקם. ער פֿירט אַ מלחמה מיט עמלקן. ער איז נישט היטלערס „מיין קאַמף״ און נישט די נאַצישע באָמבע. די נאַטור איז זיין ווערק, נישט ער אַליין. ער האָט באַשאַפֿן דאָס שלעכטס ס׳זאָל געמאָלט זיין אַ בחירה. ער האָט געשיקט היטלערן פֿאַר אַ נסיון און אַ שטראָף. איז דאָס גאָטס שולד, אַז מיר זיינען געזעסן מיט פֿאַרלייגטע הענט און געלאָזט דעם רשע אויפֿקומען? אויב מיר זיינען אַלע פֿויל, פֿאַרוואָס זאָל ער זיין פֿלייסיק? ווי זאָל דער רשע נישט זיגן, אַז דער צדיק פֿאַרלאָזט זיך אויף נסים? ווי האָב איך געקאָנט פֿאַרגעסן אָן דער דאָזיקער לערע? כ׳האָב זי דאָך געלערנט אין חדר. אין חומש דברים. כ׳האָב זי פֿאַרזען דערפֿאַר, ווייל כ׳האָב געוואָלט אָפּטאָן פֿון מיר יעדן יאָך; ווייל כ׳האָב געוואָלט מיר נאָכגעבן די תאוות און פֿאַרקוקן ווי די תקיפֿים

רויבן, מאָרדן, פֿאַרגוואַלדיקן, העצן. וואָס קאָן זיין אַ בעסערער תּירוץ צו דולדן דאָס רשעות ווי אַרויפֿצולייגן אויף גאָט אַלע שולדן ?...

עוזר־העשל האָט זיך אָוועקגעזעצט אויף אַ שוועל. גיין ווייטער האָבן די כּוחות נישט געטראָגן. באַהאַלטן זיך איז נישט געווען וואו. די נאַכט איז צו־געפֿאַלן, נאָר ס׳איז געוואָרן אַלץ ליכטיקער. דער הימל איז געוואָרן דאָ שאַרלאַך־רויט און דאָ געל ווי שוועבל, דאָ פֿאַרטאָגיש־בלוי און דאָ בליציק־וויאָלעט. זיילן רויך זיינען געשטיגן איבער די מויערן. דאָס נאָכאַנאַנדיקע געקראַך פֿון די באָמבעס האָט געהוילט ווי אַ שטורעמווינט. אַן איינציקער פֿויגל איז געפֿלויגן און געפֿאַלן. די שטערן זיינען געוואָרן פֿאַרבלענדט, די פֿלאַמען — פֿאַרבלאַסט. וועטער־העגער איבער די דעכער האָבן געקוקט און געשטוינט.

אַ באָמבע האָט געטאָן אַ קנאַל ווי אַ דונער. שטויב איז געפֿאַלן. קאַלך האָט זיך געשאָטן. די גאַס איז געלעגן אַ קרומע, אַ ליידיקע. אַ שטיקל פּאַפּיר האָט זיך געקייקלט איבער די שטיינער. פֿון ערגעץ איז אָנגעקומען אַ הינקענדיק פֿערד. ס׳האָט געטרעטן פּאַמעלעך, מיט אַ געבויגענעם קאָפּ, דאָס נישט־באַ־ברעמטע אויג פֿול מיט שיין. נאָך יעדן טריט איז געבליבן אַ פֿלעק בלוט אויפֿן ברוק. וואָס האָט די שטומע חיה געזינדיקט ? וואָס איז דער ענטפֿער אויף אירע פּיין ?...

עוזר־העשל האָט זיך אויפֿגעשטעלט, אויפֿגעהויבן דאָס פּעקל. וואָס קומט אַרויס פֿון די אַלע טראַכטענישן ? ס׳איז צו־שפּעט סיי־ווי־סיי. דער כּוס פֿון פּורעניות האָט זיך שוין אויסגעגאָסן. ער האָט זיך געלאָזט אויפֿן וועג צו דער פֿראַנציסקאַנער. די באָמבאַרדירונג האָט פֿאַרענדערט די גאַסן. ער האָט מער רעכט נישט דערקענט וואו ער איז. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט און ביים ליכט פֿון די שׂרפֿות געליייענט די נעמען. ער איז געקראָכן באַרג־אַרויף און באַרג־אַראָפּ. ער האָט אַריבערגעשפּאַנט איבער טישן, בענק, אַ וואַנע, אַ קופֿערט. מיט אַמאָל האָט ער דערזען מתים. צווישן ציגל און ברעטער איז געלעגן אַ משפּחה: אַ מאַנסביל, אַ פֿרוי, אַ קינד. ביים מאַן איז דאָס פּנים געווען אָפּגע־זענקט. די געבליבענע האָר אויפֿן קאָפּ זיינען געשטאַנען קאָפּויר ווי דראָטן. ער האָט געגלאָצט מיט איין אויג, פֿול ווייסאַפּל. ביי דער פֿרוי איז דער קאָפּ געווען פֿאַרשאָטן. ס׳האָבן אַרויסגעשטאַרצט די פֿיס. דאָס קלייד האָט זיך פֿאַר־הויבן. ס׳האָט אַרויסגעקוקט אַ קני, אַ שענקל, קאָלירטע טריקאָטן, אַ זיידענער זאָק. ביים קינד האָבן זיך די געהירן אויסגעגאָסן פֿון שיידל, ווי פֿון אַ טעפּל. עוזר־העשל האָט אָפּגעקערט דעם בליק פֿון דעם דאָזיקן גרויל. אַ שטיל געשריי האָט געהילכט פֿון די טויטע: זעט, הימלען, וואָס מ׳האָט אונדז געטאָן! אומ־באַטעמטע וואַסערן זיינען עוזר־העשלען אָנגעקומען אין מויל. פֿייערדיקע פּינט־לען האָבן זיך געוויגט פֿאַרן בליק. ס׳האָט אויף אים אַ יאָג געטאָן דאָס חלשות. ער איז געשטאַנען איבער דער חורבה און געבראָכן. ס׳האָט אים געשפּאַרט אין אינגעווייד. אַ גאַליקע ביטערניש האָט אָנגעפֿילט דעם האַלדז, דעם גומען, די נאָז־לעכער, דעם מוח. ער האָט געקרעכצט:

— אוי וויי, מאַמע!

ער איז פֿאַרביי דעם אַרסענאַל. די פֿיר־עקיקע תּפֿיסה האָט געהויערט

אַ געלע ווי וואַקס. אין די געקראַטעטע פֿענסטער האָט געגליוועט אַ ליכטיקייט נישט־פֿון־דער־וועלט. זיצן נאָך דאָרטן אַרעסטאַנטן? האָט איין געפֿאַנגענער פֿאַרשפּאַרט דעם אַנדערן? אויף די באַלעוווקיס האָט עוזר־העשל בייגעוואוינט אַן אויסטערליש בילד. אין אַ געוועלב האָט געברענט אַ פֿייער. דער פֿלאַם האָט זיך פּאַמעלעך געקייקלט צווישן די פּאַליצעס, קליין און קנייליק, ווי אַ שרעטל...

עוזר־העשל האָט זיך דערשלעפּט צו דער פֿראַנציסקאַנער. דאָס הויז וואו דינהלע האָט געוואוינט איז נאָך געשטאַנען. דאָס טויער איז געווען פֿאַרמאַכט, נאָר ער האָט אַזוי לאַנג געקלאַפּט ביז מ׳איז געקומען עפֿענען. די הויז־וועכטערין האָט אים געקאַנט. ער האָט געעפֿנט די טיר און דערבליקט איידלען. זי איז געזעסן אויף אַ בענקעלע און פֿאַרריכט אַ העמד. דערזען עוזר־העשלען, האָט זי אַ צי געטאָן די נאָדל־פֿאָדעם, געבליבן אַ פֿאַרגליווערטע. די האָר אויפֿן קאָפּ זיינען איר אין די פּאָר וואָכן געוואָרן אַזוי ווייס ווי די לייוונט אויף דער שויס.

2

דאָס ביאַלאָדרעוונער שטיבל אויף דער גזשיבאָווסקע איז נישט חרוב געוואָרן אין דער באָמבאַרדירונג. פּליטים האָבן אַהער אַריינגעטראָגן בעטגעוואַנט, בינט־לעך שטרוי און מ׳האָט דאָ געוואוינט מיט די ווייבער און קינדער. אויף ראָש־השנה האָט מען געפֿונען פֿאַר די היימלאָזע אַנדערע נאַכטלעגערס. דער שמש און אַ פּאָר בחורים האָבן אויסגערייניקט דאָס מקום־קדוש. מ׳האָט געעפֿנט די פֿענסטער ס׳זאָל זיך אויסלופֿטערן. מ׳האָט אָנגעטריפֿט ליכט אין ששה־נרות. מ׳האָט זיך געריכט, אַז אַ קנאַפּער עולם וועט קומען דאַוונען, וואָרים ס׳איז אַ סכּנה אַרויסצוגיין פֿון שטוב. דערצו האָט מען געכאַפּט מאַנסלייט אויף אַרבעט. אָבער די נאַכט פֿון ראָש־השנה איז דאָס שטיבל געווען פֿול. די שויבן האָט מען געהאַט פֿאַרקלעפּט מיט שוואַרץ פּאַפּיר און פֿאַרשטעלט מיט ראָלעטן. מ׳האָט אָנגעצונדן אַ נאַפֿט־לאָמפּ. חסידים זיינען געקומען אין אַטלעסענע קאַ־פּאָטעס און אין שטריימלען. דער רבי, ר׳ אַהר׳לע, איז געשטאַנען ביי דער מזרח־וואַנט. פּיניעלע האָט געדאַוונט דעם יום־טובדיקן מעריב. די ווערטער: כּי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה האָט ער געזונגען מיט אַ הייזעריק קול. ייִנגלעך האָבן צוגעהאָלפֿן מיט טריליקע קולכלעך. וואַרשע איז געווען באַלאַגערט פֿון די נאַציס. הייזער האָבן געברענט. מ׳האָט געהערט דאָס שיסן פֿון האַרמאַטן. נאָר דאָ, אין ביאַלאָדרעוונער שטיבל, האָט אַלץ אויסגעוויזן ווי אַמאָל. אויפֿן אָרון־קודש האָט מען אָנגעהאַנגען אַ ווייס־אַטלעסן פּרוכת, ווי ס׳פּירט זיך אין ימים־נוראים. די שיין פֿון בליץ־לאָמפּ האָט זיך געשפּיגלט אין די געגילדטע לייבן, וואָס האָבן אונטערגעהאַלטן די עשׂרת־הדברות, אין דעם געלייש פֿון טישטוך אויפֿן שולחן, אין די רוקנס פֿון די ספֿרים, אין „שוויתי״ מיט דעם רויטן שם הויה. ווי וואויל ביאַלאָדרעוונער חסידים מאַכן נישט קיין תּנועות ביים דאַוונען, האָבן זיך היי־יאָר אַרויסגעריסן אַ סך זיפֿצענישן. מ׳האָט זיך געשאָקלט, געפּאַטשט מיט די הענט, געקרעכצט. איטשעלע אַנשלס, פּישעלעס

לייב־מענטש, איז אויפֿסניי געוואָרן אַן אַלמן. דאָס ווייב איז אומגעקומען פֿון אַ באָמבע. ער איז געשטאַנען אין אַ ווינקל און געוויינט בדמעות שליש. ביי פֿישעלען איז אויך געשען אַן אומגליק. פֿישעלע אַליין איז געווען אין ארץ־ישראל, נאָר ביים ייִנגסטן ייִנגל, יחיאל (אַ נאָמען נאָכן רבין), האָט אַ שפּליטער אָפּגעריסען אַ פֿיסל. ניוניע, הדסהס פֿאָטער, איז דאָסמאָל אויך געקומען דאַווענען. ער איז געזעסן אויף דער באַנק אַן איינגעבויגענער, גרוי ווי אַ טויב, און אַריינגעקוקט אין אַ מחזור. וואָס איז אַרויסגעקומען פֿון דער השׂכּלה זיינער, פֿון די אַלע ביכער, וואָס ער האָט געלייענט, פֿון די אַלע נייע אידייען? נישט דאַרווין האָט איצט געקאָנט העלפֿן און נישט ספּענסער. דאָס געוועלב אויף דער שוויענטאָקזשיסקע איז פֿאַרברענט. אין דער דירה אויף דער באַגאַטעלע האָבן זיך באַזעצט גויים. ער האָט זיך געוואָלגערט מיטן ווייב און מיטן אייניקל — דאָשקען — ביי פֿיניעלען אויף דער טוואַרדע. יונגעלייט זיינען געלאָפֿן קיין רוסלאַנד, אָבער ער, ניוניע, איז אַן אַלטער ייד, ער קען נישט לויפֿן. ער׳ט אויך נישט איבערלאָזן אַליין בראָניען און דאָשקען. ניוניע האָט געמישט די פֿאַרגעלטע בלעטער, וואָס ס׳זיינען אויף זיי געבליבן פֿלעקן פֿון דאַכעס טרערן. ער האָט געכאַפּט אַ בליק אין עברי־טייטש:

גאָט, דער גאָט פֿון אונדזערע עלטערן, קעניג אויף דער גאַנצער וועלט מיט דיין כּבוד און ווער דערהויבן איבער דער גאַנצער ערד מיט דיין טייערקייט, און טו שיינען מיט גאָר דער פּראַכט פֿון דיין מעכטיקער שטאַרקייט אויף אַלע זיצער פֿון דיין ערד, די וועלט. און זאָל וויסן יעדעס ווערק, אַז דו האָסט עס באַווירקט, און זאָל פֿאַרשטיין יעדעס באַשעפֿעניש, אַז דו האָסט עס באַשאַפֿן, און זאָל זאָגן אַלץ, וואָס האָט אַ נשמה אין די נאָז־לעכער, גאָט, דער גאָט פֿון ישראל, איז דער מלך און זיין קעניגרייך טוט געוועלטיקן איבער אַלץ.

ניוניע האָט געלייענט, געשאָקלט מיטן קאָפּ. שיין האָט ער אונדז אָפּגעטאָן, דער גאָט פֿון ישראל!... ער האָט אונדז דערלאַנגט יענע גאָב!... אַלץ האָט אָפּגענאַרט: די רעליגיע, די עוואָלוציע, דער פּראָגרעס, דער מין מענטש. נאָך מעריב, ווען פֿיניעלע האָט אים געוואונטשן: לשנה טובה תּכּתב ותחתם לאלתר לחיים טובים, האָט ניוניע אַ מאַך געטאָן מיט דער לינקער האַנט: עט... מחמת אין אַ סך הייזער איז נישט געווען קיין ווין אויף קידוש און דער רבי האָט געהאַט ווין, האָט דער שמש געמאַכט קידוש, ווי דאָס פֿירט זיך ביי די אַשכּנזים. אין דער גאַנצער בהלה פֿון קריג האָט לאה, דעם רבינס מוטער, געהאַט אויסגעביטן דאָלאַרן און אַנגעקויפֿט פֿאַר די קרובים און היימישע וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט. דער אַמעריקאַנער קאָנסול האָט געהאַט פֿאַרזיכערט לאהן, אַז ווי נאָר די באָמבאַרדירונגען וועלן אויפֿהערן, וועט ער איר העלפֿן זיך אומקערן קיין אַמעריקע צוזאַמען מיט לאַטען און מאַשען. ער האָט אַפֿילו צוגעזאָגט צו פּועלן מ׳זאָל אַהר׳לען לאָזן צוריקפֿאָרן קיין ארץ־ישראל. אויף איר, לאהס, חשבון האָט מען באַזאָרגט אָרעמע חסידים מיט ברויט, מעל, קאַרטאָפֿל, פֿרוכטן, האָניק, און וואָס מ׳האָט געקראָגן. געפּאָרעט האָט זיך ביי דער איינקויפֿונג און דער פֿונאַנדערטיילונג אַביגדור, אַבראַמס אײדעם. ער האָט זיך ממש איינגעשטעלט צו ברענגען די שפּייז צו די חסידים. ער איז געלאָפֿן מיט די פּעק בעת

די באָמבעס זיינען געפֿאַלן. ביילע־איטע, דאָס ווייב, האָט זיך געבעטן, ער זאָל זיך היטן; ער איז אַ טאַטע פֿון קינדער; נאָר אַביגדור איז געבליבן ביים זייניקן.

— ווער׳ט מורא פֿאַר זייערע באָמבעס? ס׳איז נישט ווערט קאָ׳ן אויסגעבלאָזן איי... שלוחי מצווה אינן נזוקין!...

ביים דאַווענען האָט אַביגדור צוגעהאָלפֿן פיניעלען מיט די ניגונים. געשטאַנען איז ער אויף דער שוועל, מיט איין פֿוס אין פֿאָדער־הייזל, וואו ס׳איז געווען צוגעגרייט אַ זאַק מיט פּראָדוקטן. ביים אַהיימגיין האָבן די נויטבאָדערפֿטיקע חסידים געקראָגן יעדער זיין חלק. צומאָרגנס האָבן די נאַצישע עראָפּלאַנען נישט אויפֿגעהערט באָמבאַרדירן די יידישע קוואַרטאַלן. פֿונדעסטוועגן איז דאָס שטיבל ווידער געווען פֿול. מחמת ס׳איז שווער געווען פֿאַר ווייבער צו קריגן אַ שטאָט אין אַ שול אָדער חברה, האָבן אין פֿאָדער־שטיבל געדאַוונט די ביאַלאָדרעוונער חסידיסטעס. לאה איז געשטאַנען אין אַ הוט אויפֿן קאָפּ, אין אַ שוואַרץ־זיידן קלייד, און געזאָגט אין איין מחזור מיט דער שוועגערין, חנה. לאָטע האָט אַריינגעקוקט אין אַ מחזור, וואו דער פיוט איז געווען איבערגעזעצט אויף ענגליש. ביי דער טיר האָט זיך באַוויזן מאַשע, לאהס טאָכטער, די געוועזענע משומדת, איינגעהילט אין שוואַרצן, ווי אַן אַבלטע. די ווייבער האָבן זי אָפּגעמאָסטן קרום, נאָר מ׳האָט זי נישט געוואָלט מבייש זיין. מ׳האָט אויך נישט געקאָנט פֿאַרטשעפּן זיך מיט לאהן. ווער ווייסט? אפֿשר טוט זי תשובה אויף אַן אמת? פֿון דער שטוב וואו די מאָנסלייט האָבן געדאַוונט האָט זיך געטראָגן אַ יום־טובדיקע וואַרעמקייט. מ׳האָט געהאַט פֿונאַנדערגעטיילט די תּפֿילות צווישן די שלוחי־ציבור. אַדון עולם האָט געזונגען אַן אַלטער חסיד. ער האָט געכאָרכלט די פסוקים מיט אַן אַנציינניק מויל און געהויבן די פֿויסטלעך צום הימל. ער האָט אַריינגעמישט יידישע ווערטער: אוי, וויי, טאַטע־זיסער! אוי־וויי און וויי־וויי!... מיט שחרית האָט מען מכבד געווען פיניעלען. דער בעל־קורא האָט געלייענט וה׳ פקד את שרה. פֿאַר די תקיעות האָט ר׳ אַהר׳לע געזאָגט אַ דרשה. ס׳איז געוואָרן אַ גרויסע ענגשאַפֿט, ווייל מ׳איז זיך אָנגעקומען פֿון אַלע הויפֿן אַרום. ר׳ אַהר׳לע האָט אונטערגעהויבן די צעטעפּעטע עטרה. מ׳האָט דערזען אַ בלייך פּנים, אַ פֿייכטע באָרד, אַ פּאָר פֿאַרוויינטע אויגן. דער רבי האָט געשנייצט די נאָז, געריינעקט דעם האַלדז. דאָס קול האָט זיך געבראָכן. ער האָט אָנגעהויבן אַזוי שטיל, אַז מ׳האָט קוים געהערט.

תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו, זאָגט די גמרא: איזהו חג שהחודש מתכסה בו? הוי אומר זהו ראש השנה. ווען איז דאָס דער חודש ווען די לבנה איז צוגעדעקט? דאָס איז ראָש־השנה. די זון, כּידוע, איז מידת הרחמים. די לבנה איז מידת הדין. אין ראָש־השנה איז דער מידת הדין פֿאַרבאָרגן. ראָש־השנה איז בלויז רחמים. ווי־זשע קומט עס וואָס מ׳רופֿט ראָש־השנה יום־הדין, נישט יום־הרחמים? דער אמת איז, אַז היינו הך, רחמים איז דין און דין איז רחמים.ביידע שטאַמען פֿון איין שורש. וואָס איז דין? בחירה. דער בעל־בחירה קלייבט אויס צווישן טוב ורע. ער איז אַ שופֿט איבער זיך אַליין. הכל נתון בערבון, אַלץ איז געגעבן פֿאַר אַ משכּון, ומצודה פּרוסה על כל החיים, און אַ

נעץ איז אויסגעשפּרייט אויפֿן גאַנצן לעבן. החנות פּתוחה, די קראָם איז אָפֿן, והחנווני מקיף, און דער קרעמער באָרגט, והפּנקס פּתוח, און ס׳בוך איז געעפֿנט, וכל הרוצה ללוות יבא וילווה, און ווער ס׳וויל באָרגן, קאָן קומען באָרגן. דאָס איז מידת־הדין. אמת, דער וואָס באָרגט, זעט נישט אַלעמאָל ווי דער חוב וואַקסט, אָבער וואָס איז די נפֿקא־מינה? דער חוב איז אַ חוב. אַ חוב מוז מען אָפּגעבן, על־פּי הדין. וואָס־זשע טוט השם יתברך אַז אַ שולד ווערט צו־גרויס און ס׳איז, חלילה, נישטאָ צו צאָלן? ס׳הערט־אויף דער קרעדיט און ס׳לאָזט זיך אויס די בחירה. די נשמה קערט זיך אום צום פֿאָטער אין הימל, און ביי אַ טאַטן דאַרף מען נישט לייען. אַ טאַטע גיט אומזיסט. נאָר וואָס איז די קונץ פֿון עסן לחם־חסד? דער מענטש ווערט אַראָפּגעשיקט אויפֿן עולם־העשייה ער זאָל פֿאַרדינען. כּימי שכיר ימיו, דער מענטש אויפֿן עולם השפֿל איז אַ געדונגענער. וואָרים וואָס איז דער תּכלית הבריאה? בחירה. צוליב דער בחירה האָט אין־סוף זיך מצמצם געווען. ס׳זאָל זיין אַ בחירה, האָט מען באַשאַפֿן די קליפּות. דאָס איז דער טייטש: הקב״ה יושב בכל יום על כסא המשפּט לדון את העולם וכשרואה שנתחייב העולם כּלייה, עומד מכסא הדין ויושב על כסא הרחמים. וואָרים סיי דין און סיי רחמים נעמען ביידע צו ביים מענטש די בחירה. ביידע פֿירן צוריק צום אין־סוף...

דער רבי האָט גערזאָגט לאַנג. ער איז געוואָרן אַנטשוויגן און ווידער אָנגעהויבן. טראָפּנס האָבן זיך אים געקייקלט אויף די באַקן, געבליבן הענגען אויף דער באָרד. ווען דער בעל־תּוקע האָט אַ זאָג געטאָן: מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה, האָט זיך אַ געשריי אַרויסגעריסן פֿון אַלעמענס העלדזער. די ווייבער האָבן גענומען יאָמערן. פּיניעלע האָט זיך צעוויינט. דער מקריא האָט געררופֿן מיט אַ ציטעריק קול: תּקיעה, שברים, תּרועה... דער עולם האָט איינגעהאַלטן דעם אָטעם. דאָס שאַלעניש פֿון שופֿר האָט זיך דורכגעריסן דורכן געהויל פֿון די נשים. ס׳האָט זיך דערמאָנט אין שופֿר של משיח. ווער ווייסט? אפֿשר וועט פֿאָרט נעמען אַן עק צו יידישע צרות? אפֿשר איז דאָס מעסטל שוין פֿול? דער בעל־מוסף איז געווען ישראל־אלי גבאי. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים עמוד אין טלית און אין קיטל, אַ רוף־געטאָן: הנני העני ממעש, און איז געוואָרן אַנטשוויגן. נאָך אַ הפֿסקה האָט ער פֿונסניי אויפֿגעשריגן: ותגער בשטן לבל ישטיננו!... נאָכן דוכנען האָט מען זיך געווואונטשן גוט־יום־טוב און יעדער איז אַוועק אין זיין היים אָדער אין זיין חורבה. די מתפּללים האָבן געמוזט אָפּוואָרטן אין די טויערן צווישן איין אַלאַרם און דעם אַנדערן. די סירענעס האָבן געבלאָזן שופֿר אויף זייער שטייגער: די אַטאַקע איז פֿאַרביי! דער נאַצי איז אַוועק אַנלאָדן נייע כּלי־משחית... פֿאַרויס האָט געשפּאַנט דער רבי, פּיניעלע, ניוניע. פֿון הינטן זיינען נאָכגעקומען די ווייבער: לאה, לאַטע, מאַשע. מ׳האָט געהיפּערט איבער קופּעס ציגל, אייזנס, קאַלך. דאָס שיסן פֿון מאַשין־געווער האָט אויפֿגעהערט, נאָר אין הימל, צווישן די וואָלקנס, זיינען געבליבן הענגען רויטיקע קנוילן. זיי האָבן געשוועבט אין חלל אין אַ סטאַדע, וואָליק און קרייזלדיק, ווי אַ מחנה נישט־פֿון־דער־וועלט. דאָס גערטנדל אויפֿן גזשיבאָוו האָט מען געהאַט פֿאַרוואַנדלט אין אַ צמענטער. צוויי גוים האָבן

געגראָבן אַ גרוב. אַ גלח האָט געבלעקעכצט. ליכט־פֿלעמלעך האָבן געגליווערט
אין דער טאָגישער שיין. די גאַסן זיינען געוואָרן פֿאַרענדערט פֿון שעה צו שעה.
אַ פֿרי־האַרבסטיקע בלענדיקייט איז געפֿאַלן איבער די צעריסענע דעכער, די
האַלב־אומגעוואָרפֿענע קוימענס, די אויסגעריסענע פֿענסטער, די גאָכהענגענדיקע
גאַניקעס. אין אַ שטוב, וואָס איז צעשפּאָלטן געוואָרן אויף אַ העלפֿט, איז גע־
שטאַנען אַ צעוואָרפֿן בעט. ס'האָט דעריבער געהאָנגען אַ בילד פֿון אַ ייד מיט
אַ ווייסער באָרד און אַ פֿיר־עקיקער יאַרמולקע. ביי ר' משולם מושקאַטס טויער
האָבן די פֿיס זיך אָפּגעשטעלט ווי פֿון זיך אַליין. לאה האָט זיך אָנגעכאַפּט ביי
די באַקן, אַרויסגעלאָזט אַ שלוכץ. אַ באַרג שטיינער און קאַלך איז געבליבן פֿון
דער אַמאָליקער גדולה. אַ רויך האָט אַרויסגעזעצט פֿון אַ שפּאַלט. די רואינע
האָט געברענט אין די טיפֿענישן...

פּיניעלעס הויז איז נאָך געשטאַנען. מ'האָט געמאַכט דעם יום־טובדיקן
קידוש: אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון. מ'האָט געגעסן אַ סעודה:
ברויט מיט האָניק, רייז מיט וואַסער, עפּל־קאָמפּאָט. דער פֿאַרנאַכט איז צוגעפֿאַלן.
דער הימל אין מערב איז געוואָרן איינגעהילט אין פֿלאַמען. שויבן האָבן געבליצט,
געלאָפֿן הינטערווייַלעכץ. די זון איז אַראָפּגעזונקען קיין וואָליע, צו די נאַציס,
אַ גרויסע, אַ בלוט־רויטע, איבערגעשניטן אין מיטן מיט אַ פּעניצל וואָלקן.
אַלץ האָט זיך אויסגעמישט צוזאַמען: דער פּורפּור פֿון דער שקיעה, דער אָפּשיין
פֿון די שׂרפֿות. ס'האָט אַ הויך געטאָן סיי מיט מעשׂי־בראשית, סיי מיט וועלט־
אונטערגאַנג. זיילן רויך זיינען אויפֿגעגאַנגען איבער וואַרשע, ווי איבער סדום
און עמורה.

ס'איז געוואָרן בין־השמשות, נאָר מ'האָט נישט אָנגעצונדן קיין ליכט. דער
רבי איז איינגעשלאָפֿן ביי אַ ספֿר. פּיניעלע האָט געדרימלט אויף דער קאַנאַפּע,
לאה — אויפֿן בעט. לאָטע איז געזעסן אין קיך אויף אַ קליין בענקעלע, גע־
בראָטן קאַרטאָפֿל אין אַש. דאָשקע איז אַוועק צו אַ שכן. מאַשע האָט זיך אַריינ־
געזעצט אין אַ פֿאָטעל, צוגעשלאָסן די וויעס. אין דער חלומדיקער דעמערונג
האָט זיך אויסגעשיילט הדסהס פּנים, האַלב־זוניק, האַלב־שאָטנדיק, מיט גאָלדיק־
פֿייערדיקע האָר. ווי מאַשע האָט זי איצט מקנא געווען! הדסה איז שוין פֿריי.
אַלץ האָט אויפֿגעהערט: די ווייטאָג, די האָפֿענונג, די מורא, די אייפֿערזוכט,
די זאָרגן. קיינער קאָן זי מער נישט פּייניקן. מען קאָן איר שוין נישט טאָן קיין
טובֿות. זי ליגט אין אַ גרוב און רוט די אייביקע רו. נו, און זי, מאַשע? ווי
לאַנג וועט זי וואַרטן אויף דער דערלייזונג? וועט זי אַזוי גוססן אָן אויפֿהער?

מאַשע האָט זיך דערמאָנט יענע נאַכט, דעם פֿינפֿטן אָדער דעם זעקסטן,
ווען יאַנעק האָט אָנגעקלונגען ביי איר אין דער טיר. ער איז געווען אָנגעטאָן
אין ציוויל, אין אַ געקראַטעט רעקל, ניקערבאָקערס, דיק־זייַליקע שיך. ער
האָט געטראָגן אַ רוק־זאַק אויף דער פּלייצע. דער רעזערוו־פּולקאָווניק יאַן זאַ־
זשיצקי, דער געוועזענער רעפֿערענט אין אויסערן מיניסטעריום, וואָס איז גע־
פֿאָרן מיט גערינגן אויף יאַגד אין די ביאַלאָוויעזשער וועלדער, האָט אַפֿילו נישט
באַקומען קיין זיך־אָרט אין דער באַן, וואָס מיט איר איז אַנטלאָפֿן די רעגירונג.
ער איז געשטאַנען אויף דער שוועל אָן איינגעבויגענער אַ באָוואַקסענער, דאָס

פּנים — אויסגעלענגערט, דער שטערן — פֿייכט, די טונקעלע אויגן — ברייט צעעפֿנט. אַ יידישער פּחד האָט אַרויסגעקוקט פֿון די שוואַרצאַפּלען. ער האָט זיך געוואָרגן מיט דער אייגענער שטים.

— מאַשע, זײַ מיר מוחל... מיר'ן זיך מער קיינמאָל נישט זען... כ'בין באַגאַנגען אַ טעות... אַ ביטערן טעות!...

3

אין דעם הויף אויף דער פֿראַנציסקאַנער גאַס, וואו דינהלע האָט געוואוינט, איז געווען אַ שול. דינהלע האָט באַצייטנס געהאַט געקויפֿט אַ שטאָט אויף ימים־נוראים. לכּבוד יום־טוב האָט זי אָנגעטאָן דאָס גאָלדענע קלייד, אַ ירושה פֿון דער מאַמען עליה השלום, אַ פּאָר אַלט־פֿרענקישע שיך מיט קלאַמרעס, און אַ זיידענעם שאַל איבערן שייטל. זי האָט גענומען דעם קרבן־מנחה־סידור מיט דעם קופּערנעם שלאָס, די גאָלד־געליישטע תּחינה, דאָס מחזור מיט די ניין־און־דרייסיק מעלות, און איז אַוועק דאַווענען. זי האָט מיטגענומען איידלען און טעמערלען. ביידע זין, גבריאל און דנ'דל, האָבן געדאַוונט אַ פּאָר הייזער ווייטער, אין ר' איטשעס ישיבה. מנשה־דודל האָט פֿאַרקוקט אַלע סכּנות און איז אַוועק אין אומאַנער שטיבל, אויף דער דזשעלנע. די טויטע חסידים, ווי מ'האָט זיי גערופֿן, האָבן זיך געפֿירט ווי אַלע יאָר. מ'האָט געטאַנצט פֿאַרן דאַווענען און געלערנט צוזאַמען ליקוטי מהר"ן. אַן אַלטער ייד, ר' מנחם, האָט געזאָגט פֿאַרן עולם אַ תּורה. די חסידים האָבן געפּאַטשט מיט די הענט, קונציק געקנאַקט מיטן ווייז־פֿינגער און דעם דוימען, אונטערגעהאָפּסלט און געמאַכט העוויות. איין חסיד האָט דערמאָנט דעם אַנדערן ר' נחמן בראַסלאַווערס וואָרענישן: קיין יאוש איז גאָרנישט פֿאַראַן! ווי לאַנג ס'פֿייערל טליעט, איז נאָך גאָרנישט פֿאַרפֿאַלן!... אַוודאי איז ביטער, יידן זיינען נעבעך איינגעשטעלט. ס'וואַסער גרייכט ביזן האַלדז. נו, איז וואָס? דאַרף מען ערשט זיין בשמחה! וואָרים וואָס איז עצבות? נאָפּט אויפֿן פֿייער פֿון יצר־הרע! וואָס וויל ער דען, דער בעל־דבר? מ'זאָל זיך חלילה אונטערגעבן ערב דער גאולה. אַ מכּה אים! גירא בעינא דשטן. ווייל דער ס"ם וויל טרויער, וועט מען אים אויף צעפּיקעניש זיין האָפֿערדיק!...

אין שטיבל איז געווען אַ רויש. ווער ס'האָט געלערנט די גמרא ראש השנה און ווער ס'האָט געברומט ביים ליקוטי תּפֿילות; ווער ס'האָט געזונגען דעם רבינס ניגון און ווער ס'האָט געזאָגט תּהילים. ווי וואויל ס'איז אַ סכּנה פֿאַרבייצוגיין די גאַס, זיינען יונגעלייט אַוועק אין מקווה, אין אַ שכנותדיקן הויף. דער קעסל איז נישט געווען געהייצט. ס'וואַסער איז אייז־קאַלט. נאָר ווער מען אַרן אַזוינע שטותים? מ'האָט געציטערט און זיך געטובלט. מנשה־דודל איז דער ערשטער אַריין אין קאַלטן וואַסער. ער האָט זיך אונטערגעטיקט און איז ווי נעלם געוואָרן. ער האָט מכוון געווען יחודים. נאָך אַ לאַנגער ווייל האָט דער קאָפּ ווידער אויפֿגעטויכט. פֿון דער באָרד איז גערונען, פֿון די פּאות איז געפֿלאָסן, די אויגן האָבן געשטראַלט. ווער היטלער? וואָס היטלער? ס'איז די

אַלטע סטרא־אחרא. איינמאָל איז זי אַ מחשבה זרה, אַן אַנדער מאָל קומט זי אין געשטאַלט פֿון אַ שלאָפֿקייט, אַ דריט מאָל שיסט זי מיט האַרמאַטן. אין תּוך וויל זי אַלעמאָל ס׳אייגענע: צונעמען די אמונה, מבלבל זיין די מוחות. וואָס זיינען דען אַלע טועכצער אויף דער וועלט אַ חוץ תּורה און מצוות? פֿאַרבלענדענישן, נסיונות, נעצן. קאָן די קליפּה נישט פֿאַנגען די נשמה אַזוי, פּרוּווט זי אַנדערש. זי קליגלט זיך. זי גייט מיט פֿאַרטלען. וואָס־זשע דאַרף מען טאָן? איר אַרויסשטעלן אַ צונג, זאָגן: פּעטער מ׳קאָן אייך! וויבאַלד די חיצונים האָבן נישט קיין אחיזה, ווערן זיי ממילא בטל... אַזוי שטייענדיק אין מקווה האָט מנשה־דודל נישט אויפֿגעהערט אונטערטענצלען און מאַכן סיגעס. ער האָט גערופֿן די אַנדערע יונגעלייט.

— נו, וואָס שטייט עך? קומטץ אַריין! ס׳וואַסער איז קאַלט, מחיה נפֿשות!...

אַלע זיינען אַוועק דאַוונען, נאָר עוזר־העשל איז געבליבן אין שטוב. ערשטנס, האָט מען אין זוזאַ צייט נישט געקאָנט איבערלאָזן די דירה אויף הפֿקר; צווייטנס, האָט עוזר־העשל נישט געוואָלט גיין אין קיין מקום־קדוש. אויב מ׳לעבט ווי אַן אַפּיקורס, מוז מען שטאַרבן אַן אַפּיקורס. מ׳בעט זיך נישט איבער מיטן רבונו של עולם ביי דער טיר פֿון גיהנום... ער האָט זיך אָנגעלענט אויפֿן בעט, געבלעטערט שפּינאָזאַס „עטיק". וואָס האָט ער געוואָלט, דער אַמסטערדאַמער פֿילאָזאָף? האָט ער געוואוסט וואָס ער רעדט, אָדער ער האָט זיך גלאַט געפּשטלט? וואָס איז דאָס אַזוינס די סובסטאַנץ מיט די אומענדלעכע אַטריבוטן? ווע‏מען רופֿט ער גאָט? וואָס איז געדאַנק? וואָס איז גייסט? וואָס זיינען אידייען? וואָס פֿאַר אַ שפּינוועבס האָט ער דאָ צוזאַמענגעפֿלאָכטן? עוזר־העשל האָט געפּרוּווט דורכגיין אויף דער גיך אַלע טעאָרעמעס, נאָר וואָס מער ער האָט אַריינגעקוקט, אַלץ פֿאַרווירטער איז ער געוואָרן. טייל זאַצן זיינען געווען זעלבסטפֿאַרשטענדלעך; אַנדערע האָבן אים איצט אויסגעוויזן אומקלאָר, פּיל־דייטיק, אַ שפּיל פֿון ווערטער. די הויפּט־זאַך: מ׳קאָן גאַנץ גוט זיין סיי אַ נאַצי, סיי אַ שפּינאָזיסט. אמת, די פֿאַשיסטן זיינען קעגן שפּינאָזאַן, אָבער בלויז דערפֿאַר ווייל ער איז אַ ייד. די פּראָפֿעסאָרן פֿון פֿילאָזאָפֿיע אין בערלין, לייפּציק, באָן, גריבלען זיך אַוודאי איצט אויך אין שפּינאָזאַן, פּונקט ווי די פּאָעטן שרייבן דאָרט ווייטער לידער און די עסייאיסטן פּלוידערן וועגן קולטור, עסטעטיק, עטיק, פּערזענלעכקייט. מען האָט פֿונאַנדערגעטיילט די ראָלן: דו שלאָג און דו זינג, דו פֿילאָזאָפֿיר און דו רויב, דו קוילע קינדער און דו שרייב געשיכטע. צוזאַמען איז דאָס ציוויליזאַציע. וואָס־זשע טוט מען, האַ? ווי אַנטלויפֿט מען פֿון דעם געשפּענסט? נישטאָ וואוהין. דער וואַלד איז אויך אַזוי: מ׳פֿרעסט זיך און מ׳זינגט שירה. דער תּנ״ך? יאָ, לאָמיר נאָר טאָן אַ קוק. וואָס זאָגט ער דאָרט, משה? גנבֿע נישט. הרגע נישט. שלאָף נישט מיט פֿישעלעס ווייב. גלוסט נישט זיין ווייב, זיין אָקס, זיין אייזל. ס׳איז גרינג צו זאָגן. די גאַנצע באַשאַפֿונג איז איין גרויסער מאָרד. ס׳איז געווען און געבליבן כל דאלים גבר...

עוזר־העשל האָט זיך אויפֿגעריסן. ער איז אַרויס אין מיטל־שטוב, אַרויסגעצויגן פֿון ספֿרים־שענקל אַ תּנ״כל. ער האָט גענומען בלעטערן, אַהין און צוריק. נו, וואָס זאָגט איר איצט? נביאימלעך? צוויי טויזנט יאָר ווי מיר וואַרטן

אויף אייערע צוזאָגענישן, און וואָס האָבן מיר אויסגעוואָרט? נישט קיין חסד, נישט קיין משפּט, נישט קיין צדק! היטלערן ביי וואַרשע און נירענבערגער געזעצן אין ארץ־ישראל! יעהאָוואָ איז נאָך אַלץ דערצאָרנט. ס׳גרימט אים נאָך אַלץ אין די נאָזלעכער...

עוזר־העשל האָט געוואָלט טאָן אַ וואָרף דאָס תּנ״כל אויף דער ערד, אָבער די האַנט האָט זיך נישט געלייגט. ער האָט עס צוגעגומען צו די ליפּן און געטאָן אַ קוש. וואָס זיינען זיי שולדיק? זיי האָבן געמיינט גוט. זיי האָבן נעבעך געוואָלט צדק ומשפּט. זיי זיינען געווען די איינציקע, וואָס האָבן דאָס געגאָרט אויף אַן אמת. קעגן וועמען האָלט דען היטלער מלחמה אויב נישט קעגן זיי און זייערע קינדער? אַלע רשעים ווייסן שוין דעם סוד: איין שונא האָבן זיי: דעם ייד און זיין תּנ״ך. היטלער טוט דאָס, וואָס די אַנדערע באַגערן...

עוזר־העשל האָט זיך אָוועקגעזעצט אין קיך, פֿונסניי געמישט. זאָל זיין, ס׳איז נישטאָ קיין גאָט! זאָל זיין, אַז גערעכט זיינען די רוצחים! זאָל זיין, אַז גאָט אַליין איז אויף היטלערס צד! זאָל זיין, אַז משה איז אַ ליגנער! די רייד זיינע וועלן צוליב דעם נישט ווינציקער, נאָר העולעכער. איין ייד, משה בן עמרם, האָט זיך אָוועקגעשטעלט קעגן דער נאַטור, דעם מענטש, דער געשיכטע, און געלאָזט הערן זיין קול: אנכי ה׳ אלוהיך, אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים... לא תרצח. לא תנאף. לא תגנוב. לא תענה ברעך עד שקר... קדושים תהיו כי קדוש אני ה׳ אלוהיכם... לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו... לא תעשוק את רעך ולא תגזל... לא תעשו עוול במשפּט, לא תשא פּני דל ולא תהדר פּני גדול... לא תלך רכיל בעמך... לא תשנא את אחיך בלבבך. הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. לא תקם ולא תטר את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך... ולא תלכו בחוקת הגוי אשר אני משלח מפּניכם כי את כל אלה עשו ואקוץ בהם. ואמר לכם: אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה, ארץ זבת חלב ודבש... ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי... ולתתך עליון על כל הגויים אשר עשה, לתהלה ולשם ולתפאַרת ולהיותך עם קדוש לה׳ אלהיך...

אין דרויסן האָבן געקראַכט באָמבעס. פֿייערן האָבן געפֿלאַקערט. האַרמאַטן האָבן געשאָסן. נאָר עוזר־העשל האָט נישט איבערגעריסן דאָס לייענען. די דאָזיקע רייד זיינען נישט אומקלאָר און פֿילדייטיק. דער נאַצי האָט זיי נישט געקאָנט צואייגענען. דאָס זיינען נישט קיין ווערטער, נאָר פֿלאַמען, וואָס דער אייביקער ייד האָט געשליידערט קעגן דעם אייביקן רשעות.

*

יענעם טאָג האָבן צענדליקער מייל פֿון וואַרשע, אין אַ סאָסנע־וואַלד, געפֿייערט ראָש־השנה דריי מאַנסלייט און צוויי פֿרויען. די דייטשן האָבן געהאָט אַרומגערינגלט די געגנט, נאָר ס׳איז געבליבן אַ האָפֿענונג זיך דורכצורייסן דורך דעם פֿראָנט און אָנצוקומען קיין רוסלאַנד אָדער קיין רומעניע. געגאַנגען איז די גרופּע מיט איין תּכלית: צו דערגרייכן ארץ־ישראל. דער עלטסטער אין דעם בינטל איז געווען שמעון בענדל. די אַנדערע צוויי זיינען געווען חלוצים

פֿון גראַכאָוו. פֿון די נקבות איז איינע געווען אַ חלוצה און די אַנדערע — אַ חברטע פֿון השומר הצעיר. אין וואַלד איז מען געבליבן דערפֿאַר, ווייל ס׳איז געווען אַ סכנה זיך צו געפֿינען אין וועג. דערצו האָט מען געמוזט רוען. די שיך זיינען געוואָרן צעריסן. די פֿיס זיינען פֿול געווען מיטביילן און בלאָזן. מ׳האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ פֿלאַך טייכל, צווישן קוסטעס. פֿייגל האָבן געשריגן. אַ פּיקהאָלץ האָט געפּיקט. אַ קוקולקע האָט געקוקעט. דאָס מרוקעניש פֿון קי האָט אָפּגעהילכט צווישן די שטאַמען. אומגעזעענע האָבן געבלאָזן שופֿר... אַ טשערעפּאַכע האָט זיך געקייקלט איבערן מאָך, ווי אַ גייענדיקער שטיין. די מיידלעך האָבן אויפֿגעבונדן די בינטלעך, די יונגען — די רוק־זעק. ווער ס׳האָט געקעמט די האָר און ווער ס׳האָט געוואַשן די פֿיס; ווער ס׳האָט צוגעלייגט זאַלב צו אַ וואונד און ווער ס׳האָט געביסן אַ פּעניץ פּאַרדאַרט ברויט. שמעון בענדל האָט געטראָגן אויף די פּלייצעס די שווערסטע לאַסט. אין רוק־זאַק זיינעם האָט זיך געפֿונען אַ טעפּל און אַ לעפֿל, ברויט און קאַשע, וואורשט און געטריקנטע באַרנדלעך, אַ לייבל און הויזן, ביאַליקס שירים און אַ מאַפּע פֿון ארץ־ישראל. אין הויזן־קעשענע האָט געשטעקט אַ רעוואָלווער, אין פֿאָדערשטן טאַש — אַ קאָמפּאַס. ער האָט געהאַט מיט זיך אַ מעסער מיט אַ קופּערנעם שטיל. שאַשען האָט שמעון געמוזט איבערלאָזן אין וואַרשע. אַ טראַגעדיקע, האָט זי נישט געהאַט קיין כּוח צו די וואָגלענישן. אָבער ער אַליין, שמעון, האָט נישט געהאַט בדעה זיך צו לאָזן שעכטן ווי אַ שאָף, נישט פֿון קיין אַראַבער און נישט פֿון קיין דייטש. ער איז דעם גאַנצן וועג געגאַנגען פֿאָרויס, מיט אַ משא אויפֿן רוקן, אַ באַוואַקסענער, מיט אַ געבויגענעם קאָפּ, שוואַרץ פֿון דער זון, און אונטערגעברומט זיין באַליבטן שיר:

שם בארץ חמדת אבות
תתקיימנה כל התקוות.
שם נחיה וגם ניצור
חיי חופש, חיי דרור.
שם תהא השכינה שורה,
שמה תפרח שפת התורה — — —

* *

שמעון בענדל און זיינע חברים זיינען נישט געווען די איינציקע. פֿון יעדן שטעטל האָבן זיי זיך געלאָזט, חלוצים, שומרים, סתּם יונגוואַרג, יעדער מיט דעם אייגענעם באַגער: צו דערגיין אַהין, אין צוגעזאָגטן לאַנד, קיין ירושלים און תּל־אָביב, יפֿו און חיפֿה, די קאָלאָניעס און די קבוצות. זיי האָבן זיך געוואַלגערט אין אַלע פּאָרט־שטעט. זיי זיינען אַרומגעשוואומען אויף די וואָגלשיפֿן. זיי האָבן געשוואַרצט אַלע גרענעצן. געפֿאַנגענע ביי די קראַטן פֿון די קאָנצענטראַציע־לאַגערן זיינען זיי געשטאַנען, מיט געלע פּנימער, צעשמיסענע לייבער, און געחלומט איין חלום: סערטיפֿיקאַטן. די שוועלן פֿון יעדן קאָנסול האָבן זיי אָפּגעשלאָגן און געבעטן אַ וויזע. ווי אין דער צייט פֿון סיחון האָבן זיי צוגעשוואוירן: מיר וועלן זיך נישט אָפּנויגן אין קיין פֿעלד און אַ וויינגאָרטן. מיר וועלן נישט טרינקען וואַסער פֿון אַ ברונעם. אויפֿן דרך־המלך וועלן מיר

גיך, ביז מיר וועלן אַדורך דיין געמאַרק... אָבער זיינען דען נישט די היינטיקע סיחונס די אייגענע וואָס פאַרצייטן?

ווייט איז געוועזן די יידישע ערד. פאַרשלאָסן איז געוואָרן די מדבר. קיין וואָלקן־זייל האָט נישט געוויזן דעם שטעג בייטאָג. קיין פייער־זייל האָט נישט געלויכטן ביינאַכט. פאַרבאָרגן האָט גאָט זיין פנים. געשלאָגן איז געוואָרן יעקב. געשפּעט האָבן זיינע פיינט: וואו איז דיין גאָט, ישראל? וואָס שווייגט ער, דיין באַשיצער? וואו איז זיין רעכט? וואו איז זיין בונד? באַטריגט האָבן דיך דיינע נביאים. גאָט אַליין איז אַ נאַצי...

יעקב איז פאַרברענט, דינה — געשענדט, שמעון ולוי — גורט־אָן די לענדן. האָפּט נישט אויף קיין דערבאַרעמונג. עמלק לויערט אויף אייך. פּרעה שפּאַנט זיינע רייטוועגן. אַלץ איז נאָך געבליבן: ישראל און דער כּנעני, גאָט און געץ, מצרים און דער טאָפּ פלייש. משה איז טויט, אָבער זיין וואָרט רופט אייך: גייט אויף, רעשטלעך פון ישראל, און ברייט־צו די לעצטע שלאַכט. ווייל אַ פלאַקער איז דאָס הויז פון יעקב און דאָס הויז פון עשיו איז שטרוי. גייט־אויף און פאַרכט נישט. אויף אייער זייט איז דער לעצטער זיג. צו אייך וועט קומען משיח.

תם ונשלם